

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK İSLAM SANATLARI TARİHİ ANABİLİM DALI

ANKARADAKİ DİNİ YAPILARDA MAHALLİ ÜSLUP
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HAZIRLAYAN

Ayşe ERSAY

DANIŞMAN

Prof. Dr. Nusret ÇAM

ANKARA-2010

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK İSLAM SANATLARI TARİHİ ANABİLİM DALI

ANKARADAKİ DİNİ YAPILARDA MAHALLİ ÜSLUP
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HAZIRLAYAN
Ayşe ERSAY

Tez Jürisi

İmzası

1.....
2.....
3.....
4.....
5.....

.....
.....
.....
.....
.....

Tez Savunma Tarihi:

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	III
ÖNSÖZ.....	V
KISALTMALAR LİSTESİ.....	VII
GİRİŞ.....	1
Çalışmanın Amacı	1
Çalışmanın Konusu ve Sınırları	5
Üslup Terimi Hakkında.....	12
Mahalli Üslup Hakkında	14
Yöntem ve Değerlendirme	31
İlgili Kaynakların Değerlendirilmesi.....	31
I. BÖLÜM Ankara Tarihçesi, Sosyal ve Kültürel Durumu.....	35
1.1. İslam Öncesi Dönemde.....	35
1.2. Selçuklular Döneminde.....	40
1.3. Beylikler Döneminde.....	44
1.4. Ahiler Döneminde.....	46
1.5. Osmanlılar Döneminde	48
II. BÖLÜM Ankara'daki Dinî Yapıların Genel Özellikleri.....	53
2.1.1. Camiler ve Mescitler.....	53
2.1.2. Türbeler.....	59
III. BÖLÜM Değerlendirme: Ankara Dini Yapılarda Mahalli Üslup.....	62
3.1.1. Plan Açısından Mahalli Üslup	62
3.1.1.1. Camilerde	62
3.1.1.1.1. Camilerde Son Cemaat Mahalli.....	78
3.1.1.2. Türbelerde	80
3.1.2. Cami ve Mescitlerde Malzeme ve Teknik Açısından Mahalli Üslup	87
3.1.2.1. Taş Malzeme.....	87
3.1.2.2. Tuğla Malzeme.....	89
3.1.2.3. Mermer Malzeme.....	92
3.1.2.4. Ahşap Malzeme	93
3.1.2.5. Maden Malzeme.....	104

3.1.2.6. Alçı Malzeme.....	104
3.1.2.7. Kerpiç Malzeme.....	106
3.1.3. Türbelerde Malzeme ve Teknik Açısından Mahalli Üslup..	107
3.1.3.1. Taş Malzeme.....	107
3.1.3.2. Tuğla Malzeme.....	109
3.1.3.3. Mermer Malzeme.....	110
3.1.3.4. Ahşap Malzeme.....	111
3.1.3.5. Maden Malzeme.....	111
3.1.3.6 Alçı Malzeme.....	112
3.1.3.7. Kerpiç Malzeme	113
3.1.4.Cami ve Mescitlerde Mimari Elemanlar Açısından Mahalli Üslup..	113
3.1.4.1 Taşıyıcılar ve Destekleyiciler.....	113
3.1.4.1.1. Sütunlar ve Ayaklar.....	113
3.1.4.1.2. Duvarlar.....	119
3.1.4.1.3. Kemerler.....	122
3.1.4.2. Geçiş Unsurları.....	125
3.1.4.2.1. Tromp.....	125
3.1.4.2.2. Pandantif	126
3.1.4.2.3. Türk Üçgeni.....	126
3.1.4.3. Örtü Sistemi.....	127
3.1.4.3.1. Kubbe.....	127
3.1.4.3.2. Düz Ahşap Tavan.....	129
3.1.4.3.3. Tonoza	132
3.1.5. Türbelerde Mimari Elemanlar Açısından Mahalli Üslup.....	132
3.1.5.1. Taşıyıcılar ve Destekleyiciler.....	132
3.1.5.1.1. Sütunlar ve Ayaklar.....	132
3.1.5.1.2. Duvarlar.....	132
3.1.5.1.3. Kemerler.....	133
3.1.5.2. Geçiş Unsurları.....	135
3.1.5.2.1. Tromp.....	135
3.1.5.2.2 Pandantif	136
3.1.5.2.3. Türk Üçgeni.....	136
3.1.5.3. Örtü Sistemi.....	136
3.1.5.3.1. Kubbe.....	138

3.1.5.3.2. Düz Ahşap Tavan.....	139
3.1.3.3.3. Külâh.....	139
3.1.6. Cami ve Mescitlerde Yapı Elemanları Açısından Mahalli Üslup	140
3.1.4.1. Kapılar.....	140
3.1.4.2. Pencereleler.....	147
3.1.4.3. Minareleler.....	162
3.1.4.4. Minberleler.....	170
3.1.4.5. Mihraplar.....	178
3.1.4.6. Müezzîn ve Kadınlar Mahfilleri.....	202
3.1.7. Türbelerde Yapı Elemanları Açısından Mahalli Üslup.....	211
3.1.7.1. Kapılar.....	211
3.1.7.2. Pencereleler.....	213
3.1.7. a. Türbelerde Yer Alan Diğer Bölüm ve Unsurlar.....	214
3.1.7.a.1. Türbenin İçi.....	215
3.1.7.a.2. Cenazelik.....	217
3.1.7.a.3. Sandukalar.....	217
3.1.8. Cami ve Mescitlerde Süsleme Açısından Mahalli Üslup.....	218
3.1.8.1. Taş Süsleme.....	218
3.1.8.2. Tuğla Süsleme.....	222
3.1.8.3. Ahşap Süsleme.....	223
3.1.8.4. Kalemîşi Süsleme.....	232
3.1.8.5. Alçı Süsleme.....	236
3.1.8.6. Mermer Süsleme.....	237
3.1.9. Türbelerde Süsleme Açısından Mahalli Üslup Gelişimi.....	238
3.1.9.1. Taş Süsleme.....	238
3.1.9.2. Tuğla Süsleme.....	238
3.1.9.3. Ahşap Süsleme.....	239
3.1.9.4. Alçı Süsleme	239
3.1.9.5. Mermer Süsleme	239
Sonuç.....	240
Kaynakça.....	244
Harita ve Şekiller Listesi.....	252
Fotoğraflar Listesi.....	255
Eserlelerin Kronoloji Listesi.....	264

ÖZET

Ankara ve ilçelerindeki Türk-İslam devri dini yapılarından cami, mescit ve türbelerdeki mahalli üslup gelişimini inceleyen tezimiz, üç bölümden meydana gelmektedir.

Giriş bölümünde, tezin ana şeması ve yazılış amacı ile birlikte, çalışmamızın temel savı olan “Mahalli üslup” kavramının Türk sanatındaki yeri, bu kavramın doğuşu, gelişimi ve dinamikleri konularında kapsamlı bilgiler verilmiştir.

I. Bölüm “Ankara Tarihçesi, Sosyal ve Kültürel Durumu” başlığını taşımaktadır. Tezimizde mimari yapıların, toplumların sosyo-kültürel, siyasi, tarihsel, ekonomik arka planı ile ilişkisinin belirlenmesi amaçlandığından, Ankara’nın İslam Öncesi, Selçuklular, Beylikler, Ahiler ve Osmanlılar Dönemindeki geçmişi de çeşitli yönleriyle anlatılmıştır.

II. Bölüm Selçuklu ve Osmanlı Devirlerinde dini yapıların genel özelliklerini, mimari, plan, malzeme ve süsleme yönünden özet olarak verilmesiyle oluşmuştur. Bu özellikler arasındaki benzerlik ve farklılıklar da mahalli üslup açısından değerlendirmeye alınmıştır.

III. Bölüm ise tezimizin değerlendirmeye varıldığı kısımdır. Bu bölümde Selçuklu ve Osmanlılara ait 13-19. Yüzyıllardan intikal eden dini yapılar plan, malzeme teknik, mimari elemanlar, yapı elemanları ve süsleme açısından karşılaştırılmıştır. Ayrıca her unsurda uzun bir tarihi boyunca görülen benzerlikler ve farklılıklar tek tek ele alınmaya çalışılmıştır. Bu çalışmamızın sonunda vardığımız sonuca göre Ankara’daki Selçuklu dinsel yapıların, özellikle de camilerin, mimarileri, planları, süslemeleri, tarzları ve tekniklerinin Osmanlı devri eserlerinde de kesintiye uğramaksızın devam ettiğidir. Ankara camilerindeki bütün bu ortak zevkler ve uygulamalar, “Ankara üslubu” olarak adlandırılmayı hak edecek kadar kuvvetlidir. Büyük ölçüde Selçuklu eserlerinden ilham alan “Ankara üslubu”, idarî, siyasî ve diğer sebeplerden kaynaklanan güçlü ve yaygın bir karaktere sahiptir.

Bütün bu neticelere varırken, temel kaynaklardan, arşiv belgelerinden, binaların kendilerinden, planlardan, çizimlerden, haritalardan ve fotoğraflardan yararlanılmıştır.

ABSTRACT

This thesis is composed of three chapters, studying the development of local styles in Turkish-Islamic religious monuments such as mosques, masjids and tombs in Ankara and its districts.

In the Entrance Chapter, I have introduced a detailed information about aims and main plans of the thesis. I have also gave comprehensive information about the concept of the local style, and about the place of “local style” in Turkish art, its birth, evolution and dynamics.

Chapter I bears the title “Short history, social and cultural situation of Ankara”. Since this study has a goal to identify relations of Ankara’s the local architecture with its social-cultural, political, economical and historical background, the first chapter was devoted to the history of pre –Islamic, Seljuk, Emirate, Ahi and Ottoman periods of Ankara.

Chapter II is mainly composed of general characters, plans, forms, materials, ornaments of the religious buildings of mosques, masjids, tombs from the Seljuks ,Ottomans.

In the Chapter III is conclusion part of the thesis, religious monuments of Seljuks and Ottomans were compared by their plans, materials, techniques, decorations and architectural and structural elements. I also examined similarites and differences of each items, one by one, alongside the long history. In the end of the study I concluded that the architectural forms, plans, decorations, techniques and manners of the Seljuks in Ankara continued, especially in the mosques, without interruption, during the Ottomans. All the common manners and applications in Ankara mosques are very significant that it deserves to be called as “Ankara style”.

ÖNSÖZ

Bilinen tarihsel seyir içinde birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan, 11. yy.da Türk İslam toprağı haline geldikten sonra 20. yy. a kadar pek çok önemli olaya sahne olan Ankara, 13 Ekim 1923 tarihinde Türkiye Cumhuriyet'inin başkenti olarak Türkiye tarihinde ayrı bir önem de kazanmıştır. Günümüzde başkent ve geçmişte de önemli bir kent olan Ankara ile ilgili sanat tarihi ve diğer sosyal bilimler alanlarında yayınlar olmasına rağmen Ankara'nın merkez olarak ele alınıp, buradaki eserlerin toplu halde incelendikten sonra, Ankara'da hem Selçuklu ve Beylikler, hem de Osmanlı devrinde yaygın şekilde devam eden mahallî bir üslubun ortaya konulduğu bir çalışma henüz yoktur. Bu durum sanat tarihi araştırmaları değerlendirilmeleri açısından bir boşluk oluşturmaktadır. Bu tezimiz bu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Ayrıca bu çalışma Ankara gibi Anadolu şehirlerinde bulunan mahalli üslup havzalarının ortaya koyulmasına vesile olma amacını da taşımaktadır.

Ankara'nın sanat tarihi açısından geleneğinin ortaya konulması, mütevazı ve köklü Ankara dini mimari üslup geleneğinin gelecek nesillere aktarılması, bu bölgedeki eserlerin etraflı ve toplu bir çalışmayla bir araya getirilmesi ve sanatın kültürel arka planını besleyen amillerin bilimsel metot izlenerek açığa kavuşturulması, tezimizin en önemli tarafıdır. Tezimizi yazarken tek amacımız Ankara'daki Türk devri dini yapılarını özelliklerini sanat tarihçi gözüyle ortaya koymak değil aynı zamanda Türk İslam sanatı alanında eksik gördüğümüz mahalli üslup geleneği kavramı üzerinde de durmaktır. Umut ediyoruz ki, bu tezimiz, "mahallî üslup havzaları" üzerinde çalışacak sonraki araştırmacılara, muhteva ve metot yönünden de iyi bir örnek olur.

Çalışmamızda Ankara il sınırları içinde yer alan dini mimari eserlerinin her biri tek tek kataloglanarak yer almamıştır. Zira bu çalışmanın amacı Ankara ilinin dini yapılarının detaylarına yer veren kataloglarını çıkarmak değildir. Bu nedenle sadece mahalli üslup arz eden dini mimari eserlerden örnekler verilerek konu işlenmiştir. Amacımız katalog oluşturmada ziyade, ele aldığımız Ankara dini yapılarının mimari ve tezyini özelliklerini ortaya koyarak, bu üslupların diğer bölgelerde yer alıp almadığını araştırmak ve bunu nedenleriyle birlikte sorgulamaktır. Bu eserler Ankara il merkezi ve ilçelerle birlikte, ilçe köylerindeki eserler arasından seçilmiştir. Çalışmamız Ankara'nın merkez ve ilçelerini kapsayan bölgesel bir çalışmadır. Fakat çok sayıda ilçe ve kasaba ve köyü olan bu şehrin bütün dini mimari yapılarının taranması zaman ve ekonomik olarak oldukça büyük bir zorluk teşkil etmektedir. Ayrıca Ankara'da son yüzyıllarda aynı gelenekle yapılmasına rağmen özelliksiz ve orijinal olmayan nitelikte pek çok yapı da mevcuttur. Bu nedenle her bir eserin

planını, fotoğrafını ve diğer mimari ve tezyini özelliklerini detaylı olarak vermek yerine aralarından tezimizdeki hipotezleri destekleyecek kadar seçme örnekler tercih edilmiştir. Bu yolla çalışmanın hacmi de gereksiz yere geniş tutulmamış olacaktır.

Tezimizin oturduğu en önemli ayak “mahalli üslup havzası mimari geleneği”ni ortaya koymak olmakla birlikte burada Ankara şehrinin de önemli bir payı olduğunu söylemeden geçemeyiz.

İşte yukarıda saydığımız tüm bu etkenler altında Bu bağlamda Ankara’nın Altındağ, Çankaya, Etimesgut, Gölbaşı, Keçiören, Mamak, Sincan, Yenimahalle, Akyurt, Ayaş, Bala, Beypazarı, Çamlıdere, Çubuk, Elmadağ, Güdül, Haymana, Kazan, Kalecik, Kızılcahamam, Nallıhan, Polatlı, Şereflikoçhisar ilçelerinde yer alan 129 cami ve mescit, 30 türbe incelenmiştir. Tarihsel olarak da tezimizde, Ankara’nın Türk İslam toprağı kabul edildiğı 11. yy.ın ikinci yarısından 20. yy.ın başlarına kadar olan yani Cumhuriyet’in kuruluşuna kadar geçen sürede yapılmış olan dini mimari örnekleri incelenmiştir.

Tezimizi hazırlarken öncelikle konuyla ilgili literatür çalışması yaptıktan sonra, her bir eser mümkün olduğunca yerinde görülüp incelenmiş, planları, çizimleri yapılmış veya arşivlerde, ya da basılı eserlerde mevcut olan çizimler (doğruluğundan emin olunduğı takdirde), fotoğraflar kaynak gösterilerek kullanılmıştır. En sonunda değerlendirme kısmında ise bu bilgiler ve veriler birbiriyle karşılaştırılmış, tahliller yapılarak bir neticeye varılmıştır. Tezimizin bütün aşamalarında elimizden geldiğince titiz ve özverili bir çalışma ortaya koymakla birlikte, gözümüzden kaçan eksiklikler ve yanlışlıklar konusunda anlayış beklemekteyiz.

Bu çalışmanın konusunun seçiminden, araştırılmasına, yazılmasından, saha çalışmalarına, tezimizin her safhasında maddi ve manevi katkılarıyla bize her türlü desteğı sağlayan kıymetli hocam Sayın Prof. Dr. Nusret Çam’a teşekkür etmeyi borç bilirim. Değerli jüri üyeleri hocalarım Doç. Dr. Kenan Bilici ve Yrd. Doç. Dr. Rüstem Bozer’e de desteklerinden dolayı teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca değerli anneme, babama, Fatma Nadul, Yücel Nadul, Ahmet Ersay ve Nazife Ersay’a her zaman yanımda oldukları, bana maddi ve manevi olarak sonsuz güç verdikleri için minnetlerimi sunarım.

Ayşe ERSAY

Ankara 2010

KISALTMALAR LİSTESİ

age	:Adı geçen eser
agm	:Adı geçen makale
agt	:adı geçen tez
AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
AÜİF	:Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Bkz.	:Bakınız
C.	:Cilt
Çev.	:Çeviren
D.	:Doğumu
Haz.	:Hazırlayan
H.	:Hicri
İA	:İslam Ansiklopedisi
İEF	:İstanbul Edebiyat Fakültesi
İTÜ	:İstanbul Teknik Üniversitesi
M.	:Miladi
M.Ö.	:Milattan Önce
M.S.	:Milattan Sonra
Ö.	:Ölümü
Res.	:Resim
s.	:sayfa
Şek.	:Şekil
TDV	:Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	:Türk Tarih Kurumu
VD.	:Vakıflar Dergisi
VGM	:Vakıflar Genel Müdürlüğü

GİRİŞ

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı Ankara'daki dini yapıların sanatsal ve mimari özelliklerini, Selçukludan Osmanlı'ya üslup gelişimi çerçevesinde ortaya koymaktır. Diğer bir deyişle Ankara'daki İslâmî devirde yani Selçuklulardan Osmanlı devri sonuna kadar olan süreçte oluşan dinî yapılardaki mimari üslupların, plan ve formlarını, malzeme ve teknik türlerini, mimari ve yapı elemanlarının uygulanış biçimlerini, tezyini motif ve kompozisyon özelliklerini belirleyip çizim ve fotoğraflarla belgelemektir.

Son dönemlerde gerek Anadolu'da gerekse Anadolu dışındaki bölgelerde yer alan Türk mimari eserleri ile ilgili çalışmalar, Türk sanatı tarihi ile ilgili elimizde bulunan verileri zenginleştirmektedir. Bunun yanında yok olma tehlikesi taşıyan eserler en azından bu şekilde kayıt altına alınarak ve fotoğraflanarak sonraki nesillere aktarılmaktadır. Bu çalışmaların büyük çoğunluğunda ilk hedef, çalışılan bölge ya da devirdeki eseleri tespit edip, kataloglarını çıkarmak olmaktadır. Bu elbette ki çok önemli bir aşamadır ve sanat tarihinde daha ileri araştırma aşamalarına da kaynaklık arz etmektedir. Son yıllarda Türkiye'de yapılan sanat tarihi çalışmalarına baktığımızda kimi zaman ya tamamen kuramsal çerçevede, ya da hiçbir hipotez ve problem içermeden deskriptif bilgilerin sıralandığını görmekteyiz. Bu bilgiler hiçbir sorgulamaya tabi tutulmadan, belli bir şablon üzerine oturtularak ve herhangi bir hipotez oluşturmadan salt belgeci bir anlayışla yazıya aktarılmıştır. Sadece mimari verilerin değil tüm verilerin sorgulanarak kullanılması, bu verilerin daha sistematik bir çerçevede bir hipotezle desteklenerek, son dönemin yeni arayışları çerçevesinde ele alınması, hem bölge tarihine hem de Türk sanat tarihçiliğine büyük katkılar yapacaktır.¹ Bu çalışmaların olumlu katkılarını göz ardı etmemekle birlikte; neden ve niçin sorularını sormadan, deskriptif bir tarzda yapılan bu çalışmaların sahamızda büyük bir yekûn teşkil ettiği bilinmektedir. Bu durum sanat tarihi araştırmaları için büyük bir avantaj olmakla birlikte, aslında hala istenilen yerde ol/amadığımızı göstermektedir. Bu konuya dikkat çeken Selçuk Mülâyim'in şu cümlelerini göz ardı etmek mümkün görünmemektedir: *"Bugüne kadar yapı envanterleri veya bunun az ötesinde, mimarlık üsluplarını anlatan sanat tarihlerini okuduk ya da dinledik. Bu anlatımlarda belgelerin azlığı ya da bilgilerin eksikliğini aşan bir cansızlık seziliyordu. Bunlarda eksik olan neydi"*² sorusuyla, sanat tarihi çalışmalarındaki bir soru(n)u dile getirmektedir.

¹ Hülya Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, TTK Yayınları, Ankara 2006, s.2-3.

² Selçuk Mülâyim, *Ters Lale, Osmanlı Mimarisinde Sinan Çağı ve Süleymaniye*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2001, s. 259.

İşte biz tezimizde, sanat tarihi çalışmalarının eleştirilen bu yönlerinden mümkün olduğunca kaçınmak gayretiyle konuyu kronolojik olarak açıklamaktan ziyade problematik bir mesele olarak ortaya koyduk ve bu yönleriyle irdeledik.

Bu konuda söylenmesi gereken önemli bir nokta da şudur ki uzun yıllardır devam eden Türk Sanatı çalışmalarında bazı konular araştırmacılar tarafından defalarca ele alınırken, bazı konuların ilgiden yoksun kaldığını görüyoruz. Görkemli, dikkat çekici, çok bilinen eserlerin tekrar tekrar çalışılması yerine; sade, kendine has bir görünümde olmakla birlikte, özgün sanatsal niteliğe sahip dini yapıların -Ankara örneğinde olduğu gibi- incelenmesini sanat tarihi camiamız için bir katkı olarak görmekteyiz. Ankara'nın sanat tarihi açısından geleneğinin ortaya konulması, mütevazı ve köklü Ankara dini mimari üslup geleneğinin gelecek nesillere aktarılması, bu bölgedeki eserlerin etraflı ve toplu bir çalışmayla bir araya getirilmesi ve sanatın kültürel arka planını besleyen amillerin bilimsel metot izlenerek açığa kavuşturulması, tezimizin en önemli tarafıdır. Kaldı ki sayıca az, ya da yaratıcılıktan uzak eserlere ulaşırsak da bunun neden böyle olduğunun sebeplerinin açıkça ortaya konulması bu çalışmamızın önemini artmaktadır. Umut ediyoruz ki, bu tezimiz, “mahallî üslup havzaları”³ üzerinde çalışacak sonraki araştırmacılara, muhteva ve metot yönünden de iyi bir örnek olur.

Tezimizin oturduğu en önemli ayak “mahalli üslup havzası mimari geleneği”ni ortaya koymak olmakla birlikte burada Ankara şehrinin de önemli bir payı olduğunu söylemeden geçemeyiz. Ankara'nın siyasi geçmişini yok saysak bile en azından sadece cumhuriyet tarihi için bile önemi ortadadır. Bir dönem kısa bir süreliğine de olsa Selçuklu sultanı Muhiddin Mesud (1181–1203) tarafından başkent yapılmış, ahilerin liderliğinde çok uzun olmayan bir Ahi cumhuriyeti (1330?-1361)⁴ yönetimi yaşamış, Murad Hüdaverdigar (1362–1389) sayesinde eyalet merkezi yapılmış, Ankara Savaşı (1402) gibi tarih değiştiren bir olaya sahne olmuş, daha sonra sancak merkezi olmuştur. Bunun yanında her zaman ticaretin kalbinin attığı, özellikle de klasik Osmanlı çağıyla birlikte tiftik üretiminde dünyada sayılı cazibe merkezlerinden biri olma özelliğini korumuştur. Bunun yanı sıra Ankaralı ahiler ve yaşadığı dönemde ve sonrasında kitleleri arkasından sürükleyen, tarihimizin en önemli manevi şahsiyetlerden, mutasavvıflarından biri sayılan Hacı Bayram Veli (Ö.1430) sayesinde manevi bir dinamiği de sürekli bünyesinde barındırmıştır.

³ Nusret Çam, “Anadolu Osmanlı Mimarisinde Osmanlı Öncesi Üslup Havzaları”, *İslami Araştırmalar*, cilt 12, sayı 3-4, Ankara, 1999, s. 247-251. ayrıca bkz. Nusret Çam, “Mimar Sinan'ın Eserlerinde Mahalli Unsurlar”, *Türkler Ansiklopedisi*, 12. cilt, İstanbul, 2002, s. 112-130.

⁴ M. Ali Hacıgökmen, “Ankara’da Ahi Hakimiyeti (1330?-1361)”, *Türkler Ansiklopedisi*, cilt:6, Ankara 2002, s. 830.

Konu böylesine önemli olduğu halde Ankara ile ilgili neden yeterince çalışma yoktur? sorusuna ise İlber Ortaylı'nın vermiş olduğu şu yanıt kayda değerdir. “XIX. yy. Ankarası bizim tarih yazıcılığımızda, öncelikle okul tarihlerinde fakir, tozlu küçük bir Anadolu yerleşmesi olarak anlatılır. Bu dünyaya kapalı, çorak tabiatın ortasındaki sıtmalî şehir, başkent olduktan sonra uygar bir merkez olmuştur. Betimlemenin genelde doğru olduğunu inkâr edemeyiz, ama bu doğrunun etrafındaki abartmalar, bir yerde gerçek manzarayı gölgeleyen yanlışları davet etmektedir. Kısacası, Ankara tarihi, Ankara'nın yakın geçmişi iyi bilinmemektedir. Genel ve yanlış kanıyı değiştirecek araştırma ve tezler; seminer raporları vardır. Ama kimse tozlu ve fakir küçük kasabanın geçmişindeki ilginç yapılanma ve renklerle ilgilenme gereği duymadığından, Ankara'nın gerçek tarihi üzerindeki bilgi ve tetkikler de günışığına çıkmamaktadır.

Bundan başka bu fakir medeniyetten uzak denen geçmişteki Ankara, niçin ve nasıl milli mücadele hükümetinin merkezi ve orduların karargâhı olabiliyor ve niçin Ankara, birtakım işadamları yanında ülkenin en önde gelen sanayici ailesini çıkarabiliyor sorusu ciddi olarak ortaya konuca bu mevcut bilgi kalıplarının pek bir işe yaramadığı ortaya çıkıyor. Tıpkı Kayseri pastırmacılığının ve halı tacirliğinin Kayseri sanayi girişimciliğinin kaynağını anlamaya yetmeyen iki deyim olması gibi...⁵ İlber Ortaylı'nın 19. yy. Ankarası için yapmış olduğu bu tespitler biraz da sanat tarihi alanıyla da ilgilidir. Bu nedenle Ankara'nın Türk-İslam toprağı haline geldiği 11. yy.dan itibaren kendine has ve günümüze değin de açıkça ortaya konulmamış olan bu ilginç sosyo-kültürel yapısından hareketle mimari üslubunu değerlendirmek icab eder.

Açıkçası bu kadar önemli bir şehri mimari açıdan incelerken işimizi zorlaştıran pek çok etmen de ortaya çıkmıştır. Şehirlerin belli bir zaman kesiti içindeki mekânsal yapısı; ekonomik yapıya, kültürel yaşantıya ve teknolojik düzeye bağımlı olarak değiştirmektedir. Ankara şehrinin büyük bir kısmı, parlak bir geçmişten sonra, ekonomik çöküş, geniş alanları etkileyen yangınlar, imar amaçlı eylemler, arsa spekülasyonu ve benzer nedenlerle yok olmuştur.⁶ Ankara, özellikle başkent olduktan sonra belirli bir plana bağlı olmadan gelişmiş ve gelişmesi çeşitli kültürel ve siyasal olaylarla ekilenmiş kentler arasında kümelenir. Tarihi olayların akışı içinde bazen barış içinde yaşayan ve anıtlarla donatılan bir taşra merkezi,

⁵ İlber Ortaylı, “19. yy.da Ankara”, *Ankara Ankara*, Yapı Kredi Yayınları, Ankara, 1994., s. 109.

⁶ Mehmet Tunçel, *Ankara (Agora) Şehir Merkezi ve Gelişimi (14-20.YY.)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara, 2001, s.1.

anayollar üzerinde önemli bir askeri garnizon, bir ticaret ve endüstri kenti olarak önem kazanmış, bazen de akınlara uğramış ve istilalarla tahrip edilmiştir.⁷

Ankara'nın Ortaçağdan Anadolu şehirlerinde gözlemlenen siyasi ve ekonomik canlılıkla paralellik arzeden mimari gelişmişlik konusundaki durumuna yoğunlaşırsak şöyle bir tablonun ortaya çıktığını görürüz. 13. yy.da ana ticaret yolları üzerinde olan Konya, Kayseri, Sivas gibi kentlerde mimaride büyük gelişmeler izlenirken, ikinci derecede önemli ticaret yolları üzerinde bulunan Ankara'da aynı gelişme hemen hemen takip edilememektedir. Ankara yapılarının daha çok cami ve mescit türünde küçük ve gösterişsiz yapılar olması dikkat çekicidir. Bu nedenle tezimizin bu konuları incelediğimiz “giriş” niteliğindeki bölümleri beklenenden uzun tutulmuştur. Çünkü Ankara'nın mahalli üslubunu oluşturan kaynak, yalnız mimaride değil, hayatın tüm kesitlerinde kendini göstermektedir. Eğer ekonomisiyle, siyasetiyle, sof ticaretiyle, ahileriyle Ankara dünyasına böylece dalmasaydık, Ankara'nın mahalli üslubunu kavramamız mümkün olmayacaktı. Tezi yazma amacımız Ankara toplumunun yarattığı maddi ve manevi kültürü bütün boyutlarıyla ortaya koyma ve bunlarla ilgili evrim, gelişim, yayılma, etkileşim, değişim gibi sorunları incelemek vasıtasıyla tespitler yapmaktır. Tezimizi yazarken tek amacımız Ankara'daki Türk devri dini yapılarını özelliklerini sanat tarihçi gözüyle ortaya koymak değil aynı zamanda Türk İslam sanatı alanında eksik gördüğümüz mahalli üslup geleneği kavramı üzerinde de durmaktır. Ankara'nın şehir olarak tarih içindeki yükselişleri, düşüşleri ve nihayet Cumhuriyet Türkiye'sinin yeni başkenti olarak inanılmaz bir hızla tekrar yükselişi ve bu yükseliş ile gelen pek çok mesele, şehir simasında meydana gelen değişiklikler ele alınmış ve bu sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik ortadan dini mimari eserlerinin ne derece etkilendiği ortaya konulmuştur. Ankara'nın mahalli üslup havzası olarak süreklilik arz eden durağan, mütevazı mimari eserleri işte bu girift sosyal dinamikler eşliğinde çalışılıp, tahlil edilmiştir. İşte yukarıda saydığımız tüm bu etkenler altında Bu bağlamda Ankara'nın Altındağ, Çankaya, Etimesgut, Gölbaşı, Keçiören, Mamak, Sincan, Yenimahalle, Akyurt, Ayaş, Bala, Beypazarı, Çamlıdere, Çubuk, Elmadağ, Güdül, Haymana, Kazan, Kalecik, Kızılcahamam, Nallıhan, Polatlı, Şereflikoçhisar ilçelerinde yer alan 129 cami ve mescit, 30 türbe incelenmiştir. Tarihsel olarak da tezimizde, Ankara'nın Türk İslam toprağı kabul edildiği 11. yy.ın ikinci yarısından 20. yy.ın başlarına kadar olan yani Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar geçen sürede yapılmış olan dini mimari örnekleri konu edilmiştir.

⁷ Ömür Bakırer, Emre Mardan, “Ankara Kent Merkezinde Özellikle Hanlar ve Bedestenin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi”, *Tarih İçinde Ankara*, der. Ayşıl Tükel Yavuz, Ankara 2000, s.106.

Çalışmanın Konusu ve Sınırları

Çalışmamızın konusu ile ilgili açıklık getirilmesi gereken birkaç önemli husus bulunmaktadır. Dini mimari kavramı bunların başında gelir. Teknik anlamıyla mimari, medeni bir toplumun pratik ihtiyaçlarını karşılamının yanı sıra, toplumun kendini ifade etmek üzere gerçekleştirdiği yapım tekniği ve sanatıdır. Bu açıdan mimari yapılar, yalnızca barınmayla ilgili zorunlu ihtiyaçların karşılanmasına yönelik olmayıp medeni kurumların hangi yönde geliştiğini yansıtan birer sembol olarak da önem taşır. Dini yapıların her biri de o dine ait ulûhiyet telakkilerini, ibadet şekillerini ve cemaat yapılanmalarını yansıtan karakteristik özellikler taşır. Dini mimari mabede ait terminoloji, mekan organizasyonu ve işlevler bakımından çeşitli tasniflere tabi tutulur.⁸ İslam sanatı için dini mimariyi kastettiğimizde cami, mescit, türbe, dergâh, tekke ve medrese akla gelmektedir. Bu çalışmada Ankara'da Türk devrinde, diğer bir deyişle Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı devirlerinde inşa edilen dini yapıların üslup açısından incelenerek karşılaştırılması problem olarak ele alınmıştır.

Dini mimari çeşitlerinden medrese ve tekke ile ilgili şu açıklamaları yapmak bir gerekliliktir. Ankara'da çok kabarık sayıda bulunan camilere, mescitlere göre nispeten az sayıda türbe, hamam ve hana rastlanmasına karşılık bugüne kadar hiç medrese yapısı kalmamış olması ilginçtir. Anadolu'da Selçuklular tarafından medreselerin yapımına son derece önem verilmiş, bunun sonucunda Anadolu, medrese ağıyla örülmüştür. Claude Cahen, 12. yy.da Anadolu'daki medreselerin sayısının az olduğundan bahsetse de, Uzunçarşılı, Anadolu'daki Selçuklu dönemi camilerinin sayısının bine ulaştığını söyledikten sonra, aynı dönemde inşa edilmiş olan medreselerin de cami sayısına yakın olduğunu söyleyerek, Selçukluların medreselere verdikleri önemi ortaya koyar. Ancak Uzunçarşılı'nın ifadelerinin bir mübalağa olduğunu kabul etmeliyiz. Çünkü Anadolu'da 1308 tarihine kadar yapılmış olan medreseler hakkında yapılan sayısal bir araştırma, sonucun hiç de Uzunçarşılı'nın ifade ettiği gibi olmadığını, ancak dönemin şartları da göz önünde bulundurulduğunda, Cahen'in dediği gibi de az olmadığını göstermektedir. Bu araştırmaya göre zikredilen tarihe kadar Anadolu'da yüz otuz beş medresenin varlığı tespit edilmiştir.⁹ Ancak bunun, tespit edilebilenler olduğunu ve muhakkak saptanamayanların da bulunduğunu kabul etmek gerekir.¹⁰

Bütün Anadolu'da olduğu gibi Ankara'da da 19. yy.'ın başlarına kadar medreselerin varlığı ile ilgili farklı kaynaklarda pek çok rivayet mevcuttur. Bunlardan birkaç tanesini

⁸ Selçuk Mülâym, "Mimari" *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2005, cilt,3, s. 91.

⁹ Bayburtluoğlu Zafer, Emre Madran, "Anadolu'da 1308 M. Yılına Kadar Gerçekleştirilmiş Türk-İslam Yapıları üzerine Sayısal Sınamalar", *VIII. Türk Tarih Kongresi (Bildiriler)*, Ankara, 1981, II, s. 944.

¹⁰ Seyfullah Kaya, *Selçukluların Dini Serüveni*, Şema Yayınları, İstanbul, 2006, s. 619, 620.

sıralayacak olursak; Savaş sırasında bile medrese yapımını ihmal etmeyecek kadar ilme düşkün olan İzzeddin Keykavus'un, Ankara'da I. Alaaddin Keykubat'ı kuşatırken şehrin karşısına bir de medrese yaptırılmış olduğu bilinir. Ancak daha sonraki yıllarda bu medrese, I. Alâeddin Keykubat tarafından yıktırılmış, vakıfları da iptal ettirilmiştir.¹¹ Ankara'daki medreselerle ilgili -kritik edilme zorunluluğu olan bir kaynak da olsa- Evliya Çelebi seyahatnamesinde de malumat bulunur. Evliya Çelebi Ankara'daki medrese sayısını belirten kısmı orijinal metinde boş bırakmıştır.¹² Bunun yanında Mustafa Paşa Medresesi, Taşköprülüzade, Seyfeddin ve Hüsrev Kethüda Medreselerinin meşhur medreseler olduğunu da belirtmiştir. Ayrıca Ankara'da o zaman yüz seksen sıbyan mektebi ve üç darül hadis bulunduğunu söyler.¹³

19. yüzyılda Ilık Mescid bitişiğinde bulunan Saidiye Medresesi, Kızılderviş Mahallesinde Hacı Abdullah bin Ahi Medresesi, Aşhor Mahallesinde Fazliye Medresesi, Doğan Bey Medresesi, Hisar Medresesi, Şeyh Hüseyin Türbesine bitişik el-Hac Şehabeddin Medresesi ve Şükriye Medresesi arşiv belgelerinden bilinen medreselerden bazılarıdır.¹⁴

Gönül Öney de İ. Hakkı Konyalı'nın notlarından, yakın zamana kadar Ankara'da var olan medreselerden bahseder. Bunlar; Alaeddin Cami yanında, Haseki Cami yanında, Kağrı Pazarı cami önünde, Yeğenbey Cami yanında, Zincirli Cami civarında bulunmaktaydı. Ayrıca *Tezkiretü'l-Ebniye*'de de Hüsrev Kethüda Medresesinin adı da geçmektedir. Ayrıca Gönül Öney, bu medreselere ek olarak eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünden elde ettiği verilere göre şu medresenin de eskiden mevcut olduğunu belirtir; Hacı Bayram, İpekçioğlu, Kağrı Pazarı, Nakşibendi, Minkaroğlu, Kocabey, Sarı Abdullah, Ağazade, Sarı Kadı, Yeşil Ahi, Molla Büyük, Zeynel Abidin, Saraç Sinan, Seyfiye, Debbağhane, Mustafa Paşa, Taşköprülüzade, Kethüda, Seyfeddin, Doğan Bey, Sevdadiye ve Mermerzade Medreseleri.¹⁵

Medreselerle ilgili arşivlerde yer alan metinlerde öğrenci sayıları ile ilgili veriler bulunmaktadır. Fakat bu metinlerin çoğu henüz okunmuş değildir. Bu konuda yazılmış olan bir makaleden 1315/1897 senesinde, Nallıhan'da yalnızca üç medrese ve toplam 200 öğrenci bulunduğunu, Ayaş'ta söz konusu edilen son dönemde bir de rüştiye olduğunu öğreniyoruz.

¹¹ Seyfullah Kara, a.g.e., s. 618.

¹² Çelebi'nin seyahatnamesinde bulunan bu boşluklar, onun hakkında bilgi sahibi olmadığı ya da sonradan eklemeyi düşündüğü bilgiler için kullanılmıştır. Buradan anlaşıldığı üzere Evliya Çelebi, hakkında bilgi sahibi olmadığı konularda malumat vermekten çekinmiş ve buralara boşluklar bırakmıştır. Bu aslında Evliya Çelebi'nin kısmen de olsa titiz bir araştırmacı olduğunu da gösterir.

¹³ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Karaman, Cilt:2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 225.

¹⁴ Abdülkerim Erdoğan, Gökçe Günel, Ali Kılıcı, *Osmanlılar Devrinde Ankara*, Ankara Tarihi ve Kültürü Dizisi, Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları, cilt:2, Ankara, 2007, s.84.

¹⁵ Gönül Öney, *Ankara'da Türk Devri Sosyal Yapıları*, Ankara Üniversitesi Basımevi Ankara, 1971, s.131.

1872'den 1902'ye kadar Osmanlı Devleti ve Maarif Salnamelerinde Ayaş Rüştîyesinde en azı 31, en çoğu 66 olmak üzere ortalama 45 öğrenci olduğu belirtilir. Bu öğrenci sayısının ne anlama geldiğini anlamak için kıyaslama yapalım. 1292(M.1875) Devlet salnamesinde; Ayaş'ta 43 rüştiye öğrencisi varken, Beypazarı'nda 20 öğrenci bulunmaktaydı. H.1298(M.1880) tarihli salnamede ise Ayaş'ta 37, Ankara'da 78 rüştiye öğrencisi görülmektedir.¹⁶ Bu öğrenci sayıları çok yüksek rakamlarda olmamakla birlikte, 19. yy. ın ikinci yarısında Ankara şehri için normal görülebilir. Ayrıca bu rakamlardan hareketle Ayaş, Beypazarı ve Nallıhan'da bile medreselerin var olduğu bilgisiyle karşılaşıyoruz.

Ankara'daki medrese sayısı ile ilgili bilgi veren başka bir yazar olan Mübarek Galip, Ankara'da 20. yy.ın başlarında yaklaşık 31 medrese bulunduğunu belirtir.¹⁷

1907 yılına gelindiğinde Ankara şehir merkezinde 19, Ayaş kazasında 11, Beypazarı kazasında 7, Nallıhan kazasında 2, Kalecik kazasında 4 medrese bulunmaktadır. Cumhuriyetin ilanında ise dört medresenin eğitime devam ettiği bilinir.¹⁸

Bu medreselerin devirleri, tipi ve durumları hakkında hiçbir bilginiz yoktur. Birçoğunun aynı adı taşıyan camiler veya mescitlerin bitişliklerinde ya da bir grup talebe yetiştiren hocaların basit evlerinden ibaret olması mümkündür. Elbette ki bunlar arasında önemli olanları da mevcuttur fakat günümüze şehrin süratli büyümesi ve fonksiyonlarını kaybetmeleri sonucu ulaşamamışlardır.¹⁹ Günümüz Ankarasına Selçuklu ya da Osmanlı çağından herhangi bir medrese binasının gelmemesi aslında bize, şehirde geçmişte olan medreselerin Anadolu'nun diğer şehirlerinde olduğu gibi büyük, gösterişli yapılar grubundan oldukça uzakta olduğunu tahmin ettirmektedir. Bu yapılardan neredeyse hiç birinin ayakta olmaması, Ankara medreselerinin Sivas, Konya, Kayseri gibi en azından Orta Anadolu coğrafyasındaki görkemli medreselerden ziyade salaş binalar olduğu tahminini artırmaktadır. Eski Ankara'dan günümüze sağlam bir medrese ve mektep binası gelememesinin sebeplerinden birisi de Vakıfların tasfiyesi sırasında bunların, Maarif ve Özel İdare teşkilatlarına teslim edilerek yerlerine genellikle okul yapılması veya satılmış olmalarıdır.²⁰ Ayrıca bu eserlerin hemen hemen hiç birisi günümüze ulaşmadığı için tezimizde Ankara medreseleri ile ilgili bilgilere yer verilememiştir.

¹⁶ Nesimi Yazıcı, "Son Dönem Ayaş Medreseleriyle İlgili Bir Değerlendirme", *Ayaş ve Bünyamin Ayaşı (Tarihte- Günümüzde Ayaş ve Bünyamin Ayaşı Sempozyumu)*, Ankara, 1993, s.137-138.

¹⁷ Mübarek Galip, *Ankara Mescidler, Camiler, Mezarlıklar, Kitabeler* (Haz. S. Erşahin-H.Çınar), Ankara, 1996, s.11.

¹⁸ Avram Galanti, *Ankara Tarihi*, Ankara, 2005, s. 221.

¹⁹ Gönül Öney, a.g.e., s. 131.

²⁰ Abdülkerim Erdoğan, Gökçe Günel, Ali Kılıcı, a.g.e., s. 84.

Dini yapı türlerinden biri olan tekke ve zaviyelerle ilgili de birkaç husus arz etmek gerekir. Anadolu Selçukluların yapımına en fazla önem verdikleri din ve kültür kurumlarından bir tanesi de tekke ve zaviyelerdir. Tekke tasavvuf ehli insanların toplandıkları, zikrettikleri ve kendi tarikatlarının usullerini uygulayarak dini ve tasavvufi hayatı yaşadıkları yapıların ismidir. Ayrıca bu mekânlar yolcuların gelip dinlendikleri, misafirhane ve namazgâh olarak kullandıkları mekânlardır. Yani işlev bakımından kervansarayların yardımcısı durumundadırlar. Tarihi oldukça eskilere inen zaviyeler, şehir, kasaba ve köylerde veya yollar üzerinde kurulan; tasavvufi bir disipline tabi olarak bir şeyh yönetiminde, gelip geçen yolcuların bedava misafir edildikleri müesseselerdir. Bu tasavvufi tesislerin, kurucuları veya unutulamayan şeyhleri için yapılan türbeler, onların tamamlayıcı bir parçası olur. Çoğunluğu günümüze ulaşmayan zaviyelerin genellikle sadece türbeleri ayakta kaldığından, bunların yerleri türbelere göre belirlenebilmektedir. Bu yönüyle türbeler konusu zaviyeler ve imaretlerle birlikte ele alınması gerekmektedir. Eski Ankara'dan günümüze gelen tekke ve zaviye azdır. Şehrin tarihini ve eserlerini anlatan pek çok eserde de bu konuya değinilmekten kaçınılmaktadır. Konu ciddi olarak araştırıldığında, Ankara'nın tasavvufi hareketler bakımından önemli bir şehir olduğu ortaya çıkar. Hüseyin Gazi, Şeyh İzzettin, Er Sultan, Şeyh Abdülkadir İsfehani, Taceddin Veli Hazretleri, Ahi Elvan, Ahi Şerafettin, Kul Derviş, Direkli Baba, Yürüyen Dede gibi önemli tasavvufi önderler Ankara'da yaşamış ve halk üzerinde etkili olmuştur.²¹

Ankara, geçmişte pek çok sayıda inşa edilen sosyal, kültürel ve dini tesislerle mamur edilmiştir. Önceleri tekke ve zaviyelerle halka yapılan yardım mekânlarına daha sonra bir de imaret yapıları eklenmiştir. Fakat Ankara'daki dini yapılar içinde üslup gelişimini izleyebileceğimiz kadar yeterli sayıda günümüze ulaşan tekke ya da zaviyeye ulaşamadık. Mimari eserler konusunda başvuru temel kaynaklardan olan Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde tekkelerle ilgili az da olsa bilgi bulunur. Evliya Çelebi seyahatnamesinde "Ve cümle on sekiz mihraplı tekye-i dervişan'dır." diyerek o zamanda Ankara'da on sekiz adet tekke olduğuna işaret eder. Bunun yanı sıra Hacı Bayramı Veli tekkesinden ve özellikle Hacı Bayramı Veli'nin tekkesindeki âşıkların çokluğundan bahseder. Buna ek olarak Cenabi Ahmet Paşa Cami'nin bahçesindeki meşhur mevlevihaneye de değinir.²² Günümüze değişikliklere uğrayarak ulaşan tekkeleri şöyle sıralayabiliriz; Kazan Turasan Bey Tekkesi ve Türbesi, Şeyh izzeddin Zaviyesi ve Türbesi, Ebu İshak Zaviyesi, Şeyh Mehmed Türbesi, Ahî

²¹ Anonim, *Altındağ'ın Manevi Coğrafyası*, Altındağ Belediyesi Yayınları, Ankara, 1998, s.13.

²² *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Karaman, Yapı Kredi Yayınları, Cilt:2, İstanbul, 2005, s. 225.

Halife Zaviyesi Hüseyin Gazi Türbesi ve Zaviyesi, Nakşibendi Dergahı, Taceddin Dergâhı. Fakat bu yapılar da zaman içerisinde orijinalinden neredeyse tamamen uzaklaştığı için ve bu eserlerin aslı ile ilgili olarak da elimizde sağlam kaynaklar mevcut olmadığından bu konuda da açılacak bir başlığın içeriği çok sınırlı kalacağı için, tezimizde bu koudan bahsedilmemiştir.

Çalışmamızda Ankara il sınırları içinde yer alan dini mimari eserlerinin her biri tek tek kataloglanarak yer almamıştır. Zira bu çalışmanın amacı Ankara ilinin dini yapılarının detaylarına yer veren kataloglarını çıkarmak değildir. Bu nedenle sadece mahalli üslup arz eden dini mimari eserlerden örnekler verilerek konu işlenmiştir. Amacımız katalog oluşturmada ziyade, ele aldığımız Ankara dini yapılarının mimari ve tezyini özelliklerini ortaya koyarak, bu üslupların diğer bölgelerde yer alıp almadığını araştırmak ve bunu nedenleriyle birlikte sorgulamaktır. Bu eserler Ankara il merkezi ve ilçelerle birlikte, ilçe köylerindeki eserler arasından seçilmiştir. Çalışmamız Ankara'nın merkez ve ilçelerini kapsayan bölgesel bir çalışmadır. Fakat çok sayıda ilçe ve kasaba ve köyü olan bu şehrin bütün dini mimari yapılarının taranması zaman ve ekonomik olarak oldukça büyük bir zorluk teşkil etmektedir. Ayrıca Ankara'da son yüzyıllarda aynı gelenekle yapılmasına rağmen özelliksiz ve orijinal olmayan nitelikte pek çok yapı da mevcuttur. Bu nedenle her bir eserin planını, fotoğrafını ve diğer mimari ve tezyini özelliklerini detaylı olarak vermek yerine aralarından tezimizdeki hipotezleri destekleyecek kadar seçme örnekler tercih edilmiştir. Bu yolla çalışmanın hacmi de gereksiz yere geniş tutulmamış olacaktır.

Tezimizde açıklanması gereken başka bir husus da Ankara şehrinin yapısından kaynaklanan sorunlardır. Aslında Ankara Cumhuriyetin ilanı ile birlikte başkent olunca tarihçiler bu kentin tarihine daha çok eğilmiştir. Fakat Ankara'nın tarihsel geçmişine dayanarak çalışmalar yapmak isteyen bir sanat tarihçisi ciddi zorluklarla da karşı karşıyadır. Çünkü Ankara'nın yakın geçmişte geçirmiş olduğu evrim niteliğindeki değişimler kenti neredeyse tamamıyla yok etmiştir. Elbette hala günümüze değin ayakta kalabilmiş yapı türleri mevcuttur. Fakat bunlar diğer sıradan Anadolu kentleriyle kıyaslandığında oldukça azdır. Ankara ile ilgili çalışmalar yapan araştırmacılar bu konuda dezavantajlı durumdadır. İşte temel neden bu olmakla birlikte günümüze ulaş/amamış olan eserler de çalışmamızın konusuna dâhil olmamıştır.

Ankara şehrinin bu özel durumunun yanı sıra sanat tarihi araştırmalarında belki de hemen hemen bütün kentlerde gözlenen deprem, yangın vs. gibi doğal felaketler ve insan eliyle gerçekleştirilen savaş, tahrip vs. gibi yapay felaketlere de dikkat çekmek gerekir. Zira Ankara tarihinde pek çok deprem, yangın vs. gibi mimari eserleri tahrip edecek ve ortadan

kaldıracak pek çok doğal felaket yaşamıştır. Ama bu felaketlerin çoğunun tarihsel kaydını bulmak oldukça zordur. Bu bağlamda Ankara'daki depremlere bakacak olursak Ankara ve civarında 1900 yılı öncesinde oluşmuş tarihsel depremlere ait veriler çok az sayıda olduğunu görürüz. Ankara ili ve çevresinde meydana gelen bazı depremler, yayınlanan kataloglardan²³ alınan veriler ışığında tarih sıralarına göre şu şekilde sıralanabilir; 12 Ağustos 1668 tarihinde, Beypazarı'nda büyük hasara sebep olan şiddetli bir şokun meydana geldiği belirtilir. Bu depremin daha öncekilerden çok daha fazla şiddetli olduğu ve kuzey Anadolu'nun büyük bir kesimini etkilediği bilinmektedir. Araştırmacılar bu depremin Anadolu bölgesinde oluşmuş en büyük deprem olduğunu savunmaktadır. 28 Ağustos 1881 günü deprem ise Çankırı yöresinde etkili olmuş ve bu depremde 12 kişi hayatını kaybetmiştir. 1883 yılındaki depremde Kastamonu-Çankırı civarı depremden hasar görmüş, depremin şiddeti altı olarak ifade edilmiştir.²⁴ Yaşanan bu depremlerin Ankara'nın hayatına her yönden zarar verdiğini tahmin etmek mümkündür. Bu yıkımlar sırasında Ankara'daki dini yapılar da etkilenmiş olmalıdır.

Ankara'daki eserlere zarar verebilecek başka bir felaket de yangınlardır. Ankara'nın Ortaçağ'da ve akabindeki yüzyıllarda bugünkü çağdaş bitki örtüsünden çok daha yeşil olduğunu eserlerde kullanılan bol ahşap malzemeden anlayabiliriz. Çeşitli ahşap süsleme tekniği örneklerinden önemli olanlarının Ankara'da yer alması Ankara'da ahşap işçiliğinin geldiği durumla ilgili bize ipuçları verir. Zaten 13. yy. ın sonlarına doğru Ankara yöresinde çok gelişmiş bir ahşap sanatıyla karşılaşmaktadır. Anadolu'nun çeşitli şehirlerindeki eserlerde, Selçuklu geleneğini sürdüren Ankara atölyelerinden yetişmiş ustaların adlarına rastlanmaktadır.²⁵ Bu özel durum Ankara'yı yangınlara karşı daha savunmazsız kılacaktır. Gerçi 20. yy. öncesinde yaşanan yangınlarla ilgili herhangi bir veriye ulaşamamış olsak da 1917 yılında da Hisarönü denilen mevkide iki gün boyunca süren büyük bir yangın çıktığı kaydına ulaşılmaktadır.²⁶ Kuşkusuz buna benzer yangın hadiseleri de eserlere zarar veren başka bir afet türü olmuştur.

Bunun yanı sıra Ankara istilalar nedeniyle de tahrip görmüş bir şehirdir. İlk dönemlerde Osmanlı beyliğinin bir uç şehri olan Ankara, diğer beyliklerle olan mücadelelerde ortaya çıkan karışıklıklar sebebiyle çok zarar görür. Şehri en fazla tahrip eden beylik ise Karamanoğullarıdır.

²³ Soysal,H.,S.Sipahioğlu,D.Kolçak,Y.Altınok, "Türkiye ve Çevresinin Tarihsel Deprem Kataloğu",*Doğa Bilim Dergisi, Temel Bilimler*, Seri A, Cilt 5, Sayı 3,1981.

²⁴ Süleyman Pampalı, Beril Kozlu, "Ankara'nın Depremselligi", *Kentleşme-Ankara*, s. 29, 30

²⁵ "Ahşap", Erdem Yücel, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1989, s. 182.

²⁶ Abdülkerim Erdoğan, Gökçe Günel, Ali Kılıcı, *a.g.e.*, s. 279.

Ankara'nın bundan daha büyük bir savaş felaketi ise Osmanlı döneminde Ankara, Çubuk ovasında yaşanan Ankara Savaşı'dır. 1402 yılında Yıldırım Han(1389-1403)'la Timur(1370-1405)arasında meydana gelen bu savaşta, Ankara ve çevresi büyük zarar görür.²⁷ Ekili araziler çiğnenir, sular zehirlenir, şehir ve köylerde hayat felce uğrar, özellikle Timur ordusunda bulunan filler çevreye zarar verir, bağlar ve bahçeler talan edilir. Gerçi Ankara Savaşı sonrasında mimari yapılarda nasıl bir tahrip olduğu ilen ilgili elimizde bir veri yoktur. Fakat toplumu böylesine etkileyen bir durumdan mimari eserlerin etkilenmemesi düşünülemez.

15. yy.dan itibaren çeşitli vesilelerle hareketli günler geçiren bir kent olan Ankara'da, dini mimari eserleri olumsuz yönde etkileyen hadiseler de devam etmektedir. Bunu takip eden süreç içerisinde şehir ve civarında şehzadeler arası mücadeleler devam eder, şehrin anayol üzerinde bulunması ve ticari bir merkez olması özelliği dolayısıyla cazibe ve sığınma merkezi olur. Cem Sultan olayında (15.yy.)'da Şehzade Cem'in ailesinin Ankara kalesinde misafir edilmesi nedeniyle, Bayezid kuvvetleri şehri kuşatmış ve belli ölçüde tahribat yapmışlardır. Kanuni Sultan Süleyman'ın oğulları arasındaki taht kavgaları Ankara'ya daha fazla zarar vermiştir. Bu yüzden Ankara yöresi 1559 ve bunu izleyen yirmi yıl boyunca büyük karışıklıklara, sıkıntılara uğrar. 1610'larda Karakaş Ahmed adlı bir Celali'nin harap ettiği yerleri onarmak için Ankaralılar kırk elli yıl uğraşmak zorunda kalırlar. 1600'lerin başlarında Ankara'ya hâkim olmak isteyen Kalenderoğlu'nun isyanı, 1623'te aynı hedefi güden Abaza Mehmed Paşa kuşatmasında Ankara'ya zarar vermiştir. 1833'te Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa isyanında Paşa'nın askerleri Ankara'da bir süre bulunmuştur.

Bu siyasi sorunlar yanında Ankara'yı kırıp geçiren diğer felaketler kıtlıklar, yangınlar ve kuraklıklar ve bunların verdiği zararlardır. Bunlar şehrin nüfusunu etkiler ve göçler başlar. Ankara'da görülen meşhur kıtlık ev kuraklıkların ilki 1845 yılında, ikincisi 1874-75 yıllarında yaşanır. Bu yıllarda Ankarada salgın hastalıklar artmış, zaten yeterli olmayan asayiş daha da bozulmuş, halk açlık ev sefalet ve asayişsizliğin getirdiği kargaşa ortamında bir de denetimsizlikten kaynaklanan yolsuzluk ve suiistimallere de maruz kalmıştır.²⁸ Maddi refahla ve manevi gelişmişlikle çok yakından ilgili olan mimari üslup kalitesi maalesef bu sosyolojik nedenlerden dolayı yükselme kaydememiştir. Kuşkusuz bu zor günleri yaşayan Ankara halkı ya da yöneticileri olmamış, şehrin mimari dokusu da bu maddi ve manevi huzursuzluktan nasibini fazlasıyla almıştır. Bunun yanı sıra insan unsuru sonucu ortaya çıkan tahripler, malzeme fakirliği ve hassa ocağında yetişen mimarlardan mahrum olma durumu nedeniyle

²⁷Bkz. Abdullah Turhal, *Timur'un Ankara Kalesini Kuşatması*, Atlar Market, Ankara 2009

²⁸ Abdülkerim Erdoğan, Gökçe Günel, Ali Kılıcı, *a.g.e.*, s. 289.

mimari yapıların inşa edilmesinin yerel ustaların becerisine kalmış olması nedeniyle de pek çok eser ortadan kalkmış ya da tamire ihtiyaç duymuştur.

Çalışmamızda karşılaştığımız diğer bir zorluk da, yukarıda sayılmış olan sosyal, siyasal, doğal, ekonomik problemler yüzünden icab eden mevcut yapıların tamirler ve ilaveler sebebiyle eserlerin orijinal durumlarını kaybetmeleridir. Yapılarda mevcut olan unsurlardan hangilerinin eserin ilk yapılış devrine ait olduğu konusu, sanat tarihindeki bütün diğer çalışmalar gibi bizim tezimizin de sorunu olmuştur. Tabi bu şartlar altında tespit yapmak oldukça zor bir durumdur. Fakat bu konuda dikkatimizi çeken önemli bir husus da eserlerin tamirden sonraki vaziyetlerindeki üslup birliğidir. Bu nedenle incelediğimiz bir eser özellikle tamir gördüyse elden geldiğince tamirden önceki orijinal hali esas alınmıştır. Tabi bu tespitleri yapmak bazen çok zor olmuştur.

İşte yukarıda saydığımız tüm bu etkenler altında Bu bağlamda Ankara'nın Altındağ, Çankaya, Etimesgut, Gölbaşı, Keçiören, Mamak, Sincan, Yenimahalle, Akyurt, Ayaş, Bala, Beypazarı, Çamlıdere, Çubuk, Elmadağ, Güdül, Haymana, Kazan, Kalecik, Kızılcahamam, Nallıhan, Polatlı, Şereflikoçhisar ilçelerinde yer alan 104 cami mescit, 30 türbe incelenmiştir. Tarihsel olarak da tezimizde, Ankara'nın Türk İslam toprağı kabul edildiği 11. yy.ın ikinci yarısından 20. yy.ın başlarına kadar olan yani Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar geçen sürede yapılmış olan dini mimari örnekleri incelenmiştir.

Üslup Terimi Hakkında: Üslup kelimesi sözlükte, 1. Anlatma, oluş, deyiş veya yapış biçimi, tarz 2. Bir sanatçıya, bir çağa veya bir ülkeye özgü teknik, renk, biçimlendirme ve söyleyiş özelliği, biçem, stil. 3. ed. Sanatçının görüş, duyuş, anlayış ve anlatıştaki özelliği veya bir türün, bir çağın kendine özgü anlatış biçimi, biçem, tarz, stil²⁹ anlamlarını taşımaktadır. Celal Esad Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*nde üslubu, yol, tarz, nesak ve ifade tarzı; yazı tarzı, bir sanatçının ya da edibin ifade tarzı; bir devre ait sanat tarzı³⁰ olarak tanımlar. Doğan Hasol ise sözlüğünde üslubu, bir sanatçının, bir sanat çeşidinin veya bir sanat döneminin kendine özgü tasarım tarzı; belirli bir mekân ve zamanda, sanat alanında benzer gereksinme ve olanaklardan doğan anlatımları birleştiren ortak payda olarak açıklayarak daha geniş bir betimleme yapar.³¹

Üslup kavramı insanların farklılığı algılamaya başladığı ilkçağlardan beri var olmakla birlikte bu kavramın ne tür bir sözcükle karşılandığına ilişkin bilgi yoktur. Ünlü Romalı mimar ve yazar Marcus Vitruvius Pollio (d.M.Ö.80-70-ö.M.Ö.15'ten sonra), mimari

²⁹ <http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=%FCslup&ayn=tam>

³⁰ Celal Esad Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, Meb yay., İstanbul 1952, cilt: 4, s. 2155.

³¹ Doğan Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, Yem yayınları, İstanbul., 2005, s.479.

düzenleri tanımlarken iş (opus), tür (genus) gibi sözcükler kullanmış, Yunanlılar ise daha çok araç (kataskene), iş (ergsia) ve nitelik (karakter) gibi sözcükleri yeğlemişlerdir. Latince “sivri uçlu bir alet” anlamına gelen stilus, Geç Latince’de “yazı tarzı” anlamında retorik, yazı ve konuşma sanatlarına ilişkin kullanılmıştır. Roma imparatorluk döneminde (5.yy.) etkili, etkisiz, yüce, yalın gibi kavramları tanımlamaya başlamışsa da henüz bir sanatçı için kullanılmamıştır. Bugünkü anlamda stil (üslup) terimi Rönesans’la birlikte ortaya çıkmıştır. İlk kez Giorgia Vasari(d.1511,ö.1574); Yunan, Bizans ve Gotik dönemler sanat ve mimarlıklarından bahsederken “tavır (maniera)” sözcüğüne yer verilmiştir. Yazıya ek olarak, ilk kez 1600’lerde müzik için de kullanılmaya başlayan “stile”, ancak 18. yy. da İngiltere’de mimarlık için de geçerli terim olmuştur. Bu dönemde yalnızca Yunan ve Roma sanatları birer üslup olarak değerlendirilirken zamanla üslup kavramı genişletilmiştir.³²

Sanat tarihi araştırmacılığında kullanılan pek çok soyut terim gibi “üslup” terimi de yukarıda değinildiği üzere birden fazla anlama sahiptir. Bir üslubu bazen karakteristik belirtileriyle fark edebilmemize rağmen; üslup nedir, üslubun yapısına hangi elemanlar girer? sorusunu cevaplamaya kalktığımızda, uzun ve kopuk cümlelerden oluşan, tamamlanmamış fikirler yığınıyla karşılaşırız. Dönem, bölge, kavim, sanatçı, biçim, malzeme, teknik, dekorasyon ve daha pek çok şey, üslupta o kadar iç içe girmiştir ki, bu durumda konuya hâkim olan karışıklığa şaşmamak gerekir. Terminolojik irdelemeler gösteriyor ki; sorun enine boyuna tartışılmamış; özellikle Türk Sanatı araştırmalarında, üslubun ne olduğu konusunda söz birliği edilmeden, rahatlık içinde yazılmış, konuşulmuş ve yorum yapılmıştır.³³ Açıkçası sanat tarihçilerinin büyük kısmının üzerinde uzlaşım sağladıkları bir “üslup “ tanımı olmaması bu meselenin en zor kısımlarından biridir. Bunda elbette ki sanat kavramının giriftliği ve kültürün neredeyse her ögesiyle girdiği sarmaşık ilişkinin boyutları da etkilidir. Sanat ve bu kültür öğelerinin arasındaki ilişkiyi net bir biçimde ortaya koyduğumuzda üslup kavramı da yavaş yavaş netleşecektir. Bu tezde de çabamız bu yönde bir çalışma ortaya koymaktır.

Mahalli Üslup Hakkında

Türkiye’de sanat tarihi çalışmaları Cumhuriyetin kuruluşundan beri devam etmesine rağmen mahallî üslup havzaları³⁴ konusu henüz etraflıca incelenmemiş yeni bir kavram olma özelliğini korumaktadır. Bu konuyla ilgili spesifik ve münferid çalışmalar bulunmamaktadır.

³² Z. Rona, “Üslup” Maddesi, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, Yem yayınları, İstanbul 1997, cilt: 3., s. 1857.

³³ Selçuk Mülayim, *Sanat Tarihi Metodu*, Bilim ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1994, s.50.

³⁴ Nusret Çam, “Anadolu Osmanlı Mimarisinde Osmanlı Öncesi Üslup Havzaları”, *İslami Araştırmalar*, cilt 12, sayı 3-4, Ankara, 1999, s. 247-251. ayrıca bkz. Nusret Çam, “Mimar Sinan’ın Eserlerinde Mahalli Unsurlar”, *Türkler Ansiklopedisi*, 12. cilt, İstanbul, 2002, s. 112-130.

Elbette bu “*üslup sorunları*” bazı araştırmacılar tarafından ele alınmıştır. Fakat konuya sadece gerektiği zaman, satır aralarında veya en iyi ihtimalle yöntem ve usul ile ilgili kitaplarda bir bölümle geçiştirilerek yer verilmiştir.³⁵ Türk sanat tarihi araştırmalarında genel olarak konu edilen “yerel üslup” kavramından Türklerin Anadolu’ya geldiklerinde karşılaştıkları Bizans ve diğer yerel geleneklerin Anadolu sanatına etkisi şeklinde anlaşılmıştır. Bu eserlerde “Anadolu üslubu bir bütün halinde Türklerden önceki yapı geleneklerinden nasıl, ne oranda etkilenmiştir?” sorusuna yanıt aranmıştır.³⁶ Bunun yanı sıra üslup tartışmalarını Hristiyan ve İslam mimarisi arasındaki farklar üzerinden temellendiren çok kıymetli çalışmalar da yapılmıştır.³⁷ Oysa Anadolu coğrafyasında Türk İslam nüfusun yaratmış olduğu mahalli üslup havzaları neredeyse klasik üsluplar kadar zaman ve mekan açısından genişlik, yaygınlık ve süreklilik arz eder. Farklı bölgelerdeki mahalli üslup değişimleri -farklı zaman ve coğrafya sınırları içinde gerçekleşse de- değişik malzeme ve teknikle de olsa taşra mimarisindeki bir yorum birliği göz ardı edilemez. Bu konuya *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı* adlı eserde de derin olmamakla birlikte atıfta bulunulmuş ve Selçuklu bezemesinin mimarisinin aksine daha homojen bir çizgi izlediği, mimarının ise Anadolu coğrafyasında üç mimari kültür alanı sergilediği belirtilmiştir. Bu üç egemenlik alanını da Danişmend-Konya Selçuklu egemenlik alanı, Mengücek-Saltuklu- Ahlatşahlar bölgesi ve Artuklu egemenlik bölgesi olarak bizim çalışmamızdan çok daha genel bir perspektifle ortaya koymuşlardır.³⁸

Biz artık Anadolu mimarlığının kendinden önceki yerel geleneklerle olan bağlantısından ziyade Anadolu Türk İslam mimarlığı üslubu içinde yine bu çağ ve kültüre ait yerel, mahalli üsluplarla olan ilişkisinin incelenmesi gerektiği kanaatindeyiz. Bu minvalde Ankara mahalli üslup havzası konumuzun temelini teşkil etmektedir. Bizim tezimizde kullandığımız “mahalli üslup havzası” terimi, Anadolu’daki Selçuklu döneminde ve bunu izleyen devirlerde oluşup, Osmanlılar zamanında tekrarlanan, süregelen üslup bütünlüğünü ifade etmektedir. Türkiye’de sanat tarihçileri, Anadolu’daki Türk İslam mimarlığını ve sanatlarını tasnif ederken genellikle; I. Beylikler devri, Anadolu Selçuklu Devri (1075-1308), II. Beylikler Devri (1299-1453) -ki bu devir Osmanlı imparatorluğunun beylikler dönemini de kapsar-, Erken Devir Osmanlı Mimarisi, Klasik devir (1453-1750), Batılılaşma Devri (1750-1909), Milli Üslup (1909-1929) şeklinde değerlendirilir.³⁹ Bunun dışında çok farklı olmamakla birlikte Anadolu’da Türk İslam sanatı dönemlerini farklı gruplandırmalar da

³⁵ Selçuk Mülâym, *Sanat...*, s. 50-67.

³⁶ Bkz. Doğan Kuban, *Türk İslam Sanatı Üzerine Denemeler*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1995, s. 75-91., 7. Türk Tarih Kongresi (1970), cilt: 7, Ankara, 1972, s. 382-395.

³⁷ Turgut Cansever, *İslam’da Şehir ve Mimari*, s. 38-40, 78-82.

³⁸ Doğan Kuban, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 72

³⁹ Nusret Çam, “Anadolu Osmanlı Mimarisinde Osmanlı Öncesi.....”, s. 247

mevcuttur. İlk Osmanlı Mimarisi, Fatih Dönemi Osmanlı Mimarisi, Klasik Osmanlı mimarisi; Mimar Sinan Öncesi Osmanlı Mimarisi, Mimar Sinan Dönemi Klasik Osmanlı Mimarisi; Mimar Sinan Sonrası Osmanlı Mimarisi, Son Dönem Osmanlı Mimarisi; Lale Devri Mimarisi, Türk Barok Mimarisi, Eklektik Mimari⁴⁰ gibi bir sınıflama yapan Gönül Cantay’a ek olarak, Semavi Eyice de Osmanlı mimarisinde şöyle bir sınıflandırmaya gider; Hazırlık Dönemi (başlangıçtan Fatih devrine kadar); Klasik Dönem, ki bu dönem kendi içinde üçe ayrılır; Fatih ve II. Bayezid Dönemi, Sinan Dönemi ve Sinan’ın Üslubunu Sürdüren Ustalar Dönemi olmak üzere; Batı hakimiyetindeki Türk Sanatı Dönemi de kendi içinde dörde ayrılır, Lale Devri, Türk Barok Dönemi, Türk Ampir-Tanzimat Üslup Dönemi ve Karma Üsluplar dönemi olmak üzere, son olarak da Yeni Türk Üslubu Dönemi gelmektedir.⁴¹ Dikkat edilirse bu devir ayrımları ve gruplandırmalar genellikle büyük idare merkezleri için geçerli olmuştur. Bu mimari gelenekleri daha çok İstanbul, şehzade şehirleri (Amasya, Tokat, Manisa, Konya gibi), eyalet merkezleri (Erzurum, Halep, Van gibi) ve menzil külliyelerinde⁴² izleyebiliyoruz. Bunun dışındaki taşra şehirlerine Osmanlı’nın yerel üsluplara olan saygısından da kaynaklanan bir mahalli üsluplar hâkimdir. Osmanlılar bir bölgeyi fethettiklerinde genellikle mevcut kanunları muhafaza etmişler veya önemsiz bazı değişikliklerle uygulamışlardır. Osmanlı sisteminde Padişahın özel hükümleri kanunnameleri, sancak kanunnameleri, belirli gruplarla ilgili kanunameler, devlet teşkilatıyla ilgili kanunnameler, genel kanunnameler adı altında pek çok kanunname çıkarılmaktaydı.⁴³ Bu kanunnamelerde şehrin Osmanlı toprağı haline gelmeden önceki kuralları, kanunları, örf, adet ve gelenekleri devam ettirilmekteydi. Osmanlının bu teamülünün oluşturduğu felsefenin mimari geleneğe de yansıdığını görmekteyiz. Eğer böyle bir uygulama olmasaydı Mimar Sinan imzası taşıdığı şüpheli olsa da klasik Osmanlı mimarisinin Ankara’daki tek örneği olan Cenabi Ahmet Paşa Cami’nin taçkapısında yer alan ve Ankara mihraplarında çokça uygulanmış olup, gelenek haline gelmiş olan, geçme şeklindeki daireler oraya

⁴⁰ Gönül Cantay, “Erken Osmanlı Dönemi Mimarisi”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, Cilt: 12, s. 87

⁴¹ Semavi Eyice, “Osmanlı Mimarisinin Gelişmesi” *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara, 1999, cilt: 10, s.79-101.

⁴² Ekonomik durumun en güçlü olduğu dönemlerde büyük ölçekli, görkemli yapılardan oluşan külliyeler inşa edilmiş, özellikle II. Bayezid ve Kanuni dönemlerinde gelişmesini tamamlayan Hassa Mimarlar Ocağı’nın mimarları ve Mimar Sinan ile onun ekolünden yetişen mimarlarla külliye mimarisinde önemli anıtsal kuruluşlar meydana getirilmiştir. bu kuruluşlar bir yandan çağın mimari anlayışına “klasik mimari” adını kazandırırken, bir yandan da Anadolu’da, menzillerde yeni yerkelemin yerlerinin kurulmasını ve zamanla buraların şehirleşmesini sağlamıştır. Edirne, İstanbul, Amasya ve Manisa gibi, zamanı için büyük şehirlerde ise, şehir dokusu içinde eski semtlerin yeniden mamur hale gelmesine veya yeni semtlerin doğmasına sebep olmuştur. Gönül Cantay, *Osmanlı Menzil Külliyelerinin Kuruluşu*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 3.

⁴³ Halil İnalcık, Kanunname Maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001, cilt: 24 s. 334.

yerleştirilmezdi.⁴⁴Osmanlı yönetim siyasetinin mahalli olan her unsura saygı ilkesi de Ankara mahalli üslubunu yaratmada katkı sağlayan bir öge olabilir diye düşünmekteyiz.

Sanat tarihi okumalarımızda özellikle Osmanlı mimarisinin tertip edilişi, organizasyonu ile ilgili yayınlarda güçlü bir ehli hiref teşkilatından, malzemelerin ebatları, nitelikleri vs. ile ilgili sıkı ve katı kurallardan, Osmanlı mimari üslubunun Şam'dan Pirizren'e, Van'dan Estergon'a kadar başkent merkez olmak üzere yaygınlık ve genişlik arz ettiğinden ve mimari üslupta merkezi bir eğitim ve çok sıkı bir kontrolden geçildiğini öğrendik.⁴⁵Bu okumalarımızla birlikte kendimize şu soruları da sormayı ihmal etmedik: Ankara'da klasik dönemi yansıtan kaç mimari eser buluruz? Ya da Türk Barok Döneminden etkilenen dini yapı sayısı ne ölçüdedir? Klasik Osmanlı mimarisinin vazgeçilmez öğelerinden ve simgesel de bir anlam içeren kubbe, Ankara dini yapılarının neresindedir? Osmanlı mimarisinin karakteristiklerinden olan penci kemer örnekleri neden Ankara'da bir elin parmaklarını geçemeyen sayıdadır? "Klasik üslup" taşrada ne oranda klasik hale gelebilmiştir? İşte bu soruların yanıtları bizleri Ankara mahalli üslubunu incelemeye sevk etti. Ankara'ya tarihte biçilen önem neydi ve bu durum, sanat eserlerine nasıl yansımıştı? Ankara dini yapıları bir ekol oluşturmuş muydu? Oluşturduysa bunun kökenleri, beslendiği kaynaklar nelerdi? Ya da "Ankara Üslubu"nun zamansal ve mekânsal sınırları nereye kadar uzanmakta idi? Biz tüm bu sorular ve ulaştığımız cevapları ışığında Ankara'nın mahalli üslubunu inceledik. Bu soruların bağlamında, Türk devrinde Anadolu'da görülen diğer üslup gelişimleri de incelenmiş, bunların Ankara üslubuyla nasıl benzeşip ayrıldığını ortaya koyulmuştur. Bu üslup geleneği mimari başta olmak üzere, plan, malzeme, teknikler ve süsleme açısından ele alınmıştır.

Mahalli Üslubu Oluşturan Etmenler: Daha önce belirttiğimiz üzere araştırmacılar sanat eserlerini üsluplu bir kimliğe dönüştüren etkenlerin rolünü kolayca analiz edememektedir. Aslında bunun nedeni mahalli üslup kavramının pek çok dinamikten etkilenmesi ve oluşumunun girift bir süreç izlemesi yüzündendir. Öte yandan bu kolay çözülmezlik bir açıdan üslubun da köklülüğünü gösterir. Aslında bir üslup ne kadar gelişmişse o ölçüde girifttir diyebiliriz. Hemen çözülebilen, anlaşılabilen üslup geleneklerinin gelişmiş sayılacağı da bir gerçekliktir.

Kişiler, çağlar ve milletlerin üsluplarına şekil veren –ister mizaç, ister çağın ruhu, ya da ırk karakteri densin, maddi katkının şartlarının meydana çıkarılması, en önemli problem

⁴⁴ Nusret Çam, "Mimar Sinan'ın Eserlerinde...", s. 112.

⁴⁵ Ömer Lütfi Barkan, *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı*, TTK Yayınları, Ankara, 1970, Cengiz Orhonlu "Şehir Mimarları", *Osmanlı Araştırmaları II*, İstanbul, 1981, s.1-30, Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid ve Yavuz Selim Devri*, İstanbul, 1983.

olarak ortada durmaktadır.⁴⁶ İşte bu amaçla bugün pek çok alanda bilimsel çalışmalar disiplinler arası ilişki ile yürütülerek daha sağlıklı bir hale getirilmeye uğraşılmaktadır. Bilimsel ve uygulamalı alanı kapsayan sanat tarihi, mimarlık bilgisi de farklı arayışlarda, kuram ve uygulamalarda yeni açılımlarla alanını genişletmektedir.⁴⁷

Sanat tarihindeki üslup kavramını irdelerken, çağın sanat kültürüne zemin teşkil eden her şeyi, ilk başta da ekonomik kurumsal ve teknolojik payandaları ele almak zorundayız. Bir bölgenin sanat üslubunu belirlerken o bölgedeki klasik üsluplar kadar; iklim, yüzey şekilleri, madenler (ham madde kaynakları), bitki örtüsü, insan ve toplum yapısı, ekolojik denge, jeopolitik konum gibi belirleyici pek çok etken de sayabiliriz. Yüzeysel bir bakış açısıyla incelendiğinde bu etmenleri ortaya koyup açıklamak detaya boğulmak ya da gereksiz ayrıntılarla uğraşmak gibi görülebilir. Fakat genelde sanat tarihinin, özelde de mimarlık tarihinin hayatın bütün alanlarını kapsayan ve bütün alanlarından da doğrudan etkilenen bir disiplin olduğunu düşünürsek bu irdelemelerin yerinde olduğu anlaşılacaktır.

Elbette bir yerde mahalli üslup havzalarının teşekkül etmiş olması orada klasik üslubun etkisinin olmadığı anlamına gelmez. En önemlisi aslında mahalli üsluplarda muhakkak klasik üsluptan etkiler bulunur. Bu etkinin oranı işte üslubun yöreselliğini ya da klasikliğini ortaya koyar.

Yukarıda verilen bilgiler ışığında çizilen tüm bu belirsiz tabloya rağmen yine de elimizde mahalli üslup farklılıklarını yaratan, klasik üsluplar içinde bağımsız bir mahalli üslup havzasını ortaya koyan bölgelerde yerel üslup oluşumuna iten amilleri, sınırlı da olsa kategorize edebilme imkânımız mevcuttur. Bu konu aslında spekülasyona çok açık bir meseledir. Belirtilen bu amillerin mahalli üsluptaki belirleyici olduğu fikrine bir şekilde anti-tez bir iddia ile itiraz edilebilmektedir. Elbette genel çerçevede mimarlık üsluplarına baktığımızda bizim ifadelerimizi desteklemeyecek hatta aksini belirtecek iddialar da ortaya koyulabilir. Fakat biz bu çalışmada Ankara örneğini temele aldığımız için değerlendirmemizi de Ankara ile ilgili okuma, araştırmalarımıza göre yaptık. Bu değerlendirmeler, sınıflandırmalar başka bir bölge ile kıyaslandığında geçerli olmayabilir. Mahalli üslubu belirleyen öğelerin büyük bir kısmı çeşitli sorunlar da içerebilir. Örneğin üslup devrelerine çizdiğimiz zamansal sınırlar her zaman tutarlı olmayabilir. Hiçbir zaman bir mahalli üslup, gelenek çok istisnai durumlar dışında bıçak gibi kesilmez, süreklilik arz eder. Ama bizler kategorizasyon yaparken bunları göz ardı edebiliriz. Belki de genel bir kanaat oluşturmak için

⁴⁶ Henri Wölfflin, *Sanat Tarihinin Temel Kavramları*, Çev. Hayrullah Örs, İ.Ü.E.F. Yayınları, Ankara 1973, s. 12.

⁴⁷ Hale Gezer, "Üretim Alanında Tekstil ve Mimari Arasındaki Etkileşim", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, yıl:7, sayı: 13, Bahar 2008/1, s. 21.

bu gerekli bir yöntemdir. Biz elimizden geldiği kadarıyla Ankara mahalli üslubu için en sağlıklı, tutarlı ve bütüncül değerlendirmeyi yaparak, doğru tespitlere ulaşma gayreti içinde olduk.

Mahalli üslubu oluşturan etmenleri birkaç paragraf şeklinde sıralayacak olursak; ekonomik, sosyo-kültürel, siyasi-ideolojik, sanatçı, malzeme- teknik etmen(ler)i şeklinde değerlendirebiliriz.

Ekonomik Etmenler: Mahalli üslupta belirleyici olarak, ele alınan dönemdeki sosyo-ekonomik yapının; sanata hangi yönlerden yansıdığını da belirlemek önemli bir gerekliliktir. Bu faktör belki de bir bölgede üslubun mahallileşmesini kasıtlı ya da kasıtsız sağlayan en önemli faktörlerden biridir.

Tabii ki her zaman yapılarda görülen köklü üslup farklılıklarının tümü ekonomik önem ya da hiyerarşik farklılıklarla açıklanamasa da şu bilinen bir gerçektir ki; bir toplumsal örgütlenmenin uygarlık düzeyine ulaşabilmesi için, belirli bir nüfus ve alan genişliğinde ihtiyaç vardır. Etkili bir üretim ve ekonomi için uygarlığın maddi çekirdeğini oluşturan bir toplum, bir yerleşme alanı ve bu iki unsuru temsil eden bir devlet gereklidir. Yüksek bir düzeye ulaşmanın başlıca koşullarından biri; ekonomik refah; bir başka deyişle, hayatın devam ettirilmesi için gerekli olandan daha fazla tarım ürünü, endüstri ve çeşitli hizmetler sağlanmış olmalıdır. Örneğin Selçuklular siyasal birliği kurduktan sonra Anadolu’da transit ticaret, Selçuklu sultanlarının da çabalarıyla, büyük gelişme gösterdi. İzlenen ekonomik politikalar içinde gümrük vergileri azaltıldı, zarara uğrayan tüccarlar için bir çeşit devlet sigortası geliştirildi, ana ticaret yolları üzerinde büyük kervansaraylar ve hanlar yapılarak konaklama olanakları artırıldı. Eğer Anadolu Selçuklu devletinde devlet eliyle de sürekli desteklenip koordine edilen ekonomik bir hareketlilik olmasaydı özellikle ticaret kervanlarının geçtiği yollarda ve belli merkezlerde yoğunluk arzeden kervansaray mimarisi ve süsleme özellikleri bu denli zengin olamayacaktı. Bu ekonomik etken en az ekonomi kadar sanatı, mimariyi hareketlendirip çeşitlenmiştir. Bu konuda Osmanlı imparatorluğunun gelişkin bir siyasal örgütlenme tarzına bağlı olarak ortaya koyduğu mimari gelişmişlikte ekonominin önemi göz ardı edilemez. Belki de Osmanlı’nın gücünün ya da güçlü diğer imparatorlukların ve medeniyetlerin en bariz anlaşıldığı alan mimari eserler alanı olmuştur. Öyle anlaşıyor ki, ancak fiziki varlığın gerekleri yerine getirildikten sonra, estetik ve entelektüel nitelikli yaratıcı girişimler ortaya çıkmıştır. Çünkü hattat, müzisyen ve mimarlık alanının ihtiyaçlarını karşılayabilecek “artı değer” ancak bu yollarla elde edilebilmiştir.⁴⁸

⁴⁸ Selçuk Mülâyim, *Ters Lale...*, s. 26.

İşte burada Ankara'nın da ekonomik durumuna neredeyse paralel bir mimari yapı süreci izlemiş olduğunu görebilmekteyiz. Bütün Ortaçağ ve Modern Çağ başları kentlerde olduğu gibi, Ankara'da da önemli bir zanaatkar ve tüccar unsuru yer almaktadır. Bunlar, o çağın bilinen hemen tüm zanaat ürünlerini imal etmektedirler. Ancak, bir tek ürün hariç, imalatın tamamı yerel Pazar içindir. Zaten esnaf bolluğunun bir nedeni de budur, çünkü piyasanın darlığı işletme ölçeklerinin düşüklüğüne ve bu da verimin düşüklüğüne yol açmaktadır. Ankara'da bir tek, sof adı verilen ve tiftik keçisinin kılından dokunan kumaş, uluslar arası piyasa için üretilmekte, bu durum da Ankara'yı diğer Osmanlı kentlerinden ayıran başat özellik olmaktadır. Değişik tarihlerde Ankara'ya gelen seyyahların dikkatini kentteki sof üretimi ve ticareti çekmiştir.⁴⁹

Ankara'ya özgü olan bu imalat ve ticaret kenti olma özelliğini, diğer Osmanlı kentlerinin ancak çok azında görebilmekteyiz. Osmanlıların, merkezi devleti bir başkent imparatorluğu olarak, antik model çerçevesinde oluşturma gayretlerinin darbelerine maruz kalmayan ender şehirlerden birinin Ankara olması bir raslantı değildir.

Osmanlı devleti kurulduğu andan itibaren, merkezi, merkez-kaç güçlere karşı korumak ve pekiştirmek için bir dizi önlem almıştır. Başka bir ifadeyle, Osmanlı devleti ve onunla aynı şey olan Osmanlı merkez yönetimi, bu merkezi güçlerin tasfiye veya etkisizleştirme sürecinde oluşup gelişmiştir. Bu bağlamda Osmanlı, devletin egemen olduğu topraklardaki kentler karşısında, adeta değişmez olarak nitelendirebilecek bir tutumu olmuştur. Bir başkent imparatorluğu olarak örgütlendiğini söylediğimiz Osmanlı devleti, taşranın merkez üzerine baskı veya onunla rekabet olanaklarını yok etmek üzere, öncelikle, ele geçirdiği hemen hemen bütün kentlerin önde gelen esnaf ve zanaatkarlarını başkente göç ettirme yöntemine başvurmuştur. Böylece, taşra kentleri ancak kendi ihtiyaçlarına yetecek bir imalat kapasitesine sahip hale getirmekte; buna karşılık İstanbul devasa bir kent haline gelmektedir. Bu uygulamada güdülen temel amaç, İstanbul'un dışında büyük bir kentin oluşmasını engellemek, böylece ortaya rakip güç olanaklarının çıkmasını daha kaynaktayken durdurmak.⁵⁰ Osmanlının Ankara'ya uygulamış olduğu bu yaklaşım Ankara'nın mimari geleneğini de şekillendirmiş, Ankara'lı mimarlar ve ustalar her yerde kendi ekollerini yaratma çabası içinde bir yol izlemişlerdir.

Ankara 16. yüzyıl sonunda önemli bir nüfus yoğunluğuna sahiptir, uygun beslenme olanakları bulunmaktadır, sof üretiminde uzmanlaşmıştır ve geniş bir ticaret potansiyelini

⁴⁹ Mehmet Ali Kılıçbay, “Sof Şehri Ankara”, *Ankara Ankara*, Yapı Kredi Yayınları, Ankara, 1994., s. 67.

⁵⁰ Mehmet Ali Kılıçbay, a.g.m., s. 68.

ihativa etmektedir.⁵¹ Ankara bu parlak durumunu ilerleyen yüzyıllarda maalesef devam ettirememiştir. 16. yüzyılın ortalarında Anadolu’da şiddetli bir sosyo-ekonomik sıkıntı ortaya çıkmış, 1558 Şehzade Beyazıt isyanı ve bunu izleyen Celali karışıklıklarından Ankara oldukça etkilenmiştir. Celali isyanları sırasında birkaç kez saldırıya uğrayan şehirde sosyal ve ekonomik hayat gerilemiş, klasik dönemin zengin Ankara’sından geriye pek bir şey kalmamıştı. 1623’te Abaza Mehmet Paşa, 1651’de Abaza Hasan Paşa ve bir yıl sonra da İbiş Paşa’nın hücumuna uğrayan şehir ancak Köprülüler zamanında yeniden huzura kavuşabilmişti.⁵² 18. yy.ın sonlarından itibaren Osmanlıdaki olumsuz gelişmelerin bir neticesi olarak gerileme dönemine girdi. 18. yy.da, 16. yy. sonlarından itibaren ticaret yollarının değişmesi, sömürgecilik faaliyetlerinin başlaması, Rönesans, Reform ve Fransız İhtilali gibi gelişmelerin Osmanlıda etkisini gösterdiği bir dönem yaşandı. Her türlü ekonomik himayeden mahrum Osmanlı pazarları 19. yy.ın ortalarından itibaren Avrupa mallarının istilasına uğradı. Neticede Osmanlı devleti dışarıya hammadde satan ve dışarıdan mamul madde alan bir ülke haline geldi. Bu gelişmelerin 15 ve 16.yy.da parlak bir ticaret ve sanayi merkezi olan Ankara’yı etkilememesi beklenemezdi.⁵³ 18. yüzyıla gelindiğinde güvenlik kaygısı olan bir şehir karşımıza çıkar. Bu karışıklıklar şehrin ekonomik gerilemelerinin işaretleridir.

Tüm bu ekonomik yükseliş ve gerilemelerin Ankara’ya etkisine bakacak olursak şu tespitlere yapabiliriz. Çok ilginçtir ki çeşitli yüzyıllarda Ankara’ya uğrayan seyyahların seyahatnamelerini okuduğumuzda sanki ağız birliği etmişlercesine 15. yy.da da 18. yy.da da Ankara’yı hep sade, gösterişsiz, derme çatma yapılarla dolu, kıraç bir Anadolu kenti olarak anlatmışlardır.⁵⁴ Çünkü Ankara zaten en parlak çağında bile son derece mütevazı ölçülerde, malzeme ve teknik açıdan orta kalitede eserler vermeye devam ettiğinden ekonomik çöküş çağlarında dini mimari geleneğinde de durağanlık söz konusu olmuştur. Ankara belki de tiftik üretimi ile kazancının en yüksek olduğu çağda bile büyük ihtişamlı kubbeli, geniş hacimli, ince işçilikli yapı elemanlarına, süslemede girift kompozisyonlara sahip, en iyi ustaların elinden çıkmış izlenimi veren dini mimari yapılar inşa etmeye yeltenmemiştir. Cami ve mescitler genellikle –nadir örnekler dışında- dikdörtgen planlı, sade görünümlü, dıştan kırma çatı içten ahşap tavanla örtülü, basit, özelliksiz kapı pencere ve minarelere sahip, pek çok teknik kusuru barındıran; içten ise çoğunlukla aynı tarzda alçı kalıplama mihrap ve ahşap

⁵¹Özer Ergenç, “16. Yüzyıl Ankarası: Ekonomik, Sosyal Yapısı ve Kentsel Özellikleri”, *Tarih İçinde Ankara*, der. Ayşıl Tükel Yavuz, Ankara 2000, s. 57.

⁵² Musa Çadircı, “Yönetim Merkezi Olarak Ankara’nın Geçirdiği Evrim”, *Tarih İçinde Ankara*, der. Ayşıl Tükel Yavuz, Ankara 2000, s.89.

⁵³ Rifat Önsoy, “19. Yüzyılda Ankara’nın Sosyal ve Ekonomik Tarihi”, *Ankara Ankara*, Yapı Kredi Yayınları, Ankara, 1994.s. 121.

⁵⁴ Ayrıntılar için bkz. Semavi Eyice, *Ankara’nın Eski Bir Resmi*, ...

konstrüksiyonlu tavan süslemeleri şeklindedir. Ekonomik açıdan gerileme dönemlerinde de maddi yetersizliklerin de etkisiyle, refah dönemindeki cami, mescit ve türbeler tarzında yaratıcı olmayan dini mimari eserler verilmiş ve en iyi ihtimalle eski eserler fakir malzeme ve teknikle onarılmıştır.

Bu sade mahalli mimarlık geleneğinin ekonomik temelli kökenini bulmaya çalıştığımızda gözardı edilmemesi gereken bir konu da bâni faktörüdür. Aslında tüm tarihte çağdaş döneme kadar mimarlık eyleminin en önemli iki müşterisi politik ve dini gücü elinde bulunduranlar olmuştur. Büyük yapı faaliyetlerinin ekonomik kaynağı da buradan gelmektedir. Dolayısıyla yapı faaliyetlerini sanat ürünü haline dönüştüren değer yargılarının kaynağı da aynı çevrelerdir. Bu çevrelerde geleneksel biçimler korunur, beğeni standartları saptanır. Halk katına inerken bu merkezlerin biçim ve beğeni ölçütleri yavaş yavaş katılığını kaybeder; orada ise anonim yapıcılık hâkim olur. Halk geleneklerinde sınırlayıcı kurallar, bir zenaati başkalarından daha iyi yapan, akıl danışılan ustalar vardır. Yani asla müşterisiz mimarlık olmamıştır.⁵⁵

Bir mimari eserin ortaya çıkması; teorik olarak önce ihtiyaç, ardından eserin yapımına karar veren ve mali finansmanını üstlenen kişi ve kişilerin yer, malzeme, sanatçı ve işçi teminini öngören bir inşaat organizasyonuna girmeleriyle başlar. Önceden belirlenen ihtiyaç ve bu ihtiyaca uygun plan şemasına göre eseri inşa edecek olan mimar, yapının çeşitli aşama ve bölümlerinde kendisiyle birlikte ortak çalışacak mimarının yan kollarına bağlı sanatçı ve işçilere ihtiyaç duyacaktır. Bir mimari eserin ait olduğu siyasi topluluk, tarih, kültür ve sanat ortamını temsil edebilmesi için; baştan itibaren bu yapım organizasyonunun doğru işlemesi kadar, inşa ettiren ve görev alan kişilerin de belirli bir sanat görüşüne sahip olmalarıyla mümkün olabilir.⁵⁶ İşte Ankaradaki dini mimarının banileri, çoğunlukla bu anonim yapıcılık ve halk geleneği çerçevesinde doğmuştur. Burada Ankara dini mimari eserlerinin müşterisi, kanaat önderleri ve ahiler olmuştur. Yapı faaliyetlerinin ekonomik boyutu da böyle sınırlı imkânlarla şekillenmiştir. Ankara bu açıdan da büyük devlet adamlarının imarıyla şenlenebilmiş bir şehir olamamıştır. Ankara'da yöneticilerden halka doğru değişen estetik kriterler anonim bir yapıcılığa dönüşmüştür. Şehirde en büyük dini eserlerini yaptıranlar ahiler olmuştur. Bunun dışında valiler, toplumun önde gelenleri ya da şehirdeki prestijli manevi önderler Ankara'da imar faaliyetlerine ön ayak olmuşlardır. Ama bu ön ayak olma işinde o anki Ankara toplumunun ihtiyaçlarının çok ötesinde ya da onlara yaratıcılık verecek

⁵⁵ Doğan Kuban, *Mimarlık Kavramları*, YEM Yay., İstanbul, 1990, s. 72-73.

⁵⁶ Zeki Sönmez, *Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar (Başlangıcından 16.yy.a Kadar)*, TTK Yayınları, Ankara, 1995, s. 11.

bir tarzda mimari ya da dekoratif alanda denemelere girişilmemiş, genellikle yerel ustalarla ve onları görgü zenginliğine güvenilerek eserler inşa edilmiştir. Çok fazla beklentisi olmayan Ankara halkının bu talebini yöneticiler, beyler, valiler, ahiler vs. de desteklemiş, halkın ilerisinde üslup yaratma çabasından kaçınıp, mahalli geleneğinin güvenli yollarında yürümüşlerdir. Bu nedenle de durağan Ankara dini yapı mahalli üslubu yüzyıllar boyunca varlığını korumuştur.

Hülasa üslup ve kültür çağlarını paralel olarak kabul etmekten daha tabi bir şey olamaz. İşte Ankara örneğinde de görülen durum bundan ibaretti. Merkezden ve merkezin vermiş olduğu ekonomik imkân ve klasik mimarlık kalite yargılarından uzak bir taşra kentinin mahalli mimarisi, kısıtlı ekonomik imkânlarından tahmin edildiğinden daha fazla oranda etkilenmiştir.

Mahalli üslup konusunda bağlayıcı etmenlerin en önemlilerinden birisi de **Sosyolojik ve Kültürel etmenlerdir**. Ankara'daki mahalli mimari üslubu oluşturan dinamiklerden birisi de toplumun sosyolojik yapısıdır. Burada sosyolojik yapıdan kastımız toplum bireylerinin; sosyal hayata katılma biçimleri, iş hayatı, birlikte yaşama stilleri, hiyerarşik yapı ve aile grupları ilişkileridir.

Aslına bakılırsa bir toplumdaki mimari yapı türlerinin üslubu şöyle dursun o yapı türünün oluşmasında, hayat bulmasında en çok toplumun katkısı vardır. Çoğunlukla toplum tarafından gereksinim duyulmamış, onun örgütlenmesinin gerektirmediği bir yapının ortaya çıkması olası değildir. Bu ilişkiyi Selçuk Mülâyim'in şu eşleştirmeleriyle destekleyebiliriz; Derebeyi Şatosu ile Feodalizm, Selçuklu Kervansarayı ile ticaretin kontrolünü elinde tutmak isteyen Selçuk sultanları gelişen kentler ve zengin konut mimarisi ile gelişen burjuvazi, sayısı artan sosyal konut ile ekonomik ve politik gücü artan emekçi sınıflar arasında doğrudan bir ilişki vardır.⁵⁷

Mimarlık sanatı yaşamla iç içe olan ve fonksiyonelliğin öneminin yüksek olduğu bir sanat dalıdır. Resim, müzik, heykel ya da hat, tezhip, kalemişi vs. sanat türleri gibi daha soyut ve bağımsız dinamiklere dayanmaz. Bununla beraber işlevsellik ve toplumun bu kullanışlığı benimseyip yaygınlaştırması önemlidir. İşte burada toplumun beklentilerinin, ihtiyaçlarının derinliği ve kalitesi mahalli üslubu derinleştirir. Cami ve mescitlerde ibadete önem veren, dindar birey oranı yüksek olan bir toplumda cami ve mescit sayısının fazla olması, bu yapıların büyük ebatlarda, gösterişli olması kaçınılmazdır. Bunun gibi pek çok tespit yapılabilir. Biz Ankara için konuşursak eğer Ankara halkının farklı dinlerin mensupları olan

⁵⁷ Doğan Kuban, a.g.e., s. 73.

toplulukların şehir içinde bazı mahallelerde ayrı yaşamakla birlikte, birçok mahallede ise karışık olarak yaşadığını görüyoruz. Mahallelere bölünmüş olmak, Ankara içinde önemli bir özelliktir ama Osmanlı öncesi İslam kentlerindeki gibi, Ankara mahalleleri birbirleriyle organik bağlantıları olmayan ayrı yerleşme birimleri olarak nitelenemez.⁵⁸ Şehirlerdeki, bu değişik gruplar devlet yanında aynı haklara sahipti. Ankara halkı birbirlerine komşu evlerde oturuyor, karşılıklı olarak emlak, alım satımda bulunabiliyorlar, birbirlerine şahit olabiliyorlardı. Siciller incelendiğinde, bu değişik dini ve etnik grupların ayrı ayrı yaşayışlarından çok, tamamen birbirleriyle kaynaşmış vaziyette yaşadıklarını gösteren sayısız kayıt vardır. Ankara halkı farklı dinlere mensup olmakla birlikte gruplar arasında kalın duvarlar olmadığı gibi birbirlerine karşı gizli bir yarış içinde de değillerdi. Belki de bu yarış ve gösteriş merakı olmadığından Ankaralı mimarlar, ustalar haşmetiyle bile mesaj veren büyük ebatta, ihtişamlı dini yapılar yapma ihtiyacı bile duymamıştır. Bu nedenle Ankara’da dini mimariyi abidevi boyutlara ulaştıracak bir sosyo-kültürel ortam da yoktur.

Ankara’da canlılık ve eğlenceye örnek olarak başka bir delil de şehirdeki kahve tüketimidir. Osmanlıda halk eğlenmek için kahvehane, bozahane ve gayrimüslimler için özel yapılan meyhanelere gitmekteydi. 16. yüzyılın sonuyla tarihlenen belgelerdeki kayıtlar incelendiğinde bir kahvede günlük 500 ile 1.000 fincan arasında kahve sattığı düşünülebilir. Her ne kadar bu kahvelerin kahvehaneler dışında da siparişe içilebileceği ya da bir kişinin birden fazla kahve içebileceği dikkate alınsa dahi yine de kahvehanelerin büyük rağbet gördüğü açıktır. Kentte yerleşik olanların büyük çoğunluğu hırfet erbabı olduğundan gündüzlerini kahvehanelerde geçiremezler. Bu durumda kahvehane müşterilerinin büyük bölümü kente gelen yabancılardır. Bu da Ankara’nın 16. yüzyılın sonunda bir ticaret merkezi olarak hareketli ve canlı yapısına getirilebilecek önemli kanıtlardandır.⁵⁹ Böylesine dünya görüşü olarak esnek, rahat ve hayat dolu bir yaşam süren kentte simgesel anlamı çok yüksek, büyük gösterişli dini yapılara rağbet gösteren bir halk da olamazdı.

Ankara’nın sosyal tarihi ilginç bir tablo çizer. Ankara aslında çağlar boyunca özgür bir kent olmuştur. Ama özellikle 13. yy.da yönetim devletten özerkleşmiş, doğrudan doğruya tüccar ve zanaatkarların, ahi yönetimin elinde kalmıştır. Ankara’nın böylesine bir nüfusa sahip olabilmesinin bazı nedenlerinin olması gerekmektedir. Şehir, antikiteden beri, Anadolu’yu kateden yolların kavşak noktalarından birini oluşturmuştur. Bunun yanı sıra, tarımsal açıdan oldukça verimli, geniş toprakların merkezinde yer almaktadır. Ama asıl

⁵⁸ Özer Ergenç, “16. Yüzyıl Ankarası: Ekonomik, Sosyal Yapısı ve Kentsel Özellikleri” , *Tarih İçinde Ankara*, der. Ayşıl Tükel Yavuz, Ankara 2000, s.52.

⁵⁹ Özer Ergenç, a.g.m., s. 57.

neden, kentte yoğun tiftik üretiminin ve tiftiğe dayalı bir zanaat ve ticaretin bulunmasıdır. Zaten, kentin bir esnaf cumhuriyeti haline gelmesi olgusunun kökü bu durumun içinde yer almaktadır. Osmanlı devletinin tutarlı iktisadi politikası hiçbir zaman olmadığı ve başkent dışındaki yerlere bakışı tamamen egemenlik terimleri içinde olduğundan, bu uygulama Osmanlı şehir coğrafyasının giderek fakirleşmesi ve çoraklaşması gibi bir sonuç doğurmuştur. Ankara da bu uygulamadan nasibini almış ve tiftik dışındaki tüm endüstrileri yerel ölçekte kalmıştır.⁶⁰ Bu durumuda Ankara'nın mimarisi de yerel kriterlere göre şekillenecekti.

Ankara halkı da bu sosyolojik potada ihtiyaçlarını karşılamış, kendi dini mimari mahalli üslubunu yaratmış, bu konuda çok iddialı ve hevesli olmaktan ziyade pratik bir felsefe izlemişlerdir. Ankara hiçbir zaman imparatorluk kültürünü taşımış, yaşatmış bir kent olmamıştır. Ankara halkı çalışkan, kendi işini yürüten ve bundan başka çok da fazla bir kaygısı, ihtiyacı olmayan, mütevazı bir haktır. Belki de temel ihtiyaçları karşıladıktan sonra entelektüel istekleri olacaktı, fakat bu çok da mümkün olmadı. Bu durumu mimari eserlerin vaziyetinden de anlayabilmekteyiz.

Tüm bunlara rağmen Ankara toplumu dini mimaride kendince bir üslup yaratabilmişti. Örneğin Ankara mescitlerinin büyük çoğunluğunda kadınlar mahfilinin olması Ankara üslubunun yaygın bir özelliğidir. Eserler derme çatma, küçük de olsa kadınlar için bir bölüm yapılmaya gayret edilmiştir. Bu durum bize Ankara kadınlarının sosyal hayatta olduğunu gösteren bir delildir. Zaten Ankara'da sof tezgâhlarında kadın ve erkek birlikte çalışıldığı, kadınların üretim hayatına aktif katıldıkları, hem seyahatnamelerde hem de çizilen gravürlerde görülür. Buna ek olarak Ankara halkı büyük ölçüde Ortaçağ toplumlarından farklı olarak –günümüzdeki ile tam olarak örtüşmeyen- laik ve demokratik bir halktı. Farklı din mensupları ile birlikte yaşamaları, aktif bir ekonomik hayat sürmeleri, katı kurallar yerine geleneksel ölçüde sosyal hayatı paylaşan bu rahat, aktif halk çok büyük cami ve mescitlere, büyük tekke ve medreselere ihtiyaç duymamıştır diyebiliriz.

Ankara kırsalda kalan ve kent kültürünün etkiden uzak kaldığı için özleri bozulmayan bir halk olmaktan ziyade, kendi taşrasında ortak bir söylem geliştirip, kendini bu ortak iletişim kodları içinde ifade edebilmiş bir halk olmuştur. Ankara halk kültürünün önemli öğeleri olan Ankara türküleri ve Ankara halk dansları da bunun açık bir delilidir. Açıkça ideolojik ve estetik kriterle şekillenen ve bugün önemli bir mevcudiyet arzeden bu türküler, danslar da Ankara'nın mahalli mimarlık üslubu gibi güçlü ve yaratıcı bir toplumun ürünleridir.

⁶⁰ Mehmet Ali Kılıçbay, a.g.e., s. 68.

Bir bölgede mahalli üslubu doğuran manevi, siyasi ya da ideolojik tutumlar da mevcuttur. **Siyasi /İdeolojik Etmenler olarak değerlendirmeye aldığımız bu gruba** bir milletin hayatına yön veren amiller; inançlar, ibadetler, mitler, ritüeller, etik değerlerdir. İleri toplumlarda ise, felsefe ve hukuk sistemi de dahil olabilir.⁶¹

Bütün sanayi öncesi toplumlarda, kentlerin yaşam öyküleri ile imparatorlukların yaşam öyküleri arasında önemli bir benzerlik ve koşutluk olduğu bilinir. Ankara kenti tam bu görünüşe uygun bir kenttir. Romanın en geniş sınırlara ulaştığı M.S. 2. yy. da Ankara kenti de en geniş sınırlara ulaşmış ve anıtsal yapılarla donatılmıştır. 3. yy.'da imparatorluğun yaşadığı siyasal ve sosyo-ekonomik çöküntüden etkilenmiş, 7. yy.da kent düzlükten surlar üzerine çekilmiş ve uzun süre askeri önemi olan bir sınır kenti işlevini sürdürmüştür. Kentin tekrar surların dışına çıkması, tepeyi çevreleyen düzlükte yayılması, Osmanlı imparatorluğunun yükseliş dönemi olan 15 ve 16. yy.larda ticaret kenti niteliğini almasından sonra olmuş ve kent 16. yy. sonunda ulaştığı bu sınırları Cumhuriyet dönemine kadar korumuştur.

Kent, bu uzun zaman dilimi içinde önemli değişimler geçirirken kent yaşamının birbirine yakın önemli merkezler etrafında devamlılığını gösteren öğeler de vardır. Arkeolojik kazılar sonucunda elde edilen bulgular bize, bugün de Ankara'nın en büyük Cuma camisi ve adak yeri olma işlevi gören Hacı Bayram Cami'nin bulunduğu bölgenin Romalılardan önce Galatlar döneminde de MÖ. 1. yy. dan önce kült yeri olduğunu ve o zamanki baş tanrı Men adına yapılmış bir tapınak bulunduğunu gösteriyor. Romalılar döneminde ise kentin aynı bölgesine İmparator Augustinus adına büyük bir mabet yapılmıştır.⁶² Daha sonra Hristiyanlık yayılıp Bizans İmparatorluğunun resmi dini haline gelince Augustus Tapınağı da kiliseye çevrilmiştir. 362 yılından sonra da burası kilise olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu işlev 7.yy. da saldırılardan kaçmak için kentin terk edilip tepenin üzerinde etrafı kalın surlarla çevrili kale-kente dönüştüğü zamana kadar sürmüş olmalıdır. Görüldüğü üzere Ankara'da pagan inançlar döneminde de, Hristiyan inancının yaygınlaşmasıyla da bu inançların kalbinin attığı dini anıtların mekânları birbirlerine yakın olmuştur. Ankara Müslüman toprağı haline geldikten sonra da bu merkez Müslümanlar için önemini korumuştur.

Şehir bundan sonra parlak çağına yine ancak 15. yy. da ulaşabilmiştir. Kent Osmanlıların yükseliş devri olan 15. yy.da yeniden surların dışına çıkıp düzlükte yerleştiği zaman, yarı yarıya yıkılmış bulunan eski Augustus Tapınağı'nın hemen yanında, Hacı Bayram Veli tarafından, ölümünden iki yıl önce, 1425 yıllarında, kendi adıyla anılan bir cami

⁶¹ Selçuk Mülayim, *Sanat ...*, s. 51-52.

⁶² Sevgi Aktüre, 16. yüzyıl Öncesi Ankarası Üzerine Bilinenler, *Tarih İçinde Ankara*, der. Ayşıl Tükel Yavuz, Ankara 2000, s. 22.

yaptırmıştır. Ankara’da bugün Hacı Bayram Camisi “adak yeri” olan tek yapıdır. Bu örnek bize gösteriyor ki, kent halkının örf, adet ve gelenekleri yüzyıllar boyunca yaşayarak kent kültürünün sürekliliğini ve Anadolu’nun birleşimini oluşturur.⁶³ Geçmişe baktığımızda Ankara’nın önemli ticari ve sosyal merkezinin bu caminin çevresi olduğunu söyleyebiliriz. Şehrin kalbi bu civarda atıyordu ve daha da önemlisi dini mimari eserlerinde Hacı Bayram Caminin öncülüğünün payını görmekteyiz. Bu caminin planı, süslemelerinin diğer camilerine olan etkisinde Hacı Bayram’ın şahsına hürmetin ve ona öykünme kaygısının izlerini görebiliriz.

Bu konuda sanatta etki-tepki ilişkisine değinmek gerekir. Bir mimari eser daha sonraki ustalar, mimarlar için hem etkilenilen hem de tepki gösterilen bir yapı özelliği taşır. Bir mimar hem bu yapının gölgesine sığınmak hem de onun gölgesini aşmak ister. Tıpkı Sinan’ın Ayasofya’yı görüp Selimiye’yi inşa etmesi gibi. İşte Ankara’daki mimarlar için bu etki Alâeddin, Aslanhane Cami, Ahi Elvan, Hacı Bayram-ı Veli gibi; sultanın, ahilerin veya manevi şahsiyetlerin yaptırdığı cami, mescit tipinden etilenme olarak kendini gösterir. Bu noktada Ankara, başka merkez ya da şehirlerden değil kendi yerel coğrafyasından beslenip, mahalli bir üslup yaratmıştır.

Bunun yanı sıra Ankara’nın belki de geçmişten gelen ve hiçbir zaman kaybolmamış olan, onu diğer Anadolu şehirlerinden ayıran muhalif bir duruşu olmuştur. İşte Cumhuriyet kurucuları da başkenti, bu yüzden olsa gerek çok gelişmemiş ve sağlıklı bir şehirleşme takip etmiş olan bu şehir olarak seçip tüm dünyaya bir mesaj vermek istemiştir.

“Angora, Kemalistler 1920’de oraya yerleştiklerinde, hatta daha sonraları, 1923’te kenti ilk kez gördüğümde, şehir ağır ağır can çekişerek ölmeye mahkûm olmuş gibiydi. Eski semtlerde, Türk kentinin o bilinen hoş, çekici havasından eser bile yoktu. Ne çınarların gölgesinde kahveler, ne suları şakıyan çeşmeler, ne aşkla oyulmuş bir minare, ne pervasız kubbesiyle antik bir cami, hiçbir sanat hazinesi, Edirne’yi, İstanbul’u, Bursa’yı çekici kılan o kutsal mimari şaheserlerden hiçbiri yoktu. Zeminin korkunç engebeleriyle birleşen nemli sokakçılar; ayakta duramayan viran evler, delik deşik, altüst olmuş kulübeler, boş arsalar, yıkık duvarlar, harap hanlar, çukurlar, su birikintileri, döküntüler, pislik ve bu korkunç yıkıntıda, yırtık pırtık giysiler içinde bir kalabalığın ürkütücü sefaleti ...”⁶⁴ Bu konu pek çok kişinin dikkatinden kaçmamıştır. Paul Genziton’un bu fikirleri Ankara’nın durumu ile ilgili önemli bilgiler içerdiği için alıntılama gereği hissediyoruz. Yukarıda da belirtildiği gibi

⁶³ Sevgi Aktüre, a.g.m., s. 23.

⁶⁴ François Georçon, “Keçi Kılından Kalpağa: Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Yüzylında Ankara’nın Gelişimi”, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, editörler: Paul Dumont, François Georçon, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 113.

Ankara’da Edirne’yi, İstanbul’u, Bursa’yı şekillendiren klasik Osmanlı mimarisinden örnekler görülmez. Çünkü Ankara, neredeyse 20. yy. başına kadar kendi mahalli üslubu içinde gelişen şaşırtıcı bir kentti. Ankara’nın başkent seçilmesinde bu mahalli geleneğe olan dikkatin de etkili olduğunu düşünmekteyiz. Ankara’nın yüzyıllardır verdiği mesajı Cumhuriyet kurucularının gözünden kaçmamış; elbetteki Ankara’nın başkent oluşuyla ilgili diğer öğeleri de göz ardı etmeksizin- geçmişten de gelen mahalli üslubu yaratan ruhun önemi ile birleşmiştir.

Aslında Ankara halkı antik çağlardan beri aynı ekolde yaşayan insanlar olmuştur diyebiliriz. Ekonomik olarak kendi konumundan kaynaklanan durumdan dolayı kendi ayakları üzerinde duran, merkezine saygı duyan ama ona öykünmek için özel bir gayrete sahip olmayan özgür kent Ankara mimaride de mahalli üslubunu korumuştur, devam ettirmiştir.

Mimaride bir bölgenin mahalli üslup yarattığını belirleyen faktörlerden biri de **malzeme ve teknik etmenidir**. Ankara mahalli üslubunu belirleyen en önemli etmenlerden biri de teknolojik imkânlardır. Bunlardan kasıt, söz konusu toplumun kullandığı aletler, malzeme ve teknikleri, ileri aşamada ise endüstriyi ifade etmektedir. “Her malzeme kendi yapısıyla bağıntılı formlara izin verir, yapıya uygun biçimler yaratır, kısaca malzeme dilini konuşur” şeklindeki kuralı katı bir biçimde kabul etmesek bile; malzemenin imkânlarının büyük ölçüde kendi yapısına bağlı bulunduğunu göz önüne almak durumundayız. En azından Ankara üslubunda malzemenin elde edilme kolaylığı üslubu yaratmada etkili olmuştur.

Şu bilinen bir gerçektir ki; mimarlıkta belli bir düşüncenin aktarılması yapı malzemesine, teknik olanaklarla verilen biçim aracılığı ile mümkün olmaktadır. Malzemeyi, malzeme olmaktan çıkarıp onu bir anlatım aracı haline getirmek tüm mimari tasarımların amacıdır. Mimar bu düşünceden hareket eder, biçime varır. Soyut düşünce mimari üründe somutlaşır. Mimari ürün bu noktadan sonra toplumun malı olur ve tersine bir süreç başlar.⁶⁵ Malzeme kullanımı konusuna en iyi örneğe İran’daki Büyük Selçuklu sanatı ile Anadolu’daki Selçuklu sanatını karşılaştırması yapılarak varılabilir. Yapıların görünümlerindeki farklılık özde bir farklılıktan ziyade malzeme farklılığından kaynaklanmaktadır. Onuncu yüzyıla kadar gerek jeolojik koşullar, gerekse kolay üretime bağımlı olarak belirli yörelerde tuğlanın esas yapı malzemesi olarak seçildiğini ve uygulamalarda yapısal amacın önde geldiği açıktır.⁶⁶

Üslubu, etkileyen başka bir etken de tekniktir. Teknik, belirli bir malzemenin “işlenişinde” sanatçının ortaya koyduğu beceri ve deneylerin tümü olduğuna göre bu süreç de

⁶⁵Sercan Özgencil Yıldırım, a.g.m., s.4.

⁶⁶Ömür Bakırer, *Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı*, cilt: I, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 1981, s. 201.

Üslup içerisinde kendini belli etmesi gereken önemli bir ögedir. Teknik –slup bağlantısı çok tartışılan bir konudur. Çünkü teknik mi üslubu yaratır yoksa üslup mu tekniği oluşturur sorusu oldukça girifttir.

Aslında sanat zorlayıcıdır. Yani sanatçı malzemenin formla olan ilişkisini doğrudan ya da dolaylı olarak da kurabilir. Çünkü güçlü bir üslup yaratma söz konusu olduğunda; malzemenin seçilişinde basit ve tek yönlü bir tutum söz konusu olmayabilir. Yeter ki sonuçta üsluba ulaşan yol ve ortaya çıkan iş, malzemenin diline ters düşmesin.⁶⁷Fakat Ankara’da bu yaratıcılıkta bir okulun doğmadığı açık bir gerçekliktir. Ankaralı usta ve mimarlar malzemeyi ve tekniği zorlayıp, onların kendilerinin hizmetine almamış, kendileri malzeme ve tekniğe göre sanatlarını şekillendirmişlerdir.

Esasen Ankara mahalli üslubunda meseleye baktığımızda malzeme ve tekniğin bu üslup yaratımında son derece belirleyici bir etken olduğunu iddia edebiliriz. Ankara’daki ustalar malzeme konusunda yerel imknları kullanmışlardır. Eserlerin çoğu tuğla ve kerpiç duvarlı, ahşap tavanlı, alçı mihraplı, tuğla minarelidir. Bunların istisnaları mevcut olmakla birlikte bizim saydığımız özellikleri taşıyan eserler büyük bir yekn teşkil etmektedir. Örneğin neredeyse tüm dini yapı türlerinde eserlerin çoğu tuğladandır, taş olanların ise çoğu moloz taştır. Ama bira istisna eser dışında düzgün kesme taş kullanımı görememekteyiz. Çünkü Ankara da bu teknolojiye sahip atölyeler bulunmadığı için böyle bir ihtiyaç duyulmamıştır. Yine Ankara’da klasik Osmanlı mimarisi süsleme öğelerinden mermeri de göremeyiz. Zira bu malzeme Ankara’da bol bulunmadığı gibi, Ankara için belki fazla lüks sayılabilirdi. Ama antik çağda ve Roma’da kullanımı yaygın olan mermere ulaşabilecekleri yakın rezervler bulunmaktaydı. Fakat onlar, bu malzemeyi tercih etmemişlerdir. Eserlerde ahşabın çeşitli şekillerde kullanılmasının nedenlerinden biri de bu yapı ve süsleme malzemesinin bölgede esi çağlarda yeterince bulunmasıdır. Ahşabı elde etme, taşıma imkanı, taş ve mermere göre daha kolaydır. Aslında Ankara’nın iklimi eskiden beri çok sulak olmamış, bitki örtüsü gr ormanla kaplanmamıştır. Ama Ankara’lı ustalar ahşap malzeme kullanma konusunda eskiden beri kararlı davranıp, o günün şartları gereği çevreden bu malzemeyi temin etmişlerdir. Burada Ankara’lı ustalar mahalli üslup geleneğini sürdürmek için malzemeyi zorlayıp başarılı olmuşlardır.

Aynı şekilde bir Ankara klasiği olan Ankara alçı mihraplarının çoğunun aynı kalıplardan çıkan, çok girift süslemeleri taşımayan özellikte olması dikkat çekicidir. Ankara’da hem alçı malzemenin bol bulunan bir malzeme olmasının yanında, alçı mihrap

⁶⁷ Selçuk Mlayım, *Sanat...*, s. 62.

atölyelerinin ve çok sayıda alçı ustasının yer aldığını dini mimari eserleri inceledikten sonra anlamak çok da zor olmaz. Alçı mihrap da Ankara üslubunun süregelen bir örneği olmuştur. Yine ahşap tavanlı, direkli, kapılı, pencereli, kadınlar mahfilli mescit ve cami sayısına bakınca ahşabın bölgede en kolay ulaşılabilen bir malzeme olduğunu ortaya koyabiliriz. Bu örnekler tezimizin ilerleyen sayfalarında detaylandırılacaktır. Zira bir mimari geleneğin yaratıcı gücü, inşaat faaliyetlerini destekleyecek maddi kaynağa olduğu kadar, asıl mimar ve ustaların görgü zenginliğine de bağlıdır.⁶⁸

Mahalli üslubu yakından ilgilendiren ve etkileyen tüm bu öğelerin tespitine rağmen, aslında “mahalli üslup” kavramının temel belirleyicisi olan “**Sanatçı Etmeni**” çözmek belki de bu kavramın anlaşılması için hayati bir önem arz etmektedir.

Sanatçı dediğimiz insan, kültürel gelişmesi içinde yaşadığı toplumun değerler sisteminde doğar, gelişir ve sanat eseri olarak meyve verir. Yani sanatçı, yaşadığı çağın ve toplumun kültür yapısını en iyi biçimde kavramış ve meydana getirdiği eserde yoruma dökebilmiş, yaratıcı güce sahip kişidir.⁶⁹

Aslında sanatçıların kolay kolay üslup meseleleriyle ilgilenmediği ile ilgili bir kanaat vardır. Sanatçılar genellikle eseri sadece kalitesi bakımından ele alırlar. Geriye kalan her şey az ya da çok önemsizdir. Bu nedenle sanatçıyı etkileyen en önemli kavram belki de “özgürlük” tür. Zaman ve mekândan doğan şartlar ne olursa olsun sanatçı bu kalıplardan kopamasa da kendince yarattığı özgürlüğünü eseriyle ifade etmek ister.

Üslupla gelişmesi ile ilgili tartışmalarda çok sık başvurulana bir kaynak olan Heinrich Wölfflin’in bir anekdotunda aynı manzaranın resmini yapmak isteyen ve doğaya tıpkı uyan bir resim yapacaklarına söz veren dört ressamdan bahseder. Model aynı olsa da, kriterleri, yetenekleri aynı olsa da dört ressamın bambaşka dört resim oluşturduklarını yazar ve burada nesnel bir görüş olmadığına ve her sanatçının renk ve şekilleri kendine göre yorumladığı kanaatine varır.⁷⁰ Tabii ki bu tespit resim sanatıyla ilgili olsa da bir realiteye dikkat çekmektedir. Gerçekten de küçük el sanatlarında, edebi, ritmik ve fonetik sanatlarda yaşanan özgürlük kadar olmasa da, mimarlıkta da bir dereceye kadar sanatçının özgürlüğü mümkündür. Tabi bu özgürlüğü kullanmak için önce klasik yapıyı, yaygın üslupları bilmek onlara karşı bir özgür bir tutum takınmak gerekir. Fakat Ankara’da dini mimari eserleri inşa eden mimarlar, yapı ustaları ya da süsleme ustaları zanaatkâr olmaktan sanatçı olmaya

⁶⁸ Ali Uzay Peker, “Osmanlı Mimarisinde Yaratıcılık; Amasya Örnekleri”, *Türkler*, cilt:12, s.55.

⁶⁹ Zeki Sönmez, a.g.e., s. 1.

⁷⁰ Heinrich Wölfflin, a.g.e., s. 1.

ulaşamamışlardır. Ama bir ekolü de kesintisiz devam ettirmek kararlılığı göstererek, toplu anlamda güçlü bir üslup yaratmışlardır.

Aslında büyük mimari organizasyonlarda daima suretle yarışma ve yaratma merakına, “tepki” diye adlandırabileceğimiz bir tutum temel dinamik olmuştur. Ankara örneğine döndüğümüzde sanatçıların klasik Osmanlı üslubuna, gizli bir tepki ile karşı çıktıklarını söyleyebiliriz. Ankaralı sanatçılar, ustalar hakkında maalesef detaylı bilgilerimiz bulunmasa da yapıların durumundan hareketle yerel öğelerle kendilerini beslemiş, büyük çapta yenilik ve değişikliğe gerek duymamış, yerel bir ekolden geldiklerini anlayabiliriz. Özellikle Osmanlı devrinde Anadolu coğrafyası ve hâkim olunan diğer topraklarda klasik Osmanlı üslubunun devam etmesi için, devlet eliyle bir takım önlemlerin alındığı bilinmektedir. Bazı şehirlere şehir mimarları tayin edilmiş, İstanbul’da hassa mimarlar ocağı kurulmuş ve arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere mimaride de belli standartlaşmalara kısmen gidilmiştir. Fakat Ankara bu önlemlerin alındığı eyalet ya da sancak merkezlerinden biri olmamış, kendi mahalli mimari geleneğini sürdürmüş bir kent olma özelliğini korumuştur.

Aslında Ankara merkezde yapılmış, 15. yy. ‘da erken devir Osmanlı mimarisinin önemli örneklerinden olan Karacabey Cami, 16. yy.da mimarının büyük olasılıkla Mimar Sinan olduğu tahmin edilen Cenabı Ahmet Paşa Cami gibi klasik iki örnek bulunmaktadır. Eğer isteselerdi Ankaralı mimarlar, en azından bu eserlerin yapılışından sonra etkileşimden dolayı yapı planlarını değiştirebilirlerdi ya da herhangi bir öykünme belirtisinin olması gerekirdi diye tahmin etmekteyiz. Ama yapıları incelediğimizde böyle bir etkinin olmadığını görüyoruz. Elbette ki bir beylerbeyi ve sadrazam banisi olan yapı ile yarışacak ekonomik ve teknik şartlara sahip eser belki de hiç olamamıştır. Fakat tamamen olmamakla birlikte kısmen de olsa etkisinin bulunması mümkün olabilirdi. Burada Ankara mahalli üslubunun küçümsenmeyecek tarzda bir kuvvete ve geçerliliğe sahip olduğunu görüyoruz. Ankaralı ustalar bu konuda Ankara’yı Ankara yapan manevi önderlerini daha çok örnek almışlar ve sadece gelenekle beslenmeyi tercih etmişlerdir. Burada ustaların eğitimleri, usta çıрак ilişkileri, toplumdaki konumları, görgüleri, değişime açıklıkları, kaliteleri ve en önemlisi maddi şartları temel belirleyici olmuştur.

Yöntem ve Değerlendirme

Tezde şu yöntemi izledik: Öncelikle kaynaklar ve saha araştırması ile eserler hakkında veriler topladık, daha sonra bunlar tahlillere ve kritiğe tabi tutarak bir senteze varmaya çalıştık. Tezin en önemli kısmı ise değerlendirmenin yapılacağı bölüm olmuştur.

Bu çalışmada Ankara'nın mahalli üslubunun analizi yapılmadan, mahalli üslubu yaratan faktörlere de yer verilmiştir. Mimari, yapı elemanları, plan, malzeme, teknik, süsleme açısından detaylı olarak incelenen bu eserler Ankara'da mahalli üslup geleneğinin bir takipçisi midir, yoksa bölgesel değil de ülkenin her yerinde görülebilen yaygın mimari geleneğe mi dâhil olmaktadır? Bölgenin dini yapıları devirlerine göre hangi ölçütlere göre varlık kazanmıştır? Sorularına yanıtlar aranmıştır. Eserler pek çok açıdan anlatılırken dolambaçsız ifadeler kullanılmasına rağmen, özellikle süslemeleri, yapı öğelerini ve malzeme tekniği anlatırken zaman zaman birbirini tekrar eden ifadelere yer verilmek zorunda kalınmıştır. Değerlendirme yapılırken sadece Ankara şehrini inceledikten sonra ulaşılan sonuçlardan ziyade, aynı dönemlerde Anadolu'nun farklı şehirlerinde, taşra ya da merkez dahil edilerek, mimari başta olmak üzere sanatsal eğilimin yönünün ne tarafta olduğu da göz önünde tutulmuştur. Zira Ankara'nın üslubunu ortaya koymak bir bakıma onu diğer mimari mahalli üslup havzalarından ayıran küçük ya da büyük çaptaki değişiklikler ve orijinallikleri ifade etmek demektir. Bu yöntem doğrultusunda fazla detaya inilmeden ama konuyu kavrayacak şekilde özellikle yakın çevre illeri ve merkez kentler de gözden geçirilmiştir.

İlgili Kaynakların Değerlendirilmesi

Çalışmada öncelikle birinci el kaynaklardan bilgiler elde edilmiştir. Konuyla ilgili literatür çalışması yapılmıştır. Daha sonra her bir eser mümkün olduğunca yerinde görülüp incelenmiş, planları, çizimleri yapılmış veya arşivlerde, ya da basılı eserlerde mevcut olan çizimler (doğruluğundan emin olunduğu takdirde), fotoğraflar kaynak gösterilerek kullanılmıştır. En sonunda ise bu bilgiler ve veriler birbiriyle karşılaştırılmış, tahliller yapılarak bir neticeye varılmıştır.

Kaynaklarımızın başında Ankara ile ilgili bazı monografik çalışmalar ve yayınlar yer almıştır. Bunların kuşkusuz en önemlisi ve ilki Gönül Öney'in yazmış olduğu "*Ankara'da Türk Devri Dini ve Sosyal Yapıları*" adlı eseridir. Bu eser şimdiye kadarki Ankara ile ilgili yapılan sanat tarihi çalışmalarında temel kaynak olmuştur. Kuşkusuz 1970'li yılların başlarında yapılan bu çalışma Ankara ile ilgili önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Ayrıca M. Yusuf Akyurt'un kitabelerle ilgili *Türk İslam Kitabeleri Birinci Kısım Ankara Kitabeleri* çalışması da baskısı olmadığından Türk Tarih Kurumu kütüphanesinden elle kopya edilmiş ve kitabeleri okuyup değerlendirirken temel bir kaynak olmuştur. Bunun yanı sıra İbrahim Hakkı Konyalı'nın *Ankara Camileri*, Mübarek Galib'in *Ankara*, Abdülkerim Erdoğan'ın *Unutulan Şehir Ankara*, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün anonim olarak bastırdığı *Türkiyede Vakıf Abideler ve Eserler* serisinde yer alan Ankara bölümü, Bekir Eskici'nin *Ankara Mihrapları*,

Tolga Bozkurt'un *Beypazarı'nda Türk Devri Mimarisi*, Seyfi Başkan'ın *Ankara Cenabı Ahmet Paşa Cami ve Hacı Bayramı Veli Cami Türbesi*, İnci Aslanoğlu'nun *Ankara Karacabey Külliyesi*, Gönül Öney'in *Ankara Aslanhane Cami*, Semavi Eyice'nin *Ankara'nın Eski Bir Resmi*, Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin çıkarmış olduğu altı ciltten müteşekkil *Ankara'nın Tarihi ve Kültürü Dizisi* ve Ekrem Hakkı Ayverdi'nin Osmanlı mimarisinin başlangıcından Fatih devrine kadar olan evredeki mimari eserleri yayınladığı *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402)*, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve Sultan II. Murad Devri 806-855 (1453-1451)*, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855-886 (1451-1481)*, Yıldız Demiriz'in *Erken Devir Osmanlı Mimarisinde Süsleme*, eserleri çalışmamıza kaynaklık eden temel eserlerdendir. Görüldüğü gibi yapılan bu çok kıymetli çalışmalar çoğunlukla bir mimari eserin tanıtılması; bir mimari yapının unsurlarının incelenmesi –camilerin mihrap, minber unsurları gibi-, ya da bir ilçede yer alan eserlerin tetkik edilmesi şeklindedir. Ankara'nın merkez olarak ele alınıp, buradaki eserlerin toplu halde incelendikten sonra, Ankara'da hem Selçuklu ve Beylikler, hem de Osmanlı devrinde yaygın şekilde devam eden mahallî bir üslubun ortaya konulduğu bir çalışma henüz yoktur. Bu durum sanat tarihi araştırmaları değerlendirilmeleri açısından bir boşluk oluşturmaktadır. Bu tezimiz bu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Ayrıca Ankara gibi Anadolu şehirlerinde bulunan mahalli üslup havzalarının ortaya koyulmasına vesile olma amacını da taşımaktadır.

Tezimize bu kaynakların yanında ansiklopedi maddeleri⁷¹ türünde yayınlar ile çeşitli kitap ve dergilerde, “Ankara “ ile ilgili yayınlar kullanılmıştır.

Çalışmamızda sanat tarihi ile ilgili temel kaynakların yanında Ankara'nın tarihi, coğrafyası, sosyoekonomik ve kültürel yapısı hakkında yayınlanmış olan seyahatnameler, anılar ve gezi notları, tahrirler ve nüfus sayımları, şeriye sicilleri, vakfiyeler, salnameler (il yıllıkları), eski harita, resim ve gravürler, tezler taranmıştır.

Ankara hakkındaki önemli kaynaklardan bir tanesi de seyahatnamelerdir. Anadolu, Avrupa ile yakın, orta ve uzak doğu ülkeleri arasında, ana ticaret yolları üzerinde bulunduğundan, Osmanlılardan önceki dönemlerde de, çok sayıda gezgin, coğrafyacı, bilim adamı veya asker, çoğunlukla ana kervan yollarını izleyerek Anadolu'ya üç yüzü aşkın

⁷¹ Anonim, “Ankara”, *Türk Ansiklopedisi*, c:3, Ankara, 1949, s.42-65; Anonim “Ankara”, *Meydan Larousse*, c:1, İstanbul, 1969, s. 533-542.;Anonim, “Ankara”, *Yeni Hayat Ansiklopedisi*, c:1, İstanbul 1990, s. 253-262; Anonim, “Ankara” *Ana Britannica*, c:2, İstanbul, 1986, s. 104-110; S. Buluç, H. Kuruyazıcı, “Ankara”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, c:1, İstanbul, 1997, s. 103-107, Besim Darkot, “Ankara”, *İslam Ansiklopedisi*, c:1, İstanbul, 1940, s. 437-453, “Ankara”, Sargon ERDEM, Abdülkerim Özaydın, Rifat Özdemir, “Ankara”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c:1, İstanbul, 1991, s. 201-219.

inceleme gezisi düzenlemişlerdir.⁷² Bu seyahatnameler kimi zaman şehirlerin eserlerinin durumu hakkında bilgi vermek açısından önemlidir. Bu konuda en önemli kaynak kuşkusuz Semavi Eyice'nin *Ankara'nın Eski Bir Resmi* isimli çalışmasıdır. Bu çalışmada Eyice, Ankara'ya gelmiş ya da Ankara'dan bahsetmiş olan seyyahların izlenimlerini topladığı önemli çalışmasında 16. yy.ın ilk yarısından 19. yy. sonuna kadar yirmi altı seyyahın anlatılarına yer vermiştir. Seyahatnameler konusunda bunun yanında görülmesi gereken en önemli kaynaklardan bir diğeri kuşkusuz Evliya Çelebi'nin seyahatnamesidir. Zira Evliya Çelebi'nin 1640 tarihinde Ankara'ya geldiği bilinir. Evliya Çelebi'nin Ankara ile ilgili notları seyahatnamesinden okunmuş ve değerlendirilmiştir.

Bunun yanı sıra tezimize tarih vesikaları, Ankara'nın siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel geçmişini anlamak için kullanılmıştır. Bu kaynaklardan en önemlileri kuşkusuz ariv vesikalarıdır. Biz burada zaman ve uzmanlık alanı konusundaki kısıtlamadan ve doğrudan konumuz olmadığından orijinal belgelerden okuma yapma imkânı bulamadık. Sadece yayınlanmış metinlerden istifade edilebilmiştir. Başvurduğumuz arşiv vesikalarının başında ise tahrir defterleri gelir. Osmanlı yönetiminde “tahrir sistemi “ denilen ve yazılı kayıt tutma esasına dayanan bir sistem vardır. Bu defterde nüfustan ziraat alanlarına, gelir kaynaklarından idari birimlere kadar sancakla ilgili tüm bilgiler kayıt altına alınmıştır. İşte Osmanlı zamanında Ankara ile ilgili pek çok kaydın kaynağı bu defterdir. Ankara ile ilgili ilk I. Murad zamanında yazılan sancak defteri günümüze ulaşamamıştır. Ankara hakkında ilk derli toplu bilgi kaynağı Fatih Sultan Mehmet zamanında 1463 yılında Ankara yazılan tahrir defteridir. Bu defter ile ilgili ulaşabildiğimiz tek kaynak ise, Muzaffer Arıkan'ın, 1958 tarihli “867 Tarihli Ankara Tahrir Defteri (Açıklamalarla Metin Tesbiti)”, isimli, A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde yer alan, basılmamış doktora tezidir.

Milli Kütüphaneden bulunan 1899-1890, 1893, 1899, 1902 tarihli Ankara Vilayeti Salnameleri⁷³, Ankara'nın yönetim teşkilatı, nüfusu, ekonomik yapısı ve coğrafi özellikleriyle birlikte kentte yer alan dini ve sosyal yapıların sayılarını da bir döküm halinde vermiştir. Bunlardan sadece 1907 yılında yayınlanmış olan Türkçeye çevrilip, basılmıştır.⁷⁴ Bunun yanında çalışmamızda önemli yer tutan başka bir kaynak türü de Ankara'nın eski resimlerinin

⁷² Sevgi Aktüre, “19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekânsal Yapı Çözümlemesi”, Doktora Tezi, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, Ankara, 1978, s. 31.

⁷³ Salname; Osmanlı Devleti'nde merkezi yönetimin, nezaletlerin, askeri kurumların, vilayetlerin, bazı özel kurum ve kişilerin yıllık olarak çıkardıkları bilgilendirme amaçlı neşriyattır.

⁷⁴ *Ankara Vilayeti Sâlnâme-i Resmîsi 1325 (1907)*, (Haz. Kudret Emiroğlu, Ahmet Yüksel, Ömer Türkoğlu, Ethem Çoşkun), Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara, 2005.

yer aldığı fotoğraf albümleri olmuştur. Gerek büyükşehir belediyesi arşivinden, gerek vakıflar genel müdürlüğü arşivinden ve gerekse üniversite arşivlerinden eski fotoğraf albümleri incelenmiş, özellikle yapılarının tamirden önceki halleri ile ilgili tespitler yapılmaya çalışılmıştır.

I.BÖLÜM: Ankara'nın Tarihçesi, Sosyal ve Kültürel Durumu

Tezimizin temel konusuna geçmeden önce Ankara'nın siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik durumuyla ilgili dönemlere göre bir özet vermek istiyoruz.

1.1.İslam Öncesi Dönemde

Ankara'nın verimli Çubuk ovasının güneyinde, su ihtiyacını temin edebileceği Hatip çayının kenarında, savunmaya son derece uygun sarp bir kayalık tepenin eteklerinde ve İlkçağın en önemli yolları üzerinde kurulmuş olması, Anadolu'nun en eski şehirlerinden biri olduğu izlenimi bırakmaktadır. Nitekim büyük Hitit merkezlerinden pek uzakta olmayan bu bölgedeki arkeolojik kazılar Ankara'nın çevresinde Gavurkale, Karaoğlan, Ahlatlıbel, Etiyokuşu gibi kuruluşları Kalkolitik ve Bakırçağ dönemlerine ait iskân yerlerini ortaya çıkarmıştır. Ankara yöresindeki çeşitli kazılarda ortaya çıkan ve bugün Anadolu Medeniyetleri Müzesi ve Maden Tetkik Arama Enstitüsü Müzesi'nde bulunan Paleolitik döneme ait buluntular, bu dönemlerde Ankara'nın zengin bir kültürel yaşama sahip olduğunu kanıtlar. Ayrıca bugün bir kısmı şehrin merkezinde kalan yerlerde Paleolitik⁷⁵ devre ait olan taş aletlerle kalenin eteğinde Neolitik devre ait bir el baltasının bulunması, bu bölgenin ilk çağlardan beri yer yer iskân edilmiş olduğunu ortaya çıkarmıştır.⁷⁶

Kalkolitik Çağda⁷⁷ Ankara'da Haymana Yenice Beldesi, Beynam Köyü, Çeltikçi ve Durupınar köylerinde; Sincan İncirlik köyünde, Gölbaşı Karaoğlan Höyüğünde, Erymanda höyükler bulunmuştur. Tunç Çağında⁷⁸ Ankara çevresinde hemen her vadide, su kenarlarında höyükler ve düz yerleşimler görülmektedir. Daha önceki dönemlerde görülen taş aletlerin yanı sıra çanak çömlekler, taş ve kemik aletler, takılar bulunmaktadır. Höyükleri oluşturan yerleşme birimlerinin malzemesi ise taş ve kerpiçtir.⁷⁹

Ama eski Ankara'yı teşkil eden Hacıbayram tepesi ile civarında yapılan kazı ve sondajlardan, şehri ilk kuranların Frigler (M.Ö.8-7.yy.) olduğunu ve kalıntılar arasında Hititler veya daha eski topluluklara ait izlerin bulunmadığını öğreniyoruz. Her ne kadar şehrin kurucuları Frigler olsa da kalede izlerine rastlanmamış olması ilginçtir. Araştırmacılar bu durumu kalenin tarih boyunca geçirdiği onarımlarla genişletmeler sırasında ortadan kalktığını, hatta ilk kurucularının belki yalnız tepeyi iskân eden Hititler olduğunu tahmin etmektedirler.

⁷⁵ Paleolitik Çağ (Eski Taş Çağı M.Ö. 60000-10000) insanlığın ilk ortaya çıkışından günümüzden 12 bin yıl öncesine kadar süren arkaik çağdır.

⁷⁶ Sargon Erdem, "Ankara", TDV İslam Ansiklopedisi, cilt:3, s.201.

⁷⁷ Kalkolitik Çağ (Bakır Çağ M.Ö. 5500-3000) .

⁷⁸ Tunç Çağı(M.Ö. 3000-1200).

⁷⁹ Abdülkerim Erdoğan, Gökçe Günel, Ali Kılıcı, Tarih İçinde Ankara, cilt 1, s. 17.

Ankara'da **Hititler** (M.Ö.1660-1190) zamanında Balıkhisar Köyü, Balıkuyumcu Höyük, Bitik Höyük, Karaoğlan Höyüğü, Gavur Kale, Kültepe Külhöyük'te yerleşim mekanları bulunmuştur. Ankara ve çevresinde yapılan kazılarda ortaya çıkan buluntulardan, bölgede **Frigler** döneminde yerleşmelerin olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Ankara kentinin Frig Kralı Midas tarafından kurulduğu efsanelerde geçmektedir. Friglerin Ankara'da Hacı Bayram Tepesi, Roma tapınağı, Çankırıkapı arasında ve Fidanlık civarında yerleştikleri anlaşılmaktadır. Hacı Bayram tepesi zirveyi teşkil etmek üzere hal civarından Çankırıkapı ve Dışkapı'ya kadar olan kısım Frig höyüğü olup Anıtkabir, Bahçelievler ve Çiftlik tümülüsleri asillerin, istasyon civarı ise halkın mezarlığıdır. Gerek mezar Tümülüslerinin büyüklüğü gerekse açılan mezarların içindeki eşyaların zenginliği Ankara'nın önemli bir prenslik olduğunu ortaya koymaktadır. Şehrin çeşitli kesimlerinde bulunan ve adlarına Ankara kabartmaları denilen sekiz kabartma ise burada büyük bir sarayın yer aldığını ve ayrıca Friglerin Hititlerle yakın ilişkiler içinde olduklarını göstermektedir. Çünkü bu kabartmalar üslupları itibariyle büyük ölçüde Hitit karakteri taşımakta, hatta Frig prensi için bizzat Hitit ustaları tarafından yapıldığı kanaatini uyandırmaktadır.

Frigleri yıkan akıncı Kimmerler'in geri çekilmesinden sonra Lidyalıların (M.Ö. 590-547), Tunç Çağı'nın sonlarında (M.Ö.1200) Friglerle birlikte Anadolu'ya geldikleri bilinmektedir. Anadolu'da Kimmerlerin saldırılarından sonra ortadan kalkan Frig döneminden sonra, M.Ö. 7. yüzyılın başlarında Batı Anadolu'da varlıklarını sürdüren Lidyalılar, Ankara'nın da içinde bulunduğu Kızılırmak bölgesini ele geçirdiler. Lidyalılar, (M.Ö.680-645) zamanında Anadolu'ya egemen olmuşlar, 140 yıl boyunca Lidya devleti olarak hükümlerlerini sürdürmüşlerdir.

Persler (M.Ö. 547-334), batıya doğru yayılan ilk doğulu ulustur. Pers Kralı Kyros, M.Ö. 547 yılında Lidyalıları yenerek Sardes'i alınca tüm Anadolu Pers egemenliğine girmiştir. Böylece Persler, M.Ö. 545'den itibaren Anadolu'ya egemen olarak, Anadolu'daki Doğu Helen kültürüne son vermişlerdir. M.Ö. 334 yılında Büyük İskender'in Anadolu'ya geçmesiyle Perslerin egemenlikleri son bulmuştur.⁸⁰ Frigya satraplığı⁸¹ altında olan Ankara'nın bu dönemde Lidya'nın başşehri Sardes ile İran'ın başşehri Susa'yı birbirine bağlayan ve devrin önemli, en güvenli yolunu teşkil eden Kral Yolu üzerinde bulunması sebebiyle zengin bir ticaret merkezi haline getirmiş olması gerekir.

Friglerden sonra Makedonya Kralı Büyük İskender'in zamanına kadar Ankara hakkında fazla bilgi yoktur. Büyük İskender, M.Ö. 333-334 kışını, efsanevi düğümü kestiği

⁸⁰ Abdülkerim Erdoğan, Gökçe Günel, Ali Kılıcı, *Tarih İçinde...*, s. 45, 46.

⁸¹ Antikçağ Pers İmparatorluğu'nda başkent Persopolis'e bağlı her bir idari bölgeye, eyalete verilen isimdir.

Gordion'da geçirmiş, ilkbaharda Ankara'ya gelerek Persleri Ankara'da beklemiştir. Ankyra'nın Anadolu'daki yolların kavşağında bulunması nedeniyle buraya gönderilen Makedon birlikleri, çevredeki kentleri İskender'e bağladılar. Bu arada Helys'i (Kızılırmak) geçen birlikler, Kapadokya'nın bir bölümünü Makedonya'ya dahil ettiler.

M.Ö. 281'de, Ankara, Seleukosların egemenliğine girdi. Bythnia Kralı Nikomedes, kardeşi Zipoitos için hazırlanan sefere yardım için Trakya'da bulunan Galatları çağırdı. Üç kabile halinde gelen Galatlar (M.Ö. 278-189), yerleştikleri Frigya ve Kapadokya topraklarına "Galatya" adını verdiler. Galatya, günümüzdeki Ankara ve Kırıkkale illerinin tamamını kapsıyordu Galatlar, Ankara Kalesi gibi birçok kale yaparak bölgede egemenliklerini kurdular. Galatlar döneminde en büyük tanrı, Men idi. Ankara kentinde Men adına birçok tapınak vardı. Augustus Tapınağı'nın yerinde Men Tapınağı bulunduğu sanılmaktadır. Ankara kenti, M.Ö. 3. yüzyılın ortalarına doğru Galatların Tektosag boyunun eline geçmiştir. M.Ö. 3. yüzyılın sonlarında Anadolu'da dehşet saçan Galatlar, M.Ö. 230-220 tarihlerinde Pergamonlu (Bergamalı) Attalos tarafından bozguna uğratıldılar.

Romalı General Manilus Vulso, M.Ö. 189'da Ankara yakınlarında Galatları yenerek, Galatya'yı Roma topraklarına katmış ve Bergama Krallığına bağlamıştır. Galatya, M.Ö. 183 yılında Bergama Krallığının kesin kontrolü altına girmiştir. M.Ö. 168 yılında Galatlar ile Bergamalıların savaşları sonucunda kent, Tektosagların kontrolüne girmiştir.⁸²

Ankara, M.Ö. 25'de Augustus tarafından Roma eyaleti haline getirilen Ankara, Romalılar eline geçtikten sonra, Romalılar, kentin coğrafi ve askeri önemini anlayarak burayı Galatya'nın başkenti yapmışlardır. Ankara, Galatya'nın başkenti olduktan sonra, Roma ile olan iyi ilişkiler sonucunda gelişmiş ve kale dışına taşmıştır. Augustus zamanında yapılan tapındaki "Momentum Ancyranum" (Yazıtlar Kraliçesi) olarak adlandırılan Augustus vasiyetnamesi, Ankara'nın Roma döneminde ne kadar önemli bir kent olduğunu ortaya koymaktadır. Kent, M.S. 2. yüzyılda en gelişmiş dönemini yaşamıştır. Romalı tarihçi Livy, Ankara'nın 100.000 kişilik nüfusu, askeri, dini ve sivil mimarlık yapılarıyla görkemli bir imparatorluk kenti olduğunu yazmaktadır.

M.S. 14'ten itibaren Galatya eyaletinin başkenti olan, abidevi mimari eserlerle süslenen Ankara ayrıca dini yönden de bölgenin merkezi haline gelmiştir. Roma imparatorluğu döneminde Galatya eyaletinin merkezi olan Ankara, imparatorluğun ticari ve askeri trafiğini yaşayan ve Doğu-Batı, kuzey-Güney doğrultusunda Trakya'dan başlayıp İznik'ten geçerek Ankara'ya ulaşan ana yol doğrultusunda ise Ankara'dan Kilikya ve

⁸² Sargon Erdem, a.g.m., s. 202.

Suriye'ye uzanıyordu. Kuzey-güney doğrultusunda ise Ankara kuzeyde Bitinya, Paflagonya ve Pontus üzerinden imparatorluğun kuzey sınırına; güneyde ise Kapadokya bölgesine bağlanıyordu. Özellikle ikinci ve üçüncü yüzyıllarda doğu savaşlarının önem kazanması ve yolların daha çok kullanılması sonucu Ankara, orduların durak ve ikmal yaptıkları bir kent olarak gelişmiş ve Anadolu'nun koruma sisteminin merkezi haline dönüşmüştür.⁸³

Roma imparatorluğu M.S. 395'te ikiye ayrılınca Ankara, Doğu Roma (Bizans) sınırları içinde kaldı. Kent 4. yüzyılın sonlarına kadar imparatorluğun "Galatia Prima" denilen eyaletinin merkeziydi. Kentte, kalenin güneybatısında olduğu sanılan "meclis binası" (bouleterian), Çankırıkapı civarında "agora", "amfitiyatro", "Asklepion", "gymnasium", "hipodrom", ve "Zeus tapınakları" gibi Romalılardan kalan bu yapıların, bugün hiçbirisi ayakta değildir. 4. yüzyılda Ankara şehri idari taksimat olarak Galatia Prima denilen eyaletin başkentiydi. 5. yüzyılda oldukça harap bir halde bulunan Ankara'da kamu binaları ve surlar yıkılmıştır. Kent, Bizans imparatorluğunun ileri yıllarında büyük bir dini merkez durumuna girerek Galatia Başpiskoposluğu'nun merkezi durumuna gelmiştir. Mezhep kavgaları yüzünden kentin evlerinin kısmen yakıldığı bilinmektedir. M.S. 452'de Ankara'da kıtlık olmuş, 5.yy.'da Iustinianos'un Ankara dolaylarında bir yol yaptırdığı, batı yönünde Sykeon köyü yakınında bir de köprü inşa ettirdiği bilinmektedir. M.S. 542'de ise Ankara ve çevresinde büyük bir veba salgını görülmüştür.

M.S. 615'te Anadolu'yu geçerek Kadıköy'e kadar gelen Sasanilerin Ankara'yı talan ettiği, 622'de Ankara'nın resmen işgal edilmiş olduğu, büyük bir tahribata uğradığı ve yakıldığı bilinmektedir. Bundan sonra Ankara tamamen Kale içine çekilmiş, iki kat surlarla çevrili tepenin içinde yaşadığından, kaleyi güçlendirmek için daha önceki dönemlere ait bütün binaları yıkarak, bunların malzemelerini kullanmışlardır. 7. yüzyıldan sonra Sasani tehlikesi kalkmıştır. Ankara, büyük bir kumandanlık merkezi olmuştur.

Ankara, M.S. 654 yılında bir süre Müslüman Arapların eline geçmiş, M.S.776 ve 797 yıllarında Müslüman Araplar hücumu geçmiş fakat kenti alamamışlardır. 8. yüzyılda Ankara, yarı sivil, yarı askeri eyalet olan bir merkez durumundadır. 833 ve 842 yıllarında Abbasi halifesi Mutasım ve Türk asıllı komutan Afşin, Ankara'yı almıştır. Ankara Kalesi, 859'da imparator 3. Michael tarafından onarılmış ve ihya olmuştur. 871'de Pavlikian denilen bir Hristiyan mezhebi taraftarları Ankara'yı ele geçirmiş, daha sonra imparator Basileios (867-886) bunları M.S. 872'de püskürterek kenti geri almıştır.

⁸³ Sevgi Aktüre, "16. yüzyıl Öncesi Ankarası Üzerine Bilinenler", *Tarih İçinde Ankara*, der. Ayşıl Tükel Yavuz, Ankara 2000, s.14

10. yy. ortalarına kadar, 150 yıl boyunca, çeşitli defalar el değiştiren Ankara, 1071 Malazgirt zaferinden sonra Selçukluların eline geçmiştir. Türkler artık Sivas, Kayseri, Ankara ve Sakarya boylarına kadar her tarafa hâkim olmuşlardır.⁸⁴ 1073'te o sıralarda henüz kumandan, sonraları imparator olan Aleksios Komnenos (1081-1118) Ankara, Kalesi'ne kapanmış olan kardeşi Isaak ile burada buluşmuştur.⁸⁵ 1081-1090 yılları arasında Ankara Müslüman Türklerin idaresindedir. 1101 tarihinde Raymond de Toulouse idaresinde Haçlı ordusu, Ankara'da bulunan iki yüz kişilik askeri Türk garnizonunu kılıçtan geçirerek Ankara'yı almış ve Bizans İmparatoru'na hediye etmişlerdir. Ankara çevresindeki topraklar Türkler tarafından alındığından, 1127'den önce Türkler Ankara'yı yeniden ele geçirmişlerdir. Bunun arkasından da Türk imarı başlamış ve çeşitli binalar yapılmıştır. Bizans dönemi Ankara'sı böylece burada sona ermiştir.

İslam öncesi dönemde Ankara'nın kültürel ve ekonomik durumuna baktığımızda Ankara'nın o dönemde önemli bir konumu olduğunu görürüz. İç Anadolu'nun en büyük mabetlerinden Augustus Mabedi, Ankara'daki Roma eserlerinin en büyüğü olan Çankırıkapı Roma Hamamı, dünyadaki Roma Hamamlarının en büyüklerindendir. Ankara çok tanrılı dinler döneminde olduğu gibi 2.yüzyıldan itibaren de Hristiyanlıkta önemli bir merkez haline gelmiş, 4.yüzyılı, Bizans döneminin ilk iki yüzyılını sulh ve sükûn içinde geçiren şehir, büyük imar faaliyetlerine sahne olarak surların dışına taşmış ve çoğunluğu dini mahiyette olan yapılarla süslenmiştir.

Ankara, Anadolu'nun sekiz tarafından gelen yolların kesiştiği yerde bulunmaktadır. Bu kesişme, kentin ticari yönden gelişmesini sağlarken, askeri yönden önemini artırmakta, stratejik konuma sahip duruma getirmekteydi. Roma döneminde ünlü Pers yolu olan Kral Yolu'nun Ankyra'dan geçtiğini antik kaynaklar bildirmektedir. Bu dönemde Romalıların komşularına yaptığı seferler, Ankyra'dan başlamaktaydı. O nedenle Romalılar, bu yollara çok önem vermişler ve sürekli olarak tamir ve bakımdan geçirmişlerdir.⁸⁶ Bizans döneminde Ankara'dan geçen ve kentin önemini artıran yolların kullanımı devam etmiştir. Özellikle dördüncü yüzyılda saray erkânı, resmi ulaklar, askerler ve din adamları Ankara'dan geçen sürekli bir trafik oluşturmaktaydı. Bu dönemde Ankara'da ticaret, tarım ve hayvancılıkta, ürettikleri kumaşlarla yöre tüccarlarınca saygınlıkla anılan bir kent olma özelliğini taşıyordu. Roma kenti ticaret merkezi için bilgi bulunmamakla birlikte Bizans kenti ticaret merkezinin ağırlığını Kaledibi ve çevresinde olduğu sanılmakta ve bu merkezin ağırlığının Atpazarı-

⁸⁴ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Yayınları, İstanbul, 1971, s. 36.

⁸⁵ Osman Turan, a.g.e., s. 51.

⁸⁶ Abdülkerim Erdoğan, Gökçe Günel, Ali Kılıcı, *Tarih İçinde*s.78, 79.

Koyunpazarı-Samanpazarı kemerleriyle doğuya kaydığı ve zamanla bu çevreye yerleşen Türkler Bizans Ankara'sı arasındaki ana bağlantıyı sağladığı düşünülmektedir.

1.2.Selçuklular Döneminde

Ortaçağdan beri aralıklarla Sasani, Emevi, Abbasi ve daha birçok küçük siyasi birlik tarafından çeşitli istilalara uğrayan şehir 1073'te Malazgirt Zaferi'nden iki yıl sonra Selçuklular'ın eline geçmiştir. İslamiyet'in ilk devirlerinde diğer Anadolu şehirleri gibi Bizans İmparatorluğunun hâkimiyetinde ve imparatorluğunun erzak ve mühimmat depolarının bulunduğu başlıca konaklama yerlerinden birisidir. Fakat bizim için önemli olan Ankara'nın Türkleştikten sonraki devirdeki durumudur. Öte yandan Ankara Anadolu Selçuklu Devletinin hâkimiyeti altındayken de Bizans İmparatorluğu'nda olduğu gibi bir anakent olmuştur. Selçuklular Malazgirt Zaferinden iki yıl sonra Ankara'yı fethetmişlerdir(1073). 1101'de tekrar Haçlılar tarafından Ankara'da istihkâmlar yıkılmış ve Türkler öldürülerek şehir alınmıştır. Burada yapılan anlaşma gerçince şehir tekrar Bizans'a geçmiştir.⁸⁷ Bundan sonra da 1127'den önceki bir tarihte tekrar Türklerin eline geçmiştir. Yani Ankara, Anadolu'da erken dönemde Türkleşen şehirlerden birisidir.

Dânişmendlilerin emiri Emir Gazi kızını I. Kılıçarslan'ın(1077-1086) oğlu Mesud'la evlendirdi. I. Kılıçarslan'ın 1107 yılında ölümü üzerine meydana gelen iktidar boşluğundan ve oğulları arasında başlayan taht kavgalarından faydalanarak hâkimiyet sahasını genişletmeye ve Dânişmendliler'i eski gücüne kavuşturmaya çalıştı. I. Kılıçarslan'ın oğulları arasındaki taht mücadeleleri sırasında aynı zamanda damadı olan Mesud'u destekledi. Mesud onun sayesinde Anadolu Selçuklu tahtına çıktı. Dânişmendli Emîr Gazi, damadının da Selçuklu tahtında olması dolayısıyla giderek Anadolu'daki olaylara daha fazla karışmaya başladı. Ayrıca Mesud'un kardeşi Melik Arab ile olan mücadelesinde damadını destekledi; Kayseri ve Ankara'yı ele geçirdi. Böylece Sultan I. Mesud, kayınpederi sayesinde tahtını korumayı başarırken, Malatya'dan Sakarya'ya kadar uzanan Selçuklu toprakları Dânişmendliler'in eline geçmiş oldu. Anadolu'nun en güçlü beyliklerinden biri haline gelen Dânişmendliler, 1129 yılında Ankara, Çankırı, Kastamonu ve Karadeniz sahillerini kontrol altına aldılar. Sultan I. Mesud'un ölümü üzerine yerine oğlu II. Kılıçarslan(1156-1192) geçti.⁸⁸ Ankara ve Çankırı bölgeelri de küçük oğlu Şahinşah'a düştü. Mesud'un Dânişmendli

⁸⁷ Osman Turan, a.g.e., s. 139.

⁸⁸ Abdülkerim Erdoğan, Gökçe Günel, Ali Kılıcı, *Tarih İçinde.....*, s.118, 119.

hanedanına mensup iki damadından Yağıbasan’a Sivas bölgesi, Zünnûn’a ise büyük ve zengin Kayseri şehirleri verildi.⁸⁹

Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan (1156-1192) zamanında, Anadolu’da tesis edilen “meliklik” (yarı bağımsız eyalet sistemi) sistemi ile ülke on bir bölgeye ayrılmış, idari yönden “sultan”a bağlı, yönetim olarak bağımsız bir yapıya sahip olan hükümdarlar tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Ankara merkezli eyaletin meliki olan Muhiddin Mesud, Ankara’da hükümdarlığını kurmuş, adına hutbe okutmuş, para bastırmış ve şehri imar etmeye başlamıştır.⁹⁰ Diğer şehzadeler gibi eğitim görmüş ve kültürlü bir şahsiyet olan Muhyiddin Mesud, Bizans’a karşı gaza ve fetihlerini yaparken, bir taraftan da sanat ve edebiyat ehlini Ankara’ya davet ederek, şehrin kültür ve sosyal hayatını canlandırıyor. Ankara’da yetişen sanatçılar “Enguriyei” lakabıyla tanınıyorlardı. Bedi-i Enguriyei, Muhyevi-i Enguriye-i ve Mahmud-i Enguriye-i gibi şairler yetişmiştir. Yapılan gazalarda da elde edilen esirler, şehre getirilmiş ve Müslüman olmuşlar, böylelikle nüfus artmaya başlamıştır. 1192’de II. Kılıçarslan vefat edince kardeşler arasında taht kavgası başlar. Ankara Kalesinin savunmaya elverişli olması, Muhyiddin Mesud’un iyi bir asker ve sanat adamı olması, kardeşler arasındaki mücadeleden ziyade Bizans üzerine gazalara ağırlık vermesi sonucu şehir, bir ilim ve sanat merkezi olur. Mesud, hakimiyet sahasını genişletmiş, Ankara, Bolu, Kastamonu, Eskişehir ve Çankırı civarına hakim olmuştu. Kardeşi II. Rükneddin Süleyman Şah(1192-1205)’ın sultanlığını ilan etmesi ile Ankara’da Mesud’un huzuru bozulur. Bir ordu ile Ankara’ya gelen Süleyman Şah, Ankara Kalesini üç sene muhasara altında tutar. Bu süre zarfında şehirde erzak ve muhimmat sıkıntı baş gösterir. Mesud, şehir halkının bu sıkıntıyı çekmemesi için kardeşi Süleyman’la müzakereye oturur.⁹¹ Müzakere neticesinde Muhyiddin Mesud, hâkimiyeti altında bulunan vilayetleri kardeşine devredecek ve kardeşi de onu, Bizansa yakın bir bölgeye, iki oğlu ile birlikte gönderecekti. Anlaşma hükümleri uygulandı ve kale teslim edildi. Mesud’un akıbeti hakkında ise görüşler oldukça farklıdır. Ankara, Muhyiddin Mesud’un yönetimi sayesinde ticari yönden de gelişmişti. Çevre köylere Türkmen aşiretleri yerleşmeye başlamış ve yeni yerleşim yerleri kurarak şenlendirmeye, tarıma, ziraata ve hayvancılığa başlamışlardır. Rükneddin Süleyman Şah, yaptığı mücadelelerle “melik”lik unvanını kaldırarak Anadolu Selçuklu birliğini sağlayarak, şehzadelik müessesesini tamamen kaldırdı.

⁸⁹ Osman Turan, a.g.e, s. 197-8.

⁹⁰ Osman Turan, a.g.e, s. 217-218.

⁹¹ Osman Turan, a.g.e, s. 244, 261.

İzzeddin Keykavus(1211-1220), 1211’de Selçuklu tahtına geçince, kardeşi Alâeddin Keykubad (1221-1237) onu tanımayıp isyan etti ve daha sonra Ankara Kalesi’ne kapanarak müdafaaya çekildi. Sultan, devlet işlerini yoluna koyduktan sonra Ankara’yı muhasaraya başladı.⁹² Sultan İzzeddin Keykavus kaleyi ele geçirmeye kararlı olduğu için surların dışında evler, barakalar, kendisi için bir saray ve medrese yaptırdı. Uzun süren kuşatma sonunda Alâeddin Keykubad, 1212’de kendisine ve şehir halkına bir zarar verilmeyeceğine dair teminat aldıktan sonra teslim oldu. 1243’de Köseadağ yenilgisinden sonra Moğol takibinden kaçan II. Gıyaseddin Keyhusrev(1237-1246), Tokat’taki hazinelerini alarak Ankara Kalesi’ne sığındı. II. İzzeddin Keykavus(1246-1260), şehrin surlarını tamir ettirdi, III. Gıyaseddin Keyhusrev döneminde Ankara, kısa bir süre Selçuklu tahtında hak iddia eden Alâeddin Siyavuş (Cimri) ile Karamanlılar’ın eline geçti.

Bizans kentlerine Türklerin kitle halinde yerleşmeleri kuşkusuz 1071 den sonra başladı ve ilk kentli Türkler Selçuklu kumandanlarının askerleri oldu. Bu gruplar, ganimet ve arsa spekülasyonu yoluyla emlak edinerek kısa sürede askeri niteliklerini kaybettiler, kentin zengin ve nüfuzlu aileleri durumuna geçtiler. İktâ sahibi olmak karşılığında ordu hizmetine alınan bu askerler çoğu kez Türkmen boylarından geldiklerinden bu süreç Anadolu yaylalarını dolduran Türkmenlerin de kentlere yerleşmesine imkân sağladı. Diğer yandan Türkmenler Hristiyan Rum halk arasında kent pazarlarında yoğun bir alışveriş yapılmakta, böylece çok sayıda Türkmen, kentlerin ticaret ve üretim eylemlerine katılmaktaydı. Ancak Selçukluların Bizans’tan devraldıkları başlıca kentlerde Türk Müslüman nüfus oldukça yavaş bir artış göstermiştir. Örneğin 13.yy. sonlarında Konya, Kayseri, Sivas gibi en önemli kentlerde Hristiyan halk oldukça kalabalık gruplar halinde yaşamaktaydı. Buna karşın Ankara, Kırşehir, Yozgat, Çorum, Kastamonu, Çankırı ve Eskişehir çevresinde Türk göçlerinin yoğun olduğu ve bu çevrenin ilk Türkmenlere yurt ve ortak işlevi gördüğü anlaşıyor. Bu çevrenin yerli halkı, ilk istila önünde yerlerini bırakarak batıya doğru çekindiklerinden, bu kentler ve çevresi yoğun bir şekilde Türkleşmişti. 12. ve 13. yüzyıl vakıf kayıtları bu süreci açıklıkla göstermekte ve yer isimleri bütünüyle Türkleşmiş bulunmaktadır. Örneğin 12. yüzyılın sonlarında, çok az Hristiyan bulunduğu ve bu nedenle geçim sıkıntısı çektiği için, Ankara metropoliti İstanbul “Synode” meclisine başvurarak buradan Amasya piskoposluğuna tayini istemişti.⁹³

⁹² Osman Turan, a.g.e, s. 300.

⁹³ Sevgi Aktüre, 16. yüzyıl öncesi Ankarası üzerine bilinenler, tarih içinde Ankara, der. Ayşıl Tükel Yavuz, Ankara 2000, s.14

Daha 11. yüzyıl başlarında Ankara kentinin göç verdiğini gösteren belgeler vardır. 1032 yılında yoksulluk ve salgın hastalık nedeniyle Ankara halkının evlerini terk ederek başkente doğru göç etmeye başladığı, ancak yolda imparator ile karşılaştıkları ve onun kendilerine yiyecek ve para vererek geri dönmeye ikna ettiği biliniyor ⁹⁴. Anadolu'da yerli halkın göç etmesine yol açan açlık ve yoksulluğun temel nedeni ise Bizans imparatorluğunda ticaretin gerilemeye başlaması ve özellikle Selçukluların orduyu, donanmayı ve yiyecek stoklarını dağıtmasıdır. Akdeniz ve doğu ticaretindeki üstünlüğünü Venedikli, Pisalı ve Cenovalı tüccarlara kaptıran Bizans, Anadolu'da da büyük topraklar kaybedince üretimin düşmesi, can ve mal güvenliğinin ortadan kalkması, salgın hastalık gibi nedenlerle büyük bir ekonomik çöküntü içine girdi. Bu ortamda Türkler 11. yüzyılın son çeyreğinde büyük bir hızla Anadolu'da yayıldılar ve özellikle kırsal alana egemen oldular.

Bizans'ın dağılma döneminde eski önemini yitiren kentin yeniden önem kazanması Selçukluların 11. yüzyılda bölgeyi ve kenti egemenlikleri altına almalarından sonra olmuştur. Selçuklular döneminde Ankara doğu-batı, kuzey-güney arasındaki ticareti sağlayan ve merkezi Konya olan, kervan yollarının kuzeye giden bir kolu üzerinde bulunuyordu. Konya'dan başlayan ve ikinci derecede önemi olan bu yol Ankara- Çankırı-Kastamonu ve Taşköprü'den geçerek Sinop'a ve Kırım doğrultusuna ulaşmaktaydı.

Transit ticaret nedeniyle özellikle ana yolların üzerinde bulunan Konya, Kayseri, Sivas gibi kentlerin bu dönemde büyük gelişme göstermesine karşın, 13. yüzyılda Ankara gibi ikinci derecede yolların üzerinde bulunan kentlerde aynı oranda gelişme olmadı. Bunun en açık kanıtı, 13. yüzyılda Ankara'da yapılan daha çok cami ve mescit türündeki küçük ve gösterişsiz dinsel yapılarla, örneğin Sivas'ta yaptırılan Gök medrese, Çifte minare, Buruciye medreseleri gibi çok sayıdaki büyük ve gösterişli yapının karşılaştırılmasıyla ortaya çıkacaktır. Aynı konu ile ilişkili olarak Ankara'da günümüze Selçuklu döneminde yapılmış hiçbir medrese yapısının kalmamış olması ilginçtir. Biliyoruz ki, Selçuklu devleti bir yandan eski bir Hristiyan ülkesinde kurulduğu, diğer yandan da nüfusun çoğunluğunu oluşturan göçebe Türkmenler henüz yeni İslamlaştığından, sultanlar Anadolu'da İslam din ve kültürünü güçlendirmek amacıyla büyük çabalar göstermişler, doğudan âlimler, hukukçular, tabipler, şairler ve sanatkarlar getirtmişler, onlar için medreseler, zaviyeler ve hastaneler inşa ettirmişlerdir.⁹⁵ Konya, Kayseri, Sivas gibi kentlerde bu türden yapıların çoğu sultanlar, vezirler ve üst kademe yöneticiler tarafından yaptırılmış olduğundan, bu dönemde yönetici sınıfın elinde ticaret yoluyla büyük bir sermaye birikimi sağlandığı görülür. Ankara'da ise

⁹⁴ Sevgi Aktüre, a.g.m., s.14

⁹⁵ Sevgi Aktüre, a.g.m., s. 15

aynı dönemde yaptırılan yapıların çoğu yerel halktan kimselerin isimlerini taşımaktadır. Bu olgu bize 13. yüzyılda birinci derece ticaret yolları üzerinde bulunmayan Ankara kentinin bölgelerarası ticaret ile olan ilişkilerin oldukça zayıf olduğunu, sultanların ise Ankara'nın imarına fazla önem vermedikleri fikrini düşündürüyor.

Buna karşın Selçuklu sultanlarının Ankara kentini önemli bir sınır kenti sayarak, surların güçlü halde utmaya çaba gösterdikleri dikkat çekiyor. Örneğin 13. yüzyıl başında kent Selçukluların yönetimi altına girince, sultan Alaaddin Keykubat kaleyi onarttı. Bunu izleyen yaklaşık yüzyıl içinde taht kavgaları sonucu Selçuklu sultanları arasında kentin sık sık el değiştirdiği ve uzun süre bir sınır kenti işlevi gördüğü dikkate alınırsa, bu dönemde kentin Bizans döneminin sonlarındaki durumuna göre mekânsal yapısında çok büyük bir farklılaşma olmadığını söyleyebiliriz.

1.3.Beylikler Devrinde

Selçukluların Moğollar tarafından yenilip bir müddet devletlerinin onlara bağlı olarak yaşaması sırasında Anadolu'nun çeşitli yerlerinde, Selçuklu ve Türkmen Beylerinin ileri gelenleri tarafından bir takım beylikler kurulmuştur. Ankara yöresinde ara ara hâkim durumda olan beylikler; Candaroğulları, Germiyanogulları ve Karamanoğulları'dır.

Candaroğulları Beyliği Döneminde Ankara; Selçuklu sultanı Alaaddin Keykubat'ın uç beylerinden ve büyük emirlerinden olan Hüsameddin Çoban, başarıları sonucunda Kastamonu beyliğini kazandı. Çobanoğulları adı altında faaliyette bulunan beylik, Ankara ve civarında hâkimiyet göstermiştir. Ankara şehir merkezinde bulunan ve günümüzde mevcut olmayan Baklacı Baba mescidi kitabesinde “ *Bu mescidin imarını Çoban oğlu Yakub, 697 h. 1298 m. Yılında emretti*” ifadesinden, bazı dönemlerde Ankara şehir merkezinde de hâkim olduklarını göstermektedir. Baklacı Baba mescidinin Candaroğullarından Süleyman Paşa'nın en küçük oğlu Çoban Bey'in oğlu Yakup Bey tarafından yaptırılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Daha sonraki yıllarda Candaroğulları ve İsfendiyaroğulları olarak anılan bu beylik mensupları, Ankara ve civarında vakıflar kurmuşlar, vakıf eserler inşa ettirmişlerdir. Ankarayı tahrip etmemişler aksine imar etmişlerdir. Bugün Kalecik ve Kızılcahamam'da bu beyliğe ait yapılar mevcut olduğu söylenmektedir.⁹⁶

Germiyanogulları Beyliği Döneminde; Kütahya ve civarında kurulan ve bir Türkmen beyliği olan Germiyanogulları, bir süre Ankara civarında hakim olmuşlardır. Bu hâkimiyeti 1940'larda yıkılan Kızıl Bey Camii'nin, 1299 tarihli minberinin tamir kitabesinden

⁹⁶ Abdülkerim Erdoğan, Gökçe Günel, Ali Kılıcı, *Tarih İçinde.....*, s. 200, 201.

öğreniyoruz. Ankara Etnografya Müzesinde yer alan kitabe şöyledir: “Bu mübarek minberin onarılması, yenilenmesi, büyük sultan, din ve dünyanın yükseği, fetih babası, memleketler zapt eden, Feramürz oğlu keykubat- Allah sultanlığını sürekli kılsın- zamanında büyük ve ulu bey Alişir oğlu Yakup- Allah onun parlaklığını ve kudretini tecdit eylesin- tarafından 699(1299) yılı ayarında yapıldı.” Bu ifadeden Germiyanlılar’ın hakimiyetlerini Ankara’ya kadar uzattıklarını ve Selçuklu hakimiyetini tanıdıklarını anlıyoruz. Bu kitabede adı geçen Yakub, Kerimüddin Alişir’in oğludur. Beyliğin ilk müstakil idarecisi olan Yakup Bey devri, Germiyanogullarının en güçlü dönemidir. Germiyanlılar’ın Ankara’daki hâkimiyetlerinin ne zamana kadar sürdüğünü bilmiyoruz.⁹⁷

İlhanlılar Döneminde Ankara; Türkiye Selçukluları devleti yıkılınca 1304–1341 tarihleri arasında Anadolu, İlhanlı vali ve kumandanlar tarafından idare edilmekteydi. Anadolu’da bulunan İlhanlı askerlerinden bir kısmı da Devlet-Şah kumandasında Ankara’da oturuyordu. Ankara’daki İlhanlı hâkimiyetini belgeleyen kitabe Dış Kale’nin At Pazarına açılan kapısının üstünde yer alan Farsça kitabedir. Vergi toplama talimatnamesi olan kitabenin Türkçesi: “Allah işleri kolaylaştırandır. Ahali, toplanan kupçunun ve buğdayın çokluğundan şikâyet etmişlerdir. Cihanı fethedenin fermanının hükmü Engüriye’ye vardığı zaman Müslümanlar padişahının (mülkü daim olsun) devletinin devamı için yedi yüz otuz senesi mart ayının başından itibaren vilayete yasa budur ki, para ve cinsleri belli olsun ve deftere kaydedilerek şehir damgası bulunsun. Yasanın hükmü bu ola. Her kim fazla kupçur ve kanunsuz öşür isterse Allah’ın ve meleklerin ve peygamberlerin laneti olan olsun. Bu emri işittikten sonra kim değiştirirse günahı değiştirenedir. Halil yaptı.” Ebu Said’dEn sonra da Emir Eretna, Ankara dâhil olmak üzere Anadolu’nun bir kısmına hâkim olmuştur. Ankara, onun ve oğlu Gıyaseddin Mehmed zamanında tayin ettikleri valiler tarafından yönetilmiştir. Gıyaseddin Mehmed adına Ankara’da para basılmıştır.⁹⁸

Anadolu Selçuklu devletinin dağılma dönemi olan 14. yüzyıl başlarından, Osmanlıların yönetimi altına girinceye kadar, bir sınır kenti olarak Ankara iki kez yönetim değiştirdi. Önce 14. yüzyıl başında kentin **İlhanlıların** yönetimi altına girdiği, o dönemde basılmış paralardan ve Hisar’ın kapısında bulunan, vergi alınmasına ilişkin Farsça kitabeden anlaşılmaktadır. Ankara’da İlhanlı yönetiminin ne zaman sona erdiğini ise kesin olarak bilemiyoruz.

Karamanoğulları Beyliği Döneminde Ankara, İlhanlılar’ın Anadolu’yu boşaltmalarından sonra, birkaç yıl Eretna Beyliği’ne bağlı kaldığı anlaşılan Ankara’da,

⁹⁷ Abdülkerim Özeydin, a.g.m., s. 204.

⁹⁸ Abdülkerim Erdoğan, Gökçe Günel, Ali Kılıcı, *Tarih İçinde....*, s. 195.

1344'te bağımsız bir Ahi yönetimi kuruldu. 1354'te Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'ca Osmanlı topraklarına katılana dek, kentin on yıl bu yönetimin altında kaldığı sanılıyor. Aslında Ankara, Osmanlılar'ca iki kez alınmıştır. Kenti önce Süleyman Paşa 1354'te, sonra da I. Murad 1362'de ele geçirmiştir. Bu sırada Karaman Beyinin Ahi reislerini kışkırttığı ve Osmanlıya karşı mücadeleye teşvik etmeye çalıştığı bilinmektedir.

1343 yılında Karamanoğlu, Çobanilerle de ittifak yaparak Ankara'yı işgal eder. Daha sonraki Karamanoğlu saldırılarına karşı Ankara'yı, şehirde bulunan Ahi büyükleri savunurlar, şehrin tahrip ve talan edilmesini önlerler.⁹⁹

1.4. Ahiler Döneminde

13. yüzyılda Moğol istilasından kaçan çok sayıda sanatkâr ve küçük meslek erbabı Ankara'ya sığınarak ahi teşkilatının etrafında toplanmıştır. Bu dönemde yönetimi elde tutan ahilerin şehrin sosyo-ekonomik hayatında önemli rol oynadıkları bildirilmektedir.¹⁰⁰ Yani Selçuklular zamanında Ankara hareketli bir merkez olma özelliğini korumuş, Türk tarihinde önemli bir yer kazanmış, İlhanlılar devrinde ise adeta bir “ahilik cumhuriyeti” şeklinde varlık göstermiştir.

Çeşitli kaynaklarda kentin Osmanlı yönetimine girmeden önce bir süre de ahiler tarafından yönetildiği yazılmaktadır. Ahilerin, başta Ankara kenti olmak üzere Anadolu kentlerinin Türkleşmesi sürecinde çok önemli bir işlev gördüklerini dikkate almalıyız.¹⁰¹

Türkiye Selçukluları devleti yıkılınca, Anadolu İlhanlı vali ve kumandanlar ile idare edilmeye başlanmıştır. Anadolu'da İlhanlı askerlerinden 7 bölük bulunuyor, bunlardan bir bölümü de Devletşah Kumandasında Ankara civarında oturuyordu. Ebu Sait Bahadır Hanın (716-736) Tebriz'de vefatı üzerine Anadolu'da vukua gelen karışıklık esnasında Devlet-Şah, Ankara'da müstakil bir idare kurmaya muvaffak olmuş vefatında oğlu, Bahtiyar Melik Nasır yerine geçmişti. Bu Moğol askerleri, aile fertleriyle beraber Ankara muhitindeki yaylak ve kışlaklarda bulunurlar, şehir hayatına pek iltifat etmezlerdi. İşte Ankara'nın sahipsiz kaldığı bu senelerde, ahilerin şehir idaresini ellerine aldıkları kanaati hasıl olmaktadır.

Ahiliğin Anadolu'ya gelişiyile ilgili kısa bir özet yapacak olursak; 11. yy. dan 13. yy. ortalarına dek İran üzerinden Anadolu'ya geçen Türk topluluklarının çoğunlukla göçebe olduğu bilinir. Ama 13. yy. başlarında Moğol hükümdarı Cengiz (1155-1227), döneminin Asya'daki en uygar Türk kentleri olan Buhara, Semerkant, Taşkent, Belh ve Merv'i yerle bir

⁹⁹ Abdülkerim Erdoğan, Gökçe Günel, Ali Kılıcı, *Tarih İçinde.....*, s.14.

¹⁰⁰ Abdülkerim Özeydin, “Ankara” maddesi, a.g.e, s. 204.

¹⁰¹ Sevgi Aktüre, a.g.m., s. 16.

edip bütün Türkistan ve Harezm bölgesini egemenliği altına alınca, bu kentlerden güvenlik endişesiyle kaçan esnaf ve zanaatkârların çoğu Anadolu Selçuklu ülkesine sığındılar. İşte bu ikinci büyük göçle Anadolu'ya gelen Türk topluluklarının çoğu esnaf ve zanaatkârdı. Bunlar, Anadolu'nun ekonomik ve sosyal yaşantısında büyük değişmeye neden oldular. O zamana dek çoğu göçebe olan Türk halkı arasında hızlı bir kentleşme süreci yaşandı. Bu yeni gelenlerin, hem yerli Bizans halkına, hem de kendilerini izleyen Moğollara karşı örgütlenme zorluğu doğdu. Bu nedenle tüm esnaf ve zanaatkârları bir arada toplayan “Ahî” teşkilatı kuruldu. Böylece bu örgütün üyeleri ahlaki, mesleki ve askeri bir eğitimden geçtiler. Bu örgütlenmede iş yerinde yamak, çırak, kalfa ve usta kademelenmesi içinde mesleğin incelikleri öğretilirken, akşamları toplandıkları ahi konuk ağırlama ve toplantı yerlerinde sosyal konularda eğitim yapılıyordu. İşte bu yöntemle yetiştirilen esnaf ve zanaatkârlar hem güçlü bir dayanışma içine giriyor hem de alanlarında Bizanslı zanaatkârlarla yarışacak kadar yetenek kazanmış oluyorlardı.¹⁰²

Ahilikle birlikte 13. yy. ortalarına kadar büyük çoğunlukla Türk olmayan yerli halkın elinde ve tekelinde bulunan üretim ve ticaret eylemlerine Türkler de katılmaya başlamışlardır. Türk esnaf ve zanaatkârları, aralarında sağladıkları karşılıklı dayanışma nedeniyle, ayrıcalıklı duruma geçmişlerdir. Kent ekonomisinde söz sahibi oldular. Ahilerin kurduğu esnaf ve zanaatkâr birliklerinin koydukları ana kurallar daha sonraları Osmanlı döneminde, bu alanda hazırlanan kanunnamelerin ve tüzüklerin temelini oluşturdu.

Ahiler üretimin yanında kentlerin düzeni ile de ilgileniyordu. Ahilik zaten anonim gruplaşmalardan oluşan, karşılıklı bağılıkları bulunan, yalnız dinsel amaçlarla değil, daha çok sosyal amaçlarla bir araya gelen, zaman zaman şiddetle yönetime ve aristokrasiye karşı çıkan bir kuruluştur. Bu kuruluşun üyeleri merkezi yönetimin zayıf olduğu dönemlerde güçlü, güçlü olduğu ise yine var olmakla birlikte geri planda kalmıştır.¹⁰³

Ahiler, her yerde olduğu gibi siyasî fitret zamanlarında memleketin keşmekeş içinde kalmasına meydan vermeyip, yeni bir hükümet kuruluncaya kadar vatandaşları idare ederlerdi. Ankara'daki kitabe, vakfiye ve mezar taşlarının hiç birinde hükümdarlık unvanına dair bir kelime yazdırmamışlardır. Osmanlı Tarihleri, I. Murat tarafından Ankara'nın ahilerden zaptedildiğini yazarlar. Buradan da anlaşıldığına göre Ankara, ahilerden savaşıyla alınmamıştır. Aksine Ankara, ahiler tarafından I. Murad'a teslim edilmiştir. Buna, I. Murad'ın Ahibaba olmasının da büyük tesiri olduğu kabul edilebilir. Çünkü Karamanoğullarının

¹⁰² N. Çağatay, “Fütüvvetçilikle Ahiliğin Ayrıntıları”, *Belleten*, cilt:40, sayı: 159, 1976, s. 423-438.

¹⁰³ C. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, İE.F Yayınları, 1979, s. 196-197.

Ankara'yı elde etmek için sürekli saldırıları karşısında memleketi müdafaa eden ahilerin, Osmanlılara karşı mukavemet göstermeyişleri, bunun bir delilidir.

Ankara ve çevresine yerleşen Ahiler, Ahî Hacı Murad Mahallesi, Ahî Tura Mahallesi, Ahî Yakub Mahallesi gibi, ismini Ahilerden alan mahalleler kurmuşlardır. Beypazarı ve Kalecik'te de ismini Ahilerden alan yerleşim birimleri vardır. Ankara'da çeşitli gruplar halinde teşkilâtlanan Ahîlerin her birinin müstakil bir zaviyesi vardı. Küçük şehirlerde ise muhtelif meslek grupları tek bir birlik teşkil edebiliyorlardı.

Anadolu Selçukluları yıkıldıktan sonra Anadolu'da ahi başkanların siyasi ağırlıklarını gösteren en iyi örnek Ankara'dır. Zira Osmanlı yönetimine geçmeden önce Ankara 1362'ye kadar Ahi yönetimi altındadır ve kenti bir "kent devleti" şeklinde yönetmişlerdir. Ahi örgütünün mal varlığı arasında zaviyeler, vakıf hanlar, tarlalar, hamamlar, imaretler, camiler bulunduğu biliniyor.¹⁰⁴ Ankara Ahilerinden Ahi Şerafeddin'in babası ve amcası olan Ahi kardeşlerden Hüsameddin ve Hasaneddin tarafından 1290 yılında yaptırılmış olan ve eski Atpazarı yokuşu üzerinden bulunan Arslanhane ve Ahi Elvan Camileri konumu, büyüklüğü, mimarisi açısından uzun süre kentin Cuma camisi işlevi gördüğünü düşünebiliriz. Kale'nin güneyindeki Hisar Kapısının hemen dışındaki düzlüğün de Pazar Yeri işlevi gördüğünü düşünürsek, daha sonraki yıllarda bu Pazar yeri çevresinde yapılan hanlarla birlikte kentte ticaretin geliştiği saptanabilir. Kentin orta çağ surlarının dışına çıkan ilk ögesi Pazar yeri çevresinde yer alan Cuma Camisi(Ahi Şerafeddin), çeşme (Ahi Şerafeddin Çeşmesi) ve hanları, 14. yy. başından başlayarak Ankara kentinin sınır kenti işlevini değiştirip ticaret kenti işlevini kazanmasının somut delili sayabiliriz. Bu konuda başka bir kanıt da 14. yy. ortalarına doğru ticaret kentlerinin merkezi yönetime ödedikleri vergileri gösteren bir belgede Ankara'nın da adının geçmesidir.¹⁰⁵ Ahiler sayesinde Ankara kendi üslubunu yaratıp sürdürmüş bir kent olmanın temellerini atmıştır.

1.5. Osmanlılar Döneminde

Ankara, tarihi "Kral Yolu" ve "İpek Yolu"nun bir kolu üzerinde bulunması, Sakarya ve Kızılırmak arasında önemli bir ticari merkez olması, Türkmen aşiretlerinin çevrede iskan edilmiş olması, muhkem ve stratejik öneme sahip kalesi ile Osmanlı'nın dikkatini çeker. Orhan Gazi, oğlu Süleyman Gazi'yi, Bolu ve Ankara civarının fethi için görevlendirir. Sakarya ile Kızılırmak arasında bir engel oluşturan Ankara, 1354 yılında Süleyman Paşa tarafından şehirde hâkim durumda olan Ahilerden alınır ve Osmanlıyı temsilen bir "amil" vali

¹⁰⁴ H. Koşay, *Ankara Budun Bilgisi*, Ankara Ulus Basımevi, 1935, s. 24, 26.

¹⁰⁵ Osman Turan, "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri", *AÜDTCF. Dergisi*, cilt.9, sayı 4 , Ankara 1951, s.452.

tayin edilir. Osmanlı valisi sadece merkezi hâkimiyeti temsil eder, şehirde ise geleneksel ahi yönetimi devam eder. Karamanoğlu ile Sivas hükümdarı Giyaseddin Mehmed, Osmanlı'ya karşı ittifak yapar ve Ankara'da hâkimiyet kurmaya çalışır. Şehirde bulunan bazı grupların da baskısı ile Osmanlı askeri ve memurları kovulur. Bunun üzerine Sultan I. Murad, 1362 yılında Ankara üzerine yürür. Bu esnada Eretna Beyliği'nin idaresinden memnun olmayan şehir halkı ve ahiler, mukavemet etmeden sultanı törenle karşılayarak ona hediyeler takdim ederler.

14. yy.ın ikinci yarısında güçlenen Osmanlı Beyliği, Anadolu toprak bütünlüğünü sağlamak için büyük çaba harcamıştır. Bu süreç içinde Ankara kentinin bir sınır kent olarak Osmanlıların Anadolu'yu egemenlikleri altına alması sürecinde önemli rol oynadığını söyleyebiliriz. Sonunda birkaç kez el değiştirdikten sonra kent kesin olarak Osmanlıların eline geçmiştir.¹⁰⁶

Sultan Murad Hüdâvendigâr'dan sonra Kütahya sancağı valisi olan oğlu I. Bayezid tahta geçmesini fırsat bilen Germiyanoglu Yakup Bey ve Karamanoğlu Alâeddin Bey, Osmanlı topraklarına girer. Yıldırım, Sırp ve Bizans tehlikesine karşı tedbirler alır. I. Bayezid Han, Sırp ve Bizans tehlikesini bertaraf edince 1390 yılında Bizans İmparatoru Manuel Paleologos'la birlikte Ankara'ya gelir. Kış ordusu ile birlikte Ankara'da geçirir. I. Bayezid Han zamanında Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet sahası büyür ve taşra idare teşkilatı kurulur. Osmanlı toprakları, Anadolu ve Rumeli Beylerbeyliği adı altında kurulan iki "eyalet"le idare edilmeye başlar. I. Murad zamanında Ankara, Anadolu Eyaleti'ne bağlı bir "sancak" merkezi olur. Daha sonra 1393'de Yıldırım Bayezid'in Timurtaş Paşa'yı Anadolu Beylerbeyliğine ataması üzerine "eyalet merkezi" Ankara olur.

Bundan sonra Ankara'nın Osmanlılar zamanında yaşadığı en önemli olay; Türk tarihinde, iki Müslüman devlet arasında yapılan en büyük savaşlardan biri olan Ankara Savaşıdır. Bu yenilgiden sonra, Anadolu'da uzun mücadeleler sonunda kurulmuş olan Türk birliği bozulur, ayrıca devletin fütihat hareketi ve bu arada Anadolu'nun fethi yarım yüzyıla yakın bir süre aksar. Savaşı takiben Anadolu beylikleri yeniden canlanır, Timur ordular tarafından şehirler yağmalanır ve Osmanlıların kurduğu düzen bozulur. Ayrıca Osmanlı şehzadeleri arasında başlayan taht mücadeleleri pek çok yerin elden çıkmasına ve kardeşkanı dökülmesine yol açar. Ankara Savaşı sonucunda, Ankara şehir merkezi ve civar köyler, Müslüman ve Türk iki ordunun çatışması neticesinde telafisi zaman alacak zararlar görür. Şehir merkezi Timur'un ordusu tarafından yağmalanır, kale kısmen tahrip edilir, Timur savaştan sonra Ankara'da sekiz gün kalır Şehzade Süleyman Şah Ankara'ya gelerek burayı hâkimiyeti altına

¹⁰⁶ M. Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi (1243-1253)*, Cilt:1, İstanbul 1974, s. 292-293.,

alır. Yaklaşık sekiz yıl kadar Süleyman Şah'ın hâkimiyetinde kalan Ankara, şehzade Süleyman'ın vefatından sonra üç yıl kadar da şehzade Musa Çelebi'nin hâkimiyetinde kalır. 1413 yılında Anadolu'da hâkimiyet kurarak birliği sağlayan I. Çelebi Mehmed, Ankara'ya tamamen egemen olur. 1421 yılında Osmanlı Devletinin ikinci kurucusu Çelebi Mehmed'in vefatı ile saltanata, II. Murad oturur. Bu dönemde Ankara, imar faaliyetlerinin hızlandığı bir şehir olur. İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed Han, Ankara'nın imarına ve gelişmesine önem verir. Özellikle şehri askeri bir üs olarak kullanır. Karamanoğulları Ankara'ya saldırır ve Ankara Sancakbeyi Küçük Sinan Bey'i bozguna uğratar ve Ankara Kadısı Emre Çelebi'yi şehid ederler. Fatih Sultan Mehmed Han, Trabzon seferinde ordusunu Ankara'da konuşlandırır. Şehir Fatih döneminde bir ulaşım merkezi olur. Ankara'da Fatih dönemi sadrazamları, vezirleri, beylerbeyleri özellikle şehirde ticaretin gelişmesi için kervansaraylar, bedestenler, hanlar ve çarşılar yaptırır. Bu bölgeye daha sonra "Hanlar bölgesi" adı verilir.

Anadolu Eyalet merkezi olan Ankara, daha sonra eyalet merkezinin Kütahya'ya taşınması ile "sancak" merkezi olur. 15. yüzyılda Cem Sultan ve II. Bayezid çekişmesine sahne olan Ankara, Fatih döneminde Anadolu'da nüfusu en fazla Müslüman olan ikinci şehir durumuna gelir ve tam bir Osmanlı şehri olur. Yavuz Sultan Selim zamanında Ankara, oldukça sakin ve huzurlu bir dönem yaşar. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Ankara, yeniden eyalet merkezi olur. Anadolu Beylerbeyi Cenabî Ahmed Paşa, Mimar Sinan'a bir cami yaptırır.

16. yüzyılın ortalarında Anadolu'da şiddetli bir sosyo-ekonomik sıkıntı ortaya çıkmış, 1558 Şehzade Beyazıt isyanı ve bunu izleyen Celali karışıklıklarından Ankara oldukça etkilenmiştir. Celali isyanları sırasında birkaç kez saldırıya uğrayan şehirde sosyal ve ekonomik hayat gerilemiş, klasik dönemin zengin Ankara'sından geriye pek bir şey kalmamıştı. 1623'te Abaza Mehmet Paşa, 1651'de Abaza Hasan Paşa ve bir yıl sonra da İbiş Paşa'nın hücumuna uğrayan şehir ancak Köprülüler zamanında yeniden huzura kavuşabilmişti.¹⁰⁷

Ankara sancağının merkezi eyaleti olarak Anadolu Eyaleti'ne bağlı bulunan şehrin yöneticileri Köprülüler zamanına kadar eyalet yöneticisi olarak atanırken bu dönemden sonra sancak "aralık" olarak yüksek rütbeli devlet görevlilerine verilmeye başlanmıştır. Çoğunlukla hükümet merkezinde oturan bu kimseler sancağın yönetimini kendi adlarına mütesellimlere bırakmışlardır. Mütesellimler ise yörenin ileri gelen ailelerinden

¹⁰⁷ Musa Çadırcı, "Yönetim Merkezi Olarak Ankara'nın Geçirdiği Evrim", *Tarih İçinde Ankara*, der. Ayşıl Tükel Yavuz, Ankara 2000, s.89.

seçilmişlerdir. 17. yüzyıldan itibaren Anadolu’da bu sistem yayılınca bütün hanedanlıklar arasında iktidar mücadelesi baş göstermiştir. Ankara ve çevresinde de birkaç güçlü aile sancak ve şehir yönetimini ellerine geçirmek için birbirleriyle uğraşmaya başlamışlardır.

Ankara görüldüğü gibi 16. y.y.dan 19. y.y. sonlarına kadar önceleri “sancak” sonraları ise “eyalet merkezi” olarak bölgenin yönetiminde önemli bir yer tutmuştur. İmparatorluğun geçirdiği evrelere uygun biçimde zaman zaman ekonomik ve siyasal üstünlüğünü kaybetmekle beraber, her dönemde geniş bir bölgeye merkezlik yapmıştır. Taşra yönetiminde yapılan bütün yeniliklerde bu şehir önde yer almış, gerek Tanzimat öncesinde gerekse Tanzimat sonrasında ilk uygulamalar burada yapılmıştır.

Ancak imparatorluğu kemiren ve çöküntüye götüren bütün yanlışlıklardan, istikrarsızlıklardan Ankara da nasibini almıştır. En üst düzeyde yönetici olarak atananlar, halk ile iyi ilişkiler içerisinde olmamışlar, devletten ve halktan yana bir yönetim yerine kısa süreli çıkarlarına uygun gördükleri bir uygulamanın içine girmişlerdir. Özellikle devlet hazinesi adına topladıkları çeşitli zimmetlerine geçirmeleri her dönemde görülmüş ve bütün çabalara karşın önlenememiştir.¹⁰⁸

Ankara’nın Osmanlılar devrinde tarih sahnesindeki rolü bununla da bitmemiştir. Aksine Ankara geçmişten günümüze bazı önemli olayların yaşandığı bir merkez olma özelliğini korumuştur. Her şeyden önce Ankara, dokuma sanayinde çok önemli bir yere sahip olan tiftik gibi kıymetli bir ham maddenin vatanı konumundadır. Osmanlılar zamanında, eski merkezî konumunu kaybetse de şehir tiftik sayesinde ekonomik canlılığını koruyabilmiştir.¹⁰⁹

15. ve 16. yüzyıllarda Ankara’nın tarımsal üretimini çevresinden sağlayan, ama çeşitli mamuller fakat özellikle de sof üretiminde ihtisaslaşan ve gelişiminin çoğunu bu mamulün Doğu ve Batı pazarlarındaki satışından elde eden bir ticaret kenti görünümündedir. 15. yüzyılda Ankara’dan geçen ve kentin Doğu ile ticaret ilişkilerinde etkin olan iki yoldan birincisi Bursa-Tebriz arasındaki İpek yolu, ikincisi Anadolu’yu çaprazlama kateden Halep-Şam yoludur. Bunlara ek olarak Ankara-Antalya arasında da özellikle sof nakliyatı açısından bir bağlantı bulunduğu ve sofaların Antalya limanından İskenderiye yoluyla Arabistan’a sevk edildiği Antalya gümrük mukataasına ait kayıtlardan anlaşılmaktadır. Aynı dönemde Ankara’nın sofalarını batı tüccarları aracılığıyla Avrupa’ya sevk eden bir kavşak vazifesi gördüğü de belirtilmektedir.

Mehmet Tunçel, *Ankara (Agora) Şehir Merkezi ve Gelişimi (14-20.YY.)* adlı eserinde Ankara’nın gelişimini şu faktörlere bağlamıştır,

¹⁰⁸ Musa Çadırcı, a.g.m., s. 95.

¹⁰⁹ Rifat Özdemir, “Ankara”, a.g.e., s. 205.

Osmanlı'nın yükselme devrinde dirlik düzenin sağlanması, güvenlik sorununun çözülmesi ve buna bağlı olarak ekonomik canlanma; şehirlerin savunma gereksinimlerinin azalması ve nüfus artışına bağımlı olarak sur dışı gelişmeler; kervan yollarının güvenliğinin sağlanması ile hanların şehir içi yapıları olarak gelişimi, “kale”nin fonksiyonlarını “bedesten”in yüklenmesi, Ankara’nın Anadolu’da ana kervan yolları üzerinde oluşu, uygun konumu ve özel ürünü “sof”un ihracı ile ekonominin gelişimi; düzenli bir dini, sosyal ve ekonomik örgüt olan “ahi” örgütü ve daha sonra “lonca” sisteminin ekonomik yapı üzerindeki olumlu etkileri; ekonomik gelişmenin, bedesten, hanlar ve diğer dini ve sosyal yapıların yapılması ile mekansal olarak şehir yapısına yansması.¹¹⁰

Şehrin ekonomik duraklama ve gerileme süreci 16. yüzyıl sonlarından başlayarak, 20. yy. başlarına kadar sürmüştür. Kentsel mekâna da yansıyan bu gerileme ve çöküşün başlıca nedenleri şöyle sıralanabilir;

Osmanlı imparatorluğunun genel olarak gerilemesi, sosyal, ekonomik ve siyasal etkenler; Ankara’nın temel ürünü olan “sof” üretiminde bozulma ve gerileme, dış rekabet yoluyla geleneksel üretim yapısının çöküşünün hızlanması; bu ekonomik yapıya bağımlı olarak, nüfus azalması ve sosyal yapının bozulması; yangın, kıtlık, savaş gibi olguların, fiziki mekânda yarattığı tahribatın ticari merkez üzerinde de belirgin olarak görülmesi¹¹¹ olarak sıralanabilir.

¹¹⁰ Mehmet Tunçel, a.g.e., s. 95.

¹¹¹ Mehmet Tunçel, a.g.e., s. 96.

II .BÖLÜM Türk Devrinde Ankara'daki Dinî Yapıların Genel Özellikleri

2.1.1. Camiler ve Mescitler

Ankara'da inşa edilmiş olan dini yapıları diğer bölgelerde olduğu Selçuklu ve Beylikler devri olarak sınıflandırmak mümkündür. Fakat bu sınıflandırma sadece kronolojik bir sınıflandırma olmakla kalmaktan öteye gidemez. Ankara Türk toprağı haline geldikten sonra kısa sürede imar faaliyetleriyle canlı bir hale gelmiştir. Selçukluların yıkılışından sonra Osmanlı hakimiyetine geçene kadar da önemli bir geçiş süreci yaşamıştır. Bu süreçte farklı beylikler ve ahilerin yönetimi altında kalan şehir bu dönemde mahalli mimari üslubunun nüvelerini oluşturmaya başlamıştır. 13, 14 ve hatta 15. yy. başlarına kadar inşa edilen cami ve mescitlerde görülen üslup bütünlüğü daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Form olarak Ankara cami ve mescitleri yapı öğeleri, klasik Osmanlı camilerindeki gibi bir bütünlüğe sahip olamamıştır. Aslında Ankara'da tarihsel olarak Osmanlı dönemine ait olarak görülen dini yapılar devamlı surette Selçuklu ve beylikler devri mimari kültürüne daha yakın olmuşlardır. Ankara'da cami ve mescitler ancak küçük ölçekte imkanlarla gerçekleştirilebilmiş, büyük girişimler için gerekli maddi ve manevi destekler bulunamamıştır. Bu da cami ve mescitleri biçimsel bütünlüğe ulaştıracak bir tasarım sürecinden geçmesini engellemekte, bu yapıların kubbe, minare vb. gibi öğelerinin bir araya getirilip üretilmelerine, çeşitli yerlere göre çeşitli şekillerde biçimlendirilmelerine yol açmaktadır. Burada yapılan iş, ne geleneksel ne de çağdaş mimarlık düşüncelerinin büyük ölçüde etkisinde kalmadan, toplumun o andaki ihtiyaçlarını, o andaki imkanlarla, bu imkanların sınırlarını zorlamadan karşılamayı amaçladığından, toplumun istediği biçim kalıplarına daha çabuk kendini uydurabilmekte, onun biçimsel olarak gerçeğe daha yakın bir şekilde yansıtabilmektedir. Ankara cami ve mescitlerini bu bağlamda değerlendirmek daha sağlıklı bir yol olacaktır.

Ankara'da tarihsel olarak Selçuklu devrinde inşa edilmiş cami sayısı çok azdır. Bu örnekler Alâeddin Cami (M.1197), Saraç Sinan Mescidi(M.1288) ve Arslanhane Cami (M.1290) ile sınırlıdır. Bu cami ve mescitlerden Alâeddin Cami ve Saraç Sinan Mescidi yapılışından beri pek çok tamir gördüğünden orijinal özelliklerinin bir kısmını yitirmişlerdir. Alâeddin Cami uzunlamasına dikdörtgen planlıyken, bu caminin de ilk yapıldığında ahşap direkler üzerine oturan bir tavan sistemi olduğunu tahmin etmekteyiz. Bugün harimde tavan duvarlara oturmaktayken, kadınlar mahfilleri ahşap direkler tarafından taşınmaktadır. Saraç Sinan Mescidi bitişiğinde bir türbe ve mescit bulunan, eskiden kubbeli ve kare planlı bir eserdir. Biz bu caminin bugün Ankara'da çok az örneğini gördüğümüz tekke tarzında yapıldığını düşünmekteyiz. Bugün Ankara'da kalan Anadolu Selçuklu eserlerinden en orijinali kuşkusuz Anadolu Selçuklu mimarisinde de önemli bir yeri olan Arslanhane

Cami'dir. Bu cami Anadolu Selçuklu cami tipolojilerden olan ahşap direkli camiler grubuna girer. Orta Anadolu, İç Batı Ege ve Batı Karadeniz bölgesinde daha yaygın bir kullanıma sahip olmuş bu planın örneklerini özellikle 13 ve 14. yy. larda görmekteyiz. Türklerin Orta Asya'dan getirdiklerine inanılan bu plan anlayışı Anadolu Selçuklu döneminde de Konya Sahipata (1258), Afyon Ulu (1272) ve Sivrihisar Ulu (1275) Beylikler döneminde ise Beyşehir Eşrefoğlu Süleyman (1299) Karaman Hoca Mahmud (14. yüzyıl), Kastamonu Kemah Köyü Halil Bey (1363), Beyköyü (1430) ve Küre-i Hadid (1451) Köyü Mescitleri, Kastamonu Kasabaköy (1366)¹¹² ile Niğde Eskiciler (Şah) Mescidi (1413-14) de ahşap direkli olarak yapılmıştır. Ankara'da, Selçuklular devrinde, başlayan bu cami tipolojisi form değiştirerek Cumhuriyet devrine kadar devam edecektir. Hatta cumhuriyet devrinde bile bu mahalli geleneğin sürdüğünü görmekteyiz. Örneğin Ankara'nın otantik ilçelerinden biri olan Ayaş'ta 1960 yılında halk tarafından yaptırılan bir caminin bile Ankara mahalli üslubunu taşıması ilginçtir. Kubbe olmaksızın, dikdörtgen planlı, tuğla duvarlı, ahşap hatıllı bir cami yapma isteği ancak Ankara'nın mahalli üslubunun derinlikle hissedildiği Ayaş'ta mümkün olmuştur.

Ankara Selçuklu camilerinde ahşap tavan uygulaması görülür. Bu uygulamada tavan mihraba dik hatıllarla sahinlara bölünür. Aralarına enine kirişler yerleştirilir. Bu kirişleri profilli konsol sıraları taşır. Konsollar bütün tavanı dolaşır. Sütun başlıklarının da üzerinde ise profilli yastılar bulunur. Alaeddin ve Saraç Sinan Mescitlerinde değişmiş olan bu tavan düzeneği sonraki yüzyıllarda da diğer cami ve mescitlerde de görülecektir.

Selçuklu devri Ankara cami ve mescitlerinde bahsedilmesi gereken en önemli mimari öğelerden biri kuşkusuz mihraplardır. Her ne kadar Alaeddin ve Saraç Sinan Mescidi'nin mihrapları onarımlarda asli karakterini kaybetmiş olsa da Arslanhane Cami'nin alçı çini mozaik mihrabı Anadolu için de özel bir örnektir. Arslanhane Cami'nin çini mozaik ve alçının birlikte kullanıldığı mihrabı Ankara'da özel bir örnektir. Bu cami mihrabında karşımıza çıkan çini mozaik ve alçının birlikte kullanımı aslında Büyük Selçuklular devrinde başlayıp, 14.yy. da Anadolu'da İlhanlılar zamanında gelişmiş bir tarz olmuştur.¹¹³ Anadolu'da çini ve alçının birlikte kullanıldığı başka örnekler ise Konya Sahip Ata Mescidi(1258), Konya İç Karaaslan Mescidi(1219-36?),¹¹⁴ Kazım Karabekir Ulu Cami(14.yy.) ve Konya Ermenek

¹¹² Gönül Öney, *Beylikler Devri Sanatı XIV:-XV. Yüzyıl (1300-1453)*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 1989, s.8-11.

¹¹³ Şerare Yetkin, *Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi*, İÜEF Yayınları, İstanbul, 1986, s. 112.

¹¹⁴ Ömür Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 174-175.

Ulu Cami mihraplarında görülür.¹¹⁵ Fakat Ankara’da bu mihrap tarzında başka bir mihrap görülmemektedir.

Ankara’da Selçuklular döneminde başlayan başka bir mahalli üslup gelişimi de ahşap süslemede olmuştur. Ankara Alaeddin(1197), Arslanhane Cami(1290) ve o dönemden kaldığını bildiğimiz Kızılbaş Cami(1299-1300) minberleri taklit künde-kari tekniği ile önemli bir işçilik sergiler.

Ankara da siyasi olarak 14. yy.’da başlayan Osmanlı hakimiyetiyle birlikte Ankara cami ve mescitlerinin mimari tarzlarında köklü bir değişiklik gözlenmemiştir. 14. asırdan sonra şehirde yapılan her eser “Osmanlı”dönemi adı altında incelense de özellikle cami ve mescitlerde bu etkiyi görememekteyiz. Bu çalışmamızda tespit ettiğimiz kadarıyla, Ankara’da 14. ve 15.yy.’dan kalan otuz altı cami ve mescit, 16. yy.’dan dokuz, 17-18.yy.’dan yirmi, 19-20.yy.’dan kırk cami ve mescit incelenmiştir. Bunlardan hariç bir kısmı da tarihlendirilememiştir. 14 ve 15. yy.’larda cami ve mescit plan tipi yine aynı şekilde uzunlamasına ya da enlemesine dikdörtgen planlı ve içten düz ahşap dıştan ise kiremit çatı ile örtülüdür. 14 ve 15. yy. dan bu planın dışında kalan sadece iki yapı vardır. Bunlardan biri olan Karacabey Cami(M. 1428) Ankara’da erken devir Osmanlı mimarisinin tek örneği olup Ters T tipi planı ile özel bir örnektir. Diğer cami de Kızılcahamam Aşağı Cami (14.yy. sonu?) olup H.1289/M.1872 tarihinde büyük bir onarım geçirmiştir. Zaten caminin mimari planı, malzemeside bu onarıma uygun vaziyettedir. Bunun dışında 14 ve 15. yy. da yapılan tüm cami ve mescitler dikdörtgen planlı ve düz örtülüdür.

16. yy. cami ve mescitlerinden Hallaç Mahmut Mescidi (M.1545), Kurşunlu Mescidi ve Cenab-ı Ahmet Paşa Cami (M.1565-66) kare planlı kubbeli yapılardır. Bu yapılardan Cenabi Ahmet Paşa Cami Mimar Sinan’ın eseri olma iddiası taşımasıyla doğal olarak Klasik Osmanlı mimarisinin özelliklerini yansıtmaktadır. Hallaç Mahmud ve Kurşunlu Camileri de Osmanlı plan tipinde olsalar da Ankara mahalli üslubunun özelliklerini de taşırlar. 16.yy.la tarihlendirilen Çamlıdere Peçenek Köyü Cami de Ankara için mahalli üslubun dışında bir plan anlayışı ile yapılmıştır. Merkezi kubbeli, kare planlı ve son cemaat mahalli bu cami de Ankara ekolüne benzemez. Sadece 16. asırda bu üç örnekle renk kazanan Ankara mahalli. üslubu 17 ve 18. yy. cami ve mescitleri ile değişmeyen plan geleneğine devam eder.

17 ve 18. yy. da yapılan cami ve mescitlerin hepsi dikdörtgen planlı ve düz ahşap tavanlıdır. Beypazarı Kurşunlu (Evsat Hoca Nazır) Cami, (M.1613-1685)Çiçekçiöglü Cami (17.yy. sonu ya da 18. yy. başı) ve Kalecik Tabakhane Cami (18.yy.)’leri bu devrin mahalli

¹¹⁵ Ömür Bakırer, a.g.e., s. 34.

üslubun planının ,dışına çıkan yapılarıdır. Gerçi, Çiçekçioğlu Cami (17.yy. sonu ya da 18. yy. başı) sadece harim planının kare olması dışında Ankara mahalli üslubundan ayrı bir özelliği yokken, Beypazarı Kurşunlu (Evsat Hoca Nazır) Cami ve Kalecik Tabakhane Cami'leri devrin Osmanlı mimari ve süsleme özelliklerine öykünerek yapılmış eserlerdir.

19. ve 20. yy.a gelindiğinde ise pek çok alanda yaşanan gerilemenin mimari eserlere de yansımaya başladığına şahit oluyoruz. Daha az sayıda yapılan eserlerin yanında daha niteliksiz örnekler çoğalır. Fakat Ankara'da bu dönemde de ağırlık dikdörtgen planlı ve düz örtülü Ankara mahalli üslup geleneğindeki cami ve mescitler olmuştur.

Ankara cami ve mescitlerinde Selçuklu ve Osmanlı zamanlarında örtü sistemi içten düz ahşap tavadır. Bunun en erken örnekleri Selçuklu eserleri ile başlayıp 20. yy. ın başlarına kadar devam etmiştir. Günümüze kadar hemen her yüzyıldan kalma toplam 117 cami ve mescit düz damlı iken sadece yedi örnekte kubbe görürüz. Bu da bize Ankara mahalli üslubunda örtü sisteminin düz ahşap tavan olduğunu gösterir.

Ankara'da plandan başka cami ve mescitlerde üslup birliği arzeden konulardan biri de malzeme ve teknik meselesi olmuştur. En erken devirli eserlerle geç devir eserlerinin malzeme ve teknikleri arasında çok farklılıkların olmaması da bunun kanıtlarından biridir. Kesme taş, mermer kullanılmayan duvarlar kerpiçten,tuğladan yapılmış, arada ahşap hatıllar yer almıştır. Temelde kullanılan moloz taşın yanında, devşirme malzelerin kullanımına rastlanmaktadır.zaman zaman taş tuğla alması kullanılsa da bunlar münferit eserlerdir. Bunda hem zengin olmayan imkanların etkisini hem de Ankaralı mimar, usta ve banilerin, Ankara halkının da bu malzemeyi çok kullandıklarını iddia edebiliriz. Yüzyıllara rağmen, sivil mimaride de aynen devam eden, bu kadar kesintisiz bir malzeme ve teknik birliği dikkate değerdir.

14 ve 15. yy.lardan başlayan bir gelenek olan son cemaat mahalleri de Ankara mahalli üslubunda yaygın bir kullanıma sahiptir. Çoğunlukla camilerin ve mescitlerin kuzey cephesine açılan bu yerler üçlü kemer sistemleriyle, ahşap sütun ve roma devri başlıklarıyla bir ekol oluşturur. Orijinalinde ahşap olan son cemaat mahalli tavanları da günümüzde sanatsal özelliklerini kaybetmiştir. Büyük çoğunluğu üçlü kemer sistemi ile oluşturulmuş olan son cemaat mahallinde pencere açılması da sık görülür.

Ankara camilerindeki minarelerin kaideleri genellikle kare formlu ve taş malzemedendir. Gövde ise silindirik ve tuğla malzeme ile inşa edilmiştir. Şerefe kısımları ise konik külahla sonlanır. Selçuklu tarzında yapılmış Arslanhane Cami, Karacabey Cami, klasik Osmanlı tarzında yapılmış Cenabi Ahmet Paşa Cami minareleri gibi Ankara'da bu tipolojinin istisnası olan birkaç cami mevcuttur.

Ankara'daki yaygın bir mahalli üslup özelliği de sokak aralarında küçük ebattaki bazı mescitlerin minareleri ahşaptan olmasıdır. Ankaradaki minarelerin çoğu tamir görmüş, 17 veya 18. yy. özellikleri taşıyan bir üslupla tamir edilmiştir.

Ankara cami ve mescitlerinde cephe düzenleri son derece sade bir tarza sahiptir. Cepheleme ihtiyacı hissetmeyen bu mahalli üslup, pencere ve kapı düzenleriyle bir standart oluşturmamıştır. Abidevi olmayan kapılar, Arslanhane Cami'nin abidevi kuzey portalı, Karacabey'in taş işçiliğinin nitelikli örneklerini sergileyen taçkapısı ve Cenabi Ahmet Paşa'nın sade ama özenli kapısını hariç tutarsak basık taş kemerli ve ahşaptır. Günümüze, yerinde gelememiş olsalar da özellikle 14 ve 15. asırlarda bir kısım camilerde önemli ahşap işçiliği sergileyen kapılar olduğunu tahmin etmek güç olmaz. Cepheyi hareketlendiren başka bir unsur olan pencereler ise düzensiz açılmış, dikdörtgen formlu, ahşap lentolu ve demir parmaklıdır. Cenabi Ahmet Paşa Caminin sivri tuğla kemerli alınlıklı pencereleri gibi istisnaları olmakla birlikte Ankara mahalli üslubunda pencere formları dikdörtgendir. Cami ve mescitlerinde yer alan pencereler dikdörtgen ya da kemerli, tek sıra ya da altı üstlü ikişer sıra şeklindedir. Pencere düzenleri konusunda uygulamalar Osmanlı'dan çok Selçuklu cephe düzenine benzemektedir. Her cami ya da mescitte birbirinden farklı boyut ve sayılarda pencereler bulmak mümkündür. En yaygın form ise ahşap lentolu, dikdörtgen formlu, demir parmaklı pencerelerdir. Bu pencerelerin bir sıradakileri, diğer sıralardan daha küçük ya da büyük ebatta olabilmektedir.

Ankara cami ve mescitlerindeki mevcut minberlerin çoğu ahşap ve çok az bir kısmı da taş malzemedendir. Alaeddin, Arslanhane, Ahi Elvan, Ayaş Ulu, Hacı Bayram, Zincirli, Hacı Musa, Ağaç Ayak, İbadullah Camileri minberleri dışındaki ahşap minberler yakın tarihlerde yapılmış, herhangi bir süsleme veya teknik özelliği olmayan, ahşap minberlerdir. Günümüze gelen ahşap minberlerden ve kaynaklardan edindiğimiz verilerden hareketle Ankara'da 12. yy. ın sonlarında başlayan ve 17-18. yy. lara kadar devam eden bir ahşap minber geleneğinin olduğunu söyleyebiliriz. Ortaçağda Ankara'nın önemli ahşap merkezlerinden biri olduğunu ve devrin önemli ahşap ustalarının çalıştığı, önemli ustaların buraya çalışmak için geldiği bilinir. Burada eskiden beri ahşap geleneği olduğundan özellikle 12. yy. ın sonunda yapılmış olan Alaeddin Cami minberi, 13.yy. sonunda yapılmış Arslanhane Cami minberi gibi nitelikli ahşap işçiliği sergileyen örneklerden hareketle bu devirlerde Ankara'da bunu gibi günümüze ulaşmayan ahşap minberler yapıldığını tahmin etmekteyiz. Daha sonraki devirlerde de bu gelenek devam etmekle birlikte ahşap işçiliğindeki kalite düşmüştür. 17 ve 18. yy. ahşap minberleri daha kalitesiz örnekler olmakla birlikte ahşap işçiliğinin devam etmesi açısından önemlidir.

Ankara mahalli üslubunun belki en sıkı bir biçimde fark edildiği yapı elemanlarından biri olan mihraplar Ankara’da yapılış malzemeleri, süsleme düzenleri ve kullanılan teknikler ile bütünlük arz eden bir yapıya sahiptir. Ankara’daki incelediğimiz 124 adet mihraptan, sadece Cenabi Ahmet Paşa Cami mihrabı, Beypazarı Alaeddin Cami mihrabı, Şereflikoçhisar Alaeddin Cami mihrabı, Kalecik Tabakhane Cami mihrabı taşandır. Arslanhane Cami’nin çini mozaik ve alçının birlikte kullanıldığı mihrabı Ankara’da özel bir örnektir. Bu cami mihrabında karşımıza çıkan çini mozaik ve alçının birlikte kullanımı aslında Büyük Selçuklular devrinde başlayıp, 14.yy. da Anadolu’da İlhanlılar zamanında gelişmiş bir tarz olmuştur. Bu istisnalar dışındaki bütün mihraplar alçıdan ve kalıplama tekniği ile yapılmıştır. Süslemede motifler çoğunlukla yüzeyselken, bazen de alçak ya da yüksek kabartma olabilmektedir. Ankara’da alçı mihrap yapımı gelenekçi bir tutumla sonraki dönemlerde de devam ettirilmiş ve yakın zamana kadar mihraplarda vazgeçilmez bir malzeme olarak kullanılmıştır. Geç dönem olarak nitelendirilen 18.yy. örneklerinde de yöntem ve teknik aynıdır. Elbette kalıplarda ve süslemelerde farklılıklar olmuştur. Ama kalıplama tekniğinin getirmiş olduğu yüzeysellik bu dönemde de süslemeye hâkim olmuştur. Batılılaşma döneminde özellikle Batı Anadolu’da görülen, mihrap ya da başka elemanların süslemelerinde görülen iri plastik etkili alçı işçiliği, Ankara’da hiç uygulanmamıştır.¹¹⁶

Ankara mahalli üslubunun özelliklerinden biri olan ahşap kadınlar mahfilleri 12. yy. dan 20.yy.ın başlarına kadar kesintisiz olarak devam eden bir gelenek olmuştur. Beylikler ve Osmanlı devrinde görülen mermer ya da taş malzemeden, geometrik şebekeli kadınlar, müezzin ya da hünkar mahfilleri örneklerinin Ankara’da neredeyse hiç görülmemesi Ankara mahalli üslubunun devamının başka bir kanıtıdır.

Ankara mahalli üslubunda yaygın ve gelişmiş taş süsleme örnekleri görülmemektedir. Ankara cami ve mescitlerinde tuğla, almaşık örgülü cephe duvarlarında, kapı-pencere alınlıklarında, kubbe ve geçiş elemanlarında ve minarelerin şerefe altı örgülerinde taşıyıcı özelliğinin yanında süsleme amaçlı olarak da kullanılmıştır. Ankara cami ve mescitlerinde ahşap süsleme, cami ve mescitlerin tavan kaplamalarında, mahfillerin sütun başlıklarında, minber ve korkuluklarda görülmektedir. Ahşap tavan kaplamaları düz veya geometrik çatalı olup, içlerinde merkezi göbek kompozisyonu bulunan örnekler çoğunluktadır. Ankara mahalli üslubunda da ahşap süsleme daha yaygın olarak kullanıldığından, ahşap süsleme imkânı verebilen bir süsleme tarzı olan kalem işleri 15. yy. daki örneklerden itibaren görülmeye başlanmış, 17 ve 18. yy. yapılarında da uygulanmaya devam etmiştir. Ankara cami

¹¹⁶ Bekir Eskici, a.g.e. s.226.

tavanlarında, kalın kirişler üzerine birbirine paralel olarak konmuş olan tavan kirişleri üzerine tahtalar ince çıtalarla baklavalara ayrılmaktadır. Gerek orta kiriş ve gerekse kenar bingilerinin pervazları aşı boyalıdır. Burada geometrik süslemeden ziyade bitkisel süslemeler ağır basmaktadır. Rumili ve hataili kıvrık dallı simetrik süsleme, basit güller ve büyük yapraklardan, narçiçeği, iri rozetler teşkil eden geçmeler, hatai tarzı çiçekler, narçiçeği, iri rozetler teşkil eden geçmeler, palmetler, papatya, karanfil, şakayik çiçekleri ve madalyonlar görülür. Bitkisel süslemenin yanında yazı kuşakları da kalem işi süslemede bol miktarda kullanılan bir süsleme tarzıdır. Özellikle 18. yy. örneklerinde harim pencerelerinin pervazlarında ve alınlıklarında kelime-i tevhid kuşakları şeklinde kendini gösterir. Hacı Bayram, Hacı Musa, Zincirli, İbadullah, Ağaç Ayak, İki Şerefeli(Resul Efendi) Camilerinin, Sarıkadı (Mimarzade) Mescidi'nin pencere pervazlarında ve alınlıklarında sülüs hatla yazılmış kelime-i tevhid kuşakları görülür. Kalem işi süslemenin renkleri beyaz, sarı, kırmızı, turuncu, mavi, yeşil, siyahtır. Süslemeler daha çok tavan kenarlarında, konsollarda, pervazlarda, tavan kirişleri üzerine uygulanmıştır. Geç dönemde ise sıva üzerine yapılan örnekler görülmektedir. Klasik Osmanlı mimari dönemlerinden çok etkilenmeyen ve kendince bir mahalli üslup oluşturmuş olan Ankara'da, mermer kullanımı çok sınırlıdır.

2.1.2.Türbeler

Ankara'da incelediğimiz 30 türbeden, tarihi bilinen en eski türbe M. 1130 tarihli Ahi Şerafettin Türbesi Selçuklular dönemine aittir. Bu türbelerden 8 tanesi dikdörtgen planlı, 1 tanesi baldekan planlı, 13 tanesi kare planlı, bir tanesi beşgen prizmal gövdeli, 7 tanesi ise sekiz kenarlı türbeler grubuna girmektedir. İncelenilen türbelerde 13.yy.'dan iki, 14.yy.'dan üç, 15. yy.'dan on iki, 16.yy.'dan iki 17. yy.'dan bir, 18. yy.'dan iki, 19. yy. dan beş, 20.yy.'dan iki türbe örneği bulunur. Bunlardan 14.yy.dan kalma Yörük Dede Türbesi beşgen prizmal gövdesi ve Kesikbaş Türbesi kare planlı baldekan tarzı ile Ankara'da tek olan örneklerdir. Sekiz kenarlı türbelerin büyük bir kısmı 15 ve 16.yy. a tarihlendirilirken, kare kaideli sekizgen gövdeli Selçuklu türbesi olan Ahi Şerafettin ve 18.yy. yapısı olan Osman Fazıl Paşa Türbesi tarihsel olarak bunlardan ayrılır. Fakat Osman Fazıl Paşa türbesi her ne kadar daha geç bir devirdede yapılmışa yine 15-16.yy. klasik Osmanlı tarzında yapılmış bu türbelerle benzeşir. Dikdörtgen planlı türbeler ise Saraç Sinan ve Kalecik Kazancı Baba Türbesi hariç tutulursa eğer hemen hepsi geç dönemde, 18, 19 ve 20. yy. da yapı Ankara türbeleridir. Saraç Sinan mescit ve türbesi yapılışından itibaren pek çok değişiklik geçirdiği için orijinal özelliklerini kaybetmiş bir türbedir. Kare planlı türbeler ise 13. yy. dan 20. yy. başına kadar Ankara'da en çok tercih edilen plan tipine sahip türbeler grubudur.

Ankara türbelerinde taş malzeme kullanımı, özellikle cami ve mescitlerle kıyaslandığında daha yaygındır. Türbelerin neredeyse hepsinde bulunan taş malzeme çoğunlukla süslemeye gerek duyulmaksızın kullanılmıştır. Ankara cami ve mescitlerinde alçı malzeme kullanımı ve süslemesi mahalli üslubun en önemli ayağını teşkil etmesine rağmen türbelerde alçı malzeme sadece Beypazarı Boğazkesen Türbesi mihrabında kullanılmıştır. Bunun dışında pencere şebekelerinde de alçı malzeme kullanımını görmekteyiz. Türbelerin ana taşıyıcı elemanı olan duvarlar kesme taş, moloz taş ve tuğla ile inşa edilerek, duvar örgüsünde genellikle kum ve kireç karışımından oluşan harç kullanılmıştır.

Ankara türbelerinde dekoratif amaçlı olmak üzere sivri, yuvarlak kemerler kullanılmıştır. Türbelerin kapı ve pencere açıklıklarında yapısal bir öge olarak kullanılan kemer örneklerine rastlanmaktadır. Genellikle küçük kapı açıklıkları basık kemerlidir.

Anadolu Selçuklu türbelerinde geçiş ögesi olarak Osmanlı'dan daha çok kullanılan bir geçiş unsuru olan tromp, Ankara türbelerinde en çok kullanılan intikal ögesi olarak yerini almıştır. Anadolu Selçuklu mimarisinde pek fazla görülmeyen, daha çok beylikler ve Osmanlı dönemi yapılarında görülen pandantif de Türk üçgeni de incelediğimiz Ankara türbelerinde sadece üç yapıda kullanılmıştır.

Ankara türbelerinde 14 tane eserin üstü kubbe ile örtülüdür Ankara türbelerinin bir kısmı doğrudan ahşap tavanla kapatılıp dıştan çatıyla (Azimi Türbesi, Zeynel Abidin Türbesi, Beypazarı Karaca Ahmet Türbesi gibi) örtülüyken, bir kısmı da içten beşik tonoz, kubbe gibi iç örtü ile (Saraç Sinan Türbesi, Çubuk Şah Kalender Veli Türbesi, Beypazarı Yediler Türbesi gibi) kapatılıp, dıştan düz ahşap görüntüsü veren kiremit çatı ile örtülmüştür. İkinci örnekteki türbeler daha çok tamirler neticesinde ortaya çıkmıştır. Toplam dokuz türbede düz örtü sistemi görülür. Ankara türbelerinde beş türbenin üstünün külahla örtülü olduğunu görmekteyiz.

Ankara türbelerinin giriş kapıları çoğunlukla sivri, yuvarlak ya da basık kemerli, mermer ya da taş silmeli, ahşaptır. Farklı cephelere açılmış olan bu kapılardan Karacabey, Hacı Bayram, Cenabı Ahmet Paşa Türbelerinin taç kapıları daha özenlidir.

Ankara türbelerinde gövde üzerinde yer alan pencerelerin düzeni, gövdenin formuna ve yapının boyutlarına bağlı olarak değişmektedir. Ankara türbelerinde pencere bulunmayan tek örnek Yörük Dede (Doğanbey) Türbesi'dir. Pencere formalı dikdörtgen, sivri kemerli alınlıklı, demir kafesli pencere sistemi en yaygın kullanıma sahiptir.

Ankara türbelerinin içi genellikle son devirlerde geçirdikleri tamirler neticesinde alçı sıvarlıdır. Türbe içlerinde çoğunlukla sandukalardan başka unsurlar yer almaz. Türbelerde mihrabiye kullanımına rastlanır.

Ankara türbelerinde cenazelik kısmı bulunmaz. Ayrıca Ankara'daki bütün türbelerin tek katlı olması dikkat çekicidir. Özellikle tek katlı türbeler, beylikler ve Osmanlılar döneminde daha fazla tercih edilmiştir.¹¹⁷

Ankara türbelerinin içinde yer alan sandukalar sanatsal öneme sahip sanduka sayısı azdır. Sandukalar genellikle taş malzemeden yapılmıştır. Türbelerde türbede yatan zatın yakınları ve müritlerinin de mezarlarının olduğu örnekler bulunur.

Ankara türbelerinde taş süsleme genellikle kapılar üzerindeki kemerlerde, pencerelerin etrafındaki mukarnas dizilerinde görülür. Tuğla süsleme Ankara türbelerinde daha çok duvar örgü siseminde, kubbe geçişlerinde, kubbede, sivri kemer alınlıklarında, saçak silmelerinde kullanılır. Ankara türbelerinde, cami ve mescitlerde görülen ahşap, alçı mihrap süsleme örneklerini taşımaz. Ankara Türbelerinde mermer süsleme, kapı ve pencerelerin sövelerinde, giriş alınlıklarında görülür. Ankara mahalli üslubu için sınırlı kullanıma sahip olan mermer malzeme türbelerde de az miktarda kullanılmıştır.

Ankara mahalli üslubunda türbelerin cami ve mescitler kadar olmasada bütünlük ve devamlılık arz eden bir geleneğe sahip olduğunu söyleyebiliriz. Tıpkı cami ve mescitler gibi türbelerde büyük yapı organizasyonuna sahip olamamıştır. Klasik Osmanlılarda kuruluş devrinden itibaren, mimari eserler vücuda getirilirken proje aşamasından tatbikata kadar, yapıdan sorumlu birinin bulunduğunu kitabelerden anlıyoruz. Süslemede kullanılan nakış örneklerinin bir sernakkaş denetiminde gerçekleştirildiği, ancak farklı malzemeler üzerine işleme yapan diğer ustaların bu örnekleri çalıştıkları malzemeye uygun biçimde işledikleri, meydana getirilen eserler arsındaki benzerlik ve üslup bütünlüğünden anlaşılmaktadır.¹¹⁸ Ankara türbeleri bu organizasyonlardan nasibini alamadığı için kendi içinde mahalli bir üslup yaratmıştır. Genellikle başka yapılardan bağımsız yapılan sade plan ve tezyinatlı türbeler yukarıda sıraladığımız özellikleriyle kendi içinde tutarlı bir yapı geleneğinin olduğunu gösterir.

¹¹⁷ Mehmet Özkarcı, *Niğde'de Türk Mimarisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, s. 203.

¹¹⁸ Aziz Doğanay, "Osmanlı Türbelerinde Mimari Plastik ve Tezyinat Programı", *Türkler*, Cilt: 12, s. 171.

III .BÖLÜM Değerlendirme: Ankara Dini Yapılarının Üslup Gelişimi

3.1.1. Plan Açısından Üslup Gelişimi

4.1.1.1.Camilerde

Anadolu'daki Türk sanatı kronolojik olarak incelendiğinde erken Anadolu sanatı olarak kabul gören 12 ve 13. yy. beyliklerinin (Mengücekler, Danişmentliler ve Artuklular gibi) gözetiminde oluşsa bile, bu dönem Anadolu Selçuklu mimarisinden çok farklı kabul edilmez. Çünkü mimari planlama ve tezeyinat açısından ayrıntılardaki farklılıklardan daha büyük bir ayrılık görülmez. Fakat bundan sonraki yüzyıllarda Anadolu'da özellikle batı bölgelerde kurulan yeni beyliklerin etkisiyle mimari ve süslemede yaratıcı bir süreç başlamıştır. İşte bu noktada bazı beylikler yeni topraklarda, daha önce denenmemiş bir üslup ortaya koymaya başlarken orta Anadolu'da bazı beylikler ya da şehirler, hâlâ Anadolu Selçuklu geleneğine yakın bir çizgi izlemeye devam etmiştir. İşte Ankara, kanaatimizce bu noktada elde ettiği mimari kazanımlarını dondurup, neredeyse Cumhuriyetin kuruluşuna kadar devam ettirmiş bir Anadolu kenti vasfıyla “mahalli üslup havzası olarak” değerlendirilmiştir.

Bilindiği üzere 11. yy.ın başlarında Türk İslam toprağı haline gelen Ankara, Türklerin yerleşim yeri olduktan sonra diğer tüm Anadolu şehirleri gibi imar faaliyetlerine sahne oldu. Bu imar faaliyetlerinde bizim konumuz olan dini yapılardan cami ve mescitlerdeki plan gelişimine baktığımızda Ankara mahalli üslubunun keskinliğini daha iyi görebilmekteyiz.

Anadolu Selçuklu mimarisinin cami ve mescitlerinin plan tipolojilerine baktığımızda karşımıza beş adet kategori çıkar. Çok payeli camiler (1197 tarihli Sivas Ulu Cami), eyvanlı cami de denilen Büyük Selçuklu geleneğini devam ettiren camiler (1224 civarına tarihlendirilen Malatya Ulu Cami, 1205 tarihli Kayseri Ulu Cami), kibleye dik üç sahınlılar (1181 tarihli Divriği Kale Cami), kibleye paralel harimli ve mihrap önü kubbeli camiler(1157 tarihli Silvan Ulu Cami, 1204 tarihli Mardin Kızıltepe Ulu Cami) ve ahşap sütunlu camiler (1258 tarihli Konya Sahip Ata, 1299 tarihli Beyşehir Eşrefoğlu Cami, 1180 tarihli Erzurum Ulu Cami). Ankara'da Selçuklular devrinde inşa edilen camilere baktığımızda Büyük Selçuklu geleneğini devam ettiren, ortası açık avlulu, mihrap önü kubbeli ve eyvanlı planın kullanıldığı bir örnek görmüyoruz. Ayrıca kalabalık topluluklar için büyük ebatta yapılmış olan, kible mimarisinin gelişmediği devirlerde geniş mekân elde etmek için yapılan çok payeli camiler grubuna giren bir cami örneği bulunmadığı gibi kibleye paralel harimli ve mihrap önü kubbeli cami örneği ile de karşılaşmıyoruz. Ankara'daki cami ve mescitlerin büyük bir kısmı plan açısından kibleye dik üç sahınlı kategorisine, daha az bir kısmı da ahşap direkli cami

kategorisine girmektedir. Anadolu Selçuklu mimarisinde Tek Kubbeli Mescitler¹¹⁹ olarak bilinen mekân genişliği bakımından önem taşımayan, kübik hacmi tek bir kubbenin örttüğü, 15-20 kadarının Konya ve Akşehir çevresinde ayakta kalabildiği mescid örneklerinden de Ankara gördüklerimizin sayısı yedi örnekle sınırlı kalmıştır.

Anadolu Selçuklu mimarisi deyince aklımıza gelen merkezi kubbenin yaygın olmadığı, çok az pencereli sağır duvarlı ve genellikle sonradan eklenmiş minareleriyle bu gösterişsiz yapıların dış mimarilerinin en önemli elemanı süslü taç kapılar olan, iç ve dış ahenge çok titizlik göstermeyen bir tablo çizilir. İç mimaride çini, alçı ya da taş oyma mihrapları, titizlikle işlenmiş minberleri ve günümüze kalmayan ve muhtemelen boya ile süslenmiş duvar ve örtüleri ile zengin bir etki uyandıran bu ekol, aslında Ankara'yı etkilemekle birlikte onun mimari tarzını tam olarak şekillendirmeyen bir ifade olarak kalır. Fakat her ne kadar Ankara yapıları Anadolu Selçukluların abidevi taçkapılı, eyvanlı planlı camilerine benzemese, Selçuklu'nun kısmen ahşap sütunlu kısmen de gösterişsiz ve fakir malzemeli cami geleneğini devam ettiren bir çizgi izlemiştir.

Ankara'nın Selçuklu ile bağlantısını böyle belirledikten sonra Ankara dini mimari geleneğinin Osmanlı ile bağlantısını da şu şekilde izah edebiliriz. Osmanlı mimarisinin ilk devri beylikler devri mimarisidir. Bu mimari dönemde Osmanlı'da ters T tipi, Bursa tipi ya da zaviyeli camiler olarak adlandırılan bir plan tipi gelişmiştir. Bursa Orhan Gazi (1339), İznik Yakup Çelebi Zaviyesi (14. yy.ın sonu), Bursa Yeşil Cami (1421) bu tipolojinin erken döneme ait örnekleridir. Zaviyeli camiler Bursa'dan başka, Edirne, Amasya, Tire, Kütahya, Osmancık ve Balkanların birçok şehrinde olmak üzere Beylikler devri boyunca kullanılmış, İstanbul'un fethini takip eden yeni dönemde İstanbul Mahmut Paşa (1463) ve Afyon Gedik Ahmet Paşa (1472) gibi camilerde şekil değiştirdikten sonra ömrünü tamamlamıştır.¹²⁰ On beşinci yüzyılda Osmanlı mimarisi, bir kubbe mimarisi olmuştu. Bunun sonucu olarak, eski çok sütunlu ulu cami tipi terk edilmiş ya da Edirne Üç Şerefeli (1447) gibi bir sonuca ulaşmışlardı. Zaviye camiler ortaya çıkmış, bunlar da on beşinci yüzyılda gelişerek, sadece ibadet işlevi gören yeni cami tipini meydana getirmişlerdi. Bu arada tek kubbeli mescitler de yapılmaya devam ediyordu. Osmanlı mimarisinin en önemli özelliği olarak tanımladığımız kubbeli iç mekan gelişmesi sadece büyük selatin camilerinde değil, fakat daha küçük camilerde de devam etmekteydi. Genellikle bu camiler kubbeyi taşıyan ayak sayısına göre sınıflandırılırlar. Sinan, İstanbul'da Üç Şerefeli planını tekrarlayarak inşa ettiği Sinanpaşa

¹¹⁹ Haşim Karuz, *Anadolu Selçuklu Mimarisi Ders Notları*, Konya, 1996.

¹²⁰ Nusret Çam, "Beylikler Devri Osmanlı Mimarisi", *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, Ankara, 20005, s. 311.

Camisi (1555) ile altıgen şemalı planlar şemasını açmış ve Topkapı'da Ahmet Paşa (1551), Ağabey Mehmet Paşa (1572) ve Üsküdar'da Eski Valide (1583) camileriyle altı ayağa oturan kubbe geometrisini değerlendirmiştir. Sekizgen ayak sistemini de Rüstem Paşa (1561), Azapkapı (1577) gibi camilerde ve Edirne Selimiye Cami(1575)'nde denemiştir.¹²¹ Bundan sonra Osmanlı mimarisinde Lale devri (1703-1730), Barok ve Rokoko üslubu (1730-1808), Ampir üslup (1808-1874), Neoklasik Devir (1877-1930) dönemleri yaşanmıştır. Barok ve Rokoko cami mimarisine İstanbuldaki Barok devri eserleri kronolojik olarak şöyle sıralanabilir; Beşir Ağa Cami(1745), Nuru Osmaniye Cami (1755), Üsküdar Ayazma (1760), Laleli Cami (1763), Zeynep Sultan Cami (1769), Beylerbeyi Cami (1778), Şepsefa Cami (1788), Üsküdar Selimiye Cami (1806), Nusretiye (Tophane) Camii (1826). Ayrıca yüzyılın başlarında klasik sanatın devam ettiğini gösteren Çorlu'da 1708 tarihli Ali Paşa Cami, İstanbul Üsküdar 1710 Yeni Valide Cami, 1734 Hekimoğlu Ali Paşa Cami, 1769 Zeynep Sultan Cami bunun örneklerindendir. Ampir üslubun (1808-1839) en önemli cami örneği kuşkusuz Ortaköy Cami'dir. Neoklasik Devir (1877-1930) camilerine ise İstanbul Aksaray Valide Cami (1871), Yıldız Cami örnek olarak gösterilebilir. Gerçi son devir yani Batılılaşma etkisindeki Osmanlı mimarisinde değişen plan formlarından ziyade süsleme formları ve estetik algısı olmuştur. Barok devirle birlikte mukarnasların yerini profilli silmeler, antik çıkıntılar; gülbezeklerin yerini kenger yaprakları, payandaların yerini armut biçimli ağırlık kuleleri, sivri kemerlerin yerini yuvarlak kemerler almıştır. Cami duvarlarını manzara resimleri süslemeye başlamıştır. Ampir üslupla birlikte Yunan tapınaklarının sütunları, üçgen alınlıkları mimaride dikkat çekmeye başlar. Revaklar ortadan kalkarken, süslemede perdeler, kurdelalar, Roma kabartmalarını andıran kuş ve hayvan figürleri kullanılmaya başlanmıştır. Neoklasik de denen karma üslup da ise Yunan, Roma, Barok, Rokoko, Rönesans etkileri ile Osmanlı-Türk etkileri birleşir.¹²² Her ne kadar İstanbul ve merkez şehirlerde etkili olan bu mimari akımlar İzmir, Aydın, Tokat, Konya, Yozgat ve Amasya gibi çeşitli Anadolu şehirlerinde de etkisini belli etmiştir. Ama kendi içinde mahalli bir üslup geliştirmiş olan Ankara'da bu dönemelerin örneklerine nadiren rastlıyoruz. Örneğin Kalecik Tabakhane Cami'nin mihrabı, minberi ve duvar süslemeleri geç devir/ Batılılaşma devri Osmanlı mimari öğelerinin niteliksiz bir taklididir. Özetle Ankara cami ve mescitlerinin mimari geleneğini tanımlarken devletin siyasi kimliğiyle birlikte mimarinin geçirmiş olduğu evrelere bağlı olarak değişme sorunuyla karşılaşmıyoruz. Örneğin farklı bölgelerde mimari yapıların erken dönem, klasik üslup, batılılaşma devri gibi dönemlerinin özelliklerini arz ettiğini görürüz. Bu,

¹²¹ Doğan Kuban, a.g.e., s. 170, 178.

¹²² Nusret Çam, *İslam Medeniyeti...*, s. 314-315-316.

Osmanlı kültür kimliğini benimsemiş olan Anadolu-İstanbul-Rumeli kuşağında, başkentten uzaklaştıkça keskinleşen yerel üsluplardan olan Ankara üslubunun önemini bize gösteren bir delildir. Ankara'daki dini yapıların planlarına baktığımızda Osmanlı dini mimari plan geleneğinden oldukça uzak bir çizgi izleriz.

Tespitlerimiz sonucunda Ankara merkez, ilçe ve köylerinde, 11.yy. dan 20. yy.a yani Cumhuriyetin kuruluşuna kadar yapılmış olan 126 adet cami ve mescit bulunmaktadır. Bu sayıya konuyla ilgili yapılmış sanat tarihi çalışmalarından, vakıflar genel müdürlüğü kayıtlarından elde ettiğimiz bilgiler sayesinde ulaştık. Elbette ki tespit edemediğimiz yapılar da vardır. Fakat konumuzu temellendirecek kadar sayıda yapıyı inceledik. Bu cami ve mescitlerin 77 tanesi uzunlamasına dikdörtgen planlı, 11 tanesi enlemesine dikdörtgen planlıyken, 12 tanesi de kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Toplamda 16 tane olan kare planlı camilerden, kubbeli olan 6, düz örtülü olanlar ise sadece 9 tanedir. Bunun dışında münferit bir plana sahip olan Ters T tipi planlı tek cami ise Karacabey Cami'dir. Görüldüğü üzere Ankara cami ve mescitlerinin mahalli üslup arzeden planı dikdörtgen planlı, düz örtülüdür. Neredeyse her yüzyılda her bölgede bu cami tipi kesilmeksizin devam etmiştir. Ankara cami ve mescitleri üç ana grupta ve altı alt başlıkla şu şekilde kategorize edilip incelenebilir:

Tablo 1-Planlarına Göre Ankara Cami ve Mescitleri

Dikdörtgen Planlı Camiler				Kare Planlı Camiler		Münferit Planlı Camiler
	Uzunlamasına Dikdörtgen Planlı, Düz Örtülü Camiler	Enlemesine Dikdörtgen Planlı, Düz Örtülü Camiler	Kareye Yakın Dikdörtgen Planlı Camiler	Kare Mekânlı Tek Kubbeli Camiler	Kare Planlı Düz Örtülü Camiler	Ters T Tipi Camiler
1	Alaaddin Cami (M.1178)	Molla Büyük Mescidi (14.yy. sonu ya da 15.yy. başı)	Celal Kattani Mescidi (17. yy. sonu ya da 18.yy. başı)	Şereflikoçhisar Alaaddin Cami (13.yy.)	Saraç Sinan Mescidi (M.1288)	Karacabey Cami(M.1428)
2	Ahi Şerafeddin Cami M.1290	Örtmeli (Hoca Hundi) Mescidi (15.yy.bası)	Ayaş Gökler Köyü (Hacı Nasuh/Eski) Cami(?)	Hallaç Mahmut Mescidi (M. 1545)	Beypazarı Sultan Alaaddin Cami (13.yy.)	
3	Ahi Elvan Cami (M. 1414)	Hacı (Ahi) Arap Cami (14. ya da 15.yy.)	Beypazarı Hoca Kiriş (Abbaszade) Mescidi (M.1887)	Cenab-ı Ahmet Paşa Cami (M. 1565-66)	Sabuni (Karanlık) Mescid (14.yy. sonu 15.yy. başı)	
4	Eyüp Cami (15.yy.)	Rüstem Nail (Dındın)Mescidi (14. ya da 15.yy.)	Beypazarı Dudaş Köyü Eski Cami (20.yy. başları)	Kurşunlu Cami (16. yy.)	Kızılcahamam Aşağı Cami (14.yy. sonu?)	
5	Geneği Mescidi (14.yy. sonu ya da 15.yy. başı)	Ahi Tura Mescidi (14. ya da 15.yy.)	Çubuk Mahmutoğlu n Köyü Cami (15. yy. başları)	Beypazarı Kurşunlu (Evsat Hoca Nazır) Cami (M.1613-1685)	Sincan Kötürüm Beyazıd (Ulu- eski zır) Cami (16.yy.)	
6	Ahi Yakup Mescidi (M. (1392)	Gecik Mescidi (M.1443)	Güdül Emirler Mahallesi Cami (M.1903)	Çamlıdere Peçenek Köyü Cami (15 ya da 16.yy.)	Çiçekçioğlu Cami (17.yy. sonu ya da 18. yy. başı)	

7	Boyacı Ali Mescidi (14. ya da 15.yy.)	Hemhüm Mescidi (15.yy.)	Güdü Yukarı Mahalle Cami (M.1912- 1913)		Kalecik Tabakhane Cami (18.yy.)	
8	Hacı İvaz (Helvai) Mescidi(M.1423)	Mukaddem (Yeni) Cami (M.1450- 1451)	Haymana Kutluhan Köyü Cami (?)		Mamak Kayaş Merkez Cami (19.yy.)	
9	Kulderviş (Kurtuluş) Mescidi (14. ya da 15.yy.)	Kağnı Pazarı Cami (17.yy. sonu ya da 18. yy. başı)	Kalecik Saray (Şehsuvar)Ca mi (15.yy.)		Polatlı Hacı Tuğrul Köyü Cami (M.1905)	
10	Poyracı Mescidi(14. ya da 15.yy.)	Telli Hacı Halil Mescidi (M.1765)	Kalecik Hamdi Cami (15.yy.)			
11	Direkli Cami (15.yy.)	Kayabaşı Cami (19. yy.)	Kalecik Kale Cami (19.yy.)			
12	Balaban Mescidi (14. ya da 15.yy.)	Ayaş Sinanlı Ulu Cami (M.1547)	Şereflikoçhis ar Yenimahalle Cami (?)			
13	Hacı Musa Cami (M.1460)	Ayaş Killik (Karakaya) Cami (M. 1560)				
14	Hacı Bayram Cami (15. yy. başı)	Ayaş Şeyh Muhyiddin Cami (18.yy.ilk yarısı)				
15	Hacettepe Cami (14. ya da 15.yy.)	Ayaş Sinanlı Pınaraltı Cami (?)				
16	Hacı Doğan Mescidi (14. ya da 15.yy.)	Ayaş Sülüklüpınar Mescidi (?)				
17	Hacı Seyyid Mescidi (14. ya da 15.yy.)	Beypazarı Cevizlerkaşı Sokağı Mescidi (M.1876)				
18	Şeyh İzzeddin Mescidi (14. ya da 15.yy.)	Beypazarı Baloğlu Cami (M.1883)				
19	Ağaç Ayak Cami (17.yy. sonu ya da 18.	Beypazarı Tabakhane Cami				

	yy. başı)	(M.1896)				
20	Abdülkadir İsfehane (Tabakhane) Mescidi (M.1570?)	Beypazarı Eski Derbedçik (Acı) Cami (19.yy.)				
21	Yeşil Ahi Cami (15.yy.?)	Kalecik Gökçeören Köyü Cami (13.yy. ?)				
22	İki Şerefeli (Resul Efendi) Cami(14 ya da 15.yy.)					
23	Zincirli Cami (M.1685)					
24	Ramazan Şemseddin (Kale Pazarı) (17.yy.)					
25	Saraçlar Mescidi (17.yy. sonu ya da 18. yy. başı)					
26	Hacı İlyas Cami (17.yy. sonu ya da 18. yy. başı)					
27	Zeynel Abidin Cami (17.yy. sonu ya da 18. yy. başı)					
28	Leblebicioğlu Cami (M. 1713)					
29	İbadullah Cami(17.yy. sonu ya da 18. yy. başı)					
30						
31	Sarıkadı (Mimarzade) Mescidi (M.1759)					
32	Eskicioğlu Cami(17.yy. sonu ya da 18. yy. başı)					
33	Devdiran Mescidi (18.yy.)					
34	Misafir Fakih Mescidi (19. yy.)					

35	Yenice Mahalle Cami (18. ya da 19. yy.)					
36	Koyunpazarı Mescidi (19. yy.)					
37	Mehmet Çelebi Mescidi (19. yy.)					
38	Hamidiye Cami (19. ya da 20. yy.)					
39	Taceddin Cami (19. yy. sonu 20. yy. başı)					
40	Tabakhane Cami (20.yy.)					
41	Şükriye Cami (20. yy.)					
42	Akyurt Merkez Cami (20.yy.bası)					
43	Ayaş Kesikbaş Cami (?)					
44	Ayaş Ulu Cami (14. yy. sonu 15. yy. başı)					
45	Ayaş Aktaş Mescidi (16. ya da 17. yy.)					
46	Ayaş Bünyamin Cami (16. yy.)					
47	Ayaş Sinanlı (Yeni) Cami (19.yy.sonu)					
48	Beypazarı Yeni Cami (M.1897)					
49	Beypazarı Akşemseddin Cami (15.yy.)					
50	Beypazarı Kazgancı Mescidi (19. yy. sonu)					
51	Beypazarı Uruş Bucağı Cami (M. 1871)					
52	Beypazarı Beytepe Sokağı Mescidi (M.1887)					
53	Beypazarı Üreğil Köyü Cami(20. yy.ilk yarısı)					
54	Çankaya Karataş Köyü Cami (19.yy.?)					
55	Çubuk Kutluören (Kuruviran) Köyü Cami (?)					
56	Elmadağ Lalahan Odabaşı Cami (20. yy.)					
57	Elmadağ Eski (Yenipınar) Cami (20. yy.)					

58	Gölbaşı Karagedik Beldesi Cami (M. 1812)					
59	Gölbaşı İncek Eski Cami (M.1907)					
60	Gölbaşı Bezirhane Cami (?)					
61	Güdül Tahtacıörencik Cami (M.1839)					
62	Haymana Büyük (Merkez) Cami (M.1890)					
63	Haymana Karacahoca Köyü Cami (?)					
64	Kalecik Çandır Cami (?)					
65	Kazan Orhaniye Cami (?)					
66	Kazan Saray Köyü Cami (17.yy.)					
67	Kızılcahamam Çeltikçi Eski Cami (19.yy.)					
68	Nallıhan Uluhan Köyü Cami (18.yy.)					
69	Nallıhan Nasuh Paşa Cami (18.yy.)					
70	Polatlı Bacı Köyü Cami (19. yy. sonu)					
71	Polatlı Şih Ali Köyü Cami (20.yy.)					
72	Polatlı Oğuzlar (Yağır Köyü) Cami (20.yy.)					
73	Şereflikoçhisar Toprak (Yeni Mescit) Cami (?)					
74	Sincan Hitabet Cami (20.yy.)					
75	Sincan İlyakut Cami (14. ya da 15. yy.)					
76	Sincan Eski Bucuk Köyü Cami (16.yy.)					
77	Yenimahalle Susuz Köyü Cami (14. ya da 15. yy.)					

Ankara cami ve mescitlerinin tipolojisine baktığımızda büyük çoğunluğunun dikdörtgen planlı olduğunu görüyoruz. Bu dikdörtgen planların bir kısmı uzunlamasına bir kısmı kibleye dik, bazalikal, bir kısmı kibleye paralel ve bir kısmı da kareye yakın dikdörtgen biçiminde olsa da hemen hemen çoğu birbirine benzemekte, minaresi çıkarıldığında sıradan bir, tek katlı

Anadolu evi görüntüsü vermektedir. Bunlardan 13, 14 ve 15. yy.la tarihlenen camiler içten ahşap sütunlarla taşınırken 17 ve 18. yy. dan kalanlar doğrudan doğruya duvarlarla taşınır. Fakat dıştan bu cami ve mescitlerin planlarında bir değişim görülmez.

Öncelikle bu dikdörtgen planlı camilerden içten ahşap sütunlarla tavanın taşındığı, Anadolu Selçuklu mimarisinde de yaygın olarak kullanılan tipolojinin gelişimine bakarsak şu verilere ulaşabiliriz. Anadolu Selçuklu mimarisinde ahşap direkli camiler olarak bilinen cami tipolojisinin Orta Asya'daki Gazneli ve Karahanlı Devletleri tarafından 10-11. yüzyılları arasında Hive, Kurut ve Oburda şehirlerinde inşa edildikleri bilinmektedir.¹²³ Anadolu Selçuklu döneminde de Konya Sahipata (1258), Afyon Ulu (1272) ve Sivrihisar Ulu (1275) Beylikler döneminde ise Beyşehir Eşrefoğlu Süleyman (1299) Karaman Hoca Mahmud (14. yüzyıl)ve Kastamonu Kasabaköy(1367) Camileri, Kastamonu Kemah Köyü Halil Bey (1363), Beyköyü (1430) ve Küre-i Hadid (1451) Köyü Mescitleri, Kastamonu Kasabaköy (1366) ve Candaroğlu Mahmut Bey Cami (1366) leri¹²⁴ ile Niğde Eskiçiler (Şah) Mescidi (1413-14) de ahşap direkli olarak yapılmışlardır. Afyon Ulu Cami (1272), kibleye dikey dokuz nef halinde sıralanmış ağaçtan oyma iri mukarnas başlıklı kırk ağaç direklerle rahat bir mekân etkisi uyandırır. Sivrihisar Ulu Cami (1275), 67 ağaç direk üzerine kibleye paralel kirişlerle uzun ve yatık dikdörtgen biçiminde altı nefli bir yapıdır. Direklerden dördü orijinal olup, üst kısımları zengin oyma ve kabartmalar, yeşil ve siyah renkli kalem işleri ile süslenmiştir. Ahşap camilerin en büyük ve orijinali, Beyşehir'de, Eşrefoğlu Cami(1299), mukarnas başlıklı 48 ağaç direk üzerine mihraba dikey, yedi nefli bir yapı olup, diğerlerinden daha geniş ve yüksek orta nefi, ayrıca mihrap önü kubbesi ve karlık işi gören orta bölümle, hem içten hem dıştan kuvvetle belirtilmiştir.¹²⁵

Osmanlı döneminde de ahşap direkli cami yapma geleneği yaygın olmasa da devam ettirilmiştir. Bunlara örnek olarak; İzmit Emir Ali köyündeki Orhan Gazi (16. yüzyıl ortaları), Niğde Sır Ali (15. yüzyıl), Konya Doğanhisar Ulu (1548), Aksaray Eski Ulu (15-16 yüzyıl), İstanbul Osmanağa (1612), Kethüda (1695-1703), Kosova Seydi Bey (Kurula)(17.yüzyıl), Tokat Fidi Köy (Akça Köy) Silahtar Ömer Paşa (18. yüzyıl) Denizli/Acıpayam-Yazır köyü Camii (1802) ve Kayseri- Develi Şıhlı Kasabası Yusuf Ağa (1916) camileri verilebilir.¹²⁶ Uzunlamasına dikdörtgen ve düz ahşap örtülü cami tipolojisinin son derece basit ve sade plan

¹²³ Rüçhan Arık, *Batılılaşma Dönemi Türk Mimarisi Örneklerinden Anadolu'da Üç Ahşap Camii*, AÜDTCE Yayınları, Ankara, 1972, s. 8.

¹²⁴ Gönül Öney, *Beylikler Devri*..., s.8-11.

¹²⁵ Oktay Aslanapa, a.g.e., s. 131-134.

¹²⁶ Mustafa Denктаş, "Pınarbaşı-Uzunyayla'daki Ahşap Direkli Camiler" *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, i Sayı : 16 Yıl : 2004/1, s.64., ayrıca bkz. A. Kuran, "Anadolu'da Ahşap Sütunlu Selçuklu Mimarisi", *Malazgirt Armağanı*, Ankara,1972, s.179-186;

anlayışı Ankara’da az sayıda Selçuklu eserlerinden biri olan Alaeddin Cami (1178) ile başlar. Bu caminin planı, Ankara’da 12. yy. dan bu yana her devirde en fazla yaygınlığa sahip plan türü olmuştur. Belki de Ankara’daki en eski selâtin camisi olan Alaeddin Cami’nin bu planı daha sonraki usta ve mimarlara ilham kaynağı olmuştur.(1.Şek.) Bu caminin planının ilk yapıldığında, yani geçirdiği onarımlardan önce ahşap sütunlu bir cami olduğu söylenmektedir.¹²⁷ Kitabelerden de anlaşıldığı üzere bu cami M.1261 ve M.1433 senelerinde tamirler geçirmiştir. Bunlar kitabelerle tespit edilen, kesin tamirlerdir. Bunun dışında tam olarak tarihini ve mahiyetini bilmediğimiz pek çok tamir geçirmiş olduğunu tahmin etmekteyiz. Ankara’da bu tipolojinin önemli başka bir örneği olan Arslanhane Cami, merkezi bir yerde bulunduğu, önde gelen bir Ahi ailesi tarafından yaptırıldığı ve en önemlisi Ankara’lı bani ve ustaların maddi ve manevi dünyalarına hitap eden bir üslupla yapıldığı için devrinde Ankara’nın “cami-i kebir”i olmuş ve ilerleyen devirlerde sıklıkla uygulanan bir plan olmuştur.(2.Şek.) Arslanhane Cami’nde yirmi dört ahşap sütun dört sırada beş sahin oluşturmaktadır.(1.Res.) Mihraba dik sahinlerden ortadaki diğer sahinlere nazaran daha geniş ve yüksektir. Bu tipolojide sahinler mihraba dik olup, uzunlamasına dikdörtgen plan oluşturur. Burada sahin sayısı iki ile beş arasında değişmektedir. Ayaş Ulu Cami,(3.Res.) Ayaş Bünyamin Cami, (4.Res.) Ayaş Killik/Karakaya Mescidi, (5.Res.)Ayaş Sinanlı Ulu Cami(6.Res.) de enlemesine dikdörtgen plan gösterebilir dahi, zikredilen bu camilerin harimlerdeki ahşap ayak sistemleri onları ahşap direkli camiler tipolojisine dahil eder. Ankara’da bu plana sahip cami ve mescitlerin tamamının üstü düz ahşap tavanla örtülüdür. Harimde de sahinleri oluşturan ahşap direkler bulunur. Bu direkler cami ya da mescidin ebadına göre farklı sayılarda olabilir. Tavan da bu sütunlar ve duvarlar vasıtasıyla taşınır.

Ankara’da ilk kez 13. yy. ın sonun da denenen bu plan tipi hemen 14. yy. ın ilk çeyreği bile dolmadan önde gelen bir Ahi olan Ahi Elvan Bey tarafından, Arslanhane Cami’nin hemen yakınına yaptırılmıştır.(3.Şek.)Cami kibleye dik dört sahindan meydana gelmiştir.(2.Res.) Caminin tavanı bugün üstü boyanmış olan on iki ahşap sütun tarafından taşınır. Sütunların başlarında korint ve dor tipinde mermer Bizans başlıkları vardır.

Daha sonraları Ankara’nın ve yaşadığı devrin geleceğine yön vermiş şahsiyetlerden olan Hacı Bayram Cami (1425)’nin plan tipinin de bu tipolojide olması dikkat çekicidir.(12.Şek.) Ankara’nın manevi mimarlarından kabul edilen Hacı Bayram-ı Veli gibi, kendi manevi şahsiyetiyle, kendisinden sonraki dönemlerde bile rehber olmaya devam eden “ulu” bir şahsiyetin yaptırdığı mescidi de bizce Ankaralı ustaların isteklendirme kaynaklarından biri

¹²⁷ Gönül Öney, a.g.e., s. 100.

olmuştur. Giriş bölümünde etraflı olarak tartıştığımız sosyolojik gerekçeler dolayısıyla dönemin ve gelecek dönemlerdeki ustaların, kendi üstatlarının yaptıkları cami ve mescit tarzları Ankara mahalli geleneğini oluşturan nüvelerden biri olmuştur.

Eğimli arazi dolayısıyla kimi zaman asimetrik dikdörtgen plana dönüşen bu yapılar çok fazla yaratıcılık ve maddi zenginliğe de gerek duymaksızın çoğalmış ve Ankara ekolünün bel kemiğini oluşturmuştur. Bu plan tipi ilerleyen yüzyıllarda 15, 16, 17, 18 ve 19. yy.larda Ankara merkez ve ilçelerinde yaşamaya devam etmiştir. Farklı yüzyıllardan bu plan üslubunu devam ettiren cami ve mescitlerden örnekler verilebilir: Geneği Mescidi (14.yy. sonu ya da 15.yy. başı)(6.Şek.), Ahi Yakup Mescidi (M. 1392), Hacı İvaz (Helvai) Mescidi(M.1423)(7.Şek.), Hacı Musa Cami (M.1460) (9.Şekil), Hacı Bayram Cami (15. yy. başı). Hacettepe Cami (14. ya da 15.yy.), Balaban Mescidi (14. ya da 15.yy.), Gecik Mescidi (M.1443), Hacı Doğan Mescidi (14. ya da 15.yy.) (13.Şek.), Hacı Seyyid Mescidi (14. ya da 15.yy.) (14.Şek.), Şeyh İzzeddin Cami (14. ya da 15.yy.) (16. Şek.), Abdülkadir İsfehane (Tabakhane) Mescidi (M.1570?)(22.Şek.), Yeşil Ahi Cami (15.yy.)(15.Şek.), Direkli Cami (15.yy.)(17.Şek.), İki Şerefeli (Resul Efendi) Cami(14 ya da 15.yy.), Balaban Mescidi (14. ya da 15.yy.)(18.Şek.), Zincirli Cami (M.1685), Leblebicioğlu Cami (M. 1713)(25.Şek.)Ramazan Şemseddin (17.yy.)(23.Şek.), Sarıkadı (Mimarzade) Mescidi (M.1759), Ağaç Ayak Cami (17.yy. sonu ya da 18. yy. başı), Hacı İlyas Cami (17.yy. sonu ya da 18. yy. başı) (8.Şek.), Tabakhane Cami (20.yy.), İbadullah Cami(17.yy. sonu ya da 18. yy. başı), Ayaş Ulu Cami (14. yy. sonu 15. yy. başı)(11.Şek.), Ayaş Bünyamin Cami (16. yy.) (20.Şek.), Nallıhan Nasuh Paşa Cami (18.yy.), Taceddin Cami (19. yy. sonu 20. yy. başı), Beypazarı Akşemseddin Cami (15.yy.)(10.Şek.), Beypazarı Uruş Bucağı Cami (M. 1871), Beypazarı Yeni Cami (M.1897)(21.Şek.), Beypazarı Kazgancı Mescidi (19. yy. sonu), Beypazarı Üreğil Köyü Cami(20. yy.ilk yarısı)(22.Şek.), Kalecik Yalım Köyü Cami)(27. Şek.) Sincan İlyakut Köyü Cami(14. ya da 15. yy.) (19.Şek.), Şereflikoçhisar Kadıncık Köyü Cami (18.yy.)(26.Şek.),

Ankara cami ve mescitlerinde yine dikdörtgen planlı olmakla birlikte enlemesine dikdörtgen planlı, ve düz örtülü camiler de çok sayıdadır. Bu cami ve mescitlerin planlarında tek değişik kısım sahnınların kibleye paralel olması ve harim planının enlemesine bir dikdörtgen teşkil etmesidir. Bunun dışında örtü sistemi, örtüyü taşıyıcı unsurların duvarlar olması yönleriyle uzunlamasına dikdörtgen planlı camilerden farklı değillerdir. Bu cami ve mescitlere farklı yüzyıllardan örnek verecek olursak; Molla Büyük Mescidi (14.yy. sonu ya da 15.yy. başı), Örtmeli (Hoca Hundi) Mescidi (15.yy.bası), Hacı (Ahi) Arap Cami (14. ya da 15.yy.)(30.Şek.), Rüstem Nail (Dındın)Mescidi (14. ya da 15.yy.)(31.Şek.), Ahi Tura Mescidi

(14. ya da 15.yy.), Gecik Mescidi (M.1443) (37.Şek.), Boyacı Ali Mescidi (14. ya da 15.yy.)(38. Şek.), Mukaddem (Yeni) Cami (M.1450-1451)(32.Şek.), Kağnı Pazarı Cami (17.yy. sonu ya da 18. yy. başı)(33.Şek.), Telli Hacı Halil Mescidi (M.1765), Ayaş Aktaş Mescidi (16. ya da 17. yy.)(28.Şek.), Ayaş Killik (Karakaya) Cami (M. 1560)(29.Şek.),Ayaş Şeyh Muhyiddin Cami (18.yy.ilk yarısı)(36.Şek.), Beypazarı Tabakhane Cami (M.1896) (41.Şek.), Beypazarı Cevizlerkaşı Sokağı Mescidi (M.1876), Beypazarı Baloğlu Cami (M.1883)(40.Şek.), Beypazarı Eski Derbedçik (Acı) Cami (19.yy.)(39.Şek.).

Ankara ekolünde yaygın olan başka bir plan türü de kareye yakın dikdörtgen planlı cami ve mescitlerdir. Bu cami ve mescitler tıpkı uzunlamasına dikdörtgen olanlar gibi bir plana sahip olup sadece harimleri kareye daha çok benzemektedir. Bu cami ve mescitler de dün damlı, kiremit çatılı olup herhangi bir orijinallik göstermez. Aslında Ankara'nın böyle bir cami tipolojisine sahip olması bile –düzgün olmayan dikdörtgen planlı- mahalli mütevazı planının bir delilidir. Celal Kattani Mescidi (17. yy. sonu ya da 18.yy. başı)(42.Şek.), Kalecik Saray (Şehsuvar)Cami(15.yy.) planı(45.Şek.), Kalecik Hamdi Cami(15.yy.) planı(46.Şek.), Kalecik Kale Cami (19.yy.) planı(47.Şek.), Şereflikoçhisar Yenimahalle Cami(?) planı, Ayaş Gökler Köyü (Hacı Nasuh/Eski) Cami (?) planı, Çubuk Mahmutoğlu Köyü Cami(15.yy. başları) planı, Güdül Yukarı Mahalle Cami planı, Güdül Emirler Mahallesi Cami(M.1903) planı, Haymana Kutluhan Köyü Cami (?)planı, Beypazarı Hoca Kiriş (Abbaszade) Mescidi(M.1887) planı(43.Şek.), Beypazarı Dudaş Köyü Eski Cami(20.yy.başları) planı (44.Şek.) bu plan tipolojisine girer.

Anadolu Türk mimarisinde Selçuklu devrinde yapımına başlanan tek kubbeli mescitler, daha sonra Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde de devam etmiştir. Beylikler devrinden sonra Osmanlı'da Mudurnu Yıldırım Cami (1382), Edirne Sitti Sultan Cami (1484), İstanbul Firuzağa Cami (1491), Ankara Cenabı Ahmet Paşa Cami (1565), Ahlat İskender Paşa Cami (1568), Kayseri Kurşunlu Cami (1585), Merzifon Kara Mustafa Paşa Cami (1667) ve Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Cami (1796) örnek gösterilebilir. Ankara'da kare planlı camilerden ise üzeri kubbeyle örtülmüş olan sadece altı örnek bulunur. Bu örneklerden en eski tarihli olanı Şereflikoçhisar Alaeddin Camidir. Yapılış tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte vakıflar genel müdürlüğü arşivinde subasman seviyesindeki taşalrdan hareketle caminin 15. yy. a tarihlendirildiği belirtilir. Kayıtlardan ilk olarak Sultan Alaeddin Keykubat (M.1219-1237) zamanında yapılmış olduğunu öğrendiğimiz bu yapı aradan geçen yüzyıllarda tamiratlarla birçok değişikliğe uğramıştır. Giriş kapısı üzerinde yer alan kitabede M.1863 tarihinde tamir edildiği belirtilir. Bugün, bu yapı 19. yy.ın ortalarındaki tamirle birlikte geç devir Osmanlı mimarisinin özelliklerini taşır. Son cemaat mahalli, taş minber,

alçı mihrap ve taş minaresiyle yapılaş devrinin özelliklerinden uzaklaşan yapı planı Anadolu Selçuklu devrinden ziyade 18.-19. yy. Osmanlı mimarisini andırır. Kanaatimizce bu cami ilk yapıldığında Ankara üslubuna yakın olan ahşap sütunlu ve düz ahşap örtülü bir tazda olup sonraları gördüğü tamirler neticesinde kubbeli ve kare mekânlı hale dönüşmüştür. Kare planlı ve kubbeli yapılardan olan Ankara Hallaç Mahmud Mescidi M. 1545 yılında Ankara’da yapılan çoğu diğer cami ve mescid tarzından farklı bir planla inşa edilmiştir.(48.Şek.) Aynı şekilde kim tarafından yapıldığı bilinmeyen ve inşa kitabesi bulunmayan Ankara Kurşunlu Cami de klasik Osmanlı tarzında kare mekânlı ve tek kubbeli olarak yapılmıştır.(50.Şek.) Camiyi plan tipi, duvar örgüsü ve mihrap stili bakımından 16. yy. a tarihlendirmekteyiz. Yapılıştan sonra pek çok kez tamir gören yapı, bugün Ankara için münferid sayılabilecek plan tarzından başka orijinal bir ögeye sahip değildir. Kubbeli cami tipinde belki de bahsedilmesi gereken en orijinal eser kuşkusuz Cenab-ı Ahmet Paşa Cami(1565)dir. (49.Şek.)Mimar Sinan döneminde değişik denemelerle uygulanmış bir plan şeması olan tek kubbeli bu yapı, Klasik Osmanlı mimarisinin Ankara’daki tek örneğidir. Tamamen kubbe strüktürüne göre düzenlenmiş bu plan, Sinan çağının mütevazı ve sade bir örneği olmasına rağmen Ankara’da devam etmeyen bir plan türünün tek örneği olarak kalmıştır. Aynı şekilde Beypazarı Kurşunlu (Evsat Hoca Nazır) Cami (M.1613-1685) de Beypazarı’nda Klasik Osmanlı mimarisinin nadir örneklerinden biri olma özelliğini taşımaktadır.(51.Şek.) Kare plana ve kubbeli örtüye sahip camilerden Ayaş Sinanlı Ilıca Cami(?) bugün sadece kare planlı, üzeri kubbeli havuz şeklinde içi su dolu olan bir mekândır. Çamlıdere Peçenek Köyü Cami de kare planlı, moloz taştan yapılmış ve önünde üç bölümlü son cemaat mahallinin bulunduğu bir yapıdır.

Kare mekânlı ve düz örtülü olarak bilinen plan tarzının Ankara’daki en eski örneklerden biri Saraç Sinan Mescidi’dir. Kare planlı, Selçuklu üçgenleriyle taşınan kubbe ile örtülü olduğu bilinen mescid günümüzde orijinal halini kaybederek düz ahşap tavanla örtülmüştür.(52.Şek.) Selçuklu hükümdarlarından II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in hükümdarlığı zamanında yapıldığını kitabesinden öğrendiğimiz mescid yanında medresesi, türbesi ile birlikte inşa edilmiş, fakat bugün günümüze medresesi ulaşamamıştır. Anadolu Selçuklu mescitlerinin planı taşıyan kubbeye örtülü kübik bir harimden oluşanlar (Konya Sakahane, Akşehir Ayasofya Mescitleri) kategorisinde bulunur.

Bu tipolojinin en önemli örneklerinden biri Beypazarı Cami-i Kebir (Sultan Alâeddin) Cami’dir. (53.Şek.)İlk defa Sultan Alâeddin Keykubat tarafından M.1225 yılında yaptırıldığı

tahmin edilen bu caminin yapıldığında ahşap direkli ve üç sahınlı olduğu söylenir.¹²⁸ Camiye bugünkü halini veren plan tipini 17. yy. da geçirmiş olduğu tamirler kazandırmıştır. Bu yapı da aslında Ankara'da tipik olan ahşap direkli cami tipindedir ve bugün hala direkleri de mevcuttur. Kare planlı sayılabilecek başka bir yapı olan Sincan Kötürüm Bayezid Cami sel ve heyelan nedeniyle terk edilmiştir. Bu caminin vakıflardaki kayıtlarında kare planlı ve düz dam örtülü basit bir yapı olduğu görülür. Zaten caminin harim kısmı dikdörtgen ebatta olup, çoğu yıkılmış son cemaat mahalli ile kare plan arz etmektedir. Kalecik Tabakhane Cami (18.yy.) nin yapılış tarihini inşa kitabesi olmadığından tam olarak bilinmemekle birlikte, eserin mimari tarzı ve kesme taş duvar örgüsünden hareketle 18. yy.a tarihlenebilir. (54.Şek.)Bugün kubbesi yıkılmış olduğundan ahşap tavanlı olarak mütalaa edilen caminin, harimdeki tromplardan eskiden kubbeli olduğu anlaşılmaktadır. Kızılcahamam Aşağı Cami (14.yy. sonu?) de yapılış tarihi bilinmemekle birlikte vakıfların kayıtlarında 14. yy.a tarihlendirilir. Bunun yanında bu caminin eskiden Akça adlı bir kilise olduğu ve kiliseden çevrildiği belirtilmektedir.¹²⁹ Mamak Kayaş Merkez Cami (19.yy.) ve Polatlı Hacı Tuğrul Köyü Cami (M.1905) de 19 ve 20. yy. da bölgenin halkı tarafından yapılmış sıradan, basit mahalle mescitleridir. Anadolu Türk Mimarisinde, bu tip camiler 14. yy. dan itibaren Osmanlı döneminde de en devamlı uygulanan cami tipini oluşturur. Osmanlı camilerinde özellikle geç dönemlerde inşa edilenlerde, tek kubbeli kübik harim ve önünde son cemaat mahallinin olduğu tarzdaki yaygın kullanım Ankara'da rağbet görmemiştir.

Yukarıda açıklamalardan hareketle Ankara'da aslında yapıların planlarının neredeyse yüzde doksana yakınının uzunlamasına dikdörtgen planlı olduğunu söyleyebiliriz. Zira kare planlı ve kubbeli sayılan cami ve mescitlerin bile bir kısmının orijinalde düz örtülü, ahşap konstrüksiyonlu klasik Ankara camilerinden olduğunu görmekteyiz. Ankara ekolü için istisnai sayılabilecek örnekler Cenab-ı Ahmet Paşa Cami, Hallaç Mahmud Mescidi ve Beypazarı Kurşunlu (Evsat Hoca Nazır) Camileridir. Onun dışında münferit sıradan ve özelliksiz kare planlı birkaç mahalle mescidinden başka esere rastlamamaktayız. Daha ilginç olan şudur ki Ankara'daki bu kubbeli Osmanlı cami mimarisinin mütevazı örnekleri bile gelenekselleşip devam etmemiştir.

Ankara dini mimari eserlerinin plan tipinde bahsedilmeden geçilmemesi gereken bir yapı da Karacabey Cami'dir.(55.Şek.) Aslında bu cami külliye olarak inşa edilmiş, tabhaneli cami, türbe, çifte hamam ve külliye kapısı yanındaki çeşme ile dönemi için önemli bir kuruluş

¹²⁸ VGM, Türkiye Vakıf Abideleri..., s.482.

¹²⁹ VGM Arşivi Kayıtlarından.

olmuştur.¹³⁰ Bu cami Ankara'daki diğer camilerden farklı olarak "Bursa Tipi" de denilen bir plan arzeder. Bu odalar kapalı avlu mahiyetindeki bir kısım ile eyvan biçimindeki bölümü ve yan odalar ile son cemaat mahallini içerir. Kuzeyde beş bölümlü bir son cemaat yeri arkasında yer alan yan mekânlarla birlikte esas ibadet mekânı ters T tipi meydana getirir. Bugün sadece son cemaat mahallinin ve tabhanenin duvarları orijinaldir. Önceden iki kubbeli olan esas ibadet mekânının depremde yıkılan kubbeleri yerine bugün düz ahşap tavan örtüsü görülür. Kuzey kısmında son cemaat mahalline bağlanan yan mekânlar ise kubbeyle örtülüdür. En tanınmış örneklerine Bursa'da rastlanan plan tipi Osmanlı'nın ilk yıllarında oldukça yaygın olarak kullanılmış, 16. yy. (Kanuni) devrine kadar uzayıp bu yüzyılın ortalarından itibaren terk edilmeye başlanmıştır. Osmanlı'nın kuruluş ve yayılış devrinde hâkim durumda olan bu mimari tipin imparatorluk kurulup yerleştikten sonra kayboluşunun tek izahı, bu tip binaların aynı devirdeki bir takım sosyal müesseselerle ilgili olmasıdır. Bu tip planlar genelde ilk devir örneklerinde aynı aks üzerine birbirini takip eden her biri bir kubbe ile örtülü iki ayrı mekândan oluşur. Bunlardan cümle kapısı tarafında olanı iki yanında yine kubbeli nadiren de tonozlu hücreler vardır. Geç devirlere doğru büyük kubbeli mekânlardan birincisinden vazgeçilmeye başlandığı görülse de irili ufaklı altmış kadar örneğin hepsinde de ana şemanın esas prensiplerini bulmak mümkündür.¹³¹ Ankara Karacabey Cami'nde de ana şemanın temel prensiplerini taşıyan bu yapı türü planıyla Ankara'da tek örnektir. Anadolu coğrafyasında neredeyse iki yüzyıl boyunca yaygınlık kazanıp, altmış kadar yapı türü sayısına çıkan bu plan tipindeki eserlerden Ankara'da bildiğimiz tek bir örneğinin olması Ankara'nın kendi mahalli üslup havzasında mimari geleneğini kendi imkânlarıyla sürdüren bir kent olduğunun başka bir kanıtıdır.

Ankara'ya "klasik" Osmanlı mimarisini kazandıran şahsiyetlerin Ankara'nın yerli önde gelenlerinden ziyade önemli görevler almış devlet adamlarının olması da dikkate değer bir husustur. Ankara'da devrinin yaygın mimari tipolojisine ait eserlerinin örnekleri olan Cenab-ı Ahmet Paşa Cami ve Karacabey Camilerine baktığımızda bu eserlerin birincisinin banisinin Kanuni devrinde Anadolu Beylerbeyliği yapmış olan Cenab-ı Ahmet Paşa, ikincisinin banisinin de Çelebi Mehmet'in damadı olan Anadolu Beylerbeyliği yapmış olan Karacabey Paşa olmasıdır. Her iki önemli devlet adamı da vefatlarından sonra Ankara'da yaptırdıkları eserlerin bahçesinde yer alan türbelere defnedilmiştir. Birisi 15. yy. da diğeri 16. yy. da

¹³⁰ Gönül Cantay, *Osmanlı Menzil Külliyelerinin Kuruluşu*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2002a.g.e., s. 38.

¹³¹ Yıldız Demiriz, *Erken Devir Osmanlı Mimarisinde Süsleme*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1979, s.41-42. Semavi Eyice, "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İctimai Bir Müessesesi: Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIII, 1962/63, s. 1-80.

yapılan bu eserler çok ilginçtir ki Ankara’da gelenek oluşturmamıştır. Diğer beylerbeyliği merkezleri olan Erzurum, Amasya, Manisa, Van ve Diyarbakır’daki kadar Osmanlı eseri görülmemektedir. Başka bir açıdan bakıldığında da bu tarzda ne kadar mütevazı olsa da payitaht menşe’li eserleri yapmak için yine o otoriteyle doğrudan bağın olması kuralı burada da değişmemiştir. Daha açık bir ifadeyle devrin başkenti ya da önemli eyaletlerinde doğup gelişen mimari plan şemaları yine o başkent ya da önemli eyaletlerden doğrudan beslenen ve görevlendirilen devlet ricali eliyle devam ettirilip, yaygınlık kazanmıştır. Belki de Ankara bu konuda çok fazla imkâna sahip olamadığı için kendi içinde mimari gelenek açısından kapalı kalmış, önüne gelen örnekleri de sürdürüp gelenek haline getirecek imkâna hiçbir zaman ulaşamamıştır.

3.1.1.1.1.Camilerde Son Cemaat Yeri

Ankarada inşa edilmiş olan cami ve mescitlerin tipolojileri belirlenirken son cemaat yeri plan değerlendirmesinin dışında tutulmuştur. Son cemaat yeri bilindiği üzere Anadolu Türk İslam cami mimarisine Osmanlı öncesi beylikler devri mimari özelliklerinden sayılarak dâhil oldu. Bilinen ilk örneği ise Karamanoğullarının Ermenek’te yaptırdığı Ulu Cami (1302)’de görülür. Kibleye paralel üç sahınlı planda yapılmış olan caminin kuzey değil batı cephesinde yer alan son cemaat yeri sahınlara dik durumdadır. Karamanoğulları’nın Ermenek’te yaptırdığı Sipas Cami (1306-1349) ve Akmesit (1300)’de de aynı tarzda son cemaat yeri görülür. Bunlar Anadolu’da ilk son cemaat yeri denemeleridir. Son cemaat yerinin mütekâmil bir şekilde kible duvarına paralel olarak, klasik formunda şekil bulması erken devir Osmanlı mimarisi olarak değerlendirilen İznik Hacı Özbek (1331) caminde ve Aydınoğulları mimarisinin bir temsilcisi olan Tire Yeşil İmaret Cami (1334)’nde görülür. 14. yy. ın ilk yarısında mimari geleneğimize dâhil olan bu mimari unsur 14. yy. ın ikinci yarısında yaygınlık kazanmıştır. En olgun örneklerini ise revaklı avlularla birleşerek klasik Osmanlı mimarisinde gözlemleyebiliriz.¹³²

Ankara’daki son cemaat yerlerinin yapılış tarihini belirlemek maalesef mümkün olmamaktadır. Çünkü pek çok eser, bölgenin inşa malzemelerinin çok sağlam olmaması nedeniyle, yapıldıktan sonra pek çok tamir geçirmiştir. İlk yapılışında var olmayan son cemaat mahallerinin yapılara sonradan eklenme ihtimali yüksektir. Ankara’nın en eski tarihli camisi olan Alâeddin Cami’nde kuzey cephede birbirinden farklı sekiz adet mermer sütun ve sütun başlığının taşıdığı, ahşap tavanlı bir son cemaat mahalli bulunur.(7.Res.) Eyüp

¹³² Suut Kemal Yetkin, “Beylikler Devri Mimarisinin Klasik Osmanlı Sanatını Hazırlayışı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 4 Sayı: 3 Yayın Tarihi: 1955, s. 41.

Cami'nde kuzey cephede, dört ayakla taşınan, harime yakın büyüklükte bir son cemaat mahalli bulunur.(9.Res.) 14. asrın sonu 15. asrın başına tarihlenen Geneği Mescidi'nde(8.Res.), Hacı İvaz Mescidi'nde, Kurtuluş (Kul Derviş) Mescidi'nde, Poyracı Mescidi'nde, Sabuni Mescit'te, Balaban Mescidi'nde(10.Res.), Hacı Doğan Mescidi'nde, Hacı Seyyid Mescidi'nde, Hemhüm Mescidi'nde, Şeyh İzzeddin Mescidi'nde kuzey cephede yer alan son cemaat mahalli, Ahi Yakup Cami'nde, Direkli Cami'nde doğu cephede bulunur. Bu devirde inşa edildiği sanılan Molla Büyük Mescidi'nde, Örtmeli (Hoca hundi) Mescidi'nde, Ahi Tura Mescidi'nde, Boyacı Ali Mescidi'nde, Gecik Mescidi'nde, Hacı Arap Cami'nde ise son cemaat mahalli bulunmamaktadır.

Ankara camilerindeki son cemaat mahalleri tıpkı Ankara mimari eserleri gibi son derece derme çatma, çoğu sonradan eklenmiş, bir kısmı da sonradan kapatılmıştır. Bu eklemeleri mescid ve camilerin beden duvarlarındaki teknik ve işçiliğin fark etmesinden anlamak mümkündür. Bunun yanı sıra bazen son cemaat mahallinin kaldırıldığı örneklerle de rastlamaktayız. Örneğin Kalecik Saray (Şehsuvar) Cami'nde yer alan son cemaat mahallinin bulunduğu kuzey cephedeki izlerden belli olur.(11.Res.) Fakat bugün söz konusu camide son cemaat mahalli yoktur. Rüstem Nail (Dındın) Mescidi'nde batı yönde bulunan son cemaat mahalli sonradan kapatılmıştır.¹³³ Bugün bu camide son cemaat yeri bulunmaktadır.(12.Res.) Son cemaat yeri kaldırılan başka bir cami de 16. yy. Kuşunlu Cami'dir.

15. yüzyılda yapılmış olan ve Erken Devir Osmanlı mimarisinin Ankara'da tek örneği olan Karacabey Cami'nde beş kubbeyle örtülü ve beş sivri tuğla kemerli bir cepheye sahiptir.(13.Res.)Orta bölümün iki yanında dikdörtgen iki paye bulunur. Kapının sağ ve solundaki duvarlara oyulmuş geniş birer mihrabiye bulunur. Cenabı Ahmet Paşa Cami'nin son cemaat mahalli kuzey cepheyi tamamen kaplamakla birlikte, dört mermer sütuna oturan üç kubbeli bir kısımdır.(14.Res.)Yanlardan tek, cephede ise üç sivri kemerli açıklığı bulunur. Kemer örgülerinde de iki renkli taş işçiliği görülür. 19.yy.da yenilendiği anlaşılan Şereflikoçhisar Alaeddin Cami'nin son cemaat mahalli, malzeme ve form açısından Ankara mahalli üslubundan çok 17-18.yy. Osmanlı mimarisine benzer.(19.Res.)

17 ve 18. yy. daki cami ve mescitlerde yine son cemaat mahalli geleneği devam eder. Celal Kattani, Devdıran, Hacı İlyas, Kağrı Pazarı, Mukaddem, Saraçlar, Zeynel Abidin, Ağaç Ayak, Yeşil Ahi Cami'lerinde son cemaat mahalli bulunmazken, Çiçekçioğlu(15.Res.), Eskiçioğlu, İbadullah(16.Res.), Hacı Bayram, Hacı Musa(17.Res.),Leblebicioğlu, Ramazan

¹³³ Gönül Öney, a.g.e., s. 50.

Şemseddin, Sarıkadı (Mimarzade)(18.Res.), Telli Hacı Halil(Res.), Zincirli Camilerinde son cemaat mahalli geleneği devam eder.

Son cemaat mahallinin açılma yönü konusunda bir uzlaşım, standart uygulama olmamış, farklı denemelere gidilmiştir. Çoğunlukla kuzey yönde açılan son cemaat yerinde, cephede pencerelerle hareket kazandırılmıştır. Son cemaat mahallinde mihrabiyeler çoğunlukla bulunmazken Ahi Yakup Mescidi, Karacabey Cami (21.Res.), Cenabı Ahmet Paşa Cami (22.Res.) gibi mihrabiye örneklerinin olduğu yapılar da mevcuttur.

Son cemaat mahali çoğunlukla sayısı iki ile altı arasında değişen ahşap direklerle ve direklerin üzerinde devşirme taş kaideler ve profilli yastıklarla taşınır. Ahşap kolay tahrip olan bir malzeme olduğundan bunun yerine tamiratlarda taş sütunların kullanıldığı örneklerle rastlarız. Orijinalinde ahşap olan son cemaat mahalli tavanları da günümüzde sanatsal özelliklerini kaybetmiştir. Büyük çoğunluğu üçlü kemer sistemi ile oluşturulmuş olan son cemaat mahallinde pencere açılması da sık görülür. Çoğunluğu duvarla kapatılmıştır. Örneğin Hacettepe Cami'nde son cemaat mahalli yan cephede yer alırken, burası sonradan kapatılmış ve bir mihrap eklenerek küçük bir mescid haline getirilmiştir. Bunun dışında Ankara cami ve mescitlerinin son cemaat yerlerinde genellikle kadınlar mahfiline ve minareye çıkan merdivenler mevcuttur. Genellikle son cemaat yerinin üstü ikinci bir kat olarak kuzeyde yer alan kadınlar mahfili ile de birleştirilir.

3.1.1.2. Türbelerde

Karahanlılar, Harzemşahlar, Gazneliler ve Büyük Selçuklular zamanında çeşitli bölgelerde değişik plan ve formda inşa edilen türbeler, Anadolu'da karşılaşılan doğal, tarihi, coğrafi, ekonomik ve kültürel şartların sonucunda ana formunu korumakla birlikte, malzeme, oranlar, plan ve süsleme açısından önemli farklar göstermişlerdir.

Anadolu türbeleri, genellikle gövde formlarına göre farklı tipolojilere ayrılmıştır. Bu konuda ilk tipoloji çalışmalarından birini yapan M. Oluş Arık'ın yaptığı tipolojiden yararlanarak, Anadolu Selçuklu Türbelerini şu şekilde gruplara ayırarak örnekleyebiliriz: A- Düşey hatların ağır bastığı türbeler: 1-Poligonal prizmal gövdeli, piramidal külahlı türbeler: Anadolu'daki Selçuklu mezar yapılarının büyük bölümü bu gruba girer. Bunlar da şu alt gruplara ayrılır, Ongen prizmal gövdeli piramidal külahlı kümbetler, onikigen prizmal gövde ve piramidal külahlı olanlar, onaltıgen planlı olanlar, altıgen prizmal gövdeliler, beşgen prizmal gövdeli olanlar. 2-Bir medrese bölgesini işgal edip kümbet gibi inşa edilmiş örtü sistemleri olanlar. 3- Kare prizma gövdeli türbeler. 4-Kübik gövde üzerine poligon tambur ve piramidal külahlı türbeler 5-Kübik gövde üzerine bir kubbesi olanlar. 6-Silindirik gövdeli

konik külahlılar.7-Prizmal gövdenin, yukarda silindirik yapıya dönüştüğü örnekler. 8-Kübik bir gövde üzerine kümbet şeklinde ikinci bir gövde gibi örtü sistemi olanlar. B- Yatay hatların ağır bastığı türbeler: 1-Gövdesi tek bir eyvandan ibaret olanlar.2-Dikdörtgen planlı baldeken tarzında türbeler C- Karma münferit tipler D-Kümbet, eyvan birleşiminden meydana gelenler.¹³⁴ Türbe plan tipolojisini detaylarıyla veren bu gruplandırmanın yanı sıra Hakkı Önkol ise Anadolu Selçuklu türbelerini şöyle bir tipolojiyle değerlendirir: a) Poligonal Gövdeler; Sekiz Kenarlı Türbeler, On Kenarlı Türbeler, On İki Kenarlı Türbeler; b) Silindirik Gövdeler; c) Dilimli Gövdeler; d) Kübik Gövdeler; f) Eyvan Tipi Türbeler; e) Dikdörtgen Planlı Türbeler; g) Kümbetle Eyvanın Terkiibinden Meydana Gelen Türbeler; h) Bir Medrese ya da Caminin Bünyesine Dahil Olan Türbeler; Dahil olduğu yapının çatısı üzerinde ikinci bir gövdeye sahip olan türbeler, Dahil olduğu yapının bir hacmini işgal eden türbeler; l) Münferit Planlı Türbeler¹³⁵ Ayla Ödekan ise, Anadolu Selçuklu türbelerini silindirik, çokgen gövdeli, külâh örtülü olanlar ve tek eyvandan oluşanlar olmak üzere sadece iki gruba ayırır.¹³⁶

Anadolu Türk mimarisinde Selçuklu ve Beylikler devrinde inşa edilmiş olan türbeler, genellikle üç ana bölümden oluşmuştur. İçinde cesedin bulunduğu mezarın olduğu mumyalık kısmı, lahit veya sandukanın olduğu mescit katı ve üst örtü.

Gövdelerine göre poligonal, silindirik, dilimli ve kare planlı türbeler olarak bölümleyebileceğimiz türbeler, dışta kaide üzerinde yükselen gövdenin ehrami veya mahrutî külâh veya kubbeye örtülmesinden ibaret düşey yapılardır. Gövde oturduğu kaideden çoğunlukla bir veya birden fazla silme sırasıyla ayrılır. Şekli ne olursa olsun gövdeler yukarıda çoğunlukla bir kornişle sonlanmakta ve onun üzerinde de örtü yer almaktadır. Anadolu Selçukluların en çok tatbik ettikleri türbe tipi poligonal türbe tipidir. Poligonal türbelerden de en çok sekizgen plan tipi uygulanmıştır. Anadolu Selçukluları zamanında inşa edilmiş değişik gövde formuna sahip türbelerden bazı tipler, başlangıçtan devletin infazıyla teşekkül eden Beylikler devrine hatta daha sonralara kadar benimsenmişken, bazıları kısa dönem ilgi görmüşlerdir. Mesela sekizgen gövde tipi her zaman ilgi görmüş Anadolu'dan günümüze ulaşan ilk örneğini 12. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Emir Saltuk Türbesi, son örneğini ise 1312-1313 tarihli Hüdavend Hatun Türbesi teşkil eder. Bu klasikleşmiş formun tercihinde bazı inşai kolaylıklar vardır. Anadolu'da on kenarlı türbe örneği olarak sadece bir örnek biliyoruz. On iki kenarlı ve silindirik türbelerin 12. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkıp

¹³⁴ M. Oluş Arık, "Erken Devir Anadolu Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri", *Anatolia*, XI, 1967, Ankara, 1969, s.57-119.

¹³⁵ Hakkı Önkol, a.g.e., bkz. içindekiler bölümü

¹³⁶ Ayla Ödekan, "Türbe" Maddesi, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, YEM yayınları, İstanbul, 1997, cilt:3, s. 1833.

yarım asır bile ilgi görmediğini söyleyebiliriz. Dilimli gövdeli türbeler de Anadolu'da pek rağbet görmemiştir. Sekizgen gövdeliler gibi yaygınlık kazanan başka bir örnek de kübik gövdelilerdir. Dikdörtgen gövdeli türbeler çok azdır ve yaygınlaşmamıştır. Eyvan tipi ve bunun varyasyonu olan kümbetle eyvan terkiibinden oluşan türbeler ilk örneklerini 12. yüzyılın ikinci yarısında vermiş ve 13. yüzyılın ikinci yarısında yaygınlık kazanmıştır. Bir binanın bünyesine dâhil türbelerden bazıları yapının çatısı üzerinde ikinci bir gövde halinde belirlemek suretiyle değişik bir form gösterirler. Bu tip türbelerin de sayısı azdır.¹³⁷

Erken dönem Osmanlı türbelerinde gövde formları, Selçuklu dönemindeki gibi çeşitlilik göstermez. Bu dönem türbeleri, kare prizma gövdeliler, dikdörtgen prizma gövdeliler, çokgen prizma gövdeliler ve baldekan kuruluşlar olmak üzere dört ana grupta incelenebilir. Selçuklu döneminde kare prizma gövdeli türbeler sekizgen prizma gövdeli örneklerden sonra en kalabalık grubu oluştururlar. Erken Osmanlı döneminde ise, sayılarında büyük bir artış olduğu gözlenen kare prizma gövdeli örnekler, sekizgen prizma gövdeli örneklerden sayıca daha fazladır. Selçuklu döneminde örneğine rastlamadığımız altıgen prizma gövdeli türbelerin bu dönemde ortaya çıktığı, ama fazla rağbet görmediği anlaşılmaktadır. İlk örneklerine 14. yüzyılda rastlanan baldekan kuruluşlu türbelerin de, bu dönemde beğeni kazandığı görülmektedir. Sonuç olarak, erken dönem Osmanlı türbeleri, mimari unsurları ve süsleme özellikleri açısından Selçuklu dönemi türbelerinden oldukça farklı özelliklere sahiptir.

Klasik Osmanlı kubbeleri kare veya poligonal planlı kubbeli basit yapılardır. Bazen bir giriş çıkıntısı ya da revak türbeye eklenir. Plan bakımından Ortaçağ türbelerinden pek farklı olmamakla birlikte, yüksekliğine gelişmiş kütlelerin yerini, onaltıncı yüzyılın ikinci yarısında Ayasofya'nın yanında inşa edilen II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet'in türbelerinde görüldüğü gibi, daha çok camilere benzeyen bir kütle almıştır. Bu gelişme onbeşinci yüzyıldan itibaren yavaş yavaş oluşur. Sinan'ın Şehzade Mehmet için 1548'de yaptığı türbe, ya da Hüsrev Paşa Türbesi (1542) gibi yapılar hala kulesel mezar geleneğinin unutulmadığını gösterir. Fakat Kanuni'nin Türbesi'nde(1557), çevresi revaklı, içerisinde sütunlar bulunan ve kökü Roma mimari örneklerine kadar uzanabilecek bir Akdenizli şema kullanılmıştır.¹³⁸ Osmanlılar türbelerde örtü sistemi olarak konik çatı yerine kubbe kullanmışlardır. Mekân pencereler açılmak ve sütunlarla teşkilatlandırmak suretiyle

¹³⁷ Hakkı Önkol, a.g.e., s. 459-460.

¹³⁸ Doğan Kuban, a.g.e., s. 179-180.

genişletilmiştir. Dekorlar da dıştan içe alınıp daha ziyade in ve kalem işi olarak devam etmiştir. Türbelerin önünde de daha çok revak tarzı bir ziyaret yeri yapılmaktadır.¹³⁹

Türbe mimarisinin Anadolu'daki örnekleriyle ilgili yaptığımız bu kısa özetten sonra Ankara'daki türbelere bakacak olursak şunları söyleyebiliriz: Ankara'da Türk türbe mimarisinin değişik örnekleriyle karşılaşmaktayız. Burada; dikdörtgen, baldekan, kare, beşgen prizmal ve sekizgen olmak üzere beş plan tipinde türbe inşa edilmiştir. Ankara'da incelediğimiz 30 türbeden, tarihi bilinen en eski türbe M. 1130 tarihli Ahi şerafettin Türbesi Selçuklular dnenmine aittir. Bu türbelerden 8 tanesi dikdörtgen planlı, 1 tanesi baldekan tarzında kare planlı, 13 tanesi kare planlı, bir tanesi beşgen prizmal gövdeli, 7 tanesi ise sekiz kenarlı türbeler grubuna girmektedir. İncelenilen türbelerde 13.yy.'dan iki, 14.yy.'dan üç, 15. yy.'dan on iki, 16.yy.'dan iki 17. yy.'dan bir, 18. yy.'dan iki, 19. yy. dan beş, 20.yy.'dan iki türbe rneği bulunur.

Ankara'da sekiz tane olan dikdörtgen planlı türbelerden en eski tarihli Saraç Sinan Paşa Türbesi(M.1288)'dir(52.şek.). Zeynel Abidin Türbesi(17. ya da 18.yy.) planı(57.şek.), Taceddin Türbesi(M.1901) planı(58.şek.), Beypazarı Kabaca Köyü Kaygusuz Abdal Türbesi(19.yy.) planı(59.şek.), Beypazarı Yediler Türbesi(19.yy.) planı(60.şek.), Kalecik Kazancı Baba Türbesi(15.yy.)planı(61.şek.), Polatlı Karaca Ahmet Türbesi(19.yy. ?) planı(64.şek.), Güdül Samut Bali Türbesi (18.yy.) planı da dikdörtgen formudur.

Sekiz kenarlı türbelerden, Ankara'da en erken tarihi kitabeye sahip olma özelliğini de taşıyan Ahi şerafettin Türbesi, Anadolu Selçuklu geleneğinde önemli bir türbedir. Ahi şerafeddin(M.1130) Türbesi kare kaideli, sekizgen gövdeli ve sekizgen sivri klahlıdır.(74. şek.) Karacabey Türbesi(M.1444-45) (75. şek.) de sekizgen planlı ve kubbeli bir yapıdır. Bunun dışındaki sekiz kenarlı plana sahip türbeler ise Karyağdı Türbesi(M. 1477) (76. şek.), Cenab-ı Ahmet Paşa Türbesi(M.1565-66) (79. şek.), Mamak Hüseyin Gazi Türbesi(15. ya da 16. yy.)(77.şek.), çubuk şah Kalender Veli Türbesi(15. ya da 16. yy.)(78.şek.), Osman Fazıl Paşa Türbesi (18.yy.)(80.şek.) planlarıdır.

Anadolu'da sadece bir rneği daha olan Yörük Dede (Doğanbey) Türbesi basit bir taş eser olmakla birlikte ilgi çekici kuruluşa sahiptir. Bu planda Anadolu'da sadece Kastamonu Nasrullah Cami ardında yer alan Bayraklı Medrese avlusunda, kütüphane denilen beş köşeli yapıda görülür. Burası da muhtemelen orijinalinde kütüphane değildir. 14-15. yy. da yapıldığı tahmin edilen bu eser kütüphane olmak için çok küçük bir yapıdır.¹⁴⁰ Yörük Dede Türbesi (

¹³⁹ Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbül, 1960, s.169.

¹⁴⁰ Oluş Arık, a.g.e., s. 73.

Doğanbey Kümbeti) (14.yy.ın sonu) planı,(73.Şek) Ankara'daki beşgen prizmal gövdeli olan tek eserdir.

Ankara'da mimari kuruluşuyla tek olan, kökeni konusunda kesin bir şey söylemenin zor olduğu¹⁴¹ baldekan türbe tarzında tek örnek Kesikbaş Türbesi(14.yy.ın sonu) 'dır (62.Şek.). Kesikbaş Türbesi İznik Saltuk Dede Türbesi'ne benzemesi dolayısıyla 14.asır sonuyla tarihlenir.¹⁴² Etrafı açık bir türbe olan Kesikbaş Türbesi'nin kemerleri sivridir ve aralarında ahşap gergiler vardır. Tuğla örgü üzerinde iki sıra kerpiç saçak görülürKesikbaş Türbesi

Hacı Bayram-ı Veli Türbesi (M.1429)kare planlı, sekizgen kasnaklı ve üzeri kubbeyle örtülü bir türbedir.(65.Şek.) Azimi Türbesi(M. 1757-1758) planı, Beypazarı Boğazkesen Kümbeti(15. yy.) planı (66.Şek.), Beypazarı Karaca Ahmet Türbesi(19.yy. ın ikinci yarısı) planı, Kuyumcutekke Köyü Kara Davud Türbesi(15. yy. ortaları)planı(67.Şek.), Kozalan Köyü Kara Davud Türbesi(20.yy. başı) planı(72.Şek.), Ayaş Bünyamin Türbesi(16.yy. ın ilk çeyreği) planı (68.Şek.), Kalecik Alıçoğlu Türbesi(19.yy.)planı(70.Şek.) da kare planlıdır.

Karyağdı Türbesi ve Cenabi Ahmet Paşa Türbesi klasik Osmanlı tarzında yapılmış nadir Ankara türbelerindedir. Beypazarı Boğazkesen türbesinin mimari tarzında Anadolu'da 14. yy. da yaygın olan türbeler bulunurken, Bitlis'de 1533 tarihli Şerefhan Türbesi, bu tipte daha geç tarihli eserlerin var olabileceğini gösterir. Cenazelik katının bulunmaması, kasnakdaki belirgin yükseliş bu türbe için geç tarihleri akla getirir.¹⁴³

Kalecik Kazancı Baba Türbesi 15. yy.'a tarihli ve kübik gövde üzerinde kümbet şeklinde adeta ikinci bir gövde gibi örtü sistemine sahip türbe tipine dahildir. Bu tip, Anadolu'da ilk olarak 13. yy.'ın ikinci yarısında yapılan Amasya Gökmedrese Cami'ne bitişik türbe planıyla karşımıza çıkar. Daha sonra Sivas Gündük Minare (1347), Akşehir Seyid Mahmud Hayrani (1409-10)ve Konya Mevlana türbeleriyel tekrarlanır. Ancak Amasya'daki türbede,ikinci gövde gibi kasnak kübik gövde üzerine doğrudan doğruya oturtulmuştur. Kazancı Baba Türbesi'nde de durum böyledir. Diğer üç türbede ise küp ile gövde arasında bir geçiş kısmı vardır. Bu durum göz önüne alınarak Kazancı Baba Türbesi'nin daha erken bir tarihte yapılmış olabileceği düşünülebilirdi. Fakat kasnakdaki taş tuğla almasıklığı tarihi daha eç devre vermemizi gerektiriyor. Böylece türbe 15. yy.'a tarihlendmektedir.¹⁴⁴

¹⁴¹ Ali Kılıcı, *Anadolu Türk Mimarisinde Erken Devir (14-15.yy.) Baldekan Tarzı Türbeler*, Vgm Yayınları, Ankara, 2007, s. 18-37

¹⁴² Gönül Öney, a.g.e., s. 114.

¹⁴³ Tolga Bozkurt, a.g.t., s. 131.

¹⁴⁴ Oya Yıldırım, *Kalecik'te Türk Dönemi Mimari Eserler*, AÜDTCF, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Lisans Tezi), Ankara, 1991, s. 25.

Beypazarı Kuyumcutekke Köyü Kara Davud türbesindeki cenazelik katının bulunmaması, yüksek kasnak ve almaşık örgü gibi yapısal özellikleri 15. yy. Osmanlı dönemine işaret eder.¹⁴⁵

Beypazarı Kabaca Köyü Kaygusuz Abdal Türbesindeki malzemedeki özensiz kullanım, kubbenin dıştan piramidal bir ahşap çatı ile örtülmesi ve basit yapıli sandukalar, türbenin çevredeki 19. yy. yapıları grubundan olduğunu belirtir.

Beypazarı Yediler Türbesi'nde planlamada farklılık, malzeme ve süslemede basit tasarımlar, cenazelik katı görünümündeki yüksekçe bir platform üzerine oturan gövde, kubbenin dıştan kırma çatıyla örtülmesi, kapı ev pencere kilit taşlarının çıkıntılı olmaları gibi uygulamalar geç dönem Osmanlı mimarisi türbelerinin özelliklerindendir.¹⁴⁶

Tablo 2- Planlarına Göre Ankara Türbeleri

	Eserin Plan Tipi				
	Dikdörtgen Planlı Türbeler	Baldekan Tipi Türbeler	Kare Planlı Türbeler	Beşgen Prizmal Gövdeli Türbeler	Sekiz Kenarlı Türbeler
1.	Saraç Sinan Paşa Türbesi (M.1288)	Kesikbaş Türbesi (14.yy.ın sonu)	Nallıhan Tabduk Emre Türbesi(13.yy.)	Yörük Dede Türbesi (Doğanbey Kümbeti) (14.yy.ın sonu)	Ahi Şerafeddin Türbesi (M.1130)
2.	Zeynel Abidin Türbesi (17. ya da 18.yy.)		Polatlı Ahi Fatma Bacı Türbesi (14.yy. ın ilk çeyreği)		Karacabey Türbesi (M.1444-45)
3.	Taceddin Türbesi (M.1901)		Polatlı Hacı Tuğrul Türbesi(M.1381)		Karyağdı Türbesi (M. 1477)
4.	Beypazarı Kabaca Köyü Kaygusuz Abdal Türbesi (19.yy.)		Çamlıdere Şeyh Ali Semerkandi Türbesi (?)		Mamak Hüseyin Gazi Türbesi (15. ya da 16. yy.)
5.	Beypazarı Yediler Türbesi (19.yy.)		Kazan Turasan Bey Türbesi(M.1421)		Çubuk Şah Kalender Veli Türbesi (15. ya da 16. yy.)
6.	Kalecik Kazancı Baba Türbesi		Hacı Bayram-ı Veli Türbesi (M.1429)		Cenabi Ahmet Paşa Türbesi (M.1565-66)

¹⁴⁵ Tolga Bozkurt, a.g.t., s. 140..

¹⁴⁶ Tolga Bozkurt, a.g.t., s. 149.

	(15.yy.)				
7.	Polatlı Karaca Ahmet Türbesi (19.yy. ?)		Beypazarı Boğazkesen Kümbeti (15. yy.)		Osman Fazıl Paşa Türbesi (18.yy.)
8.	Güdül Samut Bali Türbesi (18.yy.)		Beypazarı Kuyumcutekke Köyü Kara Davud Türbesi (15. yy. ortaları)		
9.			Ayaş Bünyamin Türbesi (16.yy. ın ilk çeyreği)		
10.			Azimi Türbesi (M. 1757-1758)		
11.			Kalecik Alıçoğlu Türbesi (19.yy.)		
12.			Beypazarı Karaca Ahmet Türbesi (19.yy. ın ikinci yarısı)		
13.			Beypazarı Kozalan Köyü Kara Davud Türbesi (20.yy. başı)		

3.1.2. Cami ve Mescitlerde Malzeme ve Teknik Açısından Üslup Gelişimi

Mimariyi tanımak isteyen kişi sadece mimari unsurlar arasındaki ilişkileri ve ortaya çıkan kütle kompozisyonunun değil, aynı zamanda bünyeyi oluşturan ve bir anlamda yönlendiren malzemeyi de anlamak ve bunları olabildiğince değerlendirmek zorundadır. Mimaride malzeme teknik en az mimari kütle kadar önemlidir. Mimarinin özüne inebilmek, tam kavrayabilmek için mutlak surette malzeme üzerinde durulmalıdır.

3.1.2.1. Taş Malzeme

Taş, tarih boyunca binalarda en çok kullanılan ve en iyi tanınan yapı malzemelerinden biri olmuştur. Bu kullanım için öncelikle bu malzemenin bol miktarda bölgede bulunması ve ardından da mimarların, mühendislerin ve uygulamacıların cephe kaplama malzemelerinin uygulamaları hakkında yeterli bilgiyle donatılması gerekmektedir. Anadolu'da taşın bol bulunması, güzelliği bütünden ziyade parçalarda arayan Selçuklulara çok geniş bir taş malzemeyi kullanma imkânı vermiştir.

Anadolu taş tezyinatının gelişmesini belirleyen şartlara bakıldığında hem taşının plastik serbestlik imkânı, hem yerli ustaların bölgesel işçilik özellikleri ve hem de devşirme malzeme bolluğundan kaynaklanıyor olabilir.¹⁴⁷

Ankara'nın Roma eserleri bakımından zengin olduğu ve onların da yapılarında blok kesme taşları tercih ettikleri bilinmektedir. Selçuklular da Roma devri devşirme taş malzeme kullanmışlardır.

Alâeddin Cami'nin duvarları bol devşirme antik malzemenin karıştırıldığı kesme ve moloz taştandır. Eserin duvarlarının kerpiçten olduğunu belirten kaynaklar da bulunmaktadır.(23.Res.) Minarenin kaidesi de taş malzemedendir.(24.Res.) Arslanhane Cami'nin yerinde önceden başka bir bina veya mabet olduğu, gerek caminin inşasında kullanılan malzemedен gerekse Ahi Şerafeddin türbesinde hala mevcut olan Romalılar döneminden kalma enkazdan anlaşılmaktadır. Ahi Şerafeddin Türbesi'nin karşısındaki meydanın taş döşemesi Roma devrinden kalmadır. Arslanhane Cami'nin duvarları da moloz taşlar arasında bol miktarda kullanılmış olan spoli kesme taşlarla yapılmıştır.(25.Res.) Caminin kuzey portalı de kesme taşlarla yapılmış özel bir portaldır. Caminin minaresinin kesme taşlardan yapılmış kare planlı, kürsü kısmında bol miktarda antik yapı parçaları kullanılmıştır.(26.Res.) Ahi Elvan Cami'nde taş, eserin temel kısmında, beden duvarlarının altında(27.Res.) ve minarenin kaide kısmında kullanılmıştır.(28.Res.) Saraç Sinan Mescidi iri ve gayri muntazam taşlarla yapılmıştır.(29.Res.) Eyüp Mescidi'nin temeli, kaidesi taştandır. Geneği Mescidi'nin, Kurtuluş (Kul Derviş) Mescidi'nin, Örtmeli (Hoca Hundi) Mescidi'nin, Sabuni (Karanlık) Mescidi'nin, Ahi Tura Mescidi'nin, Poyracı Mescidi'nin, Ahi Yakup Mescidi'nin, Balaban Mescidi'nin, Boyacı Ali Mescidi'nin, Direkli Cami'nin, Gecik Mescidi'nin, Hacettepe Cami'nin, Ahi Arap (Hacı Arap) Cami'nin, Hacı Doğan Mescidi'nin, Hacı Seyyid Mescidi'nin, Hemhüm Mescidi'nin, Rüstem Nail (Dındın) Mescidi'nin, Şeyh İzzeddin Mescidi'nin, Karacabey Cami'nin temeli taş malzemedendir. Karacabey Cami'nin minare kaidesi kesme taştandır. Abdülkadir İsfehani (Tabakhane) Mescidi'nin temeli taş kaidelidir. Caminin duvarları da bir sıra taş, üç sıra tuğla örgülüdür.(30.Res.) Eserin beden duvarları kuzey cephede yontma, diğer cephelerde ise tamamen moloz taştandır. Cenabi Ahmet Paşa Cami'nin duvarları ve minaresi kesme taştandır.(31.Res.) Bu yapı Ankara'daki az sayıda bulunan klasik Osmanlı eserlerinden biri olup, malzemesi de Osmanlıda yaygın olarak kullanılan kesme taştır. Hallaç Mahmud Mescidi'nin duvarları taş ve tuğla alması olarak örülmüştür. Ağaç Ayak Cami'nde subasman seviyesine kadar moloz taş

¹⁴⁷ Selçuk Mülayim, *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler-Selçuklu Çağı-*, Ankara, 1982, s. 54.

kullanılmıştır.(32.Res.) Celal Kattani Mescidi'nde, Çiçekçioğlu Cami'nde, Devdıran Mescidi'nde, Eskicioğlu Cami'nde, İbadullah Cami'nde, İbadullah Cami'nde, Hacı Bayram Cami'nde, Hacı İlyas Cami'nde, İki Şerefeli (Resul Efendi) Cami'nde, Kağnı Pazarı Cami'nde, Leblebicioğlu Cami'nde, Mukaddem Cami'nde, Ramazan Şemseddin (Kale Pazarı) Cami'nde, Saraçlar Cami'nde, Sarıkadı (Mimarzade) Cami'nde, Telli Halil Mescidi'nde, Zeynel Abidin Cami'nde, Zincirli Cami'nde, Hamidiye Cami'nde, Kayabaşı Cami'nde, Koyunpazarı Mescidi'nde, Mehmet Çelebi Cami'nde, Misafir Fakih Cami'nde, Tabakhane Cami'nde, Yenice Mahalle Cami'nde temel taştandır. Kurşunlu Cami'nin temeli kesme taş bloklardan oluşur. Caminin duvarları ise moloz taşla inşa edilmiştir. Taceddin Cami'nde duvarlar kesme taştandır.

Kalecik Hamdi Cami'nde duvarlar moloz taştandır, aralarına tuğla hatıllar kullanılır. Kalecik Tabakhane Cami'nin duvarları düzgün kesme taştandır.(33.Res.) Kalecik Çandır Cami'nin moloz taşla örülmüş kuzey duvarı kerpiçle sıvanmış diğer duvarları taş kaplanmıştır.(34.Res.) Kalecik Saray Şehsuvar Cami'nde duvarlarında kesme taş temelde, taş tuğla almaşık kullanımı da temelden yukarıda kullanılmıştır.

Şereflikoçhisar Alâeddin Cami'nin temeli ve duvarları kalın taş duvarlıdır. (35.Res.)

Nallıhan Nasuh Paşa Cami'nin duvarları düzgün kesme taşla örülmüştür.

Ayaş Ulu Cami'nin(36.Res.), Ayaş Bünyamin Cami'nin beden duvarları moloz taşla inşa edilmiştir. Ayaş Şeyh Muhyiddin Cami'nin, Ayaş Sinanlı (Yeni) Cami'nin, Yenimahalle Susuz Köyü Cami'nin temeli, subasman seviyesine kadar taştır. Ayaş Aktaş Mescidi, Ayaş Killik (Karakaya) Cami(38.Res.), Ayaş Sinanlı Ulu Cami(37.Res.), Ayaş Gökler Köyü (Hacı Nasuh/Eski) Cami, Kazan Orhaniye Cami, Çubuk Mahmutoğlu Köyü Cami, Gölbaşı Karagedik Beldesi Cami, Gölbaşı Bezirhane Cami, Çankaya Karataş Köyü Cami, Sincan Hitabet Cami moloz taş duvarla inşa edilmiştir. Kızılcahamam Çeltikçi Eski Cami'nin, Kızılcahamam Aşağı Cami'nin duvarları yığma taştandır.

Polatlı Bacı Köyü Cami'nin duvarları kesme taşla inşa edilmiştir. Polatlı Hacı Tuğrul Köyü Cami(39.Res.), Gölbaşı İncek Eski Cami dıştan kaba yonu taşla kuşatılmıştır. Kazan Saray Köyü Cami'nin, Elmadağ Lalahan Odabaşı Cami'nin, Haymana Büyük Cami'nin, Haymana Karacahoca Köyü Cami'nin, Sincan Eski Bucuk Köyü Cami'nin, Akyurt Merkez Cami'nin duvarları kesme taştandır. Elmadağ Eski (Yenipınar) Cami'nin duvarları kalın taştandır. Çamlıdere Peçenek Köyü Cami'nin subasman kısmına kadar devşirme kesme taş, beden duvarları ise moloz taştandır. Gündül Emirler Mahallesi Cami'nin, Sincan İlyakut Cami'nin beden duvarları ise moloz ve kesme taş malzemenin birlikte kullanılmasıyla örülmüştür.

Beypazarı Sultan Alâeddin Cami'nin duvarlarında taş ve tuğla münavebeli olarak kullanılmıştır. Ayrıca bu caminin mihrabı da taş malzemeden yapılmıştır.(40.Res.) Beypazarı Akşemseddin Cami'nin duvarları kalın taştandır.(42.Res.) Beypazarı Eski Derbedçik (Acı) Cami'nde kaba yonu, kesme taş ve moloz taş örgüsü birlikte kullanılmıştır. Beypazarı Kurşunlu (Evsat Hoca Nazır) Cami'nde beden duvarları kesme taş kaplamalı, bu kaplamanın içinde ise moloz taş kullanılmıştır.(41.Res.) Beypazarı Yeni Cami'nin bir cephesi moloz taşla örülüyken diğer cephelerde düzgün kesme taş kullanılmıştır. Beypazarı Beytepe Sokağı Mescidi'nin temelinde ve beden duvarlarının alt kısmında moloz taş kullanılmıştır. Beypazarı Cevizlerkaşı Sokağı Mescidi'nin beden duvarları köşelerde kaba yonu, orta kısımlarda ise moloz taş örgülüdür. Beypazarı Hoca Kiriş (Abbaszade) Mescidi'nin kuzey, doğu ve güney duvarları kaba yonu malzemeyle örülmüş, batı duvarı ise ahşap arasına kerpiç dolguyla yapılmıştır. Beypazarı Kazgancı Mescidi'nin beden duvarları kaba yonu taşla inşa edilmiştir. Beypazarı Uruş Bucağı Cami'nin kâgir beden duvarları sıvalı olduğundan yapıdaki taş malzemenin çeşidi görülememektedir. Beypazarı Bağözü Köyü Cami'nin, Beypazarı Dudaş Köyü Eski Cami'nin duvar köşelerinde kaba yonu taş kullanılırken, beden duvarlarında moloz taş kullanıldığı görülür. Beypazarı Üreğil Köyü Cami'nin beden duvarları moloz taşla örülmüştür.

Çamlıdere Peçenek Köyü Cami'nin beden duvarlarında taş ve tuğla birlikte düzensiz olarak kullanılmıştır.(43.Res.)

Netice olarak; Ankara'da Selçuklu ve Osmanlı çağında taşın hem yapı malzemesi olarak hem de tezyinat unsuru olarak kullanım oldukça sınırlı ve basit kalmaktadır. Yukarıdaki veriler ışığında “taş” malzemenin genellikle Ankara'da cami ve mescitlerin temel kısımlarında kullanıldığını görürüz. Kullanılan taş malzeme çeşitlerine baktığımızda ise büyük çoğunlukla moloz taş, kaba yonu ve daha estetik ve mimari özellik arz eden yapılarda kullanılan kesme taşları görürüz. Moloz taş, çıkarıldıktan ve parçalandıktan sonra oldukları gibi veya yerine göre düzeltilerek kullanılan bir veya müstesna hallerde iki kişi tarafından el ile manevra edilebilecek büyüklükte, gayri muntazam taşlardır. Kesme taş ise özellikle estetik ve mimari düşüncelerle, bir plan ve planın detaylarına uygun olarak, bütün yüzeyleri düzgün ve geometrik şekilde yontulup hazırlanmış taşlardır. Kaba yonu taş da görünen yüzeylerine kısmen şekil verilmiş olan taşlardır. Ankara'da yapılan cami ve mescitlerin çoğunda sadece temelde kullanılan taş malzeme çok nitelikli değildir. Özellikle Ankara'nın eski çağlardan beri merkezi olma özelliği taşıyan Kale ve çevresinde yer alan cami ve mescitlerde Antik dönemlerden kalma devşirme taşlar temelde, beden duvarlarında sıklıkla kullanılmıştır.

Alâeddin Cami, Aslanhane Cami gibi Ankara'nın en eski ve en önemli camilerinde antik malzemelerin duvar aralarında, moloz ve kesme taşlarla ortaklaşa olarak yer aldığını bilmekteyiz. İsfehani (Tabakhane) Mescidi, Hallaç Mahmud Mescidi ve Beypazarı Sultan Alâeddin Cami örneklerinde taş ve tuğlanın münavebeli olarak kullanıldığı bir üslup görülür ki çok yaygın değildir. Duvarlarının tamamen düzgün kesme taşla örüldüğü Cenabı Ahmet Paşa Cami gibi başka bir örnek ise Ankara'da yer almaz. Ankara cami ve mescitlerinde taş çok yaygın bir kullanım alanına sahip olmamış, Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlı çağında kullanılan taş malzeme yerine tuğla, kerpiç ve ahşap tercih edilmiştir. Taşla örülü eser sayısı çok az olmakla birlikte, örgü sisteminde moloz, kaba yonu, kesme taş ve antik taşlar nizamsız ve amatör biçimde yerleştirilmiştir.

3.1.2.2. Tuğla Malzeme

Ankara cami ve mescitlerinde önemli oranda kullanılan bir malzeme olan tuğlanın kullanım örnekleri şöyle sıralanabilir. Alâeddin Cami'nin minaresinin gövdesi tuğladandır. Ahi Şerafeddin Cami'nin minaresinin gövde kısmı da tuğladandır.(44.Res.) Bu tuğla gövdede şeritler halinde, sekizgen pabuçluk kısmında ise yer yer turkuaz renkli sırlı tuğla malzeme dikkat çeker.(45.Res.) Ahi Elvan Cami'nin beden duvarlarında ve minarenin gövdesinde kullanılmıştır. Caminin eskiden beden duvarlarının kerpiçten olma ihtimali de vardır. Karacabey Cami'nin son cemaat cephesi tamamen tuğladandır, ayrıca yan ön duvarlar üç sıra tuğla, bir sıra taş, arada taşı çeviren birer dik tuğladır. (46.Res.)Karacabey Cami'nin minare gövdesi tuğladan inşa edilmiş olup tuğla kısmı sağır sivri kemerlerle profiller teşkil eder.(47.Res.) Abdülkadir İsfehani (Tabakhane) Mescidi'nin duvarlarında, üç sıra tuğla, bir sıra taş örgü sistemi kullanılmıştır.(30.Res.) Ayrıca eserde tuğla malzeme olarak kuzey cephedeki giriş kapısının üzerindeki niş kemerleri ve pencere kemerleri bulunur. Eserin pencereleri de sivri tuğla kemerli alınlıklara sahiptir. Hallaç Mahmud Mescidi'nin duvarlarında taşla birlikte tuğla malzeme, almaşık duvarda kullanılmıştır.(85.Res.) Kurşunlu Cami'nin(48.Res.), Kalecik Hamdi Cami'nin taş duvarları arasında tuğla hatıllar bulunur. Ağaç Ayak Cami'nde duvarlar tuğladandır. İbadullah Cami'nin ön cephesi tuğla duvar örgülüdür. Hacı Bayram Cami'nin, Zincirli Cami'nin(49.Res.) eskiden kerpiç olan duvarları günümüzde tuğladandır. Ramazan Şemseddin (Kale Pazarı) Cami'nin, Telli Halil Mescidi'nin, Yeşil Ahi Cami'nin ön cephe duvarları tuğladandır. Kalecik Saray Şehsuvar Cami'nin, Beypazarı Alâeddin Cami'nin duvarları taş ve tuğla almaşık olarak örülmüştür.

Netice olarak; Büyük Selçukluların ana yapı malzemesi olan tuğla Anadolu Selçuklularında da kullanılan bir malzeme olmaya devam etmiştir. Minareler tuğlanın kullanıldığı ana unsur olmuştur. Sivas Gök Medrese, Sivas Çifte Minareli Medrese (1271),

Harput Ulu Cami (1156-57), Erzurum Tepsi Minare, Sivas Ulu Cami, Kayseri Ulu Cami, Akşehir Ulu Cami (1213), Akşehir Güdük (1226), Aksaray Kızıl (1230) minareleri buna örnektir. Minareler dışında yapı içinde çoğu kez kubbe, kasnak, tonoz, kemer gibi unsurlarda kullanılmıştır.¹⁴⁸ Ankarada salt tuğla ile inşa edilmiş bir yapı olmamakla birlikte, genellikle almaşık örgülü cephe duvarlarında ve minarelerde tuğla kullanıldığını görmekteyiz. Erken Osmanlı sanatında tuğla kullanımına baktığımızda tuğla ve taş örgü sisteminin örnekleri ile karşılaşırız. 1333 yılına tarihlenen İznik'teki Hacı zbek Cami'nde taş ve tuğla dizilerinden oluşan duvar örgüsü görülür. Erken Osmanlı sanatı için tuğla ve taş dizilerinden oluşan duvar tekniği bu dönem için karakteristiktir. İznik'teki Nilüfer Hatun İmareti (14. yüzyıl üçüncü çeyreği), Bursa'daki Hüdavendigar Cami (14.yy.)nde de tuğla ve taş dizileri birlikte kullanılmış, bu malzeme yardımı ile yer yer geometrik süsleme elde edilmiştir. Bursa'daki önemli bir başka yapı topluluğu da Muradiye Kllyesinde (cami ve kllye 1447 tarihli) Muradiye Cami'nin dış cephesinde cepheye renkli görünüşünü kazandıran taş ve tuğla işçiliğinde görülür. Dış süslemeye genellikle geometrik motifler egemendir. Giriş cephesinin zengin süslemesine karşılık, öteki cephelerde yalın bir tuğla-taş duvar işçiliği gözlenir. İstanbul'daki 1471 tarihli Murad Paşa Cami de zaviyeli tipe girer. Yalın planlı bu yapı, duvarlarındaki taş ve tuğla dizileri ile erken dönem Bursa camilerini andırmaktadır.¹⁴⁹

Ankara devri cami ve mescitlerinde tuğla genellikle minare ve duvar örgülerinde kullanılan bir yapı öğesidir. Alâeddin Cami minaresi, erken dönemde Ankara'da yapılan cami ve mescitlerden olan Arslanhane Cami minaresi tuğla malzemenin yanında sırlı tuğlanın da kullanıldığını için Ankara rnekleri arasında niktir. Yakın tarihlerde yapılan Ahi Elvan Cami minaresi de tuğladan yapılmıştır. Bundan başka Ankara'da önemli bir yapı olan Hacı Bayram Cami beden duvarlarında ve minaresinde tuğla malzeme kullanılmıştır. Karacabey Cami'nin de minaresi tuğladandır. Bu beş rnek Ankara'da en önemli cami ve mescitlerindendir. Fakat bunun dışındaki eserlerde ve minarelerinde Selçuklu ya da Osmanlı tarzı tuğla işçiliği görülememektedir.

Tuğla bundan başka Ankara'da nadir de olsa pencere alınlıklarında, giriş kapısı üzerindeki kemerlerde, en çok da cephede duvar örgüsünde kullanılmıştır. Bazen –İbadullah Cami, şemseddin (Kale Pazarı) Cami, Telli Halil Mescidi, Yeşil Ahi Cami örneklerinde- sadece n cephesi tuğladan yapılmıştır. Bu rnekler bile Ankara cami ve mescitlerinin klasik Osmanlı cephe düzenlerinden çok uzak olduğunu gösterir.

¹⁴⁸ Gönül ney, a.g.e., s. 60-63.

¹⁴⁹ <http://www.istanbul.edu.tr/Bolumler/guzelsanat/osmanlisanati.htm>

Bugün Ankara’da pek çok dini yapı tuğladan gibi görünsede bunlar aslında orijinalde kerpiç olup sonradan sıva ile kaplanmış ya da tuğla ile tamir edilmiştir.

3.1.2.3. Mermer Malzeme

Anadolu’da en yoğun kullanım alanının Helenistik Çağ ve Roma İmparatorluğu dönemlerinde ulaşan mermer özellikle Batı Anadolu’da tapınakların temel malzemesiydi. Anadolu antik çağlarda mermer üretim ve ticaretinin ana merkezlerinden biri konumundaydı. Antik dönemlerde ve Roma çağında heykeltıraşlık ve kent mimarlığında temel yapı malzemesi olan mermer, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde çok yaygın bir kullanıma sahip olmamıştır.

Alâeddin Cami’nin son cemaat yerindeki devşirme sütunları mermerdendir.(50.Res.) Arslanhane Cami’nin duvarlarında eski Roma eserlerinden alınan mermer bloklar görülür. Caminin minaresinin kesme taşlardan oluşan kaide kısmında mermer antik malzemeler de bulunur.(54.Res.) Ayrıca kuzey cephede, minarenin yanında bulunan, kadınlar mahfiline giriş olan portali de mermerdendir.(55.Res.) Arslanhane(52.Res.), Ahi Elvan(60.Res.) ve Örtmeli (Hoca Hundi) Mescidi’nin harim içindeki antik sütun başlıkları mermerdendir.(51.Res.) Karacabey Cami’nin son cemaatin iki yanındaki kemerler, ortaya bakan taraflarında birer devşirme mermer sütun ve başlıklarla desteklenmiştir.(58.Res.) Sütun Greko-Romen üsluptandır.(59.Res.) Cenabi Ahmet Paşa Cami’nde taç kapısında da mermer malzemeye yer verilmiştir.(56.Res.) Hallaç Mahmud Mescidi’nin, Kazan Saray Köyü Cami’nin giriş kapısının üzerinde de mermer malzemeden yay şeklinde bir kemer bulunur. Haymana Kutluhan Köyü Cami’nin giriş kapısı üzerinde mermer söve bulunur.

Ankara’da sınırlı sayıda bulunan Roma eserlerinde de mermer kullanımının yaygın olduğunu görebiliriz. August Tapınağında, Roma hamamı kalıntıları ve Ankara’da Türk İslam eserlerinde kullanılan devşirme malzemelerde bile mermer görebilmekteyiz. Ankara kalesinde iç kale surlarının alt bölümlerinde mermer, üst kısımlarında ise Ankara taşı ve yer yer de tuğla kullanılmıştır. Aynı şekilde 1882 yılı kale onarımında, kalenin çeşitli yerlerinde bu onarımlardan bahseden mermer yazıtlar yer alır. Ayrıca sütun başlıkları, lahit ve heykel parçaları, Latince yazılar, Roma ya da Bizans kabartmalarına rastlanır.¹⁵⁰ Anadolu Selçuklularından sonra Osmanlı mimarisinin karakteristik malzemelerinden olan mermer

¹⁵⁰ Faruk Pekin, Hayri Fehmi Yılmaz, *Türkiye’nin Kültür Mirası 100 Kale*, NTV, İstanbul, 2008, s. 30-31.

Ankara’da spesifik birkaç örnekte kalmış bir malzemedir. En çok devşirme sütunlarda ve sütun başlıklarında görülen bu malzemeden yapılmış tek minber klasik Osmanlı mimarisinin Ankara’daki tek örneği olan Cenabi Ahmet Paşa Cami’nde görülür. Ayrıca bu caminin taç kapısında ve Arslanhane Cami’nin kuzey taçkapısında da mermer süslemeye yer verilmiştir. Onun dışında Hallaç Mahmud Mescidi’nin(16. yy.), Kazan Saray Köyü Cami’nin (17.yy.) giriş kapısının üzerinde de mermer malzemeden yay şeklinde bir kemer bulunurken Haymana Kutluhan Köyü Cami’nin(?) kemeri üzerinde mermer bir söve bulunur.

Netice olarak Ankara’da dini yapılarda ne yapı malzemesi ne de süsleme ögesi olarak çok az sayıda örnek veren mermer malzeme, her dönemde Anadolu’da rahatlıkla bulunup, kullanılabilecek bir yaygınlığa sahipken, mahalli Ankara üslubunda etkin bir biçimde kullanılmamıştır.

3.1.2.4. Ahşap Malzeme

Ahşap, Ankara cami ve mescitlerinde en çok kullanılan malzemedir. Bir malzemenin yaygın kullanıldığı bölgelerde çok rahat bulunması gerektiği tezinden hareketle, Ankara’da eskiden- günümüzün aksine- geniş orman alanlarının bulunduğunu söyleyebilir miyiz? Bu soruyu yanıtlamak için Ankara’nın önceki çağlarda iklimi nasıldı? sorusunu cevaplandırmalıyız. Ankara’nın önceki yüzyıllarda iklimi ile ilgili verilere ulaşamazsak da, tarih verilerden bu konuyu aşağı yukarı tahmin edebilmekteyiz. Romalılar döneminde Ankara’da sık sık kuraklık ve buna bağlı olarak kıtlıklar yaşanmıştır. Bunun yanı sıra Osmanlılar zamanında Ankara’ya gelen seyyahların anılarında Ankara, çorak, kerpiç evlerle dolu, kıraç bir Anadolu kenti görünümü çizer. Yani Ankara elbette ki geçen yüzyıllarda daha yeşil ve ormanlık olabilir. Fakat bunun Ankara Savaşı’nda Timur’un fillerini saklayacak kadar büyük ormanlar olduğunu düşünmemekteyiz. Peki Ankara dini yapılarında bu kadar yaygın bir malzeme olan ahşap nereden gelmiştir? Bu noktada ahşabın çevre illerden getirildiği ile ilgili bir görüşü makul bulmakayız. Ahşap, taş ve mermere nazaran daha hafif ve elde edilmesi ve taşınması daha kolay bir malzemedir. Bu sebeple Ankara’ya da ahşabın bu yolla çevre şehirlerden getirildiği, belki de böyle bir sektörün Ankara’da yaygın olduğunu tahmin etmekteyiz. Ankara’da ahşap malzemeye ulaşma imkanlarını bu şekilde tartıştıktan sonra Ankara cami ve mescitlerinde ahşabın kullanım yerlerine bakarsak;

Alâeddin Cami’nin içten tavan örtüsü, pencereleri ve minberi ahşaptandır.(61.,62.Res.) Ahi Şerafeddin Cami’nin üstünü içten bindirme tarzında ağaçtan yapılmış bir tavan örter. Yanlardan, ortaya doğru bir sahından diğerine geçerken kademeli olarak yükselen tavan büyük ağaç sütunlara dayanır.(1.Res.) Caminin tavanı(64.Res.), kadınlar mahfili ve

minberi(63.Res.) de ahşaptandır. Ahi Elvan Cami'nin tavanı (66.Res.), tavanı taşıyan sütunları (2.Res.), kadınlar mahfili(65.Res.), minberi(67.Res.) ve günümüzde camide bulunmayan pencere kapakları ahşaptandır. Ayrıca caminin duvar aralarında ahşap hatıllar kullanılmıştır. Eyüp Mescidi'nin son cemaat mahalli ve tavan konstrüksiyonu ahşaptandır. Geneği Mescidi'nin harimi dâhilde ahşap yapılıdır. Tavan ahşaptan olup, mihraba paralel uzanan ahşap hatıllarla bölünür. Ayrıca içteki ahşap sütunlar yine ahşap mukarnaslı sütun başlıkları tarafından taşınır. Son cemaat mahalli de içten ahşap bir tasarıma sahiptir.

Hacı İvaz (Helvai) Mescidi'nin hariminin, son cemaat mahallinin tavanı, harimdeki tek ahşap sütunu ve kadınlar mahfili ahşaptandır.(68.Res.) Kurtuluş (Kul Derviş) Mescidi'nin duvarları arasında ahşap hatıllar bulunur. Ayrıca bu caminin tavanı da tamamen ahşaptandır. Molla Büyük Mescidi'nin tavanı, sütun başlıkları ve profilli yastıkları ahşaptandır. Silindirik ahşap minaresi ise yenilenmiştir. Bunun yanında son cemaat mahallinin sütunları da ahşap malzemedendir. Örtmeli (Hoca Hundi) Mescidi'nin tavanı, kadınlar mahfili ve sahnaları bölen sütunları ahşaptandır. Sabuni (Karanlık) Mescidi'nin son cemaat yeri tavanı, harim tavanı, iki sütun ve yenilenmiş olan kadınlar mahfeli, harime giriş kapısı ahşaptandır. Son cemaat mahalli dört ahşap kare destek ve bunların üzerinde profilli yastıklarla taşınır. Tavan da ahşap kirişlidir ve aralarına çıtalar gerilmiştir. Caminin kuzeydoğusunda yer alan basit ahşap gövdeli kare minare sonradan ilave edilmiştir. Sabuni (Karanlık) Mescidi'nin duvarları arasında ahşap hatıllar bulunur. Ahi Tura Mescidi'nin tavanı ve kadınlar mahfili tamamen ahşaptandır. Ayrıca bu mescidin tamamen ahşaptan olan silindirik bir minaresinin bulunduğu kaynaklarda geçmektedir. Poyracı Mescidi'nin hariminin ahşap atkılı ve etrafı profilli konsollar ve pervazlarla çevrili tavanı, kadınlar mahfili ve pencere kapakları ahşaptandır. Ahi Yakup Mescidi'nin tavanı, son cemaat mahallini taşıyan direkleri, girişin sağında minare olarak kullanılan merdivenler ve kadınlar mahalli ahşap malzemedendir. Balaban Mescidi'nin duvarlarında ahşap hatıllar bulunmuş.fakat günümüzde geçirdiği tamirler sonucu duvarları sıva ile kaplanmış. Ayrıca tavan, kadınlar mahfili de aynı malzemedendir. Boyacı Ali Mescidi'nin duvarlarında ahşap hatıllar yer alır. Direkli Cami'nin son cemaat mahallini taşıyan direkler, harim konstrüksiyonu ve kadınlar mahfili tamamen ahşap malzeme ile yenilenmiştir. Gecik Mescidi'nin tavanı, zemini, kadınlar mahfili, kadınlar mahfilini taşıyan direkleri, pencerelerin lentoları ve girişleri ahşaptandır. Hacettepe Cami'nin minaresi, mescidin tavanı, kadınlar mahfeli, minberi ahşap malzemedendir. Ahi Arap (Hacı Arap) Cami'nin tavanı ve duvarlarındaki hatılları yapıdaki ahşap malzemeyi oluşturur. Hacı Doğan Mescidi'nin, Ramazan Şemseddin Cami'nin, Yenice Mahalle Cami'nin tavanı ahşaptandır. Hacı Seyyid Mescidi'nin hatılları, tavanı, kadınlar mahfili ahşaptandır. Hemhüm Mescidi'nin

tavanı, kadınlar mahfili ve duvardaki hatılları ahşaptandır. Rüstem Nail Mescidi'nin son cemaat mahallini taşıyan direkler, zengin profilin yastıklar, harim tavanı, kadınlar mahfili ve alt pencereler ahşaptandır. Şeyh İzzeddin Mescidi'nin minaresinin şerefesi, tavanı, minberi ve duvardaki hatılları ahşaptandır. Abdülkadir İsfehane (Tabakhane) Mescidi'nin harim tavanı, harim pencere kapakları, tavan kirişleri, kadınlar mahfili, mahfil kirişleri, mahfili taşıyan direkler ahşaptandır.

Kurşunlu Cami'nde, Ağaç Ayak Cami'nde, Celal Kattani Mescidi'nde, Çiçekçioğlu Cami'nde, Devdiran Mescidi'nde, Eskicioğlu Cami'nde, İbadullah Cami'nde, Hacı Bayram Cami'nde, Hacı İlyas Cami'nde, İki Şerefeli (Resul Efendi) Cami'nde, Kağrı Pazarı Cami'nde, Leblebicioğlu Cami'nde, Mukaddem Cami'nde, Saraçlar Cami'nde, Sarıkadı (Mimarzade) Cami'nde, Telli Halil Mescidi'nde, Yeşil Ahi Cami'nde, Zeynel Abidin Cami'nde, Zincirli Cami'nde, Hamidiye Cami'nde, Koyunpazarı Mescidi'nde, Misafir Fakih Cami'nde, Beypazarı Kazgancı Mescidi'nde, Beypazarı Uruş Bucağı Cami'nin harim duvarları arasında ahşap hatıllar yer alır. Ayrıca Ağaç Ayak Cami'nde(Res.), Celal Kattani Mescidi'nde, Çiçekçioğlu Cami'nde, İki Şerefeli (Resul Efendi) Cami'nde, Kağrı Pazarı Cami'nde, Leblebicioğlu Cami'nde, Mukaddem Cami'nde, Saraçlar Cami'nde, Sarıkadı (Mimarzade) Cami'nde, Telli Halil Mescidi'nde, Yeşil Ahi Cami'nde, Zeynel Abidin Cami'nde, Zincirli Cami'nde, Mehmet Çelebi Cami'nde, Tabakhane Cami'nin, Kalecik Saray (Şehsuvar) Cami'nin kadınlar mahfili, harimin tavanı da ahşap konstrüksiyona sahiptir.

Kalecik Kale Cami düz ahşap tavanlıdır. Kalecik Çandır Cami'nin, Ayaş Ulu Cami'nin(76.Res.), Ayaş Aktaş Mescidi'nin(77.Res.), Ayaş Killik (Karakaya) Cami'nin, Kızılcahamam Aşağı Cami'nin, Çubuk Kutluören (Kuruviran) Köyü Cami'nin, Yenimahalle Susuz Köyü Cami'nin(Res.), Beypazarı Beytepe Sokağı Mescidi'nin, Beypazarı Dudaş Köyü Eski Cami'nin, Beypazarı Üreğil Köyü Cami'nin duvarlarında ahşap hatıl kullanılmıştır. Kalecik Gökçeviran/Gökçeören Köyü Cami'nin, Nallıhan Uluhan Köyü Cami'nin, Nallıhan Nasuh Paşa Cami'nin tavanı ahşaptır. Ayaş Ulu Cami'nin tavanı(79.Res.), kadınlar mahfil(80.Res.) ve minberi(78.Res.) ahşaptandır.

Ayaş Bünyamin Cami'nin, Ayaş Şeyh Muhyiddin Cami'nin, Ayaş Aktaş Mescidi'nin, Ayaş Killik (Karakaya) Cami'nin, Ayaş Kesikbaş Cami'nin, Ayaş Sinanlı (Yeni) Cami'nin, Kızılcahamam Çeltikçi Eski Cami'nin, Polatlı Oğuzlar (Yağır Köyü) Cami'nin, Polatlı Şih Ali Köyü Cami'nin, Polatlı Hacı Tuğrul Köyü Cami'nin, Kazan Orhaniye Cami'nin, Çubuk Kutluören (Kuruviran) Köyü Cami'nin, Elmadağ Lalahan Odabaşı Cami'nin, Güdül Tahtacıörencik Cami'nin, Güdül Yukarı Mahalle Cami'nin, Güdül Afşar Köyü Cami'nin, Güdül Emirler Mahallesi Cami'nin, Haymana Karacahoca Köyü Cami'nin, Gölbaşı

Karagedik Beldesi Cami'nin, Gölbaşı İncek Eski Cami'nin, Çankaya Karataş Köyü Cami'nin, Sincan Eski Bucuk Köyü Cami'nin, Beypazarı Akşemseddin Cami'nin mahfilleri ve tavanı ahşap malzeme ile yapılmıştır.

Ayaş Gökler Köyü (Hacı Nasuh/Eski) Cami'nin, Ayaş Sinanlı Ulu Cami'nin, Ayaş Sülüklüpınar Mescidi'nin, Çubuk Mahmutoğlu Köyü Cami'nin, Elmadağ Eski (Yenipınar) Cami'nin, Haymana Büyük Cami'nin, Yenimahalle Susuz Köyü Cami'nin, Akyurt Merkez Cami'nin tavanı ahşap malzeme ile yapılmıştır.

Beypazarı Alâeddin Cami'nin üst örtüsü(81.Res.), kadınlar mahfili(81.Res.),hünkar mahfili(82.Res.) kapı ve pencere kanatları ve minberi ahşaptandır. Beypazarı Baloğlu Cami'nin, Beypazarı Eski Derbedçik (Acı) Cami'nin mahfili, minberi ve pencere kapakları ahşaptır. Beypazarı Kurşunlu (Evsat Hoca Nazır) Cami'nin, Beypazarı Yeni Cami'nin, Beypazarı Cevizlerkaşı Sokağı Mescidi'nin, Beypazarı Hoca Kiriş (Abbaszade) Mescidi'nin, Beypazarı Uruş Bucağı Caminin tavanı, döşemesi ve kadınlar mahfili ahşaptandır. Beypazarı Beytepe Sokağı Mescidi'nin, Beypazarı Bağözü Köyü Cami'nin, Beypazarı Dudaş Köyü Eski Cami'nin, tavanı ahşaptandır. Beypazarı Üreğil Köyü Cami'nin eskiden ahşap olan kırma çatısı bugün sökülmüştür.

Tablo-3 Ankara Cami ve Mescitlerinde Ahşap Malzemenin Kullanım Tablosu

	Eserin Adı	Harim tavan	Son cemaat mahalli tavan	örtüsü	Pencere pervazları	Kapı ve pencere kanatları	Minber	Kadınlar mahfilleri	Hatullar	Sütun ve ayak sistemleri	Minareler
1	Alaaddin Camii	x			x	x	x	x			
2	Ahi Şerafeddin Camii	x			x	x	x	x		x	
3	Saraç Sinan Mescidi						x				
4	Ahi Elvan Camii	x			x	x	x	x	x	x	
5	Eyüp Mescidi	x	x								
6	Geneği Mescidi	x	x							x	
7	Hacı İvaz (Helvai) Mescidi	x	x					x		x	
8	Kulderviş (Kurtuluş) Mescidi	x							x		
9	Molla Büyük Mescidi	x	x							x	x
10	Örtmeli Hoca Hundi Mescidi	x	x					x	x	x	x
11	Poyracı Mescidi										
12	Sabuni Mescit										
13	Ahi Tura Mescidi	x						x			x
14	Ahi Yakup Mescidi	x	x							x	x
15	Balaban Mescidi	x						x	x		
16	Boyacı Ali Mescidi								x		
17	Direkli Cami	x	x					x		x	
18	Gecik Mescidi	x			x	x	x	x		x	
19	Hacettepe (Duvartepe) Camii	x					x	x		x	
20	Hacı Arap Camii	x					x				

[illegible]

[illegible]

94	Gölbaşı İncek Eski Cami	×		×	
95	Gölbaşı Bezirhane Cami				
96	Güdül Tahtacıörencik Cami				
97	Güdül Emirler Mahallesi Cami	×		×	
98	Güdül Afşar Köyü Cami	×		×	
99	Güdül Yukarı Mahalle Cami	×		×	
100	Haymana Kutluhan Köyü Cami				
101	Haymana Büyük Cami	×			
102	Haymana Karacahoca Köyü Cami	×	×	×	
103	Kalecik Gökçeviran/Gökçeören Köyü Cami	×			
104	Kalecik Saray (Şehsuvar)Cami	×		×	
105	Kalecik Hamdi Cami				
106	Kalecik Hasbey Cami				
107	Kalecik Tabakhane cami				
108	Kalecik Kale Cami	×			
109	Kalecik Çandır Cami				×
110	Kazan Saray Köyü Cami				
111	Kazan Orhaniye Eski Cami	×		×	
112	Kızılcahamam Çeltikçi Eski Cami	×		×	
113	Kızılcahamam Aşağı Cami				×
114	Mamak Kayaş Merkez Cami				
115	Nallıhan Nasuh Paşa Camii	×			
116	Nallıhan Uluhan Köyü Cami	×			
117	Polatlı Oğuzlar (Yağır Köyü) Cami	×		×	
118	Polatlı Bacı Köyü Cami				
119	Polatlı Hacı Tuğrul Köyü Cami	×		×	
120	Polatlı Şih Ali Köyü Cami	×		×	
121	Sincan İlyakut Cami				
122	Sincan Eski Bucuk Köyü Cami	×		×	
123	Sincan Kötürüm Beyazıd (Ulu- eski zir) Camii				
124	Sincan Hitabet Cami				
125	Şereflikoçhisar Alaaddin Cami		×		
126	Şereflikoçhisar Yenimahalle Cami				
127	Şereflikoçhisar Toprak (Yeni Mescit) Cami				
128	Yenimahalle Susuz Köyü Cami				×

Ahşap yüzyıllardan beri insan için şekil vermesi kolay, esnekliği, ısıya ve suya karşı dayanıklılığı, çeşitli önlemlerle korunabilmesi kolaylıkla bulunabilmesi, birkaç kez kullanılabilmesi, görünüşünün sıcak ve estetik olması gibi nedenlerden dolayı geçmişten günümüze dek birçok evreler geçirerek yaygın şekilde kullanılmıştır.¹⁵¹

Türk ve İslam cami mimarisinde ahşap malzemenin erken devirlerden beri kullanıldığını görüyoruz. İslam Sanatının en eski mabetlerinden biri olan Medine'deki Mescid-i Nebvi'de kullanılan ahşap, Türk sanatında Gazneliler devrinde, Sultan Mahmut'un Gazne'de yaptırdığı muhteşem Arusü'l-Felek Cami'nde Hindistan ormanlarından getirilen ağaç direkler üzerine çatı ile örtülerek kullanılmıştır. Ayrıca Semerkant ve Taşkent müzelerindeki zengin işlemeli ağaç başlıklar, Taşkent ve Pencikent müzelerindeki Oburdan ve Kurut Camilerinden kalma birer ağaç sütun ile Hive Mescid-i Cuması'ndan kalan 24 ağaç sütun, 10-12. yüzyıl ahşap camilerinden gelen izler olarak değerlendirilir.¹⁵² Orta Asya Türk mimarisinde görülebilen ahşap kullanımının daha sonra Anadolu mimarlığında da geleneksel olarak devam ettiği görülür. Türkiye'de Akdeniz ve Karadeniz bölgelerindeki ormanlıklar, bu yörelerde ahşabın ana yapı gereci olarak kullanılmasını sağlamıştır. Anadolu Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Anadolu'daki evlerin çoğu ahşap ve kerpiçten yapılmıştır. Anadolu Türk mimarlığında, camilerin örtü sistemi büyük çoğunlukla tuğla tonoz ve kubbe ile oluşturulmuşsa da, Afyon Ulu Cami (1272), Sivrihisar Ulu Cami (1275), Ankara Arslanhane Cami (1289–1290) ve Beyşehir Eşrefoğlu Cami (1297) gibi kimi önemli yapılarda ahşap kirişlemeli düz tavan kullanılmıştır. Selçuklular devrinde mimaride yapı malzemesi olarak kullanılan ahşap aynı zamanda kapı, pencere kapağı, minber, rahle, kürsü, sanduka gibi başka eserleri meydana getirmek için de kullanmışlardır.

¹⁵¹ Özgür Alan, *19.yy Batılılaşma Etkisiyle Osmanlı Sarayına Giren Mobilyanın Gelişimi: Dolmabahçe Sarayı Örneği*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2006, s. 65

¹⁵² Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul, 1984, s.43

Ankara cami ve mescitlerinde ahşap harim ve son cemaat mahalli tavan örtüsünde, pencerelere pervazlarında, kapı ve pencere kanatlarında, minberlerde, kadınlar mahfillerinde, duvar örgüsünde yer alan ahşap hatıllarda, harim ve son cemaat mahallini taşıyan sütun ve ayak sistemlerinde, sütunların profilli yastıklarında, silindirik minarelerde kullanılmıştır.

Ankaradaki 14 ve 15.yy. da inşa edilen cami ve mescitlerin çok büyük bir kısmının ahşap tavan düzenlemesine sahip olduğunu görmekteyiz. Bu ahşap tavanlar çok girift olmayan sade bir süsleme düzenine sahiptir. Bu tavan sistemlerinin bir kısmı tamir görmekle birlikte, aslına uygun bir malzeme ile yenilendiklerinden ahşap geleneği devam etmiş ama tamirden sonra malzemesi değiştirilen yapı sayısı belli bir yekûn oluşturmaktadır. Ankara mescitlerinde hatıla dik uzanan ahşap kirişler bu tamirlerde yenilenmiş ve yerini düz ahşap tavan almıştır. Tavanlar çoğunlukla ahşap ayaklara bazen de duvarlara oturup, çoğunlukla tavanın ortasında bir göbek bulunur. Tavanların diğer kısımları da kasetleme tekniği ile işlenmiş bulunmaktadır. Özellikle Selçuklu ve Beylikler devrinde inşa edilmiş olan Ankara merkezdeki cami ve mescitlerde (Alâeddin Cami, Aslanhane Cami, Ahi Elvan Cami) hâlâ orijinal, ahşap kullanımının örnekleri gözlenir.

Tahminlerimize göre günümüzde ahşap olmayan tavan düzenlemelerinin çoğu geçirdiği tamirler ve değişimler neticesinde betonarme malzemeyle kaplanmıştır. Bu nedenle aslında ahşap tavan geleneğinin pek çok örneği günümüzde yok olmuştur.

Cami ve mescitlerde ilk devirde yapılanlarda orijinal kapı ve pencere kanatları ahşap konusunda ustalıklı işçilikler sergiler. Günümüzde yerinde bulunmayan Sabuni Mescid'in kısmen yuvarlak, kısmen yivli yüzeyli oyma olarak işlenmiş cümle kapısı Karacabey (İmaret) Caminin rumi oymalı giriş kapısının ahşap kanatları, Ahi Elvan Cami'nin pencere kapakları.

Ahşap sütun ve ayaklar Ankara'da hemen her devirde hem tavan örtüsünü hem son cemaat mahallini taşıyan yapısal öğeler olarak Ankara ekolünün önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Aslanhane caminin harimi kısmında ahşap tavan her iki sahında eşit aralıklarla yerleştirilmiş olan altışar, toplan yürmi dört, Ahi Elvan Cami'nin tavanı bugün üstü boyanmış olan on iki ahşap sütun, Örtmeli (Hoca Hundi) Mescidi'nin içindeki iki ahşap sütun, Ayaş Ulu Cami'nin harimi düzenli aralıklarla yerleştirilmiş, altı adet ahşap sütun tarafından, Ayaş Bünyamin Cam'inin harimi düzenli yerleştirilmiş altı adet ahşap sütunla, Ayaş Aktaş Mescidi'nin ahşap düz örtü sistemi, düzenli aralıklarla yerleştirilmiş dört ahşap destekle, Ayaş Killik (Karakaya) Cami'nin enine dikdörtgen planlı harimi ikişer sıra ahşap sütunla, Ayaş Sinanlı Ulu Cami'nde harimin ahşap konstrüksiyonu ortada on iki, yanlarda üçerden altı olmak üzere toplam on sekiz kolonla(Res.), Ayaş Gökler Köyü (Hacı Nasuh) Cami'nin ibadet mekanı ortada dört ahşap taşıyıcı ile, Güdül Yukarı Mahalle Cami harimi

ahşap tavanı iki ahşap direk, Yenimahalle Susuz Köyü Cami tavanı dört adet ahşap sütunla, Sincan Eski Bucuk Köyü Cami tavanı iki ahşap direk taşınır.

Ahşap sütunla taşınan başka bir mimari unsur olan son cemaat mahallerine baktığımızda ise şu verilere ulaşırız: Eyüp Mescidi'nin son cemaat mahallini üç uzun ahşap sütun(8.Res.), Geneği Mescidi'nin son cemaat mahallini dört büyük ahşap direk, Hacı İvaz Mescidi'nin son cemaat yerini, ikisi yan duvarlara bitişik, ikisi ortada dört ahşap direk, Kurtuluş (Kul derviş) Mescidi'nin son cemaat mahallini taşıyıcı unsur olarak iki ahşap direk, Molla Büyük Mescidininkini dokuz ince sütun, Sabuni (Karanlık) Mescit'te, son cemaat mahallini dört ahşap, kare destek, Ahi Yakup Mescidi'nin son cemaat mahallini iki ahşap direk, Direkli Cami'nin son cemaat mahallin duvara gömük vaziyette beş ahşap sütun bulunur. Hemhüm Mescidi'nde son cemaat mahallini taşıyan dört ahşap sütun, Rüstem Nail (Dındın) Mescidi'nin son cemaat yeri üç ahşap direk, Hacı Musa Cami'nin kuzey kısmında yer alan son cemaat yerini iki direk(17.Res.), Sarıkadı (Mimarzade) Cami'nde son cemaat mahallini dört ahşap direk taşır.(18.Res.)

Alaaddin Cami'nin, Aslanhane Cami'nin, Ahi Elvan Cami'nin, İbadullah Cami'nin, Zincirli Cami'nin, Hacı Bayram Cami'nin, Örtmeli (Hoca Hundi) Mescidi'nin, Poyracı Mescidi'nin, Balaban Mescidi'nin, Gecik Mescidi'nin, Abdülkadir İsfehani (Tabakhane) Mescidi'nin, Hacı Musa Cami'nin, Sarıkadı Mescidi'nin, Kızılcahamam Çeltikçi (Eski) Cami'nin, Polatlı Oğuzlar (Yağır) Köyü Cami'nin, Polatlı Hacı Tuğrul Köyü Cami'nin, Çubuk Kutuören (Kuruviran) Köyü Cami'nin, Elmadağ Lalahan Odabaşı Cami'nin, Güdül Tahtacıörencik Cami'nin, Güdül Yukarı Mahalle Cami'nin, Güdül Afşar Köyü Cami'nin, Güdül Emirler Mahallesi Cami'nin, Haymana Karacahoca Köyü Cami'nin, Gölbaşı Karagedik Beldesi Cami'nin, Gölbaşı İncek Eski Cami'nin, Çankaya Karataş Köyü Cami'nin, Beypazarı Akşemseddin Cami'nin, Beypazarı Sultan Alâeddin (Cami-i Kebir) Cami'nin, Beypazarı Baloğlu Cami'nin, Beypazarı Eski Derbentçik (Acı) Cami'nin, Beypazarı (Kurşunlu Evsat Hoca Nazır) Cami'nin, Beypazarı Tabakhane Cami'nin, Beypazarı Cevizlerkaşı Sokağı Mescidi'nin, Beypazarı Kazgancı Mescidi'nin, Beypazarı Uruş Bucağı Cami'nin, Beypazarı Üreğil Köyü Cami'nin, Beypazarı Akşemseddin Cami'nin, Beypazarı Sultan Alaeddin Cami'nin, Beypazarı Eski Derbentçik (Acı) Cami'nin ahşap kadınlar mahfilleri bulunur. Bu kadınlar mahfilleri tavan, taban kaplaması, asütunları, korkulukları ve merdivenleriyle tamamen ahşap malzemeden yapılmıştır.

Ankara'da ahşabın temel malzeme olarak kullanıldığı bölümlerden biri de minberlerdir. Alaaddin Cami'nin, Ahi Şerafeddin Cami'nin, Ahi Elvan Cami'nin, Ağaç Ayak Cami'nin, Hacı Bayram Cami'nin, Zincirli Cami'nin, Ayaş Ulu Cami'nin minberleri taklit

kündekari ile yapılmış, ahşap işçiliğinin önemli örnekleridir. Bunun dışındaki cami ya da küçük mahalle mescitlerinde bulunan ahşap minberler tamir görümüş, yenilenmiş ve özelliksiz olan minberlerdir.

Ankara cami ve mescitlerinde ahşap malzemeden yapılan başka bir mimari öge de minarelerdir. Bölgede ahşabın yaygın kullanıldığının başka bir kanıtı olan ahşap minarelerden Ankara’da yirmi bir örnek bulunmaktadır. Ankara’daki ahşap minareler de bugün orijinal olmayıp, tamirler ve değişimlerle bugüne ulaşmıştır. Ama temel yapı malzemelerinden biri olan ahşaptan yapılan minarelerin bugün günümüze ulaşandan daha çok olması gerektiğini tahmin etmekteyiz. Bilinen en eski ahşap minare örneği Ahi Yakup Mescidi (M. 1392), Molla Büyük Mescidi (14.yy. sonu ya da 15.yy. başı), Örtmeli Hoca Hundi Mescidi (15.yy.bası) olup daha sonraki yüzyıllarda Ahi Tura Mescidi (14. ya da 15.yy.), Mehmet Çelebi Mescidi, Koyunpazarı Mescidi (19.yy.), Kayabaşı Cami (19.yy.), Şeyh İzzeddin Mescidi, Hamidiye Cami (19. yy.), Telli Hacı Halil Mescidi (M.1765), Ramazan Şemseddin (Kale Pazarı) Cami (17.yy.), Leblebicioğlu Cami (M. 1713), Kağrı Pazarı Cami (17.yy. sonu ya da 18. yy. başı) , Beypazarı Eski Derbedçik (Acı) Cami(19. yy. sonu) da bu gelenek devam etmiştir. Selçuklu ya da Osmanlı minare geleneğinde görülmeyen bu malzeme seçimi Ankara’nın mahalli üslubunun özelliklerinden biridir.

3.1.2.5. Maden Malzeme

Ankara’daki dini mimari eserler genellikle kubbeye sahip olmadığı ve maden de mimaride çoğunlukla kubbelerde kullanıldığı için Ankara’da maden malzemeyi mimaride çok kullanılan bir malzeme türü olarak görememekteyiz. Fakat bu durumun istisnaları da mevcuttur. Cenabi Ahmet Paşa Cami’nin kubbesi kurşundandır.(84.Res.) Hallaç Mahmut Mescidi’nin de kare mekanın üzerini örten merkezi kubbesinin üzeri kurşunla kaplıdır.(85.Res.) Beypazarı Kurşunlu Cami’nin, Şereflikoçhisar Alaaddin Cami’nin(86.Res.) kubbesi kurşun malzemeyle kaplanmıştır. Beypazarı Akşemseddin Cami’nin minare külâhı kuşundandır.

Netice olarak; Ankaradaki yapılarda orijinal bir maden işçiliği göstermez. Kenetlerde, gergi ve sütun bileziklerinde, pencere parmaklıklarında basit tekniklerle kullanılmıştır. Şereflikoçhisar Alâeddin Cami, Hallaç Mahmud Mescidi, Kurşunlu Cami, Cenab-ı Ahmet Paşa Cami, Beypazarı Kurşunlu (Evsat Hoca Nazır) Cami, Sinanlı Ilıca Cami(?) Çamlıdere Peçenek Köyü Cami kubbeleri kurşunla kaplıdır. Ankara mahalli havzası içinde kendine dönük bir mimari tarza saip olduğundan kubbeli yapı sayısı ve özellikle klasik Osmanlı mimari karakteristiklerinden olan “kurşun kubbe” Ankara’da tarih boyunca münferit kalmıştır.

3.1.2.6. Alçı Malzeme

Alçı malzeme Ankara'da en çok mihraplarda kullanılmıştır. Hatta Anadolu Türk sanatında bu özelliği ile mahalli bir özellik olarak dikkat çekmiştir. Ankara ve çevresinde 14. yy. ın sonlarından itibaren çok sayıda örnekleriyle karşılaşılan bu mihraplar, teknik, üslup açısından kendilerine özgü bir gelişim ortaya koymuştur. Ankara'ki bilinen en eski tarihli cami olan Alâeddin Cami'nin mihrabı alçı malzemedendir. Fakat mihrap günümüzde yenilenmiştir. Arslanhane Cami'nin mihrabı da tamamen alçı ve çini kabartmadandır.(87.Res.) Ahi Elvan Cami'nde alçı, mihrapta muhteşem bir işçilikle kullanılırken(88.Res.), Eyüp Mescidi'nin orijinal mihrabı alçı malzemedendir. Ankara camilerinin pek çoğunda görülen alçı mihrap Geneği Mescidi mihrabında da görülür. Hacı İvaz Mescidi'nin, Kurtuluş (Kul Derviş) Mescidi'nin, Molla Büyük Mescidi'nin(89.Res.), Örtmeli (Hoca Hundi) Mescidi'nin, Sabuni (Karanlık) Mescidi'nin, Poyracı Mescidi'nin, Ahi Yakup Mescidi'nin(90.Res.), Boyacı Ali Mescidi'nin, Direkli Cami'nin, Gecik Mescidi'nin, Hacettepe Cami'nin, Ahi Arap (Hacı Arap) Cami'nin(91.Res.), Hacı Doğan Mescidi'nin(92.Res.), Hacı Seyyid Mescidi'nin(93.Res.), Rüstem Nail Mescidi'nin(94.Res.), Şeyh İzzeddin Mescidi'nin, Karacabey Cami'nin(96.Res.), Hacı Bayram Cami'nin(95.Res.), Hacı İlyas Cami'nin(97.Res.), İki Şerefeli (Resul Efendi) Cami'nin(98.Res.), Kağrı Pazarı Cami'nin(99.Res.)mihrapları alçı malzemedendir. Abdülkadir İsfehani (Tabakhane) Mescidi'nin(100.Res.) yan duvarlarında pencerelerin yukarısında alçıdan yapılmış yuvarlak kabartma bir levha bulunur. Bunun yanında kalıplama tekniğiyle yapılmış alçı mihrap da alçı kullanılan başka bir kısımdır. Hallaç Mahmud Mescidi'nin, Kurşunlu Cami'nin(101.Res.), Celal Kattani Mescidi'nin, Çiçekçioğlu Cami'nin(102.Res.), Devdiran Mescidi'nin(103.Res.), Eskicioğlu Cami'nin, İbadullah Cami'nin(104.Res.), Leblebicioğlu Cami'nin, Mukaddem Cami'nin, Ramazan Şemseddin (Kale Pazarı) Cami'nin, Saraçlar Cami'nin, Sarıkadı (Mimarzade) Cami'nin, Telli Halil Mescidi'nin, Yeşil Ahi Cami'nin, Zeynel Abidin Cami'nin, Zincirli Cami'nin(105.Res.), Koyunpazarı Mescidi'nin, Mehmet Çelebi Cami'nin, Tabakhane Cami'nin, Taceddin Cami'nin, Kalecik Saray Şehsuvar Cami'nin(106.Res.), Kalecik Kale Cami'nin, Kalecik Çandır Cami'nin(107.Res.), Ayaş Ulu Cami'nin(108.Res.), Ayaş Bünyamin Cami'nin, Ayaş Şeyh Muhyiddin Cami'nin(109.Res.), Ayaş Aktaş Mescidi'nin(110.Res.), Ayaş Killik (Karakaya) Cami'nin, Ayaş Gökler Köyü (Hacı Nasuh/Eski) Cami'nin, Elmadağ Lalahan Odabaşı Cami'nin, Gölbaşı İncek Eski Cami'nin, Gölbaşı Bezirhane Cami'nin, Çankaya Karataş Köyü Cami'nin, Beypazarı Eski Derbedçik (Acı) Cami'nin, Beypazarı Beytepe Sokağı Mescidi'nin, Beypazarı Cevizlerkaşı Sokağı

Mescidi'nin, Beypazarı Hoca Kiriş (Abbaszade) Mescidi'nin, Beypazarı Uruş Bucağı Cami'nin, Beypazarı Bağözü Köyü Cami'nin, Beypazarı Üreğil Köyü Cami'nin mihrapları alçı malzemeden yapılmıştır.

Netice olarak; Ankara yapılarında alçı; kalıplama ve sıva tekniklerinde mihraplarda, sıva malzemesi olarak iç mekânlarda ve şebeke halinde üst pencerelerde kullanılmıştır. Anadoluda mihraplarda alçı kullanımı, beylikler ve Erken Osmanlı dönemlerinde gelişim göstermektedir. Selçuklu döneminde ise pek tercih edilmemektedir. Harput Ulu Cami (12. yy.ın ikinci yarısı) mihrabı ve Konya Sakane Mescidi (13.yy.) mihrabı, alçının tek başına kullanıldığı günümüze kadar gelmiş Selçuklu dönemi örnekleridir. 14.yy. dan itibaren ise, Beylikler ve Erken Osmanlı dönemlerinde, özellikle Marmara, İç Batı Anadolu bölgelerinde kalıplama tekniği ile yapılmış alçı mihraplar yoğunlaşmıştır.¹⁵³

Henüz ekonomik ve siyasi gücün tam olarak sağlanamadığı bu dönemlerde, bir taraftan az sayıdaki anıtsal sayılabilecek yapılar için taş ve çini mihraplar yapılırken. Özellikle küçük boyutlu cami ve mescitlerde yapımı kolay, maliyeti daha düşük olan alçı mihrapların tercih edildiği anlaşılmaktadır. Bu mihraplarda da yapım ve süsleme tekniği Ankara örnekleri ile aynıdır. Hepsinde de kalıplama tekniğine uygun olarak süsleme alçak kabartmadır. 14. yy. dan Behramkale Hüdavendigâr Cami, Kastamonu Kemahköyü Halil Bey Cami, Karaman Akçaşehir Ulu Cami, Afyon Kabe Mescidi, Sivhisar Haznedar Mescidi, Bergama Ulu Cami, 15. yy.dan Edirne Gazi Mihaî Mescidi ve Şahmelek Cami mihrapları, Beylikler ve erken Osmanlı dönemlerinde yapılmış olan alçı mihrapların değişik bölgelerdeki temsilcilerinden bazılarıdır. Bu dönemde, mihraplar dışında yine kalıplama tekniği ile elde edilmiş alçı levhaların, özellikle tabhaneli olarak isimlendirilen bazı camilerde, duvar kaplaması olarak kullanıldıkları da görülmektedir. Benzer uygulamaları yine Ankara'daki bazı mescitlerde, Hacı İvaz Mescidi harim ve son cemaat yeri ile Abdülkadir İsfehani (Debbâğhane) Mescidi harim duvarlarında daha küçük boyutlu panolar halinde görmekteyiz.

Ankara'da alçıdan mihrap yapımı gelenekçi bir tutumla sonraki dönemlerde de devam ettirilmiş ve yakın zamanlara kadar mihraplarda vazgeçilmez bir malzeme olarak kullanılmıştır. Geç dönem 18. yy. örneklerinde de yöntem ve teknik yine aynıdır. Erken dönem örneklerine göre, sadece kalıplar ve buna bağlı olarak da süsleme kompozisyonları değişmiş; ancak kalıplama tekniğinin getirmiş olduğu yüzeysellik bu dönemde süslemeye egemen olmuştur.¹⁵⁴

¹⁵³ Ömür Bakırer, a.g.e, s. 33,

¹⁵⁴ Bekir Eskici, *Ankara Mihrapları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 225-226.

3.1.2.7. Kerpiç Malzeme

Ahi Elvan Cami'nin duvarları kerpiçtendir. Bugün geçirdiği tamirler vesilesiyle üzeri sıvalıdır. Eyüp Mescidi'nin duvarları tamamen kerpiç malzemeyle inşa edilmiştir. Geneği Mescidi'nin duvarları kerpiç malzemedendir. Hacı İvaz (Helvai) Mescidi'nin, Kurtuluş (Kul Derviş) Mescidi'nin, Molla Büyük Mescidi'nin Örtmeli (Hoca Hundi) Mescidi'nin, Sabuni (Karanlık) Mescid'in, Ahi Tura Mescidi'nin, Ahi Yakup Mescidi'nin, Balaban Mescidinin, Boyacı Ali Mescidi'nin, Direkli Cami'nin, Gecik Mescidi'nin, Hacettepe Cami'nin, Ahi Arap (Hacı Arap) Cami'nin, Hacı Doğan Mescidi'nin, Hacı Seyyid Mescidi'nin, Hemhüm Mescidi'nin, Rüstem Nail (Dındın) Mescidi'nin, Şeyh İzzeddin Mescidi'nin, Celal Kattani Mescidi'nin, Çiçekçioğlu Cami'nin, Devdıran Mescidi'nin, Eskicioğlu Cami'nin, İbadullah Cami'nin, Hacı İlyas Cami'nin, İki Şerefeli (Resul Efendi) Cami'nin, Kağnı Pazarı Cami'nin, Leblebicioğlu Cami'nin, Mukaddem Cami'nin, Saraçlar Cami'nin, Sarıkadı (Mimarzade) Cami'nin, Telli Halil Mescidi'nin, Yeşil Ahi Cami'nin, Hamidiye Cami'nin, Kayabaşı Cami'nin, Koyunpazarı Mescidi'nin, Misafir Fakih Cami'nin, Tabakhane Cami'nin, Yenice Mahalle Cami'nin, Kalecik Kale Cami'nin, Ayaş Şeyh Muhyiddin Cami'nin, Ayaş Kesikbaş Cami'nin, Ayaş Sinanlı (Yeni) Cami'nin, Çubuk Kutluören (Kuruviran) Köyü Cami'nin, Mamak Kayaş Merkez Cami'nin, Yenimahalle Susuz Köyü Cami'nin, Beypazarı Beytepe Sokağı Mescidi'nin duvarları kerpiç malzemedendir. Karacabey İmaret Cami'nin arka ve minareye kadar yan duvarlar ahşap hatıllı ve kerpiçtir.

Netice olarak; Kerpiç, duvar örmek için kullanılmak üzere tahta kalıplara dökülerek güneşte kurutulmuş balçık. Kerpiç, daha çok köy evlerinin yapımında kullanılır. Hem iktisadi bakımından ucuz, hem de kışın sıcak tuttuğu için tercih edilir. Bir çeşit pişirilmemiş tuğla gibidir.¹⁵⁵ Tuğla üretimine başlanmasıyla birlikte kerpiç yapımı tamamen bırakılmamış, özellikle fırınlama işlemlerinin uzun ve zahmetli olması ve geleneğin etkisi nedeniyle kerpiç kullanımına devam edilmiştir.¹⁵⁶ Kerpiç ve tuğla, taş ve ahşap gibi doğanın oluşturduğu nitelikleriyle kullanılmayıp, diğer malzemelere oranla teknik bilgi ve hazırlık gerektirir. Anadolu'da özellikle kırsal kesimlerde yer alan birçok cami ve mescit kerpiçtir. Kerpiç daha çok yapısal tuğla ise yapısal süsleme ile ilgili bir kullanıma sahip olmuştur. Ayrıca kerpiç ahşabın çok bulunmadığı kırsal kesimde çok kullanılan bir malzeme olmuştur. Abidevi Selçuklu yapılarında ve klasik Osmanlı mimarisinde kullanımına rastlamadığımız bu ilkel yapı malzemesi Ankara cami ve mescitlerinde duvar sisteminde 14 ve 15. yy. dan itibaren

¹⁵⁵ <http://tr.wikipedia.org/wiki/Kerpi%C3%A7>

¹⁵⁶ Ömür Bakırer, *Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı*, Cilt:1, Ankara, 1981, s. 1-3.

yaygın olarak kullanılmıştır. Hem kolay elde edilen, hem masraf gerektirmeyen bu malzeme aslında Ankara'nın çok iddialı olmayan dini yapılarında 20. yy.ın başlarına kadar sıklıkla kullanılmıştır.

3.1.3. Türbelerde Malzeme ve Teknik Açısından Üslup Gelişimi

3.1.3.1. Taş Malzeme

Erken devir Osmanlı türbelerinde duvarların dış yüzeyleri, genellikle kesme taşlarla kaplanmıştır. Örneklerin çoğunda, kesme taş sıraları arasında bir veya birkaç sıra tuğla yerleştirilerek almaşık bir duvar dokusu elde edilmiştir. Selçuklu dönem türbelerinin vazgeçilmez unsurlarından biri olan mumyalıklar, erken dönem Osmanlı türbelerinde pek rağbet görmemiştir. Mumyalık katının ortadan kalkmasıyla birlikte, türbe gövdesinin üzerine oturduğu oturtmalığa ihtiyaç kalmamıştır.

Ahi Şerafeddin Türbesi'nin büyük bir kısmı taş malzeme ile yapılmakla birlikte, bu taş malzeme arasında bol miktarda devşirme antik taşlar da mevcuttur.(111.Res.) Yörük Dede Türbesi'nin gövdesi ve kasnağı bir sıra taş ve üç sıra tuğladan yapılmıştır. (112.Res.) Hacı Bayram Türbesi doğu ve güney cepheleri kasnağa kadar iri taşlarla örülmüştür. (113.Res.) Türbenin güney cephesi beyaz taşla, doğusu altta moloz taş münavebe ile kullanılarak örülmüştür. Farklı kalınlıktaki taş sıraları güney ve batı cephenin ortak özelliğidir. Gövde ve kansak sade taş bir silmeye sahiptir. Karacabey Türbesi'nin duvarları bir sıra taş, bir sıra ikili veya üçlü tuğla hatıl münavebeli olarak kullanılarak inşa edilmiştir. (114.Res.) Taşların arasına birer tuğla dikey olarak yerleştirilmiş, gövdenin bazı yerlerinde ufak moloz taşlar kullanılmıştır. Cenabi Ahmet Paşa Türbesi(115.Res.) gövdesi beyaz, düzgün kesme taşla yapılmıştır. Kemer örgülerinde kırmızı ve beyaz taşlar birlikte kullanılmıştır. Gövdenin son sırası ve penceresi de taştır. Karyağdı Türbesi'nin duvarlarında bir sıra kesme taş, üç sıra tuğla kullanılmıştır. (116.Res.) Osman Fazıl Türbesi'nde de tıpkı Karyağdı Türbesi'nde uygulanan cephe sistemine uygun olarak bir sıra taş, üç sıra tuğla malzeme kullanılmıştır. (117.Res.) Saraç Sinan Türbesi'nin cepheleri moloz taşlarla yapılmıştır. Azimi Türbesi'nin cepheleri temelden pencerelerin altından geçen hatıla kadar kesme taşla, üstteki hatıla kadar dört sıra tuğla, bir sıra taştan, üst kısmı tamamen tuğladan örülmüştür. (118.Res.) Zeynel Abidin Türbesi'nin temeli taştır. Tacettin Türbesi kesme taş duvarlıdır.(119.Res.) Mamak Hüseyin Gazi Türbesi'nin duvarları iri moloz taşla örülmüştür. (120.Res.) Çubuk Şah Kalender Veli Türbesi'nin gövdesi kesme taştandır. (121.Res.) Beypazarı Boğazkesen Türbesi duvarları köşelerde büyük ebatlarda ince yonu, ortada ise kaba yonu ve moloz karışımı taş örgülüdür. Taş örgüler arasında kireç harcı bulunur. Mihrapta birinci niş ve içerisinde yer alan istiridye kabuğu formlu kavsaraya sahip ikinci nişte ise kesme taş işçiliği görülür. Beypazarı

Karaca Ahmet Türbesi beden duvarlarında moloz, kaba yonu ve kesme taş kullanılmıştır.(122.Res.) Bu türbenin içten sıva, dıştan kırma çatıyla kaplı kubbesi de taş malzemedendir. Ön mekânın dış cephe köşelerinde, kapı-pencere sövelerinde kesme taş kullanılmıştır. Beypazarı Kuyumcutekke Köyü Kara Davud Türbesi beden duvarları kaba yonu taşla örgülüdür.(123.Res.) Batı cephesinde kesme taş işçiliği görülür. Kasnak ve güney cephenin pencerelerinin sivri kemerli alınlıkları tuğla ve kesme taşın almasıık örgü içerisindeki kullanımı görülür. Beypazarı Kabaca Köyü Kaygusuz Abdal Türbesi'nin dış cephe köşeleri düzgün yonu, orta kısımları ise kaba yonu ve moloz karışımı taş örgülüdür.(124.Res.) Kubbe ve geçiş öğelerinde taş kullanılmıştır. Sandukaların gövde kısımları düzgün yonu, baş ve ayak taşları kaba yonu taşlardır. Beypazarı Yediler Türbesi'nin zemin platformunda, cephe köşelerinde ve kapı-pencere sövelerinde kesme taş, gövdenin genelinde ise moloz taş örgü hâkimdir.(125.Res.) İçten sıvalı olan kubbede yine moloz taş malzeme kullanılmıştır. Sandukalar kaba yonu taş malzemelerden yapılmış olup, yüzeyleri sıvalıdır. Cephe köşeleri bindirme tekniğinde kesme taş örgülüdür. Kalecik Kazancı Baba Türbesi'nde inşa malzemesi olarak beden duvarlarında moloz taş kullanılmış, üzeri de sıvanmıştır. Sıvalı olmayan kasnakta ise taş-tuğla almasııktır. (126.Res.) Polatlı Hacı Tuğrul Türbesi kesme taşla(127.Res.), Karaca Ahmet Türbesi moloz taşla, Nallıhan Tabduk Emre Türbesi moloz taşla(128.Res.), tuğla ve devşirme taşlarla örülmüştür. Polatlı Ahi Fatma Bacı Türbesi'nin gövde duvarları beton sıva kaplıdır.(129.Res.) Çamlıdere Şeyh Ali Semerkandi Türbesi'nin duvarların köşelerinde, giriş kapısı ve üzerinde yer alan üçgen alınlığı, pencere kemer taşları söveleri ve dikmeleri kesme taş kullanılarak inşa edilmiş olup, aralarda moloz taş kullanılmıştır. (130.Res.) Kazan Turasan Bey Türbesi yapımında taş ve tuğla birlikte kullanılan kâgir bir yapıdır. Türbenin beden duvarlarında iri, renkli taş ve tuğla kullanılmıştır. (131.Res.)

Ankara türbelerinde taş malzeme kullanımı, özellikle cami ve mescitlerle kıyaslandığında daha yaygındır. Türbelerin neredeyse hepsinde bulunan taş malzeme çoğunlukla süslemeye gerek duyulmaksızın kullanılmıştır. Anadolu Türk Mimari'sinde taş malzemenin ayrı bir önemi ve gelişmiş bir taş süsleme geleneği vardır. Ankara türbelerinde kullanılan taşlar devşirme taş, kesme taş, moloz taş ya da kaba yonu taşlardır. Ankara türbelerinde özellikle duvarlarda, taşıyıcı ve destekleyici öğelerde, kapı pencere sövelerinde ve mihrap gibi diğer mimari öğelerde taş malzeme kullanılmıştır. Kubbe ve tonoz gibi örtülerde de taş kullanımı olduğunu tahmin etmekle birlikte Duvarlarda taş-tuğla münavebeli örgü sistemi de Ankara türbe geleneğinde yaygındır. Yörük Dede, Hacı Bayram, Karacabey,

Osman Fazıl Paşa, Karyağdı, Nallıhan Tabduk Emre, Kazan Turasan Bey Türbelerinde bu uygulamayı görürüz.

3.1.3.2. Tuğla Malzeme

Ankara türbelerinde tuğlanın kullanıldığı örnekleri sıralayacak olursak; Ahi Şerafeddin Türbesi'nin külâhı tuğladan yapılmıştır. Yörük Dede Türbesi'nin gövdesi külâha kadar kasnak da dâhil olmak üzere bir sıra taş üç sıra tuğla dizisinden oluşmuştur. Ayrıca külâhın tamamı tuğladandır.(136.Res.) Bunun yanında cephelerde yer alan pencere kemerleri tuğladandır. Kesikbaş Türbesi'nin ise gövdesi tamamen tuğladandır.(137.Res.) Hacı Bayram-ı Veli Türbesi'nin kasnağı ikişer sıra tuğla, bir sıra etrafı dik yerleştirilmiş ikişer tuğla ile çerçevelenmiş kesme taştandır.(138.Res.) Karyağdı Türbesi'nin cephe sisteminde bir sıra kesme taş dizisinden sonra üç sıra tuğla kullanılmış, tuğlaların arasına da dikey birer tuğla konulmuştur.(139.Res.) Osman Fazıl Türbesi'nde de tıpkı Karyağdı Türbesi'nde uygulanan cephe sistemine uygun olarak bir sıra taş, üç sıra tuğla malzeme kullanılmıştır. Taşlar arası dikey durumdaki tuğlalarla kasetlenmiştir.(140.Res.) Beypazarı Boğazkesen Türbesi'nin içinde kubbe ve kubbeye geçişte tuğla malzeme kullanılmıştır. Doğu duvarı üzerindeki orijinal örgüye göre, kubbe ve konsollarda tuğla örgü, tromplarda yelpaze formunda tuğla örgülüdür. Tuğlaların arası beyaz kireç harcıyla derzlenmiştir. Kasnak ve güney cephenin pencerelerinin sivri kemerli alınlıkları tuğla ve kesme taşın almaşık örgü içerisindeki kullanımı görülür. Ayrıca kasnakta, düşey derzlerde tuğla malzeme kullanılarak kasetleme yapılmıştır. Kalecik Kazancı Baba Türbesi'nde kasnakta ise taş-tuğla almaşık olarak kullanılmıştır.(141.Res.) Nallıhan Tabduk Emre Türbesi'nde duvarlarında taş, tuğla ve devşirme taş malzeme birlikte kullanılmıştır.(142.Res.)

Ankara türbelerinde tuğla külâh, kasnak, gövde, pencere kemerlerinde, hatıl olarak duvarda, kubbede, kubbeye geçişte, tromplarda kullanılmıştır.

3.1.3.3. Mermer Malzeme

Mermer, tıpkı Ankara cami ve mescitlerinde olduğu gibi Ankara'da çok az kullanılan bir malzemedir. Ankara türbelerinde görülen tek devşirme malzeme örneği Beypazarı Karaca Ahmet Türbesi'nde görülen antik bir sütunla Beypazarı Boğazkesen Türbelerindeki pencerelerin söveleridir.

Ahi Şerafeddin Türbesi'nin kare kaidesinin saçaklarında mermerden profilli bir silme bulunmaktadır. Kesikbaş Türbesi'nin dört köşesindeki devşirme birer mermer sütun ve üzerideki birbirinden farklı formlarda basit birer başlığa oturan, sivri kemerli bir gövde yer alır. Sütun başlıklarından batıdakiler trapezoid şekilli, doğudakiler ise üst üste binmiş birer

daire ve kare plakalar şeklindedir.¹⁵⁷ Hacı Bayram Türbesi'nin giriş kapısının etrafındaki bir bölüm mermerle kaplıdır. Beypazarı Boğazkesen Türbesi'nin batı cephesindeki pencerelerin iç ve dış alt söveleri yekpare mermerden olup, devşirme malzemedir. Beypazarı Karaca Ahmet Türbesi giriş kapısının güneyindeki cephe duvarına yerleştirilmiş, gri mermer sütun devşirme antik malzemedendir. Karaca Ahmet Türbesi'nin giriş kapısı üzerindeki lento, mermerdendir.

3.1.3.4. Ahşap Malzeme

Ankara cami ve mescitlerinde mahalli üslup oluşturan ahşap geleneği türbelerde aynı etkinlikte yer almaz. Ankara'da farklı devir ve coğrafyalarda incelediğimiz türbelerde ahşap kullanımının giriş kapılarında, pencere lentolarında ve en çok da duvar örgüsünde hatılarda kullanıldığına şahit olmaktayız. Ankara türbelerinde mahalli üslubundaki ahşap geleneğine tek örnek Kalecik Kazancı Baba Türbesi'nin doğusunda yer alan giriş kapısı taklit künde-kari tekniğiyle yapılmış ahşap bir kapısı olduğu söylenir.¹⁵⁸ Fakat bu kapı bugün yerinde yoktur. Kalecik Alıçoğlu Türbesi'nin tavanı da Ankara cami ve mescitlerinin mahalli üslubundaki örnekler gibi ahşaptandır.

Hacı Bayram Türbesi'nin giriş kapısı, pencere lentoları ahşaptandır. Azimi Türbesi'nin cephe siteminde ahşap hatıllara yer verilmiştir. Zeynel Abidin Türbesi'nin duvarlarında ahşap hatıllar kullanılmıştır. Beypazarı Boğazkesen Türbesi'nde kapı ve pencere açıklıklarının üzerinden strüktürel amaçlı, kalın ahşap hatılların geçirildiği görülür. Beypazarı Karaca Ahmet Türbesi kapı kanatları ve pencerelerin pervazları ahşaptandır. Bunun yanı sıra iki omuzlu kırma çatı da içten ahşaptır. Beypazarı Kuyumcutekke Köyü Kara Davud Türbesinde gövdedeki alt pencereler ahşap doğramalıdır. Beypazarı Kozalan Köyü Kara Davud Türbesinde beden duvarlarında, kapı ve pencere açıklıkları üzerinden geçirilmiş ahşap hatıllar görülür. Üst örtüde de ahşap malzeme kullanılmıştır ve pencere doğramaları da ahşaptandır. Kabaca Köyü Kaygusuz Abdal Türbesi'nin pencere doğramaları ahşaptır. Güney pencerelerin ahşap lokmalık parmaklıkları vardır. Beypazarı Yediler Türbesi'nin yenilenmiş olan pencere doğramaları ile eski görünümlü kapı kanadında ahşap malzeme kullanılmıştır. Kalecik Kazancı Baba Türbesi'nin doğusunda yer alan giriş kapısı taklit künde-kari tekniğiyle yapılmış ahşap bir kapıdır. Kalecik Alıçoğlu Türbesi'nin tavanı ahşaptandır.

¹⁵⁷ Ali Kılıcı, , a.g.e., s. 64.

¹⁵⁸ VGM Arşivi

3.1.3.5. Maden Malzeme

Ankara türbelerinde maden malzeme olarak en fazla kubbe örtüsünde kullanılan kurşun malzeme görülür. Kesikbaş, Hacı Bayram, Cenabi Ahmet Paşa, Nallıhan Tabduk Emre türbelerinin üst örtüleri kurşunla kaplıyken, Polatlı Ahi Fatma Baci Türbesi'nin üst örtüsü son dönemdeki tamirlerde eklenmiş olan saç malzeme ile örtülmüştür. Bu örneklerin dışında sadece duvar kenet sistemlerinde teknik maksatla yapılan ankraj sistemlerinde, pencere parmaklıklarında demir malzemenin kullanıldığı örneklere de rastlanır.

Kesikbaş Türbesi'nin kubbesi kurşundandır. Hacı Bayram-ı Veli Türbesi'nin kubbesi de kurşundandır. Karacabey Türbesi, Cenabi Ahmet Paşa Türbesi kubbesi de kurşun kaplıdır. Karyağdı Türbesi'nin üzerini kasnaksız kurşun bir türbe örter. Beypazarı Karaca Ahmet Türbesi pencerelerinin pencere açıklıkları demir parmaklıklarla örtülmüştür. Beypazarı Kuyumcukteke Köyü Kara Davud Türbesi'nde pencerelerin dövme demirden yapılmış parmaklıkları vardır. Yapının güney, doğu ve batı cephelerinde saçak frizinin aşağısına çakılmış demir askılar bulunur. Kuzey cephedekiler caminin inşası sırasında sundurma ile birlikte sökülmüş olmalıdır. Beypazarı Kozalan Köyü Kara Davud Türbesi'nin kapısı demirdendir. Beypazarı Kabaca Köyü Kaygusuz Abdal Türbesi'nin beden duvarları üzerinde boydan boya uzanan kalın ahşap kirişlerin üzerinde yükseltilmiş piramidal çatı, bugün oluklu levhalarla kaplanmıştır. Beypazarı Yediler Türbesi'nin cephe köşelerinde, saçak silmesinin altında, kubbe eteği seviyesine denk gelen demir kenetler görülür. Bu kenetler beden duvarları içerisinde boydan boya uzanan gergi demirlere ait olup, kubbenin beden duvarları üzerinde yaptığı dışa açılımı engeller. Pencere açıklıklarının önlerinde demir parmaklıklar vardır. Ayrıca ahşap kırma çatı da bugün oluklu çinko levhalarla kaplıdır. Polatlı Ahi Fatma Baci Türbesi'nin üstü saçla kaplanmıştır. Nallıhan Tabduk Emre Türbesi'nin kubbesi de kurşunla kaplıdır.

3.1.3.6. Alçı Malzeme

Ankara türbelerinde alçı malzeme kullanımı sınırlıdır. Ankara cami ve mescitlerinde alçı malzeme kullanımı ve süslemesi mahalli üslubun en önemli ayağını teşkil etmesine rağmen türbelerde alçı malzeme sadece Beypazarı Boğazkesen Türbesi mihrabında kullanılmıştır.(135.Res.) Bunun dışında pencere şebekelerinde de alçı malzeme kullanımını görmekteyiz. Ahi Şerafettin(143.Res.), Hacı Bayram(144.Res.), Cenabi Ahmet Paşa(145.Res.), Beypazarı Kuyumcukteke Köyü Kara Davud Türbesi pencerelerinde bu

uygulamayı görmekteyiz. Osman Fazıl Paşa Türbesi'nin bugün kapatılan pencerelerinde alçı şebeke izleri durmaktadır.(146.Res.)

Beypazarı Boğazkesen Türbesi mihrabın mukarnaslı kavsarasında kalıplama tekniğinde, bordür ve sütünce yüzeylerinde ise sıva olarak alçı malzeme kullanılmıştır. Beden duvarları ise alçı sıvalıdır. Beypazarı Kuyumcutekke Köyü Kara Davud Türbesinde kasnak pencereleri alçı şebekeli olup, iç mekân da tamamen alçıdır. Beypazarı Kabaca Köyü Kaygusuz Abdal Türbesinin iç mekânı alçı sıva ile yenilenerek, kubbe kalemşi tekniğinde süslenmiştir.

3.1.3.7. Kerpiç Malzeme

Ankara mahalli üslubunun fakir malzemelerinden biri olan kerpiç sivil ve dini mimaride sıklıkla kullanılmıştır. Ankara türbelerinde bu malzemenin kullanımına çok rastlamamakla birlikte bunun nedenlerinden birini de sık sık tamir gören yapıların sıvanma yoluyla orijinal malzemelerinin anlaşılmasının zorlaşması ya da malzemenin tamamen değiştirilmesi olarak tahmin ediyoruz. Ankara türbelerinde kerpiç malzemenin kullanıldığı örnekler ise; Zeynel Abidin Türbesi'nin duvarları ve Kalecik Alıçoğlu Türbesi bugün sıvası dökülen kısımlarından da anlaşıldığı üzere kerpiçten yapılmıştır.

3.1.4.Cami ve Mescitlerde Mimari Elemanlar Açısından Üslup Gelişimi

3.1.4.1 Taşıyıcılar ve Destekleyiciler

3.1.4.1.1. Sütunlar ve Ayaklar

Ankarada yer alan cami ve mescitlerde sütun ve ayak sistemi örneklerini sıralamak istersek şu bilgileri verebiliriz: Alaeddin Cami'nin müezzin ve kadınlar mahfilinin altında, birinci sırada altı, ikinci sırada ise iki mermer sütun vardır.(50.Res.) Başlıkları da Bizans devrinden kalma olan bu sütunların hepsi devşirmedir. Arslanhane Cami'nin harim kısmında ahşap tavan her iki sahında eşit aralıklarla yerleştirilmiş olan altışar ahşap sütun tarafından taşınır.(52.Res.) Böylece cami içinde bugün üzeri mermer taklidi yağlı boya ile boyalı yirmi dört adet sütun sıralanır. Sütun başlıkları birbirinden farklı korint ve dor tipi mermer Roma devri malzemesidir. Yastıklar zengin profillidir. Bunların üzerinde yer alan kalın ahşap

hatıllar mihraba dik uzanır ve sahnın bölmelerini meydana getirir. Hatılların üzerinde mihraba paralel uzanan tavan kirişleri sıralanır. Kirişleri taşıyan ve profilli olan konsollar orta sahında üç, yan sahnılarda iki, en dış sahında ise tek katlıdır. Ahi Elvan Cami'nin tavanı bugün üstü boyanmış olan on iki ahşap sütun tarafından taşınır.(2.Res.) Sütunların başlarında korint ve dor tipinde mermer Bizans başlıkları vardır. Başlıkların her biri başka bir tarzda yontulmuştur. Başlıklar devşirmedir. Prizmatik gövdeli bu sütunlar son dönemde yapılan onarımlarda harçla sıvanarak baştan aşağı, düz silindirik hale getirilmiştir. Şu anda ahşap görünümündedir. Eyüp Mescidi'nin son cemaat mahallini üç uzun sütun taşır.(8.Res.)Caminin harimindeki sütun ise mihrap ekseninde yer alır ve camiye ikiye bölen ahşap hatılı taşır. Hatılın iki yanında ahşap profilli tek sıra konsollar sıralanır ve üzerine oturur. Geneği Mescidi'nin kuzey kısmında dört büyük ahşap direkler üzerinde ağaç kirişli bir son cemaat mahalli bulunur.(9.Res.)Ağaç direkler üzerinde son cemaat mahalli tavan kirişlerini taşıyan yastıkların uçları kavislidir. Mescidin mihrap ekseninde bulunan tek sütun ise mescide iki sahnı karakteri kazandırmaz. Bu ahşap direk tavan kirişini destekler. Hacı İvaz Mescidi'nin son cemaat yeri, ikisi yan duvarlara bitişik, ikisi ortada dört ahşap direk ile ikiye bölünmüştür. Son cemaat yeri ile harimi ayıran, duvara bitişik diğer dört direk ile birlikte bu direkler, son cemaat yerinin üzerindeki mahfili taşımaktadır. Bu caminin dikdörtgen hariminin tam ortasında tek direk, yan duvarlara gömülmüş bir çift direk ve bu mekânı enlemesine ikiye bölünmüştür. Kurtuluş (Kul Derviş) Mescidi'nin sonradan kapatılan bir son cemaat mahallinde taşıyıcı unsur olarak iki ahşap direk bulunur. Molla Büyük Mescidi'nin dokuz ince sütunla taşınan bir son cemaat yeri bulunur. Enine dikdörtgen harimin birisi ortada ve ikisi de yanlarda duvarlara gömük vaziyette duran ahşap sütunlar bulunur. Örtmeli (Hoca Hundi) Mescidi'nin içindeki iki ahşap sütun, harimi üç sahnı hale getirir.

Sabuni (Karanlık) Mescit'te, son cemaat mahalli dört ahşap, kare destekle taşınır. Ayrıca harimde de iki adet silindirik ahşap sütunlar destekleme işini görür. Ahi Yakup Mescidi'nin son cemaat mahalli iki ahşap direk ile taşınır. Bugün son cemaat mahalli iki kat haline getirilmiştir. Caminin giriş kapısının yanından bir tahta perdeyle ayrılarak koridor yapılmıştır. Direkli Cami'nin orijinalde açık halde bulunan, bugün ise duvara gömük vaziyette beş ahşap sütunla taşınan son cemaat yeri bugün kapalı haldedir. Zaten mescide de bu beş direkten dolayı "Direkli Mescit" denmiştir. Gecik Mescidi'nin kadınlar mahfili dört ahşap destekle taşınır. Hacettepe Cami'nin de sadece kadınlar mahfili kısmında bir adet ahşap sütun bulunur. Hemhüm Mescidi'nde son cemaat mahallini taşıyan dört ahşap sütun bulunur. Rüstem Nail (Dındın) Mescidi'nin son cemaat yeri üç ahşap direk ile taşınır.(12.Res.) Aynı şekilde mescidin ahşap kadınlar mahfili de üç ahşap direk ile desteklenir. Karacebey Cami'nin

son cemaat yerinde beş kubbeye ayrılmış olan bölümlerin ortadakilerin iki yanında dikdörtgen iki paye bulunur.(13.Res.) Bu sütunların başlıkları da Greko-Romen tarzındadır. (58.Res.) Cenabi Ahmet Paşa Cami'nin kuzey cephesini kaplayan ve dört mermer sütuna oturan üç kubbeli bir son cemaat mahalli ile dışa açılır.(57.Res.) Hacı Musa Cami'nin kuzey kısmında yer alan son cemaat yeri, iki direk ile desteklenmektedir.(17.Res.) Üç sivri kemerli girişe sahip son cemaatin bugün tahta bir perde ile kapatılmıştır. Kemerler ortada iki devşirme mermer sütun, yanda duvarla taşınır. Leblebicioğlu Cami'nin üç yuvarlak kemerli son cemaat yeri bir duvarla örülerek yanlarda birer pencere, ortada giriş kapısı bırakılarak kapatılmıştır. Kemerler yanda duvarlarla, ortada bugün duvara gömük iki sütunla taşınır. Mukaddem (Yeni) Cami'nin ahşap kadınlar mahfili dört direk ile taşınır. Ramazan Şemseddin (Kağınpazarı) Cami'nin kadınlar mahfili dört ahşap sütun üzerine oturur. Sarıkadı (Mimarzade) Cami'nde son cemaat mahallini dört ahşap direk taşır. (18.Res.)Telli Halil Mescidi'nde son cemaat mahallini altı ahşap direk taşır. Direklerin üzerinde de zengin profilli yastıklar bulunur. Zincirli Cami'nde girişin iki yanında bulunan ahşap direkler ikinci kat olan kadınlar mahfilini taşır. Tabakhane Cami'nde kuzeyde bulunan kadınlar mahfili altışar ahşap destekle taşınmaktadır. Taceddin Cami'ndeki kadınlar mahfili de dört ahşap direk ile taşınır. Sütunların başlıkları gayet basittir.

Beypazarı Akşemseddin Cami'nin kadınlar mahfili kuzey beden duvarlarına paralel sıralanan önde altı, arkada ise dört adet kare kesitli ahşap direk ile desteklenmiştir.Beypazarı Sultan Alaeddin Cami'nin mihrap aksında iki ince ahşap direk ile desteklenen tekne tavanlı bir orta alan bulunur.(Res.) Kadınlar mahfili de doğu ve batıda üç, kuzeyde ise altı ahşap direk ile çevrelenmiştir. Beypazarı Baloğlu Cami'nde kadınlar mahfili beden duvarlarına paralel düzenlenmiş ahşap strüktürle desteklenmiştir. Beypazarı Eski Derbendçik (Acı) Cami'nde kadınlar mahfili, harimin içinde düzensiz ahşap direklerle desteklenmiştir. Beypazarı Uruş Bucağı Cami'nde kadınlar mahfili önde altı üstlü altışar adet ahşap direk ile taşınır.

Şereflikoçhisar Yenimahalle Cami'nde ahşap direkler üzerine oturur. Şereflikoçhisar Toprak (Yeni Mescit) Cami'nin harimi beş ahşap direk tarafından taşınır. Nallıhan Nasuh Paşa Cami'nin son cemaat mahalli birbirlerine kemerlerle bağlanmış sekiz adet kare sütun tarafından taşınır.(20.Res.)

Ayaş Ulu Cami'nin harimi düzenli aralıklarla yerleştirilmiş, altı adet ahşap sütun tarafından taşınır.(3.Res.) Sütunların mukarnaslı başlıkları da ahşaptır. Aynı şekilde bu caminin kadınlar mahfili de ahşap direklerle taşınır. Ayaş Bünyamin Cami'nin harimi düzenli yerleştirilmiş altı adet ahşap sütunla mihraba dik uzanan üç sahından oluşur. Caminin kadınlar mahfili de iki ahşap destek üzerine oturur. Ayaş Şeyh Muhiddin Cami'nin mahfil kısmının

orijinal olduğu tahmin edilen kısmı altı destek üzerine, ek olarak yapılan kısım ise üç destek üzerine oturur. Ayaş Aktaş Mescidi'nin ahşap düz örtü sistemi, düzenli aralıklarla yerleştirilmiş dört ahşap destek tarafından taşınır. Desteklerin hepsi dört köşeden yontulmuştur. Bu yapının kuzeyinde mahfil kısmı da güneyde iki desteğe, kuzeyde ise duvara oturur. Ayaş Killik (Karakaya) Cami'nin enine dikdörtgen planlı harimi ikişer sıra ahşap sütunla beş sahna ayrılmıştır. Düzenli aralıklarla yerleştirilmiş olan sekiz sütunun başlıkları yoktur ve uçları profilli yastıklara kadar uzanır. Mahfil de diğer camilerde olduğu gibi güneyde desteklere, kuzeyde ise duvara oturur. Ayaş Kesikbaş Cami'nin kadınlar mahfili de kuzeyde duvara, güneyde ise bir desteğe oturur.(Res.) Ayaş Sinanlı Ulu Cami'nde harimin ahşap konstrüksiyonu ortada on iki, yanlarda üçerden altı olmak üzere toplam on sekiz kolon üzerine oturur.(6. Res.) Ayaş Gökler Köyü (Hacı Nasuh) Cami'nin ibadet mekanı ortada dört ahşap taşıyıcı ile üç nefe bölünmüştür. Bugün bu taşıyıcılardan sadece üç tanesi mevcuttur. Ayaş Sinanlı (Yeni) Cami'nde harimde girişin karşısında iki ahşap sütunla mahfel oluşturulmuştur.

Kızılcahamam Çeltikçi Eski Cami'nde kadınlar mahfili ikisi ortada, diğer ikisi duvara gömük üç ahşap direk taşıyır. Polatlı Oğuzlar (Yağır Köyü) Cami'nde kadınlar mahfili altı adet ahşap ayağa oturur. Polatlı Bacı Köyü Cami'nde son cemaat yeri devşirme taş kaideler üzerinde yer alan iki ahşap sütunla üç birime ayrılmıştır. Polatlı Şih Ali Köyü Cami'nde kadınlar mahfili iki ahşap direk tarafından taşınır. Polatlı Hacı Tuğrul Köyü Cami'nde ahşap kadınlar mahfili iki adet ahşap direk taşıyır. Çubuk Kutuören (Kuruviran) Köyü Cami kadınlar mahfili iki ahşap ayak üzerine oturtulmuştur. Elmadağ Eski (Yenipınar) Cami'nde caminin içinde mahfili iki ahşap direk taşıyır. Gündül Yukarı Mahalle Cami'nde harimin ortasında ahşap tavanı taşıyan iki ahşap direk bulunur. Gündül Emirler Mahallesi Cami'nde kadınlar mahfili dört ahşap direk tarafından taşınır. Bu dört direğin ikisi kenarlarda duvara gömük vaziyette iken diğer ikisi de ortada mahfili destekler. Gölbaşı İncek Eski Cami'nde kadınlar mahfili ortada iki adet üzeri boyalı taş ya da mermer sütun tarafından, duvar kenarında da iki adet ahşap direk tarafından taşınır. Gölbaşı Bezirhane Cami'nin son cemaat yeri iki betonarme sütunla desteklenmiştir. Çankaya Karataş Köyü Cami'nde son cemaat yeri caminin batısında, dört ahşap direğe oturur. Aynı zamanda caminin içinde bulunan kadınlar mahfili de dört ahşap direğe oturur. Sincan Eski Bucuk Köyü Cami'nde tavan harimde iki ahşap direk taşıyır. Yenimahalle Susuz Köyü Cami'nde harim dört adet ahşap sütunla mihraba dik üç nefe ayrılmıştır. Akyurt Merkez Cami'nde yuvarlak kemerlerle bağlanan dört sütunun oluşturduğu üç birimli son cemaat mahalli bugün camekânla kapatılmıştır.

Ahi Tura Mescidi'nde, Balaban Mescidi'nde, Boyacı Ali Mescidi'nde, Hacı Arap (Ahi Arap) Mescidi'nde, Hacı Doğan Mescidi'nde, Hacı Seyid Mescidi'nde, Şeyh İzzeddin Mescidi'nde, Abdülkadir İsfehane (Tabakhane) Mescidi'nde, Hallaç Mahmut Mescidi'nde, Kurşunlu Cami'nde, Ağaç Ayak Cami'nde, Celal Kattani Mescidi'nde, Çiçekçioğlu Cami'nde, Devdiran Mescidi'nde, Eskicioğlu Cami'nde, İbadullah Cami'nde, Hacı Bayram Cami'nde, Hacı İlyas Cami'nde, İki Şerefeli (Resul Efendi) Cami'nde, Kağnı Pazarı Cami'nde, Saraçlar Cami'nde, Yeşil Ahi Cami'nde, Zeynel Abidin Cami'nde, Hamidiye Cami'nde, Kayabaşı Cami'nde, Koyunpazarı Mescidi'nde, Mehmet Çelebi Mescidi'nde, Misafir Fakih Cami'nde, Şükriye Cami'nde, Yenice Mahalle Cami'nde, Kalecik Saray (Şehsuvar) Cami'nde, Kalecik Hamdi Cami'nde, Kalecik Kale Cami'nde, Kalecik Çandır Cami'nde, Kalecik Gökçeviran (Gökçeören) Köyü Cami'nde, Kalecik Hasbey Cami'nde, Nallıhan Uluhan Köyü Cami'nde, Ayaş Sinanlı Ilıca Cami'nde, Ayaş Sülüklüpınar Mescidi'nde, Ayaş Pınaraltı Cami'nde, Kızılcahamam Aşağı Cami'nde, Kazan Saray Köyü Cami'nde, Kazan Orhaniye Cami'nde, Çubuk Mahmutoğlu Köyü Cami'nde, Lalahan Odabaşı Cami'nde, Gündül Tahtacıörencik Cami'nde, Çamlıdere Peçenek Köyü Cami'nde, Gündül Afşar Köyü Cami'nde, Haymana Büyük (Merkez) Cami'nde, Haymana Kutluhan Köyü Cami'nde, Haymana Karacahoca Köyü Cami'nde, Gölbaşı Karagedik Beldesi Cami'nde, Mamak Kayaş Merkez Cami'nde, Sincan Kötürüm Beyazıd (Ulu, Eski Zir) Cami'nde, Sincan Hitabet Cami'nde, Sincan İlyakut Cami'nde, Beypazarı Hoca Kiriş (Abbaszade) Mescidi'nde, Beypazarı Kazgancı Mescidi'nde, Beypazarı Bağözü Köyü Cami'nde, Beypazarı Dudaş Köyü Eski Cami'nde, Beypazarı Üreğil Köyü Cami'nde ise herhangi bir sütun ya da ayak sistemi bulunmamaktadır.

Netice olarak bir değerlendirme yaparsak şunları söyleyebiliriz: Sütun, genellikle bir kaideye oturan ve üstünde bir başlık bulunan, dairesel ya da daireye yakın kesitli düşey taşıyıcı öğesidir. Sütun tek parçadan ya da üst üste yerleştirilen birden fazla parçadan oluşur. Ayakta olduğu gibi örülerek inşa edilmiş bir duvar parçası değildir. En eski yapı öğelerinden olan ve hiçbir özel işçilik gerektirmeyen ahşap dikmeler, erken çağlardan başlayarak taban ve çatıların desteklenmesinde ağaç kütükleri biçiminde kullanılmıştır. Ahşap sütun örnekleri Antik çağda saçaklığı taşımaktaydı. Daha sonraki devirlerde de ahşap sütun örnekleri görülmektedir; örneğin Beyşehir Eşrefoğlu Camisi gibi. Sütunlar genellikle doğal taştan yapılmıştır. İslam mimarlığında erken örneklerde antik çağ yapılarından devşirilen sütunlardan yararlanılmış, Abbasiler döneminde (750-1258) İran mimarlığının etkisiyle sütun yerine ayak tercih edilmiştir. İspanya'da Kurtuba Camisi (baş. 784), dilimli kemerler ile bağlanmış iki katlı sütunlarıyla İslam mimarlığında ilginç bir uygulamadır. Anadolu Selçuklu

mimarlığında ise sütun geometrik motifli ve burmalı bir form almıştır. Osmanlı mimarlığında sütun, çoğunlukla camilerin avlularının revaklarında ve iç mekanda mahfillerde görüldüğü gibi, yalın haliyle bezemesiz olarak kullanılan, öncelikle kemerden gelen yükleri zemine aktaran taşıyıcı bir öğedir.¹⁵⁹

Paye de denilen ayak, düşey yükleri taşımak için örülerek meydana getirilen iri, düşey yapı elemanı olarak tanımlanabilir. Genellikle tonoz, kubbe ile örtü elemanlarından ya da kemerlerden gelen yükleri serbest ya da duvara bitişik biçimde tek noktada toplayarak taşır. Ayrıca, köprü, zafer takı gibi yapıların düşey taşıyıcıları da boyutlarının büyüklüğü nedeniyle ayak olarak adlandırılmaktadır. İslam mimarlığında ilk kez Şam Ümeyye Cami (705-715)'nde uygulanan “çok ayaklı” plan şemasında, ahşap çatı çok sayıda kagir ayakla taşınmıştır. 11. yy.da Karahanlılar döneminde (840-1211) cami mimarisinde örtü ögesi olarak kubbenin girmesiyle ayak kullanımı da yaygınlaşmıştır. Osmanlı mimarlığında, eşit boyutlu, çok sayıda kubbenin örttüğü Bursa Ulu Cami (1399) ve Edirne Eski Cami (1403-1414) gibi bir çok üniteli örneklerde kubbeler çok sayıda ayakla taşınmaktadır. Edirne Üç Şerefeli Caminde (1438–1447) mihrap önündeki kubbe belirginleşerek altı büyük ayağa oturmuş; İstanbul'da merkezi plan şemasının uygulandığı Şehzade Cami (1548), Süleymaniye Camisi (1557), Sultan Ahmed Camisi (1617), Edirne Selimiye Camisi (1575) gibi anıtsal yapılarda kubbe yüklerini taşımak üzere filayağı ya da pilpaye olarak adlandırılan çok büyük boyutlu ayaklar kullanılmıştır.¹⁶⁰

Ankara mescit ve camilerinde sütunlar genellikle müezzin ve kadınlar mahfillerini taşır. Mermer sütunlardan çoğu Bizans devrinden kalma olup, devşirmedir. Bunlardan olanların sütun başlığı da vardır. Aslanhane Cami'nde, Ahi Elvan Cami'nde Örtmeli (Hoca Hundi), Sabuni (Karanlık), Sabuni (Karanlık) Mescit'te, Ayaş Ulu Cami'nde, Ayaş Bünyamin Cami'nde, Ayaş Killik (Karakaya) Cami'nde, Ayaş Sinanlı Ulu Cami'nde, Ayaş Gökler Köyü (Hacı Nasuh) Cami'nde, Sincan Eski Bucuk Köyü Cami'nde, Yenimahalle Susuz Köyü Cami'nde, Beypazarı Sultan Alaeddin Cami'nde ahşap sütunlar ise harim kısmında yer alıp tavanı taşımaktadır. Bunların çoğu bugün yağlı boyalarla boyanmıştır.

Eyüp Mescidi'nde, Geneği Mescidi'nde, Hacı İvaz Mescidi'nde, Kurtuluş (Kul dervişi) Mescidi'nde, Sabuni (Karanlık) Mescit'te, Ahi Yakup Mescidi'nde, Direkli Cami'de, Rüstem Nail (Dındın) Mescidi'nde, Hemhüm Mescidi'nde, Hacı Musa Cami'nde, Leblebicioğlu Cami'nde, Sarıkadı (Mimarzade) Cami'nde, Telli Halil Mescidi'nde ,Zincirli Cami'nde, Nallıhan Nasuh Paşa Cami'nde, Polatlı Bacı Köyü Cami'nde, Çankaya Karataş

¹⁵⁹ A. Öztürk, “Sütun” *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, cilt:3, s. 1715-1716.

¹⁶⁰ E.Erenler, “Ayak” , *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, cilt: 1, s. 172.

Köyü Cami'nde, Akyurt Merkez Cami'nde ahşap ayaklar son cemaat mahallini taşır. Karacebey (İmaret) Cami'nin son cemaat yerinde iki dikdörtgen iki paye, Cenabi Ahmet Paşa Cami'nin kuzey cephesini kaplayan son cemaat mahallinde dört mermer sütun bulunur. Şereflikoçhisar Alaaddin Cami'nde son cemaat mahallinde üç bölüm halinde olup köşelerde dört köşe taş paye ortada iki sütun ile taşınır. Gölbaşı Bezirhane Cami'nin son cemaat yeri iki betonarme sütunla desteklenmiştir

Ramazan Şemseddin (Kağnıpazarı) Cami'nde, Sarıkadı (Mimarzade) Cami'nde, Tabakhane Cami'nde, Taceddin Cami'nde, Ayaş Şeyh Muhiddin Cami'nde, Ayaş Kesikbaş Cami'nde, Kızılcahamam Çeltikçi Eski Cami'nde, Polatlı Oğuzlar (Yağır Köyü) Cami'nde, Polatlı Şih Ali Köyü Cami'nde, Polatlı Hacı Tuğrul Köyü Cami'nde, Çubuk Kutuören (Kuruviran) Köyü Cami'nde, Gündül Yukarı Mahalle Cami'nde, Gölbaşı İncek Eski Cami'nde, Beypazarı Akşemseddin Cami'nde, Beypazarı Baloğlu Cami'nde, Beypazarı Eski Derbendçik (Acı) Cami'nde, Beypazarı Uruş Bucağı Cami'nde ve daha pek çok camide kadınlar mahfili ahşap sütunlar üzerine oturur.

Görüldüğü üzere Ankara cami ve mescitleri Alaeddin Cami'nden başlayarak, Arslanhane, Ahi Elvan'la devam eden; harimde, tavanı taşıyan ahşap direk sistemine sahip bir yapı tarzı ekolü oluşturmuştur. Daha sonraki yüzyıllarda harimdeki bu çok ayaklı sistem sona erse de özellikle kadınlar mahfillerini taşıyıcı unsur olarak varlığını sürdürmüştür. Son cemaat mahallindeki sütun ve ayak sistemi ise 13.yy. dan 20. yy. a kadar pek çok yapıda Ankara mahalli üslubunun devam etmesini sağlamıştır.

3.1.4.1.2. Duvarlar

Bir arazi ya da arsayı çevirmek ve içeriye girilmesine engel olmak veyahut bir binayı teşkil etmek üzere taştan, kerpiçten veya tuğladan, kâgir olarak gerekli kalınlıkta örülmüş şakuli inşaattır.¹⁶¹ Belirli bir mekân ya da alanı çevreleyen düşey yapı ögesine duvar denilmektedir. Değişik teknikler ve farklı malzemeler kullanarak elde edilen duvarlar, çevreyi taşıyıcı ve bölücü işlevlerden birine ya da birkaçına sahip olabilir. Yapıdaki kullanım yerine göre “iç” ve “dış” duvarlar olarak ikiye ayrılır; bunun dışında “temel duvarı” ve yapıdan bağımsız olarak, örneğin “bahçe duvarı” gibi bulundukları yere göre de ad alırlar.¹⁶²

Duvarlar, örtüden gelen yükleri temele iletir. Bunun için yeteri kadar dayanıklı olması gerekir.¹⁶³ Ankara'daki yapıların büyük çoğunluğunun örtü sistemi¹⁶⁴ düz ahşap tavan

¹⁶¹ Celal Esad Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, c. 1., s.491.

¹⁶² H.Y.Ersoy, “Duvar”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, cilt:1, s.484.

¹⁶³ Doğan Kuban, *Mimarlık Kavramları*, YEM Yay. İstanbul, 1990, s. 41.

şeklinde olduğundan duvar kalınlıkları çok fazla değildir ve duvarlar da yapı olarak çok sağlam yapılmamıştır.

Duvar kütlelerinin homojenliğini sağlamak amacıyla, taş ve tuğlayı birbirine bağlamak için kenetler, harç ve hatıllar kullanılmıştır. Ankara'daki yapılarda çoğunlukla ahşap hatıllar kullanılmıştır.

Her boşluk duvarı zayıflatır. Boşlukların açıldıkları düzlem boyunca duvara gelen kuvvetlerin boşluğun kenarlarına, ikinci bir geçit ögesi gibi aktarılmaları gerekir. Geleneksel mimarlıkta, bu öge hatıl ya da kemerdur. Duvarın dolu kısımlarındaki pencere veya kapılardaki zayıflamalardan ötürü, genel yüzeyde meydana gelen azalmayı karşılayacak boyutta olmaları gerekir. Pencere aralarındaki payanda ayaklarının işlevsel kaynağı bu zorunluluktur.¹⁶⁵

Ankara'daki mahalli üslup geleneğinin bir özelliği olarak dini yapılarda üst örtü genellikle beden duvarlarına oturtulmuştur. Ankara cami ve mescitlerindeki duvar sistemine dair şunları söyleyebiliriz:

Alâeddin Cami'nin duvarları bol devşirme antik malzemenin karıştırıldığı kesme ve moloz taştan, üzeri ise sıvalıdır. Arslanhane Cami'nde kalınlıkları 1,58 m. ile 1.73 m. arasında değişen duvarlar¹⁶⁶, temelde büyük, üstte ise daha küçük olan yapı taşları ile inşa edilmiştir. Ama bazı yerlerde eski Roma eserlerinden alınan mermer bloklar görülür.(148. Res.) Ahi Elvan Cami'nde duvarlar, üstüne kat kat kirişleme ve üstlerinde toprak dam bulunan camiler zümresindendir(149.Res.).¹⁶⁷ Mescit, giriş eyvanı (son cemaat yeri) ve türbe, iri devşirme kesme taşlar ve moloz taş karışımı kullanılarak inşa edilmiştir. Binanın dış duvarlarında yer yer ahşap hatıllar ve cephenin üst kısımlarında, 1,5–2 m aralıklarla ahşap dikmeler arasında moloz taş duvar örgüsü görülmektedir. Ahi Elvan Cami'nde dıştan görünüşleri çok sade olan duvarlar yerden oturtulmuş hizasına kadar moloz taş, üst kısmı ahşap bir hatıl ve üstü de tuğla ile yapılmıştır. Çok sağlam yapıldığından asırların verdiği tahribata rağmen zamanımıza kadar sağlam gelebilmiştir. Duvarlarda hiçbir şekilde taş ya da başka bir süsleme yoktur, sadedir. Şimdi zaten sıvanıp, boyanmıştır. Geneği Mescidi'nin kaidesi moloz taştır, duvarların alt kısmı muntazam taştır. Karacabey Cami'nin duvarları taş ve tuğla karışımıdır.(13.Res.) Abdülkadir İsfehani Mescidi'nde duvarlar üç sıra tuğla, bir sıra taş örgülüdür.(30.Res.) Cenabi Ahmet Paşa Cami'nin duvarları kesme taş örgülüdür.(31.Res.) Hallaç Mahmud Mescidi'nin duvarları taştan ve aralarında tuğla sıraları mevcuttur. Kurşunlu

¹⁶⁴ Bkz. Örtü sistemi

¹⁶⁵ Doğan Kuban, *Mimarlık*, s. 42.

¹⁶⁶ Yıldız Uzer, *Ahi Şerafettin Cami*, AÜİF. Basılmamış Lisans Tezi, Ankara, 1960, s.3.

¹⁶⁷ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402)*I, İstanbul 1966, s. 219.

Cami'nin duvarları moloz taştan yapılmıştır.(86.Res.) İbadullah Cami'nin ön cephesindeki duvarlar kesme tuğla duvar örgülü, ahşap hatıllı, yan duvarları kerpiçtendir.(16.Res.) Yeşil Ahi Cami'nde de aynı şekilde ön cephede kısmen tuğla örgülü, diğer cephelerde ise kerpiç malzeme bulunur.Fakat bugün sıvanmış cephede bu malzemeler görülmez.(150.Res.) Hacı Bayram Cami'nin duvar kalınlığı 85 cm. dir.¹⁶⁸ Ama bu tamir gördükten sonraki ölçümdür. Ramazan Şemseddin (Kale Pazarı) Cami'nin duvarları tuğladır. Taceddin Cami'nin duvarları kesme taştandır.(119.Res.)

Kalecik Saray (Şehsuvar) Cami'nin ve Kalecik Hamdi Cami'nin duvarları düzgün kesme taş ve tuğla ile birlikte örülmüştür. Kalecik Tabhane Cami'nde duvarlar düzgün kesme taştır. Kalecik Çandır Cami'nin kuzey duvarı kerpiçle sıvanmış, diğer duvarları moloz taşla inşa edilmiştir.

Şereflikoçhisar Alâeddin Cami kalın taş duvarlıdır.(35.Res.) Nallıhan Nasuh Paşa Cami'nin duvarları da düzgün kesme taştandır.

Ayaş Ulu Cami'nin(36.Res.), Ayaş Bünyamin Cami'nin, Ayaş Killik (Karakaya) Cami'nin(38.Res.), Ayaş Sinanlı Ulu Cami'nin(Res.), Ayaş Gökler Köyü (Hacı Nasuh, Eski) Cami'nin, Ayaş Aktaş Mescidi'nin duvarları moloz taş malzemeden yapılmıştır. Kızılcahamam Çeltikçi Eski Cami'nin duvarları yığma taş malzemedendir. Kızılcahamam Aşağı Cami'nin duvarları da sıralı taştandır. Polatlı Bacı Köyü Cami'nin duvarları kesme taştandır. Polatlı Şih Ali Köyü ve Hacı Tuğrul Köyü Cami'nin duvarları moloz taş ve kerpiç karışımıyken sonradan harçla sıvanmıştır. Kazan Saray Köyü Cami'nin duvarları kesme taşla, Kazan Orhaniye Köyü Cami duvarları ise moloz taşla örgülüdür.

Beypazarı Kurşunlu (Evsat Hoca Nazır) Cami'nde, beden duvarları kesme taş kaplamalı yüzeyle içerisinde moloz taş dolguludur.(41.Res.) Onarımlarda giriş kapısı ve çevresinde, batı cephede, kasnak yüzeyinde, minarede kırmızı traverten cinsinde bir taş kullanılmıştır; dolgu malzemesi içe kireç harcıdır. Kâgir bir yapıya sahip olan Beypazarı Tabakhane Cami'nde duvarlarda kesme taş kullanılmış, kapı ve pencere kemerlerinin kilit taşları taşkın bir biçimde yer almıştır.(151.Res.) Yapının güney, doğu ve batı cepheleri bugün çimento harcıyla sıvanmıştır. Beypazarı Yeni Cami'nde güney ve batı cephenin üzerinde, içbükey dışbükey hatlara sahip, profilli konsol dizisi şeklinde bir saçak silmesi görülür. Saçak, profilli bir saçak silmesinin, konsol ucu şeklinde eş parçalara bölünerek belirli aralıklarla kesintili olarak devam ettirilmesinden oluşur. Doğu ve kuzey cephe ise sağırdır. Beypazarı Beytepe Sokağı Mescidine sıvası dökülmüş dış cepheleri, batı pencerelerinin

¹⁶⁸ Hatice Kuzu, *Hacı Bayram Cami*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Basılmamış Lisans Tezi, Ankara 1985, s. 4.

yaklaşık alt söveleri seviyesine kadar olan etek kısımlarında moloz taş örgülü iken yukarıda kerpiç örgüyle tamamlanmıştır. Moloz taş örgülü kısımlar çimento harcıyla basit bir şekilde onarılmıştır. Sıvası dökülmüş kerpiç örgüler içerisinde, kapı ve pencere açıklıkları üzerinden geçirilen ahşap hatıllar dikkat çeker. Kuzey cephe sağır bir beden duvarı iken, cephenin doğu köşesinden uzatılan ahşap direk dışarıya uzatılmış çatı kirişini taşır. Cephe önündeki boş alan günümüzde garaj olarak kullanılmaktadır. Doğu cephede üç pencere açılmışken, batı cephede ise bir giriş kapısı yer alır. Beypazarı Cevzilerkaşı Sokağı Mescidi'nde dış cephelerin köşelerde kaba yonu, orta kısımlarda ise moloz taş örgülü yüzeylerinde yer alan yuvarlak kemerli kapı-pencere çerçeveleri kesme taştandır. Harim katında, kapıların iki yan ve bir kilit taşı olmak üzere beş taş örgülü kemerleri ile pencerelerin bir yan ve bir kilit taşından oluşan üçtaş örgülü yuvarlak kemerlerine ait kilit taşları da dışarı çıkıntılı olarak belirginleştirilmiştir. Zemin katta ise sövesiz, moloz taş örgülü yüzeyler içerisine açılmış yuvarlak kemerli pencereler görülür. Cephe yüzeylerini yukarıda, iç bükey ve dışbükey hatlarla profillendirilmiş bir saçak silmesi nihayetlendirir. Kuzey cephe sağırdır ve arkasındaki konutla saçak komşusudur. Doğu cephede her iki kat için de aynı düşey eksenlerde açılmış iki sıra halinde üçer adet yuvarlak kemerli pencere yer alır. Güney cephede; mihrap ekseninin her iki yanında harim ve zemin kata açılan iki sıra halinde toplam dört adet yuvarlak kemerli pencere bulunur. Zemin kattaki doğudaki pencerenin altında bir adet, daire kesitli pişmiş topraktan künk çıkışı yer alır. Beypazarı Kiriş Hoca (Abbaszade) Mescidi'nde kuzey, güney ve doğu cepheler taştan iken, batıdaki giriş cephesi, ahşap çatkı arasında kerpiç dolgulu ile yapılmış hımış duvardan oluşur. Batı cephenin hımış duvarı sıvalıyken, diğer cepheler taş örgüleriyle bırakılmıştır.(154.Res.)

Netice olarak; Anadolu Selçuklu mimarisinde yapıların duvar sistemi genellikle sade olup süsleme taçkapılarda toplanır. Osmanlı yapılarında ise cephe düzeni daha zarif ve mimari öğelerin dağılımı daha orantılıdır. Ankara cami ve mescitlerinde cephe düzeni söz konusu değildir. Genellikle çok kalın olmayan duvar örgüsü büyük taçkapılarla, çok sayıda taş süslemeli ya da alçı şebekeli pencerelerle, silmelerle, profilli konsol dizileriyle, saçak silmeleriyle, kilit taşlarıyla süslenmez. Düzgün kesme taşın kullanılmadığı duvarlarda, moloz taş örgüsü, bazen tuğla ve moloz taşın ortak kullandığı örgü sistemi ve aralarda ahşap hatıllar bulunur. Temel kısmında moloz taş, duvarlarda kerpiç ve tuğlanın yapı malzemesi olduğu duvarların büyük kısmı bugün sıvanmıştır. Bu duvar tipi Ankara camilerinde mahalli üslubun gereği olarak 13. yy. dan 20. yy. a kadar uygulanan bir sistemdir. Ankara cephe sistemi plan sistemi gibi sadelik ve işlevsellik üzerine kurulmuştur. Yalın ve sade düzenlenmiş, abartılı olmayan, süslemesiz, temel formlar üzerine kurgulanan bir cephe anlayışı mevcuttur. Pencere

ve kapı gibi boşluk -doluluk elemanları, saçak ve süslemeler dönemin cephe sisteminden oldukça uzaktır.

3.1.4.1.3. Kemerler

Ankara cami ve mescitlerinde, özellikle revaklarda taşıyıcı unsur olarak kullanılan kemer örneklerine değinirsek; Saraç Sinan Mescidi'nin beşik tonoz üst örtülü eyvanın tonoz kemer profili, oldukça gayri nizamî sivri kemerdir. Karacabey Cami'nde kuzey cepheyi tamamen kaplayan son cemaat mahallinde ahşap hatıllı, beş tuğla sivri kemer göze çarpar.(13.Res.) Son cemaatin iki yanında kemerler, ortaya bakan taraflarında birer devşirme mermer sütun ve başlıkla desteklenmiştir. Bütün kemerler meşe ağacından dört köşe ahşap gergilerle birbirine bağlanmıştır. Cenabi Ahmet Paşa Cami'nin kuzey cephesinde yer alan üç kubbeli son cemaat mahallinde, üç sivri kemerli açıklık bulunur.(14.Res.) Cephenin tam ortasındaki kemer diğerlerinden daha geniş ve yüksek tutulmuştur. Kemer öğelerinde iki renkli taş işçiliği görülür. İbadullah Cami'nde de kuzey cephe diğer cephelerden farklı olup(16.res.) Ağaç Ayak Cami'ndeki gibi burada da üç büyük kemer cepheyi süsler.(32.Res.) Bugün kapalı bir son cemaat yeri haline getirilmiş olan bu cephenin orta kemeri yan kemerlerden küçüktür. Leblebicioğlu Cami'nde üç yuvarlak kemerli son cemaat mahalli bir duvarla örülerek yanlarda birer pencere, ortada giriş kapısı bırakılarak kapatılmıştır. Kemerler yanda duvarlara, ortada bugün duvara gömük vaziyette iki sütunla taşınır. Yeşil Ahi Cami eskiden üç sivri kemerli cephesi olan son cemaat mahalli varken, bugün ön cephesi örülerek kapatılmış, ortada giriş kapısı, iki yanda pencere bırakılmıştır. Eyüp Mescidi'nin son cemaat yerindeki, giriş kapısının iki yanındaki pencereler sivri kemerlidir.(8.Res.)

Şereflikoçhisar Alaaddin Cami kuzey cepheyi tamamen kapatan son cemaat yeri, üç bölüm halinde olup köşelerde dört köşe taş paye ortada iki sütun ile taşınan üç sivri kemerli ve üç kubbelidir. (19.Res.)Nallıhan Nasuh Paşa Cami'nde birbirlerine kemerlerine bağlanan sekiz adet kare sütunlu, iki yanı ve önü açık, üstü ahşap çatıyla örtülü son cemaat mahalli bulunur.(20.Res.) Gölbaşı Karagedik Beldesi Cami'nin son cemaat mahallinde ayak şeklindeki iki taşıyıcı yuvarlak kemerlerle bağlanmıştır. 1950'lerde geçirdiği tamirle bu kemerlerin içi örülmüş ve son cemaat yeri bu şekilde kapatılmıştır.¹⁶⁹ Sincan Kötürüm Bayezid Ulu Cami'nin son cemaat mahallinin üçte ikisi kemerlidir. Akyurt Merkez Cami'nde son cemaat mahalli yuvarlak kemerlerle bağlanan dört sütunun oluşur, fakat bugün burası camla kapatılmıştır. Çankaya Karataş Köyü Cami'nde son cemaat yerinden açılan ahşap kapılardan birinde kaş kemerli bir süsleme elemanı olarak karşımıza çıkar. Sincan İlyakut

¹⁶⁹ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi kayıtlarından.

Cami'nin girişi sahte kemer içinde basık kemerli bir kapı şeklindedir. Sincan Eski Bucuk Köyü Cami'nin harimdeki üst pencereleri yuvarlak kemerlidir. Yenimahalle Susuz Köyü Cami'nde pencerelerin tamam yuvarlak kemerlidir.

Beypazarı Akşemseddin Cami'nin giriş kapısında yuvarlak kemer, yine yapının pencerelerinde de yuvarlak kemer kullanılmıştır. Beypazarı Sultan Alaaddin Cami'nin pencerelerinin alınlıkları da sivri kemerlidir.(155.Res.) Beypazarı Baloğlu Cami'nin harimi aydınlatan pencereleri de yuvarlak formudur. Bu caminin kuzey cephesinin ortasındaki kapının her iki yanında bulunan pencereler de yuvarlak kemerlidir. Beypazarı Kazgancı Mescidi'nin batı cephesindeki pencerelerin ortasında bir adet yuvarlak kemerli tepe penceresi açılmıştır.(152.Res.) Beypazarı Uruş Bucağı Cami'nin doğu, batı, güney cephelerinde iki adet yuvarlak kemerli tepe penceresi açılmıştır. Beypazarı Tabakhane Cami'nde giriş kapısının basık kemerlidir.(151.Res.) Güney cephede yer alan pencereler ise yuvarlak kemerlidir. . Beypazarı Cevizlerkaşı Sokağı Mescidi'nde harimi aydınlatan beş adet pencerenin, yuvarlak kemerlerinin karın kısımları ahşap çıtalarla dilimlendirilmiştir. Mescidin harimine üst kısmı yuvarlak kemerli, ahşap tablalı bir kapıyla girilir. Kapı kasası üzerindeki kemerin karın kısmı ince ahşap çıtalarla dilimlendirilmiştir.

Ankara mahalli üslubunda kemer kullanımı konusunda bir **netice olarak** şunlar söylenebilir. Bir duvar içinde yer alan ya da iki duvar, sütun veya ayak arasındaki açıklığı geçerek bunlara iki noktada oturan kavisli yapı ögesidir. Kâgir yapıya özgü olmakla birlikte ahşap yapıda da kemer kullanılabilir. En basit kemer, birbirine dayanarak taşıyıcılık kazanan iki iri öğeden oluşmakla birlikte, kemerler genellikle tuğla, taş gibi küçük parçalı elemanlardan örülür. Bu elemanlar kavisli bir dizilişle, yük altında sıkışarak taşıyıcı bir bütün oluşturur. İlke olarak aynı olmakla birlikte çok değişik kemer uygulamaları görülür.

Kemer ortaya çıktığı bölgede de hızla gelişerek özellikle İslam mimarisinde yaygın ve simgesel bir kullanıma ulaşmıştır. Bu mimarlıkta kullanılan başlıca türler, “tam”, “at nalı”, “dilimli” ve “sivri” kemerlerdir. Erken dönem örneklerinde yapının tavan yüksekliğinin kemer yüksekliğine bağımlı olduğu görülür. İspanya'ya kadar yayılan bu mimarlığın kemer kullanımı açısından ilgi çekici örneklerinden biri, Endülüs Emevi Döneminde yapılan Kurtuba Camisidir(784–786). Caminin iç mekânındaki kolon kemer uygulamalarının yanı sıra, orta kubbeyi taşıyan üst üste kemerli sistem dikkati çekmektedir. Klasik dönem Osmanlı mimarlığında bir hazırlık ve geçiş dönemi niteliği de gösteren beylikler dönemi mimarlığında, dinsel yapılar ve kümbetler kadar öteki yapılarda da özellikle sivri kemer uygulamaları strüktürün temelini oluşturmaktadır. Batıda Rönesans ve Barokta olduğu gibi Osmanlı mimarlığında da kemer vazgeçilmez bir öğedir. Büyük mekânlar oluşturmanın hedeflendiği

camii mimarisi örneklerinde, en yalın durumda dört ayak arasındaki dört büyük kemer, köşelerdeki pendentif ya da tromplarla oluşturulan kubbe kasnağı yardımıyla büyük kubbeyi taşır. Bu dört büyük kemer arsının yapı dış yüzeyini de oluşturan, çok pencere ve kemer geçişli duvarlarla örtülmesi birçok uygulamada, örneğin İstanbul'da Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii'nde (1556'dan sonra) kemerin büyük taş yapılarındaki akılcı kullanımını yansıtmaktadır. Öte yandan birbirlerine eklemlenen kubbe ve yarım kubbeli karmaşık örtü sistemleri, çok çeşitli kemerlemelerle taşınır ve İstanbul'daki pek çok örnekte görüleceği gibi zengin bir dış cephe etkisi yaratır.¹⁷⁰

Bilindiği gibi kemer klasik Osmanlı mimarisinin karakteristiklerinden biridir. En çok Osmanlı mimarisinde kullanılmıştır. Kemer bir taşıyıcı unsur olarak Ankara'daki camii ve mescitlerde çok sınırlı yapıda kullanılmıştır. Çünkü Ankara'da zaten klasik Osmanlı tarzında yapılan eser sayısı oldukça azdır. Bunun yanında kemer aynı zamanda dekoratif bir eleman olarak kapı ev pencere açıklıklarında da kullanılmıştır.

Ankara camilerinde dekoratif unsur olarak kullanılan kemerler genellikle sivri, yuvarlak formda, bun kemerlerin malzemesi çoğunlukla kesme taştır. Kemer sistemini Karacabey İmaret Camii, Cenabı Ahmet Paşa Camii, Şereflikoçhisar Alaaddin Camii gibi Ankara için münferit planlı ve Ankara üslubu içinde yer almayan nadir örnek teşkil eden eserlerin son cemaat mahallinde görmekteyiz. Bunun dışında 17.yy. sonu ve 18.yy. başı ile tarihlenen İbadullah Camii'nde, Leblebicioğlu Camii'nde, Yeşil Ahi Camii'nde, yine son dönemde yapılmış olan Akyurt Merkez Camii'nde (20.yy.), Gölbaşı Karagedik Beldesi Camii'nde (19.yy.), Sincan Kötürüm Bayezid Ulu Camii'nde ve tamirler sonucu formunu kaybetmiş olan Nasuh Paşa Camii son cemaat mahallinde görülür. Ayrıca tamir sonrasında pencere alınlıklarında ve Beypazarı camii ve mescitlerinde giriş kapılarında görülmekten öteye geçmeyen nadir kullanım dışında bu mimari öge Ankara üslubunun dışında kalmıştır.

3.1.4.2. Geçiş Unsurları

Kare ya da çokgen gibi dairesel planlı olmayan yapıların köşelerinde, üstteki dairesel örtüye geçişi hazırlayan çeşitli öğeler vardır. Kubbenin taşınmasına katılan bu geçiş öğelerinin ortaya çıktığı bölgeler, doğal olarak kubbe tekniğinin de doğup geliştiği yerlerdir.

3.1.4.2.1. Tromp

Ankara camii ve mescitlerinde örtü sistemi çok büyük oranda düz ahşap tavan olduğu için geçiş unsurlarından trompa da fazla rastlanmaz. Trompun görüldüğü örnekler; Cenabi

¹⁷⁰ H.Y., Ersoy, "Kemer", *Ecz. Sanat Ansiklopedisi*, cilt: 2, s. 982-982.

Ahmet Paşa Cami'nde kubbeye istiridye formunda tromplarla geçilir.(157.Res.) Trompların etrafı sivri kemerli iki renkli taş işçiliği ile çevrilmiştir. Hallaç Mahmud Mescidi'nde dıştan sekizgen kasnaklı kubbe, içten ise mukarnasla süslü köşe trompları üzerine oturur.(158.Res.) Kurşunlu Cami'nde içten kare mekândan sekizgen kasnağa tromplarla geçilir. (159.Res.)Şereflikoçhisar Alaeddin Cami'nde kare mekandan kubbeyle geçiş içten köşe trompları ile sağlanmıştır.(160.Res.) Kalecik Tabakhane Cami'nde kare planlı harimde bugün kubbe bulunmamakla birlikte, kubbenin oturduğu tromplar hala mevcuttur.

Netice olarak yapısal açıdan tonoz ilkesine dayanan bu geçiş ögesinin kökeninin İran'da özellikle Sasani, (224-651) mimarlığında, yapı köşelerinde kubbenin oturabileceği bir kemer ve bu kemerden köşeye doğru uzanan konik tonoz örgüsü olabileceğisöylenir.. Konik tonoz örgüsü zamanla gelişerek küresel bir biçim almıştır. Yarattığı mekânsal etkiyle, özellikle Osmanlı mimarisinde, örneğin Şehzade Camisinde(1548) en yetkin biçimini almış olan tromp, yarım kubbenin hazırlayıcısı kabul edilmektedir.¹⁷¹ Ankara'da kubbeli yapı geleneği teşekkül etmediğinin yedi kubbeli eserden sadece beşinde kubbeye geçiş unsuru olarak tromp kullanılmıştır. Fakat bu kullanım Ankara için oldukça istisnaidir. Ankara mahalli üslubunda tromp gibi klasik Osmanlı mimarisinin temel öğelerinden olan bu geçiş unsuru yer almamıştır.

3.1.4.2.2. Pandantif

Kare mekânın köşelerinde iç bükey üçgenler oluşturarak kubbenin oturacağı dairesel planın gerçekleşmesini sağlayan bir yapı ögesidir. “Küresel bingi” ya da “küresel üçgen bingi” de olarak da adlandırılan pandantifin doğduğu yöre, gene Ortadoğu'dur. Pandantif yapısı gereği kubbeye bütün haldedir ve tromp gibi ilk bakışta ayrı bir yapı ögesi izlenimi vermez. Doğu kaynaklı olan pandantif, daha sonra batıya geçerek Roma ve Bizans mimarisi başta olmakla üzere yaygın biçimde kullanılmıştır. Tarihteki ilk önemli uygulamalarından biriyle İstanbul'da Ayasofya'da (bit.537) karşılaşılır. Osmanlı klasik dönemi boyunca yaygın biçimde kullanılan pandantif, Batı etkisinin güçlü olarak görülmeye başlandığı 18. yy.da da temel geçiş ögesi durumuna gelmiştir.¹⁷² Ankara'da pandantifin görüldüğü tek örnek Karacabey Cami'nin son cemaat mahallinde bulunan beş kubbeye geçiş pandantifleridir.(161.Res.) Karacabey Cami'ndeki pandantif kullanımı Ankara için ünik bir örnek olup, Ankara'da devam etmemiş olan Erken Osmanlı cami tipolojisinden bir örnektir. Ankara mahalli üslubunda pandantif kullanımı görülmez.

¹⁷¹ N. Bayazıt, “Tromp”, *Eczacıbaşı. Sanat Ansiklopedisi*, cilt: 3, s. 1410.

¹⁷² N. Bayazıt, “Pandantif”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, cilt: 3, s.1410

3.1.4.2.3. Türk Üçgeni

Diğer geçiş öğelerinde olduğu gibi Türk üçgeni kullanımı da Ankara mahalli üslubunda yaygınlık göstermez. Saraç Sinan Mescidi(M.1288), döneminin özelliklerini gösteren Türk üçgenli kubbe geçişiyle istisnai bir örnektir. Türk üçgenlerinin alt seviyesinde, içbükey tek yay profilli sade bir silme bulunmaktadır.(162.Res.) Ayrıca Karacabey (İmaret) Cami'nin kuzey kısmında son cemaat yerine bitişik olan yan mekanların geçişi Türk üçgenleriyle sağlanan bir kubbeye örtülüdür. Ankara Kurşunlu Cami'nde kubbe kasnağında Selçuklu üçgenleri sırası bulunur. (163.Res.)

Selçuklularla birlikte mimarlık tarihine girmiş olan bu öge, özellikle 15. yy. a değin yalnızca Türk yapılarında uygulanmıştır. Kubbeye yumuşak bir geçiş sağlayan, açılı yerleştirilmiş üçgen yüzeylerden oluşan bir kuşak halinde ya da köşe grubu biçiminde özel bir örtü geçiş ögesidir. Üçgen ve paralelkenar yüzölçümlü prizmatik öğeler, düzenli sıralar biçiminde gittikçe açılarak kubbeye ulaşır. Kubbeye geçişin Türk üçgenleriyle çözüldüğü örnekler, Osmanlı Klasik döneminde iyice azalmıştır.¹⁷³ Diğer kubbeye geçiş öğeleri gibi Türk Üçgeni de Ankara'daki cami ve mescitlerde sadece üç örnekle sınırlı kalmıştır. Bu örnekler de Ankara'nın klasik yerel üslubunun dışında olan münferit örneklerdir. Aslında geçiş öğelerinde görüldüğü gibi Ankara mahalli üslubu; ne salt Selçuklu ne de salt Osmanlı mimarisini takip etmiştir. Osmanlı mimari ve sanatıyla karşılaştırıldığında Selçuklu sanatına daha yakın duran Ankara mahalli üslubu kendi özgün daima geleneğini korumuştur.

3.1.4.3. Örtü Sistemi

Örtünün gerçekleştirilmesinde en önemli etmen kapatılacak alanın genişliğidir. Bir açıklığı aşmak, eldeki malzemenin olanaklarına göre, aynı malzemeden tek bir parça ile, ya da birkaç malzemenin yan yana getirilmesiyle elde edilir.¹⁷⁴ Ankara'daki yapılarda bu açıklıkların örtü özellikle cami ve mescitlerde genellikle ahşap tavanla örtülmüştür.

Ahşap çatı ya da tavanın inşası taş ve diğer malzemelere göre daha kolay ve ucuzdur. Bu sistem daha çok ormanlık bölgelerde yaygındır.

3.1.4.3.1. Kubbe

Ankara cami ve mescitlerinde görülen kubbe örneklerini sıralayacak olursak; ilk örnek olarak Saraç Sinan Mescidi'ni verebiliriz. Tuğla örgü kubbeli Saraç Sinan Mescidi'nin ve toprak damlı moloz taş örgülü tonozun çatı sistemi değiştirilmiş ve ahşap taşıyıcılı alaturka kiremit çatı ile örtülerek girişine ahşap saçak eklenmiştir. Yakın zamanda geçirdiği çatı onarımlarında yer yer marsilya kiremit yenilemeler görülmektedir. Kiremit çatı kaldırılarak

¹⁷³ N. Bayazıt, "Türk Üçgeni" *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, cilt: 3, s.1410.

¹⁷⁴ Doğan Kuban, *Mimarlık*....s. 43.

ortaya çıkan kubbe kurşun ile kaplanmıştır. Karacabey Cami'nin esas ibadet mekânının üzerine mihrap önündeki daha büyük olmak üzere iki kubbe 1892 depreminde yıkıldığından II. Abdülhamit zamanında onarılarak mekânın üzeri ahşap tavanla örtülmüştür.¹⁷⁵Fakat günümüzde restorasyonlar neticesinde yine eski haline döndürülmüştür.(164.Res.) Kuzey kısmında yer alan son cemaat mekânına bitişik olan yan mekânlar kubbeye örtülüdür. Sadece sağdaki hücrenin üzerindeki, depremde çöken kubbe bugün onarılmıştır. Soldaki hücre ise halen sağır ve kalın bir kubbeye örtülüdür. Kubbenin eteklerinde kalın stalâktitler dikkat çeker. Son cemaat mahalli beş kubbeden oluşur. Mabedin giriş kısmında bulunan orta kubbe diğer dört kubbeden biraz küçük ve daha yüksektir. Cenabi Ahmet Paşa Cami'nde kare mekânlı harimin üstü tek kubbe ile örtülmüştür.(84.Res.) Kubbe kasnağı sekizgendir. Kubbenin merkezinde yenilenmiş olan kalem işi rozet, kollar halinde kasnağa kadar uzanır. Kubbe dıştan kurşun kaplıdır. Hallaç Mahmud Mescidi'nde beden duvarlarının üzerinde mekânı örten kubbe dıştan sekizgen kasnaklıdır.(85.Res.) İçten ise mukarnasla süslü köşe trompları üzerine oturur. Kubbenin içi ise yenilenmiş olan kalem işleriyle süslüdür. Ankara Kurşunlu Cami'nde 60-70 cm yüksekliğindeki sekizgen kasnağa oturan bir kubbe bulunur.¹⁷⁶ Bu kasnağın kuzey, güney, doğu ve batı yönlerinde birer adet alçı şebekeli penceresi vardır.(86.Res.) Bir sıra kirpi saçağı takiben kasnağın üzerinde hafif yayvan kubbe örter. Şereflikoçhisar Alâeddin Cami'nin kare planlı mekânını tek kubbe örter.(165.Res.) Beden duvarlarının üçte bir oranında büyüklükte olan payandalara kubbeye geçişi sağlayan köşe tromplarının kemerleri bindirilmiştir. Böylece kubbe beden duvarları üzerine sekiz yerden takviye edilmiştir. Beden duvarlarından sonra bir silmeyi takiben hafif konik kasnağın üzerine oturan kubbe ise tamamen kurşun ile kaplanmıştır. Çamlıdere Peçenek Köyü Cami'nde kirpi saçakla sonlanan beden duvarları üzerindeki sekizgen kubbe kasnağı, kesme taş ve tuğla sıvalarından yapılmış olup gene kirpi saçaklıdır.(43.Res.) Mekânı örten kubbe dıştan tamamen gizlenerek basık sekizgen piramit şeklinde kiremitli bir çatı ile örtülerek gizlenmiştir.

Kubbe, bir kemerin ekseni çevresinde döndürülmesiyle elde edilen yarıküre biçimindeki eğrisel örtü elemandır. Kesme taş, tuğla, kerpiç vb. küçük birimli malzeme ile örülen kubbe, kare, çokgen ya da daire planlı mekânların örtülmesinde kullanılagelmiştir. Yapısal açıdan, ekseninden geçen her kesitinde kemer tekniğine benzerlik gösterdiğinden, taşıyıcı bir taban gerektirir.

¹⁷⁵ Vehibe Uçan, Ankara'da Karacabey İmaret, AÜİF Basılmamış Lisans Tezi, Ankara, 1984,s.10.

¹⁷⁶ Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, s. 419.

Kubbe, İslam mimarlığında temel öğelerden biridir. Hatta minareyle birlikte bu mimarlığın simgesi durumuna gelmiştir. İslam mimarlığının yayıldığı Hindistan'dan Kuzey Afrika'ya kadar olan bölgede çok farklı tekniklerle kullanılmıştır. Selçuklu ve Osmanlı mimarlığında kubbe çok yaygın kullanılmış, Osmanlı mimarisinin temel yapısal öğesi olmuştur. Osmanlı örtü sistemi 16. yy. da geliştirilmiş, bu yüzyıl sonunda en yetkin biçimde ulaştırılmış, tüm olanaklar denenerek özellikle dinsel yapılarda merkezi bir iç mekân elde etmeye çalışılmıştır. Merkezi kubbeyi yanlardaki yarım kubbeler, tromplar ve öteki örtü geçiş öğelerinin çeşitli kompozisyonlarıyla destekleyerek yapıyı bu örtü sistemiyle oluşturan mekânsal bütünlüğü tamamen strüktürel öğelerle sağlayan ve bunu dışa da yansıtan Osmanlı Mimarlığında, kubben evrimi 1575'te Mimar Sinan'ın Edirne Selimiye Camisinde sekizgen plan üzerine oturttuğu kubbeye noktalananmıştı denilebilir.¹⁷⁷

Ankara'da en eskisi 13. yy.dan kalma yedi adet camide kubbe bulunur. Bunlardan dördü 16. yy.dan, biri 17.yy. dan kalma olup, birinin ise tarihi bilinmemektedir. Bu kubbelerin kuşkusuz en muntazamı banisi bir vezir-i azam olan Cenabı Ahmet Paşa Cami kubbesidir. Klasik Osmanlı mimarisinin ankara'da tek örneği olan bu yapının kubbesi sekizgen kasnağa oturmuş ve dıştan kurşun ile kaplanmıştır. Kubbeli camilerden dördü sekizgen kubbe kasnağına oturur. Bu kubbelerin hepsi Karacabey Cami hariç olmak üzere kare mekanların üzerini örtüp, çapları çok büyük değildir. Sadece Karacabey Cami'nde son cemaat mahallinde beş kubbe sırası bulunur. Ayrıca sağ ve sol yan odalarda ve ibadet önündeki kubbeler günümüzde onarılmıştır.

Ankara mahalli üslubunda kubbe kullanımı yok denecek kadar azdır. Ankaralı mimar ve ustalar kubbeli cami ve mescitler yerine düz ahşap tavanlı Ankara mahalli üslubunu yüzyıllar boyunca sürdürmüşlerdir.

3.1.4.3.2. Düz Ahşap Tavan

Ankara'daki cami ve mescitlerde en yaygın örtü sistemi olan düz ahşap tavan ilk olarak Alaeddin Cami'nde görülür. Alaeddin Cami'nin üstü düz ahşap tavadır(64.Res.) ve dıştan da kiremit çatıyla örtülüdür. Aslanhane Cami'nde harimi bindirme tarzında ağaçtan yapılmış bir tavan örter. Bu tavan dıştan kiremit çatıyla örtülüdür. Yanlardan ortaya doğru, bir sahından diğerine geçerken kademeli olarak yükselen tavan büyük ağaç sütunlara dayanmaktadır.

Saraç Sinan Mescidi üzerine sonradan, arkadaki medrese odalarını da kapsayacak biçimde alaturka kiremit kaplı ahşap oturtma çatı yapılmıştır. Çatı seviyesinde, giriş

¹⁷⁷ H. Y. Ersoy, "Kubbe", *Ecz. Sanat Ansiklopedisi*, cilt: 2, s. 1065-1066.

cephesinde ahşap saçak çıkılmış, giriş terasının üzerini de örtecek biçimde kırma çatı ile genişletilmiştir. Binaya kuzeyden -arkadan - bakıldığında, kısmen yıkılmış çatı örtüsünün altında mescidin kubbesi görülmektedir.

Eyüp Mescidi'nin üstü düz ahşap tavanlıdır ve dıştan da kiremit çatıyla örtülüdür. Geneği Mescidinin üstü düz ahşap tavanlıdır. Hacı İvaz (Helvai) Mescidi'nin, Kul Derviş (Kurtuluş) Mescidi'nin, Molla Büyük Mescidi'nin, Örtmeli (Hoca Hundi) Mescidi'nin, Poyracı Mescidi'nin, Sabuni (Karanlık) Mescid'in, Ahi Tura Mescidi'nin, Ahi Yakup Mescidi'nin, Direkli Mescid'in, Gecik Mescidinin, Hacettepe (Duvartepe) Caminin, Hacı Arap (Ahi Arap) Caminin, Hacı Doğan Mescidinin, Hacı Seyyid Mescidi'nin, Rüstem Nail (Dındın) Mescidi nin, Şeyh İzzeddin Mescidi'nin, Karacabey (İmaret) Cami'nin, Ayaş Ayak Caminin, Celal Kattani Mescidi'nin, Çiçekçioğlu Cami'nin, İbadullah Cami'nin üstü kiremit çatılı ahşap tavanlıdır. Hacı Bayram Cami'nin içi düz ahşap tavanlı, damı kiremitle örtülü ve kırma çatılıdır. Hacı İlyas Cami'nin, Hacı Musa Cami'nin, İki Şerefeli (Resul Efendi) Cami'nin, Kağrı Pazarı Cami'nin, Leblebicioğlu Cami'nin, Mukaddem (Yeni) Cami'nin, Ramazan Şemsettin (Kalepazarı) Cami'nin, Saraçlar Cami'nin, Sarı Kadı (Mimarzade Cami'nin, Telli Halil Mescidi'nin, Yeşil Ahi Cami'nin, Zeynel Abidin Cami'nin, Zincirli Cami'nin, Hamidiye Cami'nin, Kayabaşı Cami'nin, Koyunpazarı Mescidi'nin, Mehmet Çelebi Mescidi'nin, Misafir Fakih Mescidi'nin, Şükriye Cami'nin, Tabakhane Cami'nin, Tacettin Cami'nin, Yenice Mahalle Cami'nin, Kalecik Saray (Şehsuvar) Cami'nin, Kalecik Hamdi Cami'nin, Kalecik Kale Cami'nin, Kalecik Hasbey Cami'nin, Kalecik Gökçeviran/Gökören Köyü Cami'nin, Kalecik Çandır Cami'nin, Kalecik Yalım Köyü Cami'nin, Şereflikoçhisar Yenimahalle Cami'nin, Şereflikoçhisar Toprak (Yeni Mescit) Cami'nin, Nallıhan Uluhan Köyü Cami'nin, Nallıhan Nasuh Paşa Cami'nin, Ayaş Ulu Cami'nin, Ayaş Bünyamin Cami'nin, Ayaş Şeyh Muhyiddin Cami'nin, Ayaş Aktaş Mescidi'nin, Ayaş Karakaya (Killik) Mescidi'nin, Ayaş Kesikbaş Cami'nin, Ayaş Sinanlı Ulu Cami'nin, Ayaş Gökler (Hacı Nasuh) Cami'nin Ayaş Sinanlı (Yeni) Cami'nin, Ayaş Sülüklüpınar Mescidi'nin, Ayaş Pınaraltı Mescidi'nin, Kızılcahamam Çeltikçi Eski Cami'nin, Kızılcahamam Aşağı Cami'nin, Polatlı Oğuzlar(Yağır) Köyü Cami'nin, Polatlı Bacı Köyü Cami'nin, Polatlı Şih Ali Köyü Cami'nin, Polatlı Hacı Tuğrul Köyü Cami'nin, Kazan Sarayköy Cami'nin, Kazan Orhaniye Cami'nin, Çubuk Kutuören Köyü Cami'nin, Çubuk Mahmutoğlu Köyü Cami'nin, Elmadağ Eski (Yenipınar) Cami'nin, Elmadağ Lalahan Odabaşı Cami'nin, Güdül Tahtacı Örencik Cami'nin, Güdül Yukarı Mahalle Cami'nin, Güdül Afşar Köyü Cami'nin, Güdül Emirler Mahallesi Cami'nin, Haymana Büyük (Merkez) Caminin, Haymana Kutluhan Köyü Caminin, Haymana Karacahoca Köyü Caminin, Gölbaşı

Karagedik Beldesi Cami'nin, Gölbaşı İncek Eski Cami'nin, Gölbaşı Bezirhane Cami'nin, Çankaya Karataş Köyü Cami'nin, Sincan Kötürüm Beyazıd (Ulu-Eski Zir) Cami'nin, Sincan İlyakut Cami'nin, Sincan Eski Bucuk Köyü Cami'nin, Yeni Mahalle Eski Susuz Köyü Cami'nin üstünü kiremit kaplı ahşap bir çatı örter.

Beypazarı Tabakhane Cami düz ahşap tavan ve dıştan beş omuzlu, yenilenmiş kırma çatıyla örtülüdür. Beypazarı Yeni Cami üst örtü, içte ahşap tavan; dışta ise iki omuzlu kırma çatıdan oluşur. Beypazarı Beytepe Sokağı Mescidi dıştan beşik formlu bir kırma çatıyla örtülü olup harimde tavan kaplamalarına dair iz bulunmaz. Üst örtü olarak da Marsilya tarzı kiremitle kaplanmıştır. Beypazarı Hoca Kiriş (Abbaszade) Mescidi dıştan kırma çatıyla örtülerek, içten düz çatalı ahşap tavanla kaplanmıştır. Kırma çatının kuzey, güney ve batı cephelerinin alınlık kısımları bağdadi sıvalıdır. Çatı oluklu çinko levhalar ile kaplıdır. Beypazarı Kazgancı Mescidi'nin üst örtüsü dıştan beşik çatı, içte ise düz ahşap tavanla kaplıdır. Beypazarı Uruş Bucağı Cami'nin harimi içte düz ahşap tavanla kaplanarak, dıştan dört omuzlu kırma çatı ile örtülmüştür. Beypazarı Bağözü Cami üst örtü dıştan beşik çatı ve içten düz ahşap tavan şeklindedir. Beypazarı Dudaş Köyü Eski Cami'nde mevcut ahşap kirişlerden üst örtünün kırma çatı olduğu söylenebilir. Beypazarı Üreğil Köyü Cami düz ahşap tavanlı, dıştan kırma çatılıdır. Beypazarı Akşemseddin Cami'nin harimi içten düz ahşap tavanla kaplanarak dıştan dört omuzlu kırma çatı ile örtülmüştür. Beypazarı Sultan Alaeddin Cami'nin üst örtüsü dıştan dört omuzlu kırma çatı, içten düz ahşap tavanlıdır. Beypazarı Baloğlu Cami'nde üst örtü yenilenen betonarme döşemeye oturtulmuş dört omuzlu kırma çatılıdır. Beypazarı Eski Derbentçik (Acı) Cami dıştan beşik çatılı olup, içten düz ahşap tavanla kaplıdır.

Tavan, yapıda kapalı bir hacmi üstten sınırlayan döşemenin düz ve yatay alt yüzeyidir. Tavan, hacmi örten döşemenin türü, yapısı ve malzemesiyle doğrudan ilişkilidir ve genellikle yapısal açıdan bütünlük gösterir. Tavan geleneksel Türk mimarlığında yapının özenle biçimlendirilen bir bölümüdür. Genellikle ahşap döşeme kirişlerinin alt yüzeylerinin ahşapla kaplanması sonucu oluşan ahşap tavanlar lata ve çıtalarla bezenip boyanmıştır. Bu bezeme daha çok tavanın orta (göbek) bölümünde ve duvarla birleştiği alanda yoğunlaşır. Tavanlarda yapılan bezeme çoğunlukla geometrik niteliklidir. Tavanları manzaralarla ya da bitki ve meyve kompozisyonlarıyla bezeli büyük yapılarda, boyama, tavan yüzeyine gerilen bir dokumanın üstüne yapılmıştır.¹⁷⁸ Ankara mahalli mimari üslubunun temel karakteristiklerinden biri cami ve mescitlerin içten düz ahşap tavanla dıştan da kiremit çatıyla

¹⁷⁸ H. Y. Ersoy, "Tavan", *Ecz. Sanat Ansiklopedisi* cilt: 3, s.1751.

kaplanmasıdır. Ankara cami ve mescitlerinin yüzde doksanı bu formda olup tavanlar ahşap konstrüksiyonlu ve ahşap direkler üzerine oturmaktadır. Tavanlarda ahşap işçiliğinin örnekleri görülse de bu süslemeler çoğunlukla sade ve gösterişsiz olup, düz örtü dıştan da özellikle son dönemlerde kiremitle kaplanmıştır. Böylece Ankara'nın görkemsiz, ev tipi cami tipolojisinin esas unsurlarından biri olan düz ahşap tavan böylece ortaya çıkmış olur.

3.1.4.3.3. Tonoz

Bir kemerin, kendi düzlemine dik bir eksen boyunca yinelenmesiyle elde edilen eğrisel örtü elemanıdır. Kesme taş, tuğla, kerpiç gibi küçük parçalı yapı malzemesiyle örülen tonoz, özellikle dar ve uzun mekânların örtülmesinde kullanılmaktadır. Yapısal açıdan tekrarlanan bir dizi kemerden oluşan ve strüktürel açıdan sürekli bir kemer gibi çalıştığı için hem tonozu oluşturan elemanlar hem de tonoz türleri kemere benzer biçimde adlandırılır.¹⁷⁹

Ankara cami ve mescitlerinde tonoz sadece Saraç Sinan Mescidi'nde görülür. Saraç Sinan Mescidi'nin beşik tonoz üst örtülü eyvanın tonoz kemer profili, oldukça gayrinizamî sivri kemerdur.

Türbelerde Mimari Elemanlar Açısından Üslup Gelişimi

3.1.4.1 Taşıyıcılar ve Destekleyiciler

3.1.5.1.1. Sütun ve Ayaklar

Ankara türbelerinde görülen tek sütun örneği Kesikbaş Türbesi'nin örtü sisteminde yer alır. Dört kalın ve kısa silindirik sütun üzerinde pandantiflerin tuttuğu üzeri kurşun kaplı basık bir kubbeden meydana gelmiştir.(132.Res.)

3.1.5.1.2. Duvarlar

Türbelerin ana taşıyıcı elemanı olan duvarlar kesme taş, moloz taş ve tuğla ile inşa edilerek, duvar örgüsünde genellikle kum ve kireç karışımından oluşan harç kullanılmıştır. Karacabey Türbesi'nde tuğla hatıllara(133.Res.), Azimi Türbesi'nde(118.Res.), Beypazarı Kozalan Köyü Kara Davud Türbesi'nde ahşap hatıllara yer verilmiştir. Karyağdı Türbesi'nin(116.Res.) Azimi Türbesi'nin(118.Res.) gövdeleri kirpi saçaklarla tamamlanmıştır. Beypazarı Yediler Türbesi'nde duvarlarda taş malzemenin çeşitli form ve tekniklerde kullanılmasıyla oluşturulmuş dekoratif öğeler göze çarpar. Dış cephenin

¹⁷⁹ H.Y. Ersoy, "Tonoz", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, cilt: 3, s. 1801.

köşelerinde, bindirme tekniğinde ve yüzeyleri taraklanmış kesme taş örgüleri izlenir. Güney, doğu ve batı cephelerde, gövdeyle platform arasında düz köşeli silme kuşağı ile yukarıda iç bükey profilli saçak silmesi dolaşır. Pencere ve kapı kemerlerinin dışa taşırılmış kilit taşları dikkat çeker.

Osmanlı devri türbelerinde duvarların yeknesaklığı pencereler açılarak giderilmeye çalışılmıştır. Karyağdı(116.Res.), Cenabi Ahmet Paşa Türbesi'nde(115.Res.) olduğu gibi her cepheye açılan pencerelerin üstlerinde sağır kemerlere yer verilerek sade bir cephe düzeni oluşturulmuştur.

3.1.5.1.3. Kemerler

Ankara türbelerinde dekoratif amaçlı olmak üzere sivri, yuvarlak kemerler kullanılmıştır. Türbelerin kapı ve pencere açıklıklarında yapısal bir öge olarak kullanılan kemer örneklerine rastlanmaktadır. Genellikle küçük kapı açıklıkları basık kemerlidir.

Türbelerde kullanılan kemerlere bakarsak; Ahi Şerafeddin Türbesi'nde tromplar arasındaki duvarda sivri kemerli birer sağır niş, üstteki sekizgen geçiş kısmında ise yine sivri kemerli sekiz küçük pencere bulunur.(166.Res.)Sekizgenin üzerinde köşebentlerde meydana gelen on altıgönde on altı adet sivri kemerli sağır niş bulunur. Bu türbeye giriş de kuzeyden üç basamakla çıkılan sivri kemerli bir kapıyla yapılır. (167.Res.)

Hacı Bayram Türbesi'nde giriş kapısının üstünde üç dilimli sivri bir kemer bulunur. Bu kemer dört adet mermerle, bunların arasında yer alan beş adet ok ucu biçiminde kırmızı taşlarla doldurulmuştur. Kapının basık kemerini oluşturan dokuz adet mermerle kırmızı taş da geçmeli olarak örülmüştür. Taç kapıda kullanılan bu farklı kemer, ok ve renkli taşlar Bayramiye tarikatının esas ve usulleri ile ilgili olabilir.¹⁸⁰ (168.Res.)

Osman Fazıl Paşa Türbesi'nde altta beş büyük, demir parmaklıklı dikdörtgen pencere, iki renk mermerden sivri alınlıklara sahiptir. Üst pencereler yuvarlağa yakın sivri tuğla kemerlidir ve petek gibi şebeke ile doldurulmuştur. Osman Fazıl Paşa Türbesi'ne iki basamakla çıkılan, basık kemerli kapıdan girilir.(169.Res.)

Azimi Türbesi'nin sade giriş kapısı ve pencerelerinin üstü sivri, sağır kemerle hareketlendirilmiştir. Beypazarı Boğazkesen Türbesi'nin giriş kapısı, doğu cephenin ortasında, sivri kemerli bir açıklığın içerisinde, tek kanatlı haldedir. Beypazarı Karaca Ahmet Türbesi'nin doğu cephesinde, kuzey köşede yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı yer alır.

¹⁸⁰ Abdülkerim Erdoğan, *Unutulan Şehir Ankara*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s. 270.

Beypazarı Kuyumcutekke Köyü Kara Davud Türbesi'nde güney cephe, alt sıra pencerelerin almaşık örgülü, sivri kemer alınlıklarıyla hareketlendirilmiştir.

Beypazarı Kabaca Köyü Kaygusuz Abdal Türbesi'nin kuzey cephesinin batı köşesinde yekpare taştan yuvarlak kemerli giriş açıklığı bulunur. Ayrıca türbede kare plandan kubbeye geçişinde, beden duvarlarına indirgenmiş yuvarlak kemerli tromplar görülür. Ayrıca bu türbenin güney duvarının doğu ve batı köşelerindeki kare çerçeveli pencereler, içten köşe tromplarını içerisine rastlayan, küçük sivri kemerli açıklıklar şeklindedir. İç mekandaki mihrap da yuvarlak kemerli bir bordürün içerisindedir.

Beypazarı Yediler Türbesi'nde güney ve batı cephede birbirine simetrik düzenlenmiş yuvarlak kemerli birer pencere bulunur. Bu taş örgülü kemerlerin kilit taşları dışarıya doğru çıkıntılıdır. Bu türbenin doğu cephesinde açılmış olan kapının da yuvarlak kemerli basık bir yapısı vardır. Kapı açıklığının yuvarlak kemeri, pencere kemerleriyle aynı form ve örgü tekniğiyle yapılmıştır. Kalecik Kazancı Baba Türbesi'ne giriş kapısının üzerinde sivri kemerli alınlığa sahip boşaltma kemeri bulunur. Kalecik Kazancı Baba Türbesi'nde kasnağın kuzey, güney ve doğuya gelen cephelerinde ise tuğladan sivri kemerli pencereler açılmıştır. Türbenin içinde duvarlar sivri kemerli hafifletme kemeriyle hareketlendirilmiştir. Güney duvarında düşey dikdörtgen çerçeveli niş bulunur. Üzerinde de sivri kemerli alınlığa sahiptir

3.1.5.2. Geçiş Unsurları

Anadolu Selçuklu Türbelerinde geçiş sistemleri çeşitli şekillerde gerçekleştirilmiştir. Daire planlı mekânların örtüsü, bir geçiş unsuruna ihtiyaç duymaksızın doğrudan doğruya duvar bedenlerine oturtulmuştur. Değirmi tonoz, yıldız tonoz veya değirmi tonozu hatırlatan kubbemsi tonozla örtülü türbelerde de intikal unsuru görülmemektedir. İçten çok kenarlı türbelerde geçiş problem doğurmamaktadır. Konya'daki II. Kılıçarslan, Erzurum'daki Padişah Hatun türbelerinde kenarlarda açılan nişleri nihayetlendiren yarım kubbecikler arasında oluşan pandantifler vasıtasıyla daireye geçiş sağlanmıştır. Sekiz kenarlı türbelerde ise köşelere çoğunlukla tropcuklar yerleştirilmiş ve böylece elde edilen on altı kenarlı poligon kaidelere kubbeler oturtulmuştur. Kayseri Hasbek Türbe gibi bazılarında geçiş elemanı kullanılmazken, Konya Ilgın Şeyh Bedreddin Türbesi kubbe yuvarlağına intikali üçgenli kuşakla sağlayan tek örnektir. Sekizgen planlı türbelerde tropmcuk diye nitelenen geçiş unsurlarını üç grupta toplayabiliriz: a) sivri kemerli tropcuklar b) çoğunlukla iki mukarnas yuvasından oluşan tropcuklar c) yüzeysel istiridye kabuğu biçiminde dilimlenmiş tropcuklar. Sekizgen planlı Kırşehir'deki Melik Gazi ve Fatma Hatun Türbeleri ile Niğde'deki Hüdavend Hatun Türbesinde duvar satıhlarında tezyini kemerler yapılmış ve bu kemerlerin arasında teşekkül eden kısımlar pandantif gibi değerlendirilerek kubbeye geçiş

sağlanmıştır. Kare planlı türbelerde kubbe yuvarlağına geçiş tromp, pandantif veya üçgenli kuşakla sağlanmıştır. Pandantif sadece Konya Evhaüddin Kirmani, Akşehir Seyyid Mahmud Hayrani Türbeleri ile Kayseri'deki Alaca Kümbet'te uygulanmıştır. Kare planlı erken devir türbelerinde daha ziyade tromp geçiş unsuru olarak kullanılmıştır. Sivas'taki İzzeddin Keykavus ve Konya'daki Hoca Fakih Türbeleri bunun istisnalarını teşkil eder. 13. asrın ikinci yarısında inşa edilmiş türbelerde üçgenli kuşağın tercihe dildiğini görüyoruz. Konya Şeyh Osman Rûmi Türbesi ve Kırşehir Caca Bey Türbesinde ise kubbe yelpaze pandantiflere oturtulmuştur.¹⁸¹

Anadolu Selçuklu türbelerinde kubbeye geçiş çoğunlukla tromplarla sağlanmıştır. Buna karşılık, erken Osmanlı dönemi türbelerinde, pandantif kullanımı daha yaygındır. Bu dönemde, 50 türbede pandantif, 15 türbede üçgen kuşak, 13 türbede tromp ve 3 türbede de mukarnas dişlerine benzer unsurların kullanıldığı görülmektedir.¹⁸²

Ankara türbelerine baktığımız zaman Ahi Şerafeddin Türbesi'nde(166.Res.), Beypazarı Boğazkesen Türbesi'nde, Beypazarı Karaca Ahmet Türbesi'nde(171.Res.), Beypazarı Kabaca Köyü Kaygusuz Abdal Türbesi'nde, Beypazarı Yediler Türbesi'nde, Nallıhan Tabduk Emre Türbesi'nde(170.Res.), Polatlı Ahi Fatma Bacı Türbesi'nde, Kazan Turasan Bey Türbesi'nde olmak üzere toplam sekiz yapıda kubbeye geçişler trompla sağlanırken; Kesikbaş Türbesi(172.Res.), Hacı Bayram Türbesi ve Ayaş Bünyamin Ayaşı Türbesi'nde olmak üzere toplam üç türbede geçişler pandantifle, Yörük Dede (Doğanbey) Türbesi'nde, Hacı Bayram Türbesi'nde, Polatlı Hacı Tuğrul Türbesi'nde olmak üzere üç yapıda da Türk üçgenleri görülür. Bu yapılar dışındaki örneklerde geçiş unsuru bulunmamakla birlikte üst örtü doğrudan doğruya duvarlara oturmaktadır.

3.1.5.2.1. Tromp

Anadolu Selçuklu türbelerinde geçiş ögesi olarak Osmanlı'dan daha çok kullanılan bir geçiş unsuru olan tromp, Ankara türbelerinde en çok kullanılan intikal ögesi olarak yerini almıştır. Anadolu Selçuklu ile başlayan mimari ruhunu daha sonra yerel öğelerle zenginleştirip oluşturan Ankara mahalli üslubunun Klasik Osmanlı mimari üslubundan ziyade Selçuklu geleneğine daha yakın olduğunun kanıtlarından biri de bu verilerdir. İncelediğimiz toplam otuz türbeden sekizinin geçiş ögesi tromp olmuştur. Ankara türbelerinde kare mekanlı gövdelerden kubbeye geçişte kullanılan tromp, iki dilimli ya da üç dilimli de olabilmektedir.

¹⁸¹ Hakkı Önkol, a.g.e., s. 462-463.

¹⁸² Ertan Daş, *Erken Devir Osmanlı Türbeleri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2003, s. 434

Ankara türbelerinde kullanılan tromp örneklerini sıralayacak olursak; Ahi Şerafeddin Türbesi'nde kare mekândan sekizgene geçiş tromplar ile sağlanır.(166.Res.) Beypazarı Boğazkesen Türbesi'nde kubbeye geçişler sivri kemerli, üç dilimli tromplarla sağlanmıştır. Tromplar arasında kalan alanlar yine sağır sivri kemerli biçimde hareketlendirilmiştir. Köşe trompları ile düz kenarlardaki kemerli alanların arasında, üçgenimsi dış bükey konsol şeklinde yapılmış ara geçiş elemanları görülür. Her köşede ikişer adet olan bu üçgenimsi konsollar, üst kısımlarında iki kenar yaparak, onaltıgen yıldız kubbenin başlangıcını oluşturur.¹⁸³ Beypazarı Karaca Ahmet Türbesi'nin kubbeli mekanında geçiş için iki dilimli tromp kullanılmıştır.(171.Res.)Beypazarı Kabaca Köyü Kaygusuz Abdal Türbesi'nin kare plandan kubbeye geçişinde, beden duvarlarına indirgenmiş yuvarlak kemerli tromplar görülür. Tromplar, kare planın diagonal akslarında iç mekâna dâhil edilmiş küresel bingiler şeklindedir. Beypazarı Yediler Türbesi'nde üst örtü teğet geçilen tromplarla geçilen kubbe şeklindedir. Tromplar birbirlerine yakın uzaklıkta, iç mekâna dâhil edilmiş birer yapı elemanı görünümündedir. Nallıhan Tabduk Emre Türbesi'nde kubbeye tromplarla geçilmiştir. Polatlı Ahi Fatma Bacı Türbesi'nde kare plandan kubbeye geçiş tromplu yüksek kasnakla sağlanmıştır.(173. Res.) Kazan Turasan Bey Türbesi'nde kare planlı iç mekan, köşelerde tromplarla geçilen bir kubbe ile örtülüdür.

3.1.5.2.2. Pandantif

Anadolu Selçuklu mimarisinde pek fazla görülmeyen, daha çok beylikler ve Osmanlı dönemi yapılarında görülen bu geçiş ögesi incelediğimiz Ankara türbelerinde sadece üç yapıda kullanılmıştır. Bu üç türbe de Osmanlı döneminde,Kesikbaş Türbesi (14. yy. sonu) Hacı Bayram Türbesi (M. 1429) ve Ayaş Bünyamin Ayaşı Türbesi de (16. yy.'ın ilk çeyreğinde) yapılmıştır. Kesikbaş Türbesi'nde kubbeye geçiş pandantiflerle sağlanır. Hacı Bayramı Veli Türbesi'nde kare gövdeden sekizgene geçiş mukarnaslı pandantiflerle sağlanmıştır. Ayaş Bünyamin Türbesi'nin kubbeye geçiş unsuru pandantiflerdir.

3.1.5.2.3. Türk Üçgeni

Ankara türbelerinde üçgen geçiş ögesi üç örnekte görülür. Yörük Dede (Doğanbey) Türbesi'nde içten kubbeli mekâna geçiş her köşedeki stalaktirler ve onun üzerindeki üçgen frizler ile sağlanır. Hacı Bayramı Veli Türbesi'nde kasnaktan kubbeye geçiş Türk üçgenleriyle sağlanmıştır. Polatlı Hacı Tuğrul Türbesi'nde kareye yakın iç mekânın üst kısmı, Türk üçgenleriyle sekizgene dönüşerek kasnak olarak yükselip kubbeye sona ermektedir.

3.1.5.3. Örtü Sistemi

¹⁸³ Tolga Bozkurt, a.g.t., s. 128.

Anadolu Selçuklu türbeleri üç ana örtü sistemi ile sonlanır. Bunlar ehrami külah, mahruti külah ve kubbedir. Poligonal gövdeli kümbetlerin büyük çoğunluğu ehrami bir külahla örtülüdür. Sekiz kenarlı gövdeye sahip türbeler sekiz satırlı, on kenarlı türbeler on satırlı külahlarla örtülmüşlerdir. Erzurum II. Anonim Türbe, Padişah Hatun ve Gümüşlü Kümbet'in gövdeleri, on iki kenarlı olduğu halde bunlar birer mahruti külahla örtülüdürler. Ama bu türbelerin gövdeleri yukarıda bir üstüvaneyle çevrilmekte ve bu örtü tarzı için uygun bir biçim almaktadır. Niğde Hüdavent Hatun Türbesinin altta sekiz kenarlı bir kasnağa çevrilmekte, ama yine sekiz yüzlü bir külahla örtülü bulunmaktadır. Bunun orijinal şekli ile on altı satırlı bir eham olduğu düşünülür.¹⁸⁴Kare planlı gövdeye sahip türbelerin bir kısmı kubbe ile örtülmüş bir kısmında ise gövde üstte poligonal bir kasnağa çevrilerek ehrami bir külahla örtülmüştür. Konya'daki Hoca Cihan, Şeyh Alaman, Develi Seyide Şerif Türbeleri gibi. Ahlat'taki Şeyh Necmeddin ve Erzurum I. Anonim Türbe gibi eserler ise dört yüzlü ehrami külahla örtülerek farklı bir tarz gösterirler. Amasya Gök Medrese Camii Türbesinin külahı ve İbn Sentimur Türbesinin külahı yıldız planları ile ehrami külahların bir çeşididir. Silindirik gövdelilerin örtü sistemi mahruti külah, dilimli gövdeli yapıların örtüleri dilimli külahtır.¹⁸⁵

Anadolu Selçuklu Türbelerinde iç mekanın örtüsü genellikle kubbedir. Eyvan tipi türbelerde ise dikdörtgen planlı mekanlara daha uygun örtü tarzı olan tonoz görülür. Tonozun şekli ise sivri ise beşik tonozdur. Üst kat dahili planı dikdörtgen olduğu halde tonozla değil kubbeyle örtülmüş türbeler de mevcuttur. Sivas I. İzzeddin Keykavus Türbesi dikdörtgen bir plana sahip olmasına rağmen kubbeyle örtülmüştür. Bu türbelerde dikdörtgen planlı mekan bir kemer atılarak kareye çevrilmiş kare bölüm kubbe ile örtülürken kemerin öbür tarafında uzanan dar dikdörtgen, bir tonozla kapatılmıştır. İç planları çok kenarlı, sekiz kenarlı türbeler ile daire veya kare planlı türbelerin büyük çoğunluğu, kabuğu çoğunlukla yarım küre biçimli kubbe ile örtülüdürler.¹⁸⁶

Ankara türbelerinde dıştan düz örtülü olan türbelerde içten kubbe örtüsü görülür. Çubuk Şah Kalender Türbesi, Beypazarı Karacaahmet Türbesi, Beypazarı Yediler Türbesi, Beypazarı Kabaca Köyü Türbesi ve Kalecik Kazancı Baba Türbesi içten kubbe ile örtülüken Saraç Sinan Mescidi içten tonozla kaplıdır. Ayrıca dıştan külahla kaplı Beypazarı Kuyumcutekke Türbesi de içten kubbe ile örtülmüştür. Bu eserler dışındaki türbelerde iç örtü bulunmaz.

¹⁸⁴ Hakkı Önköl, a.g.e., s. 457.

¹⁸⁵ Hakkı Önköl, a.g.e., s. 457-458.

¹⁸⁶ Hakkı Önköl, a.g.e., s. 461-462.

Anadolu Selçuklu türbelerinde genellikle kubbe olan üst örtü; 13 ve 14. yüzyıla tarihlenen türbelerde, içten kubbe, dıştan, piramidal veya konik bir külaha dönüştüğü görülmektedir. Selçuklu dönemi türbelerinde gördüğümüz külahlar, erken Osmanlı döneminde yavaş yavaş ortadan kalkan unsurlardan biridir. Bu dönem türbelerinin sadece 5'inde, kubbenin dıştan bir külahla gizlendiği görülmektedir.¹⁸⁷

3.1.5.3.1. Kubbe

Ankara türbelerinde 14 tane eserin üstü kubbe ile örtülüdür. Bunlardan dört tanesinde (Hacı Bayram(114.Res.), Beypazarı Boğazkesen, Kalecik Kazancı Baba(126.Res.), Kazan Turasan Bey Türbesi'nde(131.Res.)) kasnak kullanılmıştır. Bu kasnakların hepsi de sekizgendir. Diğer türbelerde kubbe kasnaksız olarak doğrudan duvarlara oturur. Kesikbaş Türbesi'nde örtü sistemi, dört kalın ve kısa silindirik sütun üzerinde pendentiflerin tuttuğu üzeri kurşun kaplı basık bir kubbeden meydana gelmiştir. Hacı Bayram Veli Türbesi'nin üstü sekizgen bir kasnağa oturan kurşun kaplı bir kubbeyle örtülüdür. Karacabey Türbesi'nin 93 harbinden (1897-1898 Osmanlı Rus savaşı) önce kurşun kaplamalı olan kubbe bu tarihten sonra ahşap bir çatı ile örtülüyken 1943'te tekrar kurşun kaplanmıştır.¹⁸⁸ Cenabi Ahmet Paşa Türbesi'nin kurşun kaplı kubbesi bulunur. Kayağı Türbesi'nin üzerini kasnaksız bir kurşun kubbe örter. Osman Fazıl Paşa Türbesi'nin üstü basık ve kurşun kaplı bir kubbeyle örtülüdür. Mamak Hüseyin Gazi Türbesi'nin üzeri beton kubbe ile örtülmüştür, fakat bu son dönemde yapılan tamirden sonraki halidir. Kubbe doğrudan, kasnaksız olarak sekizgen gövdeye oturmuştur. Çubuk Şah Kalender Veli Türbesi'nin üstü içte kubbe, dışta ise düz çatılıdır. Beypazarı Boğazkesen Türbesi sekizgen kasnağa oturmuş basık kubbe ile örtülüdür. Bu kasnakta güney ve doğu kenarlarında yuvarlak kemerli ama özgün formlarını kaybetmiş birer tepe penceresi açılmıştır. Beypazarı Karaca Ahmet Türbesi'nin iki mekânın üstü de iki omuzlu kırma bir çatıyla örtülüdür. Kare mekân yarı küre formu bir kubbe ile örtülmüştür. Ön mekân ise düz çatılı ahşap tavanla kaplıdır. Beypazarı Kabaca Köyü Kaygusuz Abdal Türbesi'nin üstü içten kubbe ile piramidal çatı ile örtülmüştür. Ayaş Bünyamin Türbesi'nin üstü içten bir kubbe ile dıştan ise çinko kaplı bir kubbe ile örtülüdür. Bu yapı eskiden kiremit kırma çatıyla örtülmüştür. Polatlı Ahi Fatma Bacı Türbesi'nin kübik gövdesinin üstü soğan biçimli sekiz dilimli yüksek külahımsı kubbe şeklindedir. Kazan Turasan Bey Türbesi'nde kare planlı iç mekân, köşelerde tromplarla geçilen bir kubbe ile örtülüdür. Kubbe kasnağındaki pencerelerle aydınlanır. Kubbenin ortasında bir yıldız motifi vardır.

¹⁸⁷ Ertan Daş, a.g.t., s. 434

¹⁸⁸ Abdülkerim Erdoğan, a.g.e., s. 229-230.

3.1.5.3.2. Düz Ahşap Tavan

Ankara türbelerinin bir kısmı doğrudan ahşap tavanla kapatılıp dıştan çatıyla(Azimi Türbesi, Zeynel Abidin Türbesi, Beypazarı Karaca Ahmet Türbesi gibi)örtülüyken, bir kısmı da içten beşik tonoz, kubbe gibi iç örtü ile(Saraç Sinan Türbesi, Çubuk Şah Kalender Veli Türbesi, Beypazarı Yediler Türbesi gibi) kapatılıp, dıştan düz ahşap görüntüsü veren kiremit çatı ile örtülmüştür. İkinci örnekteki türbeler daha çok tamirler neticesinde ortaya çıkmıştır. Toplam dokuz türbede düz örtü sistemi görülür.

Saraç Sinan Türbesi'nin üzeri içten beşik tonozla, dıştan da kiremit çatıyla örtülmüştür. Azimi Türbesi'nin tavanı düz ve ahşaptır, kasetlere bölünmüştür. Üstü ise kiremit çatılıdır. Zeynel Abidin Türbesi düz ahşap örtülüdür. Taceddin Türbesi'nin bağdadi kubbeli, kiremit çatılı sade bir örtüsü vardır. Çubuk Şah Kalender Veli Türbesi'nin üstü içte kubbe, dışta ise düz çatılıdır. Beypazarı Karaca Ahmet Türbesi'nin iki mekânın üstü de iki omuzlu kırma bir çatıyla örtülüdür. Kare mekân yarı küre formlu bir kubbe ile örtülmüştür. Ön mekân ise düz çatılı ahşap tavanla kaplıdır. Beypazarı Yediler Türbesi içten kubbe, dıştan kırma çatıyla örtülüdür. Eskiden ahşap olan kırma çatı, bugün oluklu çinko levhalarla kaplıdır. Kalecik Kazancı Baba Türbesi kübik gövde üzerinde yükselen poligonal kasnağa sahiptir. Kubbe dıştan kiremit kaplı çatı ile gizlenir. Kasnağın alt kısmında tuğla, üstünde ise bir sıra taş üç sıra tuğla kullanılmıştır. Kuzey, güney ve doğuya gelen cephelerinde ise tuğladan sivri kemerli pencereler açılmıştır. Kasnak bitiminde ise yer yer kirpi saçak görülür. Çamlıdere Şeyh Ali Semerkandi Türbesi'nin üstünü örten geniş saçaklı çatısı marsilya kiremidi kaplıdır.

3.1.3.3.3. Külâh

Anadolu Selçuklu dönemine tarihlenen kare planlı türbelerin bir kısmında külâh yoktur. Beylikler döneminden itibaren külâh yavaş yavaş ortadan kalkmış, yarım küre şekilli kubbe dıştan algılanabilir hale gelmiştir.¹⁸⁹ Ankara türbelerinde beş türbenin üstünün külâhla örtülü olduğunu görmekteyiz. Ahi Şerafeddin Türbesi'nin örtüsü külâh şeklindedir ve içten ise diğer Selçuklu türbelerinde olduğu gibi kubbe ile örtülü değildir, kaburgalı on altıgen dilimlidir. Yörük Dede (Doğanbey) Türbesi'nde dıştan ongen piramidal külâh içten kubbeyi

¹⁸⁹ Erkan Daş, a.g.t., s. 420.

örter.(112.Res.)Beypazarı Kuyumcutekke Köyü Kara Davud Türbesi en son tamirinden sonra iç kubbe dıştan piramidal külahla kapatılmıştır. Kare mekândan kubbeye geçiş sekizgen bir kasnak vasıtasıyla sağlanır. Beypazarı Kozalan Köyü Kara Davud Türbesi'nde gövde dıştan piramidal külahla örülerek, içten ise düz ahşap tavanla kapatılmıştır. Piramidal çatı oluklu çinko levhalarla kaplanmıştır. Polatlı Hacı Tuğrul Türbesi'nde kasnak üzerine, ucu sivri olmayan piramidal bir külah oturtulmuştur.

3.1.6. Cami ve Mescitlerde Yapı Elemanları Açısından Üslup Gelişimi

3.1.4.1. Kapılar

Ankara cami ve mescitlerindeki kapılar, mahalli üslupla uyumlu olarak sade, ahşap, çoğunlukla taş söveli ve çoğunlukla tamirlerden sonra değişime uğramış kapılardır. Ankara cami ve mescitlerindeki kapılara form ve tezyinat açısından bakacak olursak; Alaaddin Cami'nin sade, özelliksiz ahşap bir kapısı bulunur. Bu kapının söveleri mermerdir. Arslanhane Cami'nin biri doğuda, biri batıda, diğeri de kuzeyde yer alan üç girişi vardır. Bunlar anıtsal Selçuklu taş kapıları ile kıyaslandıklarında önemsiz örneklerdir. Minare yanında kuzeyde bulunan ve arazi meyli nedeniyle balkon şeklindeki kadınlar mahfeline açılan beyaz mermer taş kapı daha süslü olanıdır.(53.Res.) Bu kapı sade silmeler, kavsara, sütunceler ve iç yan yüzeylerde kare prizma sütunce başlıklarıyla süslenmiştir. Kaidede zengin profilli, yekpare antik taşlar kullanılmıştır. Caminin duvar örgüsünde yer yer tekrarlayan ve dâhildeki sütun başlıklarını taçlandıran ve Roma ve bazı Bizans çağı malzemesinin bolluğu dikkati çeker. Devrinde bu civarda çeşitli Roma ve Bizans çağı eserleri bulunduğunu söyleyebiliriz. Caminin ahşap kapı kanatlarının bir değeri yoktur. Bunların daha sonraki yıllarda değişikliğe uğradığı söylenmektedir. Özellikle usta işçilikli ahşap minberini ve Ankara Etnografya Müzesi'nde bulunan aynı devirlere ait çeşitli cami, mescit ve türbelerin kapı ve pencere kanatlarını karşılaştıırırsak işçilikteki mükemmelliği görebiliriz. Doğu ve batı kapıları meyli nedeniyle zemin olarak harime açılırlar.(174.Res.) Duvara sonradan gömülmüş kitabesi nedeniyle yenilenmiş görünüm veren batı kapısı, iç içe iki sade nişten ibarettir. Dış niş kemeri sivri, iç içe segment tiptedir. Kemer alınlığında üçgen bir çerçeve içinde firuze renkli üçgen, doğu ve batı kapıları arazi meyli nedeniyle zemin olarak harime altıgen ve kare biçimli çini parçacıklarıyla oluşturan bir bezeme dikkati çeker. Kapının sağında, duvara gömülü, neshi yazılı noksan ve basit bir kitabe görülür. Bu kitabe Paul Wittek tarafından yazı üslubu nedeniyle 13. yüzyıl başlarına tarihlenmiştir. Doğudaki giriş kapısının hiçbir özelliği ve bezemesi yoktur.

Ahi Elvan Cami'nin doğu ve kuzey duvarında yer alan iki adet sade kapısı vardır. (175.Res.)Bu kapılar 19. yy.da yapılan son devir ev kapılarına benzer basit profilli, keskin hatlı, sade silmeli ve ahşaptır. Batı duvarında, müezzin mahfilinin bulunduğu köşe ile kuzey doğu köşesinde küçük bir kapı bulunur. Bu kapı sonradan açılmış olup, küçük bir kapıdır. Müezzinin evi ile cami arasında yer alan koridora çıkmaktadır.

Saraç Sinan Mescidi'ne avlu kotundan 130 cm. yüksek olan binaya, doğu cephesindeki 6 basamakla ulaşılan küçük bir giriş terasından sonra, daha önceleri önü açık olup sonradan doğrama ile kapatılan eyvan mekânından girilmektedir.¹⁹⁰ Mescide eyvandan, genişçe bir kapıdan geçilerek girilmektedir. Çift kanatlı olan bu kapı açıldığında kanatları duvar kalınlığının içinde kalmaktadır. Eyüp Mescidi'ne giriş kuzey cephede yer alan son cemaat mahallindeki sade kapıyla girilir. Geneği Mescidi'nde son cemaat mahallindeki basit bir kapıdandır. Molla Büyük Mescidi'nin harimine doğu cepheden basit bir kapıyla girilir. Örtmeli (Hoca Hundi) Mescidinin girişi doğu cephesindeki sade bir kapıdır. Sabuni (Karanlık) Mescidin harimine son cemaat yerinden, yenilenmiş basit bir ahşap kapıyla girilir. İstanbul Türk İslam Eserleri Müzesi'nde bulunan ve cevizden olan eski, orijinal kapı 14-15. yy. oyma işçiliğinin güzel bir örneğini verir. Çift kanatlı ve çok tablalı bir kapıdır. Ortadaki tablaları ise eksiktir. Tablaları çevreleyen kuşaklar ise madeni kabaralarla süslenmiştir. Gecik Mescidi'nde yer alan kapı doğu cephede, taş söveli, basık kemerli olarak inşa edilmiştir. Fakat 1963 tamirinden sonra bu doğu kapısı kullanılmayıp batı cepheye açılan yeni kapı kullanılmaya başlanmıştır.¹⁹¹ Kurşunlu Cami'nde bugün kapalı olan son cemaat mahalline açılan sivri kemerli büyük bir niş içine alınmış taş söveli ve basit yay kemerli giriş kapısının kemer üzengilerine zarif mukarnaslar işlenmiştir. Karacabey Cami'nin Ankara taşından işlenmiş mukarnaslı portalı, iki mihrabiye ile çevrilmiştir.(176.Res.) Portal nişi büyük bir Bursa kemer içine alınmıştır. Mukarnaslar tabiattaki mağara salkımlarına benzer, iri sarkmalardır. Portal nişinin köşelikleri yenilenmiştir. Kapı söveleri üzerinde beş kademeli, profili takiben portalin üç kenarını dolaşan kitabede caminin mimarının ismi verilmektedir. Portalin dış yan yüzeylerinde profilli çerçeve içene alınmış birbirini kesen çokgenlerin meydana getirdiği geometrik geçmelerle süslü nişler bulunur. Caminin asıl giriş kapısından başka son cemaat yerinde mihrabiyelerden sonra hücrelere açılan iki kapı vardır. Ayrıca yan hücrelerden harime bağlantıyı kuran birer kapı vardır. Sağdaki kapı sonradan kaldırılmıştır. Bunların hiçbir özelliği yoktur. Cenabi Ahmet Paşa Cami'nde son cemaat mahallinin ortasında yer alan mermer portal mihrap eksenine göre biraz sağa kaymıştır.(177.Res.)

¹⁹⁰ VGM Arşivi kayıtları.

¹⁹¹ Yıldız Demiriz, *Erken Devir Osmanlı Mimarisinde Süsleme*, İstanbul, 1979, s. 186.

Dikdörtgen şekilli ve mukarnas kavsaralıdır. Dış bordürde dairenin iç içe geçmesiyle oluşan geometrik bir ağ vardır. Köşelikler düzdür. İki yanda mukarnaslı mihrabiye yer alır. Kapı iki renk taşlı, segment kemerlidir. Kemerin üzerinde iki sıralı üç pano halinde sülüsle yazılmış kitabe bulunur. Harime ahşap çıtalarla dikdörtgen panolara bölünmüş sade ahşap kapıyla girilir. Hallaç Mahmut Mescidi'nde kuzey cephede büyük bir niş içine alınmış olan giriş kapısı mermer söveli ve basık yay kemerlidir. Beden duvarları moloz taştan derzli olarak yapılmış olmasına rağmen giriş kapısının nişi tuğladandır. Ayaç Ayak Cami'nin ön cephesinin ortasında sade giriş kapısı, iki yanında birer dikdörtgen penceresi vardır. Kapı ve pencereler üzerinde sivri kemerli alınlıklar bulunur. Çiçekçioğlu Cami'nin harime giriş kapısı segment kemerli, basit bir kapıdır. Kapının üstünde iki satırlık neshi kitabe yer alır. Eskiçioğlu Cami'ne giriş kuzey batıda yer alan basit bir kapıyla sağlanır. İbadullah Cami'nin kuzey cephede yer alan son cemaat mahallindeki sade kapıdan sonra harime açılan sade bir kapı ile camiye girilir.(16.Res.) Hacı Bayram Cami'ne doğu, batı ve kuzey cephelerden birer kapı ile girilir. Bu kapılar ahşap malzemedendir ve sade olarak yapılmıştır. Bu kapılar normal kapı büyüklüğünde olup, iki kanatlıdır. Hacı İlyas Cami'nde yer alan sade giriş kapısı doğudadır. Kuzeyde de yer alan bir kapı olmasına rağmen kullanılır durumda değildir.

Hacı Musa Cami'nin harimine girift desenli ahşap bir kapı ile girilir(178.Res.) Yuvarlak satırlı derin oyma tekniği ile kaliteli bir ahşap işçiliği sergileyen bu kapı kanatları realist bir çiçek bordürü ile kuşatılmıştır. Tepede çerçeve içine alınmış arabesk sülüs panoda Kuran'dan ayetler yazılmıştır. Bunlar kapı kemeri tarafından kesilirler, bu kesilme ve cami içindeki ahşap işçiliğinden farklı stiller, kapı kanatlarının caminin ilk devrinden olduğunu gösterir. Kağrı Pazarı Cami'ne kuzey batıdan düz bir kapı ile girilir. Leblebicioğlu Cami'nin son cemaat yerindeki ve harimindeki kapıları düz lentolu ve oldukça sadedir. Sarıkadı (Mimarzade) Cami'ne kuzeyde bulunan, basit segment kemerli bir kapı ile girilir.(179.Res.)Telli Halil Mescidi kapısı kuzey batı yönünden segment kemerli basit bir yapıya sahiptir. Kapı üzerinde bir kitabe bulunur. Zeynel Abidin Cami'ne kuzeyden sade bir kapıyla girilir. Tabakhane Cami'ne giriş de kuzey yöndendir. Zincirli Cami'nin girişi kuzey cephedeki son cemaat mahallinin ortasında bulunan kapıyla camiye girilir.(179.Res.)Üç kemer sırasının ortasında yer alan bu kapıya üç sıra basamakla çıkılır.

Kalecik Şehsuvar (Saray) Cami'nin kuzey cephesi zaman içinde değişikliklere uğrasa da giriş kapısı bu cephede yer alır.(181.Res.) Basık kemerli bu giriş açıklığı sivri kemerli bir niş içindedir. Basık kemerin kavisini, nöbetleşe dizilmiş açık ve koyu renkte taşlardan oluşturur. Kapının üzerinde, tuğla alınlığın üst kısmına doğru, tuğla duvar örgüsü değişerek iki paralel tuğlanın uçlarına yerleştirilen küçük bir parça tuğla ile bir dizi saç örgüsü oluşturur. Bunun

üzerinde tuğlalardan T şekilleri yapılmış bir kuşak daha bulunur. Ayrıca alınlığa bugün bir kitabe de yerleştirilmiştir. Kalecik Hamdi Cami'nin kuzey cephesinin ortasında yer alan harime giriş kapısının profilli dikdörtgen çerçeve içinde basık kemerli giriş kapısı bulunur. Kemerin üzerinde kitabelik kısmı yer almasına rağmen bugün kitabesi bulunmamaktadır. Kalecik Tabakhane Cami'nin harime giriş kapısı, profilli silmelerle meydana gelen dikdörtgen çerçeve içinde, basık kemerli alınlığa sahip, dikdörtgen çerçevelidir. Kemerde kilit taşı olarak devşirme malzeme kullanılmıştır.

Kalecik Kale Cami'nde kuzey cephede, sonradan briketle yapılmış olan giriş mekânı içinde, dikdörtgen çerçeveli harime giriş kapısı vardır. Kalecik Gökçeşirvan/Gökören Köyü Cami'nde kuzeyden basık kemerli ile camiye giriş sağlanır. Kapının kenarları ve kemeri taş malzemedendir.

Şereflikoçhisar Alaeddin Cami'ne giriş kuzey cephede son cemaat yerinin orta bölümüne açılan yerde olup beden duvarlarından hafif çıkıntı yapacak şekilde olup, kapı kenarında bir takım geç devir özelliği arz eden taş süsler bulunur. Nallıhan Nasuh Paşa Cami'ne girişi sağlayan kapı, kilit taşı çıkıntılı ve dairevi kemerlidir.

Ayaş Ulu Cami'ne doğudaki iç içe iki dikdörtgen çerçeve ile sınırlandırılmış ahşap bir kapı ile girilir. Yüzeyi alt ve üst kare, ortada dikdörtgen birimlere ayrılan kapıda, üstteki kare birimlerde oyma tekniğinde simetrik yazı bulunur.(182.Res.) Ayaş Bünyamin Cami'ne doğu cepheden, sonradana çıldığı tahmin edilen, sivri kemerlerin kuşattığı dikdörtgen bir kapı ile girilir. Kapı kemeri üzerinde iki adet de rozet bulunur. Ayaş Şeyh Muhyiddin Cami'nin batı cephesinde bugün kullanılmayan asıl giriş kapısı bulunur ki burası içte dikdörtgen çerçeveli, dışta ise segment kemerlidir. Kuzey cephede bulunan dikdörtgen çerçeveli giriş kapısının doğusundaki diğer kapı, mahfile çıkan merdivenlerinin bulunduğu mekâna açılır. Ayaş Aktaş Mescidi'ne kuzey cephenin ortasında yer alan, dikdörtgen çerçeveli bir kapı ile giriş yapılır. Kapının üzerinde boş olan bir kitabelik bulunur. Ayaş Killik (Karakaya) Cami'nin girişi kuzey cephe ortasında, dışa doğru kavis yapan profilli, sivri kemerin çevrelediği bir kapı iledir.(183.Res.) Ayaş Kesikbaş Cami'nin girişi de kuzey cephede, dikdörtgen çerçeveli, basit bir kapı ile sağlanır. Ayaş Sinanlı Ulu Cami'nde giriş kuzey cepheden, üstünde kitabeliği olan basit bir kapı iledir. Ayaş Gökler (Hacı Nasuh) Cami'nin ve Sinalı (Yeni) Cami'nin girişleri doğu cepheden, basit birer kapı iledir. Ayaş Sülüklüpınar Mescidi'nin girişi doğu cephesindeki son cemaat mahallinin olduğu kısımdandır. Ayaş Pınarlı Cami'nin girişi ise batı cephededir.

Kızılcahamam Çeltikçi Eski Cami'ne son cemaat mahalline bakan, ortada bulunan, taş söveli, kemerli bir kapıyla girilir. Polatlı Oğuzlar (Yağır) Köyü Cami'ne girişi sağlayan çift

ahşap kapı sadedir. Kapı kemeri basık ve taştır. Polatlı Bacı Köyü Cami'nde iki yanı kapalı olan son cemaat mahallinden ibadet mekânına giriş, mihrap eksenindedir. Polatlı Şıh Ali Köyü Cami'nin girişi doğu cephedeki kuzeydoğuya yakın dikdörtgen şeklinde sade bir kapı ile sağlanır. Bu girişin önüne sonradan küçük bir kapı girişi sağlanmıştır. Polatlı Hacı Tuğrul Köyü Cami'nde giriş kapısı kuzey cephede olup buranın önü daha sonradan kapatıldığından orijinal kapı içeride kalmıştır. Cami giriş kapısı üzerinde yer alan kilit taşı yuvarlak kemer formlu olup beden duvarlarından dışa taşkın ve pencere kemer formları ile aynı özelliktedir. Kapının solunda bir de inşa kitabesi yer alır. Kazan Saray Köyü Cami'nde kuzeydeki yekpare mermerden, basık kemerli, gök mermer söveli cümle kapısının üzeri iki sıra tuğla, bir sıra taşla münavebeli olarak örülmüş, sivri kemerli, derinliği az olan bir kapı kavsarası ile geçiş sağlanmıştır. Kavsara kemerinin içi tuğladan geometrik şekiller meydana getirecek şekilde süslenmiştir. Kazan Orhaniye Cami'ne giriş düz ahşap kanatlı, dikdörtgen bir kapı ile sağlanır.

Çubuk Kutuören (Kuruviran) Köyü Cami'nde giriş kapısı doğu cepheden verilmiştir. Harimde mihrabın iki yanında birer adet, batıda altta iki, üstte bir pencere ile dışa açılmaktadır. Batı duvarındaki alt ve üst pencereler dikdörtgen şeklindedir. Güney duvara bakan pencereler ise basık kemerlidir. Doğuda giriş kısmının alt ve üst pencereleri de dikdörtgen şeklindedir. Çubuk Mahmutoğlu Köyü Cami'nin kapısına dört basamakla çıkılıp, sivri kemerli bir alınlıklı ve basık kemerlidir. Basık kemerli kapı düzgün, sarı kesme taştır. Sivri kemer ise tuğlanın dikey olarak harçla tutturulması şeklinde dekoratif bir görünümde yapılmıştır. Elmadağ Lalahan Odabaşı Cami'nde kuzey duvarının doğu kenarına yakın kadınlar mahfiline açılan, zeminden biraz yüksekte kalmış, demir kanatlı bir kapı yer alır. Üst pencereler alt pencerelerden biraz küçüktür. Harime ise iki kanatlı ahşap bir kapıdan girilir. Güdül Tahtacıörencik Cami'ne batı cephesinin kuzeyinden kemerli ahşap kanatlı bir kapı girilmektir. Kapısı basık kemerli olup, kemerlerin kilit taşında kabartma olarak üzüm ve bağ yaprağı işlenmiştir. Güdül Yukarı Mahalle Cami'ne kuzeydeki kemerli taş söveli kapıdan girilir. Güdül Afşar Köyü Cami'ne avluya açılan doğu duvarının kuzeye yakın tarafından taş söveli kanatlı ahşap kapı ile girilmektedir. Güdül Emirler Mahallesi Cami'ne kuzey cepheye sonradan betonarme olarak yapılmış bir bodrum ve iki normal kapılı, eklentinin sağ köşesindeki dikdörtgen demir kapıdan girilir. Eklenti yapı doğu yönüne doğru çıkıntı yapar. Caminin orijinal, taş söveli, yuvarlak kemerli cümle kapısı da bu mekâna bakar. Ahşap iki kanatlı üzeri sade tezyinatlı bir kapısı bulunur.

Haymana Büyük (Merkez) Cami'nde kuzey cephenin ortasında basık kemerli bir giriş kapısı bulunur. Haymana Karacahoca Köyü Cami'nde kuzey duvarının tam ortasına, üçgen

alınlıklı, dikdörtgen oluşturan silmelerin içinde, yuvarlak kemerli iki renkli taşlı olan giriş kapısı yer alır. Kilit taşı profilli olup, dışa taşkındır. İki kanatlı kapı ise ahşaptır. Gölbaşı Karagedik Beldesi Cami'nin son cemaat yeri girişi dikdörtgen şeklinde, taş lento ve söveli bir kapı ile dir. Son cemaat yerinden harime giriş ise mihrap eksenindedir. Orijinal olan bu giriş kapısının iki yanında kademeli olarak içbükey ve dışbükey silmelerle hareketlendirilmiş bir kaide üzerinde yer alan yivli taş ayaklar bulunur. Ayaklar kaide biçimindeki başlıklarla sonlanırken bu başlıklar kilit taşı belirgin basık taş kemerle birleşir. Kilit aşında ay yıldız motifi ile birlikte tarih yer alır. Gölbaşı İncek Eski Cami'nin kuzey duvarının ortasında yuvarlak kemerli, kesme taş malzemeden yapılmış giriş kapısı vardır. Çift kanatlı ahşap kapının yüzeyi panolarla bölünmüştür. Çankaya Karataş Köyü Cami'nde son cemaat yerindeki doğu cephede yer alan kapı ile harime geçiş sağlanır. Kapı dikdörtgen formlu olup, kapı üzerinde yer alan ahşap hatıla asılı kapı örtüsü kilim ve köseleden yapılmıştır. Sincan Kötürüm Bayezid (Ulu-Eski Zir) Cami'ne üçte ikisi kemerli ve açık olan bir son cemaat yerindeki bir kapı ile girilir. Yenimahalle Susuz Köyü Cami'ne son cemaat yerinden açılan kanatlı ahşap kapı ile sağlanır.

Beypazarı Akşemseddin Cami'nde kuzey cephede ortada yuvarlak kemerli bir giriş kapısı bulunur. Beypazarı Sultan Alâeddin Cami'nde kuzey, doğu ve batı cephelerde açılmış olan giriş kapıları basık kemerli ve çift kanatlıdır.(184.Res.) Kapı açıklıkları üzerinde yazısız kitabe panolarının çevresi zeminden başlayarak üst sıra pencerelerinin alt sövelerine kadar yükselen düz köşeli bir silmeyle kuşatılmıştır. Beypazarı Baloğlu Cami'nde kuzey cephenin ortasında çift kanatlı ahşap giriş kapısı ile hariem girilir. Beypazarı Eski Derbentçik (Acı) Cami'nde kuzey cephenin ortasında yer alan giriş kapısının üst kısmı örtüye kadar düşey hatta yıkılmıştır. Beypazarı Tabakhane Cami'nde basık kemerli giriş açıklığı iç bükey profilli bir silme kuşağıyla hafifçe içeriye doğru çöktürilmiş bir alandır. Kapının iki yanında, iki sıra pencere düzenlemesi bulunur. Hemen bu pencerenin altında kitabe panosu bulunur. Kapı kemerinin kilit taşları dışa taşırılarak belirtilmiştir. Beypazarı Yeni Cami batı cephenin kuzey köşesindeki giriş kapısı, yuvarlak kemer gözünün üzengi hattı altında yer alan Bursa kemeri tipindeki kirişi ile birlikte basık görünür. Ön mekâna giriş çift kanatlı ahşap iledir. On iki basamaklı bir merdivenden sonra, ahşap bir rüzgârlıktan geçilerek ön mekâna ulaşılır. Beypazarı Beytepe Sokağı Mescidi'ne giriş batı cephede, sokak yokuşuna paralel ve bitişik olup, kuzey köşesindeki tek kanatlı kapı açıklığından sağlanır. Beypazarı Cevzilerkaşı Sokağı Mescidi'nde harime üst kısmı yuvarlak kemerli, ahşap tablalı bir kapıyla girilir. Kapı kasası üzerindeki kemerin karın kısmı ince ahşap çıtalarla dilimlendirilmiştir. Kapının demirden yapılmış tokmak, menteşe ve sağlam olmamakla birlikte orijinal kilit düzenleri halen

mevcuttur. Beypazarı Hoca Kiriş (Abbaszade) Mescidi'nde batı cephenin kuzey kısmında yer alan kapı ahşap tablalı, çift kanatlıdır. Beypazarı Kazgancı Mescidi'nin kuzey cephesinin ortasında demir doğramalı, tek kanatlı giriş kapısı bulunur. Giriş kapısı üzerinde cephenin batı köşesine doğru uzanan sıva tadilatı, orijinalde beden duvarlarına gömülü olarak yapılmış olan mahfilin, daha sonra örülerek kapatılmış olan açıklığa aittir. Beypazarı Uruş Bucağı Cami'nin giriş kapısı kuzey cephededir, kapı ahşap tablalı, çift kanatlıdır. Beypazarı Bağözü Cami'nde doğu cephede kuzey köşede yer alan giriş kapısı, tek kanatlı ahşap kapıdır. Beypazarı Dudaş Köyü Eski Cami'nde kuzey cephede, cephenin batı köşesinde yer alan tek giriş kapısı bulunur. Fakat bu cephenin doğu bölümü yıkık vaziyettedir. . Beypazarı Üreğil Köyü Cami'nde giriş kapısı kuzey cepheden, ikinci ilavenin ortasında, mihrap aksında yer alır. Beypazarı Kurşunlu (Hoca Nazır) Cami'nde giriş kapısı sivri kemerli bir kütlenin içerisine yerleştirilmiş, yuvarlak kemerli, çift kanatlı şekildedir.(185.Res.) Kapının iç yüzeylerinde birer mihrabiye ile kemerinin üzerine aynı hizada üç adet süslemesiz kabara yerleştirilmiştir.

Netice olarak, Ankara cami ve mescitlerinde kapılar, çoğunlukla cephe yüzeyine çıkıntı yapmayan, kenarları silmelerle çevrilmiş, dikdörtgen formlu, düz lentolu veya basık kemerli girişler olup, önemli süsleme unsurları göstermezler. Çoğunlukla bugünkü kapılar basit ahşap malzemedendir. Fakat bu kapıların çoğunluğunun tamirlerden sonra değiştiği de düşünülebilir. Ankara'da en dikkat çeken kapı örneği Arslanhane Cami'nin Selçuklu portalleri kadar görkemli olmayan, devrine göre sade bir kompozisyon içeren taştan yapılmış taçkapısıdır. Arslanhane Cami'nin biri doğuda, biri batıda, diğeri de kuzeyde yer alan üç girişi vardır. Bunlar anıtsal Selçuklu taç kapıları ile kıyaslandıklarında önemsiz örneklerdir. Kuzeyde bulunan ve arazi meyli nedeniyle balkon şeklindeki kadınlar mahfeline açılan beyaz mermer taç kapı daha süslü olanıdır. Bu kapı sade silmeler, kavsara, sütunceler ve iç yan yüzeylerde kare prizma sütunce başlıklarıyla süslenmiştir. Kaidede zengin profilli, yekpare antik taşlar kullanılmıştır. Caminin duvar örgüsünde yer yer tekrarlayan ve dâhildeki sütun başlıklarını taçlandıran ve Roma ve bazı Bizans çağı malzemesinin bolluğu dikkati çeker.

Ankara mescitleri kapılarından özel bir örnek Sabuni (Karanlık) Mescid'in şu an yerinde olmayan orijinal kapı kanatlarıdır. İstanbul Türk İslam Eserleri Müzesi'nde bulunan ve cevizden olan eski, orijinal kapı 14-15. yy. oyma işçiliğinin güzel bir örneğini verir. Çift kanatlı ve çok tablalı bir kapıdır. Ortadaki tablaları ise eksiktir. Tablaları çevreleyen kuşaklar ise madeni kabaralarla süslenmiştir. Karacabey Cami'nin Ankara taşından işlenmiş mukarnaslı portali, iki mihrabiye ile çevrilmiştir. Portal nişi büyük bir Bursa kemer içine alınmıştır. Mukarnaslar tabiattaki mağara salkımlarına benzer, iri sarkımlardır. Portal nişinin köşelikleri yenilenmiştir. Kapı söveleri üzerinde beş kademeli, profili takiben portalin üç

kenarını dolaşan kitabede caminin mimarının ismi verilmektedir. Portalin dış yan yüzeylerinde profilli çerçeve içene alınmış birbirini kesen çokgenlerin meydana getirdiği geometrik geçmelerle süslü nişler bulunur. Bunun yanında basık kemerli girişte orijinal ahşap giriş kapısı ahşap işçiliğinin önemli örneklerindendir. Kapı kanatları profilli altı sıra dikdörtgen panolara bölünmüştür. İçleri girift süslemelerle doldurularak, üstten ikinci, dördüncü ve altıncı panolar ortadan ikiye bölünmüştür. En tepedeki iki panoda da sülüsle ayetler yazılmıştır. Bu kompozisyonda da Ankara ahşap işçiliğinde sık karşılaşılan balık pulu motifi görülür.

Ankara'da bu örnekten başka Cenabi Ahmet Paşa Cami portalı klasik Osmanlı cami taçkapıları ekolündendir.

Bu örnekler dışındaki kapılar, 19. yy.da yapılan son devir ev kapılarına benzer basit profilli, keskin hatlı, sade silmeli ve ahşaptır. Bazıları da taş söveli, basık kemerli olarak inşa edilmiştir. Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere kapılarda da; Ankara'da mahalli üslup sözkonusudur. Her devrin birer temsilcisi olan cami ve mescitlerin kapıları(Arslanhane, Sabuni(Karanlık), Karacabey ve Cenabi Ahmet Paşa Cami ve Mescitleri) dışında Ankara mahalli üslubu devam etmektedir.

3.1.4.2. Pencereleler

Ankara mahalli üslubunun izlendiği başka bir yapı elemanı da pencerelerdir. Pencere formları, düzenleri, malzeme ve süslemeleri Ankara'nın mahalli geleneği çerçevesinde şekillenmiştir. Ankara cami ve mescitlerinde yer alan pencere örneklerine bakarsak şunları söyleyebiliriz: Alâeddin Cami'nde harim ahşap çerçeveli, dikdörtgen on üç adet pencere ile aydınlanır. Bunlar daha sonraki tamirlerde yerleştirilmiştir, orijinal değildir. Kuzey cephede, giriş kapısının iki yanında, direkli kısma açılan iki adet, batı yönünde dört adet, kible yönünde de dört adet pencere ile aydınlanan camide, birinci sıra pencerelerin üzerinde daha küçük ebatta iki sıra pencereleri yer alır.(147.Res.)

Arslanhane Cami'nin pencereleri yapıya dıştan bakıldığında pencerelerinin iki kat oluşturur ve basit dikdörtgen formlarıyla yapıya bir özellik kazandırdıkları görülür.(148.Res.) Pencereler güney duvarında üstte dört, altta iki, kuzey duvarında kadınlar mahfili kısmında üstte iki, doğuda üstte dört, altta iki, batıda üstte dört, altta iki pencere olmak üzere toplam yirmi penceresi vardır. Pencerelerin hepsi dikdörtgen şekilli ve düz tahta atkılıdır. Yalnız üstteki pencereler, daha bol ışık temini için içe doğru genişletilmiştir.

Ahi Elvan Cami'nin doğu ve batı duvarında ise üçerden altı alt pencere görülür.(149.Res.) Kuzey duvarında ise üst katta, yani kadınlar mahfilinde minareye açılan bir kapı görülür. Bu pencereler ahşap olup, demir parmaklıklarla korunmuştur. Cami pencereleri

eşit değildir. Mihrap ve doğu duvarındakiler 1.73 m. yüksekliğinde iken diğerleri 1.30 m.dir.

192

Ahi Elvan Cami'nin nadide kısımlarından biri olan pencere kapakları Amcazade Hüseyin Paşa¹⁹³ Külliyesine kaldırılmıştır.¹⁹⁴ Kapaklar şu an hala aynı medrese müzesinde saklanmaktadır. Erdem Yücel Ahi Elvan pencere kapaklarının fotoğraflarını, çok kısa bir metinle birlikte Meydan Larousse Ansiklopedisinde bir madde olarak yayınlamıştır. Ama bu araştırmacıların gözünden kaçmıştır. Gönül Öney, Ankara yapılarından söz ederken eserinde Ahi Elvan Cami pencere kapaklarına değinerek “ bugün mevcut olmayan pencere kapakları güzel bir ahşap işçiliğine sahiptir.” der. Bu camide dört adet pencere kapağı bulunur. Bunlardan ilki bezeme yönünden diğerlerinden farklıdır. Oyma tekniği ile sert ağaç üzerine işlenen bu örnek 1.60x0.50 m. ölçüsündedir. Özenli bir işçiliği vardır. Kapaklar üzerindeki çalışmalarda kalem çok fazla derinliğe inmemiş, buna karşın gölge ve ışık oyunları en iyi biçimde sağlanmıştır. Kapakların 0.25x0.18 m. ölçüsündeki kitabelikleri üzerinde de kufi yazı ile “*Allahu Ekber*” yazılmıştır. Ortası noktalı küçük yuvarlaklarla bezeli ince bir bordür kitabelikleri çevrelenmiştir. Kapak yüzlerinin tümü oyma tekniğiyle bezenmiştir. Yukarıdan aşağıya doğru inen küçük kartuşlarla birbirine bağlanmış on iki köşeli beş rozet dikkat çekicidir. Bunların içerisinden çıkan ve her kenardaki beşer yarım rozet, dış bordür ile kesilmekle beraber kompozisyonu tamamlar. Böylece birbirini keskin hatlarla kesen rozetler arasındaki geometrik yüzeyde boş bir yer bırakılmamaya çalışılmış, küçük ölçüde yaprak ve dallarla süslenmiştir. Pencere kapaklarının bordürü stilize palmetlerle süslenmiştir. Kapak binilerinin bezemesiz oluşu bunların daha geç devirlerde eklendiğini düşündürür. İkinci pencere kapağı birinciye göre çok daha değişik tekniktir. Sert ağaçtan 1.64x0.50. m. ölçüsündeki bu kapaklarda mail kesim tekniği uygulanmıştır. Kapakların tüm yüzeyleri her birinin içinde ahşap parçalar bulunan yedi dikdörtgene ayrılmış, üç yatay parçanın arasına ikişer dikey parça yerleştirilmiştir. Kapakların üst kısımlarında oyma tekniğinde, Selçuklu nesihî ile yazılmış kitabelikler yerleştirilmiştir. Birinde “*ehlü'l Kur'an-ı ehlullahi ve Hassatuhu*”(Kuran ehli Allah'ın asli yakınıdır) ve “*hayruküm min teallümül Kur'ane ve meahn allemehür*” (sizin en hayırlınız Kur'anı öğrenen ve öğretenlerinizdir) yazılıdır. Bu kitabeliklerin altındaki yatay parçalarda ise oyma tekniğinde, rumilerin birbirini izlediği bir su dikkat çeker. Böylece kapakların tüm yüzeylerinde akıcı bir kompozisyon oluşturulmuştur. Bu üsluptaki rumili kompozisyon Selçuklu ve Osmanlı çağı ağaç işçiliğinin hiç de yabancı

¹⁹² Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s. 222

¹⁹³ Amcazade Hüseyin Paşa (1644-1702) sadrazam köprülü Mehmet Paşa'nın yeğenidir. Mezarı Saraçhane başı'ndadır. Mevlevî'dir. Bkz. Meydan Larousse ilgili madde

¹⁹⁴ Erdem Yücel, İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesinde Ahi Elvan Pencere Kapakları, *Türk Yurdu Dergisi*, İstanbul 1967, s.

değildir. Haluk Karamağaralı rumili su motifi kompozisyonun Gazneli süslemesiyle yakınlığına işaret eder.¹⁹⁵ Kapağın binisi balıksırtı bezemeli yuvarlak bir merkezle ikiye ayrılmıştır. İki ucun üzerinde de oyma suretiyle stilize palmet, rumi ve kıvrık dallar işlenmiştir. Bunun benzeri olarak balıksırtı motifli kapı binileri ise 12. yy. Konya Selçuklu örneklerinde sık sık karşımıza çıkmaktadır. Üçüncü pencere kapağı bu birinci kapağın eşidir. Yalnızca kitabeliklerindeki sözcükleri değişik olup “*estakul hadisi kitabullahi tealaa*” (Sözlerin en doğrusu Allah’ın sözüdür.), “*Fazlül ameli ael ağabeydi kefadli aleyküm*” (Alimin, abidin üzerinde olan fazileti, benim sizin üzerinize olan faziletim gibidir.) yazılıdır. Dördüncü kapak ise; diğerlerinden kompozisyon ve arka yüzlerinin işlenmiş oluşuyla ayrılır. Diğer örneklerdeki gibi kapaklar sert ağaçtan, 1.64x0.50 m. ölçüsünde yapılmıştır. Kündekari tekniğindeki ön ve arka yüzlerin bezemesi birbirinin eşidir. Bunların üzerinde de 0.26x0.11 m. ölçüsünde Selçuklu neshi ile yazılmış kitabelikler vardır. Birinin ön yüzünde “*innellahe yuhibbul mealiyel umurü*” (Şüphesiz ki Allah işlerinde himmeti yüksek olanları sever.), arka yüzünde “*inne kalilül ameli meal ilmi kebirun*” (Ameli az, bilgisi çok olanın sevabı daha çoktur.) yazılıdır. Kapağın ön yüzünde “*innellahe yuhibbun rifki fi küllil emri*” (Şüphesiz ki Allah bütün işlerinde mülayim davrananları sever.) arka yüzünde ise “*Ve inne kesirül ameli mal cehli kailun*” (Ameli çok fakat bilgisi az olanın sevabı daha azdır.) yazılıdır. Kitabelikler altındaki tüm yüzeyin kenarları oyma silmeli, 0.20x0.10 m. ölçüsünde dikdörtgen parçalarla bölümlere ayrılmıştır. Yüzeyi kaplayan dikdörtgen parçalar biri dik, ikisi üst üste olmak üzere üç parçadan oluşur. Yalnızca bunlardan birisi oyma olarak balıksırtı tezyinatlıdır. İki uç rumili kıvrık dallı şekilleri kapsar. Ortasında da mührü Süleyman motifi yerleştirilmiştir. Bu pencere kapaklarından bazıları Beyşehir Eşrefoğlu Camii kapaklarıyla benzerlik gösterir.¹⁹⁶

Saraç Sinan Mescidi’nde ön yani doğu cephesinde giriş eyvanının hemen iki tarafında dikdörtgen iki adet özelliksiz pencere bulunur. Bu pencereler ahşap lentolu ve pervazlıdır. Eyüp Mescidi’nin kuzey cephede yer alan son cemaat mahallindeki giriş kapısının iki yanında sivri kemerli pencerelerden başka, doğu ve batı cephede harimi aydınlatan ikişer tane sivri kemerli pencere de mevcuttur. Harimde güney ve batı duvarlarda üstte ikişer pencere yer alır. Geneği Mescidi’nde harimde kible duvarında altlı üstlü dört, doğuda altlı üstlü iki, batıda son cemaat mahalline açılan bir pencere vardır. Alt pencerelerde eski kanatlar görülür. Son cemaatte yer alan iki pencere bu kısım duvarla örüldüğünde yapılmıştır.

¹⁹⁵ Haluk Karamağaralı, a.g.m., s. 128

¹⁹⁶ Erdem Yücel, Ahi Elvan Camii Pencere Kapakları, *Sanat Tarihi Yıllığı*, Cilt:7 (1976-1977), İstanbul 1977, s.168-171.

Hacı İvaz (Helvai, Hacı Ayvaz) Mescidi'nin pencereleri kible duvarında altı üstlü altışar pencere olmak üzere yan duvarlarda da birer pencere yer alır. Molla Büyük Mescidi'nin kible tarafında simetrik olarak yerleştirilmiş iki sıra halinde dört, kuzeyde üstte bir, altta iki, doğu cephede ise bir pencere açılır.

Karacabey Cami'nin pencereler önceden iki sıra halindeyken tamirden sonra tek sıra halinde yapılmıştır. Asıl namaz kılınan kısımda, kible tarafında iki, sağ ve sol duvarında birer olmak üzere toplam dört pencere bulunur. Soldaki hücrenin sol duvarında dışarıya açılan bir, sağdaki hücrenin kible tarafında bir ve minarenin önünden sağa açılan biri üstte, biri altta toplam üç penceresi vardır. Ayrıca soldaki hücrenin duvarındaki dört sağır nişin de eskiden pencere olduğu sanılmaktadır.

Cenabi Ahmet Paşa Cami'nde son cemaat yerinde kapının iki yanına gelecek şekilde simetrik olarak ikişer dikdörtgen pencere açılmıştır. Dıştan demir parmaklıklarla örtülü pencerelerin sivri kemerlerinde renkli taş işçiliği dikkat çeker. Kuzey cephe dışındaki cephelerde de iki sıra halinde dörder pencere açılmış, üst kısımlara yalnızca ikişer pencere yerleştirilmiştir.(131.Res.) Güney duvarının orta kısmında ayrıca yuvarlak bir pencere daha bulunur.

Kul Derviş (Kurtuluş) Mescidi'nin harimi altta beş, üstte altı pencere ile aydınlanır. Örtmeli (Hoca Hundi) Mescidi'nin kible duvarında ve batı cephesinde altı üstlü üçer, doğu cephede ise birer penceresi vardır. Poyracı Mescidi'nin harimi altı pencere ile aydınlanır. Doğu ve batı cephelerde üstte ikişer tane eski alçı pencerenin kalıntıları görülür. Alt pencereler orijinaldir, ahşap kanatları da korunmuştur. Sabuni (Karanlık) Mescid'in hariminin doğu duvarında altta iki, üstte bir, kible duvarında altı üstlü ikişer pencere vardır. Batı duvarında üstte iki pencere sonradan kapatılmıştır. Ahi Tura Mescidi'nin kuzeyde bir, doğuda iki ahşap lentolu penceresi bulunur. Ahi Yakup Mescidi'nde harim, ikisi doğu duvarında son cemaat yerine bakan, ikisi güneyde, ikisi de kuzey duvarında olmak üzere toplam altı pencere ile aydınlanır. Direkli Mescid'in son cemaat yerine bakan doğu duvarında iki, kible duvarında altı üstlü dört pencere vardır. Gecik Mescidi'nde üzeri ahşap lentolu, altı üstlü dokuz penceresi vardır. Bunlar yenilenmiş vaziyettedir. Sadece kadınlar mahfilinin batısındaki alçı pencere orijinaldir. Doğu duvarındaki pencere içinden minareye çıkılır. Hacettepe Cami'nin hariminde batıda iki alt ve üst, kible duvarında iki üst, doğuda son cemaate bakan iki alt, kuzeyde iki üst dikdörtgen ahşap çerçeveli penceresi bulunur. Hacı Doğan Mescidi kuzeyde, doğuda ve kiblede iki üst, batıda iki alt ve üst pencere ile aydınlanır. Hacı Seyyid Mescidi'nde doğuda iki alt, dört üst, batıda tek üst, kible duvarında iki üst pencere ile aydınlanır. Hemhüm Mescidi'nin hariminde son cemaate bakan iki, kiblede iki, doğuda da

altlı üstlü ikişer pencere bulunur. Rüstem Nail (Dındın) Mescidi harimi doğuda üç üst, üç alt, batıda son cemaate bakan bir alt kiblede simetrik olarak iki üst ve alt pencere ile aydınlanır. Alt pencereler ahşap lentolu dikdörtgen, üst pencereler daha küçük ve sivri tuğla kemerlidir.

Şeyh İzzeddin Mescidi'nin harimi doğuda ve kiblede iki alt ve üst basit pencereler ile aydınlanır. Son cemaat yeri cephesinde de iki pencere vardır. Hallaç Mahmut Mescidi'nde harim girişte ve doğuda ikişer demir parmaklı dikdörtgen pencereyle üstte sivri tuğla kemerli, içi petek gibi şebekeyle doldurulmuş üç pencere ile aydınlanır. Giriş cephesinde üst pencere bulunmaz. Kubbe kasnağında ise kasnak kısmı dışarı açılan tepe pencereleri alçı şebekeli ve renkli camlıdır. Kurşunlu Cami'nde harimin her cephesinde ikişer adet, sivri tuğla kemerli nişler içine alınmış taş söveli pencereler bulunur. Ayrıca kubbe kasnağında dört sivri kemerli ve içi petek gibi ağla doldurulmuş pencereler de bulunur. Ayaç Ayak Cami'nin ön cephesinin ortasında sade giriş kapısı, iki yanında birer dikdörtgen penceresi vardır. Kapı ve pencereler üzerinde sivri kemerli alınlıklar bulunur. Saçak altında sonradan kapatılmış olan dört yuvarlak kemerli pencere seçilir. Caminin son cemaattekilerden hariç doğu cephede üstte beş, altta dört, batı cephede üstte yine beş pencere bulunur. Celal Kattani Mescidi'nin harimde altlı üstlü iki penceresi bulunur. Üst katta altlı üstlü, batıya bakan üçer kuzeyde bir pencere yer alır. Pencereler dikdörtgen ve ahşap çerçevelidir. Çiçekçioğlu Cami'nde harimde kiblede iki üst, iki alt, doğuda son cemaat mahalline açılan iki alt, iki de üst, batıda üstte bir dikdörtgen, ahşap çerçeveli pencere bulunur. Devdıran Mescidi ön cephede iki, batı ve doğuda üstte ikişer, altta bir pencere ile aydınlanır. Eskicioğlu Cami harimde altta; kiblede iki, batıda dört, üstte kiblede biri mihrap içinde olmak üzere üç, batıda dört pencere ile aydınlanır. Üst pencereler yuvarlak kemerli, alttakiler ise ahşap dikdörtgen çerçevelidir. Alt pencerelerin üstünde ise ahşap boyama sülüs tarzında kelime-i tevhid yazıları yer alır. İbadullah Cami'nin hariminde yanlarda altlı üstlü dörder dikdörtgen pencere ile aydınlanma sağlanır. Pencerelerin mermer lentoları üzerinde sivri kemerli alınlıklar bulunur. Nakışlı pencere pervazları tamir edilmiş ve boyamaları örtülmüştür. Hacı Bayram Cami'nde kiblede simetrik altlı üstlü ikişer sıra, doğuda dört alt ve beş üst, batıda dört alt, iki üst, kuzeyde ise iki alt penceresi vardır. Alt pencereler dikdörtgen demir parmaklıklı, dışta tuğla ile örgülü sağır sivri kemerlerle kuşatılmıştır. İçte ise ahşap pervazları çiçek desenleriyle süslüdür. Tepelerinde yazılı olan “*Kelime-i tevhid*” ahşap üzerine boyalıdır. Üst pencereler sivri tuğla kemerli, alçı şebekelidir. Etrafları kalem işi bitkisel desenlerle çerçevelenmiştir. Son cemaatteki alt pencere önceden bir sokak kemeriyken, sonradan bu kısım son cemaat yeri olarak kapatılmış ve bu kemer pencere haline getirilmiştir. Bu pencerenin üst köşelerinde biri Türkçe biri de Arapça olmak üzere iki kitabe bulunur. Ayrıca bu kısımda dikdörtgen ara pencereler de sıralanır. Kadınlar mahfilinin

ise kuzeyde yedi, batıda üç, ahşap pervazlı penceresi bulunur. Bu kısım son cemaat mahalline doğru genişletildiğinde kapı haline getirilmiştir. Hacı İlyas Cami'nde giriş cephesinde altlı üstlü üçer, batı duvarında altta iki, üstte üç pencere yer alır. Kuzeyde kapının batısında iki, kible duvarında altlı üstlü ikişer dikdörtgen pencere bulunur. Hacı Musa Cami'nin hariminin doğu ve batı duvarlarında altlı üstlü üçer pencere görülür. Son cemaate açılan iki adet pencere vardır. Üst pencereler geometrik şebekeli vitraylara sahiptir. Alt pencerelerin ise ahşap pencereleri boyama, realistik çiçek motifleri ile süslenmiştir. Papatya, karanfil, şakayık çiçekleri ve madalyonlar görülmektedir. Pencere alınlığında ise yine boyama ile kelime-i tevhit yazılıdır. Caminin ahşap işçiliği, kalem işi boyamaları, pencere süsleri Ağaç Ayak Cami'ndekine çok benzer. İki Şerefeli (Resul Efendi) Cami'nin altta doğu ve batıda üçer, kiblede iki, son cemaati açılan üç adet alt kat penceresi vardır.(Res.) Son cemaat pencerelerinde ve batı duvarındaki iki dolap çerçevesinde yağlı boyalı çiçekli ahşap çerçeveler görülür. Pencere ve dolapların üstündeki ahşap dikdörtgen panoda yağlı boya ile kelime-i tevhit yazılıdır. Üst pencereler geometrik şebekeli, sivri kemerli ve alçıdır. Üst pencerelerin yenilendiği düşünülmektedir.

Kağrı Pazarı Cami'nde altta; batıda, doğuda ve kible duvarında ikişer; üstte, doğuda üç, kiblede iki, batıda bir ahşap çerçeveli dikdörtgen pencere yer alır. Leblebicioğlu Cami'nin batı duvarında altta iki, üstte dört, kible duvarında altta iki, kuzey duvarında kadınlar mahfilinde üç adet pencere vardır. Son cemaat mahallinde kapının iki yanında birer adet düz lentolu, dikdörtgen çerçeveli pencere bulunur. Ramazan Şemsettin (Kale Pazarı) Cami'nin hariminde doğu ve kible duvarında altta iki, üstte üç ve batı duvarında üç pencere bulunur. Sarıkadı (Mimarzade) Cami harimi kiblede ve kuzeyde iki alt ve üst, doğuda ve batıda ise beş alt ve üst pencere ile aydınlanır. Üst pencereler yuvarlak kemerli ve alçı çerçeveli iken alt pencereler dikdörtgen ve ahşap çerçevelidir. Üstlerinde sülüs ile kelime-i tevhit yazılıdır. Telli Halil Mescidi'nin hariminde kiblede ve doğu duvarında iki alt iki üst ve batı duvarında iki alt pencere bulunur. Alt pencereler dikdörtgen ve ahşap çerçeveli, kanatlı, üst pencereler ise yuvarlak kemerli ve kafeslidir. Zincirli Cami'nin her cephesinde pencereler bulunur. (Res.)Kuzey cephede son cemaat yeri kemerlerinin üstünde, her bir kemerin üstüne üst üste ikişer tane gelecek şekilde düzenlenen iki sıra pencerelerin birinci sırasındakiler dikdörtgen formu ve sivri kemer alınlıklı, ikinci sıradakiler ise daha küçük ölçülü ve alçı şebekelidir. Harimin doğu ve batı cephesinde de altlı üstlü üçer pencere birbirlerine simetrik olarak yer alır. Alt pencerelerin hepsinde demir parmaklıklar ve ahşap pervazlar görülmektedir. Pencerelerin hepsinde kuzey cephede görülen sivri kemerli alınlıklar da bulunur. Kible duvarında altlı üstlü simetrik olarak bulunan pencereler ikişer tanedir. Kadınlar mahfilinde de

batı duvarda altlı üstlü ikişer, doğu duvarında altlı üstlü birer, kuzey duvarında ise altlı üstlü üçer pencere bulunur. Buradaki pencereler de ahşap pervazlı, dikdörtgen formlu, üstteki pencereler ise daha küçük boyuttadır. Ayrıca üst pencereler içten üç katlı sivri kemerlerle kuşatılmıştır ve vitraylarla süslüdür.

Yeşil Ahi Cami'nde kible duvarında altlı üstlü dört, doğu ve batı duvarlarında üstte sekizer, kadınlar mahfilinde ise üç pencere vardır. Zeynel Abidin Cami'nde doğu ve batı duvarlarda altta üçer, doğuda üstte de üç, kuzey duvarında iki pencere ile aydınlanır. Mihrabın iki yanında üstte bulunan pencereler geometrik şebeke içinde vitraylıdır. Hamidiye Cami'nde kible tarafında altta ve üstte ikişerden dört adet pencere bulunur. Kayabaşı Cami'nde harimi aydınlatan alt sıra pencereleri çok geç devir özelliği olan yuvarlak kemerlidir. Koyunpazarı Mescidi'nde sadece batı kenarında iki sıra halinde beşer penceresi bulunur. Birinci sıradakiler dikdörtgen bir formdayken ikinci sıradakiler tuğla kemerlidir. Mehmet Çelebi Mescidi'nde batı ve doğu duvarlarda iki alt, üç üst, kiblede iki üst, kuzeyde ise bir üst pencere vardır. Misafir Fakih Cami'nde doğu ve batı cephede altta ikişer, üstte dörder penceresi bulunur. Üst pencerelerden bir kısmına ise alçıdan çerçeveler geçirilmiştir. Tabakhane Cami'nde kuzey cephede kapının iki kenarında iki dikdörtgen pencere bulunur. Kapının üzerinde de üçgen bir alınlıklı bir pencere daha vardır. Taceddin Cami'nin kible duvarında iki, doğu duvarında üç, batıda türbeye bakan cephede bir, kuzeyde ise iki penceresi vardır. Pencereler büyük ve sivri kemerlidir.

Kalecik Saray Şehsuvar Cami'nin doğu, batı ve güney cephelerinde altta ve üstte simetrik iki pencere bulunur. Daha büyük olan alt pencereler tuğladan sivri kemerli nişler içerisinde, dikdörtgen çerçevelidirler. Batıda bulunanlar sivri kemerli niş içerisinde yine sivri kemerli olarak yapılmışlardır. Üst pencereler ise tuğla örgülü hafifletme kemerleri olan sivri kemerli açıklıklar şeklindedir. Bütün pencereler son zamanlarda elden geçirilerek kenarları betonlanmıştır. Harimi aydınlatan pencerelerden alttakiler dikdörtgen, sadece batı duvarındakiler yuvarlak kemerli üsttekiler ise yuvarlak kemerlidir. Kalecik Hamdi Cami'nde her cephede altta ve üstte ikişer adet pencere bulunur. Üsttekiler sivri kemerli, alttakiler ise dikdörtgen çerçeveli olup tuğla ile örülmüştür. Kalecik Tabakhane Cami'nde doğu cephede, arazinin meylinde dolayı üstte üç, altta ise kuzey uca doğru olmak üzere iki adet yuvarlak kemerli pencere bulunur. Profilli taş pencere gövdelerinde üzengi ve kilit taşları vurgulanmıştır.(33.Res.) Yüksekte kalan güney cephenin yalnızca üst kısmında, yanlarda yuvarlak kemerli, ortalarda düşey dikdörtgen olmak üzere üç pencere bulunur. Ortadaki dikdörtgen pencere söveleri ise ahşaptır. Kuzey cephede boşaltma kemerleri içinde, doğu ve batı yönlerde üst üste ikiler adet yuvarlak kemerli pencere bulunur. Üsttekiler daha küçük

ebattadır. Ayrıca ortada kemer kavisinin hemen altında düşey dikdörtgen bir pencere daha vardır. Kalecik Kale Cami'nde doğu cephesinde ikisi altta, biri üstte olmak üzere üç adet; güney ve batı cephede ise üstte ikişer düşey dikdörtgen pencere vardır. Kalecik Gökçeşirir/Gökören Köyü Cami'nde güneyde altta iki, üstte üç, kuzeyde altta iki, batıda altta üç, üstte üç; doğuda altta üç, üstte üçer adettir. Alttaki pencereler derin ve yuvarlak kemerli olmakla birlikte yakın zamanda değıştirilmiştir. Kalecik Çandır Cami'nde mihrabın iki yanında birden dört adet, doğu ve batıda altta üçer, üstte ikişer olmak üzere toplam on adet pencere yer alır. Mihrap üstünde ise bir adet yuvarlak pencere bulunur. Cami pencereleri yuvarlak kemerli olup, taş malzemedendir. Çerçevesler ise ahşap olup demir parmaklıkları vardır ve kilit taşları dışarıdan belirginleştirmiştir.

Şereflikoçhisar Alâeddin Cami'nde giriş cephesinde kapının iki yanında düz lentolu dikdörtgen pencereler bulunup, bunlar hafif sivri kemerler içine alınmıştır. Şereflikoçhisar Yenimahalle Cami'nde kuzey cephede biri altta biri üstte olmak üzere, diğer cephelerde de aynı seviyede ikişer pencere bulunmaktadır. Şereflikoçhisar Toprak (Yeni Mescit) Cami'nde dikdörtgen formlu pencereler, mihrap batısında iki, doğusunda ise bir adettir. Batı ve doğu cephelerde ise ikişer adet pencere bulunmaktadır. Kuzey cephede ise biraz doğuya kaymış olan ana girişin iki yanında birer pencere vardır. Nallıhan Nasuh Paşa Cami harimi dokuz adet sivri kemerli pencere ile aydınlanır.

Ayaş Ulu Cami'nde doğu cephede, kuzeyde minare kaidesinin yanında bir, kapının güneyinde altta bir, üstte bir olmak üzere toplam üç pencere harime açılır.(36.Res.) Güney cephede de altta iki, üstte alttakilerden daha küçük olmak üzere iki simetrik toplam dört pencere bulunur. Kuzey cephede ise kapının iki yanına yerleştirilmiş olan birer pencere bulunur. Ayaş Bünyamin Cami'nde güney cephede üstte iki dikdörtgen pencere, batıda üstte iki, altta üç dikdörtgen pencere; doğu cephede altta iki, üstte iki olmak üzere toplam dört pencere bulunur. Ayaş Şeyh Muhyiddin Cami'nde, doğu cephede bir dikdörtgen pencere, güney cephede üstte dört, ortada dört, altta doğuda bir dikdörtgen pencere, batıda üstte asimetrik yerleştirilmiş üç dikdörtgen pencere mahfile, altta bir dikdörtgen pencere harime açılır. Kuzey cephede ise ahşap hatıllar arasında iki dikdörtgen pencere mahfili, altta kapının batısında bir dikdörtgen pencere de harimi aydınlatır. Ayaş Aktaş Mescidi'nde doğu cephede üstte iki pencere harime daha küçük bir pencere de mahfile açılır. Güney cephede üstte iki dikdörtgen pencere, batı cephede altta üç, üstte alttakilerden daha küçük üç olmak üzere toplam altı dikdörtgen pencere bulunur. Kuzey cephede giriş kapısının batısında altta bir pencere harime, cephenin doğusundaki pencere de mahfile açılır. Ayaş Killik (Karakaya) Cami'nde doğu cephede iki dikdörtgen pencere, güney cephede ahşap hatıllar arasına simetrik

yerleştirilmiş altta iki, sütte iki olmak üzere toplam dört dikdörtgen pencere, batı cephede ise güney cephenin alt kısımlarındaki pencereler hizasında iki dikdörtgen pencere yapıyı aydınlatır. Ayaş Kesikbaş Cami'nde harim güney cephe simetrik olarak yerleştirilmiş olan iki dikdörtgen pencere ile, batı cephede üç dikdörtgen pencere ile ve kuzey cephede kapının üstünde yer alan bir pencere ile aydınlanır. Kapının biraz batısında bulunan pencere ise alt kat mahfilinde bulunur. Ayaş Sinanlı Ulu Cami'nde kuzey cephede bir alt ve üst pencere, batı cephede üç üst ve bir alt pencere, doğu cephesinde üç alt ve bir üst pencere varken, güney cephede üç adet pencere bulunur. Ayaş Gökler (Hacı Nasuh) Cami doğuda ve güneyde iki adet dikdörtgen pencere ile aydınlanır. Ayaş Sinanlı Cami'nin hariminde güney cephesinde, mihrabın iki yanında dikdörtgen birer pencere ile doğu duvarında dikdörtgen iki pencere bulunur. Ayaş Sülüklüpinar Mescidi'nin güney cephesinde, mihrabın iki yanında derin dikdörtgen birer pencere ile doğu duvarında dikdörtgen birer pencere bulunur. Ayaş Pınarlı Cami'nde mihrabın iki yanında birer, doğu cephede üç, batı cephede altta üç, üstte iki adet pencere vardır.

Kızılcahamam Çeltikçi Eski Cami'nde kuzey cephede orijinal altta iki büyük kemerli, üstte iki küçük kemerli pencere vardır. Sonradan yapılmış olan son cemaat mahallinin kuzeyini kaplayan duvarda ise üstte üç kemerli, batıda bir kemerli pencere bulunur. Güneyde altta iki dikdörtgen, üstte iki küçük kemerli, batıda üstte kemerli üç, altta dikdörtgen üç pencere vardır. Doğü duvarında ise pencere yoktur. Pencere söveleri kesme taştandır. Alt pencerelerin sonradan yapılmış demirleri vardır. Polatlı Oğuzlar (Yağır) Köyü Cami'nde güney, doğu ve batı cephelerde ikişer adet basık kemerli pencere bulunur. Batı cephedeki pencerelerden biri, kadınlar mahfili yapılması nedeniyle kapatılmıştır. Pencereler dıştan kesme taşla çevrilmişken, taşlar pencere köşelerinde ve ortalarında daha büyük kullanılmıştır. Polatlı Bacı Köyü Cami'nde harimde mihrabın iki yanında birer, doğuda üç, batıda iki yuvarlak kemerli pencere ile dışa açılmaktadır. Girişin iki yanında birer pencere ile de ibadet mekanı son cemaat mahalline açılır. Polatlı Şih Ali Köyü Cami'nde harim güneyde mihrabın iki yanında birer, doğu ve batı cephelerde birer dikdörtgen, derinlikli pencere ile aydınlanmaktadır. Pencereler demir parmaklıklıdır. Polatlı Hacı Tuğrul Köyü Cami'nde doğu cephede üç, güneyde iki, batı cephede iki adet içten dikdörtgen dıştan yuvarlak kemer formlu toplam yedi pencere ile aydınlatılmaktadır. Mihrap üzerinde dıştan fark edilen ama içten kapatılmış olan fil gözü penceresi vardır. Kazan Saray Köyü Cami'nde harim kuzey ve güney cepheden ikişer klasik lokmal, demir parmaklıklı, sivri tuğla kemerleri olan pencerelerle aydınlanır. Doğü ve batı cephede de üç pencere yer alır. Pencerelerin kemer dolguları klasik tuğla örgüyle süslenmiştir. Sivri kemerli üst pencerelere onarım esnasında alçı içlik ve

dışlıklar yapılmıştır. Kazan Orhaniye Cami'nde batı cephede alt ve üstte üçer, kible duvarında alt ve üstte ikişer, dikdörtgen pencere yer alır. Üst pencereler alt pencerelerden daha küçük ve kemerlidir. Alt pencereler ise demir parmaklıdır. Çubuk Kutuören (Kuruviran) Köyü Cami'nde harimde mihrabın iki yanında birer adet, batıda altta iki, üstte bir pencere ile dışa açılmaktadır. Batı duvarındaki alt ve üst pencereler dikdörtgen şeklindedir. Güney duvara bakan pencereler ise basıl kemerlidir. Doğuda giriş kısmının alt ve üst pencereleri de dikdörtgen şeklindedir.

Elmadağ Lalahan Odabaşı Cami'nde kesme taştan sövelere sahip pencereler, dıştan basık kemerli, dışa taşkın ve kilit taşlıdır. Bazı kilit taşları ile kemer üst köşe taşları beyaz renkli taştan yapılarak cephelere hareketlilik kazandırılmıştır. Dıştan güney duvarını eşit iki parçaya bölen iki plaster yer almaktadır. Güney cephede, üst ortada bir fil gözü pencere, mihrabın iki yanında olmak üzere üstte ve altta ikişer pencere, doğu ve batı duvarlarında; simetrik altta ve üstte ikişer, batıda üstte kadınlar mahfilini aydınlatan daha küçük bir pencere yer almaktadır.

Güdül Tahtacıörencik Cami'nde kuzey cephede üstte iki adet kemerli pencere vardır. Pencerelerin çevresini dolaşan beyaz taştan yapılmış söve ve kemerler dışa taşkındır. Kemerlerin kilit taşlarında kabartma olarak vazo ve çift ay yıldız motifleri işlenmiştir. Aynı sistemde batı cephesinde üç, güney cephesinde iki adet penceresi bulunur. Alt katta kuzey hariç üç cephede küçük dikdörtgen pencereler mevcuttur. Güdül Yukarı Mahalle Cami'ne kuzeyde altta iki büyük kemerli, üstte iki küçük kemerli, doğuda üstte üç küçük kemerli, altta iki büyük pencere vardır. Batıda üstte iki küçük kemerli, altta iki büyük kemerli, güneyde üstte iki küçük kemerli, üst ortada dışarıdan görülen bir yuvarlak, altta iki kemerli büyük pencereler vardır. Güdül Afşar Köyü Cami'nde pencereler ise dıştan kemerli, içten köşelidir. Alt pencereler ise demir parmaklıdır. Güdül Emirler Mahallesi Caminde pencereler ahşap doğramalı ve yağlı boyalıdır. Güneyde dıştan kemerli altta iki, üstte iki, içten dikdörtgen, ayrıca üst ortada yuvarlak pencere bulunur. Batıda altta üç, üstte dört, doğuda altta iki, üstte iki dıştan taş söveli pencereleri vardır. Kuzeyde asıl duvarda kapının iki yanında kemerli pencereler bulunur. Haymana Büyük (Merkez) Cami'nde yan cephelerde üçer, ön ve arka cephelerde ise ikişer kemerli penceresi bulunur. Haymana Kutluhan Köyü Cami'nde giriş kapısının iki yanında birer adet sivri kemerli pencere bulunur. Bugün pencere altları yıkılmıştır. Doğu, batı ve güney cephelerinde iki katlı pencere sistemi uygulanmıştır. Doğu cephesi üst kat pencereleri bitimine kadar yıkılmıştır. Bu nedenle üst pencerelerin bağlayıcı elemanları görülmemektedir. Alttaki iki pencere sivri kemerli ve aynalıdır. Birinin aynalığı bugün mevcut olmamakla birlikte güney cephesi üst kat pencere hizasına kadar yıkılmıştır.

Kalan izlerden anlaşıldığına göre pencereler eskiden sivri kemerlidir. Alttaki iki pencere de yine aynalıklı sivri kemerli kesme taştan yapılmıştır. Pencereler içten de kemerlidir. Haymana Karacahoca Köyü Cami'nde güney cephede altta iki kemerli, doğu cephede altta üç, üstte kadınlar mahfilini aydınlatan kemerli küçük taş söveli pencereleri vardır. Kuzey ve batı duvarında ise pencere bulunmamaktadır. Pencerelerin kilit taşarlı ve sövelerin köşelerinde kabara, çiçek, yaprak ve geometrik kabartma motifler işlidir. Pencere doğramaları ahşap, dıştan demir parmaklıdır.

Gölbaşı Karagedik Beldesi Cami'nde harime girişin iki yanında yine taş lentolu ve söveli basık kemerli kilit taşı belirgin birer pencere yer alır. Caminin pencereleri basık kemerli ve büyük ebattadır. Pencerelerin kilit taşları belirginken, dıştan pencere kemerlerinde iki renkli taş kullanılmıştır. Mihrabın iki yanında birer, iki yan cephelerde ise üçer adet pencere bulunur. Mihrap üstünde ise yuvarlak bir pencere bulunur. Gölbaşı İncek Eski Cami'nde güney cephede altta kemerli, mihrap üstünde dıştan dikdörtgen içten ise kemerli alçı şebekeli bir, doğu cephede altta iki adet kemerli, üstte mahfil tarafında küçük kemerli bir penceresi vardır. Kuzey ve doğu duvarları penceresizdir. İçten dikdörtgen formlu olan pencerelerin söveleri kesme taştan ve demir parmaklıdır. Çankaya Karataş Köyü Cami'nde güney cephede altta ve üstte ikişer tane dikdörtgen formlu pencere bulunur. Alt pencereler daha büyükken, doğu ve batı cephelerde dikdörtgen formlu iki üst pencere bulunur. Kuzeyde bulunan iki pencere ortasında, dikdörtgen formlu bir kapı vardır. Bu kapı kadınlar mahfiline geçişi sağlar.

Sincan Eski Bucuk Köyü Cami'nde alt pencereler dikdörtgen, üst pencereler yuvarlak kemerlidir. Üst pencereler mazgal pencere şeklindedir. Yenimahalle Susuz Köyü Cami'nde güney cephede iki adet kemerli, doğuda üstte bir adet kemerli, altta ikisi orijinal olmak üzere dört adet kemerli, altı cephede üstte bir adet kemerli, altta ikisi orijinal üç adet kemerli pencere bulunur.

Beypazarı Akşemseddin Cami'nde yapının iki sıra pencereleri, altta ve üstte yuvarlak kemerli açıklıklar şeklinde olup, dikdörtgen söveler içine alınmıştır. Üst sıra pencerelerinin çapraz çatalı kafes işi görünümlü alçı şebekeleri vardır.(40.Res.) Mihrap üzerindeki yuvarlak tepe penceresinin yine yuvarlak formlu sövesi bulunur. Cephelerde bu pencerelerin dağılımına bakacak olursak eğer doğu cephede birbirinden uzak tutulmuş iki sıralı, iki pencere açılmıştır. Güney cephedeyuvarlak kemerli pencereler yer alırken mihrap üzerinde bir adet yuvarlak formlu pencere bulunur. Harim katında mihrabın batısından ikişer, doğusunda ise birer adet olmak üzere iki sıra pencere açılmıştır. Batı cephede iki sıralı dört adet pencere açılmıştır. Kuzey cephede ise girişin doğu ve batısında iki sıra pencere açılmıştır. Harimi

aydınlatan bu pencereler altta ahşap doğramalı ve üstte geometrik kompozisyonlu alçı şebkelidir. Beypazarı sultan Alâeddin (Cami-i Kebir) Cami'nde, caminin dört cephesinde de iki sıralı pencere düzenleri görülür.(40.Res.) Altta dikdörtgen çerçeveli, demir parmaklıklı, üstte kemerli, alçı şebekeli olmak üzere dört cephede iki sıra pencere düzenlemesi vardır. Pencere açıklıkları simetrik olarak düzenlenmiştir. Doğu cephedeki dikdörtgen çerçeveli alt sıra pencerelerin tuğla örgülü, sivri kemerli alınlıkları vardır. Üst sıra pencereleri de tuğla örgülü, sivri kemerlidir. Güney cephede ikdörtgen çerçeveli alt pencereler, sivri kemerli ve derin olmayan niş şeklindeki alanların içerisine, teğet kemerli üst sıra pencereleri de dikdörtgen alanlar içerisine alınıp cephe hareketlendirilmiştir. Batı cephede de güney cepheyle aynı bir pencere düzeni vardır. Kuzey cephede alt pencerelerin üzerinde tuğla örgülü sivri kemerli alınlıklar bulunur. Beypazarı Baloğlu Cami'nde güney cephede, mihrap ekseninin iki yanında birer, doğu ve batı cephelerinde ise üçer adet yuvarlak kemerli, ince uzun formlu pencere bulunur. Bu pencereler, kuzey, güney ve doğu batı yönlerinde aynı akslar üzerine açılmışlardır. Beypazarı Eski Derbentçik (Acı) Cami'nde mihrap duvarında buluna iki sıralı pencereler ile batı duvarında açılmış üç pencere ile harim aydınlatılır. Beypazarı Kurşunlu (Hoca Nazır) Cami'nde doğu cephede iki sıralı pencere düzeni görülür. Altta dikdörtgen çerçeveleri, sivri alınlıkları bulunan alt sıra pencereleri ile üstte sivri kemerli üst sıra pencereleri yer aşır. Alt pencereler demir parmaklıklı, kasnak pencereleri ise sivri kemerli ve alçı şebkelidir. Güney cephede harime açılan ikişer sıralı pencere düzenlemesi görülür. Altta dikdörtgen çerçeveli ve düz kemerleri üzerinde sivri kemerli alınlıklara sahip üst sıra pencereleri bulunur. Batı cephe de doğu cephe ile aynı simetrik düzene sahiptir. Altta dikdörtgen çerçeveli sivri kemerli alınlıkları bulunan alt sıra pencereleri ile üstte ince, uzun dikdörtgen formlu ve sivri kemerli üst sıra pencereleri vardır. Batıdaki sivri kemerli kasnak penceresinin, rozet motifli kilit taşı üzerine yerleştirilen bir adet kuşluk dikkati çeker. Kuzey cephede cümle kapısının iki yanında yer alan pencereler iki adet olup, dikdörtgen çerçeveli alt pencerelerin teğet kemerli alınlık kısımları bulunur. Alt pencereler ve mihrabiyeler arasında kalan alanların üzerine teğet kemerli ve ince uzun formlu üst pencereler açılmıştır. Giriş kapısının üstünde de bir adet teğet kemerli üst pencere yer alır. Beypazarı Tabakhane Cami'nde doğu cephede güney köşeye yakın bir pencere açıklığı bulunur. Batı cephede ise doğudaki ile aynı aksta bir büyük pencere ile kuzeye doğru iki küçük pencere bulunur. Güney cephede mihrabın iki yanına yerleştirilmiş, yuvarlak kemerli, birer büyük pencere açıklığı ile mihrap üzerinde dairevi formlu bir tepe penceresi bulunur. Kuzey cephede giriş kapısının iki yanında birer büyük pencere açılmıştır. Pencere söveleri hafif çıkıntılı olarak dışa yansıtılmıştır. Giriş kapısının üzerinde dairevi formlu tepe penceresi yer alır. Cephe üzerinde

profilli saçak silmesi uzanır. Girişin batısındaki pencerenin alt yüzeyine yerleştirilmiş musluklar vardır. Beypazarı Yeni Cami güney cephede, yanlarda yuvarlak kemerli iki pencere ile mihrap üzerinde dairevi formlu bir tepe penceresi açılmıştır. Cephenin doğu köşesinde yakın tutulmuş, sarnıç gözetleme penceresi yer alır. Batı cephede yuvarlak formlu altı pencere açılmıştır. Beypazarı Beytepe Sokağı Mescidi'ne batı cephede yer alan giriş kapısının güneyinde, üç pencere bulunur. Pencere açıklıklarının üzerinde düz ahşap hatıllarla alt kısımlarında aşağı eğimli söveler görülür. Cephenin güney köşesinde orijinal sıva tabakasına ait küçük bir parça bulunur. Harim doğu ve batı duvarlarında karşılıklı üçer adet olmak üzere toplam altı adet dikdörtgen pencere ile aydınlatılmıştır. Doğu kanadının güneyindeki iki adet pencere cepheye sonradan bitişik olarak yapılan konutça kapatılmıştır. Batı kanadında kısmen sağlam kalmış pencere doğramalarının, yatay ve düşey kayıtlara bölünmüş, giyotin tipinde olduğu anlaşılır. Beypazarı Cevzilerkaşı Sokağı Mescidi'nde dış cephelerin köşelerde kaba yonu, orta kısımlarda ise moloz taş örgülü yüzeylerinde yer alan yuvarlak kemerli kapı-pencere çerçeveleri kesme taştandır. Zemin katta ise sövesiz, moloz taş örgülü yüzeyler içerisine açılmış yuvarlak kemerli pencereler görülür. Kuzey cephe sağırdır ve arkasındaki konutla saçak komşusudur. Doğu cephede her iki kat için de aynı düşey eksenlerde açılmış iki sıra halinde üçer adet yuvarlak kemerli pencere yer alır. Güney cephede; mihrap ekseninin her iki yanında harim ve zemin kata açılan iki sıra halinde toplam dört adet yuvarlak kemerli pencere bulunur. Harimi aydınlatan beş adet pencerenin yatay ve düşey kayıtları bulunan ahşap doğramaları iki metreye yakın yüksekliğe sahip olup, yuvarlak kemerlerin karın kısımları ahşap çıtalarla dilimlendirilmiştir. Beypazarı Hoca Kiriş (Abbaszade) Mescidi'nde güney cephede mihrap ekseninin her iki yanında da birer adet dikdörtgen pencere bulunur. Ahşap pencere doğramaları etrafında, cephe yüzeyine apliance edilmiş ve aşağıya doğru uzatılmış pervaz kaplamaları görülür. Batı cephedeki kapının güneyinde yer alan ikisi büyük ve biri küçük olan üç adet pencere bulunur. Batı cephesinin güney köşesinde yer alan küçük pencere daha yüksek bir kota çekilerek, minber kanadının pencere açıklığını kapatması engellenmiştir. Pencerelerin, yuvarlak kesitli ince demirlerden yapılmış korkulukları vardır. Mihrabın her iki yanında bulunan pencereler ve batı duvarındakiler dikdörtgen formlu iken, sadece minberin bulunduğu alanda bir adet kare formlu pencere bulunur. Pencere doğramalarının üstte sabit, altta iki yana açılır yatay ve düşey kayıtlı kanatları vardır. Beypazarı Kazgancı Mescidi'nin batı cephesine iki adet dikdörtgen çerçeveli alt pencere ile bu iki pencerenin ortasında bir adet yuvarlak kemerli tepe penceresi açılmıştır. Batı cephe üçlü pencere düzenlemesiyle harime ışık sağlayan tek cephedir. Beypazarı Uruş Bucağı Cami'nde düzensiz açılmış pencereler sayesinde harim aydınlanmıştır. Doğu cephede iki adet

yuvarlak kemerli tepe penceresi, güney cephede iki adet yuvarlak kemerli pencere, batı cephede iki adet yuvarlak kemerli pencerenin ortasında ve cephenin kuzey ve güney köşelerinde üç adet- kuzey köşedeki dikdörtgen çerçeveliyken diğerleri yuvarlak kemerli-tepe penceresi açılmıştır. Pencerelelerin yatay ve düşey kayıtlara bölünmüş, çift kanatlı ahşap doğramaları vardır. Yuvarlak kemerli pencerelerin, kemer gözlerindeki sabit kanatlar, ortada bir adet ters üçgenle üç kayda ayrılmıştır. Güney ve batı duvarlarında yer alan büyük ebatlı pencerelerin yuvarlak kemer çizgilerini takip ederek harimi çepeçevre dolaşan, kalıplama tekniğinde yapılmış bir alçı bant bulunur. Beypazarı Bağözü Cami'nde doğu cephede kuzey köşede yer alan giriş kapısının üzerinde yer alan iki adet dikdörtgen çerçeveli pencere açıklığı bulunur. Pencerelelerin ahşap doğramaları içerisinde demir korkulukları vardır. Pencerelelerin üst örtüye kadar olan alınlık kısımları bağdadi tekniği ile yapılmıştır. Beypazarı Dudaş Köyü Eski Cami'nde doğu ve batı cephe beden duvarlarının güney köşelerine yakın açılmış dikdörtgen çerçeveli pencerelerle aydınlanır. Beypazarı Üreğil Köyü Cami'nde doğu cephede caminin özgün kısmına açılan iki adet pencere bulunur. Birinci ilavenin bir adet tepe penceresi ile bu pencerenin kuzeyinde altı üstlü pencereler bulunur. Üstteki pencerenin sonradan saçla kapalı bir kapı ile mahfil girişi haline getirildiği görülür. Mevcut izlerden üst katta yer alan bu muhdes kapıya cephe duvarına bitişik bir asma merdivenle çıkıldığı anlaşılır. İkinci ilaveye iki adet büyük pencere açılır. Güney cephede mihrabın iki yanında da birer adet dikdörtgen pencere bulunur. Batı cephede de özgün kısma ait iki adet pencere bulunur. Birinci ilavede bir adet tepe penceresi ve bunun kuzeyinde minare kaidesinin kapatmış olduğu bir adet alt pencere ile üstte bir adet kapı açılmıştır. Kuzey cephede ise ikinci ilavenin ortasına açılan kapının iki yanına büyük pencereler açılmıştır. Dikdörtgen çerçeveli pencereler, yanlardan hafif verevle içeriye doğru genişletilmiştir.

Ankara cami ve mescitlerindeki pencere sistemi ile ilgili bir **değerlendirme yapacak olursak; Ankara mahalli üslubunda** cami ve mescitlerinde yer alan pencereler dikdörtgen ya da kemerli, tek sıra ya da altı üstlü ikişer sıra şeklindedir. Pencere düzenleri konusunda uygulamalar Osmanlı'dan çok Selçuklu cephe düzenine benzemektedir. Her cami ya da mescitte birbirinden farklı boyut ve sayılarda pencereler bulmak mümkündür. En yaygın form ise ahşap lentolu, dikdörtgen formlu, demir parmaklıklı pencerelerdir. Bu pencerelerin bir sıradakiler diğerlerinden daha küçük ya da büyük ebatta olabilmektedir. Örneğin Alâeddin Cami kible yönünde de dört adet pencere ile aydınlanan camide, birinci sıra pencerelerin üzerinde daha küçük ebatta iki sıra pencereleri yer alır. Ahi Elvan Cami'nin mihrap ve doğu duvarındaki pencereleri 1.73 m. yüksekliğinde iken diğerleri 1.30 m.dir.

Pencerelerin bazılarının yapıldığı devirde orijinal ahşap işçiliğine sahip kapaklarının olduğu bilgisi bulunur. Bu pencere kapaklarının bugün maalesef hiçbir yerinde yokken, var olduklarını bildiklerimiz de çeşitli müzelerde sergilenmektedir. Ahi Elvan Cami'nin nadide kısımlarından biri olan pencere kapakları Amcazade Hüseyin Paşa¹⁹⁷ Külliyesine kaldırılmıştır. Oyma tekniği ile sert ağaç üzerine işlenen kapaklardaki rumili kompozisyon Selçuklu ve Osmanlı çağı ağaç işçiliğinin hiç de yabancı değildir. Ayrıca kapaklarda yer verilen balıksırtı motiflerinin benzeri olarak balıksırtı motifli kapı binileri ise XII. yy. Konya Selçuklu örneklerinde sık sık karşımıza çıkmaktadır. Bu pencere kapaklarından bazıları Beyşehir Eşrefoğlu Camii kapaklarıyla da benzerlik gösterir. Ankara'da bu tarz ahşap işçiliği gösterdiği bilinen Alâeddin Cami kapakları bugün malaesef mevcut değildir. Aynı şekilde Hacı Bayramı Veli Cami'nin ahşap işçiliği sergileyen orijinal pencere kapakları bugün Ankara Etnografya Müzesinde sergilenmektedir. Bu bilgilerden hareketle 12. yy.'da Alaeddin Cami ile başlayan, 15. yy. ın hemen başında Ahi Elvan ve 15. yy. ın ilk çeyreği içerisinde Hacı Bayramı Veli Cami pencere kapaklarıyla süren ahşap işçiliğinin başka örneklerinin de olması gerektiği kanatindeyiz. Bu kullanım da Ankara mahalli üslubunda orta çağda ahşap işçiliğinin gelişmişliğini ve yaygınlığını göstermektedir.

Ankarada plan, malzeme ve süslemesiyle mahalli üslup çizgisinin dışında olan Karacabey Cami'nin pencere düzeni tamirden sonra tamamen değiştirilmiş, Cenab-ı Ahmet Paşa Cami'nde ise son cemaat yerinde kapının iki yanına gelecek şekilde simetrik olarak ikişer dıştan demir parmaklıklarla örtülü, sivri kemerlerinde renkli taş işçiliği olan dikdörtgen pencere açılmıştır. Kuzey cephe dışındaki cephelerde de iki sıra halinde dörder pencere açılmış, üst kısımlara yalnızca ikişer pencere yerleştirilmiştir. Güney duvarının orta kısmında ayrıca yuvarlak bir pencere daha bulunur. Ankara'da plan, malzeme ve süslemesiyle mahalli üslup çizgisinin dışındaki başka bir cami olan Kurşunlu Caminde harimin her cephesinde ikişer adet, sivri tuğla kemerli nişler içine alınmış taş söveli pencereler bulunur. Ayrıca kubbe kasnağında dört sivri kemerli ve içi petek gibi ağla doldurulmuş pencereler de bulunur. Bu pencere düzen ve formu klasik Osmanlı pencere düzenlerini yansıtır.

Ankara mescitlerinde pencerelerle ilgili mahalli bir gelenek de ahşap üzerine yazılan yazı kuşaklarıyla ve nakışlarla, kalemişleriyle pencereleri süsleme geleneğidir. 15. yy. yapılarından Hacı Bayram Cami'nde pencere pervazlarının tepelerinde yazılı olan "Kelime-i tevhid" ahşap üzerine boyalı olup, bu devirden başka bir örnek olan Hacı Musa Cami'nde pencere alınlığında ise yine boyama ile kelime-i tevhit yazılıdır.(190.-193.Res.) Aynı devir

¹⁹⁷ Amcazade Hüseyin Paşa (1644-1702) sadrazam köprülü Mehmet Paşa'nın yeğenidir. Mezarı Saraçhane başı'ndadır. Mevlevi'dir. Bkz. Meydan Larousse ilgili madde

eseri olan İki Şerefeli (Resul Efendi) Cami'nde de sülüs kelime-i tevhitlerle karşılaşırız. Bundan başka 17. yy. sonu 18. yy. başı camilerinden Eskicioğlu, Sarıkadı (Mimarzade), Ağa Ayak Cami, Ramazan Şemseddin Cami'lerinin(187.-189. Res.) alt pencerelerin üstünde ise ahşap boyama sülüs tarzında kelime-i tevhid yazıları yer alır. Tahminimizce bu yazıların çoğu 17 ve 18. yy. larda daha eski tarihli mescitlerin tamirlerinde yapılara uygulanmıştır. Çok özenli olmayan bu kalemişleri ve yazı kuşakları 13, 14 ve 15. yy. orijinal örneklerinin bazit taklitleridir.

14. ve 15. yy. pencereleri çoğunlukla dikdörtgen formlu ve düz atkılı iken Eyüp Mescidi'nin, Ayaç Ayak Cami'nin, İbadullah Cami'nin, Sarıkadı (Mimarzade) Cami'nin, Zincirli Cami'nin, Taceddin Cami'nin, Kalecik Saray Şehsuvar Cami'nin, Nallıhan Nasuh Paşa Cami'nin, Şereflikoçhisar Alâeddin Cami'nin pencereleri büyük ve sivri kemerli olup tuğladan sivri kemerli nişler içerisinde, dikdörtgen çerçevelidirler.

Son dönemlerdeki tamirlerde değişmiş olan ve Batılılaşma devrinin bir özelliği olan yuvarlak kemerli pencerelerin kullanıldığı örneklerle de rastlanır. Telli Halil Mescidi'nde, Kayabaşı Cami'nde, Kalecik Tabakhane Cami'nde, Beypazarı Akşemseddin Cami'nde, Beypazarı Baloğlu Cami'nde, Beypazarı Tabakhane Cami'nde, Beypazarı Yeni Cami'nde, Beypazarı Cevzilerkaşı Sokağı Mescidi'nde, Beypazarı Kazgancı Mescidi'nde, Beypazarı Uruş Bucağı Cami'nde harimi aydınlatan alt sıra pencereleri çok geç devir özelliği olan yuvarlak kemerlidir.

3.1.4.3. Minareler

Ankara mahalli üslubunda önemli yer tutan taş, tuğla ve ahşaptan yapılmış minareler genellikle birbirine benzemektedir. Her ne kadar pek çoğu tamir görmüş ve geçirdiği onarımlarla asıl karakterine kaybetmeler de Ankara minareleri hakkında fikir edinmemizi sağlar. Ankara'nın bilinen en eski tarihli camisi olan Alaeddin Cami'nin minaresi kare formlu, taş kaideli, silindirik, tuğla gövdelidir. Bu minare yapının kuzeybatı köşesinde yükselir.(24.Res.) Minarenin caminin son tamirinin yapıldığı devriden olduğu tahmin edilmektedir. Minarenin gövdesi alt ve üst uçlarında burulmuş ip şeklinde taş kordonla kesilmekte, üstte kirpi çıkıntılarla şerefeye geçilmektedir. Sadece korkulukları taş levhalar halinde yapılmış olan minarenin petek kısmı daha ince olarak devam etmekte ve sivri külahla sonlanmaktadır.

Arslanhane Cami'nin kuzeydeki portale bitişik olarak yapılmış bulunan kare kaideli minarenin alt kısmında gene Roma ve Bizans kaynaklı devşirme taşlar kullanılmıştır.(44.Res.) Cami duvarındaki gibi minare kaidesinde de taşlar arasına derz yapılmıştır. Oldukça yüksek

olan kaideden gövdeye geçişi sağlayan kürsüde kareden silindirik gövdeye baklava dilimleri diye tabir edilen üçgen satırlarla geçilir. Selçuklu minarelerinin genel karakteristiğini yansıtan minarenin kürsü üzerindeki üst kaidesinin sekiz kenarından her biri önce dikdörtgen panolar içinde kemerli nişler, sonra da birbirini takip eden sivri kemerli nişlerle teşkilatlandırılmıştır. Dikdörtgen nişlerin her birinin üzeri yer yer konulmuş mavi, lacivert çinilerle süslenmiştir. Daha yukarıda sade bir bordür bütün kenarları dolaşmakta ve bir sıra firuze renkli sırlı tuğla ile sonlanmaktadır. Minare gövdesinin alt kısımlarında gene sırlı tuğladan bir kuşak gövdeyi sarar. Şerefe altı alışılagelmiş şekilden başka oluşu ilk bakışta dikkati çeker. Kalın silindirik gövde dışarı doğru hafifçe genişleyerek, küçük köşeler meydana getirmekte ve sekizgen hale gelmektedir. Şerefe korkulukları takiben devam eden petek daha ince ve silindirik olup konik bir külahla sonlanır.

Ahi Elvan Cami'nin kuzey batısında yer alan minarenin, kare planlı kaidesi kesme taştandır.(194.Res.) Minare camiye bitişik olarak yapılmıştır ve iki adet kapısı vardır. Birisi kaide kısmında, diğeri yani pabuçluk kısmında olan ise kadınlar mahfiline açılmaktadır. Minareye çıkılan merdivenler dik ve ensizdir. Minarenin gövde kısmı tuğladandır ve silindiriktir, tek şerefelidir. Bu kısım eskiden beyaz kireçle badana edilmiştir. Fakat şimdi tuğla ve taş görünümlüdür ve boyası yoktur. Şerefe altı üç sıra kirpi skalaktitlidir. Şerefe korkuluğu ve petek kısmı da tuğladandır. Minare 17. yy. veya 18. yy. Osmanlı minaresi tarzındadır. Anadolu'daki diğer ahşap sütunlu camilerde olduğu gibi (Arslanhane Cami hariç tutulursa) bu caminin minaresi de değişmiştir, yenilenmiştir. Şu anda caminin batı duvarındaki dükkânlara bitişiktir.

Saraç Sinan Mescidi'nin, Poyracı Mescidi'nin minaresi yoktur. Kul Derviş (Kurtuluş) Mescidi'nin minaresi olmamakla birlikte, kuzey cephede giriş kapısı üzerinde küçük bir çıkma meydana getiren kısmın minare vazifesi gördüğü anlaşılr. Molla Büyük Mescidi'nin silindirik ahşap minaresi yenilenmiştir. Örtmeli (Hoca Hundi) Mescidi'nin kuzeydoğu cephesinde yer alan silindirik basit ahşap minareye harim kısmından çıkılır. Direkli Mescid'in kuzeydoğuda yer alan silindirik ahşap minaresi yenilenmiştir. Hacettepe Cami'nin kuzeydoğu köşesinde, ahşap, silindirik bir cami yer alır.(195.Res.)Karacabey Cami'nin kuzeybatı köşede caminin yan mekan duvarından beş kenarlı çıkıntı oluşturan minare kaidesi ve minare, gerek mimarisi gerekse çinileriyle caminin en dikkate değer kısımlarındandır.(46.Res.) Sekizgen minare kaidesinin beş kenarı duvar dışında bulunur. Kaidenin yer ilk üç metresi düz kesme taştandır. Üst kısmı tuğladan inşa edilmiş olup tuğla kısmı sağır sivri kemerlerle profiller teşkil eder. İçteki sivri sağır kemerler tuğlalarla baklavalara şeklinde süslenmiş ve aralarında patlıcan moru, yeşil, sarı, firuze renkli çini parçaları yerleştirilmiştir. Üst kısmında yuvarlak

bir kordon bütün kenarları dolaşır. Pabuç ile kaidenin birleştiği yerde kenarlarından çıkıntı teşkil eden konsollarla pabuç biraz daha genişler ve baklava dilimleri kısmından sonra patlıcan moru sırlı tuğla kuşakla silindirik gövdeye geçilir. Gövde, altta patlıcan moru, mavi, yeşil, sarı, lacivert, firuze, sırlı tuğla hatlarla burma şeklinde süslenmiştir. Gövde yukarıda sekizgen olarak devam eder. Minare gövdesi normalden kalın olup, şerefe altında kazayağı motifli bir bordürle çevrilir. Şerefe korkulukları taştandır. Petek yine sekizgen, ama daha ince olup külâh koniktir. Minareye seksen bir merdivenle çıkılır, bunların on bir taş basamağı son cemaat yerinin sağ tarafındaki camekânla örtülü kısmındadır. Cenabi Ahmet Paşa Cami'nde kare kaideli, silindirik gövdeli ve tek şerefeli olan kesme taşla örülmüş minare, harimin kuzeybatısında yer alır.(196.Res.) Kurşunlu Cami'nde mescidin esas yapısına göre çok yüksek ve orantısız olan minaresinin 1920'deki fırtınadan sonra yapıldığı bilinir.¹⁹⁸ Gövde ve şerefedeki farklı malzemeden de anlaşılacağı üzere minarenin bir tamir geçirdiği aşikârdır. Harimin kuzeydoğusunda yer alan minare beşgen taş kaideli, silindirik gövdesi tuğladan ve tek şerefeli bir yapıdır.

Hacı Bayram Cami'nde kesme taş örgülü çokgen minare kaidesinin beş kenarı türbenin kitlesi dışarı taşmaktadır.(197.Res.) Kaş kemerli minare girişi batıya bakan kenardadır. Kaideden silindir biçimindeki gövdeye geçiş tuğla örgülü üçgen yüzeylerle sağlanmıştır. Gövdenin tuğla örgüsü içinde, bir tanesi iki şerefe arasında olmak üzere toplam dört adet kesme taş hatıl görülür. Alttaki ikisinin yüzeyi üçgenlerle bezelidir. Kesme taştan yalın korkulukların çevrelediği şerefelerin altında tuğladan testere dişi dolgular bulunur. Koni biçiminde kurşun kaplı ahşap bir külâhla son bulunan minarenin ilk şerefeden yukarısı geç tarihli onarımlarda yenilenmiştir. Hacı Musa Cami'nin son cemaat yerinin yan duvarına bitişik olan minaresinin kürsü ile pabuç kısmı kesme taştan, gövdesi tuğladan yapılmıştır. Bu, minarenin son dönemde yenilenmiş halidir. İki Şerefeli (Resul Efendi) Cami'nin silindirik gövdeli, kare kaideli, üzeri sıvalı minaresi iki şerefeli olduğundan camiye adını vermiştir.(198.Res.) Kağnı Pazarı Cami'nde kuzeybatıda silindirik ahşap bir minare bulunur. Leblebicioğlu Cami'nde yeni olmakla birlikte kadınlar mahfilinden çıkılan, küçük silindirik, ahşap bir minare bulunur. Ramazan Şemseddin Cami'nde doğu cephede küçük ahşap bir minare bulunur.(199.Res.) Telli Halil Mescidi'nde kuzeybatıda silindirik ahşap minare bulunur. Yeşil Ahi Cami'nin kuzeybatı köşesinde taş kaideli, silindirik tuğla gövdeli tek şerefeli minaresi yükselir. Zincirli Cami'nin batısında, harime bitişik olarak yapılan minare yer alır. Minarenin kaidesi kare planlı, gövdesi ise silindirik formdadır. Kaide kısmı kesme

¹⁹⁸ Gönül Öney, a.g.e., s.59.

taştan yapılmışken, gövde tuğladan yapılmış ve kesme taşlarla, iki kuşakla üç bölüme ayrılmıştır. Şerefe korkulukları ise taştandır. Minarenin bir şerefesi vardır. Minarenin cami içinde kadınlar mahfiline açılan bir kapısı bulunmaktadır. Bu kapının müezzin tarafından, camide kadınların olmadığı zamanlarda özellikle de Cuma günleri kolaylıkla minareye çıkmak için kullanıldığı tahmin edilmektedir. Hamidiye Cami'nin kapısının üstünde kısa ve tahta bir minaresi bulunur. Kayabaşı Cami'nin biri kuzeybatı köşede, diğeri doğu kenarının ortasında iki minaresi bulunur. Doğudaki minare daha yenidir. Kuzeybatıdaki minare, beden duvarlarının yanından çıkan ahşap bir şerefecik şeklinde olup bugün kullanılmamaktadır. Koyunpazarı Mescidi'nin ve Mehmet Çelebi Mescit'lerinin(200.Res.) de minareleri ahşaptır. Tabakhane Cami'nin doğuda silindirik, yenilenmiş bir minaresi vardır. Eski minarenin kare kaidesi kible duvarına bitişik, kesme taş ve tuğladandır. Taceddin Cami'nin kuzeybatıda yükselen kare kaideli, silindirik gövdeli minaresi taştandır. Yenice Mahalle Cami'nin minaresi ise kuzeybatı cephede kare kaideli, silindirik gövdeli ve tamamen tuğladandır.

Kalecik Şehsuvar Cami'nin batı cephesinin kuzey ucundaki minare, kare kaideli, silindirik gövdeli ve tek şerefelidir. Kaideden gövdeye geçiş baklava dilimleri meydana gelen pabuçla sağlanır. Pabuçtan sonra profilli bir bilezik ve silindirik gövde bulunur. Şerefe altında gövdeden şerefeye doğru genişleyen üç sıra kırğı dizisi yer alır. Şerefeden sonra incelerek devam eden petek kısmı konik bir külahla son bulur. Minarenin bilezik ve kaidesi taş malzemedendir; pabuç, gövde, şerefe ve petek kısmı ise tuğla malzemedendir. Kalecik Hamdi Cami'nde batı cephenin kuzey ucunda yer alan minare, kare kaideli, silindirik gövdeli ve tek şerefelidir. Kaideden gövdeye geçiş, asimetrik olarak daralan tuğla üzeri sıvalı bir kütleden meydana gelen pabuç ile sağlanır. Kaide moloz taş olup arasına üç sıra tuğla hatıl atılmıştır. Gövde de tuğladandır. Kalecik Çandır Cami'nde, caminin kuzeydoğusunda yer alan minare, camiden ayrı olarak yapılmıştır. Kalecik Hasbey Cami'nin orijinal bir minaresi vardır. Kuzeybatıda bulunan minare, kare planlı kaideye ve silindirik gövde ve tek şerefeye sahiptir. Kaideden gövdeye geçiş üçgenlerden oluşan pabuç kısmıyla sağlanır. Pabucun üzerinde, şerefe altında olduğu gibi pahlanarak yükselen geçiş bölümü vardır. Kaide ile bu geçiş bölümleri taş, gövde ve pabuç kısmı tuğla ile yapılmıştır.

Şereflikoçhisar Alâeddin Cami'nde kuzeybatı köşede son cemaat yeri ile birlikte beden duvarlarından hafif çıkıntı yapar vaziyette bulunan minare kaidesi, yonu taştandır. Son cemaat yerinin batı ucunda kapısı bulunan minare, son cemaat yeri duvarları üst hizasından itibaren silindirik taş gövdeli olarak yükselir. Şereflikoçhisar Yenimahalle Cami'nde minare avluda basamakla çıkılan bir kaide üzerinde ve ahşaptandır. Ahşap direkler üzerine oturan, ahşap kemerli alınlıklı ve saç kaplı külahla örtülürdü. Aynı zamanda bugün yağlı boya ile

boyalıdır. Nallıhan Uluhan Köyü Cami'nde minare Kuzeybatı köşede camiden birkaç yüz metre uzakta bulunan orijinal minare çok harap vaziyettedir. Kare kaideli ve tuğla gövdeli minarenin kaide kısmında kesme taş kullanılmış olup taşlar arası tuğlalar ile kasetlenmiştir. Nallıhan Nasuh Paşa Cami minaresi caminin batı duvarına bitişik olarak kesme taştan, kare kaideli ve gövdesi on iki köşeli olarak yapılmıştır. Şerefe altı başlığı taştan, külah ise saç kaplıdır.

Ayaş Ulu Cami'nin batı cephesine bitişik olarak yapılmış olan minare, kaidede düzgün taş, diğer kısımlarda tuğla kullanılarak yapılmıştır. Minarenin üst kısmı yenilenmiştir. Minare kaidesi dikdörtgen prizma şeklindedir. Minareye çıkış kapısı da kaidenin güney kısmında yer alır. Üçgenli bir kuşak vasıtasıyla geçilen pabuç kısmı, bilezikle sona erer. Tamamen tuğladan örülmüş silindirik gövdeye geçiş sağlanır. Minarenin şerefesinde bir tamir kitabesi yer alır. Şerefe altı çıkıntıları yarım silindirik küçük yivlerle oluşturulmuştur. Buna benzer bir uygulama külah altında da görülür. Ayaş Bünyamin Cami minaresi kuzeybatı cephede yer alır. Kaidesi kesme taştan, diğer kısımları da tuğla ile yapılmıştır. Kaidedeki düzgün kesme taşlar arasında beyaz derzler görülür. Dikdörtgen prizma şeklindeki kaideden üçgenli kuşağın yer aldığı pabuç kısmına geçilir. Bir bilezikle sona eren pabuçtan böylece tamamen tuğla örgülü, silindirik gövdeye geçilir. Silindirik gövde üzerinde yine tuğla kullanılarak yapılmış halat örgüsü şeklinde iki yatay kuşak görülür. Minarenin şerefe altı, uçları sivri tuğla çıkıntılarından oluşur. Ayaş Şeyh Muhyiddin Cami'nde kuzey cephenin doğusunda da hafifçe taşıntı yapan eski minare kaidesi bulunur. Çatı hizasına kadar yükselen kaide, aralarında beyaz derzler ve ahşap hatıllar bulunan düzgün kesme taşlarla örülmüştür. Caminin esas minaresinin ahşap olduğu, şerefe altında ahşap sarkıtlar bulunduğu söylenmektedir. Ayaş Aktaş Mescidi'nin ahşap minaresi, kuzeydoğuda çatıda yer alır.(201.Res.) Ayaş Killik (Karakaya) Cami'nin ahşap minaresi, kuzeydoğuda yer alır.(202.Res.) Gövdede, şerefe altında uçları kavisli şekilde oluşturulmuş bir şeride sahip olan minarenin dairesel şerefe kısmının altı, damla biçimindeki sarkıtlardan oluşur. Petek kısmının külahı yakın bölümünde de gövde üzerindeki kavisli şekiller tekrarlanır ve petek kısmını dolaşır. Ayaş Kesikbaş Cami'nin ahşap minaresi, kiremit kaplı kırma çatının devam ettiği çıkıntı üzerinde yer alır.

Kızılcahamam Aşağı Cami minaresi kapısı kadınlar mahfili merdivenin sahanlığında bulunan, kaidesi taş, üstü tuğla bir minaresi vardır. Minarenin kaide merdivenleri taş, merdivenleri ise ahşaptır. Polatlı Hacı Tuğrul Köyü Cami'nde minare caminin kuzey batı köşesinde bağımsız girişi olan sekizgen kaideli, tek şerefeli ve şerefe altı mukarnaslı olarak yapılmış ve hazır beton malzeme kullanılmıştır. Kazan Saray Köyü Cami minaresi caminin kuzeydoğu köşesine bitişik olarak, tuğladan yapılmıştır. Dört köşe taş bir kaideye oturan

minarenin, üçgenlerle geçilen gövdesi silindiriktir. Üç sıra kirpi saçak şeklindeki şerefe altı ve petek harap olmuşken onarımlarda tamamlanmıştır. Haymana Büyük (Merkez) Cami’nde kuzeybatı köşede yer alan silindirik gövdeli minare, kare kaidenin üzerinde yükselmektedir. Şerefe altı sade olup, Marmara bölgesinde görülen boğumlar halinde daralan bir külâhı vardır. Gölbaşı Karagedik Beldesi Cami’nde kuzeybatı cepheye bitişik olup, kesme taştan inşa edilmiş olan kare kaideli minare, köşeleri pahlanarak oluşan pabuçluktan sonra silindirik bir gövdeye sahiptir. Gövdenin alt ve üstünde birer silindirik bilezik yer alır. Konsol görünümlü şerefe altı, demir korkuluklu şerefe, silindirik petek ve taş külâh minarenin diğer bölümleridir. Minareye giriş kuzeydeki bir kapıdan sağlanır.

Beypazarı Akşemseddin Cami’nde kare planlı yüksek bir kaidesi olan minarede soğanımsı bir pabuç ve şişkin oval hatlı bir bilezikle çokgen planlı gövdeye geçilmiştir. Tek şerefesinin yine çokgen planlı bir geçiş kısmı bulunur. Petek bölümü ise sivri külâhla örtülü olup, minarenin kapısı mahfilden sağlanmıştır. Beypazarı Sultan Alâeddin (Cami-i Kebir) Cami’nde batı cephede çıkıntı yapan, yüksekçe bir kaide üzerine üçgen prizmalarla oluşturulmuş bir pabuç ve profilli bir taş bilezikle on iki gen planlı gövdeye geçilir. Şerefe ve şerefe altı bileziği de onikigendir. Beypazarı Baloğlu Cami’nin tek şerefeli ahşap minaresi, caminin kuzeydoğu köşesinde, kırma çatı içerisinden yükselir. Şerefeye geçiş kısmı boğumludur. Silindirik gövdeli minareye çıkış harimin içinden sağlanır. Beypazarı Eski Derbentçik (Acı) Cami minaresi caminin kuzeydoğusunda yer alır. Tek şerefeli ahşap minarenin yuvarlak kesitli çekirdeği, kuzey sırt duvarı arkasında zemine oturtulmuştur. Düz saç levha ile kaplı, kısa boylu minare, dış cepheden asma bir merdiven vasıtasıyla çıkışın sağlandığı ahşap bir odanın hemen üzerinde yükselir. Silindirik gövde üzerindeki tek şerefesinin altı çokgen planlı ve çıtakari kaplamalıdır. Şerefe demir korkuluklarla çevrilmiştir. Daralarak devam eden peteğin üzerinde yine saç levha kaplı bir külâh bulunur. Beypazarı Kurşunlu Evsat Hoca Cami minaresine kenarına açılan kapıdan çıkılır. Kare kaidesinin üzerindeki üçgen prizmalardan meydana gelen pabuç ve profilli bir alt bilezikle, çokgen planlı gövdeye geçilir. Gövde üzerinde, çıkış merdivenlerini aydınlatan ışıklar açılmıştır. Daire planlı şerefesinin altı içbükey kavislidir. Minare petek kısmında daraltılıp sivri bir külâhla sonlandırılmıştır. Beypazarı Tabakhane Cami’nde minare son cemaat mahalli içerisinde kuzeybatı köşede yükselir. Her iki şerefesinin de ayrı çıkış merdiveni vardır. Bu tıpkı selâtin camilerindeki gibi bir özelliktir. Minarenin yuvarlak kesitli ahşap çekirdeği, zeminde bir taş kaideye oturtulmuştur. Oluklu çinko levhalarla kaplı minare gövdesi, mahfil seviyesinden başlatılmış ve çıkışı da mahfil üzerinden sağlanmıştır. Beypazarı Yeni Cami’nde kuzeydoğu köşedeki ahşap minare, yapı kütesinden tek şerefeli olarak yükselir. Alt kısmı tek boğumlu

kuşak şeklindeki şerefenin etrafı, demir korkuluklarla çevrilidir. Minareye çıkış mahfildendir, çekirdek ise harimde, ahşap bir dolabın içindedir. Beypazarı Kazgancı Mescidi'nde minare görevini gören yapının kuzeybatı köşesine üç basamaklı bir minare sekisi yerleştirilmiştir. Kuzey cephenin batı köşesine bitişik minare sekisi, doğu köşede bugün tamamen sıva altında kalmış bir adet çeşmenin bulunduğu söylenir. Beypazarı Uruş Bucağı Cami'nde kuzey cephenin batı köşesindeki minareye çıkış, kaidenin doğusunda çardağa açılan yuvarlak kemerli açıklıktan sağlanmıştır. Kare planlı kaide üzerinden, köşeleri içeriye doğru üçgen formda pahlanmış bir pabuç vasıtasıyla silindirik gövdeye geçilmiştir. Şerefe altında, beş sıra halinde genişleyerek yükseltilmiş, kirpi saçak görünümlü tuğla örgü bulunur. Şerefe korkuluğunun aralar boş bırakılmış bindirmeli yatay istifli tuğla örgüsü orijinal değildir. Gövdenin farklılaşan tuğla örgüsü, minarenin onarım geçirdiğine işaret eder. Beypazarı Üreğil Köyü Cami'nde caminin ilk ilave kısmında batı yönde bitişik olarak 1975'te yapılmıştır. Tek şerefeli minarenin gövde kısmına, alt kenarlardan yukarıya doğru daraltılan bir pabuçla geçilir. Gövde üzerinde, çıkış merdivenini aydınlatan ışıklar açılmıştır. Şerefenin alt kısmı, düşey hatlılarla dilimlendirilmiştir. Minare, çokgen planlı, petek ise üzerindeki konik külahla sonlandırılmıştır.

Netice olarak; Ankara'da minarenin mimari formunu da bölgesel etkenler; şekil, hacim duygusu ve geleneği ile süsleme zevkleri belirlemiştir diyebiliriz.

Türk mimarisinde minaredeki silindirik form Karahanlılardan, Büyük Selçuklulara oradadan da Anadolu Selçuklularına aktarılmıştır. Anadolu Selçuklular döneminde minareler genellikle dörtgen planlı kaideye sahip olup, Sivas Ulu Cami (13.yy) ve Harput Arap Baba Mescidi (1279) minarelerinin sekizgen kaideleri gibi istisnalar mevcuttur. Sivas Ulu, Kayseri Ulu Cami (13.yy. başı), Erzurum Tepsi Minare (12.yy. sonu), Bayburt Ulu Cami, Aksaray Ulu Cami ve Ankara Arslanhane Cami örneklerindeki gibi camilerin çoğu silindirik formdadır. Antalya Yivli Minare (13. yy.), Konya İnce Minareli Medrese minaresi gibi anıtsal örnekler, Konya Sahip Ata Cami (1258) minaresi, Sivas Gök Medrese (1271-72) ve Erzurum Çifte Minareli Medrese (1271) minarelerinde yivli gövdeler mevcuttur. Anadolu Selçuklu minarelerinin şerefeleri, mukarnaslı kornişlerle taşınıyordu. Petek kısmı da gövdenin özelliklerini devam ettirmektedir. Anadolu Selçuklularında kaide ve gövde arasındaki formlar değişiklikteki geçişi sağlayan bir unsur olarak minarede bir bölüm olan pabuç kısmı teşekkül etmiştir. Osmanlılara geldiğimizde ise minare formunda detaylarda değişiklikler görülmüştür. Minareler dörtgen, altıgen, sekizgen ve onikigen planlı kaide formları tatbik edilmiş; pabuçlar, Anadolu Selçuklu devrinden farklılaşmış, genelde silindirik gövde hakim olmasına rağmen,

poligonal, yivli, burmalı vb. gövdeler de var olmuştur.¹⁹⁹ Ankara camilerindeki minarelerde silindirik gövde formunun dışında bir örnek görülmez.

Erken Osmanlı dönemi minarelerinden çoğunluğu silindirik gövdelidir. 14. yy. ın ikinci çeyreğinden sadece Yarhisar Orhan Gazi cami minaresi onikigen, Edirne Eski Cami onaltıgen, Ankara Karacabey Cami minaresi ongen, Edirne Üç Şerefeli Cami'nin üç ve iki şerefeli minareleri poligonal gövdelidir.

Osmanlılarda minareler genellikle tek şerefelidir. Erken devirde Edirne Eski Cami'nin kuzeybatıdaki minaresi, Edirne Üç Şerefeli Cami'nin doğu kanadındaki minare; Anadolu Selçuklu Konya İnce Minareli Medrese, Konya Hatuniye Mescidi, Konya Hoca Hasan Mescidi ve Akşehir Taş Medrese minareleri gibi iki şerefeli örnekler de mevcuttur. İstisnai olan Edirne Üç Şerefeli Cami'nin batı kanadındaki minarenin üç şerefesi olmalıdır. Ankara'da da Hacı BayramVeli ve İki Şerefeli (Ramazan Şemseddin) Cami'lerinin minarelerinde istisnai olarak iki şerefe mevcuttur. Fakat bu minarelerden Hacı Bayram Cami minaresinin caminin ilk yapıldığı dönem olan 15. yy. ın ilk çeyreği olduğunu tahmin etmekteyiz. İki şerefeli yapılma ayrıcalığının da Hacı Bayram'ın manevi şahsiyetine olan saygıdan kaynaklandığı söylenmektedir.²⁰⁰ Mihrap stiline göre 14 ya da 15. yy. ait olduğu tahmin edilen İki Şerefeli Cami ise 17. yy. dageçirdiği onarım sonucunda asli karakterini kaybetmiştir. Minarenin hangi dönemden kaldığını bilmemekle birlikte, iki şerefe kullanılması ilginç bir örnektir.

Ankara camilerindeki minarelerin kaideleri genellikle kare formu ve taş malzemedendir. Gövde ise silindirik ve tuğla malzeme ile inşa edilmiştir. Şerefe kısımları ise konik külahlı sonlanır.

Ankarada bu tipolojinin istisnası olan birkaç cami mevcuttur. Bunlardan ilki olan Arslanhane Cami, kuzeyde yer alan taş minaresiyle Selçuklu minarelerinin genel karakteristiğini yansıtan bir eserdir. Kare kaideden sekizgen gövdeye geçişi baklava dilimi formundaki pabuçluk sağlarken, minarede yer yer sırlı tuğla kullanılmıştır.

Karacabey Cami'nin kuzeybatı köşesinde caminin yan mekan duvarından beş kenarlı çıkıntı oluşturan minare kaidesi ve minare, gerek mimarisi gerekse çinileriyle caminin en dikkate değer kısımlarındandır. Sekizgen minare kaidesinin beş kenarı duvar dışında bulunur. Cenabi Ahmet Paşa Cami'nde kare kaideli, silindirik gövdeli ve tek şerefeli olan minare klasik Osmanlı tarzında yapılmış ve malzeme olarak kesme taşla örülmüştür.

¹⁹⁹ A. Osman Uysal, "Anadolu Selçuklularından Erken Osmanlı Dönemine Minare Biçimindeki Gelişmeler", s.510-517.

²⁰⁰ Baha Tanman, "Hacı Bayram-ı Veli Külliyesi", TDVİslam Ansiklopedisi, Cilt: 14, İstanbul 1996, s.448

Ankaradaki minarelerin çoğu tamir görmüş, 17 veya 18. yy. özellikleri taşıyan bir üslupla tamir edilmiştir. Çoğu yenilenmiş ve 17-18 yy. Osmanlı tarzında olan minarelerde şerefeye geçiş Alâeddin Cami'nde, Ahi Elvan Cami'nde olduğu gibi kirpi çıkıntılarla olur. Şerefe korkuluğu ve petek kısımları da tuğladandır.

Ankaradaki sokak aralarında küçük ebattaki bazı mescitlerin Saraç Sinan Mescidi'nin, Poyracı Mescidi'nin, Kul Derviş (Kurtuluş) Mescidi'nin olduğu gibi minaresi yoktur. Bu mescitlerde minare görevini gören küçük ahşap çıkmalar bulunur. Ankara camilerinde ahşap minareler de büyük yer tutar. Molla Büyük Mescidi'nin, Örtmeli Hoca Hundi Mescidi'nin, Ahi Tura Mescidi'nin, Ahi Yakup Mescidi'nin, Şeyh İzzeddin Mescidi'nin, Abdülkadir İsfehani (Tabakhane) Mescidi'nin, Kağnı Pazarı Cami'nin, Ramazan Şemseddin (Kale Pazarı) Cami'nin, Beypazarı Eski Derbedçik (Acı) Cami'nin, Hamidiye Cami'nin, Kayabaşı Cami'nin, Koyunpazarı Mescidi'nin, Mehmet Çelebi Mescidi'nin, Ayaş Killik (Karakaya) Cami'nin, Ayaş Aktaş Mescidi'nin, Ayaş Kesikbaş Cami'nin, Beypazarı Baloğlu Cami'nin, Beypazarı Yeni Cami'nin, Telli Hacı Halil Mescidi'nin minareleri ahşaptandır.

3.1.4.4. Minberler

Ankara cami ve mescitlerindeki minberlerin çoğu ahşap malzemeden olup, bunların çoğu günümüzde orijinal özelliğini kaybetmiş ve yenilenmiş minberlerdir. Fakat Ankara'da kalabilen örneklerden anlaşıldığı üzere mahalli üslup geleneğinin de önemli bir ayağını teşkil eden ahşap işçiliğinin sergilendiği çok kıymetli ahşap minberler de mevcuttur. İşte bunlardan biri olan Alâeddin Cami'nin ceviz minberinin taç, külah ve kaide kısmı hariç orijinaldir.(61.Res.) Yan aynalıkları sahte künde kari tekniği ile yapılmıştır. Orta boy minberlerdendir. İçi girift motiflerle dolu, altıgen, çokgen, yıldız ve baklavalılar ahşap blokun kabartma halinde verilmiş, araya çıtalar çakılmıştır. Şerefe altında aynı teknikte sekizgen ve yıldız motifleri işlenmiştir. Şerefe korkuluğunda çatma çıtalarla, geçme altıgenler meydana getiren sade bir işçilikle işlenmiştir. İki korkulukta da orta gergilerde kitabe bulunmaktadır. Minber kitabesi, Arapça yazılmıştır. Kitabede minber ustasının ismi yazılıdır. Minberin kapı kanatları da taklit künde kariyle yapılmış, içi geometrik beşgenlerle doldurulmuştur. Kapı kemeri Ahi Şerafeddin ve Ahi Elvan minberlerindeki gibi dilimlidir, sütunceler ise balık pulu motifi ile kaplıdır. Helezonlar meydana getiren arabesklerle doldurulmuş kemer köşelerinde birer büyük rozet yer alır. Aynalıkta bulunan, zemini arabeskle üç satırlık neshi bir kitabe bulunur. Bu kitabede minberin yapılış devrini ve tarihini vermektedir. Kitabenin dili Arapçadır. Bu minberin tepelik, kaide, külah kısımları yenilenmiştir. Dilimli kapı

kemerlerinin köşelerinde, düz yüzeyli oymatekniğiyle işlenmiş helezonik kıvrımlar yapan arabeskler bulunur. Merdiven korkuluklarında kafes oyma tekniği, köşk altında, sekizgenlerin içine yerleştirilen bitkisel süslemelerde eğri kesim tekniği kullanılmıştır.²⁰¹ (209-210Res.)

Arslanhane Cami'nin minberinin uzunluğu ve genişliği neredeyse dört metreye yakın, ceviz ağacından yapılmış orta boy bir minberdir.(63.Res.) Minberin şerefe ve külah kısmı yenilenmiş durumdadır. Yan aynalıkları ve şerefe altı taklit künde-kari tekniğiyle yapılmıştır. Geometrik kafesi meydana getiren kısımlar çakmadır. İçlerinde çokgen, yıldız, baklava şeklindeki girift dolgular blok halinde ahşap panoya çakılmıştır. Cevizin zaman içerisinde doğa şartlarından dolayı kurumması nedeniyle bu ahşap bloklar ayrı panolar halinde belli olur. Geometrik geçmelerin hâkim olduğu aynalıklarda kıvrık dal ve yaprak motifleri oyularak bütün yüzey süslenmiştir. Korkuluk çatma tekniği ile geometrik bir kafes meydana getirir. Batı korkulukta kabartma şeklinde neshi bir kitabe yer alır. Şerefe altındaki gemi teknesi kemerli, dolap girişi ve dilimli kemere sahip sağır nişler şeklindeki pabuçluk kısmı girift deseniyle dikkati çeker. Minberin kapı kemeri dilimlidir, sütunceler balık pulu motifleriyle süslenmiştir. Kemer köşelikleri girift arabesklerle doldurulmuştur. Aynalıkta iki tablo halindeki girift sülüs kitabede hicri tarih de verilmiştir. Kapı kanatları bugün maalesef mevcut değildir. Bu minberdeki desenlerin çoğu Ankara Alâeddin Cami ve Kızıl-bey Cami'ndeki minberlerde de görülür. Ahi Elvan Cami minberi ise bunların daha geç ve daha kalitesiz bir örneğidir. (211.Res.)

Arslanhane (Ahi Şerafeddin)Camisi'nin ceviz minberinde, taklit künde-karinin “çakma ve kabartmalı” uygulamasının başarılı bir örneği verilmiştir.²⁰² Yan aynalıklarda, sekiz kollu yıldızlardan geliştirilmiş özenli geometrik süslemeler yer almaktadır. Geometrik parçaların içi, oyma teknikli Rumilerle doldurulmuştur. Merdiven korkuluklarındaki sekizgenler yan yana sıralanmıştır. Şerefenin bir kısmı ve külah yenilenmiştir. Kapı aynalığı üzerinde olduğu bilinen fakat bugün çalındığı için yerinde olmayan kitabeden, minberin II. Mesud döneminde, H.689/M.1290 yılında yaptırıldığı, doğu korkuluktaki kitabeden de, ustasının Mehmed b. Ebubekir²⁰³ adlı bir marangoz olduğu öğrenilmektedir.²⁰⁴

13.yy.ın başlarında inşa edildiği bilinen Ankara Kızıl-bey Cami'nin ceviz minberinden günümüze, köşk korkuluğu, köşk altı, merdiven korkuluğu ve kapının bazı bölümleri kalabilmiştir. Minber, kapı aynalığı üzerindeki kitabesine göre H.699/M.1299-1300

²⁰¹ Bahattin Ögel, “Selçuklu Devri Ağaç İşçiliği Hakkında Notlar”, *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, I,İstanbul 1957, s.115,117.

²⁰² Gönül Öney, *Ankara Arslanhane Camii*, Ankara 1990, s.6.

²⁰³ L.A.Mayer, *Islamic Woodcarvers and Their Works*, Geneva, 1958, s.53.

²⁰⁴ Haluk Karamağaralı, *Anadolu'da Beylikler Devri Minberleri*, AÜİF. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1955 s. 42-43

yıllarında, Feramürz oğlu Keykubad döneminde, Alişir oğlu Yakup tarafından onartılmıştır. Merdiven korkuluklarından birinin gergiliği üzerindeki Selçuklu sülüsüyle yazılmış kitabede “ Mehmed b. Ebubekir” yazmaktadır. Bu isme Ankara Arslanhane ve Çorum Ulu Cami’lerinin minberlaerinde rastlanmaktadır. Dönemine özgü bezemelere sahip olan minberin korkuluklarında kafes, köşk altında taklit künde-kari, yazılarda ise, yuvarlak yüzeyli oyma tekniği uygulanmıştır.²⁰⁵

Ahi Elvan Cami minberi ince kalem oymacılığının nefis bir örneğidir. Kapı üstündeki kitabesi caminin tarihlenmesine yardımcı olur. Selçuklu tarzındaki ceviz minber bize kadar ulaşmış çok nadide bir parçadır.²⁰⁶ Minber orta boydur. Minber kaidesi 1.10x3.55 m. Zeminden kemerin son noktasına kadar yüksekliği 4.80m. kapı yüksekliği ise 2.85 m.dir.²⁰⁷ Her şeyden önce külah ve kasnağı yenilenmiştir. Ayrıca korkuluk bordürü motiflerinden doğudakilerin yüzeyleri işlenmişken, batıdakilerin yüzeyleri işlenmeyerek düz bırakılmıştır. Batı merdiven korkuluğundaki gergilerden ortadaki ve kuzeydekiler ile iç çerçevedeki parçaların yenilenmiş olduğu da bellidir.²⁰⁸ Yan alınlıklarda pek çok parça eksilmiş, esaslı bir tamir geçirmiştir. Yan alınlıklar, içi arabesk dolu altıgenler, baklava ve yıldız şekillerinden oluşan çakma, taklit künde-kari tekniğiyle yapılmıştır. Geometrik ağı oluşturan çıtalar ve çokgen, yıldız, baklava şeklindeki iç dolgular ahşap panoya çakılmıştır. Ama geometrik kafesin içindeki parçaların dökülmesi ile anlaşılabilirdiğinden tespiti epey güçtür. Aynı teknikle işlenen tacın altında sekizgenler ve motifler yer alır. Geometrik kafes örgüsü oluşturan çatma korkuluğu kaba işçilikle tamir devrine işaret eder. Kapı kanatları Ankara Etnografya Müzesi’ne nakledilmiştir. Kapı konturları dilimli olup, her dilimin arasında küçük lale motifleri bulunmaktadır. Köşe dolguları, arabesk motifi ile işlidir. Girişi balık pulu motifleriyle işlenmiş sütunceler çevirir. Kitabe tablası iki tanedir. Bu özellikleri ile minber Ankara Arslanhane Cami minberine çok benzer.²⁰⁹ Kapı kemerlerinin dilimleri arasından sapsarı birbirine bağlı olan tomurcuklar sarkar. Kemerin iki yanında köşelikler birbirinden farklı ince bitkisel motiflerle doldurularak süslenmiştir. Kapı alınlığında iki kitabe ve en üstte plastik tesiri uyandıran palmet motifli bir taç kısmı bulunur.(213.Res.) Kapı sövelerini ve iki kitabenin pervazlarını birbirine dolanan stilize lale ve yapraklar süsler. Oyma tekniğinin en güzel örneğini veren bu tezyinat aynı tipte merdiven altı panolarını, korkuluklarını, taht geçidini de çevirir. Minberin yan yüzeylerinde geometrik ve kafes çatki süsüyle bezeli

²⁰⁵ H. Karamağaralı, *Anadolu Beylikler Devri Minberleri*, s. 43-44 ., Uğurlu, E., “Ankara Kızıl-bey Cami Minberi”, *Türk Etnografya Dergisi*, X., 1967, Ankara, 1968, s.75-88.

²⁰⁶ İbrahim Hakkı Konyalı, *Ankara Camileri*, Ankara, 1978, s.5

²⁰⁷ İlhan Adıbelli, a.g.t, s.6

²⁰⁸ Bahattin Ögel, a.g.m., s.212.

²⁰⁹ Gönül Öney, a.g.e. , s.27

korkuluklar bulunur. Duvar tarafının korkuluk kısmı mihrap tarafına nazaran oluksuz ve oldukça kaba bir şekilde işlenmiştir. (216.Res.) Bir tarafın korkulukları da yenidir. Ağaç renkleri arasındaki farktan bunu anlayabiliriz. Merdiven korkuluklarının alt kısmındaki büyük üçgen yüzeyler onikigen ve sekizgen yıldızların meydana getirdiği geometrik bir tezyinat süsler(214.Res.). Bu geometrik süsleme çatkısının aynalarında oyma bitkisel motifler yer alır. Tahtın altındaki dikdörtgen panoların tezyinatı mihrap ve duvar tarafında tamamen başkadır.(215.Res.) Duvar tarafında tıpkı yan alınlıklardaki onikigen yıldızların teşkil ettiği geometrik bir süsleme vardır. Hâlbuki mihrap tarafı aralarında dört köşeli yıldızlar teşkil eden panolarla kaplıdır. Duvar tarafının dikkate değer bir özelliği de alt kısmında kemersiz, dikdörtgen çerçeveli bir dolap kapısının bulunmasıdır. Minberin kapı ve yan yüzlerinin kaidelerinde kemerleri dilimli küçük nişler sıralanmıştır. Bu nişçiklerin araları derin oymalı, içleri ise sathi ve düz oymalı nebati motiflerle süslüdür.²¹⁰ Bu şahane minber zamanla bakımsızlık yüzünden yer yer çatlamış, birçok kısmı dökülmüştür. Dolap kapağı, kaide ve külâh gibi kaybolan, tahrip olan parçalarının yerlerine basit tahtalar çakılmıştır.

Saraç Sinan Mescidi'nin, Gecik Mescidi'nin minberi özelliksizdir.

Cenab-ı Ahmet Paşa Cami'nin mermeri sadedir.(55.Res.) Minberde 1305 (1887) tarihini veren sülûs kitabe bulunur. Ağaç Ayak Cami'nde boyalı nakışları ile dikkat çeken minberin yan aynalıkları taklit künde-kari ile yapılmıştır. İbadullah Cami'nin ahşap minberi bugün yağlı boya ile boyanmıştır. Yan aynalıklarda taklit künde-kari tekniği kullanılmıştır. Yıldız, çokgen, baklavaların içi boyama palmet ve çiçek desenleri ile doldurulmuştur. Teknik ve desen bakımından Ağaç Ayak Cami minberinin bir çeşidi gibidir. Ayrıca Zincirli Cami minberindeki gibi nakışlarında karanfil, hatayi, gül, rozet, rumi ve yaprak motifleri işlenmiştir.(217.-219.Res.) Merdiven altında üçgen, altıgen ve yıldız şeklinde parçalar geçmeler oluşturacak şekilde ortada çok köşeli yıldız, göbek etrafında teşkil olmuştur.

Hacı Bayram Cami'nin ahşap minberi, klasik üslubu yansıtan tasarımı ve kalem işleriyle harimin süslemesine uyum sağlamaktadır. Sivri kemerli kapısı, üçgen yan yüzeyler dilimli kemerleri ve sivri külâhı olan köşk kısmı, köşkün altında kalan sivri kemerli geçit ve bunun üzerindeki dikdörtgen pano, tavanlarda ve pencerelerde bulunanların eşi olan nakışlı pervazlarla çevrelenmiştir. Pervazların kuşattığı yüzeylerde yalancı künde-kari tekniğiyle meydana gelen geometrik kompozisyonlar görülür. Kapının lentosunda sülûs hatlı, zerendud bir kelime-i tevhid, ajurlu palmetlerin kuşattığı yarım daire biçimindeki alınlığın ortasında da tuğra şeklinde istiflenmiş bir ayet bulunmaktadır. Köşkün altındaki geçitle dikdörtgen

²¹⁰İlhan Adıbelli, a.g.t. s. 6-7.

panonun üstlerinde kırık kaş kemerli kartuşlar içinde, beyaz zemin üzerine siyahla sülüs hatlı çeşitli dualar yer almakta, korkuluklar geometrik şebekelerden meydana gelmektedir.²¹¹

Hacı Musa Cami'ndeki ahşap minberin süslemeleri orijinaldir.(223.Res.) Çizgili geometrik desenler oluşturan rölyefli yan aynalıklarda girift geometrik ağa sahip korkuluklar dikkat çeker. Külah kısmı yenilenmiştir. Kapı kanatları yoktur. Kapısı sivri kemerlidir. Ayetin yer aldığı aynalık tepesinde mihrapta olduğu gibi mazgal tarzında palmet sırası bulunur. Merdiven korkulukları ise oymalarla süslenmiştir.

Zincirli Cami'nin minberi taklit künde-kârî ile yapılmıştır.(220.,221.,222.Res.) Günümüzde boyanmış halde bulunduğu ve sık sık tamir gördüğü için yıpranma, eksilme vs. gibi bozulmalar görülmemektedir. Minberin yan aynalıkları yıldız, çokgen, onikigen vs. çeşitli renkli çiçek motifleriyle süslenmiştir. Kenar pervazlarında ise sarı, kırmızı, yeşil ve siyah renkli lale, karanfil, gelincik motifleri ve rozetler kullanılmıştır. Taht altı kısmında yer alan panolar ile yan aynalık süslemelerinin kompozisyonlarının farklılığından dolayı farklı ahşap ustaları tarafından yapıldığı tahmin edilmektedir. Taht altında nesih yazı ile “*Allahumme na miftahu illel-ebvab iftah lena hayru'l-ebvab*” ayeti yazılmıştır. Minber korkulukları ise ajurludur ve boyalıdır. Minberin taç kısmı günümüzde orijinal olmayıp, minberin kapısı bulunmamakta ve taç kısmının altında kartuş içinde alınmış Kelime-i Tevhid neshi görülmektedir.

Şereflikoçhisar Alaeddin Cami minberi orijinal ve taştandır. Süpürgelik ve merdiven alındaki taş süsleme işleri, giriş kısmındaki yuvarlak kemerli taç kapısı ile dilimli kemerleri devrinin taş işçiliğini gösterir.

Ayaş Ulu Cami minberi taklit künde-kârî tekniği ile yapılmıştır.(225.Res.) Alçak kabartma motifler zemine yapıştırılarak yan aynalıklarda ince çitalarla on iki kollu yıldızları geometrik bir ağ oluşturur. Bu ağdaki yıldız ve çokgen biçimlerinin içi, girift bitkisel desenle dolgunlaştırılmıştır. Taht altı kısmı da aynı teknikle yapılmıştır. Burada yan yana ve alt alta yerleştirilmiş sekizgenlerle yıldızlar vardır. Taht altında da sekizgen ve yıldızların içi girift bitkisel desenlerle dolgunlaştırılmıştır. Bu dolguda palmet, rumi ve yaprak motifleri görülür. Minberin korkuluk kısmı ise basit bir süslemeye sahiptir. Burada şeritler halinde yarım sekizgenler kesişerek geometrik bir motif oluşturur. Minber kapısının taş kısmı, çok dilimli kemer formundadır. Burada da taht altında görülen motif tekrarlanmıştır.(226.,227.Res.)

Elmadağ Lalahan Odabaşı Cami'nin sade ahşap minberin korkuluk ve yan aynalıkları geometrik panolara bölünmüştür. Haymana Karacahoca Köyü Cami'nde orijinal ahşap

²¹¹ M. Baha Tanman, a.g.e., s. 451.

minberin korkuluk ve yan aynalığı dikdörtgen ve çokgen panolara bölünmüş, içlerinde oyma olarak ortada rozet ve köşelerinde çeyrek rozetler vardır. Kapısı dilimli taş kemerlidir.

Beypazarı Eski Derbençik (Acı) Cami'nde harimin güneybatıköşesinde tek kanatlı olarak yer alan minberin üstü pirmidal külahla örtülüdür. Minber kanadının yüzeyi yatay ve düşey formlarda tablalara ayrılmıştır. Beypazarı (Kurşunlu Evsat Hoca Nazır) Cami'nde minber cevizden ve yenidir. Beypazarı Tabakhane Camindeki minber de orijinal değildir. Beypazarı Yeni Cami'nde mihrap batı duvarına bitişik olan minberin yan aynalığı, yatay ve düşey formlarda tablalara ayrılmış olup, süslemesizdir, yağlı boya ile boyanmıştır. Beypazarı Uruş Bucağı Cami'ndeki minber, ahşap ve tek kanatlıdır. Aynalık kısmında, ince çatalı kare taksimatlandırma görülür. Tek parça olan kanadın kaide, korkuluk ve kürsü altındaki yüzeyleri dikdörtgen ve üçgen formlarda tablalara ayrılmıştır. Minber kapsı üzerinde bir adet hilal şeklinde taş göze çarpar.

Ankara cami ve mescitlerindeki mevcut minberlerin çoğu ahşap ve çok az bir kısmı da taş malzemedendir. Alaeddin, Arslanhane, Ahi Elvan, Ayaş Ulu, Hacı Bayram, Zincirli, Hacı Musa, Ağaç Ayak, İbadullah Camileri minberleri dışındaki ahşap minberler yakın tarihlerde yapılmış, herhangi bir süsleme veya teknik özelliği olmayan, fabrikasyon minberlerdir. Minberler çeşitli zamanlarda yenilendiği için asli hallerini muhafaza etmemektedir.

Anadolu Selçuklular'ında minberler çoğunlukla ahşaptan ve künde-kari tekniğiyle yapılmış, Moğol istilasından sonraki devirlerde ise bozulan iktisadi durum kendini sanatta da hissettirmiş ve taklit künde-kari eserler vücuda getirilmiştir.²¹² Ankara'da tarihi bilinen en eski minber olan Alâeddin Cami minberi(1197)²¹³, 1290 tarihli Arslanhane Cami'nin minberi, 15. yy. ın ilk çeyreğine tarihlendirilen Ahi Elvan Cami minberleri bu bozulmadan sonraki taklit künde-kari örnekleridir.

12. yy. başlarından 14.yy. başına kadar olan dönemden bilinen minberlerin çok büyük bir kısmının ahşaptan olması, (Anadolu'da tarihi bilinen en eski örnek olan 1155 tarihli Konya Alâeddin Cami minberi, 1150-1154 tarihli Aksaray Ulu Cami minberi, 12.yy. sonlarına tarihlendirilen Harput Sare Hatun Cami minberi, 13. yy. a tarihlendirilen Kayseri Ulu Cami

²¹² Haluk Karamağaralı, "Çorum Ulu Camii'ndeki Minber", *Sanat Tarihi Yıllığı* I, İstanbul, 1965, s. 121-122.

²¹³ M. Z. Oral bu minberin inşa tarihini H. 574 okumak mümkün olduğu gibi H.594 okumak da mümkündür ve yazı üslubuna göre bu daha doğrudur der. (M. Zeki Oral, Anadolu'da Sanat Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri, *Vakıflar Dergisi*, Sayı:5, Ankara, 1962, s.34-35) Gönül Öney Ankara'da Türk Devri Yapıları adlı kitabında bir yerde H. 594 bir yerde de H.574 tarihini verir. Fakat ikisinde de M.1178 tarihini verir. (Gönül Öney, a.g.e. , s. 17, 19-20), *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, I, ANKARA, 1972, S. 330'da, bu tarih H.574/M.1178 olarak verilirken, Mübarek Galib, *Ankara*, adlı eserinde ve İ. Hakkı Konyalı Ankara Camileri kitabında kitabın tarihini H.594/m.1197 olarak vermektedir.(M. Galib, a.g.e.,s.,,İ. Hakkı Konyalı, Ankara Camileri, Ankara, 1978, s. 15) Daha sonra kitabında da bu konuya yer veren Z. Bayburtluoğlu'nun H. 594/M.1197 tarihini önerir.(Z. Bayburtluoğlu, *Anadolu'da Selçuklu Dönemi Sanatçıları I, Ağaç İş Ustaları*, Erzurum, 1988, s. 40.

minberi, 1214-15 tarihli Siirt Ulu Cami minberi, 1238 tarihli Kayseri Hunad Hatun Cami minberi, 1242 tarihli Amasya Burmalı Minare Cami minberi, 1240-41 tarihli Divriği Ulu Cami minberi, 1275 tarihli Sivrihisar Ulu Cami'nin 1242 tarihi minberi²¹⁴, 1272 tarihli Afyon Ulu Cami minberi, 1306 tarihli Çorum Ulu Cami minberi) sınırlı da olsa bazı tespitleri yapmamıza olanak vermektedir. Ahşap minber kullanımı Anadolu Selçuklu sanatının bir geleneğiydi ve bu nedenle devrin son derece önemli sanat birikimine sahip ahşap ustaları vardı. Aslında daha sonraları özellikle Osmanlı ile birlikte taş malzeme ile yapılan minberlerle birlikte, neden özellikle Selçuklu ve beylikler devrinde ahşabın tercih edildiği sorusu karşımıza çıkmaktadır. Burada Selçuklu ve beylikler devri sanatçıları aslında bir irade göstermişler, taşta da hükmedebildiklerini gösteren eserler vermelerine rağmen minberlerde ahşabı kullanmaya özen göstermişlerdir. Bu konuda istisnai olarak bilinen tek örnek 1232 tarihli Niğde Alaeddin Cami'nin taş minberidir. Ankara şehrinde de Selçuklu devrinden sonraki devrilerde de zayıf ekonomiye rağmen Selçuklu çizgisinden kopmayan, kendi sanat kimliğini de oluşturmaya çalışan mahalli üslup anlayışının hâkim olduğunu görüyoruz. Zaten bu minber örneklerindeki işçiliğe bakılırsa bu ustaların uzun yıllar bu işle meşgul oldukları ve sanatlarında hayli yol almış kimseler oldukları anlaşılır.

Ankara'daki Arslanhane Cami minberini yapan, Kızılıbey Cami minberini onaran ve Çorum Ulu Cami'ndeki minberin batı kısmını yapan Ankaralı Ebubekir oğlu Mehmed zaten ahşap işçiliği konusunda önde olan Ankara ekolünü ön plana çıkarmaktadır.²¹⁵ Hatta Sivrihisar ve Afyon Ulu Cami minberlerinin yan aynalıklarındaki çağdaşlarından ayrılan geometrik motifler konusunda akla gelen farklı ekol ve atölye fikrine, Z. Bayburtluoğlu, Sivrihisar ve Afyon için "Ankara okulunun farklı nitelikler kazanmış şubesi" demektedir.²¹⁶ Alâeddin, Arslanhane ve Kızılıbey minberleri birbirlerine o kadar benzemektedir ki, minberleri, bezeme kompozisyonu ve motifler açısından stil birliği içindedir. Özetle Ahi Elvan Cami minberi, kendisinden önce yine Ankara'da yapılmış olan üç minberle Anadolu'nun hiçbir bölgesinde görülmediği kadar benzerlik arzeder. Ustasının Harput'lu olduğu düşünülürse Ortaçağ Ankarasının yakın çevresi ile etkileşim içinde olduğunu söylemek mümkündür. Çorum örneği de dâhil edilirse, Ankara ve yakın bölgesinin beş minberinin üç ustasının ortak bir ekol oluşturduğu söylenebilir. Bu bilgiler ışığında önemli ahşap merkezlerinden birisi olan

²¹⁴ Z. Bayburtluoğlu, a.g.e., s. 109.

²¹⁵ Sedat Bayrakal, *Erken Dönem Osmanlı Minberleri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2007, s.37.

²¹⁶ Zafer Bayburtluoğlu, a.g.e., s.66.

Ankara’da, Selçuklu ve Beylikler dönemine ait ortak özellikler taşıyan minberlerin bulunduğunu söyleyebiliriz.²¹⁷

15. yy.a tarihlendirilen Ayaş Ulu Cami minberi, gerek süslemeleri, gerekse kapıdaki unsurları bakımından Ankara minberlerinin sade ve basit bir benzeridir. süpürgelikleri, merdiven korkulukları, köşkü, kapının bazı bölümleri ile yan aynalıklarını kuşatan ince bordürlerden bazıları yenilenmiştir.

17 ve 18. yy. taş-tuğla kerpiç cami ve mescitlerinden olan Hacı Musa, Ağaç Ayak, Hacı Bayram, İbadullah ve Zincirli cami’lerin taklit künde-kari tekniği ile yapılıp, sonra kalem işleriyle süslenmiş minberleri de 13,14 ve 15. yy. da Ankara mahalli üslubunun 17 ve 18. yy. larda da devam ettiğinin göstergesidir. Bu minberlerin hepsi taklit künde-kari tekniği ile yapılmış, yan aynalıkları çokgen, baklava ve yıldız motifleriyle süslenip, bu geometrik motiflerin içleri bitkisel süslemeler işlenip, boyanmıştır. Bu çiçek ve sarmaşıklar kenar pervazlarında, kapıda, korkuluklarda da kullanılmıştır.

Bunun dışında Ankara’da çok yer tutmayan taş minberler de görülür. Bunlardan biri Cenabi Ahmet Paşa Cami’nin sade minberidir. Bunun yanı sıra Şereflikoçhisar Alâeddin Cami’nin son dönemde yenilemelerden sonra ortaya çıkmış olan ampir karakterli minberi,²¹⁸ Kalecik Tabakhane Cami’nin 20 yy.’daki (H.1323/M. 1905) yenilemeyle ortaya çıkan neoklasik tarz-daki minberi de istisnai örneklerdir.

Tüm bu açıklamalardan hareketle Ankara’da 12. yy. ın sonlarında başlayan ve 17-18. yy. lara kadar devam eden bir ahşap minber geleneğinin olduğunu söyleyebiliriz. Ortaçağda Ankara’nın önemli ahşap merkezlerinden biri olduğunu ve devrin önemli ahşap ustalarının çalıştığı, önemli ustaların buraya çalışmak için geldiği bilinir. Burada eskiden beri ahşap geleneği olduğundan özellikle 12. yy. ın sonunda yapılmış olan Alaeddin Cami minberi, 13.yy. sonunda yapılmış Arslanhane Cami minberi gibi nitelikli ahşap işçiliği sergileyen örneklerden hareketle bu devirlerde Ankara’da bunu gibi günümüze ulaşmayan ahşap minberler yapıldığını tahmin etmekteyiz. Daha sonraki devirlerde de bu gelenek devam etmekle birlikte ahşap işçiliğindeki kalite düşmüştür. 17 ve 18. yy. ahşap minberleri daha kalitesiz örnekler olmakla birlikte ahşap işçiliğinin devam etmesi açısından önemlidir.

3.1.4.5. Mihraplar

²¹⁷ Sedat Bayrakal, a.g.t., s.320.

²¹⁸ ayrıca bkz. Ali Saim Ülgen, “Şereflikoçhisar’da Alaüd-din Camii”, Vakıflar Dergisi, Sayı:5, Ankara, 1962, s. 204-206.

Ankara mahalli üslubunun belki en sıkı bir biçimde fark edildiği yapı elemanlarından biri olan mihraplar Ankara’da yapılış malzemeleri, süsleme düzenleri ve kullanılan teknikler ile bütünlük arz eden bir yapıya sahiptir. Ankara’da bilinen en eski tarihli cami olan Alâeddin Cami’nin mihrabı caminin hemen doğusundaki sur duvarında, caminin güney duvarında yer alır. Mihrap bugünkü bahçe duvarları içinde kalır. (204.Res.)Niş sur duvarı içine açılmıştır. Bu mihrap 1970 yılında yapılan kazılarda ortaya çıkmıştır. Malzeme olarak tuğla kullanılmış ve üzeri ince alçı harcıyla sıvanmıştır. Sütun alçı harcından kalıba döküm yöntemiyle elde edilmiştir. Süsleme ise bulunmamaktadır. Büyük ölçüde tahrip edilmiş olsa bile, nişin alt kısmı, sütünceler ve kenar bordürlerinin bir kısmı günümüze gelebilmiştir. Çerçeve ve kenar bordürleri bozulsan bile tek bordürün olduğu anlaşılıyor. Sol taraftaki izlere göre 53 cm genişliğinde ve düz profillidir. Sağ tarafta ise izler belirgin değildir.²¹⁹

Arslanhane Cami’nin mihrabı kuzey portalin tam karşısındadır. Mihrap tamamen alçı ve çini kabartmadır.(87.Res.) Bu iki unsur girift bir şekilde birbirlerine bağlanmışlardır. Dekorun hâkim malzemesi ise çinidir. Mihrabın ortasında ve kaidesinde çini ve alçı sıkıca birleşmişlerdir. Saf alçı kabartmacılığı, geniş yazı bordürü, oyma süs sütüncelerinde bulunur. Mihrapta tam altı bordür vardır. Dıştaki alçıdan yapılmış düz bir silmeden ibarettir. Taç kısmı hariç mihrabın hepsini çevrelemektedir. İkinci bordür ince ve bitki motifleri ile bezenmiş alçıdandır. Üçüncü bordür ise içe doğru meyilli ve tamamen bitki motifi dizisidir. Dördüncü ve altıncı bordürler firuze, manganez moru, koyu yeşil çinilerin meydana getirdiği geometrik şekillerle bezenmiştir. Bu son iki bordür arasında enli bir yazı bordürü yer alır. Arabesk zemin üzerinde çok sık olmayan ve gösterişli nesih yazı kullanılmıştır. Bu arabesk süslemelerde tek tek ve bariz şekillendirilmiş çiçek motifleri görülür. İçteki bordürün yukarıda yaptığı çerçeve içinde manganez moru altıgenler, firuze çokgenlerle bezenmiş bir pano vardır. Bunun ortasında ise kaliteli bir alçı işi olan gülbezek motifi yer alır. Kavsarası mukarnaslı olan mihrapta her mukarnasın üstü manganez moru ve firuze renkli çiniler ile değişik şekillerde işlenmiştir. Mukarnasın altından ve sütüncelerin üstünden itibaren ince bitki motifinden meydana gelen iki su yolu arasında birer ayet yazılıdır. Bu ayet de manganez moru renkli çini mozayiklerle yazılmıştır. Niş oyuntusu da aynı renk çinilerle doldurulmuştur. Aradaki boşluklar ise bitki motifleriyle süslenmiş altıgen çokgenlerdir. Bütün bu mihrap yapısının en üstünde yine mihraba dâhil olan, yazı şeridi ve süs sütünceleri dekordan tamamen farklı olarak dikdörtgen şeklinde mihrap tacını görüyoruz. Burada karanlık zeminden yükselen yay şeklinde, yarı palmet dalgaları ile ilk bakışta karşı karşıya buluna yılan veya bir ejderi

²¹⁹ Bekir Eskici, a.g.e., s.12-13.

hatırlatır. Bu şekil buluttan başka bir şey değildir. Selçuklular bu bulutları kabartmalarda kullanmışlardır. Bu figürün ejder ya da yılan figürü olduğunu iddia edenler de vardır.

Ahi Elvan Cami mihrabı 14. asrın alçı işlerinin güzel bir örneğidir.(88.Res.) Mihrabın etrafını üç farklı çerçeve süsler. Bunlardan en içteki iç içe geçmiş dairelerden ibaret bir kompozisyonla, ortadaki iki sıralı mukarnas şeridiyle en dıştaki iç bükey çerçeve ise ard arda sıralanan kelime-i tevhid yazısıyla süslenmiştir. Kabartma olarak ve nesih hatla yazılmış bu yazının fonunu çok ince kıvrık dallar teşkil eder. Çerçeveleri ayıran ince koridorların üzerinde ise yine çok ince işlenmiş balıksırtı tezyinatlı palmet bordür mihrabı vardır.²²⁰ E.H. Ayverdi, mihrabın 14. yy. da yani caminin ilk yapıldığı döneme ait olduğunu söyler. Yıldız Demiriz, mihrabın 1413 tarihindeki onarın sırasında yapılmış olabileceğini kabul eder.²²¹ Mihrabın caminin ilk yapıldığı dönemde mi yoksa onarım sırasında mı yapıldığını kesin olarak söylemek güçtür. Bilindiği gibi, Anadolu'da mihraplarda alçı kullanımı 14. ve 15. yy.'da yaygındır ve bunlarda kalıplama tekniğinin vermiş olduğu üslup benzerliği görülür. Ancak bu dönemler içinde yapılmış Ankara mihraplarında kullanılan geometrik kompozisyonların tamamen süslemeye hâkimiyeti, bunları diğerlerinden ayırır. Bu nedenle tarihlendirmede, şekil ve süsleme kompozisyonları bakımından birbirine çok benzeyen Ankara mihraplarını kendi içlerinde değerlendirerek sonuca ulaşmak gerekir. Bunlar dikkate alındığında mihrabın, minber ve kapı kanatlarıyla birlikte, caminin onarımı sırasında, yani 1413 tarihinde yapılmış olduğu kabul edilebilir.

Saraç Sinan Mescidi'nin mihrabı alçıdan ve yenidir. Eyüp Mescidi'nin mihrabı kible duvarının ortasında yer alır, alçıdan ve çok alçak kabartma tekniği ile yapılmıştır. Mihrabın sadece niş kısmı ile köşeliklerinden bir kısmı kalmıştır. Niş dört yüzlü olup, iki yandan küp başlıklı yivli sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Mukarnas dolgulu kavsara ile nişin alt kısmını tekrarlanan kelime-i tevhid firizi ayırır. Motifler yıldızlar meydana getiren geometrik şekillerdir. Köşelerde altı kollu yıldızlar arasında baklavalardan ibaret olan daha basit düzen, nişte ise beş ve on köşeli yıldızlar meydana getiren girift bir örgü sistemi yer alır. İç detaylar ise kalın boya tabakası nedeniyle anlaşılmaz durumdadır.

Geneği Mescidi'nin kalıplama tekniğiyle yapılmış olan skalaktit nişli alçı mihrabın üzeri bugün renk renk boyanmıştır. Mihrabı üç kalın bordür kuşatır. En dışta sülüs yazı ile ayetler gevşek bir arabesk zemin üzerine işlenmiştir. İkinci bordür üstü zikzak desenli ve altıgenler meydana getiren geometrik bir sistemin içinde arabesk dolgulu kabaralar vardır. Üçüncü bordürde beşgenler ve yıldızlardan teşekkül etmiş geometrik bir ağın içinde arabesk

²²⁰ Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s. 222, Gönül Öney, a.g.e., s.26-27, Yıldız Demiriz, a.g.e., s.

²²¹ Bekir Eskici, a.g.e., s. 33

desen görülür. Mihrap köşelerinde yıldızlar meydana getiren geometrik bir kompozisyon, dört köşeli nişteyse farklı bir geometrik ağ görülür. Mihrap nişini çerçeveleyen sütuncelerin altı mukarnaslı sütun başlıklarında içi arabeskli birer rozet seçilir. Mihrap alınlığındaki tabloda girift sülüs yazıyla bir ayet yazılmıştır.²²²

Kul Derviş (Kurtuluş) Mescidi mihrabı alçı kalıplama tekniği ile yapılmıştır. Mukarnaslı niş, iki yandan antik sütunları andıran yivli sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Aynalıktaki yazının iki yanında bitkisel panolar ve mihrabın çevresinde yine bitkisel iki geniş bordür bulunur. Yukarıda bir palmet dizisi mihrabı sınırlar. Mihrap kompozisyonunda bitkisel motifler hâkimdir. Aynalıkta yazının iki yanında ve dış çerçevede dört yapraklı yoncalar dizisi bulunur. Geniş iç bordür ise iri hatmi çiçekleri ve bunları bağlayan dallarla bezelidir. Tepelikte palmetler içinde lotus-rumi motifler yer alır. Teknik ve tertip bakımından Ankara mihraplarının normal özelliklerini göstermesine karşılık motiflerin bitkisel oluşu ile bunlardan ayrılır. Tamamen bitkisel süslemeye sahip, tek örnek olma bakımından Ankara mihrapları içinde özel bir öneme sahiptir.²²³

Molla Büyük Mescidi'nin mihrabı alçıdan kalıplama tekniği ile alçak kabartma olarak yapılmış, yer yer keramik tabak dipleri ve fragmanları belki bir şemaya göre alçıya gömülmüştür.(89.res.) Mihrap mukarnas kavsaralı, dört yüzeyli nişten bunu sınırlayan küp başlıklı çokgen sütuncelerden, geometrik yüzey süslemeli köşelik kısmında ve bunu çevreleyen içten dışa sıra ile bir dizi silme, ince bir bordür, geometri süslemeli geniş bordür ve kelime-i Tevhid dizisinden oluşur. Köşelik ve dıştaki geniş bordürde çok sayıda keramik tabak kullanılmıştır. Ankara mihraplarının erken grubu içerisinde en zengin süslemeye sahip olanıdır. Geometrik süslemenin hâkimiyeti, kalıplama tekniğinin getirdiği tekrarlamalar, burada da görülmekle birlikte nisbeten yüksek kabartma, yazının Rumilerle süslenmesi gibi özellikler ve itinalı işçilik dikkat çeker. Mihrapta kullanılan yirmi dokuz adet keramik tabak ve kâsenin üslupları birbirinin aynı değildir. Erken Osmanlı (Milet) tipindeki keramiklerin çoğu serbest çizgilerle meydana gelmiş geometrik bölmeli olup, zemin dolguları spiral veya bitkilerden meydana gelmiş, yine serbest çizgilidir. Bir kısmı ise doğrudan doğruya bitkisel veya rumi desenlidir. Birkaç tabak ise mavi-beyaz olup, daha düzgün çizgilerle ve daha ince bir işçilikle oluşturulmuştur. Mihraptan başka bir bölgede orijinal süsleme günümüze ulaşmamıştır. Desen bakımından Ankara mihrapları arasında en dengeli ve özenli desene sahip olanlardandır. Seramiklerle zenginleştirilmiş olması da en ilginç yönüdür.²²⁴

²²² Gönül Öney, a.g.e., s. 33.

²²³ Yıldız Demiriz, a.g.e., s. 216.

²²⁴ Yıldız Demiriz, a.g.e., s. 217-219.

Örtmeli (Hoca Hundi) Mescidi'nin alçı mihrabının alt kısmı günümüze gelmemiştir. Nişin kavsarası mukarnaslı olup, köşelik kısmı geometrik yüzey süslemesi içindeki dört seramik tabakla renklendirilmiştir. Aynalıktaki ayet firizi dar mukarnas çerçevesindedir. Çevre bordürleri içten dışa sıra ile geometrik geçmeli geniş mukarnaslı dar bodürlerle Kelime-i Tevhid dizisinden meydana gelir. Mihrap palmet dizisiyle taçlandırılır. Köşelikte beş ve on köşeli yıldızlar meydana getiren geometrik geçmeler dıştaki geniş bordürde iç içe geçmiş, hemen hemen daire denecek kadar çok kenarlı çokgenler başlıca geometrik motifleri oluşturur. Bitkisel motif ise yoktur. Frizin palmetleri ise rumi dolguludur. Mihrap alınlığında bulunan dört keramik tabaktan ikisi sıratlı ve ikisi sır tekniğinde kırmızı hamurludur. Çanaklardan ikisi kâse olup, desensiz, mor sırlıdır. Daha yayvan ve büyük olan ikisi de lacivert, beyaz ve mor renklerde radyal bölümlerde bitkisel desenlidir. Son ikisi ise İznik kökenli erken Osmanlı tabaklarıdır.²²⁵

Poyracı Mescidi mihrabı alçıdan, kalıplama tekniği ile alçak kabartmalı olarak yapılmıştır. Mihrabın mukarnaslı olduğu anlaşılan kavsara ve kısmı harap vaziyettedir. Köşelikte, alınlıkta ve bunları çevreleyen geniş bordürde çokgen ve yıldızlı geometrik sossuz süsleme bulunur. Mihrabın en dışında ve aynalığın üst kısmında yazı frizleri yer alır. Köşelikte altı köşeli yıldızlar ve altıgenlerden, alınlıkta birbirini kesen çokgenlerden ve bordürde beş ve on köşeli yıldızlardan oluşan geometrik motifler sonsuz düzende kullanılmıştır. Tek bitkisel motif, alınlıktaki rozet çiçekli dar bordürde bulunur. Tamamen geometrik motiflerin hakim olduğu mihrapta, kalıplama tekniğinin gerektirdiği tekrarlamalar, kabartmanın çok alçak olması gibi hususlar konusunda Ankara erken devir mihrapları üslubundandır.²²⁶ Sabuni (Karanlık) Mescidi'n alçıdan, kalıplama tekniği ile yapılan ve tamir gördüğü anlaşılan mihrapta kaba bir işçilik görülür. Dikdörtgen planlı nişin alt kısmındaki girift ve ince geometrik yüzey süslemesi köşelik üst kısımlarında tekrarlanır. Nişin üst kısmı basit mukarnaslıdır. Köşeliklerde geometrik sonsuz yüzey dolgusu ve mihrap çerçevesi olarak dar bir bordür bulunur. Mihrap palmet frizi ile sonlanır. Nişin alt kısmı ile köşeliklerin üst kısmında on iki köşeli yıldızlar oluşturan geometrik örgü motifi kullanılmıştır. Köşeliklerde ise iç içe geçmiş altıgenler ve kırık çizgilerden oluşan sonsuz geometrik motif bulunur. Çevre bordürü çok basit hasır örgüsü en üstteki palmetlerin içi rumi dolguludur. Birbirinden farklı iki devirde yapıldığı anlaşılan mihrapta biri daha ince, girift diğeri daha kaba ama her ikisinde de geometrik süslemenin hâkim olduğu iki ayrı üslup görülür.²²⁷

²²⁵ Yıldız Demiriz, a.g.e., s. 201-202.

²²⁶ Yıldız Demiriz, a.g.e., s. 224.

²²⁷ Yıldız Demiriz, a.g.e., s. 213.

Ahi Tura Mescidinde kalıplama tekniği ile yapılmış, alçı mihrabı, mukarnaslı bir niş sahiptir. Sülüsle tekrarlanan “kelime-i tevhid” kuşağından sonra ikinci kalın bordür ve niş köşelikleri kesişen çokgenlerin meydana getirdiği basit bir geometrik ağla kaplanmıştır.²²⁸

Ahi Yakup Mescidi’nde harimdeki mihrapta alt kısım ve son cemaat yerindeki nişin içi ile dıştaki yazılı bordür mevcut olmakla beraber, birbirinin eşi olarak yapıldıkları bellidir.(90.Res.)Niş, ince kaval silmelerle birbirinden ayrılan altı yüzlüdür. Dört sıra mukarnaslı kavsaradan ise kelime-i tevhid frizi ile ayrılır. Köşelikte sonsuz düzende geometrik yüzey dolgusu, alınlıkta yazı frizi bulunur. Bütün bu bölümler sonsuz desenin kesimi mahiyetinde geniş geometrik bir bordürle daha dışta ise kemle-i tevhidin tekrarlandığı yazı frizi ile çevrilidir. Köşeliğin ortasında 14. yy. sonu veya 15. yy. a ait mavi-beyaz bir Osmanlı keramik tabağı bulunur. Çok bozuk durumdaki mihrap nişinin içinde karşılıklı rumiler ve geçmelerden ibaret süsleme olduğu anlaşılmaktadır. Köşelikte iç içe geçmiş daireler ve daire parçalarından meydana gelen sonsuz düzende girift geometrik süsleme, dış bordürde ise iç içe geçmiş çokgenlerden meydana gelen bir motif görülür. Geometrik bölümlerin içleri üçlü, beşli benek grupları ile doldurulmuştur. Çok sathi ve kalıplama tekniğinin getirmiş olduğu tekrarlamalarla geçen tamamen geometrik süsleme ihtiva eden mihrapta Ankara mihraplarının erken grubunun bütün özellikleri görülür. Tarihi bir eser olarak bu üsluptaki diğer örneklerin tarihlendirilmesi bakımından önemlidir. Son cemaat yerindeki ve harimdeki birbirinin eşi olan mihrapların bulunması kalıplama tekniğinin getirdiği bir özellik olup Ankara için tek bir örnek değildir. Desen bakımından ise geometrik motiflerle yazının hâkim oluşu ile Ankara mihraplarının tipik sayılabilecek desen özelliklerini gösterir. Mihrapta bir keramik tabağın kullanılışı da Ankara’da birkaç yerde görülür.²²⁹

Balaban Mescidi’nde kalıplama tekniği ile yapılmış, kısmen yenilenmiş olan bir mihrap bulunmaktadır. Mukarnaslı bir niş ve alçı kalıplama tekniği ile 14-15. yy. alçı mihraplarının karakterini taşır. Etrafı bir sıra sülüs kelime-i tevhitle kuşatılmıştır. Yıldızlar meydana getiren geometrik ikinci bordürden sonra niş köşeliklerinde ve içinde aynı yıldızlar devam eder. Alınlıkta tek sıra halinde bir ayet yer alır.²³⁰

Boyacı Ali Mescidi’nin kalıplama tekniği ile yapılmış, mukarnaslı nişli alçı mihrabı bugün yağlı boya ile boyanmıştır. En dışta kelime-i tevhidin tekrarlandığı neshi yazı ile kuşatılan mihrapta ikinci bordür iç içe çiçek rozetli geçme çokgenlerden meydana gelmiştir. Mukarnaslı kavsaranın altında neshi yazıyla kelime-i tevhid tekrarlanır. Niş kaidesinin içi

²²⁸ Gönül Öney, a.g.e., s.40.

²²⁹ Yıldız Demiriz, a.g.e., s. 178-179.

²³⁰ Gönül Öney, a.g.e., s.42.

geçme çokgenlerle doldurulmuş, altı pano halindedir. Aynı desen mihrap köşeliklerinde tekrarlanır. Aynalıkta yer alan zemini arabeski sülüs yazıyla bir ayetle süslenmiş ve etrafı mukarnas sırasıyla çerçevelenmiştir.²³¹

Direkli Cami'nin mihrabı kible duvarının ortasındadır. Alçıdan, kalıplama tekniği ile çok alçak kabartma olarak yapılmıştır. Dört cepheli mihrap nişi ile mukarnaslı kavsara arasında kelime-i tevhidin tekrarlandığı yazı frizi yer alır. Niş iki yandan zar başlıklı sütuncelerle sonuçlanır. Niş köşeliklerinin yukarısında da yine kalıplama tekniğinin getirdiği tekrarlama ile bir ayetin altı kez tekrarlandığı aynalık yer alır. Bütün bu bölümleri geniş bir geometrik bordürle en dıştaki kelime-i vahdet frizi çevreler. Yazı frizleri haricinde hemen hemen bütün süslemeyi geometrik çokgenli-yıldızlı geçmeler teşkil eder. Geometrik bölmelerin içlerini kısmen küçük rozet ve benzeri motifler doldursa da bunlar hiçbir yerde ana motif karakteri taşımazlar. Çok sathi olan kabartmalarda geometrik motifler yanında genel düzen ve kalıplama tekniğinin gereği olan tekrarlamalar dikkati çeker.²³²

Gecik Mescidi'nde kible duvarının ortasında alçıdan kalıplama tekniği ile alçak kabartma olarak yapılan mihrapta, nişin alt kısmı çokgen planlı olup, süslemesi belli olmayacak şekilde boyalıdır. İki yanında küp başlıklı sütunceler yer alır. Mukarnas kavsarası alttan kelime-i tevhit frizi ile sınırlanır. Köşeliklerinde geometrik yüzey süslemesi, aynalıkta yazı frizi bulunur. Bu bölümleri sonsuz geometrik bir motifin parçası olan bordür ve kelime-i tevhid frizi çevreler. Köşelik ve bordürde aynı motif bir kere yüzey dolgusu, bir kere de çerçeve olarak kullanılmıştır. Yegâne tezyini motif beş ve on köşeli yıldızlar meydana getiren geçmelerden ibarettir. Geometrik motif ve düzen hâkimiyeti, motiflerde tekrarlama dikkati çeker.²³³

Hacettepe Cami'nin mihrap nişi dört cepheli olup, iki yandan küp başlıklı, yivli sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Mukarnaslı kavsaradan kelime-i tevhit frizi ile ayrılır. Köşelik kısmı geometrik yüzey süslemesi ile kaplıdır. Aynalıkta bitkisel bordürle çevrili yazı panosu yer alır. Bütün bu bölümleri içten dışa sırasıyla bir geometrik, bir zincirek, bir yazı (kelime-i tevhid) frizi çevreler. Aynalık kısmını oluşturan çiçekli ince bordür hariç motiflerin hemen hepsi geometriktir. Mihrap nişi içindeki yüzey süslemesi beş ve on köşeli yıldızlar oluşturan çokgenli örgü sistemidir. Köşeliklerde ise büyük ve küçük altıgenlerin oluşturduğu altı köşeli yıldızlar esas teşkil eder. Bunun dışındaki bordürde de altıgenlerin kırık çizgilerle kesilmesi ile ortaya çıkan girift bir geometrik sistem görülür. Yazı frizi ile bu bölüm arasındaki zincirek

²³¹ Gönül Öney, a.g.e., s.43.

²³² Yıldız Demiriz, a.g.e., s. 181.

²³³ Yıldız Demiriz, a.g.e., s. 185.

bordüründe iki altıgen madalyonların içinde kabara şeklinde rozetler yer alır. Geometrik motiflerin meydana getirdiği bu bölümler içerisinde ikinci derece motifler, mihrabın yağlı boya ile boyanmış olması dolayısıyla belirsiz hale gelmiştir. Çok sathi olan kabartmalarda kalıplama tekniği yüzünden motiflerin tekrarlanması ve sonsuz düzende geometrik motiflerin bordür olarak da kullanılması görülür. Ankara mihraplarının erken grubu için tipik özellikler taşır.²³⁴

Hacı Arap (Ahi Arap) Mescidi'nde harimde kible duvarı üzerinde birbirinin benzeri olan iki mihrap alçıdan kalıplama tekniğine göre alçak kabartma olarak yapılmıştır.(91.Res.) İki mihrabın orta kısımları birbirlerinin hemen hemen eşidir. Yalnız soldakinde bu kısım daha geniştir. Soldaki mihrabın dış çerçevesini teşkil eden kelime-i tevhid dizisi sağdakinde eksik, sağdakini üstten taçlandıran palmet dizisi ise soldakinde noksandır. Aslında her ikisinin orijinalde eş olup, bir tamir sırasında bu şekilde değiştirildiğini sanıyoruz. Niş dolgusunda alt bölümde geometrik yüzey dolgusu yer alır. Mukarnaslı üst bölümden kelime-i tevhid dizisi ile ayrılır. Niş yanlarda ince sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Köşelik kısmında da geometrik yüzey dolgusu görülür. Alınlıkta aynalı istifle yazılmış bir yazı bulunur. Dış çerçeve kıvrık dal esasına dayanan basit bir bordürdür. Nişin alt bölümü ile köşelikte beş ve on köşeli yıldızlar meydana getiren aynı geometrik geçme motifi yer alır. Çerçeve motifi ise sütunce süslemesinin kaba şeklidir. Üstteki palmet dizisinin içleri rumi dolguludur. Çok sathi olan kabartma ve motifte, az çeşitlik yanında geometrik düzenin aşırı hâkimiyeti görülür.²³⁵

Hacı Doğan Mescidi'nin mihrabı alçıdan kalıplama tekniğine göre alçak kabartma olarak yapılmıştır.(92.Res.) Mihrabın mukarnaslı kavsarası ile geometrik yüzey dolgulu niş kısmı tekrarlanan kelime-i tevhidden meydana gelen yazı frizi ile ayrılır. Niş iki yanda küp başlıklı sütuncelerle sonuçlanır. Köşelik kısmında geometrik yüzey süslemesi bulunur. Alınlıkta ise iki defa tekrarlanan ayeti çiçekli bir bordür çevreler. Mihrap dıştan kelime-i tevhid frizi, bir sıra mukarnas ve geometrik girift bir bordürle çevrilmiştir. Mihrap nişi ile dışta geniş bordürde yıldızlar meydana getiren çokgenli geçmeler bulunur. Köşeliklerde küçük ve büyük altıgenlerin kesişmesinden oluşan altı köşeli iri yıldızlar sonsuz kompozisyonla tekrarlanır. Bu geometrik motiflerin bölmelerindeki detay dolgular, boyamalar yüzünden belirsiz hale gelmiştir. Tek bitkisel motif alınlıktaki çerçevenin küçük rozetleridir. Geometrik ve bitkisel motiflerin ortak olarak hâkim olduğu mihrapta kalıplama tekniğinin

²³⁴ Yıldız Demiriz, a.g.e., s. 190.

²³⁵ Yıldız Demiriz, a.g.e., s. 192.

getirdiği tekrarlamalar ve sathi kabartmalarla Ankara mihraplarının erken grubunun bütün özelliklerini taşır.²³⁶

Hacı Seyyid Mescidi'nde bugün üzeri boyalı olan kalıplama tekniği ile yapılmış skalaktit nişli alçı mihrap, dışta kelime-i tevhidin tekrarlandığı neshi yazıyla çerçevelenir.(93.Res.)Bir mukarnas sırasından sonra iç içe geçme çokgenli bir geometrik bordür mihrabı sarar. Skalaktit kavsaranın altında kelime-i tevhid tekrarlanır. Niş kaidesini çokgenler doldurur. Nişi kuşatan sütuncelerin başlıkları alttan mukarnaslı ve içleri rozetlidir. Alınlıkta bir ayet panosu bulunur.²³⁷

Rüstem Nail (Dındın) Mescidi kalıplama tekniği ile yapılmış skalaktit nişli mihrabı en dışta zemini gevşek arabeskli, kelime-i tevhidin tekrarlandığı sülüs yazı ile kuşatılır.(94.Res.) İkinci bordürü altıgenler oluşturan, üstü zikzak motifli geometrik çerçeve içinde bitkisel süslemeli kabaralar doldurur. İnce bir geometrik örgü sırasından sonra iç rozetli, yıldızlar meydana getiren, iç içe geçme çokgenlerin doldurduğu geniş geometrik bordür gelir. Niş köşeliklerinde ve kaidesinde farklı ir geometrik ağ kullanılmıştır. Nişi çevreleyen sütuncelerin başlıkları zar tipi, ortası bitkisel rozetli ve altta mukarnas sıralıdır. Alınlıktan ayetin yazıldığı sülüs dikdörtgen pano bulunur. Mihrabın üzeri bugün yağlı boyalıdır. Geneği mescidi mihrabına çok benzer. Geniş geometrik bordür, iki köşeli yıldızlar meydana getiren geometrik geçme motiflidir. Nişin içinde ise geometrik geçmeler, beş ve on köşeli yıldızlar meydana getirecek şekildedir. Gerek zincirek, gerekse geniş bordürdeki bölmeler Rumilerle doludur. Tek çiçekli kısma yazıyı çevreleyen dar bordür olup, küçük rozetler ve bunları birleştiren dallardan ibarettir. Ankara mihraplarının erken grubunun tipik özelliklerine sahiptir.²³⁸

Karacabey Cami'nin asıl ibadet mekânındaki alçı mihrap yenidir. Yirminci yüzyıl eseridir. Soldaki hücrede kalıplama tekniği ile yapılmış alçı mihrap ise orijinaldir.(96.res.) Skalaktitli olması gereken niş yenilenmiştir. Niş içte ve dışta ince birer sarmaşık ve halat bordürünün arasında kalınca girift geometrik bir bordürle çevrilmiştir. Ayrıca son cemaat yerinin sağ ve solunda kıble duvarına oyulmuş birer geniş mihrabcık vardır. Sağdaki süslenmiştir. Üstünde geniş dantel gibi oyma bir kemer görülür. Soldaki mihrab ise sade ve basittir.²³⁹ Abdülkadir İsfehani (Tabakhane) Mescidi mihrabı, şekil, teknik ve üslup bakımından Ankara ve çevresindeki 14. yy. sonları veya 15. yy. başına tarihlenen alçı mihraplarla aynı karakterdedir. Nitekim ikinci bordür ve nişin alt kısmındaki süsleme kompozisyonları, Ankara'da Hacı Doğan, Hacı Seyit, Rüstem Nail, Ayaş Killik, Ayaş

²³⁶ Yıldız Demiriz, a.g.e., s. 195.

²³⁷ Gönül Öney, a.g.e., s. 49.

²³⁸ Yıldız Demiriz, a.g.e., s. 227.

²³⁹ Vehibe Uçan, a.g.t., s. 11.

Başayaş, Kalecik Saray Camilerinin mihraplarında da görülmekte ve aynı kalıpların kullanılmış olduğu tespit edilebilmektedir. Alınlıktaki yazı panosu ve bunu çevreleyen rozet-çiçek dekorlu ince bordür düzenlemesi Hacettepe, Geneği, Hacı Doğan, Rüstem Nail mescitlerinin mihraplarında da aynı şekilde karşımıza çıkar. Köşelikteki dört köşeli yıldız ve küçük sekizgenlerden oluşan geometrik kompozisyonun aynısını yine 15. yy. a tarihlendirilen Hacı İvaz Paşa mescidinin mihrap alınlığında buluruz. Kalıplama tekniği ile yapılmış, alçı mihrap, mukarnaslı nişlidir ve çokgenler meydana getiren geniş bir bordürle çevrilmiştir. Niş kaidelerini de çokgenler doldurur. Niş köşeliklerinde yine çokgenler yer alırken, sütuncelerin üzerini halat gibi düğümlü bir desen süsler. Zar tipi sütun başlıkları ve kaideleri ortada bir rozetle doldurulmuş, bir mukarnas şeridi ile çevrilmiştir. Alınlıktaki panoda bir ayet yer alır.

240

Cenabi Ahmet Paşa Cami'nde son cemaat pencerelerin arasında skalaktit nişli küçük birer mihraplık bulunur. Harimdeki mihrap ise düzgün kesme taştan yapılmış olup mukarnaslı nişe sahip sade profilli üç profille kuşatılır.(205.res.) Köşeliklerinde iki küçük rozet bulunur. Mazgal gibi bir palmet dizisiyle taçlanır. Hallaç Mahmud Mescidi'nde mihrap kalıplama tekniği ile yapılmış skalaktit nişli alçı mihrap dışta Kelime-i Tevhid'in tekrarlandığı sülüs yazı bordürüne, ikinci sırada yıldızlar meydana getiren geometrik ağa sahiptir. Alınlıktaki altıgen çiniler sonradan yerleştirilmiştir. Niş köşeliklerinde çokgenlerden oluşan geometrik bir ağ mevcuttur. Düz olan niş kaidesi yenilenmiştir. ²⁴¹Kurşunlu Cami'nde giriş kapsının karşısında kalıplama tekniği ile yapılmış skalaktit nişli alçı mihrap yer alır. Üzeri yağlı boya ile boyanmıştır. En dışta nesih yazıyla kelime-i tevhid bordürü yer alır. İkincisinde geniş geometrik bir bordür küçük rozetlerle zenginleştirilmiştir. Üçüncü dar bordür sarmaşık içinde çiçek dizilidir. Niş köşelikleri ve kaidesi yıldızlı geometrik süslemelidir. Sütuncelerin zar tipi başlıklarının altında mukarnas sırası bulunur. Mihrap, teknik ve şekil özellikleri aynı olmakla birlikte, süslemede kullanılan motif ve kompozisyon özellikleri bakımından Ankara'daki 14-15 yy.a tarihlendirilen mihrap örneklerinden farklıdır. Üçüncü bordürdeki tek sıra halinde uzanan rozet-çiçek motifleri bazı erken grup mihraplarda görülse de (Geneği Mescidi, Hacettepe Cami, Poyracı Mescidi, Hacı Doğan Mescidi, Rüstem Nail Mescidi mihrapları alınlıklarındaki yazı panolarını kuşatan çerçeve bordürü görülmektedir), kullanılan diğer motifler ve dolayısıyla kalıplar değişmiştir. Buna göre mihrabın tarihi de yapı gibi 16. yy. olabilir.²⁴² Celal Kattani Mescidi'nin mihrabı Ankara'da bilinen örnekler içinde tarih kitabesi olan ikinci mihrap olması bakımından önemlidir. Çiçekçioğlu Caminin mukarnas nişli,

²⁴⁰ Bekir Eskici, a.g.e., s. 54.

²⁴¹ Gönül Öney, a.g.e., s. 58.

²⁴² Bekir Eskici, a.g.e., s. 118.

kalıplama tekniği ile yapılmış olan alçı mihrabı en dışta ve üçüncü sırada kelime-i Tevhid yazısının tekrarlandığı neshi yazı bordürü ile, dıştan ikinci bordüründe ise Ağaç Ayak Cami mihrabında olduğu gibi girift bir sarmaşık tabakasıyla doldurulmuştur. Mukarnas nişin altında Kelime-i Tevhid tekrarlanır. Niş altı yine sarmaşıklarla süslüdür. Köşeliklerde yıldızlar oluşturan geometrik bir ağ bulunur. Alınlıkta sarmaşık bordürü içinde ayet yer alan kalın bir sülüs pano görülür. Daha üstte yer alan ayetli pano ise daha küçüktür. En üstte ise bir mazgal sırası ile taçlanır. Mihrap Ankara'daki 18. yy.ın ilk yarısına tarihlendirilen Lelebicioğlu, Hacı Bayram, Hacı İlyas, Ağaç Ayak, Zincirli, Hacı Musa, yeşil Ahi ve Kağnıcıoğlu Cami mihrapları ile aynı karakterdedir. Diğer sayılan mihraplarda da aynı kalıplar kullanılmıştır.²⁴³

Devdıran Mescidi mihrabı kalıplama tekniği ile yapılmıştır, mukarnas nişli alçı mihrap 17 ve 18. yy. mihraplarının kötü bir örneğini teşkil etmektedir. Dışta Kelime-i tevhidin sıralandığı neshi yazı ile kuşatılmıştır. Nişin içi arabeskle panolarla doldurulmuştur. Niş köşeliklerinde ise yıldız motifleri yer alır. Alınlıkta sülüs yazıyla ayetler bulunur. Bu mihrap Ankara'daki 18. yy. ın ilk yarısına tarihllediğimiz mihraplarla aynı üsluptan olmakla birlikte, benzerlerinin bordür sayısı azaltılmış ve boyu küçültülmüş daha basit bir örneğidir. Süsleme kompozisyonları bakımından 18. yy. ın ikinci yarısına tarihllediğimiz mihraplardan da ayrılır. Buna göre mihrabın 18. yy. ın ilk yarısından daha geç, muhtemelen yüzyılın ortalarına doğru yapıldığı kabul edilir. Eskicioğlu Cami mihrabı kalıplama tekniği ile yapılmış, skalaktit nişli alçı mihrap yağlı boya ile boyanmıştır. En dış ve üçüncü bordür Kelime-i tevhidin tekrarlandığı neshi yazı kuşağına sahiptir. İkinci bordürde iç içe çokgenlerin oluşturduğu yıldızlarla doldurulmuştur. Aynı motif niş kaidesinde ve niş köşeliklerinde tekrarlanır. Alınlıkta sülüs tarzda yazılmış bir ayet panosu yer alır. Yazının üzerinde mazgal gibi bir palmet sırasından sonra ise pencere kısmı gelir. Bu mihrap süsleme kompozisyonları bakımından geç dönem Ankara örneklerinde yer alan iki farklı üslubu ortaya koymaktadır. Süslemenin genelinde kullanılan yazı ve geometrik kompozisyonlar, 18. yy. ın ilk yarısına tarihlendirilen Hacı Bayram, Ağaç Ayak, Zincirli, Hacı Musa Cami mihraplarına benzer özellikler göstermekte ve bunların aynı kalıplardan çoğaltılmış olduğu anlaşılmaktadır. Ancak mihrabın alınlığındaki pencereyi kuşatan barok karakterli bitkisel süsleme, sadece 1761 tarihli Telli Hacı Halil Mescidi mihrabı ile bugün mevcut olmayan 1765 tarihli Celal Kattani Mescidi mihraplarında karşımıza çıkar. Buna göre 18. yy. ın ilk yarısı ve kısmen de yy. ın üçüncü çeyreğindeki süsleme unsurlarını bir arada toplayan mihrabın 18. yy. ın ortalarına doğru yapılmış olduğu kabul edilebilir.²⁴⁴ İbadullah Cami'nin mihrabı kalıplama tekniği ile

²⁴³ Bekir Eskici, a.g.e., s. 160.

²⁴⁴ Bekir Eskici, a.g.e., s. 200.

mukarnas nişli olarak yapılmıştır ve alçı malzemedendir. Fakat bugün yağlı boya ile boyanmıştır. En dış üçüncü bordürde kelime-i tevhid'in tekrarlandığı neshi yazı kullanılmıştır. İkinci bordür ve niş köşelikleri kaidesi girift geometrik bir ağla doldurulmuştur. Mihrap alınlığında bir ayet yazılıdır. Bütün kenarları dolaşan ve mihrabı ortadan ikiye ayıran ahşap kuşakta motifler arasında, kırmızı, sarı ve siyah renkli nakışlarla süslenmiş ve ortalarında kartuşlar içinde ayetler yazılmış olan süslemelerin 1980'den önce var olduğu tahmin edilmektedir. Mihrabı 1980'li yıllardaki onarım sırasında kısmi değişikliklerle yeniden yapılmış olmakla birlikte, ilk halinin Ankara'daki 18. yy.ın başlarında tarihlendirilen Leblebicioğlu, Hacı Bayram, Hacı İlyas, Ağaçayak, Zincirli Camilerinin mihraplarıyla aynı karakterde olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre orijinal mihrabın 18. yy.ın ilk yarısında yapılmış olduğu kabul edilmektedir.²⁴⁵

Hacı İlyas Cami'nde büyük ve zengin tezyinatlı bir mihrap bulunur. Mihrap nişinin üstünde üç sıra halinde sûreler yazılmıştır.(97.res.) Bir dizi tomurcukla taçlanan mihrabın bütünü yine üç sıra halinde bir şerit çerçevelemiştir. Bunlardan en dıştaki ile içteki şeritler arasında güzel bir hatla yazılmış ayetler yerleştirilmiş, bu iki yazı şeridi arasında bulunan kordon ise birbirine bağlanan girift bir kıvrım motifiyle doldurulmuştur. Bütün bu yazılar ve süslemeler kalıplama tekniğiyle alçıdan meydana getirilmiştir. Mihrap 18.y.y. da yapıldığı düşünülen 1713 tarihli Leblebicioğlu Cami ve 1714 tarihli Hacı Bayram Cami mihrabı ile aynı karakterdedir. Bu mihraplarda birkaç unsur dışında büyük ölçüde aynı kalıplar kullanılmıştır. Buna göre bu mihrabın da 1704 ya da buna yakın bir tarihte yapıldığını kabul edebiliriz.²⁴⁶

Hacı Musa Cami mihrabı kalıplama tekniği ile mukarnaslı olarak yapılmış ve alçı bezemelerle zenginleştirilmiştir. Mukarnaslı nişin içindeki panolar ve kavsaranın üstündeki yüzey klasik üslupta kabartmalar ile doldurulmuştur. Üç şeritle çerçevelenmiş mihrabın etrafında güzel bi hatla yazılmış kelime-i tevhid den başka birçok alçı kabartma motif bulunur. Mihrap en dışta ve dıştan üç bordürle sülüs kelime-i tevhid yazısıyla kuşatılmıştır. İkinci bordür ve mihrap köşelikleri yıldızlar meydana getiren girift geometrik bir ağla doldurulmuştur. Etrafı çerçeveli olan sülüs ayet panosu mukarnaslı nişin altında yer alır. Niş kaidesinde yine girift bordürler, sütuncelerin üstünde ise bir mukarnas sırası görülür. Bu mihrap 18. yy. ın ilk yarısına tarihlendirilen Ankara mihrapları ile aynı karakterdedir. Süsleme düzeni ve kullanılan kompozisyon düzeni bakımından özellikle 1714 tarihli Hacı

²⁴⁵ Bekir Eskici, a.g.e., s. 153.

²⁴⁶ Bekir Eskici, a.g.e., s. 131.

Bayram ve Zincirli Cami mihraplarına benzemekte ve büyük ölçüde aynı kalıpların kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır.²⁴⁷

İki Şerefeli (Resul Efendi) Cami'nin kalıplama tekniği ile yapılmış, mukarnas nişli alçı mihrabı bugün tamamen yağlı boya ile boyanmıştır.(98.Res.) En dışta kelime-i tevhidin tekrarlandığı kalın bir neshi yazı bordürü, sonra ince bir mukarnas frizi, üçüncü olarak da iç içe geçme çokgenlerin meydana getirdiği kalın bir geometrik ağ, nişi kuşatır. Niş köşeliklerine aynı çokgenler doldurur. Mihrap alınlığında iki dikdörtgen panoda girift bir neshi ile Kuran'dan ayetler yazılıdır. Mihrap işçiliği ile 14 ve 15. yy örneklerine benzer. Bu mihrap Ankara'daki erken örneklerden biri sayılabilir. Gerek şekil gerekse kullanılan süslemeler açısından, mukarnas bordürü hariç, 1392 tarihli Ahi Yakup Mescidi mihrabı ile aynıdır. Köşelikteki girift dairesel geçmeler, 14.yy sonuna tarihlendirilen Ahi Tura Mescidi mihrabında da görülür. Üçüncü bordürdeki daireler geçmesinden oluşan kompozisyonun aynısı Ahi Yakup Mescidi son cemaat yeri mihrabı ve 1413 tarihli Ahi Elvan Cami mihrabında da tekrarlanmıştır. Kompozisyonlarda kullanılan levhaların boyutları da eşittir. Bu durum söz konusu mihraplarda aynı kalıpların kullanılmış olduğunu ortaya koymaktadır.²⁴⁸

Kağrı Pazarı Cami'nin kalıplama tekniği ile yapılmış mukarnas nişli alçı mihrabı bugün beyaz boyalıdır.(99.Res.) En dış ve dıştan üç bordür kelime-i tevhidin tekrarlandığı sülüs kuşak ile doludur. İkinci bordür sarmaşık şeklindedir. Niş kaidesinde yıldızlar oluşturan geometrik bir kompozisyon vardır. Alınlıkta üç pano halinde sülüs tarzda ayetler mevcuttur. Mazgal şeklinde bir palmet dizisi mihrabı taçlandırır. Mihrap Ankara'daki 18.yy başlarına tarihlenen Leblebicioğlu, Hacı Bayram, Hacı İlyas, Ağaç Ayak ve Zincirli Camilerinin mihrapları ile aynı karakterdedir. Bu nedenle mihrabın 18.yy ilk yarısında yapılmış olduğu kabul edilir.²⁴⁹

Leblebicioğlu Cami'nin mihrabı kalıplama tekniği ile yapılmıştır. Alçı mihrap son asırda yenilenmiştir. En dış ve üçüncü bordürde Ağaç Ayak, Hacı Musa, Yeşil Ahi Camilerindeki gibi kelime-i tevhidin tekrarlandığı sülüs yazı kuşağı yer alır. Her ayet ince bir çerçeve içine alınmıştır. İkinci bordür arabesk süslemelidir. Nişin üstünde yer alan sülüs Kuran ayeti yedi sıra halindedir ve yenilenmiştir. Niş köşelikleri ise tamamen yazı ile kaplanmıştır. Şekil ve üslup bakımından erken grup olarak değerlendirdiğimiz 14 ve 15.yy örneklerinden tamamen ayrılan bu mihrap cami ile aynı tarihte yapılmıştır. Mihrap Ankara'da bu tarz mihraplar içerisinde tarihi bilinen en eski mihrap olması bakımından önemlidir.

²⁴⁷ Bekir Eskici, a.g.e., s.143.

²⁴⁸ Bekir Eskici, a.g.e., s. 41.

²⁴⁹ Bekir Eskici, a.g.e., s. 157.

Mukaddem (Yeni) Cami mihrabı kalıplama tekniği ile yapılmış, mukarnas nişli ve alçı malzemelidir. En dış ve dıştan üçüncü bordür her biri ince bir çerçeve içine alınmış tekrarlayan sülüs kelime-i tevhit ile doldurulmuştur. Mukarnaslı niş kavsarasının altında sülüs yazı, nişte ise girift süslemeli panolar sıralanır. Sütuncelerin başlıkları mukarnaslıdır. Alınlık kısmında iki sıra mazgal gibi palmet yaprakları sırası yer alır. Bunların altında dikdörtgen panoda sülüs ile ayetler yazılmıştır.²⁵⁰ Mihrap, form, teknik ve stil bakımından 17 ve 18.yy mihraplarına benzer. Ankara’da 18.yy ilk yarısına tarihlendirilen Lelebicioğlu, Hacı Bayram, Hacı İlyas, Ağa Ayak, Zincirli Cami ve benzerleri ile aynı karakterdedir.²⁵¹

Saraçlar Cami’nin mihrabı kalıplama tekniği ile yapılmış mukarnas nişli alçı bir mihraptır. Mihrabın alt kısmında bozulmalar olduğu için tahta ile kaplanmıştır. En dış bordür kelime-i tevhidin tekrarlandığı nesih yazı kuşağı ile çevrilidir. İnce halat tipi bir bordürden sonra niş köşelikleri, yıldızlar meydana getiren geometrik bir kompozisyonla doldurulmuştur. Nişi çevreleyen sütunce başlıkları alttan mukarnaslıdır ve içleri rozetle süslüdür. Mihrap alınlığında ayetler yer alır. Mihrap, şekil ve süslemede kullanılan motif özellikleri bakımından 1759-1783 yılları arasına ait Sarı Kadı Cami ve 1761 tarihli Telli Hacı Halil Mescidi mihrapları ile yakın paralellikler gösterir. Özellikle köşelikteki 12 kollu yıldızların oluşturduğu süsleme, alınlıktaki yazı panosu ve mukarnaslı kavsara her üç mihrapta da aynıdır. Büyük ihtimalle aynı kalıptan çıkmışlardır. Mukarnaslı ve küp şeklindeki sütunce başlıkları yine Sarı Kadı Cami mihrabındaki başlıklarla aynıdır. Buna göre mihrap diğer iki örnek ile yakın tarihlerde, muhtemelen 18.yy ikinci yarısında yapılmış olmaktadır. Bu mihraplar, süsleme kompozisyonları ve üslup bakımından 18.yy ilk yarısına tarihlendirdiğimiz örneklerden ayrılırlar.²⁵²

Sarıkadı (Mimarzade) Cami mihrabı mukarnas nişli, kalıplama tekniği ile yapılmış alçıdan olup en dışta, üçüncü bordürde güllü bir sarmaşıkla, ikinci bordürde ise kelime-i tevhidin tekrarlandığı neshi yazı ile çevrilidir. Nişi kuşatan sütunceler ise girift süslemeye sahiptir. Zar tipi başlıklar altta mukarnaslıdır. İçleri bir rozet ile doldurulmuştur. Niş köşelikleri ve kaidesi yıldızlar meydana getiren geometrik kompozisyonla süslenmiştir. Alınlıkta bir pano içinde ayetler yer alır. Mihrap palmetlerden ibaret bir mazgal sırası ile taçlanır. Bu mihrap 1761 tarihli Telli Halil Mescidi mihrabı ve bugün mevcut olmayan 1765 tarihli Celal Kattani Mescidi mihrapları ile aynı üsluptadır. Özellikle köşelik ve nişin alt

²⁵⁰ Gönül Öney, a.g.e., s. 79.

²⁵¹ Bekir Eskici, a.g.e., s. 212.

²⁵² Bekir Eskici, a.g.e., s. 216

kısımında yer alan, daire içinde alınmış 12 kollu yıldızların oluşturduğu kompozisyon düzeni her üç mihrapta da aynıdır ve büyük ihtimalle aynı kalıplar kullanılmıştır.²⁵³

Telli Halil Mescidi'nin yağlı boya ile boyanmış mukarnas kavsaralı alçı mihrabı 18.yy karakteri taşır. En dış ve dıştan üçüncü bordürde Celal Kattani Mescidindeki gibi yapraklı bir sarmaşık sırası yer alır. İkinci bordürde kelime-i tevhit nesih tarzda yazılmıştır. Nişin içinde de kelime-i tevhit tekrarlanır. Niş köşeliklerinde ve kaidesinde yıldızlar meydana getiren geometrik bir desen bulunur. Alınlıkta sülüs yazı ile bir ayet bulunur ve burada bir de tarih vardır. Mihrap Ankara'da bugün mevcut örnekler içinde tarih kitabesi olan tek mihrap olması bakımından önemlidir. Ayrıca mihrap barok karakterdeki süsleme kompozisyonu ile 18.yy ikinci yarısından itibaren Ankara mihraplarında ortaya çıkan yeni bir üslup anlayışını temsil etmekte ve geç dönem mihraplarının tarihlendirilmesinde önemli rol oynamaktadır.²⁵⁴

Yeşil Ahi Cami mihrabı alçıdan, kalıplama tekniği ile yapılmış, skalaktit nişli bir mihraptır. Bu mihrap tavana kadar uzanır. En dış ve dıştan üçüncü bordürde kelime-i tevhidin tekrarlandığı sülüs yazı yer alır. Her ayet, uçları gemi teknesi kemerli ince bir bordürle çevrelenmiştir. İkinci bordür ise bitkisel süslemelidir. Niş köşelikleri ve kaidesi iç içe çokgenlerden oluşan yıldızlı bir kompozisyon ile doldurulmuştur. Nişi çevreleyen sütuncelerin mukarnas frizi şeklinde başlıkları vardır. Mihrap alınlığında sülüsle, Kur'an'dan bir ayetin yazıldığı üç katlı tablo yer alır. Ortadaki ise iki pano halindedir. Mihrap mazgal gibi bir sıra palmetle taçlanır. Mihrap stili bakımından Ağa Ayak, Leblebicioğlu, Hacı Musa mihraplarının adeta eşidir. Bugün üzeri beyaz yağlı boya ile boyanmıştır.

Zeynel Abidin Cami'nin kalıplama tekniği ile yapılmış, skalaktit nişli, alçı mihrabı en dışta ve üçüncü sırada neshi yazıyla kelime-i tevhidi tekrarlayan bordür çevirir. İkinci bordür bitkisel süslemeli, niş köşelikleri ve kaidesi ise yıldızlar meydana getiren geometrik bir ağla doludur. Mukarnaslı kavsaranın içinde neshi yazı tekrarlanır. Sekiz köşeli niş sütuncelerle kuşatılır. Alınlıkta ise Kuran'dan bir ayetin yer aldığı süslü yazılı pano mevcuttur. Mihrap Ankara'da 18. yy. olarak tarihlendirdiğimiz Leblebicioğlu, Hacı Bayram, Hacı İlyas, Ağa Ayak, Zincirli, Hacı Musa, Yeşil Ahi, Kağnicioğlu, Çiçekçioğlu camilerinin mihraplarıyla aynı karakterdendir. Diğerlerinde kullanılan kalıplar bunlarda da kullanılmıştır. 18. yy. ın ilk yarısında yapılmış olduğu tahmin edilen mihrap, bu döneme ait örnekler içinde iyi korunmuş ve detayları daha iyi seçilebilen önemli mihraplardandır.²⁵⁵

²⁵³ Bekir Eskici, a.g.e., s. 196

²⁵⁴ Bekir eskici, a.g.e., s. 193.

²⁵⁵ Gönül Öney, a.g.e., s. 82, Bekir Eskici, a.g.e., s. 146.

Zincirli Cami'nin kible duvarının ortasında bulunan alçı mihrap Ankara Cami mihraplarının klasik bir örneği gibidir.(105.Res.) Mihrap günümüzde geçirdiği restorasyonlar sonucunda kat kat beyaz yağlı boya ile boyanmıştır. Bu boya tabakası maalesef, mihrabın geometrik geçme süslemelerinin ayrıntılarıyla belli olmasına engel olacak kadar kalın bir tabaka oluşturmuştur. Mihrap alçıdan kalıplama tekniği ile levhalar halinde yapılmıştır. Süslemeler alçak kabartmadır. Kible duvarının tam ortasında tabandan neredeyse tavana kadar yükselen mihrabın tepelik kısmı bir palmet sırasıyla son bulmaktadır. Mihrabın beşgen nişi, mukarnaslı bir kavsarası vardır. Kavsarada beş mukarnas dizisi yer alır. Kavsara ile nişin alt kısmı arasında birinci bordürdeki “Kelime-i Tevhid”in tekrarlandığı bir yazı kuşağı bulunur. Mihrabın iki köşesinde yarısı duvara gömülmüş vaziyette bulunan iki sütunce niş köşelerini süslemektedir. Mihrap nişini içten dışa üç bordür kuşatır. En dışta üç taraftan sülüs olarak Kelime-i Tevhid'in tekrarlandığı en kalın bordür bulunur. İkinci bordürde ise geçme çokgenlerin yer aldığı geometrik süslemeli kuşak, üçüncü bordürde yine sülüs yazıyla yazılmış Kelime-i Tevhid'in tekrarlandığı görülür. Mihrabın köşeliği ise üçüncü bordürle kavsara arasında kalan tek parçadır. Köşeliğin yüzey kaplamasında dikdörtgen levha kullanılmış ve burada ikinci bordürdeki yıldızlı geometrik kompozisyon tekrar edilmiştir. Mihrap nişinin üzerindeki köşe dolguları yüksektir. Bu köşe dolguları geçme çokgenlerle süslenmiştir. Burada Kura'an'daki Cin suresinin 18. ayeti yer alır: Muhakkak ki mescidler Allah içindir. Öyleyse Allah ile beraber başkasına kulluk etmeyin. Alttaki yazı panosu iki parça halindedir ve istifli simetri düzende yazı ile ayet ikişer kez tekrarlanmıştır. Mihrap alınlığında ise üç palmet sırasının ayırdığı sülüs Kur'an ayetlerinin pano şeklinde yer aldığı görülmektedir. Mazgal şeklindeki palmet dizileri ile yazı panoları dönüşümlü olarak sıralanır. Üstten bir, üç ve beşinci sırada palmet dizileri, iki veya dördüncü sıralarda ise yazı panoları yer alır. Orta sıradaki palmetler ters yerleştirilmiştir.

Koyunpazarı Mescidi'nin kalıplama tekniği ile yapılmış alçı mihrabı geometrik desenlerin hâkim olduğu bordürlerle süslenmiş 19-20. yy. örneğidir. Mehmet Çelebi Mescidi'nin kalıplama tekniği ile yapılmış mukarnas nişli alçı mihrabı geometrik motifleri ve çiçek desenleri ile diğer Ankara mihraplarından farklıdır. Taceddin Cami'nin alçı mihrabı, sivri çatılı bir nişe sahiptir ve oldukça sadedir. Köşeliklerde iki büyük rozet yer alır.

Kalecik Saray (Şehsuvar) Cami'nin mihrabı güney duvarı ortasında giriş eksenini üzerinde yer alan alçı mihrap kalıplama tekniği ile yapılmıştır ve üzeri de yağlı boya ile boyanmıştır.(106.Res.) Mukarnaslı mihrap nişini kuşatan bordürlerden en dıştaki, ard arda tekrarlanan bitkisel motifin oluşturduğu bir frizidir. Bunu sülüs yazıyla kelime-i tevhidin tekrarlandığı bordür izler. Daha sonra iç içe geçmiş çokgenlerle oluşan on iki kollu yıldız

motifinin yer aldığı bordür gelir. Yazıyla aralarında profilli bir silme ve ince saç örgüsü şeridi uzanır. Mihrap köşelikleri altıgenlerin iç içe geçmesiyle oluşan geometrik yıldız sistemiyle doldurulmuştur. Mihrap nişinin alt kısmında iki yanda yer alan sütuncelerin altı mukarnas dizili sütun başlıklarında içi girift süsleme kompozisyonuna sahip birer rozet seçilir. Nişin gövdesinde boydan boya uzanan dört dikdörtgen levha, içleri iç içe geçmiş çokgenlerden oluşan on iki kollu yıldız ağıyla doldurulmuştur. Üzerinde enine olarak sülüs yazıyla kelime-i tevhidin tekrarlandığı ince bordür bulunur. Mihrap alınlığındaki tabloda, iç içe geçmiş dairelerden oluşan geometrik ağ ile kabara dizisiyle çerçevelenmiş dikdörtgen levha içinde zemini kufi yazıyla kelime-i tevhid tekrarlanır. Mihrap şekil ve üslup bakımından Ankara ve çevresindeki 14. yy. sonları veya 15. yy. başlarına tarihlenen alçı mihraplarla aynı karakterdedir. Süslemede kullanılmış olan geometrik kompozisyonlar daha çok 15. yy. a ait olduğunu kabul ettiğimiz örneklerde karşımıza çıkar. Kenar bordürü ve nişin alt kısmındaki on iki kollu yıldızlardan oluşan geometrik kompozisyonların aynıları, Ankara’da Hacı Doğan, Rüstem Nail ve Hacı Seyit Mescitleri mihrapları ile Ayaş Ulu ve Başayaş Köyü Cami mihraplarında da bulunur. Kompozisyonlardaki levhaların boyutları da olan bu mihraplarda büyük ihtimalle aynı kalıplar kullanılmıştır. Buna göre bu mihrap da muhtemelen merkezi Ankara’da bulunan atölyenin eseri olan mihraplarla aynı tarihlerde yani 15. yy. da yapılmış olmalıdır.²⁵⁶

Kalecik Hamdi Cami mihrabı güney duvarının ortasında yer alır. Yarım daire nişli mihrap, mukarnaslı bir kavsaraya sahiptir. Bugün üzeri yeşil yağlı boya ile boyanmıştır. Kalecik Tabakhane Cami mihrabı harimin güney duvarının ortasında yer alıp, alçıdan, kalıplama tekniğiyle yapılmıştır.(206.res.) Mukarnas kavsaralı mihrap nişi yarım daire planlıdır. En dışta profilli çan tipi sütun başlıklarına sahip bir çift sütunce bulunmaktadır. Niş köşeliklerini, nişin içini ve alınlığı dikdörtgen ve kare panolar doldurmuştur. Her bir panoda birbirinden farklı geometrik şekiller ile bitkisel motifler (üzüm salkımları, spiral dallar ve yapraklar) işlenmiştir. Nişin doğu ve batı yanı birbirine simetriktir. Niş köşeliğinin iki yanında iki adet levha içinde sülüs yazı ile hadisler yazılmıştır. Mihrap nişinin üst kısmındaki dikdörtgen levhada ise sülüsle kelime-i tevhid yazılmıştır. Mihrabın tepesi mazgal gibi taçlandırılmıştır. Kalecik Kale Caminde güney duvarı ortasında, baskı tekniği ile yapılmış olan alçı mihrap yarım daire planlı olup dilimli kavsaraya sahiptir. En dışta gülbezek motiflerinin yer aldığı bordürü, “Muhammed Rasullullah” yazılarının yer aldığı bordür izler. En içte ise spiral olarak devam eden yaprak ve dal motiflerinden oluşan bordür yer alır.

²⁵⁶ Bekir Eskici, a.g.e., s. 108.

Köşeliklerde iki çift Milet işi kâse görülür. Üsttekiler lacivert-beyaz, diğerleri ise çok renkli çinilerdir. Nişin alt bölümü düşey on bordüre ayrılmıştır. İçleri ise baklava dilimleriyle doldurulmuştur. Bunun üzerinde yatay yazı kuşağı içinde Muhammed ve Allah lafızları tekrarlanır. Bu kuşağın üzerinde ise yedi düşey bordür içinde kaş kemerli bordürlere ayrılmıştır. İçlerinde vazo içinde yükselen bitkisel dallar bezelidir. Her üç bordür arasında da üçgen prizmal biçimler kabartılmıştır. Kalecik Çandır Cami'nin yuvarlak niş şeklinde olup, dikdörtgen bordürlerle çevrili alçı mihrabı bitkisel bezemeli olup, bugün yağlı boya ile tamamen boyanmıştır.(107.Res.) Şereflikoçhisar Alâeddin Cami'nin alçı mihrabı geç devirde yapılmış ve özelliksizdir.(207. Res.) Nallıhan Nasuh Paşa Cami mihrabı kemerleri kademeli, sivriye yakın dairevi kemerli ve basit kornişlidir. Bu mihrap da yakın zamanda yenilenmiştir.

Ayaş Ulu Cami'nin mukarnas kavsaralı, alçıdan kalıplama tekniği ile yapılmış mihrabı farklı genişliklerde dört bordürle çerçevelidir.(108.res.) İlki neshi yazı bordürüdür ve burada kelime-i tevhid tekrarlanır. İkinci bordür iki şeritli geometrik geçme şeklindedir. Sırtları kavisli ince şeritlerin dikey yönde uzanıp eşit aralıklarla kesişmesinden oluşur. Kesişen şeritler arasında oluşan altıgenler içerisinde birer rozet bulunur. Bu bordürden sonra ince halat motif mihrabı çevreler. Üçüncü geniş bordür ise geometrik yıldız örgülü şeklindedir. Kesişen ince şeritler on iki kollu yıldızları oluşturur. Yıldızların ortasında dilimli birer rozet vardır. Şeritler kenarlarda yarım, merkezde tam yıldızları oluşturur. Mihrabın alınlık kısmı, iki yatay bölüme ayrılmıştır. Bu bölümlerde neshi yazı görülür. Köşelik kısmı, alçak kabartma yıldız motifleri ile süslüdür. Burada ince şeritlerin oluşturduğu altıgenler içinde altı kollu yıldız motifleri bulunur ve bunların içi dolgulanmıştır. Mukarnaslı kavsara ve nişin alt kısmı panolara ayrılmıştır. Bunların süslemesi, yüksek kabartma yıldız motiflerinden oluşur. Kesişen şeritler kenarlarda beş kollu yarım yıldızlar oluşturur. Mihrap nişini sınırlandıran sütunceler yivlidir. Bu sütunceler üstte kare altta ise mukarnaslı başlıklara sahiptir. Mihrap kavisli bir tepelikle sonlanır. Ömür Bakırer, bu mihrabın 14. yy. alçı mihraplarıyla benzer özellikler gösterdiğini ve muhtemelen bu yy. da yapılmış olabileceğini ileri sürer. Ama Ayaş Ulu Cami mihrabı, bitkisel kompozisyonların ağırlığı olan örneklerden ziyade Kastamonu Kasabaköy Mahmut Bey ve Kemah Köy Halil Bey Cami gibi şekil, üslup ve teknik bakımından Ankara ve çevresindeki 14. yy. sonu ve 15. yy. başına tarihlenen alçı mihraplarla aynı karakterdedir. Süslemede kullanılan geometrik kompozisyonların aynılarını Ankara Hacı Doğan Mescidi Mihrabı, Rüstem Nail ve Hacı Seyit mihraplarında da görürüz. Buralarda da

aynı kalıpların kullanıldığını tahmin etmekteyiz. Buradan hareketle mihrabın yapılış tarihini 15. yy. olarak verebiliriz.²⁵⁷

Ayaş Bünyamin Cami mihrabı mukarnas kavsaralı, alçıdan kalıplama tekniği ile yapılmıştır. Genişlikleri farklı beş bordürün dolaştığı mihrabın ince olan ilk bordürü, sarmaşık desenlidir. İkinci bordür, kartuşlar içinde kelime-i Tevhidin tekrarı şeklindeki neshi yazı bordürüdür. Üçüncü geniş bordürde üst üste yerleştirilmiş ve ince şeritlerle birbirine bağlanan çokgenler görülür. Bu çokgenlerin içinde yine ince şeritlerden oluşan iki kolu yıldız motifleri ve damla biçimli motifleri vardır. Dördüncü bordürde kartuşlar içinde yer alan neshi yazı bordürü şeklindedir. İnce olan beşinci bordür, seçilmemekle birlikte çapraz desenlerden oluşur. Mihrabın bordürleri ince silmelerle birbirinden ayrılır. Alınlık kısmı, üç yatay bordüre ayrılmıştır. Bunlardan ilkinin üzerinde hiç birşey yoktur. Ortadaki iki bölümlüdür ve burada neshi yazılı kelime-i tevhid bulunur. Üçüncü bölümde ise neshi yazılı ayet görülür. Köşelik kısmında mihrabın üçüncü bordüründe görülen çokgen ve yıldız motifleri tekrarlanır. Mukarnaslı kavsara ile nişin alt kısmı, panolara ayrılmıştır. Panoların köşelik ve üçüncü bordüründe görülen motiflerle süslenmiştir. Niş sınırlandıran poligonal sütuncelerin gövdeleri, girift bir bitkisel kompozisyonla süslenmiş olup başlıkları mukarnaslıdır. Mihrap palmetlerle taçlandırılmıştır. Bu mihrap gerek şekil gerekse üslup bakımından Ankara'da 18. yy. ın ilk yarısına tarihlendirilen mihrap örnekleriyle aynı karakterdedir. Süslemeye kullanılan yazı ve geometrik kompozisyonlar Leblebicioğlu Cami, Hacı Bayram Cami, Hacı İlyas Cami, Ağaçayak Cami, Zincirli Cami, Hacı Musa, Yeşil Ahi, Kağnıcıoğlu Cami, Çiçekçioğlu Cami, Hacı Arap Cami, Şeyh İzzeddin Camileri mihrapları ile Zeynel Abidin Mescidi Mihrabında karşımıza çıkar. Buna göre bu mihrap da aynı ustalar grubu tarafından yapılmış olduğu anlaşılan diğer mihrap gruplarıyla aynı tarihlerde, muhtemelen 18. yy. ın ilk yarısında yapılmış olmalıdır.²⁵⁸

Ayaş Şeyh Muhyiddin Cami mihrabı mukarnas kavsaralı, alçıdan ve kalıplama tekniği ile yapılmıştır.(109.Res.) Mihrabı, genişlikleri farklı olan dört bordür çevreler. İlk bordür, üst üste yapılan boyamalarla oldukça zor seçilen ince bir sarmaşık deseniyle mihrabı dolaşır. İkinci bordür, kartuşlar içinde neshi yazının tekrarı şeklindedir. Üçüncü bordür, sarmaşık desenlidir. Buradaki süsleme, kıvrık dallar ve damla desenli; bitkisel desenlilerin birbirine dolanmasıyla meydana gelmiştir. Dördüncü bordür, yine neshi yazının tekrarı şeklindedir. Mihrabın alınlık kısmı, üç yatay kuşağa ayrılmıştır. İlkinde neshi yazılı ayet, ilk bölümlü olan orta kuşakta kelime-i tevhid, üçüncü de ise ilk kuşaktaki ayet bulunur. Köşelik kısmında

²⁵⁷ Bekir Eskici, a.g.e., s. 101.

²⁵⁸ Bekir Eskici, a.g.e., s. 180.

çokgenlerin birleşmesiyle oluşmuş on iki kollu yıldız kompozisyonları görülür. Mukarnaslı kavsara ile nişin alt kısmı arasında şerit halinde neshi yazılı kelime-i tevhid yer alır. Beş kenarlı mihrap nişi, panolardan ayrılmıştır ve panoların içi, köşelikte görülen motiflerle süslenmiştir. Mihrap nişini sınırlandıran çokgen sütuncelerin gövdesinde girift bitkisel sarmaşık deseni görülür, sütunce başlıkları da mukarnaslıdır. Mihrap gerek şekil, gerekse üslup bakımından Ankara ve Ayaş'taki 18. yy.ın ilk yarısına tarihlendirilen mihrap örnekleriyle aynı karakterdedir. Mihrapta kullanılan süsleme kompozisyonları Ankara'da Leblebicioğlu, Hacı Bayram, Hacı İlyas, Ağaç Ayak, Zincirli, Hacı Musa, Yeşil Ahi, Kağrı Pazarı, Çiçekçioğlu, Zeynel Abidin, Hacı Arap, Şeyh İzzeddin, Ayaş Bünyamin Cami mihraplarıyla karşımıza çıkmakta ve hepsinde ortak kullanılmış olan kalıpların olduğu anlaşılmaktadır. Bu mihrap da muhtemelen 18. yy. ın ilk yarısında yapılmıştır.²⁵⁹

Ayaş Aktaş Mecidi mihrabı alçıdan, mukarnaslı kavsaraya sahip ve kalıplama tekniği ile yapılmıştır.(110.Res.) Mihrabı çevreleyen farklı genişlikteki beş bordürden ilki neshi yazı bordürüdür ve kelime-i tevhid tüm bordürde tekrarlanır. İnce olan ikinci bordür, bitkisel desenlidir. Üçüncü bordürde, kartuşlar içinde neshi yazı, mihrabı çevreler. Dördüncü bordürde, kesişen çokgenlerin oluşturduğu yıldız kompozisyonu görülür. Burada ince şeritler birbirine ilmeklenerek on iki kollu yıldızları meydana getirir. Beşinci bordür ise ikinci bordürdeki sarmaşık deseninin tekrarı şeklindedir. Mihrabın alınlık kısmındaki yatay panoda neshi yazılı ayet yer alır. Köşelik kısmında dördüncü bordürdeki kesişen çokgenlerin oluşturduğu yıldız kompozisyonunu tekrarlanmıştır. Mukarnaslı kavsara ile nişin alt kısmı arasında kelime-i tevhidin yazıldığı neshi yazı şeridi vardır. Beş kenarlı olan mihrap nişinin alt kısmı panolara ayrılmıştır. Panolar, dördüncü bordür ile köşelikte görülen çokgenlerin kesişmesiyle oluşmuş yıldız kompozisyonu ile süslüdür. Mihrap nişini sınırlandıran sütunceler, yarım silindiriktir ve tabla şeklinde başlıklara sahiptir. Mihrap, bir sıra palmetle taçlandırılır. Bu mihrap da süsleme açısından geç dönem Ankara mihraplarında ortaya çıkan iki farklı üslubu ortaya koyar. Süslemenin genelinde kullanılan yazı ve geometrik kompozisyonlar, 18. yy. ın ilk yarısına tarihlendirdiğimiz Ankara Hacı Bayram, Ağaç Ayak, Zincirli, Hacı Musa, Ayaş Bünyamin, Ayaş Şeyh Muhyiddin, Ayaş Sinanlı Ulu Cami mihrapları gibi pek çok mihrap ile aynı özellikler göstermekte ve bunlarda kullanılan kalıpların bu cami mihrabında da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak mihrabın ikinci ve beşinci bordüründe yer alan barok karakterli bitkisel süsleme sadece 1759-1784 yılları arasında tarihlendirilen Ankara Sarı Kadı Cami mihrabında karşımıza çıkar. Buna göre 18. yy.

²⁵⁹ Bekir Eskici, a.g.e., s. 183.

ın ilk yarısı ve kısmen de yüzyılın üçüncü çeyreğindeki süsleme unsurları ile aynı karakterde olan mihrabın 18. yy. ortalarına doğru yapılmış olduğu kabul edilebilir.²⁶⁰

Ayaş Killik (Karakaya) Cami mihrabı kalıplama tekniği ile yapılmış alçıdandır ve mukarnaslı bir kavsaraya sahiptir. Mihrabı farklı genişliklerde dört bordür çevreler. İlk bordür, kelime-i şهادet'in tekrarlandığı nesih bordürdür. İkincisi silme şeklinde sırtları kavisli şeridin belli aralıklarla kesişmesiyle oluşmuş altıgen örgüsü şeklindedir. Altıgenlerin içinde girift dallarla dolgulanmış rozetler bulunur. Sırtı kavisli daha ince iki şeridin ilmeklemesiyle oluşmuş ince bir halat örgüsünden sonra kalın olan dördüncü bordürde, ince şeritler kesişerek merkezde on iki kollu yıldızları oluşturur. Bu geometrik örgüde, yıldızlar, kenarları yarım, ortada ise tamdır. Merkezi yıldızların ortasında dilimli rozetler görülür. Mihrabın alınlık kısmı, iki yatay kuşağa ayrılmıştır. Bunlardan ilki neshi yazı, ikincisi ise kesişen çokgenler şeklindedir. İki yatay kuşak, inci dizisi ile ayrılmıştır. Kenar çevirisi de inci dizisi biçimindedir. Köşelik kısmı, altı kollu yıldızlarla süslenmiştir. Yıldızların içi, inci taneleriyle doldurulmuştur. Mukarnaslı kavsara ile niin alt kısmı arasında kelime-i tevhid'in yer aldığı neshi yazı şeridi bulunur. Dört köşe olan mihrap nişinin alt kısmı, panolara ayrılmıştır. Her panonun içinde yıldızlarla oluşturulmuş bir süsleme görülür. Burada yıldızlar birleşerek geometrik bir ağ meydana getirir. Mihrap nişini yivli sütunceler sınırlandırır. sütuncelerin başlıkları zar tiplidir, alt kısımları ise mukarnaslıdır. Caminin ahşap konstrüksiyonu Ayaş Sinanlı Ulu Cami'ye(1547) çok benzese de, mihrabı 14. yy. sonları ve 15. yy. başlarında yapılmış Ankara mihraplarıyla aynı karakterdedir. Özellikle 15. yy. a ait Ankara Hacı Doğan, Rüstem Nail, Hacı seyit, Ayaş Başayaş Köyü ve Kalecik Saray Cami mihraplarında, yüzey kaplaması olarak aynı geometrik kompozisyonlar kullanılmıştır. Levha boyutlarından da hareketle, bu mihrapların hepsinde büyük ölçüde aynı kalıpların kullanılmış olduğu tespit edilebilir. ²⁶¹Ayaş Gökler Köyü (Hacı Nasuh, Eski) Cami mihrabı alçıdan, dikdörtgen formlu, altıgen nişli ve kavsaralıdır. Mihrap nişi, yazı şeridi olan iki bordürle kuşatılmıştır. Köşelerde bitkisel ve geometrik süslemeler yer alır. Mihrabın üstü de taçlandırılmıştır.

Kızılcahamam Çeltikçi (Eski) Cami mihrabı yarım silindirik nişlidir. Nişin üstündeki bölümde, ortadan itibaren iki sıra halinde bitkisel motifli bordür dolandır. Dikdörtgen panoda ise Arapça yazılar mevcuttur. Polatlı Oğuzlar (Yağır) Köyü Cami mihrabı yarım daire nişli ve sadedir. Polatlı Hacı Tuğrul Köyü Cami mihrabı beden duvarlarından taşkın, nişi istiridye kabuğu formunda olup, tamamen Kütahya çinileriyle kaplanmıştır. Çiniler bitkisel bezemeli

²⁶⁰ Bekir Eskici, a.g.e., s. 203.

²⁶¹ Bekir Eskici, a.g.e., s. 112.

olup dış bordüründe ve mihrap alınlığında kartuşlar içinde ayetlerin yazıldığı panolar vardır. Kazan Saray Köyü Caminde mihrap alçı işçiliklidir. Camide bir tek bu alçı mukarnaslı niş ve etrafındaki tezyini bordür orijinaldir.

Çubuk Kutuören (Kuruviran) Köyü Cami'nde Ankara camilerinin alçı mihraplarına benzer özellikler arz eden mihrap beşgen niş şeklinde olup dört sıra mukarnas kavsaralıdır. Nişin iki yanında sütuncelerin üzerinde bitkisel bezemeler vardır. Beşgen nişin her bir yüzü de bezemelidir. Mihrap nişi dikdörtgen bordürlerle çerçeve içine alınmıştır. Bordürlerde bitkisel ve geometrik bezemelerin yanında yazı şeritleri de bulunur. Mihrap en üstte ise bir palmet sırasıyla taçlanır. Bugün mihrabın üzeri ise yer yer boyalıdır.

Elmadağ Eski (Yenipınar) Cami mihrabı, kalıp üzerine dökülerek yapılan alçak kabartma olarak, beş kenarlı niş kavsarası mukarnaslarla süslenerek yapılmıştır. Niş köşeliklerinde silindirik gövdeli iki adet sütunce bulunur. Mihrabın etrafında ise iç içe bordürlerle sarılmıştır. Elmadağ Lalahan Odabaşı Cami'ndeki alçı mihrap fil gözü pencereye kadar yükselir. Üç geniş bordürden dışta ve içteki yıldızla boyanmış Arapça yazı kuşağı ile, orta bordür geçmeli, geometrik motiflidir. Dalga kemerli, mukarnas kavsaralı nişin içi, çok kenarlı olup, köşelerinde ince sütunceler yer alır. Alınlıktaki dikdörtgen pano da yıldızla boyanmıştır. Arapça yazı kuşağı, köşe dolguları üzerinde yıldız boyalı, oyma ince yaprak motifleri yer alır. Haymana Karacahoca Köyü Cami mihrabı, yarı silindirik olup, üzeri kalem işleriyle süslüdür. Gölbaşı Karagedik Beldesi Cami'ndeki alçı mihrap, yuvarlak nişli ve mukarnas kavsaralıdır. İki yanında sütunceler, iki köşede ise birer kabara vardır. Mihrap içinde yazı ve bezeme şeritlerinin olduğu bordürlerle çevrelenmiş olup, üstte palmet sırasıyla taçlandırılmıştır. Mihrabın içi bugün kalebodur yapılmıştır. Gölbaşı İncek Eski Cami'nin alçı silmelerden iç içe dikdörtgenler oluşturan yarım silindirik, dilimli kemerli mihrabı vardır. Dış dikdörtgenin üst kenarında siyah boya ise kelime-i tevhidi alınlıkta kırmızı boya ile Arapça yazı bulunur. Çankaya Karataş Köyü Cami'nde güneyde yer alan alçı mihrap nişi 20 cm. derinlikte ve düzdür.²⁶² Mihrabın en dış bordürü basit profilli silme şeklindedir. İçte alçı kalıpla yapılmış kelime-i tevhid yazılı üç pano bulunur. Tepede aynı yazıdan ir buçuk pano bulunur. Daha içte ise bitkisel motifli ince bordür yer alır. Mihrap nişi üstünde yer alan sepetkulplu kemer ile iç bordür arasında nokta şeklinde kabartmalar bulunur. Mihrap nişi ile iç bordür arasında kalan kısımda sonradan yıldız boya ile niteliksiz bezemeler mevcuttur

Sincan Kötürüm Bayezid (Ulu-Eski Zir) Cami'nde alçı mihrap yıkılmış, kavsarası yıkılmış bir niş halinde kalmıştır. Sincan İlyakut Köyü Cami mihrabı alçıdan kalıplama tekniği

²⁶² VGM arşivi kayıtlarından.

ile yapılmıştır. Süslemeler alçak ve yüzeysel kabartma halindedir. Tepelikte kenarları dişli, üç adet üçgen eleman yan yana sıralanmaktadır. Mihrap nişini genişlik ve silmeleri farklı beş adet bordür dolandır. Birinci bordür düz profilli olup, mihrabın dıştakikenar çerçevesini oluşturur. İkinci bordürde kelime-i tevhid, zeminde seyrek kıvrımdal ve rumi motifleri ile doldurur. Yazı iç kenarda ince bir zincirek şeridi gibi sıralanır. Üçüncü bordür tek sıra mukarnas dizisinden oluşur. Dördüncü bordürde alçak kabartma daireler geçmesi görülür. Bu geçmelerin merkezinde oluşan altıgenlerin içlerini altı yapraklı rozet ve çiçekler, kesişen dairelerin aralarında oluşan üçgenlerin içlerini ise üçlü benekler doldurur. Beşinci bordürde dördüncüden daha girift bir geometrik kompozisyon görülür. Alınlıkta tek satır ile aynı ayet dört kez tekrarlanmıştır. Köşelikte de beşinci bordürdeki girift geometrik kompozisyonlar yer alır. Altıgen ve rozetlerin içleri dilimli rozetlerle dolguludur. Kavsarada mukarnas dizileri, bademler ve yuvarlak kemerli sağır nişler nöbetleşe sıralanır. Kavsaranın iki kenarında sütunceler bulunur. Bu mihrap, Ankara'da 14.yy. sonları veya 15.yy.a tarihlenen alçı mihraplarla aynı karakterdedir. Gerek şekil gerekse kullanılan süsleme kompozisyonları bakımından, bu grubun nisbeten erken sayılabilecek örnekleriyle yakın benzerlik gösterir. Beşinci bordür ve köşelikteki geçmeler, 1392 tarihli Ahi Yakup Mescidi mihrabı ve 14.yy.sonlarından Ahi Tura Mescidi mihrabı ile Resul Efendi Cami mihrabı köşeliklerinde de görülür. Dördüncü bordürdeki dairesel geçmeler de Ahi Elvan Cami, Örtmeli Mescit ve Resul Efendi Cami mihrabı kenar bordürlerinde de görülür.²⁶³

Yenimahalle Susuz Köyü Cami'nde kible duvarından 10 cm. kadar çıkıntı yapan alçı bir mihrap bulunur.²⁶⁴ Kademeli sivrilmiş nişin etrafını üç sıra yazılı ve geometrik motifli bordür dolandır. Mihrap nişi dörtkenarlı olup geometrik ağla bezenmiştir. Üzerinde kelime-, tevhid yazısı ile mukarnaslar bulunur. Nişin iki yanında sütunceler de yer alır.

Beypazarı Akşemseddin Cami'nde beden duvarından hafif öne doğru taşırılmış mihrap, yarım daire planlı nişi üzerinde sivri kemerli bir kavsarası bulunur. Mihrap yüzeyi bugün fabrikasyon çinilerle kaplıdır. Beypazarı Sultan Alaeddin (Cami-i Kebir) Cami'nde beden duvarları üzerinden çıkıntı teşkil etmeyen taş mihrabı düz köşeli bir silme çevreler. Beşgen planlı niş boşluğunun üzerinde altı kademe halinde yükselen mukarnas dolgulu kavsara kuşatır. Köşeliğin iki yanında birer adet düz satırlı kabara görülür. Kitabede, sülüsle bir Kur'an ayeti yer alır. Beypazarı Eski Derbentçik (Acı) Cami'nde alçıdan yapılan mihrap bugün yeşil yağlı boya ile boyanmıştır. Yarım daire planlı nişe sahip mihrabın etrafını profilli kuşaklar çevirir. Kavsara boşluğu içerisinden geçirilmiş ahşap hatıl, iç kenarları

²⁶³ Bekir Eskici, a.g.e., s. 44-45.

²⁶⁴ VGM arivi kayıtlarından.

dilimlendirilmiş alçı perdenin arkasına gizlenmiş vaziyettedir. Beypazarı (Kurşunlu Evsat Hoca Nazır) Cami'nde mihrap alçı kalıplama tekniğiyle yapılmıştır, fakat bu mihrap yenilenmiştir. Duvar yüzeyinden çok az çıkıntılı olan büyük dikdörtgen kütesinde yarım daire planlı nişi bulunur. Mihrap, bitkisel motifli bordürler, rozet ve yazı panolarıyla süslenmiştir. Mihrap dıştan gülbezekler arasında hatalı motiflerin serpiştirildiği bir bordür kuşağı ile içten, iki iplik rumi süslemeli bir başka bordür çevreler. Bu iki bordürün ortasında, altta kıvrık dal süslemeleri iki ayrı kuşak halinde başlayıp daha sonra bir yazı ve bitkisel pano sırası şeklinde devam eden bir başka süsleme kuşağı yer alır. Kavsara beş sıra mukarnaslı, köşeliklerde gülbezek motifli kabaralar bulunur. Kitabe boşluğu, hatalı köşeliklerinin ortasında yer alan bir çarkıfelek kabarasıyla doldurulmuştur. Taç kısmı palmet dizisi şeklinde her bir palmetin yüzeyinde bitkisel süslemeli bir taç motifi işlenmiştir. Beypazarı Tabakhane Cami'nde mihrap orijinal değildir. Fabrikasyon Kütahya seramiği ile kaplı ve harime nazaran oldukça büyük kütelelidir. Beypazarı Yeni Cami'nde mihrap fabrikasyon çini seramiklerle tamamen yenilenmiş ve üzerindeki dairevi formlu tepe penceresini kapatacak şekilde büyütülmüştür. Beypazarı Beytepe Sokağı Mescidi'nin alçı kalıplama tekniği ile yapılmış olan mihrap kütesi beden duvarları üzerinde çıkıntı yapar. Mihrabın yaklaşık yarım metre derinliğindeki yarım daire planlı nişi üzerinde, yuvarlak kemerli kavsarası ile çevresinde yazı ve bitkisel süslemeli bordür kuşakları vardır. Beypazarı Cevizlerkaşı Sokağı Mescidi'nde alçı kalıplama tekniği ile yapılmış mihrap beden duvarları üzerinden çıkıntı yapıp yarım daire plan nişi çizer. kavsara önünde, dilimlendirilmiş sivri tepelikli bir kemer şeklinde alçı perde yer alır. mihrabın, zeminden dört şerit halinde başlatılmış geometrik süslemeli bordürün ortadaki iki şeridi, yazı kuşağı ile sürdürülmüştür. Sade bir süsleme kompozisyonuna sahip alçı mihrabın, kalıp birleşim noktalarındaki bozuk satırlar dikkat çeker. Beypazarı Hoca Kiriş (Abbaszade) Mescidi'nde alçı kalıplama tekniği ile yapılan mihrap, beden duvarlarından küçük bir çıkıntı yapar. Yarım daire formlu niş üzerinde yer alan kavsara boşluğu, alçı perdeyle kapatılmıştır. Alçı perdede, yüzeyi yazısız bırakılmış kitabe boşluğu yer alır. Mihrabı kuşatan bordür kuşakları, zeminden dört şerit halinde başlatılıp, sonra ortadaki iki şerit yazı kuşağına dönüşür. Yazı kuşağının iki yanında yer alan, bitkisel ve belirli aralıklarla yerleştirilmiş çarkıfelek motiflerinden oluşan şeritler mihrap nişini üç yönden çevreler. Ancak üst kuşakta yazı bordürü tam ortada kesilerek, arada kalan boşluk bitkisel bordür şeritleriyle tamamlanmıştır. Üst kuşağın üzerine bir bitkisel şeridin yerleştirilerek mihrap kütesinin tavana kadar yükseltildiği görülür. Beypazarı Uruş Bucağı Cami'ndeki alçı mihrabın yarım daire nişi etrafında süslemesiz bir bordür kuşağı dolaşır. Yuvarlak kemerli kavsaranın iki yan köşeliğine birer adet kabara yerleştirilmiştir. Niş üzerinde yatay bir kuşakla sınırlandırılmış

kitabe panosuna, siyah renkli kalemişi hatla besmele ve bir ayet yazılmıştır. Beypazarı Bağözü Cami mihrabı alçı kalıplama tekniği ile yapılmış, dış duvara çıkıntı yapar durumdadır. Yarım daire planlı nişe sahiptir. Kavsara boşluğu dilimlendirilmiş sivri tepelikli kemer şeklindeki alçı perdeyle örtülmüştür. Mihrap nişini çevreleyen bordür süslemeleri, kalın kireç tabakası ile kapatılmıştır. İki adet ince bordür kuşağının ortasında bir adet büyük olasılıkla yazı kompozisyonlu geniş bordür mihrabı çevreler. Günümüzde mihrapta derin çatlaklar bulunur. Beypazarı Üreğil Köyü Cami’nde alçı kalıplama tekniği ile yapılmış mihrabın dairevi planlı nişi üzerinde yuvarlak kemerli kavsarası vardır. Kavsara kemerinin üzerinden, sivri uçları dışa bakan bir sıra üçgen prizma dizisi şeklinde, yatay bir kuşak geçirilmiştir. Mihrap nişini bir adet bordür çevreler. Niş yüzeyinde kalemişi süslemeler dikkat çeker. Kitabe panosuyla birlikte niş ve yatay bordür kuşaklarında çeşitli ayetler geçer.²⁶⁵

Ankara’daki 124 adet mihraptan, sadece Cenabi Ahmet Paşa Cami mihrabı, Beypazarı Alaeddin Cami mihrabı, Şereflikoçhisar Alaeddin Cami mihrabı, Kalecik Tabakhane Cami mihrabı taştandır. Arslanhane Cami’nin çini mozaik ve alçının birlikte kullanıldığı mihrabı Ankara’da özel bir örnektir. Bu cami mihrabında karşımıza çıkan çini mozaik ve alçının birlikte kullanımı aslında Büyük Selçuklular devrinde başlayıp, 14.yy. da Anadolu’da İlhanlılar zamanında gelişmiş bir tarz olmuştur.²⁶⁶ Anadolu’da çini ve alçının birlikte kullanıldığı başka örnekler ise Konya Sahip Ata Mescidi(1258), Konya İç Karaaslan Mescidi(1219-36?),²⁶⁷ Kazım Karabekir Ulu Cami(14.yy.) ve Konya Ermenek Ulu Cami mihraplarında görülür.²⁶⁸ Bu istisnalar dışındaki bütün mihraplar alçıdan ve kalıplama tekniği ile yapılmıştır. Süslemede motifler çoğunlukla yüzeyselken, bazen de alçak ya da yüksek kabartma olabilmektedir.

Ankara cami ve mescitlerinde birden fazla mihrap bulunan tek örnek 18. yy. ın ilk yarısında yapılmış olan Hacı Arap Cami’nin harimindeki iki mihraptır. Harimdeki esas mihrabın yanında son cemaat de bulunan mihrap örnekleri ise Ahi Yakup Mescidi (M.1392), Hacı İvaz Mescidi(15.yy.)’nde görülür. Ankara mihraplarında, yapının kütesinden taşarak duvarın dış yüzünde bir çıkıntı meydana getiren örnek bulunmaz. Mihrap boyutlarına baktığımızda harimin boyutuna göre mihrapların da şekil aldığını görmekteyiz. Örneğin iç mekânı geniş ve yüksek olan Ahi Elvan Cami mihrabı 324 cm. genişliğinde 590 cm. yüksekliğindeyken, daha küçük hacimli Ahi Tura Mescidi mihrabı 285 cm. yüksekliğinde ve

²⁶⁵ Ayrıca bkz. Tolga Bozkurt, *Beypazarı’nda Türk Devri Mimarisi*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi) Konya, 2002.

²⁶⁶ Şerare Yetkin, *Anadolu’da Türk Çini Sanatının Gelişmesi*, İÜEF Yayınları, İstanbul, 1986, s. 112.

²⁶⁷ Ömür Bakırer, a.g.e., s. 174-175.

²⁶⁸ Ömür Bakırer, a.g.e., s. 34.

210 cm. genişliğindedir. Küçük mihraplar iki veya üç bordüre sahipken, daha büyük mihraplarda bordür sayısı dört ya da beşe çıkmaktadır.²⁶⁹

Ankara mihraplarının orijinal bir özelliği olan 14 ve 15. yy. a tarihlenen bir grup mihrapta alçı içine gömülmüş kâse uygulamaları ile karşılaşırız. Ahi Yakup ve Ayaş Başayaş Köyü Cami mihraplarında bu kâseler köşeliğin üst kısmına yerleştirilmiştir. Hacı Doğan Mescidi mihrabında, mihrabın köşelik kısmında, ikisi altta kavsaranın iki tarafında simetrik, diğeri kavsaranın hemen üstünde ortada yer alır. Örtmeli Mescit mihrabında yine köşelikte, ikisi üstte büyük diğeri ikisi altta olmak üzere dört kâse alçı içine gömülmüştür. Molla Büyük Mescidi mihrabında ikinci bordürde geometrik kompozisyona uygun olarak yerleştirilmiş toplan yirmi beş adet kâse bulunur. Mihraplarda alçıya yer yer çini levha veya kâse gömülmesi, çok yaygın olmasa da 14-15. yy. da Beylikler devrinde ortaya çıkan bir özelliktir. 14.yy.'a tarihlendirilen Ermenek Ulu Cami mihrabı, Konya Kazım Karabekir Ulu Cami, Sivrihisar Haznedar Cami alçı mihraplarında da benzer şekilde kâse kullanımı görülmektedir. Özellikle Molla Büyük Mescidi mihraplarında olduğu gibi, kâselerin geometrik tasarıma uygun olarak kullanılması Ankara mihraplarının orijinal bir özelliğidir.²⁷⁰

Ankarada alçı mihrap yapımı gelenekçi bir tutumla sonraki dönemelerde de devam ettirilmiş ve yakın zamana kadar mihraplarda vazgeçilmez bir malzeme olarak kullanılmıştır. Geç dönem olarak nitelendirilen 18.yy. örneklerinde de yöntem ve teknik aynıdır. Elbette kalıplarda ve süslemelerde farklılıklar olmuştur. Ama kalıplama tekniğinin getirmiş olduğu yüzeysellik bu dönemde de süslemeye hâkim olmuştur. Batılılaşma döneminde özellikle Batı Anadolu'da görülen, mihrap ya da başka elemanların süslemelerinde görülen iri plastik etkili alçı işçiliği, Ankara'da hiç uygulanmamıştır.²⁷¹

Ankara'daki diğer alçı mihraplar 19. yy. a tarihlenen cami ve mescitlere ait olup, kuruluş bakımından daha basit özellikler sergilerler.

3.1.4.6. Müezzin ve Kadınlar Mahfilleri

Ankara cami ve mescitlerinde mahalli üslubun temel öğelerinde olan kadınlar mahfili hemen hemen her cami ve mescitte neredeyse vazgeçilmez bir eleman gibidir. Ankara cami ve mescitlerinde yer alan kadınlar mahfillerine bakarsak; Alaeddin Cami'nin kadınlar mahfiline kuzeybatı köşede minarenin yanından açılan bir kapıyla girilmekte ve yirmi iki basamaktan oluşan ahşap merdivenle çıkılmaktadır. Kapının herhangi bir özelliği yoktur. Bu

²⁶⁹ Bekir Eskici, a.g.e., s. 217-219.

²⁷⁰ Bekir Eskici, a.g.e., s.303-304

²⁷¹ Bekir Eskici, a.g.e. s.226.

merdivenden başka, caminin içinden mahfile geçiş bulunmamaktadır. Beyaz sıvalı olan duvarları, kesme ve moloz taştan yapılan mahfilin tavanı ahşaptır ve doğrudan doğruya duvarlara oturur. Tavan sistemi on dört ve on beşinci yüzyılın özelliklerini taşımadığından bu kısım kitabelerde belirtilen tamir devrinden sonra yenilendiği söylenebilir. Beyaza boyanmış olan ahşap tavan yine ahşap olan çıtalarla hareketlendirilmiştir. Müezzin mahfili çıkıntısı dışarıda kalacak şekilde, insan boyu seviyesine kadar ahşap kafes ile ön cephesi kapatılmıştır. Ahşap çerçeveli, dikdörtgen biçimli dört pencere bulunur. Bugün pencerelerde hiçbir süsleme bulunmaz. Ancak harimin pencereleriyle kıyaslanırsa, mahfil pencerelerinin de eskiden süslenmiş olduğu düşünülebilir.²⁷²

Arslanhane Cami'nin kadınlar mahfiline kuzeyde yer alan ve caminin diğer kapılarından daha zengin süslemeli bir kapıyla girilir. Mermerden yapılmış olan kapı, sadece silmeler, mukarnaslı kavsara, sütünceler ve iç yan yüzlerde mihrabiye ve kare prizma sütünce başlıkları ile süslenmiştir. Ayrıca kapının iç kısmında minareye açılan küçük bir kapı da mevcuttur. Mahfile caminin içinden doğu kapısı girişindeki on altı basamaklı ahşap merdivenle çıkılmaktadır. Mahfile ayrı bir kapıdan girilmesi caminin ilk yapılışında bu kısma önem verildiğinin bir göstergesidir. Tamamen ahşap malzemeden yapılmış olan mahfilde, sekiz ahşap sütun kullanılmıştır. Birbirinden farklı Roma devrine ait devşirme sütun başlıkları üzerinde ahşap yastıklar yer alır. Sütunlar çeşitli tarihlerde mermer taklidi yağlı boya ile boyanmış ve orijinal karakterini büyük oranda yitirmiştir. Yastıkların üzerinde hatılara geçişi sağlayan konsollar oturmaktadır. Dikme hatılların arası enine kirişlerle doldurulmuştur. Konsolların kirişlere geçişlerde palmet tipi lambri süslemeler görülür. Mahfilde dört ahşap dikdörtgen pencere bulunmaktadır. Dikkate değer bir özellikleri yoktur. Müezzin çıkıntısı olmayan mahfilde korkuluklar insan boyu seviyesine kadar yükseltilmiştir. Duvarlar yarı hizaya kadar beyaz yağlı boya ile boyanmıştır. Ahşap zemin üzerine yeşil üstüne kırmızı şeritli döşemeyle kaplanmıştır.²⁷³

Ahi Elvan Cami'nin müezzin mahfili, cami içinde mihrap duvarının tam karşısında, yani kuzey duvarında, ahşap olarak birinci sütun sırasına kadar uzanır.(228.Res.) Bu mahfile iki adet merdivenle çıkılmaktadır. Ayrıca alt kat mahfilinin ahşap korkulukları bulunur. Kadınlar mahfili ise kuzey duvarı önünde ilk sütuna, doğu ve batı duvarları önünde ikinci ve üçüncü sütunlara kadar devam eden ve yan sahnelerin üstünü kısmen örten “U” şeklinde planlı bir ahşap mahfil bulunmaktadır. Bu mahfil tamamen ahşaptan yapılmıştır ve müezzin

²⁷² Nilüfer Yılmaz, *Kadınlar Mahfili ve Ankara Camilerindeki Örnekler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Basılmamış Lisans Tezi, Ankara, 2004, s. 46.

²⁷³ Nilüfer Yılmaz, a.g.t., s. 42.

mahfilinin üstüne denk gelmektedir. Mahfile caminin içinden 14 adet merdivenle çıkılmaktadır. Ayrıca bu mahfilin üst katına caminin kuzey kapısı açılmaktadır. Fakat şu anda bu kapı kapalıdır ve kullanılmamaktadır. Caminin bu kısmı esasen 1965'ten sonra tamir gördüğü şekliyle değişmiştir. Daha önce mahfil yerinde kuzey duvarı önünde ilk sıra sütunlara bağlı olmak üzere alçak, ikinci sıra sütunlara bağlı olmak üzere yüksek maksure ve mahfil kısımları vardı.²⁷⁴

Örtmeli (Hoca Hundi) Mescidi'nin kadınlar mahfilinin ayrı bir giriş kapısı yoktur. Caminin içinden ahşap basamaklarla çıkılır. Mahfili oldukça küçük olan caminin yarısını kaplamakta ve sütunlara kadar uzanmaktadır. Yapı malzemesi olarak kerpiç ve ahşap hatıllar kullanılmıştır. Tavan, Ahi Elvan ve Aslanhane Camilerinin tavanları tipindedir. Mahfilin dikdörtgen, basit dört penceresi vardır. Merdivenlerin bitiminde ise minareye açılan küçük bir kapı bulunur ve burada bir de küçük niş bulunur.

Poyracı Mescidi'nde kadınlar mahfili kuzey cephede son cemaat yerinin üst kısmı uçları kavislenmiş ağaç kirişlerle cumba şeklinde öne doğru çıkıntı oluşturur. Buraya sağ köşedeki ahşap bir merdivenle çıkılır. Mahfil bir sıra motifli konsolla taşınır. Cephedeki saçaklar boydan boya turuncu, yeşil, sarı, nefti, firuze, vişneçürüğü, fıstıki ve beyaz renkli kalemişleri ile süslüdür. Balaban Mescidi çok küçük olmasına rağmen ahşaptan bir kadınlar mahfili de bulunmaktadır.

Gecik Mescidi'nde kuzeyde yer alan kadınlar mahfili dört ahşap destekle taşınır ve bir tahta perdeyle kapatılarak tamamen yenilenmiştir. Buraya doğu giriş kapısından basit bir merdivenle çıkılır, ortada balkon şeklinde taşıntılı müezzin mahfili bulunur.

Abdülkadir İsfehani (Tabakhane) Mescidi'nde kadınlar mahfiline giriş ana girişin sağında, zeminden yüksekte bulunan ve ayrı bir kapının açtığı bir merdivenle çıkılır. (229.Res.)Mahfile giriş için bir başka kapı bulunmaz. Ahşap tavan, çıtalarla kare dilimlere ayrılmıştır. Ortasında kabartma tekniği ile yapılmış ve renkli boylarla süslenmiş bir göbek bulunur. Aynı şekilde mahfil altında sekizgen bir göbek ve son cemaat yerinin üzerindeki kısmında da kare bir göbek vardır. Mahfil altının bu göbekler dışında kalan kısımları kare dilimlerle süslenmiştir. Müezzin çıkıntısı bulunmaz. Ön cephede ahşap korkuluklar bulunurken, caminin üst pencereleri ile aynı hizada yer alan üç mahfil penceresi bulunur. Yuvarlak kemerli pencerelerin ikisi ortak bir nişi paylaşır.

Cenabi Ahmet Paşa Cami'nde geometrik geçmeli mermer korkuluk levhalarıyla dikkat çeken iki katlı müezzin mahfili sadedir. (230.Res.)

²⁷⁴İlhan Adıbelli, *Ahi Elvan Cami*, AÜİF Sanat Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Lisans Tezi, Ankara, 1967, s. 3

İbadullah Cami'nin ahşap hatıllı kerpiç duvarlı mahfiline son cemaat mahfilinden bir merdivenle ve giriş için ayrı bir kapıdan da girilir.(231.Res.)Mahfilin çıtalarla kare dilimlere ayrılmış olan ahşap tavanı, harim tavanından daha eskidir. Doğrudan doğruya duvarlara oturan tavanın ortasındaki altıgen göbeğin içi geometrik çokgenlerle doldurulmuştur. Kenar pervazları ise nakışlıdır. Kabaralar ise ayrı süsleme öğeleri olarak dikkat çeker. Mahfilin altı da tavanı gibi kasetleme tekniği ile yapılmıştır. Mahfilde ahşap pervazlı altı adet pencere bulur. Nakışlı pencere pervazları tamir edilmiş ve boyları örtülmüştür. Günümüzde oldukça sade bir görünümündedir. Burada bir de müezzin çıkıntısı bulunur. Bu çıkıntının altı kare dilimlere ayrılmış ve dilimler arasına da kabaralar yerleştirilmiştir. Mahfilin doğu kısmından yerden itibaren yükselen minare geçmekte ve burada ayrı bir mekân oluşturmaktadır.

Zincirli Cami'nde kadınlar mahfili son cemaat mahallinin kuzeyinde yer alır. (232.Res.)Zincirli caminde, kadınlara mahsus ayrı bir giriş kapısı yoktur. Mahfile, yine son cemaat mahallindeki merdivenlerden çıkılmaktadır. Merdivenin tavanla bütünlüğünden bu girişin orijinal olduğu düşünülmektedir. Ahşap kasetleme işçiliği ile yapılan tavan, doğrudan doğruya duvarlara oturur. Karanfil, narçiçeği ve yaprak motiflerinden oluşan kalın bordür, tavanı çerçevelemektedir. Mahfil tavanının orta kısmında, harim tavanındakine b süslenmiştir. Benzer tarzda dikdörtgen bir pano bulunmaktadır. Pano, çiçek desenli kalın bir bordürle kuşatılmıştır. İçi geçme çokgenlerle doldurulmuş ve bu çokgenler çiçek desenleri ile süslenmiştir. Bu süslemelerde kabaralar da kullanılmıştır. Tavan şimdiki haliyle açık yeşil bir renk arz etmektedir. Burada altı yukarıda ve beşi aşağıda olmak üzere toplam on bir pencere vardır. Alt sırada bulunanlar dikdörtgen şeklinde ve ahşap pervazlıdır. Alt pencereler dış cephede yuvarlak kemerlidir. Pencere pervazlarında da tavanda görülen çiçek desenleri tekrarlanmaktadır. Üstteki pencereler alttaki pencerelere göre daha küçük ve alçı kafesli, sivri kemerlidirler. Dış cepheden bakıldığında üst pencerelerin üzerindeki sivri kemerli alınlıkları görmek mümkündür. Bu alınlıklar, tuğlaların kemer eğimine göre konulmasıyla oluşturulmuştur. Alınlıkların içerisine ise, yatay konulan tuğlalarla doldurulmuştur. Mahfil altında tavanda olduğu gibi çıtalarla bölünmüş geometrik şekillerin aralarına bir çiçek motifi konulmuştur. Mahfilin harim kısmında kalan zemini ise yine çıtalarla bölünmüş ve orta kısma dikdörtgen bir pano yerleştirilmiştir. Mahfil ahşap direklerle taşınmaktadır.²⁷⁵

Hacı Bayram Cami kadınlar mahfili Bursa kemerli ahşap sütunlarla taşınan ve kuzey ve batı mahfilleri, esas ibadet mekânında adeta ikinci bir kat teşkil etmektedir. Son cemaat mahallindeki ahşap ve oldukça geniş bir merdivenle çıkılan kuzey mahfil, caminin ilk

²⁷⁵ Nilüfer Yılmaz, a.g.t., s. 26-27.

yapılışında bu kadar geniş değildi. Ancak tavandaki nakışların bütünlüğüne göre en son 18. yüzyıldaki tamiratta genişletilmiş olduğu anlaşılır. Bu mahfilin ön kısmında müezzin çıkıntısı yer almaktadır. Müezzin çıkıntısının etrafı üç sıra pervazla çevrelenmiş ve altı, çıtalarla karelere ayrılmıştır. Kuzey duvarındaki pencereler yapılan eklemelerle kapıya dönüştürülmüştür. Bunlar iki kanatlıdır ve aynalık kısmının etrafı nakışlı bir pervazla çevrelenmiştir. Üst pencere sırasını, on beş adet alçı şebekeli pencere oluşturur. Geometrik şekillerin oluşturduğu pencere süsleri aynı tiptir. Sivri kemerli bu pencerelerin çerçevelerinde nakış süslemeleri görülmektedir. Dikdörtgen ve iki kanatlı ahşap pervazlı bu pencerelerin pervazlarını nakış süslemeleri kuşatmıştır. Kapı, pencere ve tavan pervazlarını oluşturan ahşap kısımların ortak özelliği yağlı boya ile yapılmış nakışlarla süslenmiştir. Mahfil tavanı, harimde olduğu gibi çatı kirişlerine bağlanan ince levhalar üzerine tahtalar çakılarak yapılmıştır. Tavanın kenarları, süslemeli pervazlarla çevrilmiştir. Kuzey mahfili tavanında altıgen bir göbek bulunurken, batıdaki tavan dikdörtgen bir göbekte zenginleşmektedir. Bu göbeklerin ve bütün mahfil tavanının pervazlarının üzeri aşı boyalı nakışlarla süslenmiştir. Koyu sarı, kırmızı, yeşil ve kahverengi olarak; gelincik, hatayi, karanfil ve kıvrık dalların teşkil ettiği nakışlar ahenk halindedir. Tavanın göbek ve pervaz dışında kalan kısımları yine harimdeki gibi ince çıtalarla kare dilimlere ayrılmıştır. Mahfili taşıyan kiriş ve direklerde de aynı türden yazı ve kalem işi süslemeleri görülür. Kuzeye yapılan ilave mahfile, kuzey mahfilinden geçilebildiği gibi kuzeydeki giriş kapısından da girilebilmektedir.²⁷⁶

Hacı Musa Cami kadınlar mahfiline caminin ana girişinde solda bulunan ve ayrı bir kapısı olan dar bir merdivenle çıkılmaktadır.(233.Res.) Kuzey cephede son cemaat yerinin üzerinde uzanır. Ahşap tavan çıtalarla kare dilimlere ayrılmıştır. Tavanın etrafını dolaşan kenar pervazı üzerindeki süslemeler korkulukların hizasına kadar boyalıdır. Bu korkuluklar kafeslerle yükseltilmiştir. Mahfilde dört pencere bulunur. Ahşap pervazlı olan bu pencerelerde bugün süsleme yoktur. Doğu cephede pencerelerle aynı yükseklikte ve büyüklükte iki niş yer alır. Batıda ise minare kapısı bulunur. Mahfilin müezzin çıkıntısı kalem işi süslemeli çıtalarla karelere bölünmüştür. Aynı şekilde mahfilin alt kısmında tamamı süslemelerle zenginleştirilmiştir. Üçgen ve sekizgenlerden oluşan geometrik şekiller renkli süslemelerle bezenmiştir.²⁷⁷

Sarıkadı Mescidi'nde kadınlar mahfiline son cemaat yerindeki bir merdivenle çıkılır. Mahfil ahşap hatıllı, kerpiç duvarlıdır. Mahfile çıkan merdivenlerin bitiminde bulunan yuvarlak kemerli ahşap kapıdan asıl mahfile girilir. Her ne kadar bu mahfil müezzin mahfili

²⁷⁶ Nilüfer Yılmaz, a.g.t., s. 35-36.

²⁷⁷ Nilüfer Yılmaz, a.g.e., s. 59.

olarak görülse de genişlik bakımından kadınlar mahfili olarak addedilmesi daha uygun olur. Mahfil tavanı ve altı, kasetleme tekniği ile yapılmıştır. Bugün yağlı boya ile boyanan tavanın devrindeki diğer camiler gibi çiçek desenleri ile süslenmiş olduğu tahmine dilmektedir. Korkulukları, kafesle insan boyu seviyesine yükseltilmiştir. Müezzin mahfili çıkıntısı vardır. Müezzin mahfilinin altı yuvarlak bir göbekte süslenmiştir. Bu göbeği çevreleyen pervazın daha önce tavanda olduğu gibi süslemeli olduğunu düşünebiliriz. Korkuluğun altında sülüs yazı frizi dolaşır ve oldukça yıpranmış durumdadır. Mavi zemin üzerine beyaz boya ile, Türkçe olarak yazılan yazı da H. 1198 tarihi verilir. Mahfilde dört pencere bulunur. Ahşap pervazlı, yuvarlak kemerli ve alçı şebekelidirler. Pervazlar üzerinde ise herhangi bir süsleme yoktur.²⁷⁸

Beypazarı Akşemseddin Cami kadınlar mahfili harimin kuzey yönünde olup, önde altı, arkada ise dört adet kare kesitli ahşap direklerle desteklenmiştir. Öndeki ahşap direklerin üzerinde yassı başlıklar bulunur. Mahfil döşemenin altı, çapraz çatalı ahşap tavanla kaplıdır. Mahfile girişin batısında, beden duvarlarına bitişik tek yönlü bir merdivenle çıkılır. Mahfilin taşıyıcı direkleri arasında basit ahşap korkulukları ve ortada dikdörtgen planlı bir çıkması vardır. Kuzey beden duvarının batı köşesindeki ikinci kapı, kadınlar için hususen yapılmıştır. Beypazarı Sultan Alâeddin (Cami-i Kebir) Cami'nde ahşap kadınlar mahfiline, kuzey beden duvarlarının doğu ve batı köşelerine bitişik L formulu merdivenlerden çıkılır.(234.Res.) Mahfilin doğu ve batı kanatlarında dört, kuzeyde ise beş sütunlu açıklığı vardır. Ahşap sütunların üzerlerinde "S"biçimli yassı başlıklar bulunur. Mahfil ortada yarım daireli çıkma yapar. Çıkmanın altı da ahşap kaplamadır. Beypazarı Baloğlu Cami'nde kuzey yönde bulunan ahşap mahfile çıkış, batı köşeden, on bir basamaklı merdivenle sağlanır. Merdiven sahanlığı ahşap bölmeyle kapatılmış ve bu hacme açılan kuzey cephenin batısındaki pencere sonradan kapıya çevrilerek, dışarıdan ilave bir çıkış verilmiştir. Beypazarı Eski Derbentçik (Acı) Cami kadınlar mahfili harimin kuzey duvarına bitişik olarak, ahşaptan yapılmıştır. Kuzeybatı köşeden ahşap merdivenle çıkılan mahfilin doğu kenarındaki kapı minareye çıkışı sağlayan odacığa açılır. Beypazarı (Kurşunlu Evsat Hoca Nazır) Cami'nde kadınlar mahfili, önde kaideden boyuna doğru daralan, sekizgen kesitli gövdelerinin üzerinde baklava dilimli başlıkları bulunan dört adet kısa sütunun birbirlerine ve duvardaki ayaklara bağlanmasıyla oluşan kâgir sistem tarafından taşınır. Kemer sırası üzerinde iç bükey profilli bir silme kuşağı uzanır. Mahfile, giriş kapısının doğusunda yer alan on altı basamaklı, tek yönlü ahşap merdivenle çıkılır. Ahşap döşemesi ise yenilenmiştir. Beypazarı Tabakhane Cami'nde

²⁷⁸ Nilüfer Yılmaz, a.g.e., s. 67.

kadınlar mahfili arkada iki ahşap direk, önde dört ahşap direk desteklenmiştir. Köşeleri pahlanmış kare kesitli ahşap direklerin üzerlerinde, S ve C kıvrımlı dekoratif yassı başlıklar görülür. Mahfil döşemesinin altı, yan kısımlarda mihraba paralel düz çıtalı, ortada ise iç içe çakılmış ahşap tavanlıdır. Mahfile harimin kuzeyindeki on bir basamaklı merdivenle çıkılır. Mahfil sonradan, ahşaptan ek bir döşemeyle öne doğru uzatılmış ve altı düz çıtalı ahşap tavanla kaplanmıştır. Ahşap korkulukları basittir. Mahfilden son cemaat mahalline geçiş, bir ara duvar yapılmış olan orijinal giriş cephesinin üst pencerelerinden sağlanmıştır. Düz çıtalı ahşap tavanla kaplı bu ek bölümde, bugün asmakat döşemesine gömük vaziyette yer alan, caminin orijinal giriş kapısı üzerindeki kitabesi bulunur. Beypazarı Cevizlerkaşı Sokağı Mescidi'nde kuzey beden duvarına birleştirilmiş ahşap strüktür, harim bünyesinde küçük bir mahfilin var olduğuna işaret eder. Döşeme kaplaması sökülmüş olan mahfil, arkada beden duvarlarına bitleştirilmiş iki adet direk ile önde üç adet ince ahşap direğe oturtulmuştur. Giriş kapısı yakınında yer alan kare kesitli bir ahşap direk üst örtüye kadar uzatılmıştır. Tek yönlü merdivenin de bu ahşap direğin yanında yükselmesi gerekir. Mahfilin altında, ön direkler arasından geçirilmiş, ahşaptan alçak bir korkuluk vardır. Beypazarı Kazgancı Mescidi'nde kuzeydeki giriş açıklığı üzerinde, beden duvarlarına gömülü olarak küçük bir mahfil bulunur. Mahfile çıkış, muhtemelen harimin kuzeydoğu köşesinden ahşap bir merdivenle sağlanmıştır. Tek saflık ve oldukça dar tutulmuş mahfil öne doğru ahşap bir strüktürle uzatılmış olmalıdır. Beypazarı Uruş Bucağı Cami'ndeki mahfil beden duvarlarına paralel ve bitişik olarak düzenlenmiştir. Önde altı üstü altı adet ahşap direk taşıyan mahfil döşemesi, arka ve yan kısımlarda beden duvarlarına oturtulmuştur. Köşeleri pahlı kare kesitli ahşap direklerin üzerinde, yan yüzeyleri iç bükey ve dışbükey hatlardan meydana gelen ahşap çıtalı, yekpare yassı başlıklar bulunur. Ahşap strüktürlü mahfile, batı kısmındaki dokuz basamaklı merdivenle çıkılır. Mahfil ortada, ikisi köşesi kafes işi korkulukları bulunan mahfilin çıkma kısmındaki korkuluğu geometrik şekilde ajurludur. Mahfil, doğu-batı yönünde düz çıtalı bir ahşap tavanla kaplanmıştır. Döşeme altında yine benzer ahşap tavan kaplaması vardır. Beypazarı Üreğil Köyü Cami'nde harimin kuzey yönündeki ilave bölümünde, ahşap strüktürle kurulmuş mahfilin bugün sadece beden duvarları üzerinde döşeme izleri kalmıştır. Kuzeybatı köşedeki L formlu bir merdivenden çıktığı anlaşılan mahfilin doğu ve batı duvarında, daha geç tarihli kalemişi kompozisyonlar göze çarpar. Beypazarı Akşemseddin Cami'nde kadınlar mahfili kuzey duvarda, önde altı, arkada ise dört adet kare kesitli ahşap direk desteklenmiştir. Öndeki direklerin üzerinde ahşap yassı başlıklar bulunur. Mahfil döşemenin altı, çapraz çıtalı ahşap tavanla kaplıdır. Mahfilin basit ahşap korkulukları ve ortada dikdörtgen planlı bir çıkması vardır. Mahfile caminin içinden ahşap merdivenlerle hem de

kuzey cephenin batı kısmından açılan ayrı bir kapı ile sağlanır. Beypazarı Alâeddin Cami'nde kadınlar mahfiline, kuzey duvarındaki merdivenle çıkılır. Mahfilin doğu ve batı kanadında dört, kuzeyde ise beş sütunlu açıklığı vardır. Ahşap sütunların üzerlerinde “S” biçimli yassı başlıklar bulunur. Mahfil, ortada yarım daireli çıkma yapar. Çıkmanın altı yarım ters külah şeklinde ahşap kaplamadır. Beypazarı Baloğlu Cami'nde mahfil kuzey beden duvarına paralel olarak, ahşaptan yapılmıştır. Mahfile harimin batı köşesinden, tek yönlü ve on bir basamaklı bir merdivenle çıkılır. Merdiven sahanlığı ahşap bölmeyle kapatılmış ve bu hacme açılan kuzey cephede bir pencere kapıya dönüştürülerek ilave bir çıkış sağlanmıştır. Beypazarı Eski Derbentçik (Acı) Cami'nde kadınlar mahfili kuzey beden duvarına bitişik ve ahşap strüktürlüdür. Mahfile çıkış kuzeybatı köşedeki tek yönlü merdivenle sağlanır. Mahfilin doğu kenarındaki tek kanatlı kapı ise minareye açılır.

Kızılcahamam Çeltikçi (Eski) Cami'nde hımlar mahfili ikisi ortada ikisi de duvara gömük vaziyette üç ahşap direk taşıyır. Kadınlar mahfilinin ortası yarım daire şeklinde çıkıntı yapmıştır. Polatlı Oğuzlar (Yağır) Köyü Cami'nde kuzeyde yer alan ahşap kadınlar mahfili altı ahşap ayağa oturmaktadır. Kadınlar mahfilinin bir kısmı camekânla bölünmüşken, ahşap korkulukları kaba bir işçiliğe sahiptir. Polatlı Hacı Tuğrul Köyü Cami'nde kadınlar mahfili harimin içine doğru yarım daire yaparak uzanmış olup, buraya girişin solundan çıkılır ve mahfil iki adet serbest ahşap direk taşıyır. Mahfil korkulukları ise stilize lale motiflerinin tekrarlanmasıyla oluşmuştur.

Çubuk Kutuören (Kuruviran) Köyü Cami'nde girişin kuzeyindeki merdivenlerden kuzey ve doğuda, L şeklinde uzanan mahfile çıkış sağlanır. Kuzeyde yer alan kadınlar mahfili iki ahşap ayak üzerine oturtulmuştur. Doğudaki bölüm ise duvar üzerine yerleştirilmiştir. Doğudaki mekânın alt katı güneyinde bir nişi olan oda şeklinde olup, üst katı asıl ibadet mekânına açılan kadınlar mahfilidir. Bu bölüm doğuya üstte dört altta ise üç pencere ile açılır.

Elmadağ Lalahan Odabaşı Cami'nde caminin kuzeyinde yer alan kadınlar mahfiline caminin içinden ahşap bir merdivenle çıkılır. Mahfilin ahşap korkulukları uçları üçgen çıkıntılı, iki sıra halinde kavisli çitalardan kafeslidir. Ortası harime doğru yarım daire şeklinde çıkıntılıdır. Kadınlar mahfilinin tavanı da ahşaptandır.

Güdül Tahtacıörencik Cami'nde kuzeyde yer alan ahşap mahfili, sade tavanlı olup, ana mekânın çatalı ahşap tavanı orta kısımda yükseltilmiştir. Köşelerde çitalarla yuvarlatılan bu kısmın ortasında yuvarlak bir göbek bulunmaktadır. Göbeğin dış kısmında çitalarla oluşturulmuş bir baklava sırası dolaşmaktadır. Göbeğin ortasını bir merkezde birleşen, birbirinin aynı olan çatal şeklinde oyulmuş ve dilimli tahtalarının oluşturduğu bir motif teşkil etmektedir. Güdül Yukarı Mahalle Caminde kuzeybatıdaki minarenin yanındaki merdivenle

dışarıdan kadınlar mahfiline çıkılmaktadır. Ahşap kadınlar mahfili ortada yarım daire olarak harime çıkıntılıdır. Çitalardan kafesli korkuluğu vardır. Güdül Afşar Köyü Cami'ne kadınlar mahfiline ahşap bir merdivenle çıkılır. Mahfilin harime doğru çıkıntılı orta kısmının ahşap korkulukları oyma tekniğinde yapılmıştır. Güdül Emirler Mahallesi Cami'nde harimde soldaki ahşap merdivenden ahşap kadınlar mahfiline çıkılır. Kadınlar mahfilini dört ahşap direk taşır. Ortası yarım daire şeklinde çıkıntı yapmıştır. Kenarlarda duvarın taşıdığı ahşap tavanı ortada iki ahşap direk taşır.

Haymana Karacahoca Köyü Cami'nde harimin kuzeyinde yer alan kadınlar mahfiline sağdaki ahşap merdivenle çıkılır. Mahfilin ahşap korkulukları kafeslidir. Mahfilin ortası harime dışa doğru yarım daire şeklinde çıkıntı yapar. Ahşap tavanın ortasındaki yuvarlak göbek içi stilize bitkisel motifli çitalardan oluşur. Köşeler ise çeyrek gbeklidir. Gölbaşı Karagedik Beldesi Cami'nin kadınlar mahfili son cemaat yerinin ikinci katına doğru genişletilmiştir. Ahşap tavanlı son cemaat mahallinin batısından kadınlar mahfiline çıkış verilmiştir. İbadet mekânının girişinde bulunan mahfilin ıtalı ahşap tavanının ortasında ise kare bir göbek bulunur. Gölbaşı İncek Eski Cami'nde harimin kapısının sağındaki merdivenlerden kuzeydeki ahşap kadınlar mahfiline çıkılır. Kadınlar mahfilinin korkuluk parmaklıkları düz ahşap olup, orta aksta içeriye ekiktir. Kadınlar mahfilinin altında iki yanda müezzin mahfili yer almakta olup, bu kısımlar birer oda şeklinde kapatılmıştır. Kadınlar mahfili ortada iki adet üzeri yağlı boyalı taş veya mermer olabilecek sütün, duvar kenarında ise iki adet ahşap direk taşınır. Kadınlar mahfilinin tavanı ise düz ahşaptandır.

ankaya Karataş Köyü Cami'nde kuzeyde dört ahşap ayağa oturan kadınlar mahfiline çıkış kuzeybatıda bulunan ahşap merdivenle sağlanır. Zemin ve tavan ahşapla kaplıdır.

Ankara camilerinde neredeyse hemen her zamide bulunan kadınlar mahfillerinin altları bazen müezzin mahfili olarak düzenlenmiştir. Beypazarı Alâeddin Cami buna istisna olup harimin ortasına yerleştirilmiş ahşap bir sehpadan ibaret müezzin mahfilinin dışında böyle bir uygulamayı Ankara'da görememekteyiz. Hacı Musa, Ağaç Ayak Camilerindeki gibi müezzin mahfili kalem işi süslemeli çitalarla karelere bölünmüştür. Ankara camilerindeki kadınlar mahfilleri yenilendiğini mahfillerin tavan süslemeleri ile harimin tavan süslemesi arasındaki farklılıklardan anlaşılmaktadır. Genellikle mahfillerde mahremiyetin sağlanması açısından, neredeyse insan boyu kadar ahşap korkuluklar kullanılmıştır. Mahfiller bütün örneklerde kuzey cephede yer alırken, bazen harimin içine doğru "U" şeklinde çıkma yaparken bazen de kuzey cephe boyunca uzanmaktadır. Bu mahfiller bütün örneklerde ahşap direkler üzerine otururlar. Kadınlar mahfili kapıları son derece sade iken Arslanhane Cami'nin en ihtişamlı kapısı olan kuzey kapısı kadınlar mahfiline açılır. Mermerden yapılmış olan kapı, sadece

silmeler, mukarnaslı kavsara, sütünceler ve iç yan yüzlerde mihrabiyeler ve kare prizma sütünce başlıkları ile süslenmiştir. Arslanhane Cami, Ahi Elvan Cami, Abdülkadir İsfehane (Tabakhane) Mescidi, Hacı Bayram Cami, Hacı Musa Cami, Ayaş Ulu(80.Res.) gibi büyük hacimli camilerde kadınlar mahfili kapıları ayrı olmasına rağmen Alâeddin Cami, Örtmeli Mescit, Poyracı Mescidi, Balaban Mescidi, Gecik Mescidi, İbadullah Cami, Sarıkadı Mescidi, Zincirli Cami, Beypazarı Sultan Alâeddin (Cami-i Kebir) Cami, Beypazarı Akşemseddin Cami, Beypazarı Baloğlu Cami, Beypazarı Tabakhane Cami, Kalecik Saray Cami(236.Res.), Kalecik Tabakhane Cami, Kalecik Hamdi Cami, Ayaş Bünyamin, Ayaş Killik, Ayaş Şeyh Muhyiddin gibi cami ve mescitlerde kadınlar mahfiline çıkış caminin içindendir.

Ankara cami ve mescitlerindeki mahfillerin tamamı ahşaptandır. Bunun tek istisnası 16. yy. Osmanlı mimarisinin Ankara'daki tek örneği olan Cenabi Ahmet Paşa Cami'nde bulunan taş müezzin mahfilidir. Tavan ve tabanları da ahşap olan bu mahfillerde dikdörtgen planlı pencereler görülmektedir. Netice olarak yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere Ankara mahalli üslubunun özelliklerinden biri olan ahşap kadınlar mahfilleri 12. yy. dan 20.yy.ın başlarına kadar kesintisiz olarak devam eden bir gelenek olmuştur. Beylikler ve Osmanlı devrinde görülen mermer ya da taş malzemeden, geometrik şebekeli kadınlar, müezzin ya da hünkar mahfilleri örneklerinin Ankara'da neredeyse hiç görülmemesi Ankara mahalli üslubunun devamının başka bir kanıtıdır.

Ankara'da hemen her cami ya da mescitte kadınlar mahfilinin bulunması geçmiş dönemlerde de kadınların sosyal hayatın içinde olmasıyla ilgili bir durumdur. Ankara merkezde, Beypazarı, Ayaş, Kalecik, Nallıhan ve Şereflikoçhisar'da bizzat gidip gördüğümüz camilerde ve kaynaklardan öğrendiğimiz diğer ilçe camilerinde bulunan kadınlar mahfilleri kadınların camilere sık sık geldiğini geçmişten beri ibadetlerini rahatça yerine getirebildiklerini söyleyebiliriz.

3.1.7. Türbelerde Yapı Elemanları Açısından Üslup Gelişimi

3.1.7.1. Kapılar

Ankara türbelernin giriş kapıları çoğunlukla sivri, yuvarlak ya da basık kemerli, mermer ya da taş silmeli, ahşaptır. Farklı cephelere açılmış olan bu kapılardan Karacabey, Hacı Bayram, Cenabı Ahmet Paşa Türbelerinin taçkapıları daha özenlidir. Bu kapılardan en orijinal olanı tahminimizce 1925'te Ankara Etnografya Müzesine kaldırılan Hacı Bayramı Veli Türbesi'nin iç kapısıdır. Bu kapılar ahşaptan ve taklit künde kari tekniğiyle yapılmıştır. Kapı orta çerçevesinin içi profilli çıtalarla, yıldızlarla ve muhtelif altıgen parçalara bölünmüştür. Tam ortada on kollu bir yıldız yer alır. Yıldız kollarının uzayıp kesişerek meydana getirdiği, sonsuza uzanan kompozisyon gayri muntazam altıgenler,

yıldızlar meydana getirmektedir. On köşeli yıldızın çerçeveleri de kemiktendir. Altıgenlerin içi palmetlerle doldurulmuştur. Dört altıgenin içinde de ahşap kakma kufi yazı ile “Allah” ve “Muhammed” yazılmıştır. Üstte dikdörtgenin geometrik kompozisyonlu panolarının içinde neshi ile ayet işlenmiştir. Kapı eteğindeki panolar birbirini kesen çokgenlerin meydana getirdiği geometrik bir sistemle doldurulmuştur. Yazılı orta ve alt panolar arasında her katta üçer madeni kabara çakılmıştır. Tepedeki panolarda sağda ve solda Arapça sülüs ile ayetler yazılmıştır²⁷⁹.

Ahi Şerafeddin Türbesi’ne kuzeyden, üç basamakla çıkılan sivri kemerli, mermer silmeli basit bir alçak kapıyla girilir. Yörük Dede (Doğanbey) Türbesi’ne güneydoğu cephede sivri tuğla sağır kemerli, düz lentolu, sade bir kapı ile girilir. Hacı Bayramı Veli Türbesi’nin girişi batı cephesindeki bir taç kapı ile sağlanır. Karacabey Türbesi’ne giriş taş ve tuğla ile örülmüş Bursa kemerli ve beşik tonozlu eyvan girintisi ile olur. Eyvanın iki yanında bursa kemerli mihrabiyeler yer alır. Cenabı Ahmet Paşa Türbesi’nin taç kapı şeklindeki kapısına dört basamaklı bir merdivenle ulaşılır. Dıştan geniş ve sade bir silmeyle sıralanan taç kapının sivri kaş kemerli nişi içinde basık kemerli giriş kapısı yer alır. Karyağdı Türbesi’nin giriş kapısı doğu cephededir. Üstte dilimli taşlarla örülen sivri bir kemerin içinde dikdörtgen mermere yazılmış kitabenin altında basık kemerli bir giriş kapısı bulunur. Kapının eşik ve söveleri tek parça taştandır. Osman Fazıl Paşa Türbesi’ne iki basamakla çıkılan, basık kemerli kapıdan girilir. Saraç Sinan Türbesi’ne giriş mescidin son cemaat yerindeki basit kapıyla sağlanır. Azimi Türbesi’nin sade giriş kapısı doğu yönündendir ve üstü sivri, sağır kemerle hareketlendirilmiştir. Mamak Hüseyin Gazi Türbesi’nin giriş kapısı, koridorla türbeye bağlanan mekanın da kapısı olan moloz taştan yapılmış sade bir kapıdır. Asıl türbenin giriş kapısı da özelliksiz ahşap bir kapıdır. Beypazarı Boğazkesen Türbesi’nin giriş kapısı, doğu cephenin ortasında, sivri kemerli bir açıklığın içerisinde, tek kanatlı halledir. Beypazarı Karaca Ahmet Türbesi’nin doğu cephesinde, kuzey köşede yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı yer alır. Buradan ikinci mekana geçiş de kemer şeklindeki kapı ile sağlanır. Bu kapı girişle aynı aksta yer alır. Beypazarı Kuyumcutekke Köyü Kara Davud Türbesi’nde batı cephenin güney köşesine yakın bir yerinde bulunan orijinal giriş kapısı kapatıldığı için doğu cephenin ortasındaki kapıyla giriş sağlanır. Bu kapıda zaten daha önce bir penceredir. Kapı lentosunun üzerinde yuvarlak kemerli bir ışıklık yer alır. Kapının üzerinde, güney cephedeki ile benzer formda bir tepe penceresi bulunur. Beypazarı Kozalan Köyü Kara Davud Türbesi’nde batı cephenin güney köşesinde tek kanatlı demir giriş kapısı bulunur. Beypazarı Kabaca Köyü

²⁷⁹ Gönül Öney, a.g.e., s. 115-116.

Kaygusuz Abdal Türbesi'nin kuzey cephesinin önüne açılan muhdes giriş mahalli, piramidal çatının etek kısmına eklenmiş sundurma çatıyla örtülüdür. Bu cephenin batı köşesinde yekpare taştan yuvarlak kemerli giriş açıklığı bulunur. Beypazarı Yediler Türbesi'nde doğu cephede açılmış olan kapının da yuvarlak kemerli basık bir yapısı vardır. Gövde yüksek bir platform üzerinde yükseldiğinden, giriş kapısına on dört basamaklı merdivenle çıkılır. Ayaş Bünyamin Türbesi'nin girişi, türbenin güney duvarına açılan kapı ile yapılır. Kalecik Kazancı Baba Türbesi'ne giriş sonradan eklenmiş olanı dikdörtgen planlı betonarme ilave ile sağlanır. Türbenin doğu cephesinde yer alan giriş kapısı taklit künde kari tekniğiyle yapılmıştır. Üzerinde sivri kemerli alınlığa sahip boşaltma kemeri bulunur. **Nallıhan Tabduk Emre Türbesine** güney cepheden küçük dikdörtgen basık kemerli bir kapı ile girilir. Polatlı Hacı Tuğrul Türbesi'nin taç kapısı tamamen mermerden olup, Bursa kemerli kapı açıklığının üstünde kitabesi yer alır. Eskiden kapının önünde bir revak olduğu, iki kenardaki konsol ve üstlerindeki kalıntılardan anlaşılmaktadır. Polatlı Karaca Ahmet Türbesi'nin giriş kapısı üzerindeki lento, mermerdendir. Kapı üzerinde bir onarım kitabesi bulunmaktadır. Polatlı Ahi Fatma Bacı Türbesi'nin güneyde dikdörtgen bir kapısı vardır. Gündül Samut Bali Türbesi'nin güney cephesinde basit ahşap bir giriş kapısı vardır. Türbeye taş bir merdivenle girilir. Çamlıdere Şeyh Ali Semerkandi Türbesi'nin girift cephesinin ortasında çift kanatlı demir kapısının iki yanında kesme taştan kemerli, demir şebekeli birer penceresi bulunmaktadır. Kazan Turasan Bey Türbesi'nin kuzeyde basit bir giriş kapısı bulunur.

3.1.7.2. Pencereleler

Ankara türbelerinde gövde üzerinde yer alan pencerelerin düzeni, gövdenin formuna ve yapının boyutlarına bağlı olarak değişmektedir. Ankara türbelerinde pencere bulunmayan tek örnek Yörük Dede (Doğanbey) Türbesi'dir. Pencere formları dikdörtgen, sivri kemerli alınlıklı, demir kafesli pencere sistemi en yaygın kullanıma sahiptir.

Ahi Şerafeddin Türbesi'nde kuzey cephe hariç diğer üç cephede dıştan profilli birer dikdörtgen pencere yer alır. Doğudaki pencere ise sonradan kapatılmıştır. Yörük Dede (Doğanbey) Türbesi'nde hiç pencere yoktur. Hacı Bayramı Veli Türbesi'nde ön cephede, portalin solunda yer alan demir parmaklıklı dikdörtgen pencere bir mukarnas firizi ile kuşatılmıştır. Kasnakta üç, kible duvarında dört sivri kemerli ve içi petek kafesli pencere yer alır. Tepe pencerelerinden doğudaki ise vitraylarla süslüdür. Karacabey Türbesi'nde altta yedi büyük, üstte kasnakta petek şeklinde şebeke doldurulmuş sekiz küçük pencere yer alır. Alt pencereler demir kafeslidir. İç içe girmiş üçer sıra tuğla ve bir sıra taştan örülmüş, sivri kemerli iki nişle çerçevelenmiştir. İçte üst pencerelerin aralarında altları mukarnaslı birer sağır niş bulunur. Cenabi Ahmet Paşa Türbesi'nde altta demir parmaklı, sivri alınlıklı altı,

üstte ise içi petek desenli ve üçü vitraylarla süslenmiş sekiz alçı penceresi görülür. Pencereleler dışta portal gibi iki renkli taşlı sivri kemerle taçlanır. Alt pencere alınlıkları içte kalem işleri ile süslenmiştir. Karyağdı Türbesi'nde altta altı cephede dikdörtgen sivri kemerli alınlıklara sahip, demir parmaklıklı pencereler, üstte giriş kısmı hariç yuvarlak kemerli petek gibi şebeke ile doldurulmuş yedi pencere bulunur. Pencereleler lokmalı demir parmaklıklarıyla korumaya alınmıştır. Yedi cephede halen sağır kemerlerin üstündeki yuvarlak, tuğla kemerli, küçük üst pencereler alçı şebekelidir. Osman Fazıl Paşa Türbesi'nde altta beş büyük, demir parmaklıklı dikdörtgen pencere iki renk mermerden sivri alınlıklara sahiptir. Üst pencereler yuvarlağa yakın sivri tuğla kemerlidir ve petek gibi şebeke ile doldurulmuştur. Giriş ve iki yanında pencere bulunmaz, sadece beş adet pencere bulunur. Saraç Sinan Türbesi'nin cami avlusuna bakan tek bir penceresi vardır. Azimi Türbesi'nin güneyde bir, batıda iki dikdörtgen penceresi vardır. Taş söve ve lentolu pencerelerin üstü sağır kemerlerle hareketlendirilmiştir. Zeynel Abidin Türbesi'nde kuzey ve doğu cephelerde iki küçük pencere bulunur. Taceddin Türbesinin yuvarlak kemerli beş penceresi vardır. Mamak Hüseyin Gazi Türbesi'nin hafif sivri kemerli iki adet penceresi bulunur. Beypazarı Boğazkesen Türbesi'nin batı cephesinde dikdörtgen bir pencere vardır ki bu yapının tek penceresidir. Taceddin Türbesi ikisi dışarıya, birisi camiye, diğer ikisi girişe açılan yuvarlak kemerli beş pencere vardır. Beypazarı Karaca Ahmet Türbesi'nin hem ön mekanın hem de kare mekanın güney cephesinin ortasında dikdörtgen çerçeveli birer pencere bulunur. Beypazarı Kuyumcutekke Köyü Kara Davud Türbesi'nde güney cephede altta dikdörtgen iki pencere ile ortada sivri kemerli bir tepe penceresi açılmıştır. Alt pencereler üzerinde almaşık örgülü, sivri kemerli alınlıklara sahiptir. Doğu cephede giriş kapısı üzerinde güney cephedekine benzer bir tepe penceresi bulunur. Batı cephede orijinal giriş üzerinde dikdörtgen bir pencere açılmıştır. Beypazarı Kozalan Köyü Kara Davud Türbesi'nde güney cephede dikdörtgen bir pencere açılmıştır. Pencere açıklığının önünde, dikey çubuklu, basit demir korkuluğu vardır. Beypazarı Kabaca Köyü Kaygusuz Abdal Türbesi'nin batı cephesinin ortasında, güney cephedekilerden daha büyük bir adet kare çerçeveli pencere açılmıştır. Güney cephede de doğu ve batı köşelere yakın açılmış, kare çerçeveli birer küçük pencere bulunur. Pencerelelerin önünde, ahşaptan klasik tarzda yapılmış, lokmalı parmaklıklar bulunur. Beypazarı Yediler Türbesi'nde güney ve batı cephede birbirine simetrik düzenlenmiş yuvarlak kemerli birer pencere bulunur. Pencerelelerin yan söveleri tek parça olup, üst taş örgülü kemerlerinin kilit taşları da taşkındır. Ayaş Bünyamin Türbesi'nin güney cephesine açılan kapının yanında türbeye açılan dikdörtgen çerçeveli bir pencere vardır. Yapının batı cephesinde pencere yokken, kuzey cephenin ortasındaki küçük dikdörtgen pencere, doğu cephesinde de ortada zeminden yüksekte dikdörtgen bir hacet

penceresi vardır. Polatlı Hacı Tuğrul Türbesi'nin kübik gövdesinin iki cephesi sağır, bir cephesinde kapı, diğer cephesinde iki pencere vardır. Dikdörtgen pencerelerin üstündeki sivri kemerler, geometrik motiflerle süslüdür. Gündül Samut Bali Türbesi'nin kapısının yanında küçük bir pencere bulunur. Kazan Turasan Bey Türbesi'nin her cephesinde sivri kemerli birer pencere yer almaktadır. Güneydeki penceresinin üstünde tuğladan sağır bir kemer vardır. Çamlıdere Şeyh Ali Semerkandi Türbesi'nin girift cephesinin ortasında çift kanatlı demir kapısının iki yanında kesme taştan kemerli, demir şebekeli birer penceresi bulunmaktadır.

3.1.7. a. Türbelerde Yer Alan Diğer Bölüm ve Unsurlar

3.1.7.a.1. Türbenin İçi

Ankara türbelerinin içi genellikle son devirlerde geçirdikleri tamirler neticesinde alçı sıvalıdır. Türbe içlerinde çoğunlukla sandukalardan başka unsurlar yer almaz. Türbelerde mihrabiye kullanımına (Yörük Dede (Doğanbey) Türbesi, Hacı Bayramı Veli Türbesi, Karyağdı Türbesi, Osman Fazıl Paşa Türbesi, Zeynel Abidin Türbesi, Mamak Hüseyin Gazi Türbesi, Beypazarı Boğazkesen Türbesi, Beypazarı Karaca Ahmet Türbesi, Beypazarı Kuyumcutekke Köyü Kara Davud Türbesi, Beypazarı Kabaca Köyü Kaygusuz Abdal Türbesi) olmak üzere türbelerin üçte birinde görülür. Yörük Dede (Doğanbey) Türbesi Ayaş Bünyamin Türbesi, Kalecik Kazancı Baba Türbesi'nde de duvarlarda nişler görülür.

Ahi Şerafeddin Türbesi'nin içi bugün alçı sıvalıdır, taban altıgen taşlarla döşenmiştir. İçeride sadece yedi adet mezar bulunur. Yörük Dede (Doğanbey) Türbesi'nde üç dikdörtgen niş ve bir de mihrap bulunur. Kesikbaş Türbesi'nin içi sıvalıdır ve içeride sadece beton sıvalı bir lahit bulunur. Hacı Bayramı Veli Türbesi'nin içinde sekiz adet sanduka bulunur. Türbenin içini süsleyen kalemişleri 1941'de yapılmıştır. Kubbe tezyinatında Konya Mevlana Türbesi ve Bursa Yeşil Cami kalemişleri esas alınmıştır. Kubbe süslemelerinde sülüs hatla yazılmış ayetler ve “Allah, Muhammed” kelimeleri altı defa tekrarlanarak bir kompozisyon oluşturulmuştur. Kubbeyi taşıyan kemerlerde yalancı somaki mermer motifleriyle bezenmiştir.²⁸⁰ Türbeye asimetrik yerleştirilen alçı mihrap mukarnaslı ve sadedir. Kubbe ve Türk üçgenleri sarı, turuncu, lacivert, gri renkte zengin kalemişleri ile süslenmişlerdir. Karacabey Türbesi'nin içinde üç adet mezar bulunur. Bu mezarların biri Karacabey'e aittir, diğerleri hakkında da eşine, oğluna ve evlatlarından birine ait olduğu ile ilgili farklı rivayetler vardır. Türbenin iç duvarları badanalıdır. Kible yönünde; bulunmayan pencere yerine sembolik mahiyette alçı mihrap konulmuş olup, üstteki alınlık Bursa kemerli içleri rumi ve

²⁸⁰ Abdülkerim Erdoğan, a.g.t., s. 273-274.

palmetlerden oluşan arabesklerle süslenmiştir. Pencere üstlerine içi siyah ve kırmızı kalemle yapılan, ince kıvrık dal motifleri ve yazı; mihrabiyelerde ise siyah kalemle Rumiler işlenmiştir. Karyağdı Türbesi'nin içinde güneydeki sağır cephede birer mihrabiye ve niş vardır. Mihrabiye dikdörtgen nişlidir. Duvarları iki sıra kurt dişi ile sona erer. Türbenin içinde sadece bir sanduka vardır. Osman Fazıl Paşa Türbesi'nde içte pencere yoktur, kenarlardan birinde mihrap diğerinde ise sağır bir niş vardır. Türbenin içi bugün tamamen badanalıdır. Saraç Sinan Türbesi'nin içi sıvalı ve badanalıdır, içinde sekiz adet lahit bulunur. Bunun dışında hiçbir dekoratif öge bulunmaz. Azimi Türbesi'nin içinde sade bir mezar bulunur. İçi sıvalı olan türbede güney duvarda sade bir mihrabiye bulunur. Tüm duvarların üstünü dolaşan, kırmızı boyalı bir tahtaya beyaz boya ile kelime-i tevhid ve ayetler yazılmıştır. Zeynel Abidin Türbesi'nde üç adet sanduka bulunur, bunun dışında bir de güney duvarında küçük mihrabiye yer alır. Mamak Hüseyin Gazi Türbesi'nin içinde sade, alçı bir mihrabiye bulunur, bunun dışında bir de sanduka vardır. Beypazarı Boğazkesen Türbesi'nin içinde bugün tamamen yenilenmiş olan iki mezar bulunur. Ayrıca bir de mihrabiye bulunur. Bu mihrabiye çevresi içbükey profili bir bordürle kuşatılmıştır. Sekizgen kesitli, zar başlıklı sütuncelerin üzerinde üç kademede yükselip, tepede düz hat oluşturan bir çerçevenin içerisinde, mukarnaslı kavsarası bulunan dikdörtgen planlı bir niş ve bu nişin içerisinde istiridye kabuğu formunda kavsarası olan yarım daire planlı ikinci bir küçük niş bulunur. Beypazarı Karaca Ahmet Türbesi'nde düzensiz bir biçimde sandukalar dizilmiştir. Ön mekânda üç adet, kare mekânda ise dört sanduka bulunur. Ön mekânda giriş kapısının önünde ahşap korkuluklu L şeklinde bir sahanlık bulunur. Beypazarı Kuyumcutekke Köyü Kara Davud Türbesi'nde sembolik önemi olan mihrabın herhangi bir özelliği yoktur. Batı cephesindeki orijinal giriş açıklığı iç kısımda küçük bir duvar nişine dönüştürülmüştür. Türbede üç büyük ve altı küçük sanduka da bulunur. Zemin döşemesi ise ahşaptır. Beypazarı Kabaca Köyü Kaygusuz Abdal Türbesi'nin iç mekânındaki sembolik mihrap, alçı kalıplama tekniğinde yapılmış yuvarlak kemerli bir bordürün içerisinde düz bir yüzey oluşturur. Türbe içinde düzensiz toplam on adet sanduka bulunur. Beypazarı Yediler Türbesi'nde iç mekânda sadece pencerelerin çıkıntıları genişletilmiştir. İçeride yedi adet sıvalı sanduka bulunur. Ayaş Bünyamin türbesinde Bünyamin Ayaşı'ya ait büyük bir sanduka ile birlikte daha küçük dört sanduka bulunur. Batı duvarında ise pencere formunda küçük bir dikdörtgen niş bulunur. Kalecik Kazancı Baba Türbesi'nde büyük bir sanduka bulunur. Duvarlar sivri kemerli hafifletme kemeriyle hareketlendirilmiştir. Güney duvarında düşey dikdörtgen çerçeveli niş bulunur. Üzerinde de sivri kemerli alınlığa sahiptir. Gündül Samut Bali Türbesinin içinde dört mezar bulunur.

3.1.7.a.2. Cenazelik

Ahi Şerafeddin Türbesinde, Yörük Dede (Doğanbey) türbesine cenazelik kısmı bulunmaz. Kesikbaş Türbesinde altta bugün girişi kapalı bir mezar odası bulunur.

3.1.7.a.3. Sandukalar

Ankara türbelerinin içinde yer alan sandukalar sanatsal öneme sahip sanduka sayısı azdır. Sandukalar genellikle taş malzemeden yapılmıştır. Türbelerde türbede yatan zatın yakınları ve müritlerinin de mezarlarının olduğu örnekler bulunur.

Ahi Şerafeddin Türbesinde içeride yedi adet mezar bulunur. Sandukaların başında ahilik serpuşu bulunur. Buradaki Ahi Şerafeddin'e ait sanduka Ankara Etnografya Müzesi'ne kaldırılmıştır. Bu sanduka ahşaptır. Bunun dışında iki adet mezar altıgen mavi çinilerle kaplıdır. Kitabeleri olmadığından kime ait olduğu bilinmemektedir. Alçı süslemeli, başı serpuşlu büyük sandukada halen bir kitabe görülememektedir. Yörük Dede (Doğanbey) türbesinde süssüz tek bir mezar bulunur. Kesikbaş Türbesi'nin içinde beton sıvalı bir lahit bulunur. Cenabi Ahmet Paşa Türbesi'nin içinde sadece bir tane, taş sanduka bulunur. Karyağdı Türbesi'nin içinde sadece bir sanduka vardır. Osman Fazıl Paşa türbesinde daha önceden Osman Fazıl Paşa'ya ait olduğu bilinen sanduka sonradan aile mezarlığına nakledilmiştir.²⁸¹Saraç Sinan Türbesi'nin içinde sekiz adet çimento sıvalı mezar bulunur. Mezarların kitabeleri de bulunur, kitabeler Arapça ve taşandır. Lahitlerden bazılarının mezar taşı yoktur, olanlar İbrahim Hakkı Konyalı tarafından okunmuştur. Azimi Türbesi'nde sadece bir adet mezar bulunur. Bu mezarın kitabesi de mevcuttur. Beypazarı Kuyumcutekke Köyü Kara Davud Türbesi'nde başlıksız, e üç büyük ve altı küçük sanduka da bulunur. Beypazarı Kozalan Köyü Kara Davud Türbesi'nde üç adet sanduka bulunur. Bunların ortadaki hariç diğerlerinde başlık görülmez. Sandukalar kaba yonu taş örgülü olup, şap betonuyla yüzeyleri sıvanarak, beyaz renkte boyanmışlardır. Beypazarı Kabaca Köyü Kaygusuz Abdal Türbesi'nin içinde on adet sanduka bulunur. Sandukalar sıvanmıştır ve bunların başlarında orijinal olmayan siyah renkli isim ve lakaplara rastlanır. Beypazarı Yediler Türbesi'nde yedi adet, kime ait olduğu bilinmeyensıvalı sanduka bulunur. Polatlı Karaca Ahmet Türbesi'nin içinde üç sanduka vardır. Nallıhan Tabduk Emre Türbesi'ndeki 6 adet sanduka, Tabduk Emre ve yakınlarına aittir. Kazan Turasan Bey Türbesinde Turasan Bey, kız kardeşi Ayşe ve yeğeninin mezarları vardır.

²⁸¹ Gönül Öney, a.g.e., s. 119.

3.1.8. Cami ve Mescitlerde Süsleme Teknikleri Açısından Üslup Gelişimi

3.1.8.1. Taş Süsleme

Anadolu Selçuklu mimari taş bezemesi 13. yy. Anadolusunun Selçuklu devrinde oluşmuştur. Burada elbette 12. yy. ın Anadolu beyliklerinin, Danişmend, Saltuklu, Mengücekoğullarının katkısı da göz önünde bulundurulur. Anadoluda büyük yapı faaliyeti gösteren Selçukluların ana malzemesi taştır. Taş, dini ve sivil eserlerin portallerinde büyük ustalık ve ince bir zevkle bezenerek Anadolu'ya özgün bir üslup yaratılmıştır. Portallerde, (Divriği Kale Cami(1180), Divriği Sitti Melik Türbesi (1195-96), Kayseri Çifte Medrese (1205), Antalya Evdir Han (1215-1219), Aksaray Alay Han (1210-1220), Konya İnce Minareli Medrese (1264), Konya Karatay Medresesi (1250), Beyşehir Eşrefoğlu Cami (1291)) yanı sıra, minare (Niğde Alâeddin Cami (1223) minaresi), mihrap (Erzurum Kale Mescidi (1154), Dunaysır Ulu Cami (1204), Niğde Alâeddin Cami (1223), Divriği Ulu (1228), Kayseri Hunad Hatun (1237-38), Kayseri Hacı Kılıç (1249), Harput Ulu Cami (1156-57)), minber, konsol, kemer, eyvan, profiller, pencere kemerleri, tonozlar ve sütun başlıklarında da taş etkinlikle kullanılmıştır. Selçuklu taş işçiliğinde ana bezeme unsurları; bitkisel (palmet, rumi çeşitleri, lotus, akantüs, birleşik nebati formlar), geometrik (geçmeler, kapalı ve açık geometrik sistemler, yıldız), yazı (kufi ve nesih yazı), figür (hayvan figürleri, kozmolojik tasvirler, çörteler, insan figürleri) bezemeler, konsol, silme, rozet, küre ve levhalar, köşe sütun ve başlıkları, mukarnaslardır.²⁸² Ayrıca Selçuklular taş işleme tekniklerini de yontma, kabartma, oyma gibi geliştirmişler ve bunları ustalıklı kullanmışlardır. Hemen her şehirde taşçıların, taşçı ustalarının²⁸³ ve hatta bunların kendilerine has bir sembol dili geliştirdiği ihtimalinin yüksek olduğu bilgisi de Selçuklu taş işçiliği ve tezyinatının boyutları bize göstermesi açısından çarpıcıdır.

Beylikler dönemine ait yapılarla Anadolu Selçuklu ve Erken Osmanlı dönemine ait yapılardaki taş süslemeyi karşılaştırdığımızda; taş süslemenin yer aldığı yapı türleri Anadolu Selçuklu döneminde kale, han, cami, medrese, zaviye ve türbe; Beylikler devrinde cami, medrese, imaret, darülhuffaz, zaviye, tekke, türbe, hamam ve çeşme; Erken Osmanlı dönemlerinde ise cami, medrese ve bedesten oluşturmaktadır. Yapılarda süslemenin yer aldığı elemanları ele aldığımızda; Anadolu Selçuklu döneminde portal, kapı, pencere, minare, eyvan ve mihrap; Beylikler döneminde cephe, portal, kapı, pencere, korkuluk, şebeke, saçak, minare, eyvan, tavan ve mihrap, Erken Osmanlı döneminde ise portal, pencere alınlıkları, tavan ve

²⁸² Ayrıca bkz. Semra Ögel, *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı*, Akbank Yayınları, 1986.

²⁸³ Zafer Bayburtluoğlu, *Anadolu Selçuklu Dönemi Yapı Sanatçıları*, Erzurum Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1993, s. 240.

mihrapla sınırlı tutulmuştur.²⁸⁴ Çeşitli devirlerde taşın süsleme unsuru olarak kullanıldığı yapı türleri, mimari bölümler ya da süslemenin karakteri bilgilerinden hareketle Ankara mahalli üslubunda taş süslemeye ne Selçuklu, ne beylikler ne de Osmanlı dönemlerindeki kullanım kadar büyük oranda yer verilmediğini görürüz. Esasında taş malzeme kullanımı ile malumat verilen başlıkta da belirtildiği üzere Ankara havzasında taş malzeme çok sınırlı miktarda kullanılmıştır. Ankaralı taş ustaları taş süsleme maharetlerini sergileyecekleri kadar bile taş malzeme bolluğuna erişememişlerdir. Burada iradi bir seçim olduğu, mahalli üslup ruhunun çağlar boyunca bozulmadığına şahit oluyoruz. Yakın coğrafyalarda aynı yüzyıllarda ortaya çıkan mimari eserlerin varlığı bu savı delillendirmektedir. Özetle Ankara mahalli üslubunda yaygın ve gelişmiş taş süsleme örnekleri görülmemektedir.

Ankara'daki cami ve mescitlerde görülen taş süsleme örneklerine gelince; Kurşunlu Cami'nde bugün kapalı olan son cemaat mahalline açılan sivri kemerli büyük bir niş içine alınmış taş söveli ve basit yay kemerli giriş kapısının kemer üzengilerine zarif mukarnaslar işlenmiştir. Karacabey (İmaret) Cami'nin Ankara taşından işlenmiş mukarnaslı portalı, iki mihrabiye ile çevrilmiştir. Portal nişi büyük bir bursa kemer içine alınmıştır. Mukarnaslar tabiattaki mağara salkımlarına benzer, iri sarkmalardır. Portal nişinin köşelikleri yenilenmiştir. Kapı söveleri üzerinde beş kademeli, profili takiben portalin üç kenarını dolaşan kitabede caminin mimarının ismi verilmektedir. Portalin dış yan yüzeylerinde profilli çerçeve içene alınmış birbirini kesen çokgenlerin meydana getirdiği geometrik geçmelerle süslü nişler bulunur.

Şereflikoçhisar Alâeddin Cami'ne giriş kuzey cephede son cemaat yerinin orta bölümüne açılan yerde olup beden duvarlarından hafif çıkıntı yapacak şekilde olup, kapı kenarında bir takım geç devir özelliği arz eden taş süsler bulunur. Ayaş Bünyamin Cami'ne doğu cepheden, sonradan açıldığı tahmin edilen, sivri kemerlerin kuşattığı dikdörtgen bir kapı kemeri üzerinde iki adet de rozet bulunur. Ayaş Killik (Karakaya) Cami'nin girişi kuzey cephe ortasında, dışa doğru kavis yapan profilli, sivri kemerin çevrelediği bir kapı iledir. Polatlı Hacı Tuğrul Köyü Cami'nde giriş kapısı kuzey cephede olup buranın önü daha sonradan kapatıldığından orijinal kapı içeride kalmıştır. Cami giriş kapısı üzerinde yer alan kilit taşı yuvarlak kemer formlu olup beden duvarlarından dışa taşkın ve pencere kemer formları ile aynı özelliktedir. Nallıhan Nasuh Paşa Cami'ne girişi sağlayan kapı, kilit taşı çıkıntılı ve dairevi kemerlidir. Kalecik Şehsuar (Saray) Cami'nin kuzey cephesi zaman içinde değişikliklere uğrasa da giriş kapısı bu cephede yer alır. Basık kemerli bu giriş açıklığı

²⁸⁴ Muhammet Görür, *Beylikler Devri Mimarisinde Taş Süsleme*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1999, s. 473.

sivri kemerli bir niş içindedir. Basık kemerin kavisi, nöbetleşe dizilmiş açık ve koyu renkte taşlardan oluşur. Gölbaşı Karagedik Beldesi Cami'nin son cemaat yeri girişi dikdörtgen şeklinde, taş lento ve söveli bir kapı iledir. Son cemaat yerinden harime giriş ise mihrap eksenindedir. Orijinal olan bu giriş kapısının iki yanında kademeli olarak içbükey ve dışbükey silmelerle hareketlendirilmiş bir kaide üzerinde yer alan yivli taş ayaklar bulunur. Ayaklar kaide biçimindeki başlıklarla sonlanırken bu başlıklar kilit taşı belirgin basık taş kemerle birleşir. Kilit aşında ay yıldız motifi ile birlikte tarih yer alır. Haymana Karacahoca Köyü Cami(M.1906)'nde kuzey duvarının tam ortasına, üçgen alınlıklı, dikdörtgen oluşturan silmelerin içinde, yuvarlak kemerli iki renkli taşlı olan giriş kapısı yer alır. Kilit taşı profilli olup, dışa taşkındır.

Cenabi Ahmet Paşa Cami'nde son cemaat yerinde kapının iki yanına gelecek şekilde simetrik olarak ikişer dikdörtgen pencere açılmıştır. Dıştan demir parmaklıklarla örtülü pencerelerin sivri kemerlerinde renkli taş işçiliği dikkat çeker. Kurşunlu Cami'nde harimin her cephesinde ikişer adet, sivri tuğla kemerli nişler içine alınmış taş söveli pencereler bulunur. Kalecik Tabakhane Cami'nde doğu cephede, arazinin meybinden dolayı üstte üç, altta ise kuzey uca doğru olmak üzere iki adet yuvarlak kemerli pencere bulunur. Profilli taş pencere gövdelerinde üzengi ve kilit taşları vurgulanmıştır. Yüksekte kalan güney cephenin yalnızca üst kısmında, yanlarda yuvarlak kemerli, ortalarda düşey dikdörtgen olmak üzere üç pencere bulunur. Ortadaki dikdörtgen pencere söveleri ise ahşaptır. Kuzey cephede boşaltma kemerleri içinde, doğu ve batı yönlerde üst üste ikiler adet yuvarlak kemerli pencere bulunur.

Kızılcahamam Çeltikçi Eski Cami'nde, Lalahan Odabaşı Cami'nde, Gündül Tahtacıörencik Cami'nde, Gölbaşı Karagedik Beldesi Cami'nde taş lentolu ve söveli pencereler görülür. Elmadag Lalahan Odabaşı Cami'nde kesme taştan sövelere sahip pencereler, dıştan basık kemerli, dışa taşkın ve kilit taşlıdır. Bazı kilit taşları ile kemer üst köşe taşları beyaz renkli taştan yapılarak cephelere hareketlilik kazandırılmıştır. Gündül Tahtacıörencik Cami'nde kuzey cephede pencerelerin çevresini dolaşan beyaz taştan yapılmış söve ve kemerler dışa taşkındır. Kemerlerin kilit taşlarında kabartma olarak vazo ve çift ay yıldız motifleri işlenmiştir. Aynı sistemde batı cephesinde üç, güney cephesinde iki adet penceresi bulunur. Gölbaşı Karagedik Beldesi Cami'nde harime girişin iki yanında yine taş lentolu ve söveli basık kemerli kilit taşı belirgin birer pencere yer alır. Caminin pencereleri basık kemerli ve büyük ebattadır. Pencerelerin kilit taşları belirginken, dıştan pencere kemerlerinde iki renkli taş kullanılmıştır. Gölbaşı İncek Eski Cami'nde güney cephede altta kemerli, mihrap üstünde dıştan dikdörtgen içten ise kemerli alçı şebekeli bir, doğu cephede altta iki adet kemerli, üstte mahfil tarafında küçük kemerli bir penceresi vardır. Kuzey ve

doğu duvarları penceresizdir. İçten dikdörtgen formlu olan pencerelerin söveleri kesme taştan ve demir parmaklıdır.

Beypazarı Kurşunlu (Evsat Hoca Nazır) Cami'nde son cemaat mahallindeki revaklarda sivri kemerlerin kilit taşlarının ön yüzlerine bitkisel motifli veya işlemez bırakılmış bir rozet yerleştirilmiş, revakın doğu ve batı köşesindeki sütunlar, baklava dilimli başlıklara sahiptir. Giriş kapısının iki yanındaki mihrabiyelerin küçük sivri kemerli, dörtkenarlı kavsara boşlukları içerisinde bir sıra mukarnas benzeri kabartma görülür. Mukarnasların iç tezyinatları simetrik değildir. Doğudaki mihrabiyelerin kavsara eteğindeki kemerciklerin altına birer adet rozet yerleştirilmişken, batıdaki mihrabiye'nin kavsara kısmında mukarnası andıran dört birimli, kısa kabartma dizisi bulunur. Beypazarı Tabakhane Cami'nde düz profilli saçak silmeleri, dışa çıkıntılı pencere söveleri, kilit taşı dışa taşırılmış kapı-pencere kemerleri taş malzemenin cephelerde dekoratif kullanımıdır. Bugünkü giriş kapısının yuvarlak kemerli sövesi, içbükey ve dışbükey hatlarla profillendirilmiştir. Orijinal kuzey cephesindeki giriş kapısının etrafı, yine dışbükey profilli bir silme kuşağıyla çevrilidir. Beypazarı Yeni Cami'nin cephelerinde kesme taş malzemenin dekoratif kullanımıyla elde edilmiş, dış görünümü hareketlendirilen mimari detaylara rastlanır. Aralıklı konsol dizisi şeklinde güney ve batı cepheleri dolaşan saçak silmesi, dükkân açıklıkları üzerindeki tahfif kemerleri ve pencere sövelerinin cephe yüzeylerinden çıkıntı yapan taş örgüleri, dış görünüme hareket kazandırır. Beypazarı Cevizlerkaşı Sokağı Mescidi'nde kesme taş malzemenin yapılmış yuvarlak kemerli kapı-pencere söveleri ile profilli saçak silmesi, cepheye hareket kazandırır. Kapı-pencere sövelerinin yuvarlak kemerlerine ait kilit taşları dışarı taşırılarak belirginleştirilmiştir. Bugün büyük kısmı kopup etrafa saçılan saçak silmesi parçaları içbükey ve dışbükey profillidir.

Ankara mahalli üslubunda daha önceden taş malzeme kullanımı başlığında da belirttiğimiz üzere taş süsleme yaygın değildir. Taşın yapı elemanı ya da süsleme unsuru olarak kullanıldığı alanlar bile oldukça sınırlıdır. Taş süslemenin görüldüğü alanlar içinde kapı söveleri ya da kapı kemerleri gelir. Bunların da en eski örneği Kuşunlu Cami(16.yy.), Beypazarı Cevizlerkaşı Sokağı Mescidi (M.1876)Kalecik Şehsuvar (Saray) Cami(15.yy.), Kalecik Gökçeviran/Gökören Köyü Cami (13.yy.) kapısı söveleri ve kemeri, Kızılcahamam Çeltikçi Eski Cami (19.yy. sonu 20.yy. başı), Polatlı Oğuzlar (Yağır) Köyü Cami(?), Gölbaşı Karagedik Beldesi Cami(M.1812) olup, bu uygulama daha sonraki devirlerde çok sık olmasa da devam etmiştir. Bunun dışında yine geç dönem örneklerinde kapı ve pencere üstlerinde kilit taşı şeklinde taş süsleme sayılabilecek motifler görülür.

Dikkat edilirse bu istisnai örnekler zaten Ankara mahalli üslubunun dışında kalan nadir eserlerdir. Örneğin 15.yy. kubbeli mescitlerinden olan Kurşunlu Cami'nin giriş kapısı üzerinde yer alan kemer üzerindeki mukarnaslar, 15.yy.da erken devir Osmanlı mimarisi tarzında yapılan Karacabey Cami portalindeki taş süslemeleri, 16. yy. kubbeli Osmanlı mimarisi örneği olan Cenabi Ahmet Paşa Cami son cemaat yerinde kapının iki yanına gelecek şekilde simetrik olarak ikişer açılan, dıştan demir parmaklıklarla örtülü pencerelerin sivri kemerlerinde renkli taş işçiliği, Ankara mahalli üslubunda çok münferit örneklerdir. Ankara mahalli üslubunda büyük yer tutmayan bu taş süsleme örneklerinin büyük bir kısmı da geç dönemde inşa edilmiş ya da geç dönemde tamir edilmiş eserlerde görülür ki bunların sayısı da sınırlıdır. Şereflikoçhisar Alâeddin Cami'ne giriş kapısı kenarındaki taş süslemeler, Ayaş Bünyamin Cami'ne sonradan açıldığı tahmine dilen kapı üzerindeki rozetler, Polatlı Hacı Tuğrul Köyü Cami'nde giriş kapısı üzerindeki dışa taşkın profilli taş işçiliği, Nallıhan Nasuh Paşa Cami'ne girişi sağlayan kilit taşı çıkıntılı kapı bu örneklerin en belirginleridir. Fakat bunlar Ankara mahalli üslubunda önem arzetmeyen ve son devir tamiratlarında bu hale gelmiş süslemelerdir.

3.1.8.2. Tuğla Süsleme

Ankara cami ve mescitlerinde tuğla almasıık örgülü cephe duvarlarında, kapı-pencere alınlıklarında, kubbe ve geçiş elemanlarında ve minarelerin şerefe altı örgülerinde taşıyıcı özelliğinin yanında süsleme amaçlı olarak da kullanılmıştır. Alâeddin Cami'nin, Ahi Şerafeddin Cami'nin minaresinin, Ahi Elvan Cami'nin, Karacabey Cami'nin minaresinin gövdesi tuğladandır. Ahi Şerafeddin Cami'nin tuğla gövdede şeritler halinde, sekizgen pabuçluk kısmında ise yer yer turkuaz renkli sırlı tuğla malzeme dikkat çeker. Karacabey Cami'nin minare gövdesi tuğladan inşa edilmiş olup kaideden sonra mavi sırlı tuğlalar burada da görülür. Karacabey Cami'nin son cemaat cephesinde, Hallaç Mahmud Mescidi'nin, Abdülkadir İsfehani (Tabakhane) Mescidi'nin, Kalecik Saray Şehsuvar Cami'nin, Beypazarı Alâeddin Cami'nin duvarlarında taş ve tuğla almasıık olarak kullanılırken; Ağaç Ayak Cami'nde, İbadullah Cami'nin, Hacı Bayram Cami'nin, Zincirli Cami'nin, Ramazan Şemseddin (Kale Pazarı) Cami'nin, Telli Halil Mescidi'nin, Yeşil Ahi Cami'nin duvarları tamamen tuğladandır. Bu verilerden hareketle Ankara mahalli üslup geleneğinde tuğla kullanımının çok yaygın olmadığını, ne Selçuklular devrindeki yaygın tuğla minare geleneğinin, ne erken devir osmanlı'da görülen tuğla-tş almasıık kullanımının Ankara ekolünde önemli bir yer tutmadığını görmekteyiz. Bugün günümüze ulaşan taş-tuğla almasıık örgülü camilerin bu hallerinin 18 ve 19.yy. larda geçirdikleri tamirlerden sonra aldıklarını,

Alâeddin ve Ahi Elvan cami minarelerinin de böyle olduğunu söyleyebiliriz. Ankara mahalli üslubunda orijinal tuğla süsleme örnekleri (Arslanhane Cami'nin sırlı tuğla ile süslü gövdesi, Karacabey Cami'nin sırlı tuğla işlemeli tuğla gövdesi hariç) oldukça azdır.

3.1.8.3. Ahşap Süsleme

Ankara cami ve mescitlerinde ahşap süsleme, cami ve mescitlerin tavan kaplamalarında, mahfillerin sütun başlıklarında, minber ve korkuluklarda görülmektedir. Ahşap tavan kaplamaları düz veya geometrik çıtalı olup, içlerinde merkezi göbek kompozisyonu bulunan örnekler çoğunluktadır.

Minber ve mahfil korkulukları geometrik motifli parçalardan oluşup ajur görünümlüdür. Ankara camilerinin mahfillerinde kullanılan ahşap direklerin üzerlerinde, yassı başlıklar bulunmaktadır.

Alâeddin Cami'nde sadece minber ve tavanda süsleme vardır. (Res.62)Ceviz minber, taç, külah ve kaide kısmı hariç orijinaldir. Yan aynalıklar taklit künde-kari tekniği ile yapılmıştır. Orta boy minberlerden olup, aynalıklarda girift geometrik kompozisyonlar, çokgen, altıgen, yıldız ve baklavalara motifleri ahşap blokun üzerine çakılmıştır. Şerefe altı aynı teknikle sekizgen ve yıldız motifleri ile süslenmiştir. Şerefe korkuluğunda da bulunan sekizgen yıldızların yanında merdiven korkuluğunda çatma çıtalarla, geçme altıgenler meydana getiren sade bir işçilikle yenilenmiştir.

Arslanhane Cami'nde tavan dikine hatılların arasını dolduran enine kirişlerle ve bu kirişlere geçişi sağlayan konsollarla işlenmiştir. (Res.64)Konsollarla kirişlerle geçişte palmet biçimli süsler görülür. Yanlara göre daha geniş ve yüksek olan orta sahında konsol sırası üç sıralıdır. Arslanhane Cami'nin ahşap süslemesini gördüğümüz cevizden yapılmış minberi devrin en başarılı örneklerindendir. Selçuklu Devrinin tipik özelliklerini yansıtan minber iyi durumdadır. Şerefe ve külah kısımları yenilenmiştir. 1289-1290 tarihini veren minber kitabesi caminin yeniden yapılış devrini belirlemektedir. Araştırmalardan anlaşıldığına göre, aynı döneme ait Konya Alâeddin Cami, Malatya Ulu Cami, Ankara Kızıl Bey Cami minber süslemelerinde de bitkisel bezemeler ve rûmi motiflerin geometrik birimlerle birlikte kullanıldığı belirtilmektedir. Aynı döneme ait Kayseri Ulu Cami, Küçük Ali Oğlu Cami, Ankara Ahi Elvan Cami, Malatya Ulu Cami minberlerinde de benzer geometrik birimlerin kullanıldığı araştırmalardan anlaşılmaktadır.²⁸⁵

²⁸⁵ Zeliha Karaseki, *Ankara Arslanhane ve Ağaç Ayak Camilerinin Ahşap Süsleme Özellikleri*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Uygulamalı Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı, Mesleki Resim Eğitimi Bilim Dalı, Ankara, 2007, s.50.

Ankara Ahi Elvan Cami minberinde kullanılan yuvarlak satırlı derin oyma tekniğinin aynı dönemde birçok örnekte ve çok yaygın kullanıldığı anlaşılmaktadır. Örnekte gözlenen yuvarlak satırlı derin oyma tekniğinin minber yan aynalıklarında, kapıda, bordürlerde ve yazıda bol kullanım alanı bulunduğu anlaşılmaktadır. Siirt Ulu ve Ankara Kızılbey camileri minber yan aynalık ve kapılarında aynı tekniğe rastlanmaktadır. Taklit künde-kâri tekniğinin Ankara Arslanhane ve Ankara Alâeddin Camileriyle aynı döneme ait Kayseri Ulu, Kayseri Huand Hatun (1237), Ankara Kızıl Bey (13. yy), Divriği Ulu, Çorum Ulu Camileri minberlerinde de kullanıldığı araştırmalardan anlaşılmaktadır. Kafes tekniği, her iki camide de yalnızca minber korkuluklarında değerlendirilmektedir. Bu teknik, Anadolu Selçuklu dönemine ait Beyşehir Eşrefoğlu, Divriği Ulu, Çorum Ulu, Ankara Kızıl Bey, Ankara Ahi Elvan Cami'lerinin korkuluklarında da kullanılmıştır.²⁸⁶

Ahi Elvan Cami'nin başka bir tezyin edildiği kısmı tavanıdır.(67.Res.) Tavanı oluşturan kirişler ve sütunlar üzerindeki başlıklar değişik profillerle işlenmiştir. Tavan konsolları özenli işçilikle yapılmıştır. Yan sahnelerde bu konsollar tek, ortada çift kattır. Bu konsollar geniş ahşap yastıklarla sütunların üzerine oturtulmuştur. Yastıklar da zengin profilli, boğumlu ve oymalıdır. Yastıklar, sahneleri bölen ve mihraba dik uzanan ahşap kirişleri taşır. Kirişlerin arasında baklavalar meydana getiren çıtalar çakılmıştır. Hatıllarla kirişlerin birleştiği yerde konsol sırası yer alır.²⁸⁷

13. yy.ın ikinci yarısıyla tarihlenen Ahi Elvan Cami'nin pencere kapakları da büyük bir rastlantıyla aynı yıllarda yapılmıştır. Ahi Elvan Cami minberi üzerinde görülen rumi ya da palmetli veya yalnızca rumi desenler her ikisinin aynı zamanda yapıldığını kanıtlar. Ayrıca minberde dikkat çeken lale motifleri 13. yy.ın sonlarında çoğalmaya başlamış, benzerleri Arslanhane Camii minberinde de karşımıza çıkmıştır. Bu pencere kanatları beylikler devrinde yapılmış olsa da aynen caminin kendisi gibi Selçuklu üslubunu yansıtır. Anadolu Selçukluların geliştirip yaygınlaştırdığı oyma tekniği ile yapılsalar da bazılarında künde-kâri/geçme tekniği de görülür. Oyma tekniğinde ağaç yüzeyi keskin uçlu bir kalemle oyumlu, oldukça girift stilize palmet ve kıvrık dallardan oluşan bir bezeme meydana getirilmiştir. İlkel kakma tekniğinin izleri görülen diğer pencere kanatları ise kalın ağaç parçaları birbirlerinin yuvalarına yerleştirilmiştir.²⁸⁸ Tavan da mihraba doğru dörderden üç sıralı ahşap sütunlar üzerine kurulmuştur. Tavan kirişlemesi yan sahnelerden ortaya doğru geçerken kademeli olarak ilerler. Bu kademeler krişilere oturur. Kuzeyden güneye boydan

²⁸⁶ Zehra Karaseki, a.g.t., s. 46, 47, 48..

²⁸⁷ Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s. 221, Gönül Öney, a.g.e., s.26

²⁸⁸ Erdem Yücel, a.g.m., s. 167-168

boya uzanan büyük atkılar konsollar vasıtasıyla üst üste bindirilir. Bu özellik bu cami tipindeki ulu camilerde de karşımıza çıkar.

Eyüp Mescidi'nin üçgen çıtalarla oluşturulan ahşap tavanı Ankara mescitleri için tipik tavan konstrüksiyonu tekrarlanır. Kalın kirişler üzerine birbirine paralel olarak konmuş olan tavan kirişleri üzerine tahtalar ince çıtalarla baklavalara ayrılmaktadır. Gerek orta kiriş ve gerekse kenar bingilerinin pervazları aşı boyalıdır. Çok harap vaziyette olan aşı boyamaları kırmızı, mavi, sarı renkleri ve bitkisel kompozisyonları ile dikkat çeker.

Geneği Mescidi'nin tavan konstrüksiyonunda mihraba paralel bir ahşap hatılla bölünür. Ahşap tavan kirişleri hatıla dik uzanır. Kirişlerin üzerine baklavalı meydana getiren üzeri nakışlı çıtalar çakılmıştır. Hatılla kirişlerin arasında profilli bir konsol sırası görülür. Ahşap sütun yine ahşaptan stalaktitli sütun başlığına sahiptir. Hatılla sütun başlığı arasında profilli bir yastık yer alır. Burada ve hatıl üzerinde bitkisel desenle, harap durumda kırmızı, mavi, sarı aşı boyası işleri seçilir. Molla Büyük Mescidi'nin mescidi ahşap tavanlıdır ve sütunların üzerinde ahşap sütun başlığı ve profilli yastık, camiyi enine bölen hatılı taşır. Orijinalde diğer 14-15. asır Ankara mescitlerinde olduğu gibi hatıla dik uzanan ahşap kirişler yenilenmiş ve yerini düz ahşap tavan almıştır. Tavanda hatıl arasında bir sıra profilli konsol sıralanır.

Örtmeli (Hoca Hundi) Mescidi'ndeki antik sütun başlıklarının batıdaki Dor, doğudaki Korint tipi ve akantus yapraklıdır. Sütun başlıklarının üzerinde zengin profilli yastıklar mihraba dik uzanan ve sahnaları bölen ahşap hatılları taşır. Ahşap hatılların alt yüzü boyama ile geometrik örgü motifi ve onu çevreleyen zincirek bodürüyle süslenmiştir. Yan yüzlerinde ise bitkisel dekor yer alır. Orta sahında hatıllarla bunları dikine kesen kirişler arasında konsol sırası görülür. Yan sahnalarda konsol sırası yoktur. Tavan seviyesi de daha alçaktır. Kirişler Arasında üzerlerine renkli bitkisel desenler dekore edilmiş olan çapraz çıtalar yer alır. Kirişlerin her iki ucunda bu grup camiler için tipik olan tekstil menşe'li ahşap lambri parçalar çakılmıştır. Orta sahnadaki lambrilerin üzerine boyama ile bitkisel motifler işlenmiştir. Mescidin ahşap boyama nakışlarında siyah konturlu, mavi, kırmızı, sarı renkler kullanılmıştır.

Çiçekçioğlu Cami'nin hariminin ahşap tavanı duvarlara oturur. Bu duvarlarda yer alan ahşap çubuklar ise papatyaya benzer çiçeklerle süslenmiştir. Tavan ortasında altıgen bir göbek yer alır. Göbeğin içi kasetlidir. Her köşeye içi çiçekli, baklava şeklinde bir ahşap parça çakılmıştır. Kuzeyde ise ahşap kadınlar mahfili yer alır.

İbadullah Cami'nin, ahşap tavanı kasetleme işçiliğine sahiptir. 17 ve 18. asır Ankara camilerinde olduğu gibi tavanın da içi geometrik çokgenlerle doldurulmuş olan altıgen rozet vardır.

Hacı İlyas Cami'nde uzunlamasına dikdörtgen planlı yapının ahşap tavan kaplaması küçük karelere bölünmüş olup her karenin köşelerinde, üzerlerinde birer çiçek motifi bulunan daha küçük dört köşe parçalar yer alır. Tavanın ortasında ise altıgen biçimindeki bir çerçevenin içi klasik Türk sanatında çok kullanılan girift yuvarlak motiflerle doldurulmuştur. Bu tavan göbeğinin üç sıra halindeki çerçevesi de çiçeklerle bezenmiştir. Gerek zemindekilerin gerekse üstte kadınlar mahfili için yapılmış ahşap direkler üzerine oturan mahfillerin korkulukları sanat bakımından dikkate değer bir özellik taşımaz.²⁸⁹

İki Şerefeli (Resul Efendi) Cami'nin son cemaat yerinin ve hariminin tavanı ahşaptır. Tavanın ahşap kaset işçiliği yağlı boya ile kaplanmıştır. Tavanın ortasında yer alan dikdörtgen göbekte eski kalem işi çiçek desenleri seçilir. Bu göbeğin içi sekizgen geçme çokgenlerle doldurulmuştur. Kuzeyde yer alan ahşap kadınlar mahfili balkon çıkıntısının altında da kalın, çiçekli kalem işi süslemeler bulunur.

Leblebicioğlu Cami'nin tavanı ahşaptır ve Ankara camilerinin çoğunda olduğu gibi kasetleme tekniği ile karelere bölünmüştür. Ortada altıgen rozet yer alır. Bugün tavanın üzeri yağlı boya ile boyalıdır. Camide tavandan başka kadınlar mahfili ve mahfilin merdivenleri de ahşaptandır.

Sarıkadı (Mimarzade) Cami'nin tavanı ve kadınlar mahfili ahşaptır. Tavanı kasetleme tekniği ile işlenmiştir ve ortada altıgen büyük bir göbek yer alır. Eskiden Ağaç Ayak Cami ve onun çağdaşları gibi kalem işi süslemelerle kaplı olduğunu tahmin ettiğimiz tavan bugün yağlı boya ile boyanmıştır. Kadınlar mahfilinin kafesleri ve korkulukları da iyi ahşap işçiliğe sahiptir. Mahfilin altında kasetleme tekniği ile işlenmiştir.

Telli Halil Mescidi'nin ahşap tavanın ortasında altıgen ve içi kasetli bir göbeği vardır. Kadınlar mahfili de ahşap işçiliğini gösterir.

Zincirli Cami tavanı doğrudan doğruya caminin duvarlarına oturur. Tavan çiçekli desenler ile süslenmiş ve yine aynı tarz bir süslü bordürle kuşatılmıştır. Tavanın ortasında bir altıgen rozetin bulunduğu göbek, aynı çiçek desenli kalın bordürle çevrelenmiştir. Bu göbeğin yüzeyi de geçme çokgenlerle, geometrik süslemeyle kuşatılmış ve boyanmıştır. Harim tavanı ile kadınlar mahfili tavanı ince bir kordonla ayrılmıştır. Kadınlar mahfilinin tavanında da harimde bulunan tavan süslemesine benzeyen bir ahşap işçiliği görülür. Bu tavanın ortasında da ahşap dikdörtgen bir pano bulunur. Bu panonun içindeki geçme çokgenler de çiçek desenleri ile süslenmiştir. Kadınlar mahfilinin altındaki müezzin mahfilinin tavanı ise ince çıtalarla altıgen ve üçgen olarak bölümlenmiş, kenar pervaz süslemelerinde ise boyama

²⁸⁹ Semavi Eyice, "Hacı İlyas Cami", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1996, Cilt: 14, s. 483

şeklinde hatayı çiçekleri ve yapraklardan oluşan motifler görülür. Bu süslemeleri ayrıca bütün alt sıra pencerelerinin iç kenarını çerçeveleyen pervazların yüzeyinde de görürüz. Pencerelerin üzerinde kartuşlar içinde yazılan “Kelime-i Tevhid”ler de ahşap boyama ile süslenmiştir. Ahşap süslemeleri kalemkârî ile yapılmış ve üzeri verniklenmiştir. Zincirli Cami, İbadullah Cami ve Hacı Bayram Cami nakışlarının Nakkaş Mustafa adlı aynı usta tarafından yapıldığı düşünülmektedir.

Tabakhane Cami’nde harimin tavanı kasetleme işçiliği ile süslenmiştir. Tavan ortasında içi geometrik ve bitkisel desenlerle boyanmış altıgen rozet bulunur. Buna benzer daha küçük bir rozet kadınlar mahfili tavanında da görülür. Daha da küçük üçüncü rozet hemen girişte tavanda bulunur. Tavan kasetleme işçiliği, tavan rozetleri ve boyamaları da 17. asır sonu 18. asır karakterine uygundur.

Kızılcahamam Çeltikçi (Eski) Cami’nin hariminin ahşap tavanının ortası fazla derin olmayan çökertme tavanlıdır. Tavandaki yuvarlak göbek kenarlara genişleyen sekizgenin ortasında yer almaktadır. Köşelerde sarı boyalı çeyrek göbekler yer alır. Polatlı Oğuzlar(Yağır) Köyü Cami’nin tavanı üç kademeli kırlangıç tavanlıdır. Tavanı desteklemek için sonradan bir ahşap direk konulmuştur. Polatlı Şuh Ali Köyü Cami’nin ahşap tavanının ortasında içinde altı yapraklı çiçek motifi olan altıgen küçük bir göbek yerleştirilmiştir. Fakat tavanın tamir geçirdiği düşünülür.

Polatlı Hacı Tuğrul Köyü Cami’nde kadınlar mahfilinin ahşap tavanı sade olup, merkezde ışınsal formlu ve renklerle hareketlendirilmiş bir tavan göbeği, köşelerde dörtte bir ölçüde merkezdeki göbek formunun uygulandığı görülür. Kazan Orhaniye Cami’nde harimi örten tavanın ortasında kare bir göbek bulunur. Göbeğin merkezinde yuvarlak dilimli bir madalyon ve çevresinde simetrik ve içleri geometrik desenle bezenmiş kare kasetler sarı, lacivert, yeşil ve beyaz boyalıdır.

Çubuk Kutuören (Kuruviran) Köyü Cami’nde çıtalı ahşap tavanın ortasında çokgen bir göbek bulunur. Güdül Yukarı Mahalle Cami’nde ahşap tavanın merkezinde ortasında hafif sarkıt olup, merkezden açılan şualarla dairesel göbek bulunur. Küçük boyutta şualı göbeklerde yapılmıştır. Güdül Afşar Köyü Cami’nde tavanın da ortasında oyma tekniği ile geometrik şekillerden oluşan yuvarlak göbek bulunur. Güdül Emirler Mahallesi Cami’nde çıtalarla karelere bölünmüş ahşap tavanda oymalı merkezden açılan şualı göbekler çakma tekniği ile yapılmıştır. Aynı tezyinat kadınlar mahfilinin ortasındaki çıkmanın altına da yapılmıştır.

Gölbaşı İncek Eski Cami’nin ahşap harim tavanı, merkezinde çok kollu ışınsal göbek ve etrafında çıtalı, genişleyerek yayılan çokgenlerden oluşmuştur. Kenarlarını çıtalardan

dikdörtgen ve kareler çevrelemiştir. Duvarın üst kenarlarını boya ile yapılmış kirpi bordür dolandır. Yenimahalle Susuz Köyü Cami'nde harim duvarlığı ahşap kaplıdır. İçten ahşap sütun ve kirişlerle mihraba dikey üç nefe ayrılmış olan camide nefleri ayıran dört adet çokgen ahşap sütun ahşap tavanı taşır. Mihraba dikey ahşap hatılların yüzeyleri ile tavan çıtaları aşı boyalı bitkisel motifli kalem işleriyle tezyin edilmiştir.

Beypazarı Kurşunlu (Evsat Hoca Nazır) Cami'nin kadınlar mahfili taklit künde-kari tekniği ile yapılmış geometrik süslemelidir. Merkezde çok kollu bir yıldız, üçgenlerden oluşan bir çemberle sınırlandırılmış ve çevresi sekizgen geçme kompozisyonuyla kareye tamamlanmıştır. Kompozisyon dıştan, eşkenar dörtgen zinciri ve aralarına yerleştirilmiş karşılıklı üçgenlerden oluşan bir bordürle kuşatılmıştır. Ahşap tavan kaplaması onarımlarla yeniden renklendirilmiş ve künde-kari tezyinatını oluşturan geometrik parçalar yeşil, lacivert ve kırmızı tonlarında boyanmıştır. Beypazarı Tabakhane Cami'nde düz çıtalı ahşap tavanın ortasındaki şemseyi andıran dairevi göbek, onikigen şekilli çerçeve içerisinde-dir. Mahfili taşıyan ahşap direklerin barok karakterli yassı başlıkları, S ve C kıvrımlarına bağlıdır. Mahfil döşemesinin altı, harime giriş kapısının üstünde, iç içe eşkenar dörtgen çıtalı ahşap tavanla kaplıdır.

Beypazarı Yeni Cami'de harimde düz çıtalı ahşap tavanın göbek kompozisyonunda, merkezde altıgen bir alan oluşturacak şekilde çö-kertilmiş yüzeye yine altıgen şekilli bir yükselti oluşturulacak şekilde çö-kertilmiş yüzeye yine altıgen şekilli bir yükselti oluşturularak marul göbek yerleştirilmiştir. Bu kompozisyon önce bir dış sırayla ve sonra iç içe iki altıgen biçiminde çakılmış çıtalı çerçe-veyle kuşatılmıştır. Minber aynalığı, yüzeyleri süslemesiz bırakılmış geometrik parçalar halinde düşey ve yatay tablalara ayrılmıştır. Beypazarı Beytepe Sokağı Mescidi'ne mihrabın Beypazarı İ-maret Cami mihrabıyla aynı kompozisyon özelliklerini sergileyen yazı ve bitkisel kabartmalı bodür kuşakları dikkat çeker. Mihrabın zeminden dört şerit halinde başlayan bitkisel bordürlerinin ortadaki iki şeridi kelime-i tevhit ve Zariyat Suresi 56. ayet ile sene 1304 olarak dört kez tekrarlanan, celi sülüs yazı kuşağına dönüşülür. Yazı kuşağının iki yanındaki bitkisel süslemeli şeritler ise bir dalga çizgisi üzerinde bulunan spiral kıvrımlar içerisine alınmış lale motifleri ile bunların arasında yer alan birer stilize çiçekle devam ettirilmiş ve bitkisel şerit üzerine belli aralıklarla çarkıfelek motifleri yerleştirilmiştir.

Beypazarı Uruş Bucağı Cami'nde harimin dokuz eşit dikdörtgene bölünmüş ahşap tavan kaplamasında, geometrik çıtalı yüzeyler iler merkezdeki göbek kompozisyonu dikkat çeker. Ortadaki dikdörtgen alan yukarıya doğru hafif çö-kertilerek, tavan merkezde bir göbek kompozisyonu oluşturur. Ana yönlerdeki dikdörtgen alanlar iç içe eşkenar dörtgenler şeklinde

çıtalyken, köşedekiler doğu-batı doğrultusunda düz çıtalıdır. Köşelerde yer alan dikdörtgen alanın merkeze yakın olan dış köşelerindeki bordür çıtaları zikzak motiflidir. Merkezde düz çıtalı bir dikdörtgen alanın ortasında, küçük ajurlu parçalardan oluşturulmuş çok kollu bir yıldız ile bu yıldızın kollarına tutturulmuş ay yıldız motiflerinden oluşan daire formu göbek kompozisyonu bulunur. Daire formu göbeğin etrafında bir sıra küçük kabaranın sıralandığı dış çember bulunur. Tavanın yukarıya doğru çökertilmiş olan ortadaki dikdörtgen kısmına ve tavanın dört köşesine merkezdeki göbek kompozisyonunun çeyrek parçaları şeklinde birer köşelik yerleştirilmiştir. Mahfilin de ahşap direkleri üzerinde, içbükey ve dışbükey hatlar sahip dekoratif yassı başlıklar bulunur. Mahfil çıkması geometrik ajurlu korkuluğa sahiptir. Ahşap minber ve kapı kanatlarında da kare, dikdörtgen ve üçgenlerden oluşan basit işçilikli ve yüzey süslemesiz geometrik tablalar görülür. Beypazarı Dudaş Köyü Eski Cami’nde kuzey güney doğrultuda uzanan ana giriş üzerinden geçirilmiş doğu-batı yönündeki tali girişlerden meydana gelen ahşap örtüye sahip olduğu anlaşılır. Ama üst örtüyü destekleyen direklerin varlığı bilinmiyor. Beypazarı Üreğil Köyü Cami’nde harimin özgün kısmındaki tavan eteğinde, kuzeybatı köşeden başlatılarak kuzeydoğu köşede bitirilmiş, açık yeşil zemin üzerinde siyah celi sülüs hatlı “Ayetel Kürsi” yazı kuşağı dolaşır. Yazı kuşağı sonunda bu kitabeyi yazanın adı ve yazılış tarihi bulunur. Bu yazının, bu eserden bir yıl sonra yani H. 1364’te Beypazarı İncili Cami’nde de adına rastlanan “Talat” isimli hattatça yazıldığı anlaşılır. Yazı kuşağı üzerinde, ışık gölge unsurlarından yararlanılarak oluşturulmuş, üç boyutlu üçgen prizma dizisi görünümünde bir sıra zikzak motifli bordür yer alır. Altta ise, baskı usulünde yapılmış olan ve İncili Caminde de rastlanılan “parantezler içerisinde birer eğik çizgi” şeklinde tanımlanabilecek bir başka bordür bulunur.²⁹⁰

Beypazarı Akşemseddin Cami’nde harim, çapraz çıtalı ahşap tavanlıdır. Yeşil renkli zemin üzerine çarpaz formda çakılmış çıtalar kırmızı renkte yağlı boyalıdır. Mahfil katını taşıyan öndeki ahşap direklerin üzerlerine iç bükey ve dışbükey hatlara sahip, yassı başlıklar bulunur. Beypazarı Sultan Alâeddin Cami’nde ahşap tavan kaplaması, şemseli göbeği ve geometrik çıta kompozisyonu ile dikkat çeker. Merkezden ışınal çizgiler halinde iki kademeli olarak genişleyen göbek kalem işleriyle süslenen geometrik geçme kompozisyonlu çemberle sınırlandırılmıştır. Dışa dönük sivri uçlu bir dış bilezikle, şemse motifli tavan göbeği oluşturulmuştur. Mavi, siyah, kırmızı ve sarı renklerde kalemişi tekniğinde renklendirilmiş ahşap göbeğin merkezinde lamba aynası bulunur. Göbeği içine alan kare ve dörtgen formu çıtalar tavandaki geometrik dekorlardır. Tavan dış bordürü ve göbekteki kare çevresinde

²⁹⁰ Tolga Bozkurt, a.g.t., s. 122.

testere biçimli kenarlıklar görülür. ²⁹¹Beypazarı Eski Derbentçik (Acı) Cami'nde iç mekanda, geometrik formlarda çatalı tavan kaplaması ile yan kanat yüzeyi yatay ve düşey tablalara bölünmüş minberi ahşap süsleme açısından önemlidir.

Alaaddin Cami'nin, Ahi Şerafeddin Cami'nin, Ahi Elvan Cami'nin, Ağaç Ayak Cami'nin, Hacı Bayram Cami'nin, Zincirli Cami'nin, Ayaş Ulu Cami'nin minberleri taklit künde-kari ile yapılmış, ahşap işçiliğinin önemli örnekleridir. Minberler bölümünde bu konuya değinildiği için burada daha çok tavan süslemeleri açıklanacaktır. Arslanhane Cami'nde tavan dikine hatılların arasını dolduran enine kirişlerle ve bu kirişlere geçişi sağlayan konsollarla işlenmiştir. Konsollarla kirişlerle geçişte palmet biçimli süsler görülür. Ahi Elvan Cami'nde de tavanı oluşturan kirişler ve sütunlar üzerindeki başlıklar değişik profillerle işlenmiştir. Tavan konsolları özenli işçilikle yapılmıştır. Yan sahnelerde bu konsollar tek, ortada çift kattır. Bu konsollar geniş ahşap yastıklarla sütunların üzerine oturtulmuştur. Yastıklar da zengin profilli, boğumlu ve oymalıdır. Yastıklar, sahneleri bölen ve mihraba dik uzanan ahşap kirişleri taşır. Kirişlerin arasında baklavalara meydana getiren çatalar çakılmıştır. Eyüp Mescidi'nde, Geneği Mescidi'nde de görülen üçgen çatalarla oluşturulan ahşap tavanda kalın kirişler üzerine birbirine paralel olarak konmuş olan tavan kirişleri üzerine tahtalar ince çatalarla baklavalara ayrılmaktadır. Gerek orta kiriş ve gerekse kenar bingilerinin pervazları aşı boyalıdır. Çok harap vaziyette olan aşı boyamaları kırmızı, mavi, sarı renkleri ve bitkisel kompozisyonları ile dikkat çeker. Örtmeli (Hoca Hundi) Mescidi'ndeki antik sütun başlıklarının batıdaki Dor, doğudaki Korint tipi ve akantus yapraklıdır. Sütun başlıklarının üzerinde zengin profilli yastıklar mihraba dik uzanan ve sahneleri bölen ahşap hatılları taşır. Ahşap hatılların alt yüzü boyama ile geometrik örgü motifi ve onu çevreleyen zincirek bodürüyle süslenmiştir. Yan yüzlerinde ise bitkisel dekor yer alır. Orta sahinde hatıllarla bunları dikine kesen kirişler arasında konsol sırası görülür.

Ankara mahalli üslubunun 17 ve 18. yy. örneklerinden olan Çiçekçioğlu Cami'nin, İbadullah Cami'nin, Hacı İlyas Cami'in, İki Şerefeli (Resul Efendi) Cami'nin, Leblebicioğlu Cami'nin, Sarıkadı (Mimarzade) Cami'nin Telli Halil Mescidi'nin, Zincirli Cami'nin, Tabakhane Cami'nin, Beypazarı Sultan Alâeddin Cami'nin, ahşap tavanı kasetleme işçiliğine sahiptir. 17 ve 18. asır Ankara camilerinde olduğu gibi bu tavanların da içi geometrik çokgenlerle doldurulmuş olan altıgen, dörtgen, onikigen formlu rozetlerle süslüdür.

Ankara cami ve mescitlerinde ahşap süslemenin önemli örneklerinin verildiği başka bir kısım da pencere kapaklarıdır. Her ne kadar günümüzde orijinal süslemeye sahip bir

²⁹¹ Tolga Bozkurt, a.g.t., s. 46.

pencere kapağı bulunmasa da müzelerden ve kayıtlardan bu pencere kapaklarının varlığını öğreniyoruz. Bunların en önemlilerinden olan 14. yy.ın ikinci yarısıyla tarihlenen Ahi Elvan Cami'nin pencere kapakları da büyük bir rastlantıyla aynı yıllarda yapılmıştır. Ahi Elvan Cami minberi üzerinde görülen rumi ya da palmetli veya yalnızca rumi desenler her ikisinin aynı zamanda yapıldığını kanıtlar. Ayrıca minberde dikkat çeken lale motifleri 14. yy.ın sonlarında çoğalmaya başlamış, benzerleri Arslanhane Camii minberinde de karşımıza çıkmıştır. Bu pencere kanatları beylikler devrinde yapılmış olsa da aynen caminin kendisi gibi Selçuklu üslubunu yansıtır. Anadolu Selçukluların geliştirip yaygınlaştırdığı oyma tekniği ile yapılsalar da bazılarında künde-kari/geçme tekniği de görülür.

Ankara mahalli üslubunda ahşap süslemenin görüldüğü bölümlerden biri olan kapılar da günümüze Karacabey Cami kapısı hariç maalesef eserlerde olmaları gereken yerlerinde ulaşamamışlardır.(242.Res.) Sabuni (Karanlık) Mescid'in önceden İstanbul Çinili Köşk'te II. Dünya Savaşından sonra Ankara Etnoğrafya Müzesinde götürülen cümle kapısı panolar halinde kısmen düz, kısmen yuvarlak, kısmen yivli yüzeyli oyma olarak yapılmıştır. Her iki kanat geniş çıtalarla altı yatay bölüme ayrılmıştır. İkiye ayrılmış üç bölümdeki on iki pano, benzer karakterde fakat farklı düzende simetrik rumi kompozisyon ile dolguludur. Geriye kalan bölümlerden en üstteki de kıvrık dal süslemeli, nesih, alttan ikinci bölümde çiçekli kufi yazı yer alır. Üstten üçüncü bölüme ait süslemeli panolarda ise günümüze gelmemiş, bunların yerine düz tahta levhalar yerleştirilmiştir. Panoları birleştiren çıtalar çok basit çizgilidir. Birinin iki ucunda küçük panodakilere benzeyen düzen, diğer kısımlarında ise ince balık pullu süsleme vardır. Bu süsleme klasik Osmanlı süslemesine geçiş devrinin tipik özelliklerine sahip bir eserdir. Karacabey Cami'nin en güzel işçilik gösteren kısımlarından birisi rumi oymalı giriş kapısının ahşap kanatlarıdır. İki kanat halinde yapılmış olan küçük kapı, dikdörtgen bölümlere ayrılmış olup, bütün yüzey oyma olarak süslemiş, üst ve alt taraflara kitabeler eklenmiştir.

3.1.8.4. Kalemîşi Süsleme

Türk sanatında, dini mimari cami, türbe, mescit ve saray, kasr, köşk, yalı gibi sivil mimariyi oluşturan binaların iç duvarlarını, kubbelerini ve tavanlarını süslemek amacı ile sıva, ahşap, taş, bez ve deri gibi malzemeler üzerine renkli boyalar ve bazen de altın varak kullanılarak, kalem tabir edilen ince fırçalarla yapılan bezemelere kalemkârî- kalem işi denir.²⁹² Anadolu Selçuklular ve Beylikler dönemine ait yapılarda, taş, sıva ve ahşap malzemeler üzerine uygulanmış çok sayıda kalem işi örneklerine rastlanmıştır. Bu yapıların

²⁹² Celal Esed Arseven, a.g.e., s.916

kubbe, tonoz, kemer, ayak, duvar gibi çeşitli yerlerinde uygulanmış duvar resimleri ile bitkisel ve geometrik motifli kalem işi bezemeleri²⁹³ fazla kalıcı özellikleri olmadıklarından dolayı zamanla dökülmüş veya günümüze tahrip olmuş biçimde ulaşmıştır. Selçuklular döneminden beri süregelen nakkaşhâne geleneği, Osmanlı İmparatorluğu zamanında da sürmüştür. Kalem işi tezyinatı, 14. yüzyıldan itibaren, yeni bir içerik ve biçim anlayışıyla gelişmiş ve zamanla Osmanlı mimarîsinin etkili bir bezeme ögesi olmuştur.²⁹⁴ Osmanlı yapılarında, insan elinin uzanamadığı yükseklikteki bütün iç yüzeylerin tezyinatında çininin yanı sıra kalem işi bezeme tercih edilmiştir.²⁹⁵

Ankara'da en çok tercih edilen ahşap üzerine yapılan kalem işleri, sanatımızda, sıva üstünden sonra çokça uygulanmış bir süsleme çeşididir. Daha ziyade kubbelerde ya da mahfil tavanlarında ve sıkça da evlerin ahşap bölümlerinde görülür. Ahşap üstü kalem işleri Selçuklu süslemelerinde ağırlıklı olarak görülmekte olup, Konya Sahip Ata Cami, Beyşehir Eşrefoğlu Cami, Afyon Ulu Cami, Sivrihisar Ulu Cami, Ankara Arslanhane Cami, Beyşehir Eşrefoğlu Cami ve Kastamonu Candaroğlu Mahmut Bey Cami'lerinde zengin kalem işleri dikkat çeker.²⁹⁶ XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, nakkaşlar, klâsik Osmanlı motif ve desenlerini, yeni anlayışlarla boyamaya başlamışlardır. Avrupa'dan gelen yeni etkilerle, düz yüzeyler halinde sürülen renkler tonlamaya başlamış, çiçekler katmerlenerek ve saplarından kurdelelerle bağlanmışlardır.²⁹⁷ Bu süslemelerde erken dönemlerde rumi ve hatayi motifleri, sonraki geç dönemlerde ise Barok ve Rokoko üslupları kendisini gösterir. Topkapı Takkeci İbrahim Ağa Cami, Üsküdar Atik Valide Sultan Camii müezzin mahfilini örnek verebiliriz. Daha çok iç mekânlarda yapıldığından ve lâkeli olduğundan pek çok örneği günümüze bozulmadan gelebilmiştir.

Ankara mahalli üslubunda da ahşap süsleme daha yaygın olarak kullanıldığından, ahşabı süsleme imkânı verebilen bir süsleme tarzı olan kalemişleri 15. yy. daki örneklerden itibaren görülmeye başlanmış, 17 ve 18. yy. yapılarında da uygulanmaya devam etmiştir. Ankara camilerinde kalın kirişler üzerine birbirine paralel olarak konmuş olan tavan kirişleri üzerine tahtalar ince çıtalarla baklavalara ayrılmaktadır. Gerek orta kiriş ve gerekse kenar bingilerinin pervazları aşı boyalıdır. Burada geometrik süslemeden ziyade bitkisel süslemeler ağır basmaktadır. Rumili ve hataili kıvrık dallı simetrik süsleme, basit güller ve büyük

²⁹³ G. Öney, 1992, s.84-85.

²⁹⁴ Ödekan, "Kalemişi", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, s.369.

²⁹⁵ Yıldız, Demiriz, *Osmanlı Kitap Sanatlarında Natüralist Üslupta Çiçekler*, İstanbul: 1986, s.297.

²⁹⁶ Ahmet Yıldız, *Türk Süsleme Sanatında*

Kalemişi, <http://www.tefekkurdergisi.com/icerik.asp?dergi=14&konu=383>

²⁹⁷ Serpil Bağcı, "Osmanlı Mimarisinde Boyalı Nakışlar", *Osmanlı Uygarlığı II*, Ankara, 2004, s.3127.

yapraklardan, narçiçeği, iri rozetler teşkil eden geçmeler, hatai tarzı çiçekler, narçiçeği, iri rozetler teşkil eden geçmeler, hatai tarzı çiçekler, palmetler, papatya, karanfil, şakayık çiçekleri ve madalyonlar görülür. Bitkisel süslemenin yanında yazı kuşakları da kalem işi süslemede bol miktarda kullanılan bir süsleme tarzıdır. Özellikle 18. yy. örneklerinde harim pencerelerinin pervazlarında ve alınlıklarında kelime-i tevhid kuşakları şeklinde kendini gösterir. Hacı Bayram, Hacı Musa, Zincirli, İbadullah, Ağaç Ayak, İki Şerefeli(Resul Efendi) Camilerinin, Sarıkadı (Mimarzade) Mescidi'nin pencere pervazlarında ve alınlıklarında sülüs hatla yazılmış kelime-i tevhid kuşakları görülür. Ağaç Ayak(236.-237.Res.), Hacı Musa(238.-239.Res.), Zincirli Cami(240.Res.) gibi pek çok camide bu kalemişleri camilerin tavanlarını da süsler.

Kalem işi süslemenin renkleri beyaz, sarı, kırmızı, turuncu, mavi, yeşil, siyahtır. Süslemeler daha çok tavan kenarlarında, konsollarda, pervazlarda, tavan kirişleri üzerine uygulanmıştır.

Geç dönemde ise sıva üzerine yapılan örnekler görülmektedir. Beypazarında alçı sıva üzerine yapılmış olan hüsn-ü hat kompozisyonları başta olmak üzere çeşitli bitkisel ve geometrik motiflerden oluşmaktadır. Ayrıca mihrap nişlerinde, kalemişi tekniğinde resmedilmiş perde motifleri yer almaktadır. Fakat bunlar çok geç dönem olup, sanatsal öneme sahip değildir. Kalecik Tabakhane Cami'nde de görülen bu kalemişi süslemeler Ankara mahalli üslubuyla bütünlük arzetmez.(241.Res.)

Sıva üzerindeki kalem işlerinden 14. yy. ortalarından sonraki elli yıllık devreye ait örnekler günümüze gelmemiştir. Bu boşluğu Ankara'da bazı mescitlerde karşılaştığımız, tarihi kesin bilinmeyen 15. yy. başına ait olduğu varsayılan ahşap üzerine renkli nakışlar, az da olsa doldurur. Hoca Hundi Mescidi, Geneği Mescidi, Poyracı Mescitte orijinallikleri su götürmeyen erken devir nakışları görüyoruz. Bunlarda geometrik süslemenin pek az kullanılmasına karşılık, klasik düzenlerde rumili ve hatali kıvrık dallı simetrik süsleme yer alır. Eyüp Mescidi'nin üçgen çıtalarla oluşturulan ahşap tavanı Ankara mescitleri için tipik tavan konstüriksiyonunu tekrarlar. Kalın kirişler üzerine birbirine paralel olarak konmuş olan tavan kirişleri üzerine tahtalar ince çıtalarla baklavalara ayrılmaktadır. Gerek orta kiriş ve gerekse kenar bingilerinin pervazları aşı boyalıdır. Çok harap vaziyette olan aşı boyamaları kırmızı, mavi, sarı renkleri ve bitkisel kompozisyonları ile dikkat çeker.

Geneği Mescidi'nde ahşap kirişler ve direk başlığında ahşap üzerinde alçı boyalarla oldukça serbest fırça ile meydana getirilmiştir. Burada kırmızı renk hâkimidir. Başlıkta mukarnasın bıraktığı düzlükler tek çiçeklerle doldurulmuştur. Kirişlerde ise kıvrık dal veya simetri esasına dayanan bordürler yer alır. Başlıkta hatai ve narçiçeği motifleri bulunur. Kiriş

bordürleri ise rumi çiçek kıvrımlarının birleşimidir. Üst bordür, basit güller ve büyük yapraklardan meydana gelmiştir. Alt bordür ise daha girift olup, rumilerin yanı sıra narçiçeği, iri rozetler teşkil eden geçmeler, hatai tarzı çiçekler bir arada kullanılmıştır. Bu süslemelerde klasik Osmanlı süslemesi motif ve düzenlerini gösteren kompozisyonlara geçiş devrinin tipik özelliklerinin yanı sıra fırçanın oldukça serbest kullanışı dikkati çeker. Bu kalemişi süslemelerin eskiden sütun başlığında, bütün tavanda ve pencere pervazlarında yer aldığını ve 1948'deki onarımda üzerinin yağlı boya ile boyanması sonucunda ortadan kaybolduğu bilinmektedir.²⁹⁸ Kul Derviş (Kurtuluş) Mescidi'nde tavan kenarlarında, konsollarda, pervazlarda yaprak, çiçek, palmet motifleri seçilir. Koyu kırmızı, mavi, kurşuni renkler kullanılmıştır.

Örtmeli (Hoca Hundi) Mescidi'nin ahşap tavanının, kiriş, çita ve diğer detayları üzerinde aşî boyalarla yapılmıştır. Büyük kirişin alt yüzeyinde bordür içinde altıgenler ve altı köşeli yıldızlardan ibaret geometrik süslemeler bulunur. Yan pervazlarda rumili, palmetli klasik bir bordürün bulunduğu anlaşılmakta ise de detaylar belirli değildir. Çıtalar üzerinde basit yapraklı bordürler, kirişlerde ve yarım rozetlerden çıkan yaprak süslemesi vardır. Mihraptaki geometrik süsleme hâkimiyeti yanında ahşap üzerinde renkli nakışlarda da emsaline rastlamadığımız geometrik süslemenin bulunuşu dikkat çeker.²⁹⁹

Poyracı Mescidi'nde ahşap tavanın kiriş, konsol vb. elemanları üzerinde, kırmızı ve lacivert zemine, sarı ve beyaz motifler aşî boya ile serbest elle işlenmiştir. Konsol ve kirişlerde alternatif olarak tekrarlanan kartuş vb. tarzında süslemeler görülür. Burada simetri esasına uyulmuştur. Münhasıran rumi-palmet-lotus grubu motifler ve basit geçmeler kullanılmıştır. Bu süslemelerde ufak düzensizlikler görülür.³⁰⁰ Sabuni (Karanlık) Mescid'in ahşap tavanı bugün üzeri yağlı boya ile boyanmıştır ve boyalı iki sütun ve Dor tipi devşirme sütun başlıkları ile taşınır. Profilli yastıkların üzerinde harimi mihraba dik üç sahına ayıran ahşap hatıllar uzanır. Kirişlerin arasında bu devir Ankara mescitlerindeki gibi üçgenler oluşturan kalem işi sarı, kırmızı, turuncu, mavi, yeşil boyalı ahşap kirişler yer alır.³⁰¹

Gecik Mescidi'nde zemin ve tavan ahşaptır. Bu mescidin 1963'ten önceki tamirlerdeki yeni kaplamasından önce, diğer Ankara mescitlerinde de olduğu gibi sarı zemin üzerine yeşil ve kırmızı bitkisel desenlerle dekore edilmiş ahşap krişlere sahip olduğu tahmin edilmektedir.³⁰²

²⁹⁸ Gönül Öney, a.g.e., s. 30.

²⁹⁹ Yıldız Demiriz, a.g.e., s. 202.

³⁰⁰ Yıldız Demiriz, a.g.e., s.224.

³⁰¹ Gönül Öney, a.g.e., s. 38-39.

³⁰² Gönül Öney, a.g.e., s. 44-46

Hacı Bayram Cami'nde kiblede simetrik altlı üstlü ikişer sıra, doğuda dört alt ve beş üst, batıda dört alt, iki üst, kuzeyde ise iki alt penceresi vardır. İçte ise ahşap pervazları çiçek desenleriyle süslüdür. Tepelerinde yazılı olan “*Kelime-i tevhid*” ahşap üzerine boyalıdır. Üst pencereler sivri tuğla kemerli, alçı şebekelidir. Etrafları kalem işi bitkisel desenlerle çerçevelenmiştir. Son cemaatteki alt pencere önceden bir sokak kemeriyken, sonradan bu kısım son cemaat yeri olarak kapatılmış ve bu kemer pencere haline getirilmiştir. Bu pencerenin üst köşelerinde biri Türkçe biri de Arapça olmak üzere iki kitabe bulunur. Ayrıca bu kısımda dikdörtgen ara pencereler de sıralanır. Kadınlar mahfilinin ise kuzeyde yedi, batıda üç, ahşap pervazlı penceresi bulunur

Hacı Musa Cami'nin hariminin doğu ve batı duvarlarında altlı üstlü üçer pencere görülür. Son cemaate açılan iki adet pencere vardır. Alt pencereler ahşap pencereleri boyama, realistik çiçek motifleri ile süslenmiştir. Papatya, karanfil, şakayık çiçekleri ve madalyonlar görülmektedir. Pencere alınlığında ise yine boyama ile kelime-i tevhit yazılıdır. Caminin ahşap işçiliği, kalem işi boyamaları, pencere süsleri Ağaç Ayak Cami'ndekine çok benzer.

İbadullah Cami'nin hariminde yanlarda altlı üstlü dörder dikdörtgen pencere ile aydınlanma sağlanır. Pencerelerin mermer lentoları üzerinde sivri kemerli alınlıklar bulunur. Nakışlı pencere pervazları tamir edilmiş ve boyamaları örtülmüştür.

İki Şerefeli (Resul Efendi) Cami'nin altta doğu ve batıda üçer, kiblede iki, son cemaati açılan üç adet alt kat penceresi vardır. Son cemaat pencerelerinde ve batı duvarındaki iki dolap çerçevesinde yağlı boyalı çiçekli ahşap çerçeveler görülür. Pencere ve dolapların üstündeki ahşap dikdörtgen panoda yağlı boya ile kelime-i tevhit yazılıdır. Üst pencereler geometrik şebekeli, sivri kemerli ve alçıdandır. Üst pencerelerin yenilendiği düşünülmektedir. Sarıkadı (Mimarzade) Cami harimi kiblede ve kuzeyde iki alt ve üst, doğuda ve batıda ise beş alt ve üst pencere ile aydınlanır. Üst pencereler yuvarlak kemerli ve alçı çerçeveli iken alt pencereler dikdörtgen ve ahşap çerçevelidir. Üstlerinde sülüs ile kelime-i tevhit yazılıdır.

Beypazarı Hoca Kiriş (Abbaszade) Mescidi'nde minber kanadında, kavisli çıtalardan oluşan geometrik süsleme görülür. Üçgen formlu kanat yüzeyine, yatay, düşey hatlarda zikzaklar çizen çıtalar çakılmıştır. Mahfil açıklıkları, çapraz çatalı kafes işleriyle kapatılmıştır.

Beypazarı Üreğil Köyü Cami'nde pencere açıklıklarının aralarında ve mihrabın iki yanında kalan yüzeylerde, kalemişi hatla yazılmış yatay panolar vardır. Doğu ve batı duvarlarında, açık portakal renkli zemin üzerinde Fetih suresi birinci ayet, mihrap duvarında ise yeşil renkli zemin üzerinde, siyah celi sülüs hatla Zümer Suresi 53. ayet yazılmış ve her bir pano, koyu yeşil renkte bir bordürle sınırlandırılmıştır. Söz konusu yazı panoları ile Ayete'l Kürsi yazı kuşağı arasında kalan yüzeylerin ortasında, yuvarlak madalyonlar

içerisinde Allah, Muhammed ve cihar yar-ı güzın kompozisyonu işlenmiştir. Mihrap duvarında iki, doğu ve batı duvarlarında ise üçer adet olan madalyonlar, siyah zemin üzerinde beyaz celi sülüs hatlıdır. Duvarların etek kısımları, pencerelerin alt söveleri hizasına kadar badanayla boyanmıştır. Bu seviyenin üzerinde yazı panoları altında kalan yatay yüzeyler ile mihrap duvarının doğu ve batı köşeleri, mahalli üslupta yapılmış bitkisel süslemelerle bezenmiştir. Yatay yüzeylerde, yaprak ve çiçeklerden müteşekkil serbest kıvrımlı ince dallara yer verilmiştir. Mihrap duvarının iki yan köşesinde bu kez vazo içerisinden çıkan çiçek ve yaprak motifli dallardan meydana gelen “edirnekari” üslubunda bitkisel süsleme izlenir. Batı köşesinde, ortada şişkin ve ağız kısmı geniş bir vazo motifi mevcutken, doğu köşede bulunan vazo motifi sıra tabakasıyla birlikte yok olmuştur. Bunun yanında caminin kuzeyindeki ilave kısmına da, kalemişi tekniğinde rika yazılar göze çarpar. Bunlar mahfilin doğu ve batı kenarında, eski harflerle Türkçe olarak yazılmış şiir ve sözlerden oluşmaktadır.³⁰³

Haymana Karacahoca Köyü Cami’nde harimin duvarlarında tavan kenarını kalem işi sarmal çiçekli, üzüm salkımlı bordür dolanır. Pencere kenarlarında üzüm salkımı motifleri yer alır. Ayrıca Allah’ın sıfatları dizili bordür, sekizgen çerçeveli levha motiflerinde Allah, Muhammed ve dört halifenin ve oğullarının isimleri yazılıdır. Güney duvarında natürmort olarak sepet içinde çiçek ve meyve motifleri, batı duvarında cami duvarı resimleri vardır.

3.1.8.5. Alçı Süsleme

Alçı ve stuko ile süsleme Türklerin Anadolu’ya gelişlerinde birlikte getirdikleri bir tekniktir. Daha önce Bizans ve Ermeni sanatında görülmeyene bu teknik Türkler tarafından Orta Asya ve İran’da kullanıldıkları için getirilmiştir. Osmanlı sanatında da, taş işçiliğinin yanı sıra, iç süslemede alçı da oldukça geniş ölçüde kullanılmıştır.³⁰⁴ Ankara cami ve mescitlerinde alçı süsleme mihraplar dışında herhangi bir mimari ya da yapısal öğede görülmez. Mihraplarda çok kaliteli bir işçilik göstermeyen, tamamı kalıplama tekniği ile yapılan bu mihraplar Ankara mahalli üslubunun önemli bir ayağını oluştururlar. Tarihi bilinen en eski örnek olan Ahi Yakup Mescidi Mihrabı (1392)’ndan 20.yy. ın başlarına kadar her dönemde yapılmış eserde bu alçı mihrap geleneği devam eder. Sayı bolluğuna rağmen, kalıplama tekniği ile inşa edilen bu mihraplarda, desen bakımından çok çeşitlilik görülmez. Yaratıcılık açısından büyük önem arz etmeyen bu alçı süsleme örnekleri Ankara mahalli

³⁰³ Tolga Bozkurt, a.g.t., s. 123.

³⁰⁴ Yıldız Demiriz, a.g.e., s.21.

üslubunun zaman ve mekân açısından bütünlük arzeden zevkini yansıtmayı açısından önemlidir.

3.1.8.6. Mermer Süsleme

Anadolu'da bolca bulunmasına rağmen, Anadolu Türk mimarisinde etkin kullanımını Osmanlı mimarisiyle yakalayan mermer; Osmanlı yapı ustaları tarafından, mimari yapıların hemen her yerinde; kubbelerde, revaklarda, sütunlarda, sütun başlıklarında, duvar kaplamalarında, taç kapılarda, mihraplarda, avlu ve iç mekân kaplamalarında, basamak ve korkuluklarda, çeşme, havuz ve sebillerde, kitabelerde, hatta lahitlerde yoğun biçimde kullanılmıştır.

Klasik Osmanlı mimari dönemlerinden çok etkilenmeyen ve kendince bir mahalli üslup oluşturmuş olan Ankara'da, mermer kullanımı çok sınırlıdır. Selçuklu ve beylikler devrinden mermer süsleme örneğiyle karşılaşılmazken, bazen tamirler sonucunda değişmiş olan kapıların sövelerinde (Alâeddin Cami, Hallaç Mahmut Mescidi Kazan Saray Köyü Cami giriş kapılarındaki gibi) bu malzemenin kullanımına rastlamaktayız. Bunun yanı sıra antik dönemden kalma sütun, sütun başlığı örneklerinde mermer süslemelere rastlansa da bunlar Roma ve Bizans dönemlerinden kalma devşirme malzeme olmaktan öteye gitmez.

Arslanhane Cami'nin biri doğuda, biri batıda, diğeri de kuzeyde yer alan üç girişi vardır. Bunlar anıtsal Selçuklu taç kapıları ile kıyaslandıklarında önemsiz örneklerdir. Minare yanında kuzeyde bulunan ve arazi meyli nedeniyle balkon şeklindeki kadınlar mahfeline açılan beyaz mermer taç kapı daha süslü olanıdır. Bu kapı sade silmeler, kavsara, sütunceler ve iç yan yüzeylerde kare prizma sütunce başlıklarıyla süslenmiştir. Kaidede zengin profilli, yekpare antik taşlar kullanılmıştır. Caminin duvar örgüsünde yer yer tekrarlayan ve dâhildeki sütun başlıklarını taçlandıran ve Roma ve bazı Bizans çağı malzemesinin bolluğu dikkati çeker. Devrinde bu civarda çeşitli Roma ve Bizans çağı eserleri bulunduğunu söyleyebiliriz.

Bu örneğin dışında mermerin süsleme malzemesi olarak kullanıldığı başka münferit bir örnek de Cenabi Ahmet Paşa Cami'nde son cemaat mahallinin ortasında yer alan mermer portaldır. Dikdörtgen şekilli ve mukarnas kavsaralı bu taç kapıda dış bordürde dairenin iç içe geçmesiyle oluşan geometrik bir ağ vardır. Köşelikler düzdür. İki yanda mukarnaslı mihrabiyeler yer alır. Kapı iki renk taşlı, segment kemerlidir. Kemerin üzerinde iki sıralı üç pano halinde sülüsle yazılmış kitabe bulunur.

3.1.9. Türbelerde Süsleme Teknikleri Açısından Üslup Gelişimi

3.1.9.1. Taş Süsleme

Ankara türbelerinde taş süsleme genellikle kapılar üzerindeki kemerlerde, pencerelerin etrafındaki mukarnas dizilerinde görülür. Cenabi Ahmet Paşa Cami’nde pencerelerin etrafındaki mukarnas dizisi sade bir taş süsleme örneği gösterir. 14. yy.’dan kalma Polatlı Hacı Tuğrul Türbesi’nin pencere açıklığının tavanına yıldız, baklava, beşgen gibi geometrik motif oluşturan süslemeler işlenmiştir. Bu taş süsleme Ankara türbeleri için istisnaidir.

3.1.9.2. Tuğla Süsleme

Tuğla süsleme Ankara türbelerinde daha çok duvar örgü siseminde, kubbe geçişlerinde, kubbede, sivri kemer alınlıklarında, saçak silmelerinde kullanılır. Beypazarı Boğazkesen Türbesi’nin geçiş sisteminde ve kubbede, tuğla malzemenin farklı istiflenmesiyle oluşturulmuş örgüler görülür. Beypazarı Kuyumcutekke Köyü Kara Davud Türbesi’nde güney cephe, alt sıra pencerelerin almasıık örgülü, sivri kemer alınlıklarıyla hareketlendirilmiştir. Gövde üzerinde “S” profilili bir saçak silmesi dolanır. Kasnakta, almasıık örgü içerisindeki tuğla malzemenin, yatay ve düşey istiflenmeleriyle birlikte, uzun, kısa ve geniş yüzeylerin değiştirilerek kullanımından oluşan farklı kompozisyonlar izlenir. Tuğladan çizikleme tekniğiyle yapılmış geçmeler, zincirek kuşakları ve dörtgenler gibi çeşitli geometrik dekorlar göze çarpar.³⁰⁵

3.1.9.3. Ahşap Süsleme

Ankara türbelerinde cami ve mescitlerde görülen ahşap süsleme örneklerini taşımaz. Sadece Çamlıdere Şeyh Ali Semerkandi Türbesi’nin içteki ahşap tavanın ortasındaki sekizgen göbekten dört yana uzanan çıtalarla sekizgen oluşturmakta, köşelerdeki boşluklarda üçgenler bulunmaktadır.

3.1.9.4. Alçı Süsleme

Ankara mahalli üslubunda önemli bir yer teşkil eden alçı mihrap geleneği sadece Beypazarı Boğazkesen Türbesi’nin alçı mihrabiyesinde sıva, kalıplama ve kazıma tekniğinde yapılmış alçı süslemeler görülür. Mukarnas dolgu (orijinalde), bordür ve çerçeve alçıdandır. Bordür kuşağının sağ üst köşesinde, sonradan balık figürü kazınmıştır. Taş malzemeden

³⁰⁵ Tolga Bozkurt, a.g.t., s. 139.

yapılmış istiridye kabuğu formundaki kavsarası olan, ikinci küçük niş alçı ile sıvanmıştır. Bu türbenin içindeki beyaz, yeşil, kırmızı renkli alçı sıvalar yakın tarihlerde yapılmıştır.

3.1.9.5. Mermer Süsleme

Ankara Türbelerinde mermer süsleme, kapı ve pencerelerin sövelerinde, giriş alınlıklarında görülür. Ankara mahalli üslubu için sınırlı kullanıma sahip olan mermer malzeme türbelerde de az miktarda kullanılmıştır. Beypazarı Boğazkesen Türbesi'nin batı cephesindeki pencerenin devşirme gri mermerden alt sövesinin ön yüzü profillidir. İç mekânda, batı duvarındaki pencerenin, hemen zemin kotuna yakın olarak tabana oturtulmuş, beyaz mermerden alt sövesinin üst sathında Latin haçı ile androlak motifleri ile yan satıhlarda üç dilimli palmet yapraklarından oluşan kıvrım dal şeridi izlenir. Alçak oyma-kabartma tekniğiyle işlenmiş süsleme kompozisyonu, bu parçanın bir Bizans yapısından devşirildiğini gösterir ve haç motifi de devşirmedir.³⁰⁶ Beypazarı Karaca Ahmet Türbesi'nde ön mekanın güney cephe köşelerindeki sütun başlığına benzer sathi profillendirme dışında bir süs unsuru yer almaz. Beypazarı Kuyumcutekke Köyü Kara Davud Türbesi'nde batı cephedeki orijinal giriş alınlığında, mermer üzerine oyma-kabartma tekniğinde işlenmiş rumi ve palmet yapraklı kıvrım dallardan müteşekkil bir taç motifi ile bunun iki yanına yerleştirilmiş olan gülbezekler bulunur. Kapının basık kemerinin kilit taşında da bir adet gülbezek bulunur.³⁰⁷

³⁰⁶ Tolga Bozkurt, a.g.t., s. 130.

³⁰⁷ Tolga Bozkurt, a.g.t., s. 139.

Sonuç

11. yy.ın ikinci yarısında ilk kez Türk toprağı olan, daha sonraki dönemlerde bir dönem tekrar Bizans'ın eline geçen, 12. yy.dan itibaren Anadolu Selçuklular'ın, 14.yy.dan sonra da Osmanlıların hakimiyetinde kalan bu kent 1923'te Türkiye Cumhuriyet'inin başlenti olarak tarihindeki en yüksek nişana kavuşmuştur. Bu süreçte pek çok önemli olaya da sahne olan şehirde 12.yy dan itibaren bir gelenek ve kültür teşekkül etmeye başlamıştır. Bu kültür ve gelenekten dini mimarinin durumunu incelemek için başladığımız tezimizde önemli bulgular elde ettik. Dini mimari yapılarından sadece cami, mescit ve türbelerin konu edildiğı bu çalışmada 129 cami ve mescit, 30 da türbe incelenmiştir.

Ankara cami ve mescitlerinin daha çok bulundukları mahallede halkın günlük ibadetinin de gerçekleştirdiğı küçük çaplı sade yapılar oldukları anlaşılmaktadır. Bu yapılan cami ve mescitlerden en erken tarihli olanı M.1197/8'de yapılmış olan Alaeddin Cami'dir. Bu cami ile başlayan Ankara cami ve mescit geleneğı Ankara'da farklı yüzyıllarda ve farklı coğrafyalarda aynı üslupla devam etmiştir. Daha sonra 20.yy.a kadar gelen cami ve mescitlerin planları, malzeme ve teknikleri, süsleme özellikleri, yapı ve mimari öğelerinin kullanımı ve tarzı konusunda ilginç bir bütünlük görölmektedir. Genellikle uzunlamasına dikdörtgen planlı, içte düz ahşap tavan, dıştan kiremit çatı ile örtölü, sade cephe düzeneğıne sahip,moloz taş temelli, kerpiç ya da tuğla duvarlı, ahşap doğramalı kapı ve pencere sistemine sahip, alçı mihraplı, ahşap minberli, ahşap kadınlar mahfili ve tavan konstrüksiyonununa sahip camiler hemen her yüzyılda gelenek haline gelmiştir. 13, 14 ve 15. yy.larda harimin çok sayıda ahşap ayakla taşındığı cami ve mescitler çoğunlukta, 17 ve 18. yy.larda bu gelenekten vazgeçilmiş, harimde ahşap ayaklar yerine tavan duvarlara oturtulmuştur. Arslanhane Cami ile başlayan çok ayaklı harim geleneğı, Ahi Elvan, Ayaş Ulu Cam, Ayaş Bünyamin Cami, Ayaş Karakaya Mescidi, Ayaş Sinanlı Camilerinde de bugün görölebilir. Biz daha çok caminin bu üslupta 19 ve 20 yy.da da bu plan geleneğı işçilikte daha kalitesiz

camii ve mescitlerle devam etmiştir. Elbetteki Ankara’da bu plan tipi ve geleneğinden olmayan camii ve mescitler de mevcuttur. Fakat bunların toplamdaki oranları çok düşüktür. Bu özel örneklerden biri kuşkusuz Karacabey Camii ve Cenabi Ahmet Paşa Camii’leridir. Osmanlı mimarisinin nadir örnekleri olarak karşımıza çıkan bu eserler Ankara’da plan, malzeme-teknik ve süsleme açısından nadir örnekler olarak karşımıza çıkar. Bu devirde kare planlı ve kubbeli olarak yapılan, plan açısından klasik Osmanlı mimarisine yakın olan Kurşunlu ve Hallaç Mahmud mescitleri, süsleme açısından, yapı elemanları açısından Ankara mahalli üslubunu sürdürürler. Son dönemde yapılan ya da tamir edilen bazı camilerde Batılılaşma devri etkileri görülmekle birlikte bu örnekler çok sayıda değildir.Şereflikoçhisar Alaeddin Camii, Kalecik Tabakhane Camii ve Kızılcahamam Aşağı Köyü Camileri geç dönem plan ve süsleme özelliklerine sahiptir.

Ankara camii ve mescitlerinde kullanılan malzeme ve teknik fakir olup, genellikle yerel imkanların dışına çıkılmamıştır. Moloz taşla yapılmış temellerin üstüne kerpiç ya da tuğla malzeme ile duvarlar örülmüş, aralarda ahşap hatıllar kullanılmıştır. Mermer malzemenin çok nadir görüldüğü Ankara mahalli üslubunda ahşap en çok kullanılan yapı ve süsleme malzemesidir. Öyle ki Ankara camii ve mescitlerinde 30 civarında ahşap minareye rastlanmıştır. Ankara camii ve mescitlerinde eskiden daha fazla ahşap minare olduğunu tahmin etmek güç değildir. Hem ahşabın burada fazlaca kullanılması, hem mescitlerin çok sayıda ve küçük ebatla, mahalle aralarında bulunmaları dolayısıyla ahşap minareler bu dokuya daha uyumlu mimari elemanlar olmuşlardır. Zaten evlerle iç içe, avlusuz camii ve mescitlere uzun minarelerin yapılması estetik ilkelerinden denge ve uyumla örtüşmeyecekken, ayrıca özel hayatın mahremiyetine olan hassasiyet de bunu hoş karşılamazdı. Farklı sosyal dinamiklerle oluşturulmuş olan Ankara mahalli üslubundaki bu ahşap minarelerden çoğu bazı nedenlerle ortadan kalkınca son dönemlerde yapılan eklemelerle bugünkü 17-18. yy. Osmanlı minarelerinin inşa edildiğini düşünmekteyiz. Bunun dışında Arslanhane, Karacabey ve Cenabi Ahmet Paşa Camii minareleri daha çok devirlerinin karakteristiklerini taşıırken Ankara camii ve mescitlerinin mahalli geleneğinde değillerdir.

Ankara camii ve mescitlerinde mahalli üslubu yaratan başka bir faktör de alçı mihraplardır. Çeşitli yayınlarda da incelen alçı mihraplardan günümüze ulaşanlarından neredeyse 60 tanesi orijinal özellikleri fazla bozulmadan günümüze gelmiştir. 13.yy. dan 17 ve 18.yy. a kadar devam eden bu gelenekte süsleme üslubu, malzeme, teknik, kullanılan formlar birbirlerine çok benzemekte ve sanki aynı atölyeden çıkmış izlenimi vermektedir. Bu alçı mihraplar Ankara ve civarında önemli alçı atölye ve ustalarının olduğu fikrini aklımıza getirir.ankara mahalli üslubunda bahsedilmesi gereken en önemli noktalardan biri de

Ankara'nın ahşap geleneği konusundaki durumudur. Dikkat edilirse cami ve mescitlerde ahşap direkler, tavanlar, kadınlar mahfilleri ve minberler ahşaptandır. Ankara'da 12. yy. ın sonlarında başlayan ve 17-18. yy. lara kadar devam eden bir ahşap minber geleneğinin olduğunu söyleyebiliriz. Ortaçağda Ankara'nın önemli ahşap merkezlerinden biri olduğunu ve devrin önemli ahşap ustalarının çalıştığı, önemli ustaların buraya çalışmak için geldiği bilinir. Burada eskiden beri ahşap geleneği olduğundan özellikle 12. yy. ın sonunda yapılmış olan Alaeddin Cami minberi, 13.yy. sonunda yapılmış Arslanhane Cami minberi gibi nitelikli ahşap işçiliği sergileyen örneklerden hareketle bu devirlerde Ankara'da bunu gibi günümüze ulaşmayan ahşap minberler yapıldığını tahmin etmekteyiz. Daha sonraki devirlerde de bu gelenek devam etmekle birlikte ahşap işçiliğindeki kalite düşmüştür. 17 ve 18. yy. ahşap minberleri daha kalitesiz örnekler olmakla birlikte ahşap işçiliğinin devam etmesi açısından önemlidir.

Ankara cami ve mescitlerindeki mahalli üslub özelliklerinden biri de neredeyse her yapıda kadınlar mahfillerin bulunup, bunların neredeyse tamamının ahşap olmasıdır. Bunun tek istisnası 16. yy. Osmanlı mimarisinin Ankara'daki tek örneği olan Cenabi Ahmet Paşa Cami'nde bulunan taş müezzin mahfilidir. Tavan ve tabanları da ahşap olan bu mahfillerde dikdörtgen planlı pencereler görülmektedir. Netice olarak yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere Ankara mahalli üslubunun özelliklerinden biri olan ahşap kadınlar mahfilleri 12. yy. dan 20.yy.ın başlarına kadar kesintisiz olarak devam eden bir gelenek olmuştur. Beylikler ve Osmanlı devrinde görülen mermer ya da taş malzemeden, geometrik şebekeli kadınlar, müezzin ya da hünkar mahfilleri örneklerinin Ankara'da neredeyse hiç görülmemesi Ankara mahalli üslubunun devamının başka bir kanıtıdır.

Ankara'da incelediğimiz 30 türbeden, tarihi bilinen en eski türbe M. 1130 tarihli Ahi Şerafettin Türbesi Selçuklular döneminine aittir. Bu türbelerden 8 tanesi dikdörtgen planlı, 1 tanesi baldekan planlı, 13 tanesi kare planlı, bir tanesi beşgen prizmal gövdeli, 7 tanesi ise sekiz kenarlı türbeler grubuna girmektedir. İncelenilen türbelerde 13.yy.'dan iki, 14.yy.'dan üç, 15. yy.'dan on iki, 16.yy.'dan iki 17. yy.'dan bir, 18. yy.'dan iki, 19. yy. dan beş, 20.yy.'dan iki türbe örneği bulunur.bunlardan 14.yy.dan kalma Yörük Dede Türbesi beşgen prizmal gövdesi ve Kesikbaş Türbesi kare planlı baldekan tarzı ile Ankara'da tek olan örneklerdir. Sekiz kenarlı türbelerin büyük bir kısmı 15 ve 16.yy. a tarihlendirilirken, kare kaideli sekizgen gövdeli Selçuklu türbesi olan Ahi Şerafettin ve 18.yy. yapısı olan Osman Fazıl Paşa Türbesi tarihsel olarak bunlardan ayrılır. Fakat Osman Fazıl Paşa türbesi her ne kadar daha geç bir devirdede yapılmışa yine 15-16.yy. klasik Osmanlı tarzında yapılmış bu türbelerle benzeşir. Dikdörtgen planlı türbeler ise Saraç Sinan ve Kalecik Kazancı Baba

Türbesi hariç tutulursa eğer hemen hepsi geç dönemde, 18, 19 ve 20. yy. da yapı Ankara türbeleridir. Saraç Sinan mescit ve türbesi yapılışından itibaren pek çok değişiklik geçirdiği için orijinal özelliklerini kaybetmiş bir türbedir. Kare planlı türbeler ise 13. yy. dan 20. yy. başına kadar Ankara’da en çok tercih edilen plan tipine sahip türbeler grubudur.

Ankara türbelerinde 14 tane eserin üstü kubbe ile örtülüdür Ankara türbelerinin bir kısmı doğrudan ahşap tavanla kapatılıp dıştan çatıyla(Azimi Türbesi, Zeynel Abidin Türbesi, Beypazarı Karaca Ahmet Türbesi gibi)örtülüyken, bir kısmı da içten beşik tonoz, kubbe gibi iç örtü ile(Saraç Sinan Türbesi, Çubuk Şah Kalender Veli Türbesi, Beypazarı Yediler Türbesi gibi) kapatılıp, dıştan düz ahşap görüntüsü veren kiremit çatı ile örtülmüştür. İkinci örnekteki türbeler daha çok tamirler neticesinde ortaya çıkmıştır. Toplam dokuz türbede düz örtü sistemi görülür. Ankara türbelerinde beş türbenin üstünün külahla örtülü olduğunu görmekteyiz.

Ankara türbelerinde taş süsleme genellikle kapılar üzerindeki kemerlerde, pencerelerin etrafındaki mukarnas dizilerinde görülür. Tuğla süsleme Ankara türbelerinde daha çok duvar örgü siseminde, kubbe geçişlerinde, kubbede, sivri kemer alınlıklarında, saçak silmelerinde kullanılır. Ankara türbelerinde, cami ve mescitlerde görülen ahşap, alçı mihrap süsleme örneklerini taşımaz. Ankara Türbelerinde mermer süsleme, kapı ve pencerelerin sövelerinde, giriş alınlıklarında görülür. Ankara mahalli üslubu için sınırlı kullanıma sahip olan mermer malzeme türbelerde de az miktarda kullanılmıştır.

Ankara mahalli üslubunda türbelerin cami ve mescitler kadar olmasada bütünlük ve devamlılık arz eden bir geleneğe sahip olduğunu söyleyebiliriz. Tıpkı cami ve mescitler gibi türbelerde büyük yapı organizasyonuna sahip olamamıştır. Ankara türbeleri bu organizasyonlardan nasibini alamadığı için kendi içinde mahalli bir üslup yaratmıştır. Genellikle başka yapılardan bağımsız yapılan sade plan ve tezyinatlı türbeler yukarıda sıraladığımız özellikleriyle kendi içinde tutarlı bir yapı geleneğinin olduğunu gösterir.

Ankara’ya mimarlık sanatı açısından geçmişten beri bu gözle baktığımızda hem plan açısından hem de dekorasyon açısından faydacı ve alçakgönüllü bir tutum görülür. Ankara tarihin koşulları içinde bu denli gerçekçi bir tavır izleyen taşra şehirlerinden biri olmuştur. Bu kadar reel ve pragmatik, mütevazı bir üslup çizgisi 15. yy. da ekonomik lükse sahip olan bir topluma rağmen bozulmadan devam etmiştir. Ankara her zaman mimaride form ve süsleme açısından azla yetinmiş ve abidevi olandan uzak durmuştur.

Sonuç olarak seyyahların genellikle “sokakları dar, dolambaçlı, uyuklayan, pis şehir” olarak bahsettikleri Ankara, bu çalışmamızda incelediğimiz pek çok cami, mescit ve türbeie aslında mimaride özgün bir kent yaratmıştır. Gerçi gibi yangın, deprem, savaş, kıtlık, isyanlar,

ihmallsizlik ve bakımsızlık, değişen imar politikaları nedenlerle günümüze kadar ulaşmamış pek çok cami,mescit ve türbe de bulunmaktadır. Ama ulaşanlardan hareketle “Ankara mahalli üslubunu” kullanacak kadar çok sayı ve nitelikte eser bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ankara Vilayeti Salnamesi (H. 1300) Ankara, 1882
- Ankara Vilayeti Salnamesi(H. 1309), Ankara, 1891
- Ankara Vilayeti Salnamesi(H. 1311), Ankara, 1893
- Ankara Vilayeti Salnamesi (H.1318), Ankara, 1900
- Ankara Vilayeti Salnamesi (H. 1320) Ankara, 1902
- ADIBELLİ, İ., *Ahi Elvan Cami*, AÜİF Sanat Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Lisans Tezi, Ankara, 1967
- ALAN,Ö., *19.yy Batılılaşma Etkisiyle Osmanlı Sarayına Giren Mobilyanın Gelişimi: Dolmabahçe Sarayı Örneği*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2006
- ALEMDAR, K., “Seyahatnamelerde Ankara”, *Ankara Ankara*, Ankara,1994,s.245-252.
- AKDAĞ, M., *Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Tarihi (1243-1253)*, Cilt:1, İstanbul 1974
- AKTÜRE,S., *19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekânsal Yapı Çözümlemesi*, Doktora Tezi, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, Ankara, 1978
- “17 ve 18. Yüzyıllarda Ankara”, *Ankara Ankara*, Ankara,1994, s.87-105
- AKYURT, M. Y., *Türk İslam Kitabeleri Birinci Kısım Ankara Kitabeleri*. Ankara Kitabeleri. Cilt:11, Ankara 1942 (Basılmamış Türk Tarih Kurumu Kütüphanesinden)
- ANONİM, Ankara 1973 İl Yıllığı, Ankara, 1973
- ANONİM, “Ankara” *Ana Britannica*, c:2, İstanbul, 1986, s. 104-110
- ANONİM “Ankara”, *Meydan Larousse*, c:1, İstanbul, 1969, s. 533-542
- ANONİM, “Ankara” , *Türk Ansiklopedisi*, c:3 , Ankara , 1949, s.42-65
- ANONİM, “Ankara”, *Yeni Hayat Ansiklopedisi*, c:1, İstanbul 1990, s.253-262
- ARIK, M.O., “Erken Devir Anadolu Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri”, *Anadolu (Anatolia)*, Sayı:11, 1967, Ankara 1969, s.57-100
- ARIK, R., *Batılılaşma Dönemi Türk Mimarisi Örneklerinden Anadolu’da Üç Ahşap Camii*, *AÜDTCF Yayınları*, Ankara, 1972
- C. E. ARSEVEN, *Sanat Ansiklopedisi.*, İstanbul 1952.
- ASLANAPA, O., *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1986
- Türk Sanatı*, İstanbul, 1984.
- ASLANOĞLU, N.İ., *Ankara Karacabey Külliyesi*, Ankara, 1998
- AYVERDİ, E. H., *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402)I*, İstanbul 1966

- , *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve Sultan II. Murad Devri 806-855* (1453-1451)II,,İstanbul 1972
- , *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855-886 (1451-1481)* III
İstanbul,1973
- BAĞCI,S., “Osmanlı Mimarisinde Boyalı Nakışlar”, *Osmanlı Uygarlığı II*, Ankara, 2004
- BAKIRER,Ö., *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları* , Ankara 2000
- , “Anadolu Selçuklularında Tuğla İşçiliği”, *Malazgirt Armağanı*, Ankara, 1972, s.187-201
- ,Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı, Cilt:1, Ankara, 1981
- BARKAN,Ö.L., *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaati*, Ankara, 1970
- BAŞKAN, S.,*Ankara Cenabı Ahmet Paşa Cami*, Ankara, 1993
- BAKIRER, Ö., MARDAN Ö., “Ankara Kent Merkezinde Özellikle Hanlar ve Bedestenin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi”, *Tarih İçinde Ankara*, der. Ayşıl Tükel Yavuz, Ankara 2000
- BAYAZIT, N., “Türk Üçgeni” *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, cilt: 3 s. 1410
- ,“ Tromp” , *Eczacıbaşı. Sanat Ansiklopedisi*, cilt: 3, s. 1410
- , “Pandantif”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, cilt: 3, s.1410
- BAYBURTLUOĞLU,Z., MADRAN,E., “Anadolu’da 1308M. Yılına Kadar Gerçekleştirilmiş Türk-İslam Yapıları üzerine Sayısal Sınamalar”, *VIII. Türk Tarih Kongresi (Bildiriler)*, Ankara, 1981, II
- BAYBURTLUOĞLU,Z., *Anadolu’da Selçuklu Dönemi Sanatçıları I,Ağaç İş Ustaları*, Erzurum, 1988
- BAYRAKAL,S., *Erken Dönem Osmanlı Minberleri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir, 2007
- BOZER, R., “Ahşap Sanatı”, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi(Mimarlık ve Sanat)*, cilt: 2, Ankara, 2007, s.533-541
- BOZKURT, T., *Beypazarı’nda Türk Devri Mimarisi*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi) Konya, 2002
- BULUŞ, S. KURUYAZICI, H. “Ankara”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, c:1, İstanbul, 1997, s. 103-107
- , “İlkçağda Ankara”, *Ankara Ankara*, Ankara,1994,s.21-32
- BUSBECQ, O. C., *Türk Mektupları*, Çev. Hüseyin Cahit Yalçın, İstanbul 1939
- CAHEN, C., *Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler*, İstanbul,1979

- ÇADIRCI, M., “Yönetim Merkezi Olarak Ankara’nın Geçirdiği Evrim”, *Tarih İçinde Ankara*, der. Ayşıl Tükel Yavuz, Ankara 2000
- CANSEVER, T., *İslam’da Şehir ve Mimari*, İstanbul, 2010
- CANTAY, G., “Erken Osmanlı Dönemi Mimarisi”, *Türkler*, Ankara 2002, Cilt: 12, s.86-103.
- Osmanlı Menzil Külliyelerinin Kuruluşu*, Ankara, 2002
- ÇAĞATAY, N., *Bir Türk Kurumu Olarak Ahilik*, Ankara, 1974
- “Fütüvvetçilikle Ahiliğin Ayrıntıları”, *Belleten*, cilt:40, sayı: 159, 1976, s. 423-438
- ÇAL, H., *Niğde Şehrindeki Ahşap Tavanlı Camiler ve Mescitler*, Ankara, 2000
- ÇAM, N., “Anadolu Osmanlı Mimarisinde Osmanlı Öncesi Üslup Havzaları”, *İslami Araştırmalar*, cilt 12, sayı 3-4, Ankara, 1999, s. 247-251
- “Mimar Sinan’ın Eserlerinde Mahalli Unsurlar”, *Türkler Ansiklopedisi*, 12. cilt, İstanbul, 2002, s. 112-130
- , “Beylikler Devri Osmanlı Mimarisi”, *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, Ankara, 2005, s. 245-337
- ÇINAR, H., GÜMÜŞCÜ, O., *Çubuk Kazası*, Ankara 2002
- DALLIOĞLU, H.T., “Ankara Cenabi Ahmet Paşa Cami ve Cenabi Ahmet Paşa”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı:2, Ankara, 1942
- DAŞ, E., *Erken Devir Osmanlı Türbeleri 1300-1500*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2003
- DARKOT, B., “Ankara”, *İslam Ansiklopedisi*, c:1, İstanbul, 1940, s. 437-453
- DEMİRİZ, Y., *Erken Devir Osmanlı Mimarisinde Süsleme*, İstanbul, 1979
- , *Osmanlı Kitap Sanatlarında Natüralist Üslupta Çiçekler*, İstanbul, 1986
- DENKTAŞ, M., “Pınarbaşı-Uzunyayla’daki Ahşap Direkli Camiler” *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı : 16 Yıl : 2004/1, s.53-89
- DOĞANAY, A., *Osmanlı Türbelerinde Mimari Plastik ve Tezyinat Programı*, *Türkler*, Cilt: 12, s. 169-178
- DÜNDAR, A., *Çorum Cami ve Mescitleri*, Ankara 2004
- “Çankırı’daki Türk İslam Yapıları, Geçmişten Geleceğe Çankırı”, *III. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri*, Çankırı, 2005, s.247-263.
- ERDEM, S., “Ankara”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, cilt:3, s. 201-203
- ERDOĞAN, A., *Unutulan Şehir Ankara*, Ankara, 2004
- , *Geçmişten Günümüze Kazan*, Ankara, 2009

- ERDOĞAN, GÜNEL, G., KILCI, A., *Tarih İçinde Ankara*, Ankara Tarihi ve Kültürü Dizisi, Ankara, 2007
- , *Osmanlıda Ankara*, Ankara Tarihi ve Kültürü Dizisi, Ankara, 2007
- , *Cumhuriyet ve Başkent Ankara*, Ankara Tarihi ve Kültürü Dizisi, Ankara, 2007
- , *Manevi Mimarlarıyla Ankara*, Ankara Tarihi ve Kültürü Dizisi, Ankara, 2007
- ERDOĞDU,Ş., *Ankara'nın Tarihi Semt ve İsimleri Öyküleri*, Ankara, 1999
- *Ankaram*, Ankara, 1999
- ERENLER, E. "Ayak" , *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, cilt: 1, İstanbul, 1997 s. 172
- ERSOY, H.Y., "Kemer", *Ecz. Sanat Ansiklopedisi*, cilt: 2, İstanbul, 1997, s. 982
- "Kubbe", *Ecz. Sanat Ansiklopedisi*, cilt: 2, İstanbul, 1997s. 1065-106
- " Tavan" , *Ecz. Sanat Ansiklopedisi* cilt: 3, İstanbul, 1997 s.1751"Tonoz", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, cilt: 3, İstanbul, 1997s. 1801
- ESKİCİ, B. *Ankara Mihrapları*, Ankara, 2001
- EVLIYA ÇELEBİ, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Karaman, Cilt:2, İstanbul, 2005
- EYİCE,S., "Ankara'nın Eski Bir Resmi",TTK Atatürk Konferansları, IV 1970, Ankara, 1971
- "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İctimai Bir Müessesesi: Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler", İktisat Fakültesi Mecmuası, XXIII, 1962/63, s. 1-80
- , "Osmanlı Mimarisinin Gelişmesi" *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara, 1999, cilt: 10, s.79-101
- , "Hacı İlyas Cami", TDV *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1996, Cilt: 14, s.483-484
- FAROQHİ, S., "Ankara ve Çevresindeki Arazi Mülkiyetinin ya da İnsan-Toprak İlişkilerinin Değişimi" *Ankara Ankara*, 1994, s. 59-88.
- GALANTİ, A., *Ankara Tarihi*, (II cilt) Ankara, 2005
- GALİP, M., *Ankara Mescidler, Camiler, Mezarlıklar, Kitabeler* (Haz. S. Erşahin-H.Çınar), Ankara, 1996
- GEZER,H., "Üretim Alanında Tekstil ve Mimari Arasındaki Etkileşim", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, yıl:7, sayı: 13, Bahar 2008/1
- GEORGEON, F. "Keçi Kılından Kalpağa: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yüzyılında Ankara'nın Gelişimi", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, editörler: Paul Dumont, François Georgeon, , İstanbul, 1999

- GÖRÜR, M., *Beylikler Devri Mimarisinde Taş Süsleme*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1999
- GÜL, A., *Ahi Elvan Cami'nin Sanat Tarihi Açısından İncelenmesi*, AÜİF Basılmamış Lisans Tezi, Ankara 1985
- GÜLBUDAK, Z., *Ayaş'ta Türk Dönemi Yapıları* (AÜDTCF, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Lisans Tezi), Ankara, 1989
- GÜLEKLİ, N.C., *Ankara Tarih Arkeoloji*, Ankara, 1948
- HACIGÖKMEN, M. A., “Ankara’da Ahi Hakimiyeti (1130?-1361)”, *Türkler Ansiklopedisi*, cilt:6, Ankara 2002, s. 830-834
- HASOL, D., *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul, 2005
- <http://www.istanbul.edu.tr/Bolumler/guzelsanat/osmanlisanati.htm>
- <http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=%FCslup&ayn=tam>
- <http://tr.wikipedia.org/wiki/Kerpi%C3%A7>
- HENGİRMEN, M., *Ankara*, Ankara, 2002
- İNALCIK, H., “Kanunname”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001, cilt: 24, s.333-337
- İPEK, T., *Ankara Camilerinde Alçı Mihraplar*, (AÜDTCF, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Lisans Tezi), Ankara, 1989
- İPEKEŞEN, E., *A'dan Z'ye Ankara Rehberi*, Ankara, 2005
- KARAMAĞARALI, B., Ayaş'taki Türk İslam Sanatı ve Tarihi İle İlgili Eserler, *Ayaş ve Bünyamin Ayaşı (Tarihte- Günümüzde Ayaş ve Bünyamin Ayaşı Sempozyumu)*, Ankara, 1993, s.53-60
- KARAMAĞARALI, H., *Anadolu'da Beylikler Devri Minberleri*, AÜİF. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1955
- “Çorum Ulu Camii'ndeki Minber”, *Sanat Tarihi Yıllığı I*, İstanbul, 1965, s. 120-142
- KARUZ, H., *Anadolu Selçuklu Mimarisi Ders Notları*, Konya, 1996.
- KAYA, S. *Selçukluların Dini Serüveni*, İstanbul, 2006
- KAZICI, Z., “Ahilik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:I, İstanbul, 1991, s.540-542
- KILCI, A., *Anadolu Türk Mimarisinde Erken Devir (14-15.yy.) Baldekan Tarzı Türbeler*, Ankara, 2007
- KILIÇBAY, M.A., “ Sof Şehri Ankara”, *Ankara Ankara*, Ankara, 1994., s. 67-73
- KONYALI, İ. H. *Ankara Camileri*, Ankara, 1978
- KOŞAY, H., *Ankara Budun Bilgisi*, Ankara, 1935
- KÖYMEN, M.A., *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara, 1982

- KÖPRÜLÜ , F., *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Ankara, 1959
- KURAN, A., “Anadolu’da Ahşap Sütunlu Selçuklu Mimarisi”,*Malazgirt Armağanı*, Ankara,1972, s.179-186
- KUBAN, D., *Türk İslam Sanatı Üzerine Denemeler*, İstanbul, 1995
- , *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, İstanbul, 2002
- KUZU,H., *Hacı Bayram Cami*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Basılmamış Lisans Tezi, Ankara 1985
- MAMBORUY, E., *Ankara, Guide Touristique*, Ankara, 1933
- MAYER, L.A.,*Islamic Woodcarvers and Their Works*, Geneva, 1958
- MÜLAYİM, S.,*Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler-Selçuklu Çağı*-, İstanbul, 1982
- , *Sanat Tarihi Metodu*, İstanbul, 1994
- , *Ters Lale, Osmanlı Mimarisinde Sinan Çağı ve Süleymaniye*, İstanbul, 2001
- , “Mimari” maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2005, cilt,3, s. 91-95
- ORAL, M. Z., “Anadolu’da Sanat Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı:5, Ankara, 1962, s.23-78
- ORHONLU, C., “Şehir Mimarları”, *Osmanlı Araştırmaları II*, İstanbul, 1981, s.1-30
- ORTAYLI, İ., “19. yy.da Ankara”, *Ankara Ankara*, Ankara, 1994, s.109-121
- ÖDEKAN, A., “Kalemişi”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, Cilt:2, s.933-934
- ÖGEL, B. “Selçuklu Devri Anadolu Ağaç İşçiliği Hakkında Notlar” *Yıllık Araştırmalar Dergisi*,I, Ankara ,1956
- ÖGEL, S., *Anadolu Selçuklularında Taş Tezyinatı*,Ankara, 1987
- ÖNEY, G., *Ankara’da Türk Devri Sosyal Yapıları*, Ankara, 1971
- , *Beylikler Devri Sanatı*, 14-15.Yüzyıl, Ankara, 1989
- , *Ankara Arslanhane Camii*, Ankara, 1990
- , *Anadolu Selçuklu Mimarisi ve El Sanatları*, Ankara, 1992
- , “Ankara’da Selçuklu ve Beylikler Devri Ahşap Bezemeli Cami ve Mescitleri”, *Ankara Ankara*, İstanbul, 1994, s.73-86
- ÖNKAL, H., *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara, 1996
- ÖZAYDIN, A., “Ankara”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, s .203- 204
- ÖZDEMİR, R., “Ankara”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, s.204-209
- , *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara, 1998
- ÖZKARCI,M., *Niğde’de Türk Mimarisi*, Ankara, 2001

- ÖZTÜRK,A. “Sütun” *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, cilt:3, s. 1715-1716
- PAMPALI, S., KOZLU,B., “Ankara’nın Depremselliği”, *Türkiye Mühendislik Haberleri*, Yıl:46/2000-5, Sayı:409 s. 25-33
- PEKER,A.,U., “Osmanlı Mimarisinde Yaratıcılık; Amasya Örnekleri”, *Türkler*, cilt:12, s.52-60
- PEKİN,F., YILMAZ, H. *Türkiye’nin Kültür Mirası 100 Kale*, İstanbul, 2008
- PERROT, G., “Ankara’da Üç Ay”, *Ankara Ankara*, s. 269-278
- RONA,Z. “Üslup” Maddesi, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, cilt:3., s. 1857-58
- SARGIN, H., *Antik Ankara* , Ankara, 2004
- SEVİM,A., *Selçuklu Tarihi*, Ankara, 1982
- SİMEON , Polonyalı Simeon’un Seyahatnamesi 1608-1619, Çev. Hrant D.Andreasyan, İstanbul, 1964
- SOYSAL,H.,S.SİPAHİOĞLU,D.KOLÇAK,Y.ALTINOK, "Türkiye ve Çevresinin Tarihsel Deprem Kataloğu",*Doğa Bilim Dergisi, Temel Bilimler*, Seri A, Cilt 5, Sayı 3,1981
- SÖNMEZ,Z., *Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar (Başlangıcından 16.yy.a Kadar)*, Ankara, 1995
- SUAVİ, A., *Küçük Asya’nın Bin Yüzü : Ankara*, Ankara, 2005
- ŞİMŞEK, H.,G., *Ankara Halk Oyunları Ve Türküleri : Nota Kitabı* , Ankara, 2001
- TEKELİ, İ., “Ankara’nın Başkentlik Kararının Ülkesel Mekan Organizasyonu ve Toplumsal Yapıya Etkileri Bakımından Genel Bir Değerlendirilmesi”, *Ankara Ankara*, s.143-161.
- TANMAN, M. B. “*Hacı Bayram-ı Veli Külliyesi*”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 14, İstanbul 1996, s.448-454
- TANYU, H., *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, Ankara, 1967
- TAŞ,H. *XVII. Yüzyılda Ankara*, Ankara 2006
- TORUN,E., *Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle Beypazarı*, Ankara, 2004
- TUNÇEL,M., *Ankara (Agora) Şehir Merkezi ve Gelişimi (14-20.YY.)*,Ankara, 2001
- TURAN,O., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1971
- “Selçuklular Zamanında Sivas Şehri”, *AÜDTCF. Dergisi*, cilt.9, sayı 4(1951), s.447-457
- ,*Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Ankara, 1965
- TURHAL,A., *Timur’un Ankara Kalesini Kuşatması*, Ankara 2009

- UÇAN, V., *Ankara'da Karacabey İmareti*, AÜİF Basılmamış Lisans Tezi, Ankara, 1984
- UĞURLU, E., “Ankara Kızılbey Cami Minberi”, *Türk Etnografya Dergisi*, X., 1967, Ankara, 1968.
- UYŞAL, O., “Anadolu Selçuklularından Erken Osmanlı Dönemine Minare Biçimindeki Gelişmeler”, s.510-517
- UZER, Y., *Ahi Şerafettin Cami*, AÜİF. Basılmamış Lisans Tezi, Ankara, 1960
- UZUNÇARŞILI, İ.H., *Osmanlı Tarihi*, I. Cilt, Ankara, 1961
- ÜLGEN, A.S., “Ankara’da Cenabi Ahmet Paşa Cami ve Türbesi” *Vakıflar Dergisi*, Sayı:2, Ankara, 1942
- “Şereflikoçhisar’da Alaüd-din Camii”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı:5, Ankara, 1962
- YAZICI, N. “Son Dönem Ayaş Medreseleriyle İlgili Bir Değerlendirme”, *Ayaş ve Bünyamin Ayaşı (Tarihte- Günümüzde Ayaş ve Bünyamin Ayaşı Sempozyumu)*, Ankara, 1993, s.137-138
- YETKİN, S.K., “Beylikler Devri Mimarisinin Klasik Osmanlı Sanatını Hazırlayışı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: Ankara, s.39-43
- *Estetik ve Ana Sorunları*, İnkılap ve Aka Yay., İstanbul 1979
- YETKİN, Ş., *Anadolu’da Türk Çini Sanatının Gelişmesi*, İstanbul, 1986
- YILMAZ, C., Samsun Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler, Samsun, 1998
- YILDIRIM, O., *Kalecik’te Türk Dönemi Mimari Eserler*, AÜDTCF, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Ankara, 1991
- YILMAZ L., *12-15 Yüzyıl Ankara Türk Devri Yapılarında Tuğla Kullanımı* (AÜDTCF, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Lisans Tezi), Ankara, 1988
- YILMAZ, N., *Kadınlar Mahfili ve Ankara Camilerindeki Örnekler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Basılmamış Lisans Tezi, Ankara, 2004
- YÜCEL, E., “Ahi Elvan Cami Pencere Kapakları” Sanat Tarihi Yıllığı, Sayı:7 (1976-77), İstanbul, 1977, s.165-177
- “İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesinde Ahi Elvan Pencere Kapakları”, *Türk Yurdu Dergisi*, İstanbul 1967
- “Ahşap”, Erdem Yücel, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, cilt:2, s. 181-183
- YÜKSEL, İ.A., Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim Devri (886-926/1481-1520), İstanbul, 1983
- Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Türkiye’de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler*, Ankara, 1972
- WÖLFFLİN, H., *Sanat Tarihinin Temel Kavramları*, Çev. Hayrullah Örs, Ankara 1973

Harita ve Şekiller Listesi

1. Harita :Ankara Haritası
1. Şekil: Alaeddin Cami planı(VGM'den)
2. Şekil: Arslanhane Cami planı (VGM'den)
3. Şekil: Ahi Elvan Cami planı (G.Ö.'den)
4. Şekil: Eyüp Mescidi planı (G.Ö.'den)
5. Şekil: Ahi Yakup Mescidi(VGM'den)
6. Şekil: Geneği Mescidi planı (G.Ö.'den)
7. Şekil: Hacı İvaz Mescidi planı (VGM'den)
8. Şekil: Hacı İlyas Cami planı (VGM'den)
9. Şekil: Hacı Musa Cami planı (VGM'den)
10. Şekil: Beypazarı Akşemseddin Cami planı (VGM'den)
11. Şekil: Ayaş Ulu Cami planı (VGM'den)
12. Şekil: Hacı Bayram Cami planı (VGM'den)
13. Şekil: Hacı Doğan Cami planı (G.Ö.'den)
14. Şekil: Hacı Seyyid Cami planı(G.Ö.'den)
15. Şekil: Yeşil Ahi Cami planı(VGM'den)
16. Şekil: Şeyh İzzeddin Cami planı(VGM'den)
17. Şekil: Direkli Mescit planı(VGM'den)
18. Şekil: Balaban Mescidi planı(VGM'den)
19. Şekil: Sincan İlyakut Köyü Cami planı (VGM'den)
20. Şekil: Ayaş Bünyamin Cami planı(VGM'den)
21. Şekil: Beypazarı Yeni Cami planı (Tolga Bozkurt'tan)
22. Şekil: Beypazarı Üreğil Köyü Cami planı (Tolga Bozkurt'tan)
23. Şekil: Abdülkadir İsfehane Cami planı (G.Ö'den)
24. Şekil: Ramazan Şemseddin Mescidi planı(G.Ö'den)
25. Şekil: Lebelebicioğlu Cami planı (G.Ö'den)
26. Şekil: Şereflikoçhisar Kadıncık Köyü Cami planı (VGM'den)
27. Şekil: Kalecik Yalım Köyü Cami planı (VGM'den)
28. Şekil: Ayaş Aktaş Mescidi planı(VGM'den)
29. Şekil: Ayaş Killik Mescidi planı(VGM'den)
30. Şekil: Hacı Arap Cami planı (G.Ö.'den)
31. Şekil: Rüstem Nail Mescidi planı (G.Ö.'den)

32. Şekil: Mukaddem Cami planı (G.Ö.'den)
33. Şekil: Kağrı Pazarı Mescidi planı (G.Ö.'den)
34. Şekil: Telli Halil Mescidi planı (G.Ö.'den)
35. Şekil: Hemhüm Mescidi planı (VGM'den)
36. Şekil: Ayaş Şeyh Muhyiddin Cami planı(VGM'den)
37. Şekil: Gecik Mescidi planı (VGM'den)
38. Şekil: Boyacı Ali Mescidi planı(G.Ö.'den)
39. Şekil: Beypazarı Eski Derbedçik (Acı) Cami planı (T.B.'tan)
40. Şekil: Beypazarı Baloğlu Cami planı(T.B.'tan)
41. Şekil: Beypazarı Tabakhane Cami planı(T.B.'tan)
42. Şekil: Celal Kattani Mescidi planı (VGM'den)
43. Şekil: Beypazarı Hoca Kirişzade Mescidi planı(T.B.'tan)
44. Şekil: Beypazarı Dudaş Köyü Mescidi Planı (T.B.'tan)
45. Şekil: Kalecik Saray Cami planı(VGM'den)
46. Şekil: Kalecik Hamdi Cami planı(VGM'den)
- 47.Şekil: Kalecik Kale Cami planı(VGM'den)
48. Şekil: Hallaç Mahmud Mescidi planı(VGM'den)
49. Şekil: Cenabi Ahmet Paşa Cami planı (VGM'den)
50. Şekil: Ankara Kurşunlu Cami planı(VGM'den)
51. Şekil: Beypazarı Kurşunlu Cami planı(VGM'den)
52. Şekil: Saraç Sinan Mescidi planı(G.Ö.'den)
53. Şekil: Beypazarı Alaeddin Cami planı(VGM'den)
54. Şekil: Kalecik Tabakhane Cami planı(VGM'den)
55. Şekil: Karacabey Cami planı(VGM'den)
56. Şekil: Saraç Sinan Türbesi planı(G.Ö.'den)
57. Şekil: Zeynel Abidin Türbesi planı(G.Ö.'den)
58. Şekil: Taceddin Türbesi planı(G.Ö.'den)
59. Şekil: Beypazarı Kabacaköyü Kaygusuz Abdal Türbesi planı (T.B.'den)
60. Şekil: Beypazarı Yediler Türbesi planı(T.B.'den)
61. Şekil: Kalecik Kazancı Baba Türbesi planı(VGM'den)
62. Şekil: Kesikbaş Türbesi planı(G.Ö.'den)
63. Şekil: Nallıhan Tabduk Emre Türbesi planı (VGM'den)
64. Şekil: Polatlı Ahi Fatma Bacı Türbesi planı (VGM'den)
65. Şekil: Hacı Bayram Türbesi planı(G.Ö.'den)

66. Şekil: Beypazarı Boğazkesen Türbesi planı (T.B.'tan)
67. Şekil: Beypazarı Kuyumcutekke Türbesi planı (T.B.'tan)
68. Şekil: Ayaş Bünyamin Türbesi planı(VGM'den)
69. Şekil: Azimi Türbesi planı(G.Ö.'den)
70. Şekil: Kalecik Alıçoğlu Türbesi planı(VGM'den)
71. Şekil: Beypazarı Karacaahmet Türbesi planı(T.B.'tan)
72. Şekil: Beypazarı Kozalan Köyü Kara Davud Türbesi planı (T.B.'tan)
73. Şekil: Yörükdede Türbesi planı (G.Ö.'den)
74. Şekil: Ahi Şerafeddin Türbesi planı(G.Ö.'den)
75. Şekil: Karacabey Türbesi planı (VGM'den)
76. Şekil: Karyağdı Türbesi planı(G.Ö.'den)
77. Şekil: Mamak Hüseyin Gazi Türbesi planı(VGM'den)
78. Şekil: Çubuk Şah Kalender Veli Türbesi planı
79. Şekil: Cenabi Ahmet Paşa Türbesi planı(G.Ö.'den)
80. Şekil: Osman Fazıl Paşa Türbesi(G.Ö.'den)

RESİMLERİN LİSTESİ

- 1.Resim: Arslanhane Cami'nin ahşap sütunlu harimi
- 2.Resim: Ahi Elvan Cami'nin ahşap sütunlu harimi
- 3.Resim: Ayaş Ulu Cami'nin ahşap sütunlu harimi
- 4.Resim: Ayaş Bünyamin Cami'nin ahşap sütunlu harimi
- 5.Resim: Ayaş Killik Cami'nin ahşap sütunlu harimi
- 6.Resim: Ayaş Sinanlı Ulu Cami'nin ahşap sütunlu harimi
- 7.Resim: Alaeddin Cami son cemaat mahalli
- 8.Resim: Eyüp Mescidi son cemaat mahalli
- 9.Resim: Geneği Mescidi son cemaat mahalli
- 10.Resim: Balaban Mescidi son cemaat mahalli
- 11.Resim: Kalecik Saray Cami ön cephe
- 12.Resim: Rüstem Nail Mescidi son cemaat yeri
- 13.Resim: Karacabey Cami son cemaat mahalli
- 14.Resim: Cenabi Ahmet Paşa Cami son cemaat m.
15. Resim: Çiçekçioğlu Cami son cemaat mahalli
- 16.Resim: İbadullah Cami son cemaat mahalli(VGM'den)
- 17.Resim: Hacı Musa Cami son cemaat mahalli
- 18.Resim: Sarı Kadı Cami son cemaat mahalli
- 19.Resim. Şereflikoçhisar Alaeddin Cami son cemaat mahalli
- 20.Resim: Nallıhan Nasuh Paşa Cami son cemaat mahalli
- 21.Resim: Karacabey Cami son cemaat mahalli mihrabiye
- 22.Resim: Cenabi Ahmet Paşa Cami son cemaat mahalli mihrabiye
23. Resim: Alâeddin Cami'nin kerpiç duvarları
- 24.Resim: Alâeddin Cami'nin taş minare kaidesi (VGM'den)
- 25.Resim: Arslanhane Cami kuzey portali ve minare kaidesinde taş malzeme kullanımı
- 26.Resim: Arslanhane Cami duvarlarında taş kullanımı
- 27.Resim: Ahi Elvan Cami'nin temelideki taş malzeme
- 28.Resim: Ahi Elvan Cami'nin minare kaidesindeki taş malzeme
- 29.Resim: Saraç Sinan Mescidi duvarlarında taş-tuğla örgü sistemi
- 30.Resim: Abdülkadir İsfehani Mescidi duvarlarında taş kullanımı
- 31.Resim: Cenabi Ahmet Paşa Cami kesme taş duvarları
- 32.Resim: Ağaç Ayak Cami moloz taş temel

- 33.Resim: Kalecik Tabakhane Cami kesme taş duvarları
- 34.Resim: Kalecik Çandır Cami taş duvarları (VGM'den)
- 35.Resim: Şereflikoçhisar Alaeddin Cami kesme taş duvarları
- 36.Resim: Ayaş Ulu Cami moloz taş duvarları
- 37.Resim: Ayaş Sinanlı Ulu Cami moloz taş duvarları
- 38.Resim: Ayaş Killik Cami moloz taş duvarları
- 39.Resim: Polatlı Hacı Tuğrul Köyü Cami taş duvarları
- 40.Resim: Beypazarı Alaeddin Cami taş-tuğla duvarları(VGM'den)
- 41.Resim: Beypazarı Kurşunlu Cami kesme taş duvarları
- 42.Resim: Beypazarı Akşemseddin Cami kesme taş duvarları
- 43.Resim: Çamlıdere Peçenek Köyü Cami taş-tuğla duvarları
- 44.Resim: Arslanhane Cami'nin tuğla minaresi
- 45.Resim: Arslanhane Cami'nin minaresinde sırlı tuğla kullanımı
- 46.Resim: Karacabey Cami tuğla minaresi
- 47.Resim: Karacabey Cami minaresi sırlı tuğla kullanımı
- 48.Resim: Kurşunlu Cami taş-tuğla duvarları
- 49.Resim: Zincirli Cami tuğla duvarları
- 50.Resim: Alaeddin Cami mermer devşirme sütunlar
- 51.Resim: Örtmeli Mescit mermer devşirme sütun başlıkları
- 52.Resim: Arslanhane Cami mermer devşirme sütun başlıkları
- 53.Resim: Arslanhane Cami mermer kuzey taçkapısı
- 54.Resim: Arslanhane Cami minare kaidesinde devşirme mermer malzeme
- 55.Resim: Cenabi Ahmet Paşa Cami taş minberi
- 56.Resim: Cenabi Ahmet Paşa Cami taç kapısında mermer kullanımı
- 57.Resim: Cenabi Ahmet Paşa Cami son cemaat mahalli mermer sütun
- 58.Resim: Karacabey Cami son cemaat mahalli mermer sütun
- 59.Resim: Cenabi Ahmet Paşa Cami son cemaat mahalli mermer sütun başlığı detay
- 60.Resim: Ahi Elvan Cami devşirme mermer sütun başlığı
- 61.Resim: Alaeddin Cami'nin ahşap künde-kari minberi
- 62.Resim: Alaeddin Cami'nin tavanı
- 63.Resim: Arslanhane Cami minberi
- 64.Resim: Arslanhane Cami tavanı
- 65.Resim: Ahi Elvan Cami'nin kadınlar mahfili
- 66.Resim: Ahi Elvan Cami'nin tavanı

- 67.Resim: Ahi Elvan Cami minberi
- 68.Resim: Hacı İvaz Cami son cemaat mahalli tavanı
- 69.Resim: Ağaç Ayak Cami minberi
- 70.Resim: Ağaç Ayak Cami tavanı
- 71.Resim: Ağaç Ayak Cami kadınlar mahfili
- 72.Resim: Kalecik Gökçeören Köyü Cami kadınlar mahfili(VGM'den)
- 73.Resim: Kalecik Çandır Cami kadınlar mahfili(VGM'den)
- 74.Resim: Ayaş Aktaş Mescidi tavanı
- 75.Resim: Yenimahalle Susuz Köyü Cami tavanı
- 76.Resim: Ayaş Ulu Cami ahşap hatıl
- 77.Resim: Ayaş Aktaş Cami ahşap hatıl
- 78.Resim: Ayaş Ulu Cami minberi
- 79.Resim: Ayaş Ulu Cami tavanı
- 80.Resim: Ayaş Ulu Cami kadınlar mahfili
- 81.Resim: Beypazarı Alaeddin Cami tavanı
- 82.Resim: Beypazarı Alaeddin Cami kadınlar mahfili
- 83.Resim: Beypazarı Alaeddin Cami hünkar mahfili
- 84.Resim: Cenabi Ahmet Paşa Cami kubbe
- 85.Resim: Hallaç Mahmud Mescidi kubbesi
- 86.Resim: Kurşunlu Cami kubbe
- 87.Resim: Arslanhane Cami'nin mihrabı
- 88.Resim: Ahi Elvan Cami mihrabı
- 89.Resim: Molla Büyük Cami'nin mihrabı(VGM'den)
- 90.Resim: Ahi Yakup Mescidi mihrabı(VGM'den)
- 91.Resim: Hacı Arap Cami mihrabı (B.E.'den)
- 92.Resim: Hacı Doğan Cami mihrabı(B.E.'den)
- 93.Resim: Hacı Seyyid Cami mihrabı(B.E.'den)
- 94.Resim: Rüstem Nail Mescidi'nin mihrabı(VGM'den)
- 95.Resim: Hacı Bayram Cami mihrabı (VGM'den)
- 96.Resim: Karacabey Cami'nin oda mihrabı(VGM'den)
- 97.Resim: Hacı İlyas Cami mihrabı (B.E.'den)
- 98.Resim: İki Şerefeli (Resul Efendi) Cami mihrabı(B.E.'den)
- 99.Resim: Kağnıpazarı Cami mihrabı (B.E.'den)
- 100.Resim: Abdülkadir İsfehane Tabakhane)Mescidi'nin mihrabı

- 101.Resim: Kurşunlu Cami'nin mihrabı
- 102.Resim: Çiçekçioğlu Cami'nin mihrabı (B.E.'den)
- 103.Resim: Devdıran Mescidi'nin mihrabı (B.E.'den)
- 104.Resim: İbadullah Mescidi'nin mihrabı
- 105.Resim: Zincirli Cami mihrabı
- 106.Resim: Kalecik Saray Cami mihrabı
- 107.Resim: Kalecik Çandır Cami mihrabı
- 108.Resim: Ayaş Ulu Cami mihrabı
- 109.Resim: Ayaş Şeyh Muhyiddin Cami mihrabı
- 110.Resim: Ayaş Aktaş Cami mihrabı
- 111.Resim: Ahi Şerafeddin Türbesi taş malzeme
- 112.Resim: Yörük Dede Türbesi taş malzeme(tamirden önce)
- 113.Resim: Yörük Dede Türbesi taş malzeme(tamirden sonra,VGM'den)
- 114.Resim: Hacı Bayram Türbesi taş malzeme
- 115.Resim: Cenabi Ahmet Paşa Türbesi taş malzeme
- 116.Resim: Karyağdı Türbesi taş malzeme
- 117.Resim: Osman Fazıl Türbesi taş malzeme
- 118.Resim: Azimi Türbesi taş malzeme
- 119.Resim: Tacettin Türbesi taş malzeme
- 120.Resim: Mamak Hüseyin Gazi Türbesi
- 121.Resim: Çubuk Şah Kalender Veli Türbesi
- 122.Resim: Beypazarı Yediler Türbesi
- 123.Resim: Beypazarı Karacaahmet Türbesi
- 124.Resim: Beypazarı Kara Davud Türbesi
- 125.Resim: Beypazarı Kaygusuz Abdal Türbesi
- 126.Resim: Kalecik Kazancı Baba Türbesi
- 127.Resim: Polatlı Hacı Tuğrul Türbesi
- 128.Resim: Nallıhan Tabduk Emre Türbesi
- 129.Resim: Polatlı Bacım Sultan Türbesi
- 130.Resim: Çamlıdere Şeyh Ali Semerkandi Türbesi
- 131.Resim: Kazan Turasan Bey Türbesi
- 132.Resim: Kesikbaş Türbesi
- 133.Resim: Karacabey Türbesi
134. Resim: Polatlı Karacaahmet Türbesi

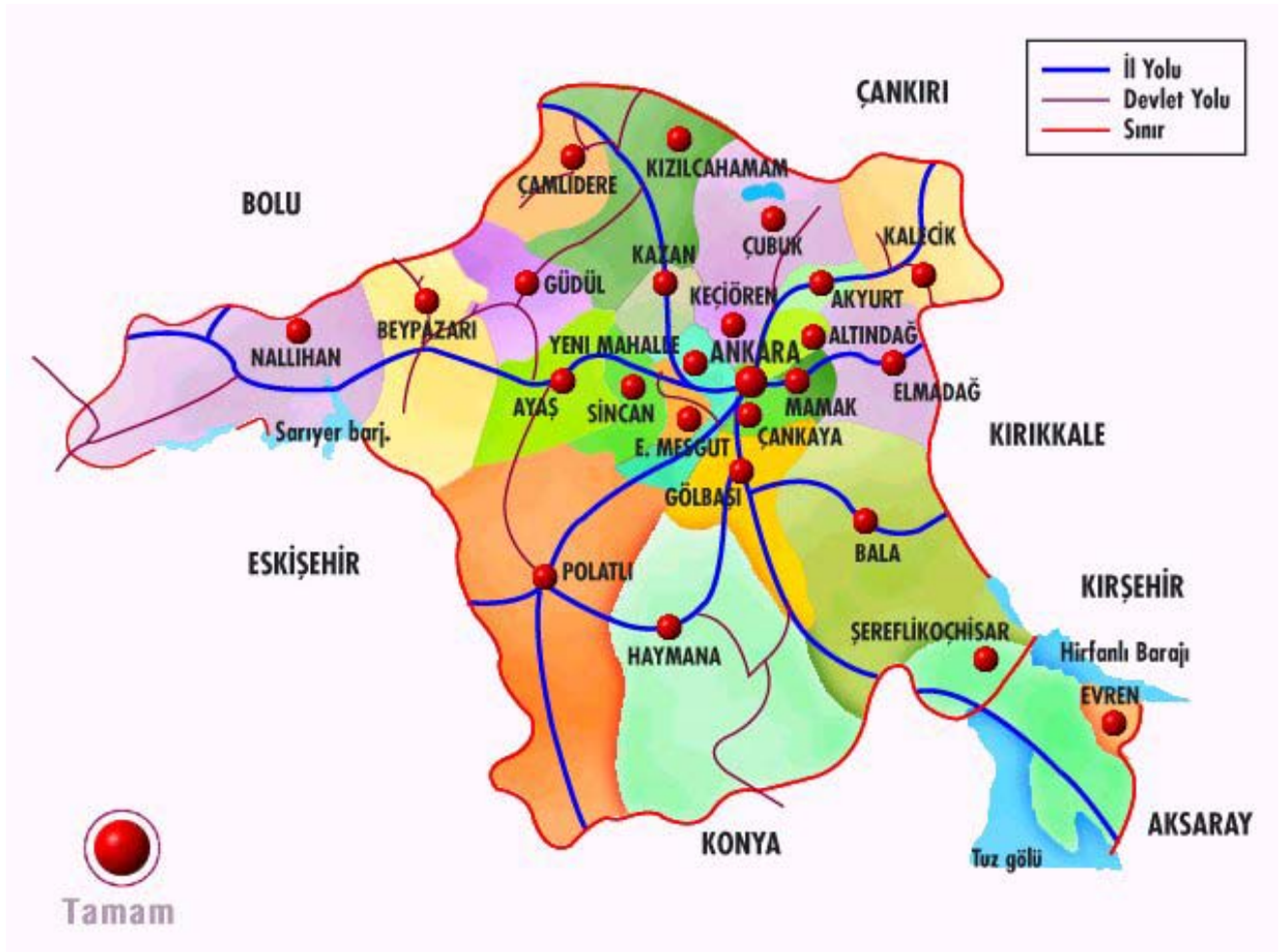
- 135.Resim: Beypazarı Boğazkesen Türbesi mihrabı
- 136.Resim: Yörük Dede Türbesi tuğla işçiliği
- 137.Resim: Kesikbaş Türbesi tuğla işçiliği
- 138.Resim: Hacı Bayram Türbesi tuğla işçiliği
- 139.Resim: Karyağdı Türbesi tuğla işçiliği
- 140.Resim: Osman Fazıl Paşa Türbesi tuğla işçiliği
- 141.Resim: Kalecik Kazancı Baba Türbesi tuğla işçiliği
- 142.Resim: Nallıhan Tabduk Emre Türbesi tuğla malzeme
- 143.Resim: Ahi Şerafettin Türbesi alçı şebekeli pencere
- 144.Resim: Hacı Bayram Türbesi alçı şebekeli pencere
- 145.Resim: Cenabi Ahmet Paşa Türbesi alçı şebekeli pencere
- 146.Resim: Osman Fazıl Paşa Türbesi alçı şebekeli pencere
- 147.Resim: Alâeddin Cami cephe sistemi
- 148.Resim: Arslanhane Cami cephe sistemi
- 149.Resim: Ahi Elvan Cami cephe sistemi
- 150.Resim: Yeşil Ahi Cami cephe sistemi
- 151.Resim: Tabakhane Cami cephe
- 152.Resim: Beypazarı Kazgancı Mescidi batı cephe
- 153.Resim: Beypazarı Kazgancı Mescidi kuzey cephe
- 154.Resim: Beypazarı Hoca Kirişzade Mescidi cephe sistemi
- 155.Resim: Beypazarı Alâeddin Cami cephe sistemi
- 156.Resim: Beypazarı Karacaahmet Türbesi trompları
- 157.Resim: Cenabi Ahmet Paşa Cami istiridye tromp
- 158.Resim: Hallaç Mahmud Mescidi mukarnaslı Tromp
- 159.Resim: Kurşunlu Cami tromp
- 160.Resim: Şereflikoçhisar Alaeddin Cami köşe trompları
- 161.Resim: Karacabey Cami son cemaat yeri kubbe geçiş pandantifleri
- 162.Resim: Saraç Sinan Mescidi Türk üçgenleri
163. Resim: Kurşunlu Cami Türk üçgenleri
- 164.Resim: Karacabey Cami kubbeleri
165. Resim: Şereflikoçhisar Alaeddin Cami kubbesi
- 166.Resim: Ahi Şerafeddin Türbesi sivri kemerli sağır nişler ve tromplar
- 167.Resim: Ahi Şerafeddin Türbesi giriş kapısı (VGM'den)
- 168.Resim: Hacı Bayram Türbesi giriş kapısı

169. Resim: Osman Fazıl Paşa Türbesi giriş kapısı
170. Resim: Nallıhan Tabduk Emre Türbesi trompları
171. Resim: Beypazarı Karacaahmet T. Trompları
172. Resim: Kesikbaş Türbesi kubbeye geçiş
173. Resim: Polatlı Bacım Sultan Türbesi kubbeye geçiş(VGM'den)
174. Resim: Arslanhane Cami doğu kapısı
175. Resim: Ahi Elvan Cami giriş kapısı
176. Resim: Karacabey Cami'nin taç kapısı
177. Resim: Cenabi Ahmet Paşa Cami'nin taç kapısı
178. Resim: Hacı Musa Cami kapısı
179. Resim: Sarı Kadı Mescidi kapısı
180. Resim: Zincirli Cami kapısı
181. Resim: Kalecik Saray Cami kapısı
182. Resim: Ayaş Ulu Cami batı kapısı
183. Resim: Ayaş Killik Cami kapısı
184. Resim: Beypazarı Alâeddin Cami kuzey kapısı
185. Resim: Beypazarı Kurşunlu Cami kapısı
186. Resim: İbadullah Cami pencere kalemişleri
187. Resim: Ramazan Şemseddin Cami pencere kalemişleri detayı
188. Resim: Ramazan Şemseddin Cami pencere kalemişleri
189. Resim: Ramazan Şemseddin Cami pencere kalemişleri detayı
190. Resim: Hacı Musa Cami pencere kalemişleri
191. Resim: Hacı Musa Cami pencere kalemişleri
192. Resim: Hacı Musa Cami pencere kalemişleri detay
193. Resim: Hacı Musa Cami pencere kalemişleri detay
194. Resim: Ahi Elvan Cami minaresi
195. Resim: Hacettepe Cami minaresi
196. Resim: Cenabi Ahmet Paşa Cami minaresi
197. Resim: Hacı Bayram Cami minaresi
198. Resim: İki Şerefeli Cami minaresi
199. Resim: Ramazan Şemseddin Cami minaresi
200. Resim: Mehmet Çelebi Cami minaresi
201. Resim: Ayaş Aktaş Cami minaresi
202. Resim: Ayaş Killik Cami minaresi

- 203.Resim: Beypazarı Akşemseddin Cami minaresi
204. Resim: Alaeddin Cami sur duvarındaki mihrap
- 205.Resim: Cenabi Ahmet Paşa Cami mihrabı
- 206.Resim: Kalecik Tabakhane Cami mihrabı
207. Resim: Şereflikoçhisar Alaeddin Cami mihrabı
- 208.Resim: Beypazarı Alaeddin C.mihrabı
- 209.Resim: Alâeddin Cami minber kapısı
- 210.Resim: Alaeddin Cami minber yan aynalığı
- 211.Resim: Arslanhane Cami minberi detay
- 212.Resim: Ahi Elvan Cami kitabesi
- 213.Resim: Ahi Elvan Cami minberi kapı açıklığı
- 214.Resim: Ahi Elvan Cami minberi yan aynalıktan detay
- 215.Resim: Ahi Elvan Cami minberi batı köşk altı
- 216.Resim: Ahi Elvan Cami minberi merdiven korkuluğu
- 217.Resim: Ağaç Ayak Cami minberi yan aynalığı ve merdiven korkuluğu
- 218.Resim: Ağaç Ayak Cami minberi yan aynalık detayı
- 219.Resim: Ağaç Ayak Cami minberi kapı açıklığı
- 220.Resim: Zincirli Cami minberi genel
221. Resim: Zincirli Cami minberi kapı açıklığı
- 222.Resim: Zincirli Cami minberi yan aynalıktan detay
- 223.Resim: Hacı Musa Cami minberi
- 224.Resim: Şereflikoçhisar Alaeddin Cami minberi
- 225.Resim: Ayaş Ulu Cami minberi genel
- 226.Resim: Ayaş Ulu Cami minberi yan aynalık detay
- 227.Resim: Ayaş Ulu Cami minberi köşkaltından detay
- 228.Resim: Ahi Elvan Cami kadınlar mahfili
- 229.Resim: Abdülkadir İsfehane Mescidi kadınlar mahfili
- 230.Resim: Cenabi Ahmet Paşa Cami kadınlar mahfili
- 231.Resim: İbadullah Cami kadınlar mahfili
- 232.Resim: Zincirli Cami kadınlar mahfili
- 233.Resim: Hacı Musa Cami kadınlar mahfili
- 234.Resim: Beypazarı Alaeddin Cami
- 235.Resim: Kalecik Saray Cami kadınlar mahfili
- 236.Resim: Ağaç Ayak Cami tavanı

- 237.Resim: Ağaç Ayak Cami kadınlar mahfili altı
- 238.Resim: Hacı Musa Cami tavan süslemesi
239. Resim: Hacı Musa Cami tavan süslemesi
- 240.Resim: Zincirli Cami tavanı
- 241.Resim: Kalecik Tabakhane Cami kalemişı duvar süslemesi
- 242.Resim: Karacabey Türbesi ahşap kapısı

Harita 1-Ankara Şehir Haritası

Eserlerin Kronoloji Listesi

1- Cami ve Mescitler

Eserin Adı	Yapılış Tarihi
Alaaddin Camii	M.1178
Ahi Şerafeddin Camii	M.1290
Saraç Sinan Mescidi	M.1288
Ahi Yakup Mescidi	M. 1392
Ahi Elvan Camii	M. 1414
Eyüp Mescidi	15.yy.
Geneği Mescidi	14.yy. sonu ya da 15.yy. başı
Hacı İvaz (Helvai) Mescidi	M.1423
Kulderviş (Kurtuluş) Mescidi	14. ya da 15.yy.
Molla Büyük Mescidi	14.yy. sonu ya da 15.yy. başı
Örtmeli Hoca Hundi Mescidi	15.yy.bası
Poyracı Mescidi	14. ya da 15.yy.
Sabuni Mescit	14. ya da 15.yy.
Ahi Tura Mescidi	14. ya da 15.yy.
Yeşil Ahi Cami	15. yy.
Balaban Mescidi	14. ya da 15.yy.
Boyacı Ali Mescidi	14. ya da 15.yy.
Direkli Cami	15.yy.
Gecik Mescidi	M.1443
Hacettepe (Duvartepe) Camii	14. ya da 15.yy.
Hacı Arap Camii	14. ya da 15.yy.
Hacı Doğan Mescidi	14. ya da 15.yy.
Hacı Seyyid Mescidi	14. ya da 15.yy.
Hemhüm Mescidi	15.yy.
Rüstem Nail (Dındın)Mescidi	14. ya da 15.yy.
Şeyh İzzeddin Mescidi	14. ya da 15.yy.
İki Şerefeli (Resul Efendi) Camii	14 ya da 15.yy.
Hacı Musa Cami	M.1460
Hacı Bayram Camii	15.yy.ın ilk çeyreği
Mukaddem (Yeni) Camii	M.1450-1451
Cenab-ı Ahmet Paşa Cami	M.1565-1566
Hallaç Mahmut Mescidi	M. 1545
Abdülkadir İsfehane (Tabakhane) Mescidi	M.1570?
Kurşunlu Camii	16.yy.?
Zincirli Cami	M.1685
Çiçekçioğlu Cami	17.yy. sonu ya da 18. yy. başı
Devdiran Mescidi	18.yy.
Eskicioğlu Camii	17.yy. sonu ya da 18. yy. başı
İbadullah Camii	17.yy. sonu ya da 18. yy. başı
Ağaç Ayak Cami	17.yy. sonu ya da 18. yy. başı
Hacı İlyas Camii	17.yy. sonu ya da 18. yy. başı
Kağnı Pazarı Cami	17.yy. sonu ya da 18. yy. başı
Leblebicioğlu Camii	M. 1713
Celal Kattani Mescidi	17.yy. sonu ya da 18. yy. başı

Saraçlar Mescidi	17.yy. sonu ya da 18. yy. başı
Ramazan Şemseddin (Kale Pazarı) Camii	17.yy.
Sarıkadı (Mimarzade) Mescidi	M.1759
Telli Hacı Halil Mescidi	M.1765
Zeynel Abidin Cami	17.yy. sonu ya da 18. yy. başı
Hamidiye Cami	19. ya da 20. yy.
Kayabaşı Cami	19. yy.
Koyunpazarı Mescidi	19. yy.
Mehmet Çelebi Mescidi	19. yy.
Misafir Fakih Mescidi	19. yy.
Şükriye Cami	20. yy.
Tabakhane Cami	20. yy.
Taceddin Cami	19. yy. sonu 20. yy. başı
Yenice Mahalle Cami	18. ya da 19. yy.
Akyurt Merkez Cami	20.yy.bası
Ayaş Ulu Cami	14. yy. sonu 15. yy. başı
Ayaş Bünyamin Cami	16.yy.
Ayaş Sinanlı Ulu Cami	M.1547
Ayaş Killik (Karakaya) Cami	M. 1560
Ayaş Aktaş Mescidi	16. ya da 17. yy.
Ayaş Gökler Köyü (Hacı Nasuh/Eski) Cami	Bilinmiyor
Ayaş Sinanlı Ilıca Cami	Bilinmiyor
Ayaş Sinanlı Pınaraltı Cami	Bilinmiyor
Ayaş Şeyh Muhyiddin Cami	18.yy.ilk yarısı
Ayaş Sülüklüpınar Mescidi	Bilinmiyor
Ayaş Kesikbaş Cami	Bilinmiyor
Ayaş Sinanlı (Yeni) Cami	19.yy. sonu
Beypazarı Sultan Alaaddin Cami	13.yy.ın ilk yarısı-M.1225
Beypazarı Akşemseddin Cami	15.yy.
Beypazarı Kurşunlu (Evsat Hoca Nazır) Cami	M. 1685
Beypazarı Uruş Bucağı Cami	M. 1871
Beypazarı Cevizlerkaşı Sokağı Mescidi	M.1876
Beypazarı Baloğlu Cami	M.1883
Beypazarı Beytepe Sokağı Mescidi	M.1887
Beypazarı Tabakhane Cami	M.1896
Beypazarı Yeni Cami	M.1897
Beypazarı eski Derbedçik (Acı) Cami	19.yy.
Beypazarı Kazgancı Mescidi	19. yy. sonu
Beypazarı Dudaş Köyü Eski Cami	20.yy. başları
Beypazarı Üreğil Köyü Cami	20. yy.ın ilk yarısı
Beypazarı Hoca Kiriş (Abbaszade) Mescidi	M.1887
Beypazarı Bağözü Köyü Cami	19. yy. ikinci yarısı
Çamlidere Peçenek Köyü	16.yy. ya da 17. yy.
Çankaya Karataş Köyü Cami	19.yy.?
Çubuk Mahmutoğlu Köyü Cami	15. yy. başları
Çubuk Kutluören (Kuruviran) Köyü Cami	Bilinmiyor
Elmadağ Eski (Yenipınar) Cami	Bilinmiyor
Elmadağ Lalahan Odabaşı Cami	20. yy.
Gölbaşı Karagedik Beldesi Cami	M. 1812
Gölbaşı İncek Eski Cami	M.1907
Gölbaşı Bezirhane Cami	Bilinmiyor
Güdül Tahtacıörencik Cami	M.1839
Güdül Emirler Mahallesi Cami	M.1903
Güdül Afşar Köyü Cami	M. 1908
Güdül Yukarı Mahalle Cami	M.1912-1913
Haymana Kutluhan Köyü Cami	Bilinmiyor
Haymana Büyük Cami	M. 1890

Haymana Karacahoca Köyü Cami	M. 1906
Kalecik Gökçeşir/Gökçeşir Köyü Cami	13.yy. ?
Kalecik Saray (Şehsuvar)Cami	15.yy.
Kalecik Hamdi Cami	15.yy.
Kalecik Hasbey Cami	18.yy.
Kalecik Tabakhane cami	18.yy.
Kalecik Kale Cami	19.yy.
Kalecik Çandır Cami	?
Kazan Saray Köyü Cami	17.yy.
Kazan Orhaniye Eski Cami	?
Kızılcahamam Çeltikçi Eski Cami	19.yy. sonu 20. yy. sonları
Kızılcahamam Aşağı Cami	14.yy.sonu
Mamak Kayaş Merkez Cami	19. yy.?
Nallıhan Nasuh Paşa Camii	18.yy.
Nallıhan Uluhan Köyü Cami	18.yy.
Polatlı Oğuzlar (Yağır Köyü) Cami	Bilinmiyor
Polatlı Bacı Köyü Cami	19. yy. sonu
Polatlı Hacı Tuğrul Köyü Cami	20.yy.
Polatlı Şih Ali Köyü Cami	20. yy.
Sincan İlyakut Cami	14. ya da 15. yy.
Sincan Eski Bucuk Köyü Cami	14. ya da 15. yy.
Sincan Kötürüm Beyazıt (Ulu- eski zir) Camii	16.yy.
Sincan Hitabet Cami	20.yy.
Şereflikoçhisar Alaaddin Cami	13.yy.
Şereflikoçhisar Yenimahalle Cami	? Bilinmiyor
Şereflikoçhisar Toprak (Yeni Mescit) Cami	?Bilinmiyor
Yenimahalle Susuz Köyü Cami	14. ya da 15. yy.

Eserlerin Kronoloji Listesi 2- Türbeler Listesi

Eserin Adı	Yapılış Tarihi
1. Ahi Şerafeddin Türbesi	M. 1130
2. Saraç Sinan Paşa Türbesi	M. 1288
3. Karacabey Türbesi	M. 1444-1445
4. Yörük Dede Türbesi (Doğanbey Kümbeti)	14. yy. sonu
5. Kesikbaş Türbesi	14. yy. sonu
6. Hacı Bayram-ı Veli Türbesi	M. 1429
7. Karyağdı Türbesi	M. 1477
8. Cenab-ı Ahmet Paşa Türbesi	M. 1565-1566
9. Osman Fazıl Paşa Türbesi	18.yy.
10. Azimi Türbesi	M. 1757-1758
11. Zeynel Abidin Türbesi	17. ya da 18. yy.
12. Taceddin Türbesi	M. 1901
13. Ayaş Bünyamin Türbesi	16.yy. ın ilk çeyrağı
14. Beypazarı Boğazkesen Kümbeti	15. yy.
15. Beypazarı Karaca Ahmet Türbesi	19.yy. ın ikinci yarısı
16. Beypazarı Kuyumcutekke Köyü Kara Davud Türbesi	15. yy. ortaları
17. Beypazarı Kozalan Köyü Kara Davud Türbesi	20.yy. başı
18. Beypazarı Kabaca Köyü Kaygusuz Abdal Türbesi	19.yy.
19. Beypazarı Yediler Türbesi	19.yy.
20. Çamlıdere Şeyh Ali Semerkandi Türbesi	
21. Çubuk Şah Kalender Veli Türbesi	15. ya da 16. yy.

22.	Güdül Samut Bali Türbesi	
23.	Kalecik Alıçoğlu Türbesi	19.yy.
24.	Kalecik Kazancı Baba Türbesi	15.yy.
25.	Kazan Turasan Bey Türbesi	
26.	Mamak Hüseyin Gazi Türbesi	15. ya da 16. yy.
27.	Nallıhan Tabduk Emre Türbesi	13.yy.
28.	Polatlı Ahi Fatma Bacı Türbesi	14.yy. ın ilk çeyreği
29.	Polatlı Hacı Tuğrul Türbesi	M.1381
30.	Polatlı Karaca Ahmet Türbesi	19.yy. ?

This architectural floor plan shows a rectangular building with a total width of 17.62 and a total depth of 15.15. The plan includes a central corridor (12.15 wide) and several rooms. Key dimensions and features include:

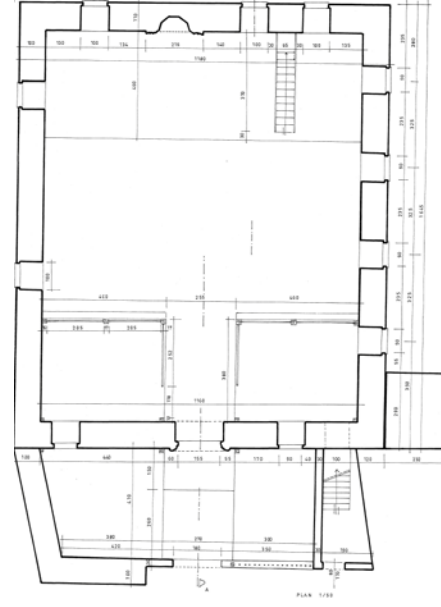
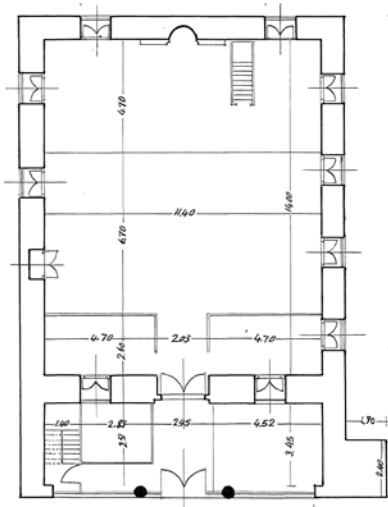
- Overall Dimensions:** 17.62 (width) x 15.15 (depth).
- Room Dimensions:**
 - Top-left room: 15.42 wide.
 - Top-right room: 8.62 wide.
 - Bottom-left room: 3.54 wide.
 - Bottom-right room: 3.20 wide.
- Corridor and Hallway Dimensions:**
 - Central corridor: 12.15 wide.
 - Bottom corridor: 3.15 wide.
 - Bottom-right hallway: 3.20 wide.
- Structural Details:**
 - Columns: 4 columns in the top row, 4 columns in the bottom row.
 - Stairs: Located in the top-right and bottom-right corners.
 - Entrances: Indicated by door symbols on the right side.
 - Windows: Indicated by symbols on the left and right walls.

This architectural floor plan depicts the Temple of Isis at Philae. The main hall is a large rectangular space with a central area containing several circular features, possibly columns or pits. A staircase is located on the left side, and another is on the right side. The plan also shows the surrounding walls and the entrance area. A scale bar at the bottom indicates measurements from 0 to 10.

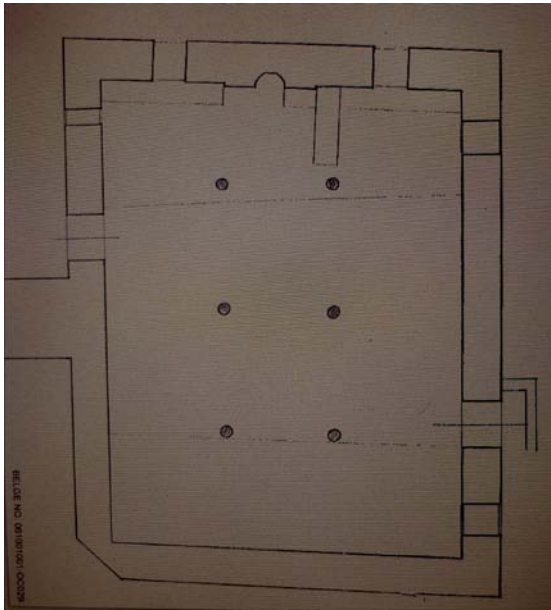
This architectural floor plan depicts the Temple of Isis at Philae. The main hall is a large, irregularly shaped room with a central circular feature. To the left, a staircase leads down to a lower level. The plan includes various smaller rooms and corridors, with a scale bar at the bottom indicating measurements in meters (0 to 10).

4.Şekil: Eyüp Mescidi planı (G.Ö.'den)

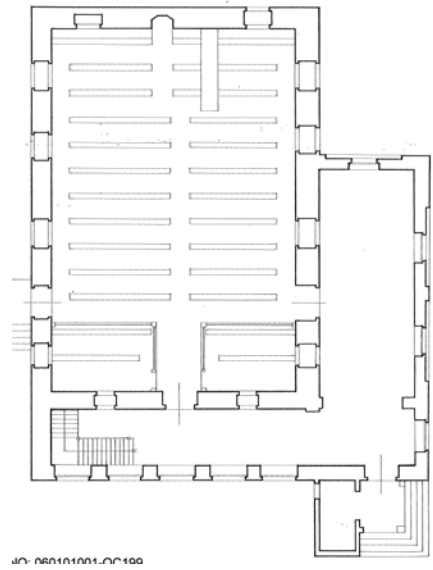

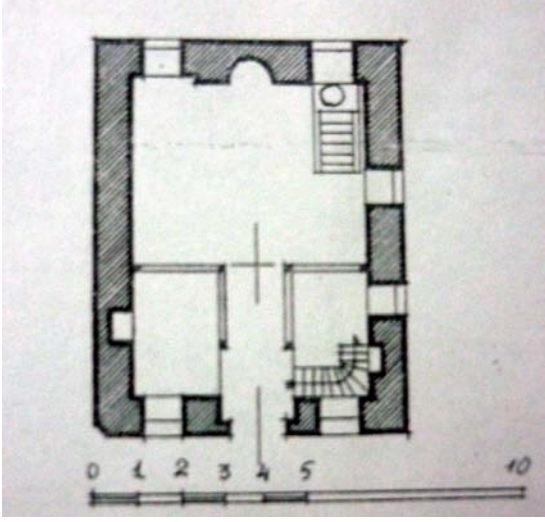
9. Şekil:Hacı Musa Cami planı(VGM'den) 10.Şekil:Beypazarı Akşemseddin Cami planı (VGM'den)

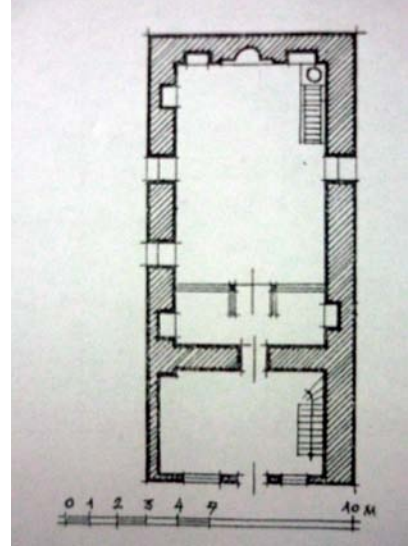
11. Şekil: Ayaş Ulu Cami planı (VGM'den)

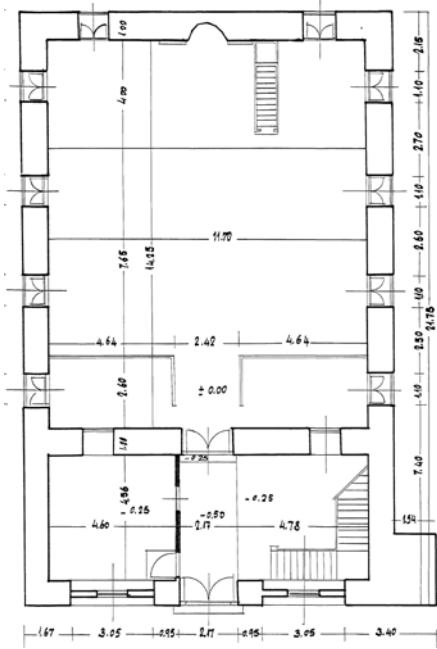
12.Şekil: Hacı Bayram Cami planı (VGM'den)

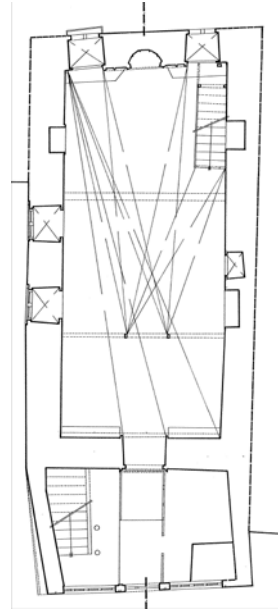
13.Şekil:Hacı Doğan Cami planı (G.Ö.'den)

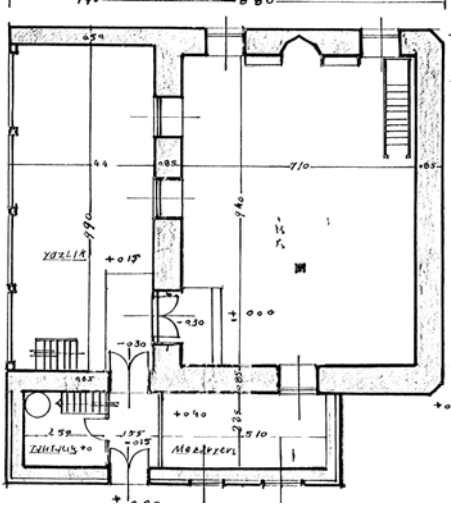
14.Şekil:Hacı Seyyid Cami planı(G.Ö.'den)

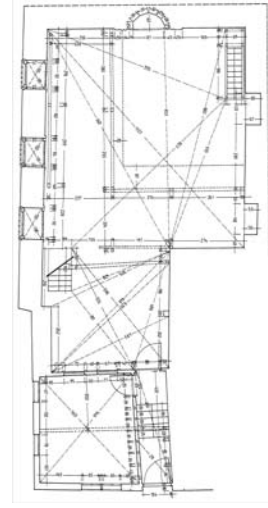
15.Şekil:Yeşil Ahi Cami planı(VGM'den)

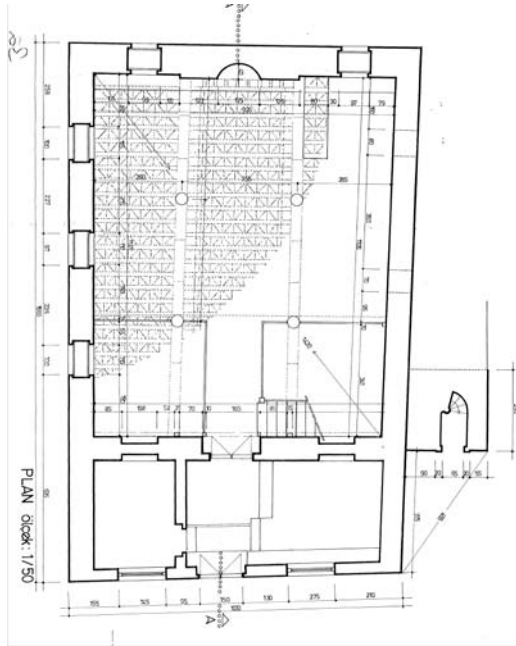
16. Şekil:Şeyh İzzeddin Cami planı(VGM'den)

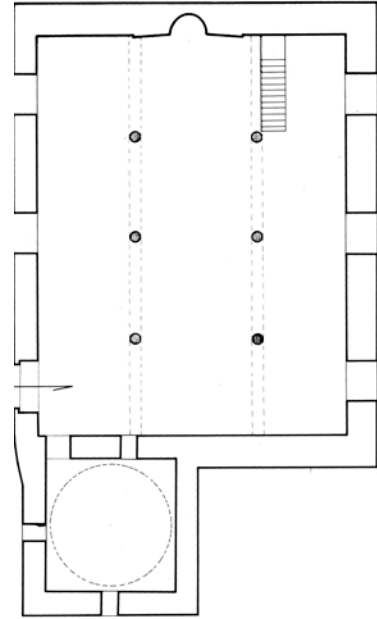
17.Şekil: Direkli Mescit planı(VGM'den)

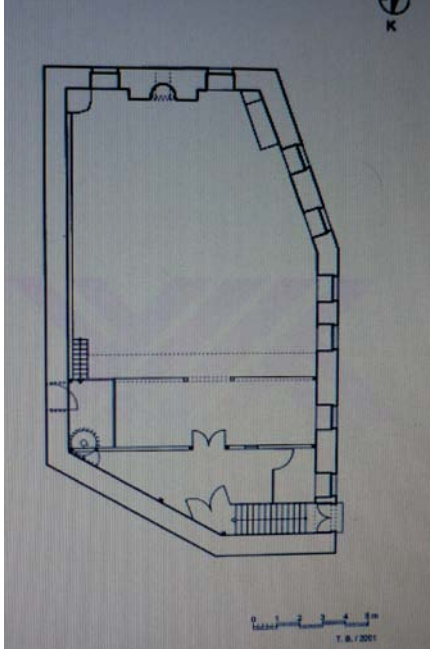
18. Şekil: Balaban Mescidi planı(VGM'den)

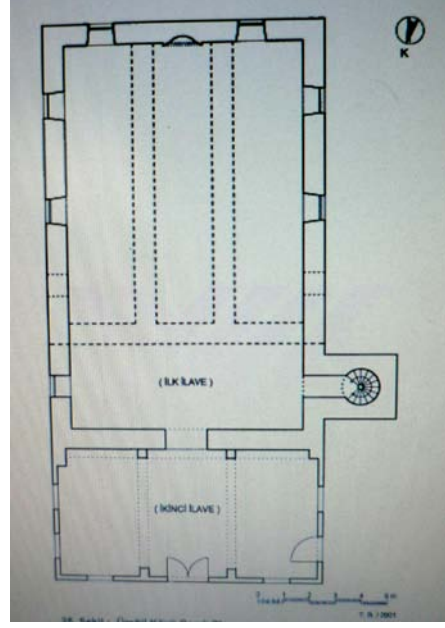
19.Şekil: Sincan İlyakut Köyü Cami p.(VGM'den)

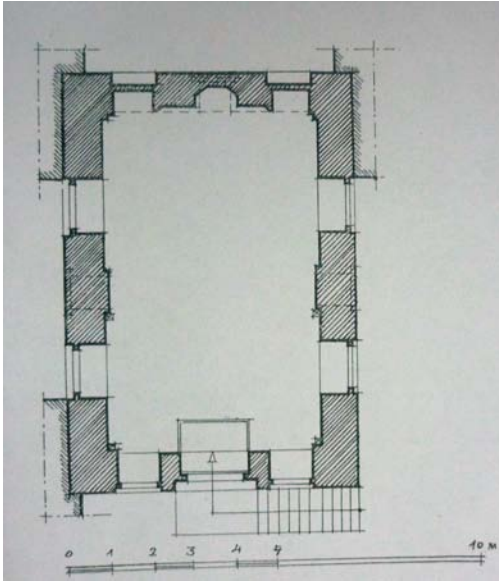
20.Şekil: Ayaş Bünyamin Cami planı(VGM'den)

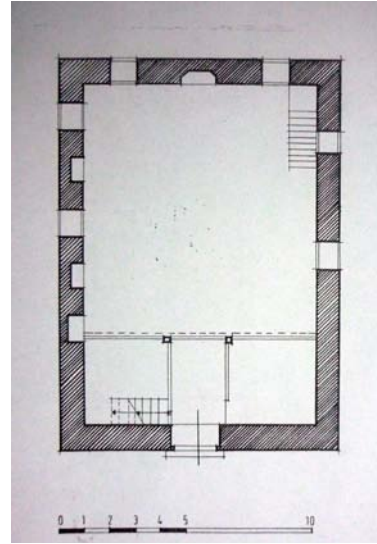
21.Şekil: Beypazarı Yeni Cami planı(T.B.'tan)

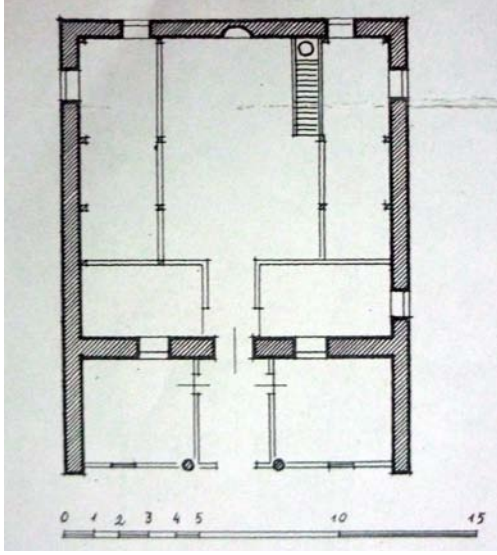
22. Şekil: Beypazarı Üreğil K.Cami planı (T.B.'tan)

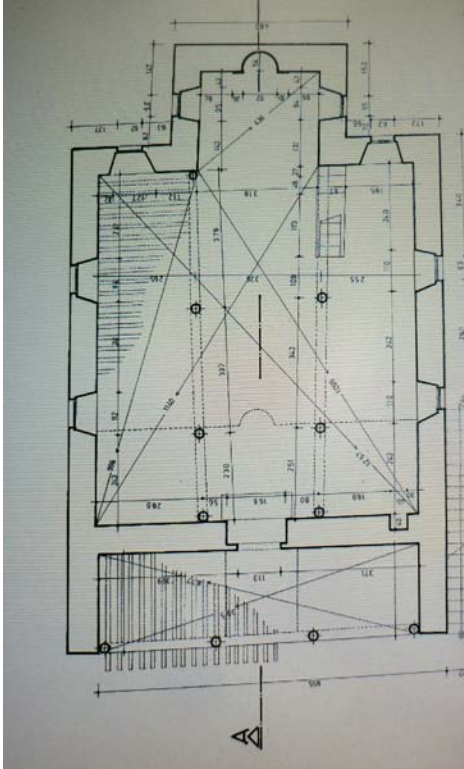
23.Şekil:Abdülkadir İsfehane Mescidi p.(G.Ö'den)

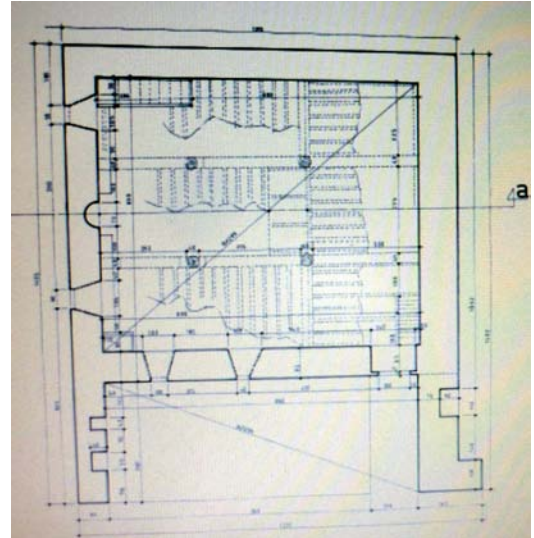
24.Şekil:Ramazan Şemseddin p.(G.Ö'den)

25. Şekil: Leblebicioğlu Cami planı (G.Ö'den)

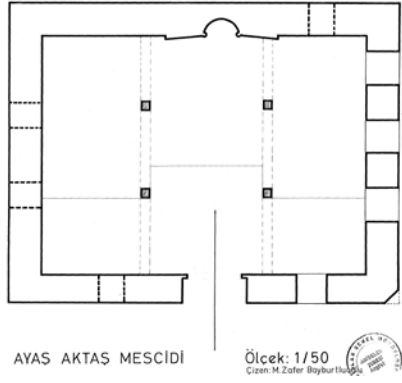

26.Şekil:Şereflikoçhisar Kadıncık K.Cami p. (VGM'den)

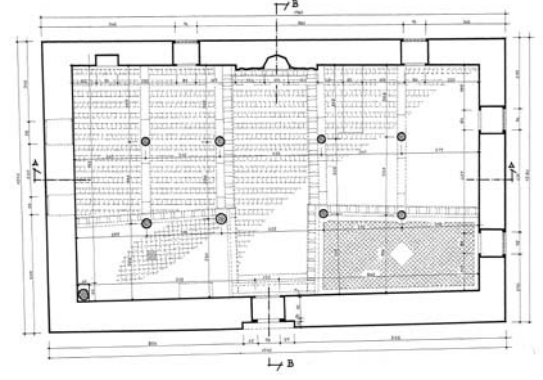

27.Şekil:Kalecik Yalım Köyü Cami p.(VGM'den)

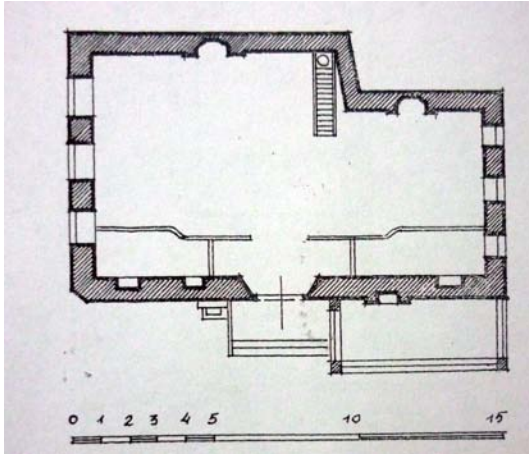
Enlemesine Dikdörtgen Planlı, Düz Örtülü Camiler

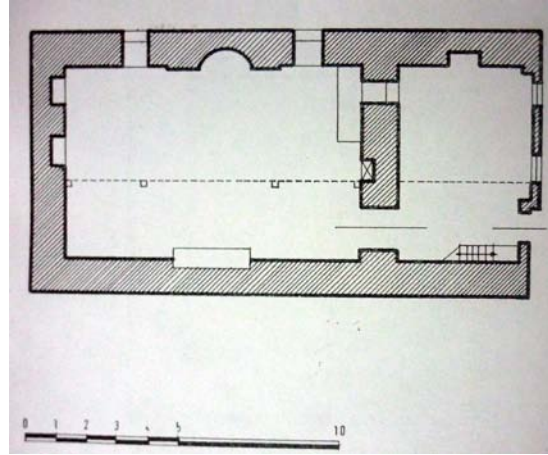
28.Şekil: Ayaş Aktaş Mescidi planı(VGM'den)

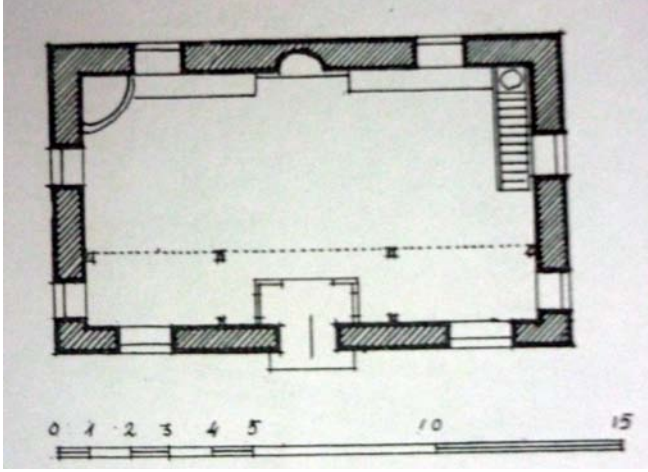
29.Şekil: Ayaş Killik Mescidi planı(VGM'den)

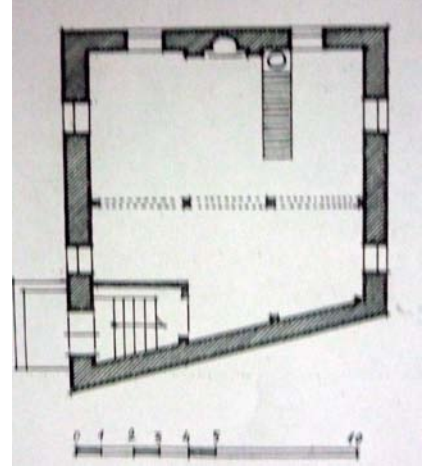
30.Şekil: Hacı Arap Cami planı (G.Ö.'den)

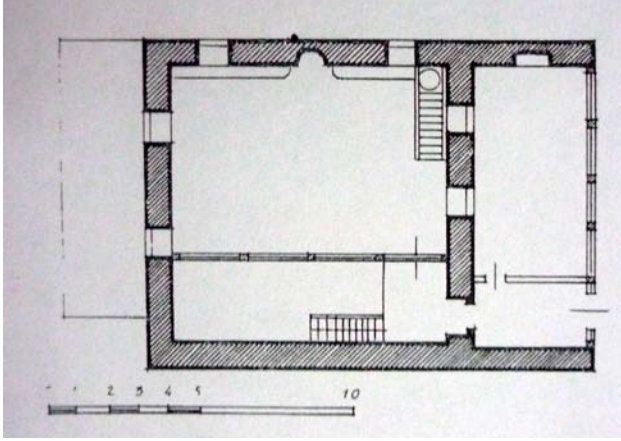
31.Şekil: Rüstem Nail Mescidi planı (G.Ö.'den)

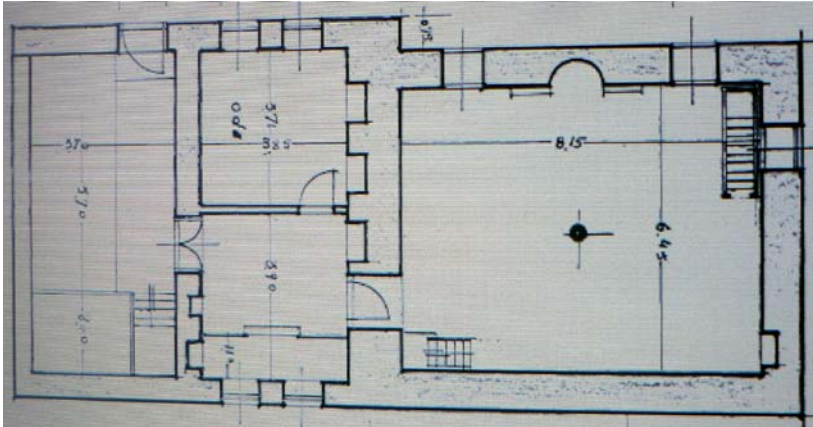
32.Şekil: Mukaddem Cami planı (G.Ö.'den)

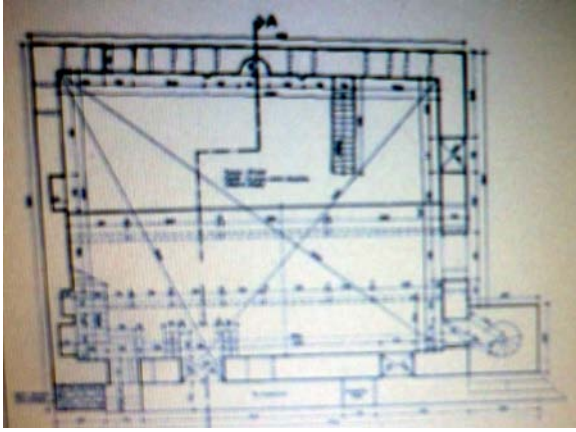
33.Şekil: Kağrı Pazarı Mescidi planı (G.Ö.'den)

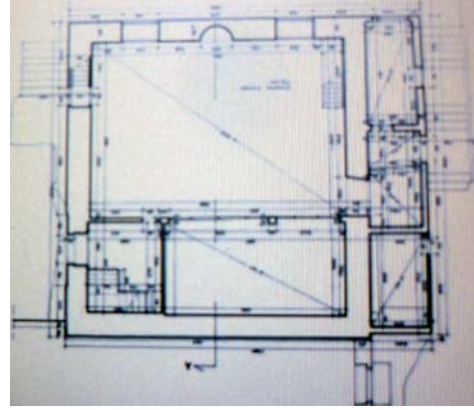
34.Şekil: Telli Halil Mescidi planı (G.Ö.'den)

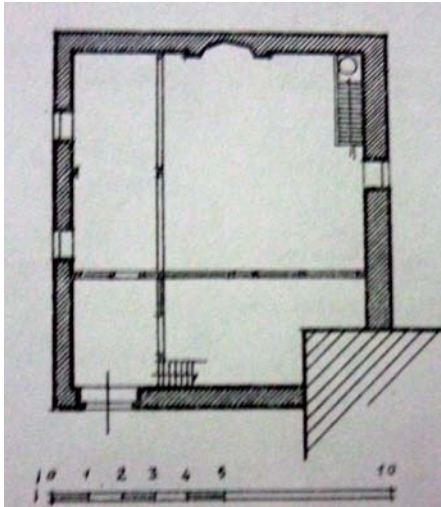
35.Şekil: Hemhüm Mescidi planı (VGM'den)

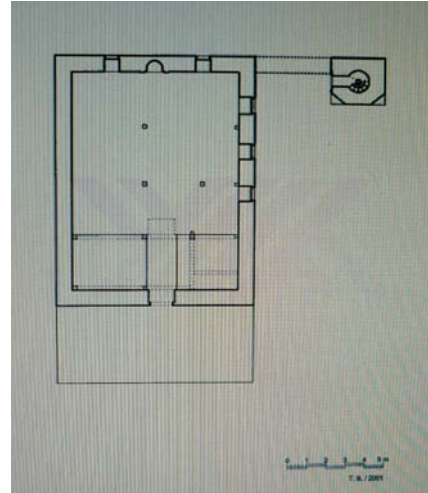
36.Şekil: Ayaş Şeyh Muhyiddin Cami p.(VGM'den)

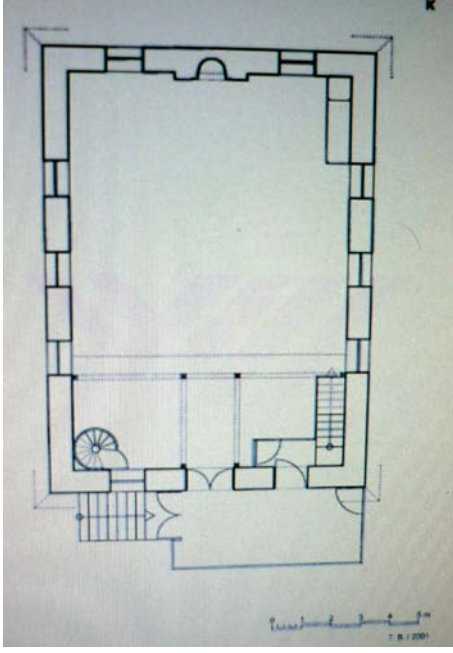
37.Şekil: Gecik Mescidi planı (VGM'den)

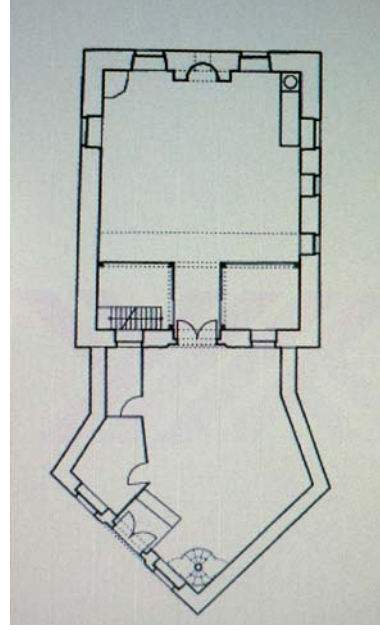
38.Şekil: Boyacı Ali Mescidi p.(G.Ö.'den)

9.Şekil: Beypazarı Eski Derbentçik Cami p. (T.B.'tan)

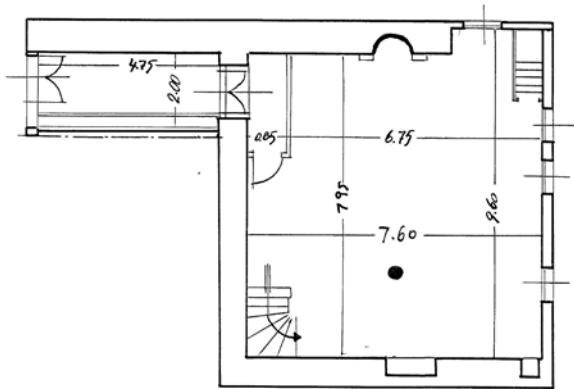

40.Şekil:Beypazarı Baloğlu Cami p.(T.B.'tan)

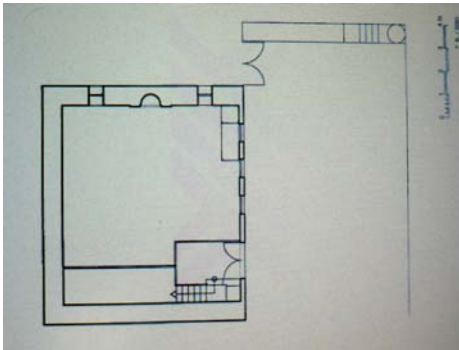

41.Şekil: Beypazarı Tabakhane Cami p.(T.B.'tan)

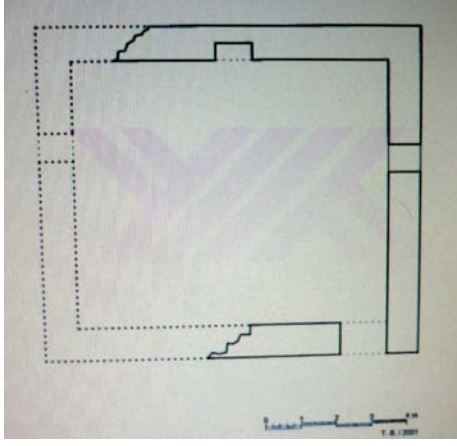
Kareye Yakın Dikdörtgen Planlı Camiler

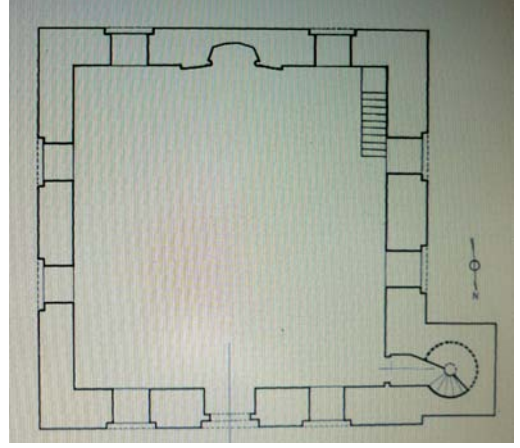
42.Şekil: Celal Kattani Mescidi planı (VGM'den)

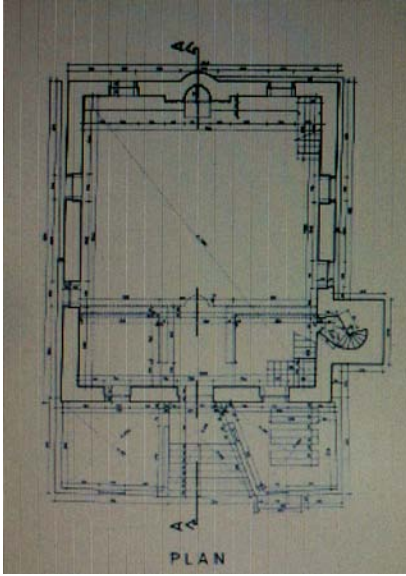
43. Şekil:Beypazarı Hoca Kirişzade Mescidi planı.(T.B.'tan)

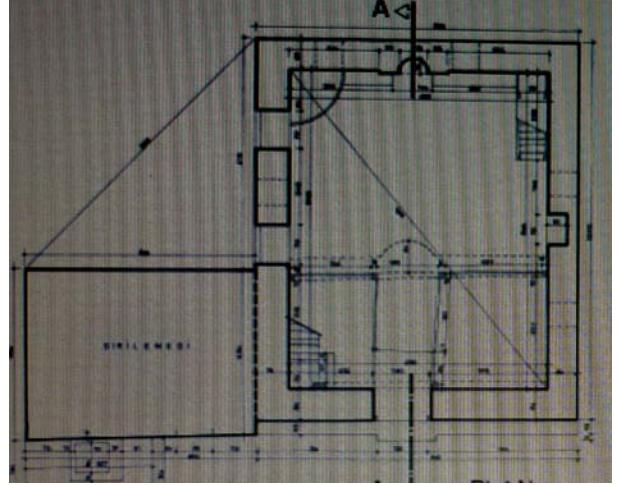
44.Şekil: Beypazarı Dudaş Köyü Mescidi p.(T.B.'tan)

45.Şekil: Kalecik Saray Cami p.(VGM'den)

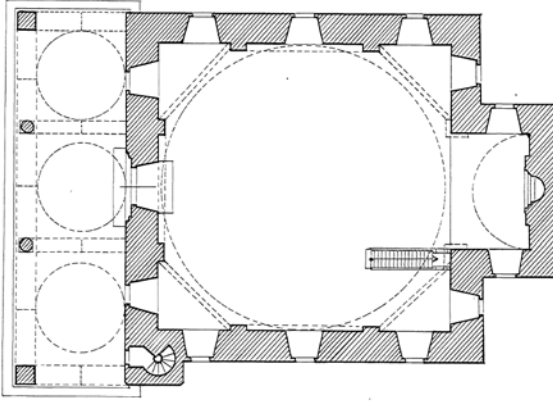
46. Şekil: Kalecik Hamdi Cami planı(VGM'den)

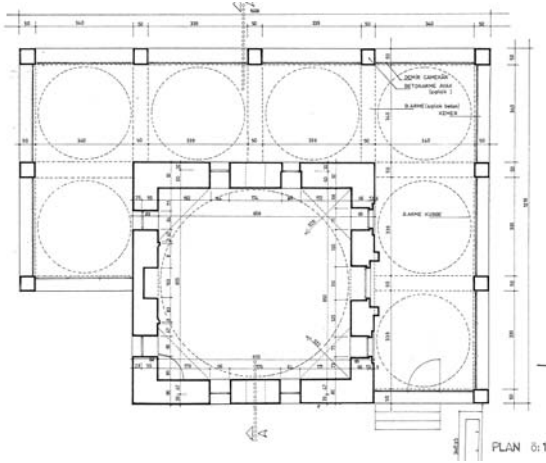
47. Şekil: Kalecik Kale Cami p.(VGM'den)

Kare Planlı Camiler

Kare Mekânlı Tek Kubbeli Camiler

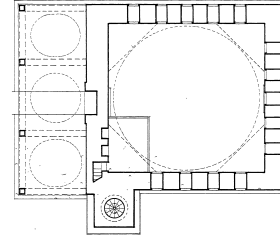

48.Şekil: Şereflikoçhisar Alaeddin Cami planı (VGM'den)

49.Şekil: Hallaç Mahmud Mescidi p.(VGM'den)

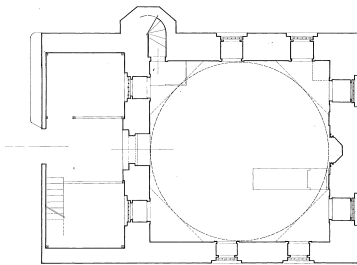
CENABI AHMET PAŞA CAMİİ
ÖLÇÜ 1/100

Belge No: 060101002-00008

50.Şekil: Cenabi Ahmet Paşa Cami p. (VGM'den)

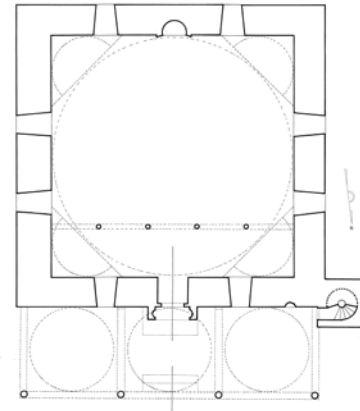
Ankara-Kurşunlu Cami Planı 1/50

Çizen: İrfan Ögür, 1964

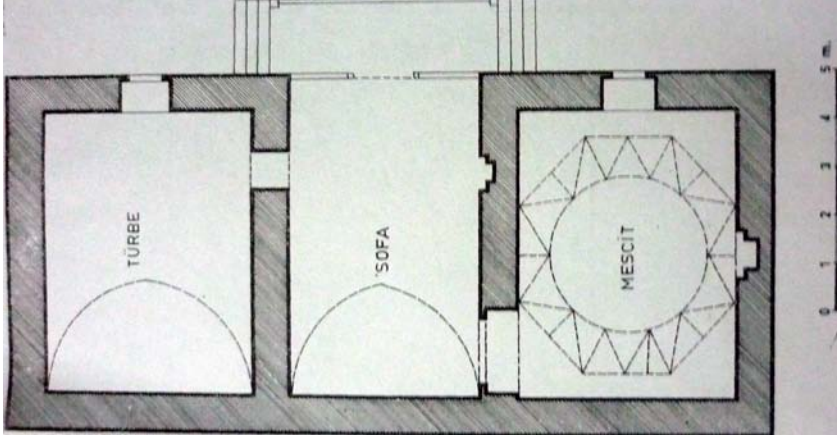
BELGE NO: 060101007-00015

51.Şekil: Ankara Kurşunlu Cami p.(VGM'den)

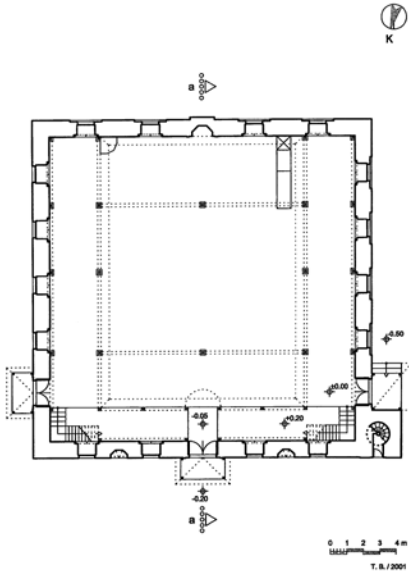

52. Şekil:Beypazarı Kurşunlu Cami p.(VGM'den)

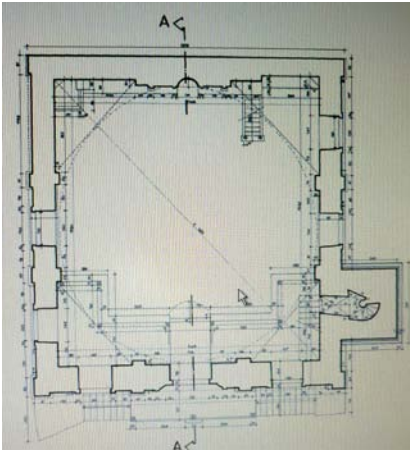
Kare Planlı Düz Örtülü Camileri

53.Şekil: Saraç Sinan Mescidi planı(G.Ö'den)

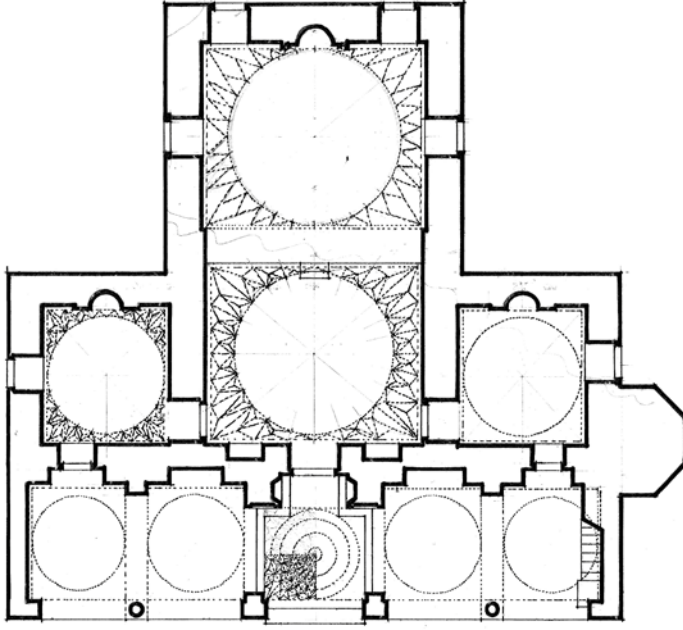

54.Şekil: Beypazarı Alaeddin Cami p.(VGM'den

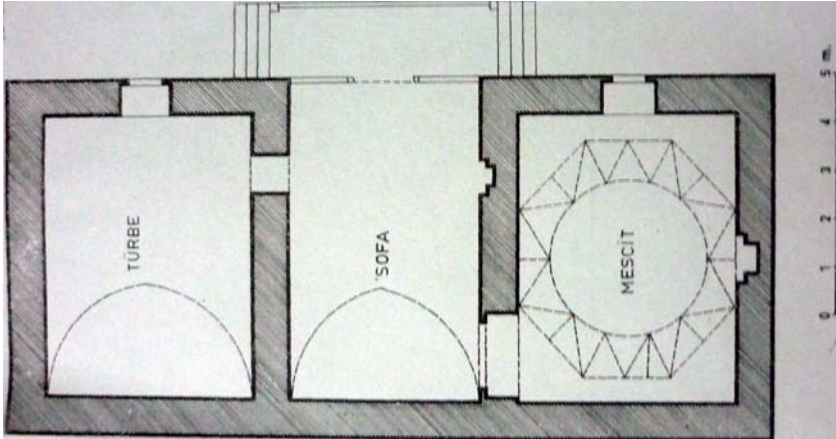
55.Şekil:Kalecik Tabakhane Cami p.(VGM'den)

Ters T Tipi Camiler

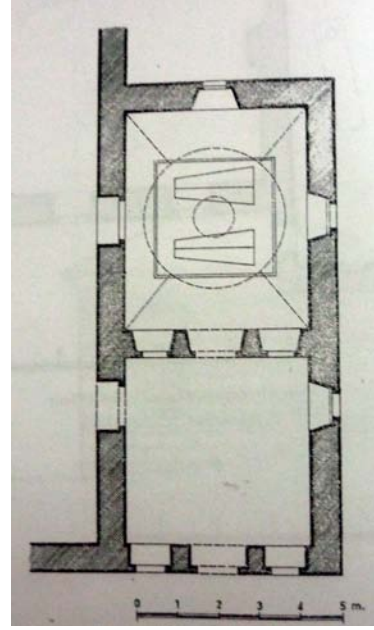
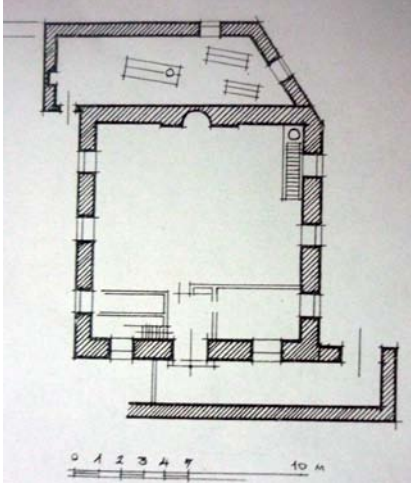

56.Şekil: Karacabey Cami planı(VGM'den)

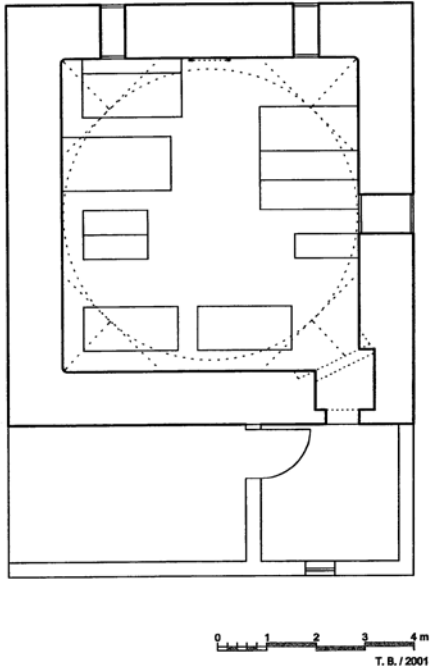
Türbeler Dikdörtgen Planlı Türbeler

57.Şekil: Saraç Sinan Türbesi planı(G.Ö.'den)

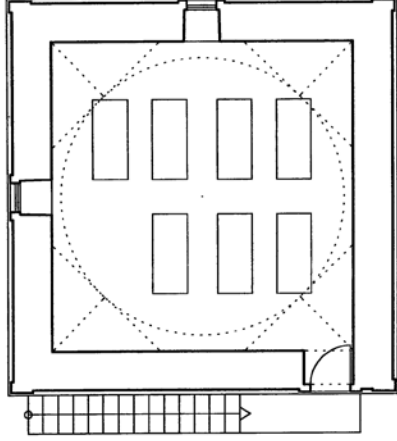

58.Şekil: Zeynel Abidin Türbesi planı(G.Ö.'den) 59.Şekil: Taceddin Türbesi planı(G.Ö.'den)

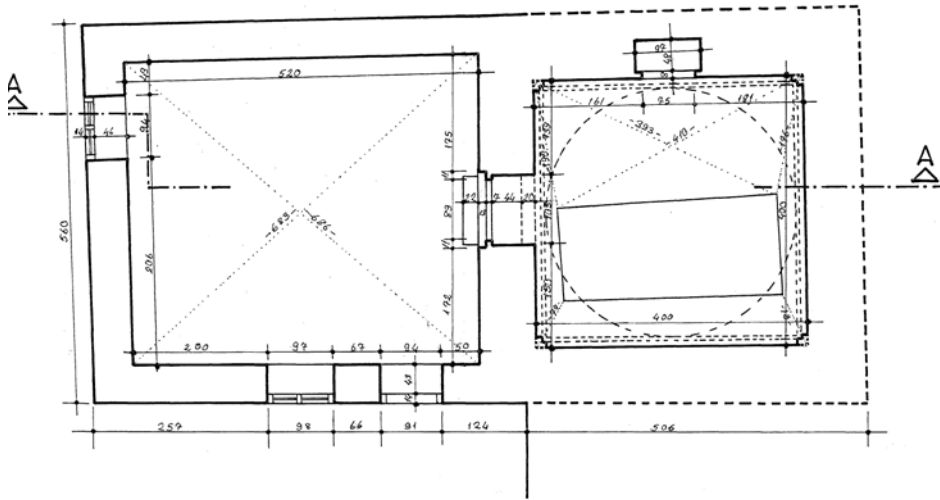
39. Şekil : Kabaca Köyü Kaygusuz Abdal Türbesi Planı

60.Şekil:Beyazarı Kabacaköyü Kaygusuz Abdal Türbesi p.(T.B.'tan)

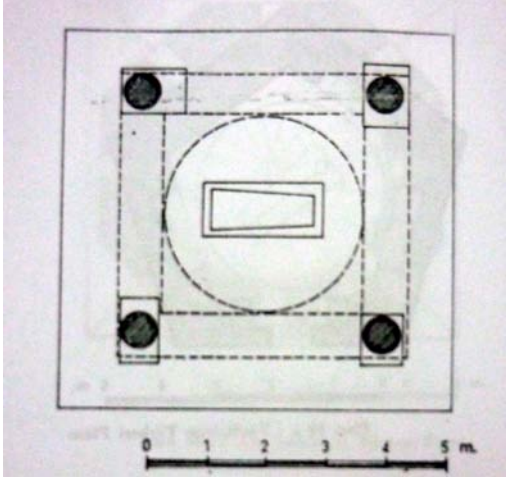
40. Şekil : Yediler Türbesi Planı

61.Şekil:Beypazarı Yediler Türbesi p.(T.B.'tan)

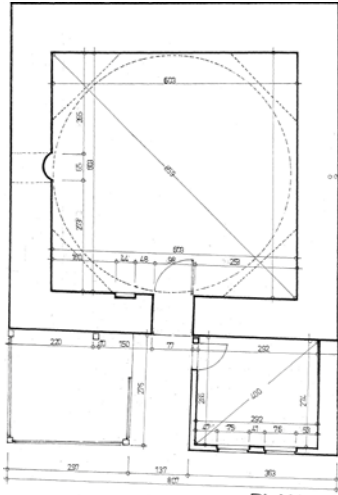
62.Şekil: Kalecik Kazancı Baba Türbesi p.(VGM'den)

Baldekan Tipi Türbeler

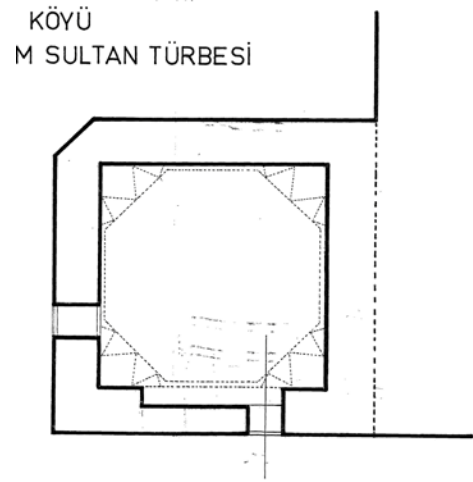

63.Şekil: Kesikbaş Türbesi planı(G.Ö.'den)

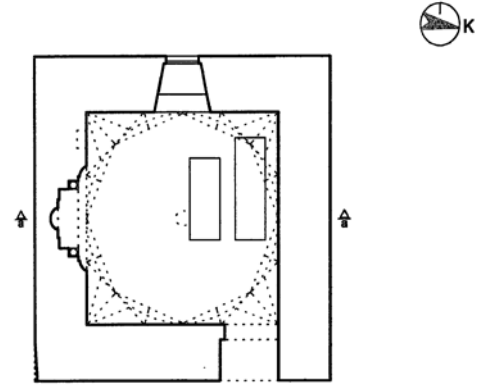
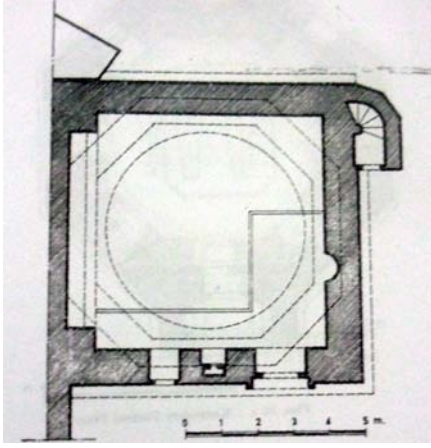
Kare Planlı Türbeler

64.Şekil:Nallıhan Tabduk Emre T. p. (VGM'den)

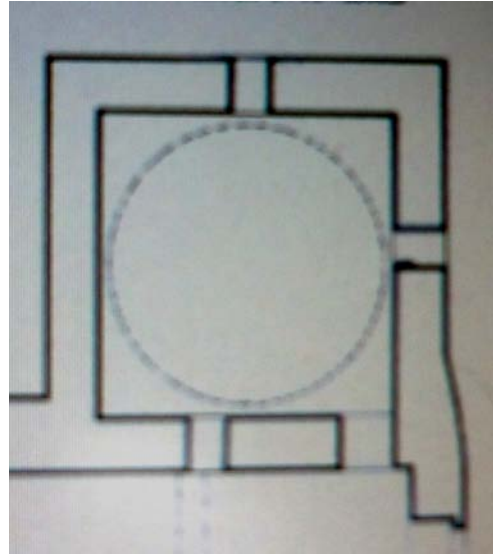
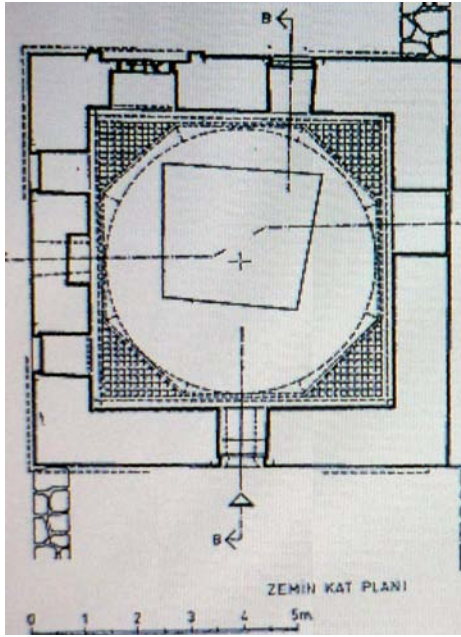
65.Şekil: Polatlı Ahi Fatma Bacı T. p. (VGM'den)

26. Şekil : Boğazkesen Türbesi Planı

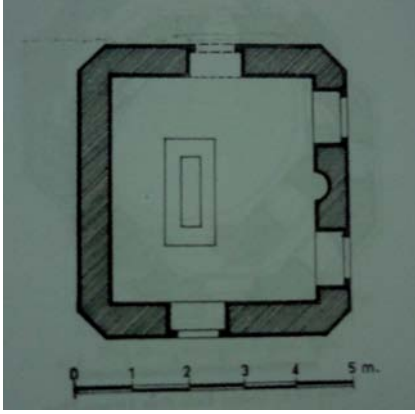
66.Şekil: Hac1 Bayram Türbesi p.(G.Ö.'den)

67.Şekil: Beypazarı Boğazkesen Türbesi p. (T.B.'tan)

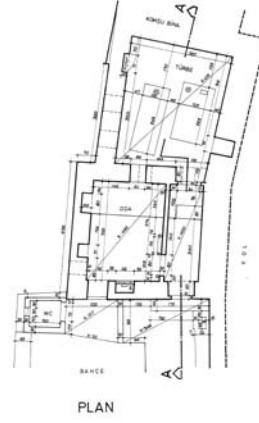

68.Şekil: Beypazarı Kuyumcutekke Tür. p. (T.B.'tan)

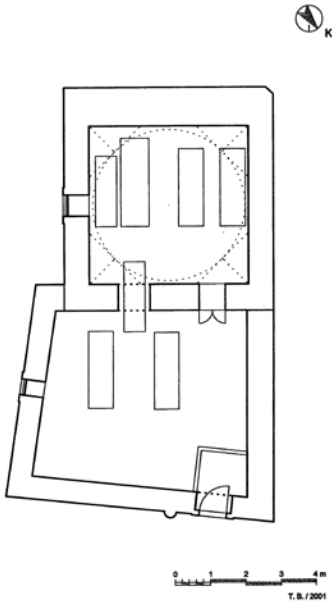
69.Şekil: Ayaş Bünyamin Tür. p.(VGM'den)

70.Şekil: Azimi Türbesi planı(G.Ö'den)

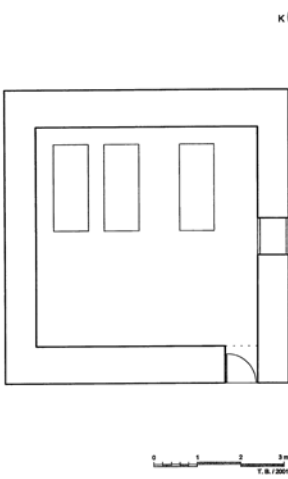

71. Şekil: Kalecik Alıçoğlu Türbesi planı(VGM'den)

34. Şekil : Karaca Ahmet Türbesi Planı

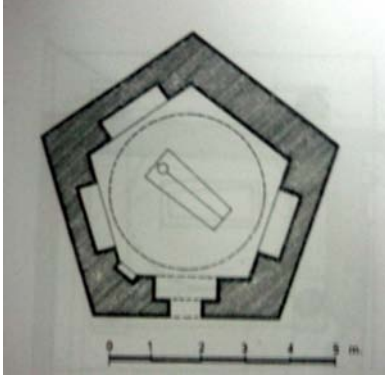
72.Şekil: Beypazarı Karacaahmet Tür. p.(T.B.'tan)

38. Şekil : Kozalan Köyü Kara Davut Türbesi Planı

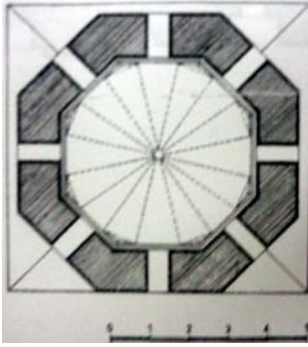
73. Şekil: Beypazarı Kara Davud Türbesi planı (T.B.'tan)

Beşgen Prizmal Gövdeli Türbeler

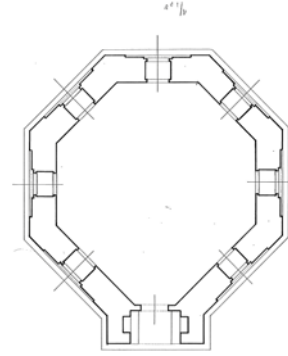

74.Şekil: Yörükdede Türbesi planı (G.Ö.'den)

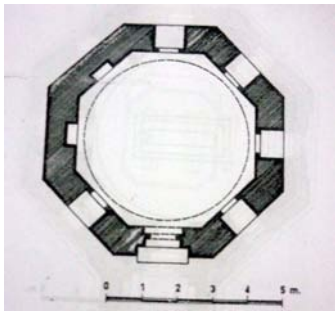
Sekiz Kenarlı Türbeler

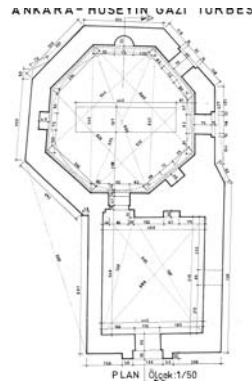
75.Şekil: Ahi Şerafeddin Türbesi planı(G.Ö.'den)

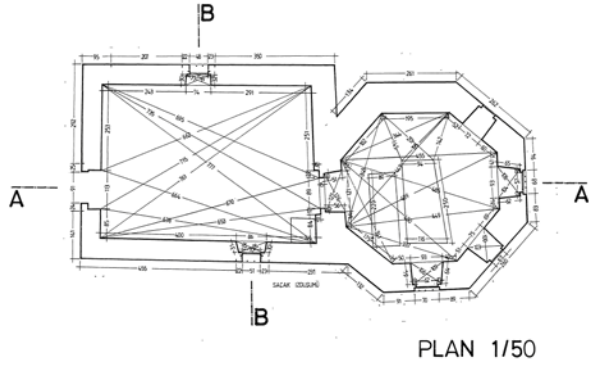
76.Şekil: Karacabey Türbesi planı (VGM'den)

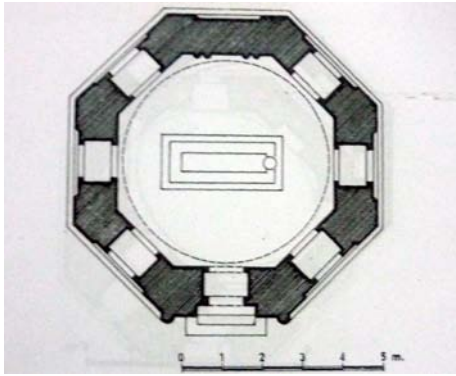
77.Şekil: Karyağdı Türbesi planı(G.Ö.'den)

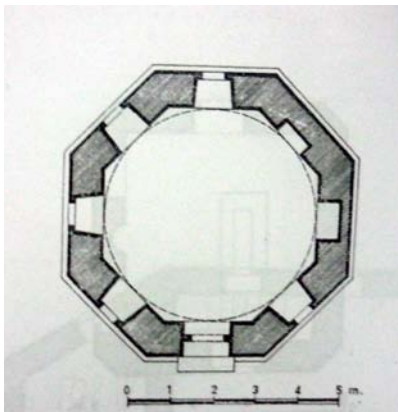
78.Şekil: Mamak Hüseyin Gazi Türbesi p.(VGM'den)

79.Şekil: Çubuk Şah Kalender Veli Türbesi p.

80. Şekil:Cenabi Ahmet Paşa Türbesi p.(G.Ö.'den)

81.Şekil: Osman Fazıl Paşa Türbesi(G.Ö.'den)

Fotoğraflar Listesi

1.Resim:Arslanhane Cami'nin ahşap sütunlu harimi

2.Resim:Ahi Elvan Cami'nin ahşap sütunlu harimİ

3.Resim:Ayaş Ulu Cami'nin ahşap sütunlu harimi

4.Resim:Ayaş Bünyamin Cami'nin ahşap sütunlu harimi

5.Resim:Ayaş Killik Cami'nin ahşap sütunlu harimi

6.Resim:Ayaş Sinanlı Ulu Cami'nin ahşap sütunlu harimi

7.Resim: Alaeddin Cami son cemaat mahalli

8.Resim: Eyüp Mescidi son cemaat mahalli

9.Resim:Geneği Mescidi son cemaat mahalli

10.Resim:Balaban Mescidi son cemaat mahalli

11.Resim: Kalecik Saray Cami ön cephe

12.Resim: Rüstem Nail Mescidi son cemaat yeri

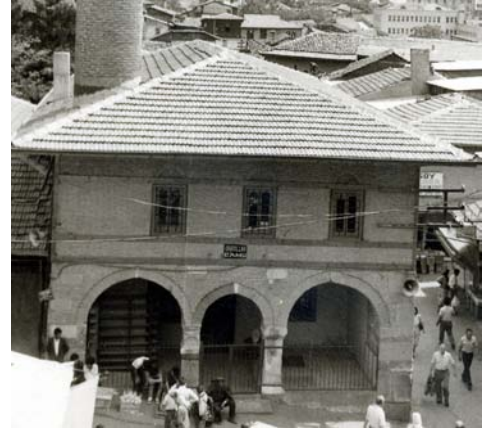
13.Resim: Karacabey Cami son cemaat mahalli

14.Resim:Cenabi Ahmet Paşa Cami son cemaat m.

15.Resim:Çiçekçioğlu Cami son cemaat mahalli

16.Resim:İbadullah Cami son cemaat mahalli(VGM'den)

17.Resim:Hacı Musa Cami son cemaat mahalli

18.Resim:Sarı Kadı Cami son cemaat yeri

19.Resim. Şereflikoçhisar Alaeddin Cami son cemaat yeri 20.Resim:Nallıhan Nasuh Paşa Cami son cemaat yeri

21.Resim: Karacabey Cami s. c. m. mihrabiye

22.Resim: Cenabi Ahmet P. Cami son cemaat m. mihrabiye

23.Resim: Alâeddin Cami'nin kerpiç duvarları kaidesi 24.Resim: Alâeddin Cami'nin taş minare (VGM'den)

25.Resim: Arslanhane Cami kuzey portalı ve minare kaidesinde taş malzeme kullanımı

26.Resim: Arslanhane Cami duvarlarında taş kullanımı

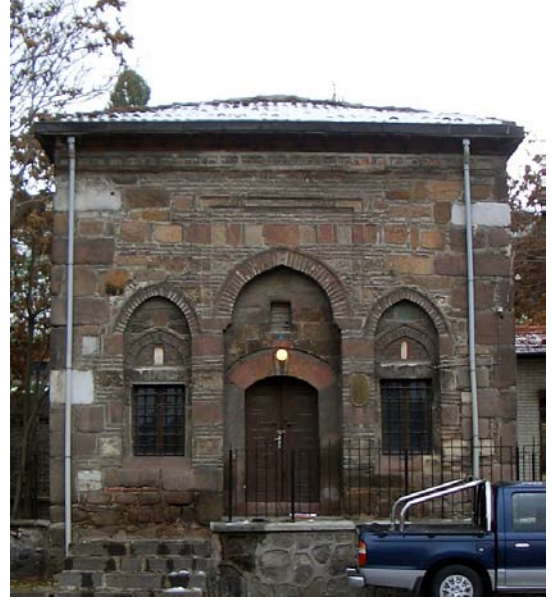
27.Resim: Ahi Elvan C. temelideki taş malzeme

28. Resim: Ahi Elvan C. minare kaidesindeki taş malzeme

29.Resim: Saraç Sinan M. Duvarlarında taş tuğla malzeme

30.Resim: Abdülkadir İsfehane M. duvarlarında taş

31.Resim:Cenabi Ahmet Paşa Cami kesme taş duvarları

32.Resim: Ağaç Ayak Cami moloz taş temel

33.Resim:Kalecik Tabakhane Cami duvarları

34.Resim: Kalecik Tabakhane Cami taş duvarları

35.Resim:Şereflikoçhisar Alaeddin Cami kesme taş duvarları

36.Resim:Ayaş Ulu Cami moloz taş duvarları

37.Resim: Ayaş Sinanlı Ulu Cami duvarları

38.Resim:Ayaş Killik Cami duvarları

39.Resim: Polatlı Hacı Tuğrul K. C. duvarları(VGM'den)

40.Resim:Beypazarı Alaeddin Cami taş duvarları

41.Resim:Beypazarı Kurşunlu C. kesme taş duvarlar

42. Resim:Beypazarı Akşemseddin C. kesme taş duvarları

43.Resim:Çamlıdere Peçenek Köyü Cami taş-tuğla duvarları(VGM'den)

44.Resim: Arslanhane Cami'nin tuğla minaresi

45.Resim: Arslanhane Cami'nin minaresinde sırlı tuğla

46.Resim:Karacabey Cami tuğla minaresi

47.Resim:Karacabey Cami minaresi sırlı tuğla kullanımı

48.Resim: Kurşunlu Cami taş-tuğla duvarları

49. Resim: Zincirli Cami tuğla duvarları

50.Resim: Alaeddin Cami mermer devşirme sütunlar

51.Resim: Örtmeli Mescit mermer sütun başlıkları

52.Resim: Arslanhane Cami mermer devşirme sütun başlıkları

53.Res.: Arslanhane Cami mermer kuzey taçkapısı

54.Res.:Arslanhane C.minare kaidesinde devşirme mermer

55.Resim:Cenabi Ahmet Paşa Cami taş minberi

56. Resim: Cenabi Ahmet Paşa C. taç kapısında mermer

57.Resim: Cenabi Ahmet Paşa Cami s.c.m. mermer sütun

58.Resim: Karacabey Cami s.c.m. mermer sütun

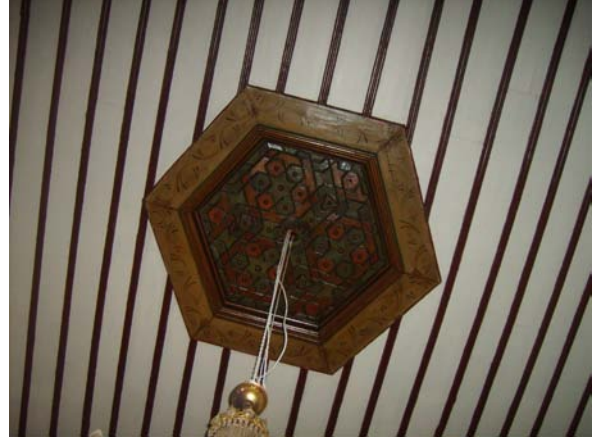
59.Res.:Cenabi Ahmet Paşa C.s.c.m sütun başlığı

60.Res.:Ahi Elvan Cami devşirme mermer sütun başlığı

61.Resim: Alaeddin Cami'nin ahşap kündekari minberi

62.Resim: Alaeddin Cami'nin tavanı

63.Resim: Arslanhane Cami minberi

64.Resim: Arslanhane Cami tavanı

65.Resim: Ahi Elvan Cami'nin hanımlar mahfili

66.Resim: Ahi Elvan Cami'nin tavanı

67.Resim:Ahi Elvan Cami minberi

68.Resim: Hacı İvaz Cami son cemaat mahalli tavanı

69.Resim:Ağaç Ayak Cami minberi

70.Resim: Ağaç Ayak Cami tavanı

71.Resim: Ağaç Ayak Cami hanımlar mahfili

72.Resim: Kalecik Gökçeören Köyü Cami hanımlar mahfili(VGM'den)

73. Resim: Kalecik Çandır C. h. mahfili(VGM'den)

74.Resim: Ayaş Aktaş Mescidi tavanı

75.Resim: Yenimahalle Susuz Köyü Cami tavanı

76.Resim: Ayaş Ulu Cami ahşap hatıl

77.Resim: Ayaş Aktaş Cami ahşap hatıl

78.Resim:Ayaş Ulu Cami minberi

79. Resim: Ayaş Ulu Cami tavanı

80.Resim: Ayaş Ulu Cami hanımlar mahfili

81.Resim:Beypazarı Alaeddin Cami tavanı

82.Resim:Beypazarı Alaeddin Cami hanımlar mahfili

83.Resim:Beypazarı Alaeddin Cami hünkar mahfili

84.Resim: Cenabi Ahmet Paşa Cami kubbe

85.Resim: Hallaç Mahmud Mescidi kubbesi

86.Resim: Kurşunlu Cami kubbe

87.Resim: Arslanhane Cami'nin mihrabı

88.Resim: Ahi Elvan Cami mihrabı

89. Resim: Molla Büyük Cami'nin mihrabı (VGM'den)

90. Resim: Ahi Yakup Mescidi mihrabı (VGM'den)

91. Resim: Hacı Arap Cami mihrabı (B.E.'den)

92. Resim: Hacı Doğan Cami mihrabı (B.E.'den)

93.Resim: Hacı Seyyid Cami mihrabı(B.E.'den)

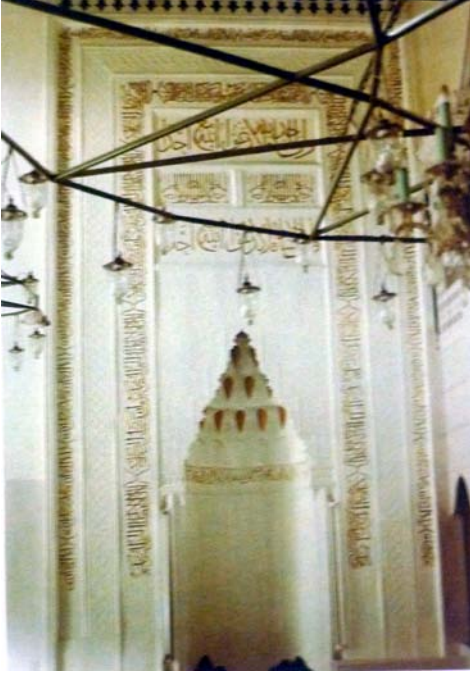
94.Resim: Rüstem Nail Mescidi'nin mihrabı(VGM'den)

95.Resim: Hacı Bayram Cami mihrabı (B.E.'den)

96.Resim: Karacabey Cami'nin oda mihrabı(VGM'den)

97.Resim: Hacı İlyas Cami mihrabı (B.E.'den)

98.Resim:İki Şerefeli (Resul Efendi) Cami mihrabı(B.E.'den)

99.Resim: Kağnıpazarı Cami mihrabı (B.E.'den)

100. Resim: Abdülkadir İsfehani Mescidi'nin mihrabı

101.Resim: Kurşunlu Cami'nin mihrabı

102.Resim: Çiçekçioğlu Cami'nin mihrabı (B.E.'den)

103.Resim: Devdiran Mescidi'nin mihrabı

104.Resim: İbadullah Mescidi'nin mihrabı (B.E.'den)

105.Resim: Zincirli Cami mihrabı

106. Resim: Kalecik Saray Cami mihrabı

107.Resim: Kalecik Çandır Cami mihrabı

108.Resim: Ayaş Ulu Cami mihrabı

109.Resim: Ayaş Şeyh Muhyiddin Cami mihrabı

110. Resim: Ayaş Aktaş Cami mihrabı

111.Resim:Ahi Şerafeddin Türbesi taş malzeme

112.Resim:Yörük Dede T. taş m.(tamirden önce)

113.Resim:Yörük Dede T. taş m.(tamirden sonra,VGM'den)

114.Resim:Hacı Bayram Türbesi taş malzeme

115.Resim: Cenabi Ahmet Paşa Türbesi taş malzeme

116.Resim: Karyağdı Türbesi taş malzeme

117 . Resim: Osman Fazıl Türbesi taş malzeme

118.Resim: Azimi Türbesi taş malzeme

119. Resim: Tacettin Türbesi taş malzeme

120.Resim: Mamak Hüseyin Gazi Türbesi

121.Resim:Çubuk ŞahKalender Türbesi

122.Resim: Beypazarı Yediler Türbesi

123.Resim: Beypazarı Karacaahmet Türbesi

124.Resim:Beypazarı Kara Davud Türbesi

125. Resim:Beypazarı Kaygusuz Abdal Türbesi

126.Resim. Kalecik Kazancı Baba Türbesi

127. Resim: Polatlı Hacı Tuğrul Türbesi

128.Resim: Nallıhan Tabduk Emre Türbesi

129. Resim:Polatlı Bacım Sultan Türbesi

130.Resim: Çamlıdere Şeyh Ali Semerkandi Türbesi

131. Resim: Kazan Turasan Bey Türbesi

132.Resim: Kesikbaş Türbesi

133. Resim: Karacabey Türbesi

134.Resim: Polatlı Karacaahmet Türbesi

135.Resim: Beypazarı Boğazkesen Türbesi mihrabı

136.Resim: Yörük Dede Türbesi tuğla işçiliği

137. Resim: Kesikbaş Türbesi tuğla işçiliği

138.Resim: Hacı Bayram Türbesi tuğla işçiliği

139.Resim: Karyagdı Türbesi tuğla işçiliği

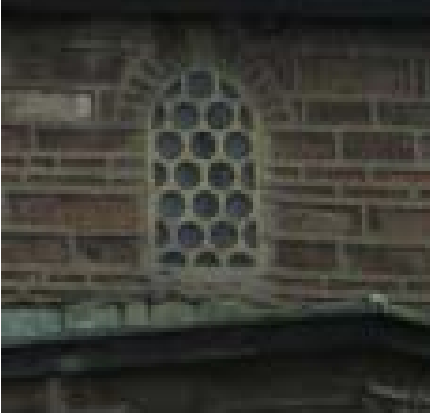
140.Resim: Osman Fazıl Paşa Türbesi tuğla

141.Resim: Kalecik Kazancı Baba Türbesi tuğla işçiliği

142.Resim: Tabduk Emre Türbesi tuğla malzeme

143.Resim: Ahi Şerafettin T. alçı şebekeli pencere

144.Resim: Hacı BayramT. alçı şebekeli pencere

145.Resim: Cenabi Ahmet Paşa T. alçı şebekeli pencere

146.Resim:Osman Fazıl Paşa T. alçı şebekeli pencere

147. Resim:Alaeddin Cami cephe

148.Resim:Arslanhane C.ceph

149.Resim:Ahi Elvan Cami cephe

150.Resim:Yeşil Ahi Cami cephe

151.Resim:Tabakhane Cami cephe

152.Resim: Beypazarı Kazgancı Mescidi batı cephe

153.Resim: Beypazarı Kazgancı Mescidi kuzey cephe

154.Resim: Beypazarı Hoca Kirişzade Mescidi cephe

155.Resim: Beypazarı Alaeddin C. cephe

156.Resim: Beypazarı Karacaahmet Türbesi trompları

157.Resim: Cenabi Ahmet Paşa Cami istiridye tromp

158.Resim: Hallaç Mahmud Mescidi mukarnaslı tromp

159.Resim: Kurşunlu Cami tromp

160.Resim: Şereflikoçhisar Alaeddin Cami köşe trompları

161.Resim: Karacabey Cami s.c.m. yeri kubbe geçiş pandantifleri

162.Resim: Saraç Sinan Mescidi Türk üçgenleri

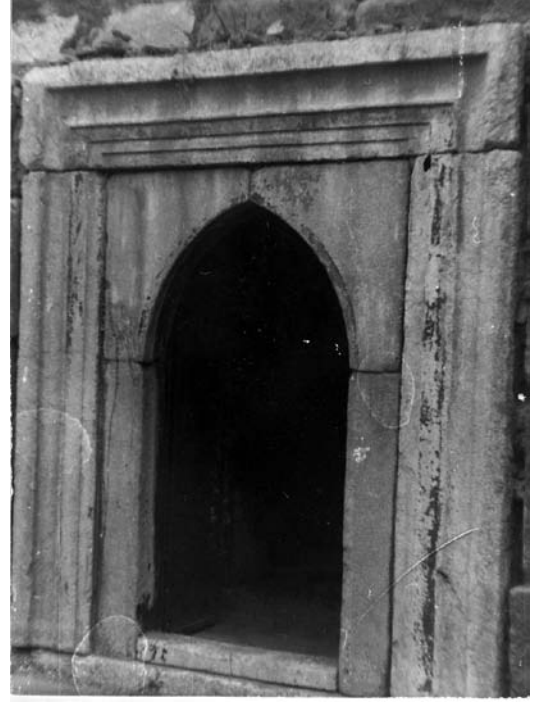
163. Resim: Kurşunlu Cami Türk üçgenleri

164.Resim: Karacabey Cami kubbeleri

165. Resim: Şereflikoçhisar Alaeddin Cami kubbesi

166.Resim.Ahi Şerafeddin T. sivri kemerli sağır nişler, tromplar 167.Resim: Ahi Şerafeddin Türbesi giriş kapısı

168.Resim:Hacı Bayram Türbesi giriş kapısı

169. Resim:Osman Fazıl Paşa Türbesi giriş kapısı

170.Resim: Nallıhan Tabduk Emre Türbesi trompları

171.Resim:Beypazarı Karacaahmet T. Trompları

172.Resim: Kesikbaş Türbesi kubbeye geçiş

173.Resim: Polatlı Bacım Sultan Türbesi kubbeye geçiş

174.Resim:Arslanhane Cami doğu kapısı

175.Resim:Ahi Elvan Cami giriş kapısı

176.Resim: Karacabey Cami'nin taç kapısı

177. Resim: Cenabi Ahmet Paşa Cami'nin taç kapısı

178.Resim: Hacı Musa Cami kapısı

179. Resim: Sarı Kadı Mescidi kapısı

180.Resim: Zincirli Cami kapısı

181. Resim: Kalecik Saray Cami kapısı

182.Resim: Ayaş Ulu Cami batı kapısı

183. Resim: Ayaş Killik Cami kapısı

184.Resim: Beypazarı Alaeddin Cami kuzey kapısı

185.Resim: Beypazarı Kurşunlu Cami kapısı

186. Resim: İbadullah Cami pencere kalemişleri

187. Resim: Ramazan Şemseddin Cami pencere kalemişleri

188. Resim: Ramazan Şemseddin Cami pencere

189. Resim: Ramazan Şemseddin Cami pencere kalemişleri

190.Resim:Hacı Musa Cami pencere kalemişleri

191.Resim:Hacı Musa Cami pencere kalemişleri

192.Resim:Hacı Musa Cami pencere kalemişleri detay

193.Resim: Hacı Musa Cami pencere kalemişleri detay

194.Resim: Ahi Elvan Cami minaresi

195.Resim:Hacettepe Cami minaresi

196.Resim: Cenabi Ahmet Paşa Cami minaresi

197. Resim:Hacı Bayram Cami minaresi

198.Resim:İki Şerefeli Cami minaresi

199. Resim:Ramazan Şemseddin Cami minaresi

200.Resim: Mehmet Çelebi Cami minaresi

201. Resim: Ayaş Aktaş Cami minaresi

202.Resim: Ayaş Killik Cami minaresi

203 Resim: Beypazarı Akşemseddin Cami minaresi

204.Resim:Alaeddin Cami sur duvarındaki mihrap

205.Resim:Cenabi Ahmet Paşa Cami mihrabı

206.Resim:Kalecik Tabakhane Cami mihrabı

207.Resim:Şereflikoçhisar Alaeddin C.mihrabı

208.Resim: Beypazarı Alaeddin C.mihrabı

209.Resim: Alaeddin Cami minber kapısı

210.Resim: Alaeddin Cami minber yan aynalığı

211.Resim: Arslanhane Cami minberi detay

212.Resim: Ahi Elvan Cami kitabesi

213.Resim: Ahi Elvan Cami minberi kapı açıklığı

214.Resim:Ahi Elvan Cami minberi yan aynalıktan detay

215.Resim: Ahi Elvan Cami minberi batı köşk altı

216.Resim: Ahi Elvan Cami minberi merdiven korkuluğu

217.Resim: Ağaç Ayak Cami minberi yan aynalığı ve merdiven korkuluğu

218.Resim: Ağaç Ayak Cami minberi yan aynalık detayı

219.Resim:Ağaç Ayak Cami minberi kapı açıklığı

220.Resim: Zincirli Cami minberi genel

221. Resim: Zincirli Cami minberi kapı açıklığı

222.Resim:Zincirli Cami minberi yan aynalıktan detay

223.Resim: Hacı Musa Cami minberi

224.Resim: Şereflikoçhisar Alaeddin Cami minberi

225.Resim: Ayaş Ulu Cami minberi genel

226.Resim: Ayaş Ulu Cami minberi yan aynalık detay

227.Resim:Ayaş Ulu Cami minberi köşkaltından detay

228.Resim:Ahi Elvan Cami kadınlar mahfili

229.Resim:Abdülkadir İsfehani Mescidi kadınlar mahfili

230.Resim: Cenabi Ahmet Paşa Cami kadınlar mahfili

231.Resim:İbadullah Cami kadınlar mahfili

232.Resim: Zincirli Cami kadınlar mahfili

233.Resim: Hacı Musa Cami kadınlar mahfili

234.Resim: Beypazarı Alaeddin Cami kadınlar mahfili

235.Resim: Kalecik Saray Cami kadınlar

236.Resim: Ağaç Ayak Cami tavanı

237.Resim: Ağaç Ayak Cami kadınlar mahfili altı

238.Resim: Hacı Musa Cami tavan süslemesi

239. Resim: Hacı Musa Cami tavan süslemesi

240.Resim: Zincirli Cami tavanı

241.Resim: Kalecik Tabakhane Cami kalemişi duvar süslemesi

242.Resim: Karacabey Cami ahşap kapısı